

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI
718. SĒJUMS

Ekonomika, VI

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 718

Economics, VI

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI
718. SĒJUMS

Ekonomika, VI

Latvijas Universitāte

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 718

Economics, VI

University of Latvia

UDK 33+005(082)
Ek 700

Galvenā redaktore *Dr. oec.*, prof. **Elena Dubra**, LU EVF Zinātņu prodekāne

Redakcijas kolēģija

Dr. oec., prof. **Elena Dubra** (galvenā redaktore)

Dr. oec., prof. **Žans Dāvids Avenels** (Jean David Avenel, Francija)

Dr. oec., prof. **Arilds Saeters** (Arild Sather, Norvēģija)

Dr. oec., prof. **Dirks Linovskis** (Dirk Linowski, Vācija)

Dr. hab. oec., prof. **Baiba Rivža**

Dr. oec. **Inesis Feiferis**

Dr. oec., prof. **Inta Ciemiņa**

Dr. oec., prof. **Ērika Šumilo**

Redkolēģijas sekretāre **Elīna Junga**, LU EVF Zinātņu prodekānes sekretāre

Latviešu tekstu literārā redaktore: **Vija Kaņepe**,

Krievu tekstu literārā redaktore: **Raisa Pavlova**

Latviešu tekstu literārais redaktors: **Ģirts Mergins**

Korektore: **Ināra Balode**

Maketu un vāka dizainu veidojis **Arnis Čakstiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Contents / Saturs

Ирина Арлюкова

Макроэкономический риск – менеджмент в условиях открытой экономики

Makroekonomiskais riska menedžments atklātās ekonomikas apstākļos

Macroeconomic Risk-Management in the Open Market Economy 8

Ilze Balode

Мājsaimniecību patēriņa izdevumu groza atkarība no ienākumiem

Dependence of Households Consumption Expenditure Basket on Income 17

Daira Barānova

Latvijas nodarbinātības attīstības analīze

An Analyses of the Development of Employment in Latvia 29

Kārlis Birznieks

Latvijas mājokļu tirgus stabilitāte

Stability of Latvian Housing Market 41

Kārlis Dauge

Atgūtās koksnes – alternatīvo bioenerģijas avotu plūsmu vadība

The Management of the Flows of Recovered Wood

as Alternative Resource for Bioenergy 52

Kārlis Dauge, Arnis Treimanis

Mežizstrādes atlieku un kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu vadība – viens no sabiedrības ilgtspējīgas attīstības nosacījumiem

Wood Residues Flows and Wood Industry By-product Management – One of the

Sustainable Social Development Conditions 66

Elena Dubra

Latvijas darba tirgus un tā tendences un prognozes

mūsdienu ekonomikas apstākļos

Latvian Labor Market and It's Trends and Forecasts in Today's Economics 81

Rasma Garleja, Anita Gulbe

Tirgvedības profesionālās darbības ilgtspējīgas attīstības virzieni

Directions of Sustainable Development in Professional Marketing Activity 94

Rasma Garleja, Ella Skvorcova

Studiju priekšmetu integrācijas iespējas kompetences veidošanā

Study Subject Integration Possibilities for Competence Development 104

Zigrīda Goša

Profesionālās izglītības attīstība un atbilstība darba tirgus prasībām Latvijā

Development of Vocational Education and Its Compliance with Labour Market

Requirements in Latvia 116

Žaneta Ilmete

Projektu vadīšanas kompetences līmeņa izvērtējums Latvijā

Project Management Competence Evaluation In Latvia 134

Edgars Kasalis, Kārlis Purmalis

Darba devēju apsekojumu rezultātu interpretācijas aspekti

Interpretation Aspects of Employers' Surveys Results 152

Jānis Kasalis, Maiga Kasale

Aizdevumu apkalpošanas un naudas plūsmas rādītāju analīze: teorētiskās nostādnes

An Analysis of Loan Servicing and Cash Flow Indicators: Theoretical Approach..... 160

Edgars Kasalis, Irīna Skribāne

Maksājumu bilances tekošā konta deficīta analīzes teorētiskie aspekti
Theoretical Approaches for Analyzing the Current Account Imbalances
of the Balance of Payments.....

168

Terēza Korsaka

Banku darbību regulējošās prasības, to nozīme un klasifikācija
Role and Classification of Requirements Regulating the Operations
of Credit Institutions in Latvia

178

Silvija Kristapsons

Iedzīvotāju mirstības ārējo nāves cēloņu raksturojums
Latvijas reģionos 1996.–2005. gadā

Population Mortality: Characterization of External Causes of Death
in Latvia's Regions 1995–2005

201

Ausma Krūmiņa

Mazumtirdzniecības uzņēmumi kā loģistikas ķēžu dalībnieki

Retailers as Elements in the Supply Chains

223

Raivo Linnas

General Theoretical Approach and Practical Aspects

of Innovation Policy Planning: Based on the Example of Estonia

239

Aleksandrs Makijenko

Ieguldījumu pakalpojumu tirgus un tā attīstības tendences Latvijā

Analysis of Investment Services Market and Its Main Trends in Latvia.....

260

Aleksejs Meļihovs

Tehnoloģiskais progress Latvijā: Koba-Duglasa ražošanas funkcijas lineārā un nelineārā modelēšana

Technology Progress in Latvia: Estimation of Linear and
Non-Linear Cobb-Douglas Production Function

269

Inta Millere

Grāmatveža profesijas attīstība Latvijā

The Development of Accountants in Latvia.....

275

Unda Ozoliņa

Latvijas cilvēkkapitāls: attīstība un strukturālās īpatnības

Human Capital of Latvia: Development and Structural Peculiarities

290

Daina Paula

Konverģences procesa ietekme uz ekonomikas ārējās konkurētspējas pārmaiņām

Impact of Convergence Process on the External Competitiveness of Economy

307

Andrejs Ponomarjovs

Grāmatvežu un revidentu profesionālā ētika: apmācības metodes

Professional Ethics for Accountants and Auditors: Methods of Education.....

319

Valērijs Praude, Jeļena Šalkovska

Interaktīvā mārketinga attīstība mūsdienās

The Development of Interactive Marketing at the Present State of Affairs.....

327

<i>Jānis Priede, Roberts Škapars</i>	
ISO standartu ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā	
Trends of ISO Standards' Implementation in the World and in Latvia.....	349
<i>Gaļina Rešina</i>	
Budžeta izlīdzināšanas jautājumi Latvijas Republikā	
Issues of Fiscal Equalization in the Republic of Latvia.....	364
<i>Ramona Rupeika-Apoga</i>	
Financial Sector Globalisation	
Finanšu sektora globalizācija.....	374
<i>Svetlana Saksonova</i>	
Aprozāmā kapitāla pārvaldīšanas laika aspekts kā peļņas pieauguma pamats	
The Time Aspect of Working Capital Management as the Foundation of Profit Growth	388
<i>Olga Sergejeva</i>	
Revīzijas riska noteikšanas prakse Latvijā	
Practice of Audit Risk Identification in Latvia	396
<i>Valērijs Skribans</i>	
Ekonomisko un vadības profesiju darba apmaksas tirgus konjunktūra Latvijā	
Salary Calculations of Economic and Management Professions Experts in Latvia.....	405
<i>Ruta Šneidere</i>	
Uzņēmuma maksātnespēja un iespējamie risinājumi tās novēršanai	
Insolvency of Enterprise and Possible Solutions.....	415
<i>Ieva Šnīdere</i>	
Inflācijas ietekme uz tautsaimniecību un valdības politika inflācijas korekcijai	
The Inflation Impact on the National Economy and Government	
Policy for the Inflation Correction.....	429
<i>Ilze Sproģe</i>	
Inflāciju raksturojošie rādītāji Latvijā un Eiropas Savienībā	
Inflation Indices in Latvia and in the European Union	440
<i>Антанас Светикас</i>	
Влияние оценки имущества на инновационные процессы и иностранные инвестиции в Литве	
The Influence of Property Assessment on Innovative Processes and on Foreign Investments in Lithuania	
Īpašuma vērtēšanas ietekme uz inovācijas procesiem Lietuvā un ārvalstu investīcijām	454
<i>Deniss Titarenko</i>	
Investīciju akselerācijas princips Latvijas apstākļos	
Investment Acceleration Principle under Conditions in Latvian.....	463
<i>Charles Woolfson, Dace Calite, Epp Kallaste</i>	
Labour Conditions and Working Environment in the Post-Enlargement Baltic States: Problems and Prospects for Harmonization	
Darba apstākļi un darba vide Baltijas valstīs pēc pievienošanās Eiropas Savienībai: problēmas un līdzsvarošanās perspektīvas.....	472
<i>Uģis Zālītis</i>	
Komerbanku tirgus vērtības noteikšanu ietekmējošie faktori	
Factors Influencing the Determination of the Market Value of Commercial Banks	488

Макроэкономический риск – менеджмент в условиях открытой экономики

Makroekonomiskais riska menedžments atklātās ekonomikas apstākļos

Macroeconomic Risk-Management in the Open Market Economy

Ирина Арлюкова

Балтийская Международная Академия
Lomonosova iela 4, Rīga, LV-1003

В статье осуществлен анализ риск – менеджмента в открытой макроэкономической системе. Определены цель, задачи, инструменты макроэкономического риск – менеджмента. Показаны возможности использования аналитических основ исследования макроэкономических процессов в рамках практического риск – менеджмента на уровне государства. Продемонстрированы возможности использования моделей IS-LM-BP; AD-AS в макроэкономическом риск – менеджменте. Данная статья продолжает ряд публикаций её автора, в которых осуществляется анализ рисков и риск – менеджмента на базе положений микро-, макро- и мегаэкономики.

Ключевые слова: риск, экзогенные шоки мировой экономики, мультипликаторы, риск – менеджмент, адаптация, равновесие.

Современный этап функционирования мировой экономики характеризуется достаточной степенью неопределенности. Неопределенность практически всегда есть следствие недостаточности, неточности информации об исходных и последующих условиях экономической деятельности. Наличие последней порождает рисковые ситуации, которые могут возникнуть и возникают на всех уровнях мировой экономики. Последствия рисковых ситуаций, проявляемые в материальных, социальных, эмоциональных формах, заставляют субъектов мировой экономики разрабатывать специальные механизмы прогнозирования рисковых ситуаций и соответствующего риск – менеджмента. Система управления рисками в мировой экономике строго субординирована и осуществляется специализированными риск – менеджерами соответствующего уровня. В этих условиях актуальной и значимой является разработка эффективного риск – менеджмента на всех уровнях функционирования мировой экономики.

Макроэкономический риск – менеджмент является составной частью современного риск – менеджмента. Его значение особенно возрастает в условиях открытой макроэкономической системы, когда страна становится участником активных мирохозяйственных связей.

Целью макроэкономического риск – менеджмента является обеспечение социально – экономической устойчивости экономической системы страны. В этой связи аналитическую основу исследования инструментов макроэкономического риск – менеджмента могут и должны составлять модели IS-LM-BP, AD-AS, модель Манделла-Флеминга.

Кейнсианская модель, дополненная для условий открытой экономики Дж. Хиксом и Э. Хансеном, активно используется современными исследователями проблем международной экономики (рис.1).

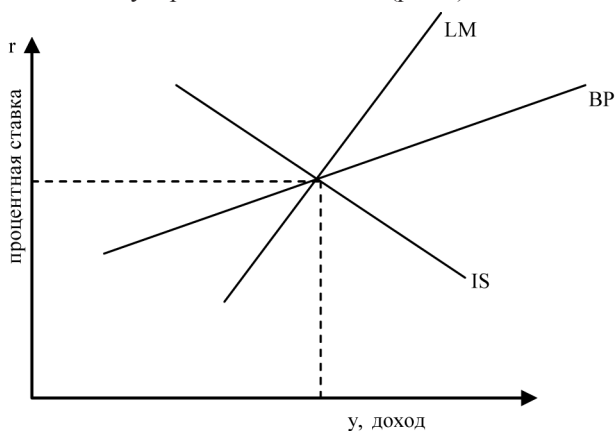

Рис. 1. Модель IS-LM-BP
IS-LM-BP model

В рамках анализа макроэкономического риск – менеджмента модель фактически показывает ситуацию равновесия в реальном, денежном и внешнеэкономическом секторах экономики, то есть ситуацию первичного равновесия открытой макроэкономической системы.

Математические интерпретации модели IS-LM-BP позволяют выявить основные методы риск – менеджмента:

$$I(r) + X(E) + G = S(Y) + M(Y; E)$$

$$M_T^d(Y; E) + M_L^d(r) = M^s$$

$$X(E) - M(Y; E) = F(r)$$

где:

I – инвестиции; S – сбережения

X – экспорт; IM – импорт

G – государственные расходы;

M_F^d – спрос на деньги в транзакционных целях;

M_L^d – спрос на деньги в целях ликвидности;

FI – чистые иностранные инвестиции;

Y – доход; r – процентная ставка;

E – валютный курс

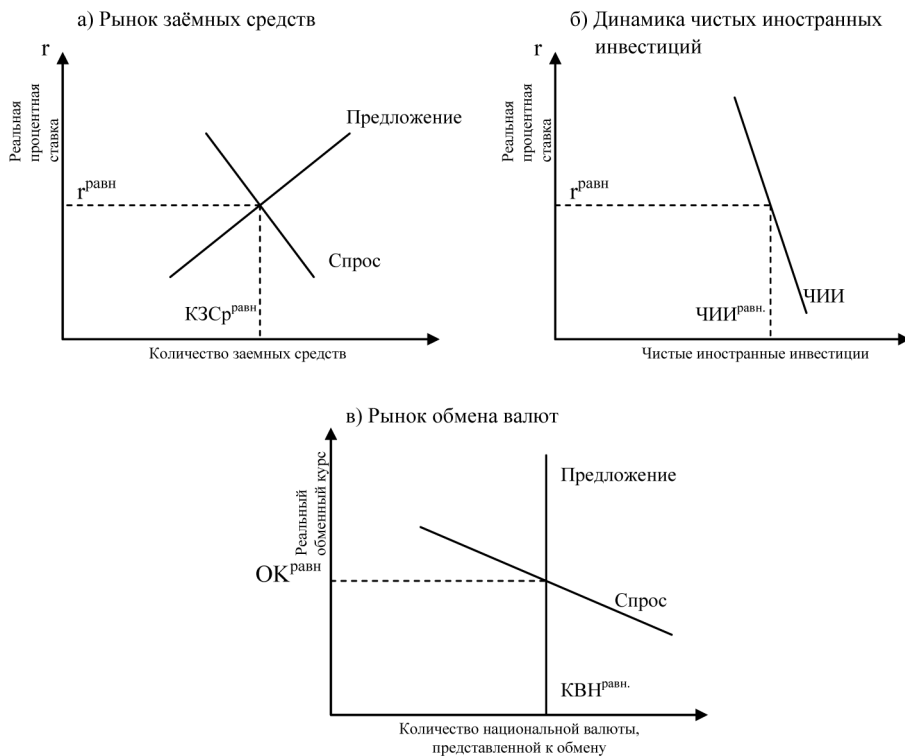
В случае отклонения макроэкономической системы от её оптимального (устойчивого) состояния государство как основной макроэкономический риск – менеджер может осуществлять непосредственное вмешательство в экономику через государственные расходы и валютный курс в реальном секторе экономики; через предложение денег и валютный курс в денежном секторе; через валютный курс во внешнеэкономическом секторе экономики [2; с.208-216]. Об этом свидетельствуют представленные выше тождества. Заметим, что методов опосредованного воздействия на макроэкономическую систему у государства значительное множество, однако, мы говорим о тех из них, которые непосредственно являются переменными модели IS-LM-BP.

Таким образом, модель IS-LM-BP показывает способы установления макроэкономического равновесия через использование одного или нескольких инструментов государственного регулирования. Существенное значение при этом имеет тот факт, что модель позволяет количественно определить равновесные параметры макроэкономической системы, в частности, необходимое для её устойчивого состояния соотношение дохода (Y) и процентной ставки (r).

Не менее важное значение имеет определение равновесного значения обменного курса национальной денежной единицы. Для достижения этой цели целесообразно использовать модель открытой экономики, представленную в работах Н. Гр. Мэнкью [4; с.425-444]. Отметим, что указанная модель в качестве заданного параметра принимает значение дохода и фиксированное значение уровня цен. Таким образом, данная модель совместима с моделью IS-LM-BP и позволяет установить равновесное значение обменного курса на основе определенного уровня равновесной процентной ставки (рис 2).

Связующим звеном данной модели является переменная «чистые иностранные инвестиции», понимаемая как разность между стоимостью иностранных активов, приобретаемых резидентами, и стоимостью отечественных активов, приобретаемых иностранцами. Величина чистых иностранных инвестиций (NFI) реагирует на изменение процентной ставки и должна коррелировать с величиной чистого экспорта (NX). Корректирующее макроэкономическое тождество, которое должно быть принято во внимание в процессе макроэкономического риск – менеджмента, имеет следующий вид: $NFI = NX$ [4; с. 402-403].

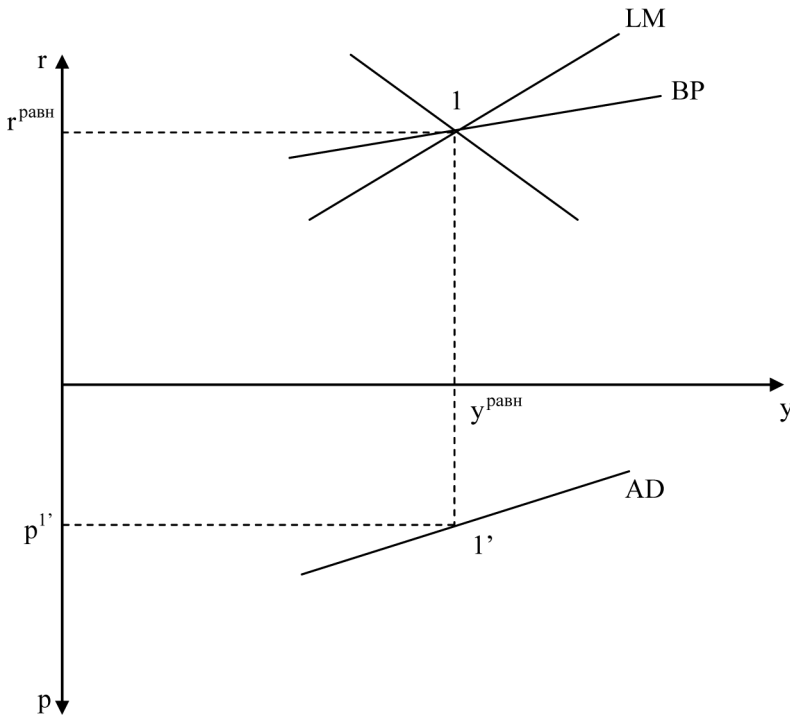
Таким образом, использование модели открытой экономики в макроэкономическом риск – менеджменте позволяет не только определить равновесное значение обменного курса, но и зафиксировать требуемые (с позиций устойчивости системы) значения чистых иностранных инвестиций, заемных средств и количества национальной валюты, представленной к обмену.

Картинка будет неполной, если наряду с равновесными значениями указанных выше величин не будет определено требуемое значение инфляции. Для решения этой задачи необходимо использовать сочетание моделей IS-LM-VP и AD-AS (рис. 3). В рамках представленного подхода первичное равновесие макроэкономической системы (позиция 1) задает определенное значение совокупного спроса и определенный уровень инфляции (позиция 1'). При этом принимается, что для обеспечения общего равновесия макроэкономической системы величина совокупного спроса и величина совокупного предложения должны соответствовать друг другу.

Анализ представленных моделей и их составляющих теоретически даёт возможность макроэкономическому риск – менеджеру определить оптимальные параметры функционирования макроэкономической системы по критерию минимизации риска потери устойчивости системы. Однако, в процессе применения данных аналитических возможностей на практике возникает ряд проблем. По сути, эти проблемы связаны с недостаточностью данных, необходимых для формирования кривых, являющихся элементами моделей. Фактически для формирования необходимых функций на примере конкретной экономики исследователь макроэкономической динамики должен определить

конкретные значения ряда величин, которые и приведут к формированию искомым зависимостей.

*Рис. 3. Модель IS-LM-BP и кривая AD.
IS-LM-BP model and AD curve*

В результате этих действий макроэкономическому риск-менеджеру удастся определить характер мобильности капитала в данной стране; выявить степень эластичности уровня деловой активности в реальном, денежном и внешнеэкономическом секторах экономики в зависимости от уровня внутринациональной рыночной процентной ставки и т.д. В итоге станет возможным определение позиции оптимальности конкретной макроэкономической системы при заданных значениях экзогенных показателей используемых моделей.

Если только хотя бы один из этих показателей изменится, то поиск позиции оптимальности придется возобновить. Постоянное изменение экзогенных показателей анализируемых моделей в условиях современной мировой экономики есть объективная реальность, причем эти изменения происходят значительно чаще, чем хотелось бы исследователям и макроэкономическим риск-менеджерам.

В этих условиях актуальной задачей является сбор и систематизация социально-экономической информации для целей макроэкономического регулирования открытой экономики. Традиционные наборы макроэкономических показателей не всегда отвечают интересам макроэкономических исследователей.

Информация должна быть соответствующим образом систематизирована, что достигается в том числе в результате активного сотрудничества экономистов и специалистов в области информационных технологий. Приоритетное значение в этих условиях имеет достоверность информации, так как иначе дальнейшие действия лишены смысла. Все большее значение в современных условиях приобретают возможности имитационного моделирования экономической деятельности, в том числе на уровне государства.

Таким образом, использование анализируемых моделей в современном макроэкономическом менеджменте в условиях количественной неопределенности элементов моделей носит ограниченный характер. Тем не менее, возможности этого аналитического аппарата позволяют выявить основные тенденции развития экономической системы государства при изменении параметров, являющихся факторами рассматриваемых моделей. При этом в процессе использования моделей следует иметь ввиду совокупность допущений, введенных создателями моделей при их разработке.

Итак, макроэкономическая система не может постоянно находиться в ситуации первичного, заданного равновесия, хотя бы по причине её постоянной динамики. В экономической теории известно, что макроэкономические системы развиваются циклически. Иногда переход от одного равновесного состояния к другому носит «болезненный» характер и связан с потерями как экономического, так и социального характера. В этих условиях значение управленческих решений и действий риск – менеджеров особенно возрастает.

Помимо объективно обусловленных рисков, связанных с циклической динамикой макросистем, в современных условиях активизируются риски, порождаемые развитием мировой экономики в целом. В социально – экономической литературе принято говорить об экзогенных шоках мировой экономики, понимаемых как изменения в мировой экономике, которые не зависят от экономической политики данной страны. Такие шоки могут возникать в любом секторе экономики, но традиционно их делят на шоки реального и денежного секторов экономики [2; с. 224]. Отметим, что в современной мировой экономике помимо объективно существующих рисков трансформации, интернационализации, глобализации мировой экономики, существует совокупность рисков, субъективно формируемых в целях получения сверхприбылей в процессе международной и внутривострановой предпринимательской деятельности. Риски такого происхождения занимают всё большую долю в общей совокупности рисков в условиях усиления виртуализации мировой экономики. Действительно, такого рода риски не зависят от макроэкономической политики отдельной страны (в первую очередь, малых стран) и страны вынуждены применять дополнительные меры макроэкономического регулирования в целях защиты от экзогенных шоков или ликвидации последствий их воздействия на экономику.

Адаптация открытой экономики к экзогенным шокам в современных условиях зависит, в первую очередь, от типа валютной политики. В случае использования фиксированного валютного курса, как инструмента макроэкономического риск – менеджмента, в экономике происходят следующие

процессы. Например, при росте мировых цен на экспортный товар страны растёт экспорт товара, что укрепляет платёжный баланс страны. Рост экспортного спроса требует соответствующего увеличения производства этого товара, что вызывает активизацию реального сектора экономики. В рамках модели IS-LM-BP (рис. 4) это отражается сдвигом кривых IS и BP вправо и формированием новой ситуации равновесия реального и внешнеэкономического секторов экономики (позиция 2). Если валютный курс фиксирован, то Центробанк страны скупает излишнюю иностранную валюту, увеличивая тем самым предложение национальной валюты.

Графически это выражается в смещении кривой LM вправо и достижении этой кривой позиции 2. В результате действий макроэкономического риск – менеджера (в данном случае Центробанка) макросистема переходит в новое равновесное состояние (позиция 2). Однако, одновременно с этим имеет место рост совокупного спроса, который при неизменном уровне совокупного предложения вызывает дополнительный рост инфляции [2; с.224-226]. Поиск оптимального уровня инфляции в открытой экономике является актуальной задачей макроэкономических риск – менеджеров стран.

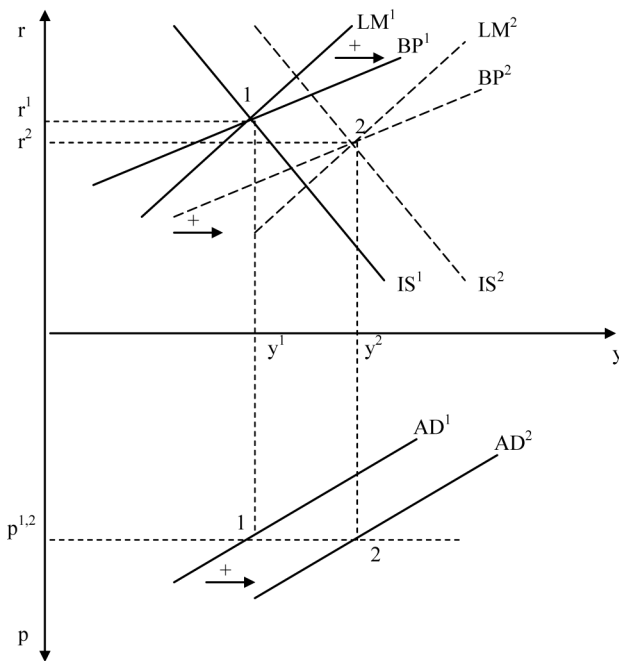

Рис. 4. Макроэкономическая корректировка открытой экономики [2; с.225]

Macroeconomic correction of open economy [2; с.225]

В целом следует признать, что в современной экономической науке недостаточно разработан механизм стимулирования краткосрочного и долгосрочного экономического роста посредством целенаправленной макроэкономической корректировки с помощью бюджетных или денежных инструментов или их комбинации [2; с. 271-273].

В процессе макроэкономического риск – менеджмента следует учитывать действие мультипликаторов. Мультипликативный эффект действует на всех уровнях реализации риск – менеджмента и подлежит, в первую очередь, количественной оценке. При этом следует обратить внимание на основные составляющие мультипликаторов как на факторы воздействия на экономику в ходе риск – менеджмента. Мультипликаторы малой открытой экономики – это коэффициенты, показывающие изменения в уровне дохода (ΔY) в результате изменения инвестиций (ΔI) или экспорта (ΔX). В частности, мультипликатор внешней торговли определяется по формуле [2; с.201]:

$$k' = \frac{\Delta Y}{\Delta X} = \frac{1}{(s + im)} = \frac{1}{1 - c + im}, \text{ где}$$

c – предельная склонность к потреблению;

s – предельная склонность к сбережениям;

im – предельная склонность к импорту.

Мультипликаторы большой экономики формируются под влиянием системы потребления, инвестиций и сбережений не только в своей стране, но и в странах – партнерах по международным связям. Так, например, мультипликатор роста доходов (ΔY_1) в большой стране в результате автономного роста её экспорта (ΔX_1) рассчитывается следующим образом [2; с. 206]:

$$k'' = \frac{\Delta Y_1}{\Delta X_1} = \frac{1}{s_1 + im_1 + \frac{im_2 * s_1}{s_2}}, \text{ где}$$

$s_1; im_1$ – предельные склонности к сбережениям и импорту, формируемые в большой стране;

$s_2; im_2$ – предельные склонности к сбережениям и импорту, формируемые в стране – партнере.

В процессе анализа представленных моделей становится очевидным, что результат воздействия риск – менеджмента на макроэкономическую систему определяется в значительной степени поведением субъектов экономики. В этих условиях задача макроэкономических риск – менеджеров сводится к формированию рационального экономического мышления участников экономических процессов; повышению уровня экономической и социальной культуры; разработке системы потребления, сбережений и инвестиций всех субъектов социально – экономических отношений. Решение этих задач возможно в условиях доверия макроэкономическим менеджерам со стороны субъектов макроэкономической системы данной страны и других стран. Обязательным условием решения задач макроэкономического риск – менеджмента является высокий профессионализм риск – менеджеров.

Литература

- Киреев А.П. Международная экономика. Часть 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – М.: Международные отношения, 2000 – 416 с.
- Киреев А.П. Международная экономика. Часть 2. Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. – М.: Международные отношения, 2000 – 488 с.
- Кругман П.Р. Обстфельд М. Международная экономика. – СПб.: Питер, 2003. – 832 с.
- Мэнкью Н.Г. Принципы макроэкономики. 2-е издание/перевод с английского – СПб.: Питер, 2004. – 576 с.
- Овчинников Г.П. Международная экономика: учебное пособие. – СПб.: Издательство Михайлова В.А. 1999 – 390 с.
- Цветкова Е.В., Арлюкова И.О. Риски в экономической деятельности: Учебное пособие. – СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2002 – 64 с.
- Oļevskis Gr. Starptautiskā ekonomika. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2000 – 188 lpp.

Summary

The author of the article carries out the analysis of risk-management in the open macroeconomic system. The aim, tasks and the tools of macroeconomic risk-management are defined. There are shown possibilities of application of analytical principles of macroeconomic processes' research within practical risk-management on the state level. The author demonstrates possibilities of application of IS-LM-BP model, AD-AS model in macroeconomic risk-management. The article continues the series of publications in which the author carries out the analysis of risks and risk-management on the basis of micro-, macro- and mega economics' principles.

Kopsavilkums

Rakstā īstenota riska menedžmenta analīze atklātā makroekonomiskajā sistēmā. Noteikts makroekonomiskā riska menedžmenta mērķis, uzdevumi un instrumenti.

Makroekonomisko procesu pētījuma analītisko pamatu izmantošanas iespējas praktiskā riska menedžmenta ietvaros parādītas valsts līmenī. Demonstrētas modeļu IS-LM-BP; AD-AS izmantošanas iespējas makroekonomiskajā riska menedžmentā. Šajā rakstā autore turpina publikāciju virkni, kurās īstenota risku un riska menedžmenta analīze, kas balstās uz mikroekonomiku, makroekonomiku un megaekonomiku.

Mājsaimniecību patēriņa izdevumu groza atkarība no ienākumiem

Dependence of Households Consumption Expenditure Basket on Income

Ilze Balode

Ventspils Augstskola

Ekonomikas un pārvaldības fakultāte

Inženieru iela 101A, Ventspils, LV-3601

E-pasts: balode@venta.lv

Darbā pētīta mājsaimniecību patēriņa izdevumu groza atkarība no ienākumiem. Izmantojot Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes mājsaimniecību budžeta pētījuma datus, patēriņa grupām aprēķinātas starpkvintiļu loka elastības. Ar primāriem datiem noteiktas Engela funkcijas pārtikai pakāpes funkcijas un modificētās pakāpes funkcijas formā un ar to palīdzību aprēķinātas pārtikas patēriņa ienākumu elastības kvintiļu centros. Rezultāti ļauj iegūt pamatotu priekšstatu par Latvijas mājsaimniecību patēriņa izdevumu atkarību no ienākumiem. Rakstā piedāvātās metodes lietojamas mājsaimniecību patēriņa izdevumu pētījumiem.

Atslēgvārdi: mājsaimniecību patēriņa izdevumu grozs, kvintiļu grupas, Engela funkcija, pieprasījuma ienākumu elastība, loka elastība.

Ievads

Mājsaimniecību budžetu pētījuma galvenais mērķis ir apzināt esošo mājsaimniecību ienākumu un izdevumu sastāvu un struktūru valstī gan kopumā, gan arī atsevišķi galvenajām sociālekonomiskajām grupām un demogrāfiskajiem (ģimeņu) tipiem. Pētījumu gaitā iegūti dati par ienākumiem, izdevumiem, patēriņu, tā īpatnībām atkarībā no mājsaimniecības sociālās piederības, tās locekļu skaita, sociālekonomiskā stāvokļa un citiem rādītājiem. Dati ļauj veikt papildpētījumus dinamiskā skatījumā dažādās mājsaimniecību grupās par sakarībām starp atsevišķiem materiālās labklājības komponentiem, piemēram, ienākumiem un dzīvokļa apstākļiem, ienākumiem un ilglietošanas priekšmetu skaitu mājsaimniecībā, mājsaimniecību patēriņa izdevumu grozu un ienākumiem dažādās kvintiļu grupās.

Pētījums veltīts mājsaimniecību patēriņa izdevumu groza analīzei un interpretācijām atkarībā no ienākumiem.

Saskaņā ar mājsaimniecību budžeta pētījumos izmantoto “Individuālā patēriņa veidu klasifikāciju” visi mājsaimniecības patēriņa izdevumi sadalīti 12 grupās pēc to funkcionālās nozīmes. Izmantojot Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes mājsaimniecību budžeta pētījuma 2002., 2003. un 2004. gada datus, patēriņa grupām aprēķinātas starpkvintiļu loka elastības. Izmantojot 2003. gada apsekojuma primāros datus, noteiktas Engela funkcijas lielākajai patēriņa grupai – pārtikai

pakāpes funkcijas un modificētās pakāpes funkcijas formā. Ar Engela funkciju palīdzību aprēķinātas pārtikas patēriņa elastības kvintiļu centros. Veiktie aprēķini un to savstarpējais salīdzinājums ļauj iegūt pamatotu priekšstatu par mājsaimniecību patēriņa izdevumu atkarību no ienākumiem.

Rakstā piedāvātās metodes lietojamas mājsaimniecību patēriņa izdevumu sistemātiskiem pētījumiem.

1. Pieprasīto preču grozs kā ienākuma funkcija – Engela funkcija

1.1. Pamatjēdzieni

Saskaņā ar mājsaimniecību budžeta pētījumos izmantoto “Individuālā patēriņa veidu klasifikāciju” (*Classification of Individual Consumption by Purpose COICOP*) [1; 589-592] visi mājsaimniecības patēriņa izdevumi pirmajā līmenī ir sadalīti 12 patēriņa grupās pēc to funkcionālās nozīmes. Pirmā līmeņa patēriņa grupu kodi un nosaukumi ir šādi:

- 01 – pārtika un bezalkoholiskie dzērieni;
- 02 – alkohols, tabaka un narkotikas;
- 03 – apģērbi un apavi;
- 04 – mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais;
- 05 – mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkopšana;
- 06 – veselība;
- 07 – transports;
- 08 – sakari;
- 09 – atpūta un kultūra;
- 10 – izglītība;
- 11 – restorāni, kafējnīcas, viesnīcas;
- 12 – pārējās preces un pakalpojumi.

Patērētāja izturēšanās teorijā plaši izmanto Engela līknes (*Ernest Engel*, 1821–1896).

Patērētāja preferences nosaka Maršala pieprasījumu (*Marshall demand*). Ja fiksējam patērētāja preferences un preču cenas un par mainīgo uzlūkojam tikai ienākumus m , iegūstam pieprasīto preču grozu kā ienākuma funkciju, ko dēvē par Engela funkciju.

Funkcijas, kas apraksta sakarības starp ienākumu līmeni un pieprasīto preču grozu, vērtē ar ekonometrijas metodēm, izmantojot mājsaimniecību budžeta statistikas datus. Dotās funkcijas var vērtēt gan naturālā izteiksmē, gan naudas izteiksmē.

Vācu statistiķis E. Engels pētījis, kā mainās atsevišķu patēriņa grupu patēriņa apjoms (patēriņa apjoms pārtikas precēm, apģērbam, mājoklim un citām grupām), mainoties ienākumu līmenim, un formulēja šādus likumus [8, 387].

- Palielinoties ienākumiem, ģimenes budžetā izdevumu daļa pārtikai samazinās.

- Palielinoties ienākumiem, ģimenes budžetā izdevumu daļa apģērbam nemainās.
- Palielinoties ienākumiem, ģimenes budžetā izdevumu daļa mājoklim, arī apkurei un apgaismojumam, paliek nemainīga.
- Palielinoties ienākumiem, ģimenes budžetā izdevumu daļa izglītībai un medicīnai palielinās.

Definēsim agregētās statistiskās Engela funkcijas un agregētās dinamiskās Engela funkcijas jēdzienus, kurus izmantosim turpmāk.

Definīcija. Par agregēto statisko Engela funkciju dēvē vektorvērtīgu funkciju, kas noteiktā laika periodā mājsaimniecību rīcībā vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli esošajam ienākumu apjomam m piekārto 12-komponentu patēriņa vidējo izdevumu grozu.

Agregēto Engela funkciju pierakstīsim formā: $X=X(m)$,

kur m ir dotajā laika periodā mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli naudas vienībās;

X ir patēriņa grozs, $X=(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10}, x_{11}, x_{12})$,

x_i ir dotajā laika periodā i -tās patēriņa grupas preču vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli vidējais patērētais daudzums naudas vienībās; $i=1, 2, \dots, 12$.

Preču grozu telpā šīs funkcija nosaka ienākuma-pieprasījuma trajektoriju *income expansion path*.

Ja fiksējam patērētāju preferences un preču cenas un par mainīgajiem uzlūkojam ienākumus m un laiku t , iegūstam pieprasīto preču grozu X kā ienākuma m un laika t funkciju: $X=X(m, t)$, ko sauksim par agregēto dinamisko Engela funkciju.

1. piezīme. Agregētās dinamiskās Engela funkcijas jēdzienu var lietot nominālā un reālā nozīmē. Nominālā agregētā dinamiskā Engela funkcija izmanto nominālos ienākumus un nominālos patēriņa izdevumus. Reālā agregētā dinamiskā Engela funkcija izmanto reālos ienākumus un reālos patēriņa izdevumus. Tas nozīmē, ka ienākumi un izdevumi jāpārrēķina, ņemot vērā inflāciju kopumā un atsevišķās preču grupās.

2. piezīme. Lai iegūtu adekvātāku modeli, ienākumu un patēriņa apjomi jāattiecina nevis vidēji uz mājsaimniecības locekli, bet uz ekvivalento patērētāju.

3. piezīme. Latvijā Engela funkcijas pētījuši O. Krastiņš, I. Ciemiņa, V. Daineko. Rezultāti publicēti grāmatās [2; 3].

1.2. Agregētā Engela funkcija Latvijā kvintīļu grupās 2002., 2003., 2004. gadā

Darbā izmantots mājsaimniecību grupējums kvintilēs pēc to rīcībā esošā ienākuma.

Rīcībā esošais ienākums ir ieņēmumi naudā un natūrā iegūtās produkcijas pakalpojumu vērtība, pārrēķināta naudā, kas saņemta darba samaksas, citu ienākumu par darbu (pēc nodokļu nomaksāšanas), transfertu, neto ienākuma (ienākumi, no kuriem atskaitītas izmaksas ražošanas vajadzībām) no uzņēmējdarbības (biznesa) un lauksaimnieciskās ražošanas, ienākumu no īpašuma, rentes u. tml. veidā [6, 11].

Mājsaimniecības pēc to ienākumu lieluma sadalītas piecās ienākumu grupās – kvintilēs.

Kvintiļu grupas lieto mājsaimniecību budžeta pētījumos, lai noteiktu mājsaimniecību diferenciaciju (noslāņošanas) pēc ienākumu līmeņa, kā arī pēc patēriņa apjoma, analizētu ienākumu un izdevumu struktūru un veiktu citus pētījumus [6, 13]. Kvintiles izveidotas, visas mājsaimniecības sakārtojot augošā secībā pēc rīcībā esošā ienākuma uz vienu mājsaimniecības locekli un pēc tam sadalot piecās vienādās daļās pēc mājsaimniecību skaita. Katrā no tām pārstāvēta viena piektdaļa jeb 20% mājsaimniecību. Pirmajā kvintilē ir iekļautas pašas trūcīgākās, bet piektajā – turīgākās mājsaimniecības. Mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums kvintiļu grupās sniedz ieskatu ienākumu polarizācijā (sk. 1. tab.). Nevienlīdzība ienākumu sadalē rada atšķirības patēriņa prioritāšu izvēlē.

Darbā izmantoti mājsaimniecību budžetu pētījumu dati par 2002., 2003. un 2004. gadu, jo šajā laikā mājsaimniecību budžeta pētījums veikts pēc vienas metodoloģijas un rezultāti ir savstarpēji salīdzināmi.

1. tabula

Mājsaimniecības rīcībā esošais ienākums kvintilēs vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī latos

Household Average Disposable Income in Quintile (average per household's member per month in lats)

Gads	1. kvintile	2. kvintile	3. kvintile	4. kvintile	5. kvintile
2002	31,41	54,26	68,24	91,96	178,64
2003	31,87	56,19	70,25	94,75	196,50
2004	38,42	65,14	82,65	112,78	230,14

Avots: Mājsaimniecības budžets 2002., 2003., 2004. gadā. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Grāmatas [4, 51], [5, 51], [6, 47]

Patēriņa izdevumu galvenās grupas Latvijas mājsaimniecībām ir 1. grupa “Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni”; 4. grupa – “Mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais”; 7. grupa – “Transports”. Šīs grupas veido apmēram pusi no summārajiem patēriņa izdevumiem (sk. 2. tab.).

2. tabula

Galveno patēriņa grupu daļa (procentos) no summārajiem patēriņa izdevumiem kvintiļu grupās

The Main Consumption Groups' Part as Percent of Summary Consumption Expenditure in Quintile Groups

Gads	1. kvintile	2. kvintile	3. kvintile	4. kvintile	5. kvintile
2002	65,49	64,85	63,16	58,77	49,55
2003	62,07	63,86	61,83	56,86	48,11
2004	62,97	62,68	58,78	54,66	48,18

Avots: Autora kompilācija, izmantojot grāmatas [4,68], [5, 68], [6, 64]

Darbā izmantojam agregētas Engela funkcijas ar diskrētu argumentu m un diskrētu laiku t (aplūkots 2002., 2003. un 2004. gads). Aplūkotās ienākumu m vērtības kvintīļu centros m_1, m_2, m_3, m_4, m_5 .

Engela funkcijas vērtība ir patēriņa grozs X .

Patēriņa groza X komponente apzīmēta ar $x_i(m_j, t)$; $i \in \{1, 2, \dots, 12\}$, $m \in \{m_1, m_2, m_3, m_4, m_5\}$, $t \in \{2002, 2003, 2004\}$.

$x_i(m_j, t)$ ir i -tās patēriņa grupas j -tās kvintīles vidējie patēriņa izdevumi uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī latos jeb j -tai kvintīlei atbilstošās i -tās patēriņa grupas izdevumu centrs.

3. tabula ietver nominālos rādītājus. 3. tabulas atsevišķas daļas nosaka agregētas statistikas Engela funkcijas ar diskrētu argumentu m . 3. tabula kopumā var tikt interpretēta kā agregēta dinamiska Engela funkcija ar diskrētu argumentu m un diskrētu laiku t .

3. tabula

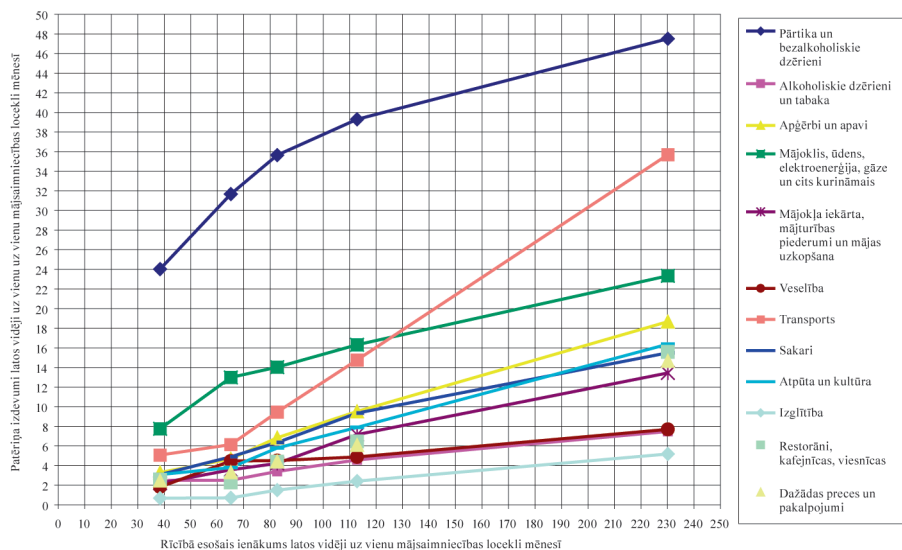
Agregētā nominālā Engela funkcija Latvijā kvintīļu grupās 2002., 2003., 2004. gadā
Aggregate Nominal Engel's Function in Latvia in Quintile Groups in Years 2002, 2003, 2004

Patēriņa grupas kods	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$x_i(38,42; 2004)$	24,02	2,5	3,3	7,76	2,2	1,82	5,08	3,09	3,08	0,68	2,55	2,46
$x_i(65,14; 2004)$	31,67	2,51	4,69	12,99	3,58	4,47	6,14	4,9	3,8	0,71	2,28	3,31
$x_i(82,65; 2004)$	35,64	3,41	6,85	14,03	4,22	4,52	9,46	6,35	5,79	1,51	4,4	4,42
$x_i(112,78; 2004)$	39,3	4,58	9,52	16,31	7,17	4,88	14,76	9,35	7,89	2,42	6,47	6,1
$x_i(230,14; 2004)$	47,5	7,48	18,67	23,34	13,45	7,69	35,69	15,5	16,38	5,19	15,58	14,66
Patēriņa grupas kods	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$x_i(31,87; 2003)$	21,95	2,24	3,19	6,5	2,08	1,53	3,71	2,56	3,22	0,74	2,08	2,01
$x_i(56,19; 2003)$	28,29	2,53	4,39	10,9	2,87	3,11	4,94	3,88	3,1	0,6	1,99	2,5
$x_i(70,25; 2003)$	32,28	2,89	5,03	12,71	3,47	4,06	7,36	5,01	4,8	0,92	2,73	3,41
$x_i(94,75; 2003)$	36,06	3,89	7,74	13,46	5,41	3,99	12,43	7,16	6,84	1,73	4,93	5,31
$x_i(196,5; 2003)$	47,04	6,67	18,18	22,21	13,85	6,18	27,13	12,62	15,9	4,35	13,75	12,46
Patēriņa grupas kods	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$x_i(31,41; 2002)$	22	1,92	2,72	5,92	1,52	1,28	3,33	2,25	2,41	0,51	2,07	22
$x_i(54,26; 2002)$	28,67	2,07	3,59	9,81	2,01	2,62	4,6	3,68	3,49	0,53	2,82	28,67
$x_i(68,24; 2002)$	32,13	2,66	3,96	11,57	2,72	3,51	5,41	4,5	4,17	0,89	2,95	32,13
$x_i(91,96; 2002)$	36,7	3,44	6,33	14,17	4,64	3,36	9,96	6,32	5,93	1,88	5,98	36,7
$x_i(178,64; 2002)$	46,1	6,02	16,34	21,01	10,5	4,62	23,83	11,93	15,34	3,51	13,28	46,1

Avots: Mājsaimniecības budžets 2002., 2003., 2004. gadā. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Grāmatas [4, 51, 68], [5, 51, 68], [6, 47, 64].

1. attēlā grafiski parādīta agregētā statistiskā Engela funkcija 2004. gadā kvintīļu grupās.

Ienākumu un patēriņa izdevumu nominālo vērtību pārrēķināšanai salīdzināmos apjomos izmantosim patēriņa cenu indeksus patēriņa grupām un visām precēm un pakalpojumiem kopumā (4. tabula). Aprēķinu rezultātā iegūtā 5. tabula ietver informāciju, kas var tikt interpretēta kā agregētā reālā Engela funkcija Latvijā kvintīļu grupās 2002., 2003., 2004. gadā 2000. gada cenās.

1. att. Latvijas mājsaimniecību patēriņa izdevumu grozu komponenti kvintīļu grupās 2004. gadā latos

The Components of Latvia Households' Consumption Expenditure Baskets in Quintile Groups in 2004; in Lats

4. tabula

Patēriņa cenu indeksi patēriņa grupām un visām precēm un pakalpojumiem kopumā
Indices of Consumer Prices for Consumer Groups, and in Total for Goods and Services

Patēriņa cenu indeksi	Gads			
	2000	2002	2003	2004
Visām precēm un pakalpojumiem kopumā	100	104,5	107,5	114,2
Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni	100	108,4	111,2	119,5
Alkoholiskie dzērieni un tabaka	100	105,5	107,3	112,7
Apģērbi un apavi	100	100,1	103,7	106,4
Mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais	100	103,9	108,7	117,5
Mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkopšana	100	101,9	103,8	105,8
Veselība	100	109	115,3	131,7
Transports	100	101,5	105,1	113
Sakari	100	90,9	87,4	86,7
Atpūta un kultūra	100	103,1	107,9	111,6
Izglītība	100	111,3	115,9	121,9
Restorāni, kafējnīcas, viesnīcas	100	105,4	108,6	116,8
Dažādas preces un pakalpojumi	100	102	105,7	113,8

Avots: Statistikas gadagrāmata. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde.
 [Elektroniskais resurss.]

5. tabula

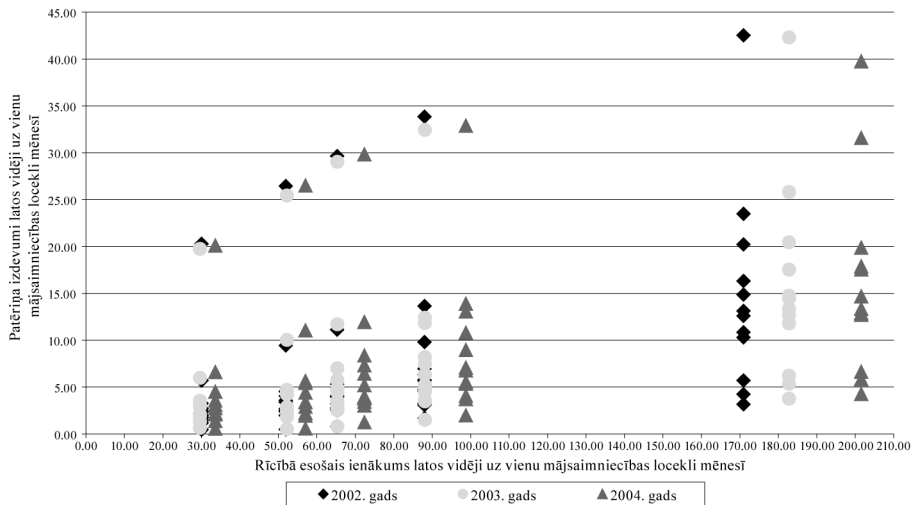
Agregētā reālā Engela funkcija Latvijā kvintīļu grupās 2002., 2003., 2004. gadā 2000. gada cenās

Aggregate Real Engel's Function in Latvia in Quintile Groups in Years 2002, 2003, 2004, According to Prices of Year 2000

Patēriņa grupas kods	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
x_i (33,64; 2004)	20,10	2,22	3,10	6,60	2,08	1,38	4,50	3,56	2,76	0,56	2,18	2,16
x_i (57,04; 2004)	26,50	2,23	4,41	11,06	3,38	3,39	5,43	5,65	3,41	0,58	1,95	2,91
x_i (72,37; 2004)	29,82	3,03	6,44	11,94	3,99	3,43	8,37	7,32	5,19	1,24	3,77	3,88
x_i (98,76; 2004)	32,89	4,06	8,95	13,88	6,78	3,71	13,06	10,78	7,07	1,99	5,54	5,36
x_i (201,52; 2004)	39,75	6,64	17,55	19,86	12,71	5,84	31,58	17,88	14,68	4,26	13,34	12,88
Patēriņa grupas kods	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
x_i (29,65; 2003)	19,74	2,09	3,08	5,98	2,00	1,33	3,53	2,93	2,98	0,64	1,92	1,90
x_i (52,27; 2003)	25,44	2,36	4,23	10,03	2,76	2,70	4,70	4,44	2,87	0,52	1,83	2,37
x_i (65,35; 2003)	29,03	2,69	4,85	11,69	3,34	3,52	7,00	5,73	4,45	0,79	2,51	3,23
x_i (88,14; 2003)	32,43	3,63	7,46	12,38	5,21	3,46	11,83	8,19	6,34	1,49	4,54	5,02
x_i (182,79; 2003)	42,30	6,22	17,53	20,43	13,34	5,36	25,81	14,44	14,74	3,75	12,66	11,79
Patēriņa grupas kods	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
x_i (30,06; 2002)	20,30	1,82	2,72	5,70	1,49	1,17	3,28	2,48	2,34	0,46	1,96	1,75
x_i (51,92; 2002)	26,45	1,96	3,59	9,44	1,97	2,40	4,53	4,05	3,39	0,48	2,8	2,49
x_i (65,30; 2002)	29,64	2,52	3,96	11,14	2,67	3,22	5,33	4,95	4,04	0,80	2,80	3,22
x_i (88,00; 2002)	33,86	3,26	6,32	13,64	4,55	3,08	9,81	6,95	5,75	1,69	5,67	4,71
x_i (170,95; 2002)	42,53	5,71	16,32	20,22	10,30	4,24	23,48	13,12	14,88	3,15	12,60	10,85

Avots: autora aprēķini, izmantojot 3. un 4. tabulu

4. tabulas dati grafiski attēloti 2. attēlā.

2. att. Agregētā dinamiskā reālā Engela funkcija Latvijā kvintīļu grupās 2002., 2003., 2004. gadā 2000. gada cenās

Aggregate Dynamic Real Engel's Function in Latvia in Quintile Groups in Years 2002, 2003, 2004, According to Prices of Year 2000

2. Pieprasījuma ienākumu starpkvintīļu loka elastība

Definēsim i-tās patēriņa grupas pieprasījuma starpkvintīļu ($j, j + 1$) loka elastību pēc ienākumiem:

$$x_i^{el}(m(j, j + 1)) = \frac{x_i(m_{j+1}) - x_i(m_j)}{x_i(m_{j+1}) + x_i(m_j)} : \frac{m_{j+1} - m_j}{m_{j+1} + m_j},$$

$i = 1, 2, \dots, 12; j = 1, 2, 3, 4$, kur

m_j ir j-tās kvintiles vidējais rīcībā esošais ienākums uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī latos jeb j-tās kvintiles centrs,

$x_i(m_j)$ ir i-tās patēriņa grupas j-tās kvintiles vidējie patēriņa izdevumi uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī latos.

Šajā darbā patēriņa grupas pieprasījuma starpkvintīļu loka elastības jēdziens izvēlēts tāpēc, ka Eiropas Savienības valstīs mājsaimniecību patēriņa izdevumu apsekojumu rezultāti bieži ir publicēti kvintīļu veidā un tiek izmantoti labklājības starpvalstu komparatīvā analizē, piemēram, grāmatā *Consumers in Europe. Facts and figures. Data 1999–2004. 2005 Edition. European Communities, 2005*. Līdz ar to arī mums rodas iespēja Latvijas rādītājus salīdzināt ar Eiropas Savienības valstu analogiskiem rādītājiem.

Pētot patērētāju izturēšanos, ņemsim vērā preču klasifikāciju ar pieprasījuma ienākumu elastības palīdzību [7, 90]. Preci dēvē par superioru preci, ja pieprasījuma ienākumu elastība ir pozitīva. Preci dēvē par inferioru, ja pieprasījuma ienākumu elastība ir negatīva. Ja superioras preces pieprasījuma ienākumu elastība ir pietiekami liela (piemēram, lielāka par 1), tad šo preci kvalificē kā luksuspreci, pretējā gadījumā preci kvalificē kā nepieciešamības preci.

6. tabula

Pieprasījuma loka elastība pēc ienākumiem Latvijas mājsaimniecībām 2002., 2003., 2004. gadā

The Arc Elasticity of Demand According to Income in 2002, 2003, 2004 in Latvia

Loka elastības	2002. gads				2003. gads				2004. gads			
	(1, 2)	(2, 3)	(3, 4)	(4, 5)	(1, 2)	(2, 3)	(3, 4)	(4, 5)	(1, 2)	(2, 3)	(3, 4)	(4, 5)
$x_1^{el}(m(j, j+1))$	0,494	0,499	0,448	0,354	0,457	0,592	0,373	0,378	0,532	0,498	0,317	0,276
$x_2^{el}(m(j, j+1))$	0,141	1,093	0,864	0,851	0,220	0,597	0,993	0,754	0,008	1,283	0,950	0,703
$x_3^{el}(m(j, j+1))$	0,517	0,429	1,556	1,378	0,573	0,611	1,429	1,153	0,674	1,580	1,058	0,948
$x_4^{el}(m(j, j+1))$	0,927	0,721	0,682	0,607	0,916	0,689	0,193	0,702	0,977	0,325	0,487	0,518
$x_5^{el}(m(j, j+1))$	0,520	1,315	1,762	1,208	0,578	0,851	1,471	1,254	0,925	0,693	1,680	0,890
$x_6^{el}(m(j, j+1))$	1,288	1,272	-0,147	0,493	1,233	1,192	-0,059	0,616	1,633	0,047	0,248	0,653
$x_7^{el}(m(j, j+1))$	0,600	0,709	1,999	1,281	0,515	1,769	1,725	1,064	0,366	1,796	1,419	1,212
$x_8^{el}(m(j, j+1))$	0,904	0,878	1,136	0,960	0,742	1,143	1,190	0,790	0,878	1,088	1,239	0,723
$x_9^{el}(m(j, j+1))$	0,686	0,778	1,177	1,381	-0,069	1,935	1,180	1,140	0,406	1,751	0,996	1,022
$x_{10}^{el}(m(j, j+1))$	0,072	2,221	2,414	0,944	-0,378	1,893	2,059	1,233	0,084	3,042	1,502	1,064
$x_{11}^{el}(m(j, j+1))$	0,575	0,197	2,292	1,183	-0,080	1,410	1,934	1,352	-0,217	2,679	1,235	1,207
$x_{12}^{el}(m(j, j+1))$	0,649	1,114	1,271	1,233	0,393	1,385	1,467	1,152	0,571	1,212	1,036	1,205

Avots: autora aprēķini, izmantojot 3. tabulu

Aprēķinu rezultāti loka elastībai pēc ienākumiem Latvijā sistematizēti 6. tabulā. Rezultātu interpretāciju atvieglo to salīdzinājums ar citu valstu analogiskiem rādītājiem. Piemēram izvēlamies Somiju, 2001. gadu (7. tabula).

7. tabula

Pieprasījuma loka elastība pēc ienākumiem 2001. gadā, Somijā
The Arc Elasticity of Demand According to Income in 2001, in Finland

Loka elastības	(1, 2)	(2, 3)	(3, 4)	(4, 5)
$x_1^{el}(m(j, j+1))$	0,359	0,552	0,077	0,061
$x_2^{el}(m(j, j+1))$	-0,276	0,793	1,150	0,306
$x_3^{el}(m(j, j+1))$	0,886	0,539	0,408	0,960
$x_4^{el}(m(j, j+1))$	0,629	0,512	0,404	0,398
$x_5^{el}(m(j, j+1))$	0,693	0,412	1,395	0,664
$x_6^{el}(m(j, j+1))$	1,122	0,374	0,573	0,351
$x_7^{el}(m(j, j+1))$	0,435	1,604	1,014	0,926
$x_8^{el}(m(j, j+1))$	0,101	0,338	0,659	0,089
$x_9^{el}(m(j, j+1))$	0,632	0,970	0,963	0,633
$x_{10}^{el}(m(j, j+1))$	-1,311	1,161	1,350	0,774
$x_{11}^{el}(m(j, j+1))$	0,326	1,144	1,736	0,542
$x_{12}^{el}(m(j, j+1))$	0,830	1,136	0,989	0,664

Avots: autora aprēķini, izmantojot *Statistical Yearbook of Finland 2004*. [10, 451]

Iegūtie rezultāti rāda, ka mājsaimniecībām ar dažādiem ienākumiem ir dažādas pieprasījuma ienākumu elastības, ko ir iespējams interpretēt. Interpretācijas apstiprina Engela likumus. Atsevišķi elastības koeficienti liecina par nosacītu piesātinājumu ar doto produktu un mājsaimniecību pārslēgšanos no vieniem produktiem uz citiem.

Visās kvintilēs divām lielākajām patēriņa grupām – 1. grupai "Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni" un 4. grupai "Mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais" pieprasījuma ienākumu elastība ir mazāka par 1. Tādējādi šīs patēriņa grupas kvalificējas kā pirmās nepieciešamības preču grupas.

Ienākumiem pieaugot, pirmās nepieciešamības precēm elastība samazinās. Šī tendence skaidri vērojama pirmajai patēriņa grupai – pārtikai un bezalkoholiskajiem dzērieniem. Aprēķini apstiprina, ka 2004. gadā, pārejot no vienas kvintiles uz nākamo, starpkvintīļu loka elastība grupai "Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni" dilst, kas sasaucas ar Engela likumu.

2004. gadā, pārejot no 4. kvintiles uz 5. kvintili, visās patēriņa grupās (izņemot 4., 6. un 9. grupu) elastība samazinās.

5. grupas "Mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkopšana" preces Latvijas apstākļos varam uzlūkot kā relatīvus greznuma priekšmetus. 2004. gadā, pārejot no 3. kvintiles uz 4. kvintili, elastība ir lielāka par vienu. Pēc tam elastība samazinās, ko var interpretēt kā piesātinājumu. Līdzīgi ir arī Somijā.

Piesātinājums vērojams arī trešajai patēriņa grupai – apģērbiem un apaviem. Elastība pieaug, pārejot no otrās kvintiles uz trešo kvintili, bet samazinās, pārejot no trešās uz ceturto un no ceturtais uz piekto kvintili.

7. patēriņa grupa "Transports" ir trešā lielākā pēc apjoma. Šai patēriņu grupai pieprasījuma elastība pēc ienākumiem 2004. gadā ir mazāka par 1 nabadzīgākajām mājsaimniecībām, bet lielāka par 1 bagātākajām mājsaimniecībām. 2003. un 2004. gadā vērojams, ka elastība dilst, pārejot no otrās uz trešo, no trešās uz ceturto un no ceturtais uz piekto kvintili.

Vislielākā elastība ir 10. grupai – "Izglītība". 2004. gadā, pārejot no 2. uz 3. kvintili, tā ir 3,042. Pārejot uz tālākām kvintīļu grupām, elastība samazinās.

Sastopamas arī negatīvas elastības. Piemēram, 2004. gadā 12. patēriņa grupai "Restorāni, kafejnīcas, viesnīcas" elastība, pārejot no 1. uz 2. kvintili, ir –0,217. Tas izskaidrojams ar to, ka 2. kvintilē ir daudz pensionāru.

Atzīmēsim, ka elastību korektai interpretācijai labi jāizprot katras kvintiles sastāvs pēc dzimuma, vecuma, ģimenes stāvokļa, sociāli ekonomiskā stāvokļa.

3. Engela funkcijas patēriņa grupai "pārtika un bezalkoholiskie dzērieni" un patēriņa ienākumu elastības

Izmantojot Latvijas Republikas CSP 2003. gada Mājsaimniecību budžeta apsekojuma primāros datus, katrā kvintilē ar mazāko kvadrātu metodi aprēķinātas Engela funkcijas lielākajai patēriņa grupai – "Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni" pakāpes funkcijas $x_i = a \cdot m^b$ un modificētās pakāpes funkcijas $x_i = c + a \cdot m^b$ formā (8. tabula).

8. tabula

Patēriņa grupas "Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni" Engela funkcijas
Engel's Functions of Food Consumption

Kvintiles numurs	Forma $x_i = a \cdot m^b$	Forma $x_i = c + a \cdot m^b$
1	$x_i = 12,555 m^{0,189}$	$x_i = 19,267 + 0,001 m^{2,494}$
2	$x_i = 12,068 m^{0,228}$	$x_i = 19,267 + 0,001 m^{2,494}$
3	$x_i = 2,331 m^{0,635}$	$x_i = -9,156 + 4,750 m^{0,523}$
4	$x_i = 5,220 m^{0,447}$	$x_i = -1,823 + 5,975 m^{0,427}$
5	$x_i = 18,130 m^{0,193}$	$x_i = 6,066 + 13,842 m^{0,219}$

Avots: autora aprēķini, izmantojot LR CSP 2003. gada Mājsaimniecību budžeta pētījuma datus

Engela funkcijas aprēķinātas arī mājsaimniecībām kopumā:

$$x_i = 7,423 m^{0,359}; x_i = -22,575 + 21,125 m^{0,233}.$$

Aritmētisko vidējo ienākumu kvintilē sauksim par kvintiles centru. Kvintīļu centros aprēķināti Engela funkciju $x_i = a \cdot m^b$, $x_i = c + a \cdot m^b$ trīs pārtikas patēriņa marģinālie rādītāji, kas viegli interpretējami: atvasinājums, logaritma atvasinājums, elastība (9. tabula).

9. tabulas rezultātu interpretācijas saistās ar marģinālo rādītāju interpretācijām, kas izriet no definīcijām.

Sīkāk aplūkosim 1. kvintiles pārtikas patēriņa funkcijas $x_i = c + a \cdot m^b$ marģinālo rādītāju interpretācijas. Pārējo rādītāju interpretācijas ir līdzīgas.

Atvasinājuma interpretācija. Ja ienākumi m palielinās par vienu latu vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, pārtikas patēriņš x_1 palielinās par 0,244 latiem vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī.

9. tabula

Patēriņa grupas “Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni” Engela funkciju $x_1=a \cdot m^b$, $x_1=c+a \cdot m^b$ marģinālie rādītāji kvintīļu centros

Marginal Indicators in the Centres of Quintiles for Food Consumption Function $x_1=a \cdot m^b$, and $x_1=c+a \cdot m^b$

Funkcija $x_1=a \cdot m^b$	1. kvintile	2. kvintile	3. kvintile	4. kvintile	5. kvintile	Kopā
Atvasinājums	0,139	0,123	0,313	0,188	0,050	0,153
Logaritma atvasinājums	0,006	0,004	0,09	0,005	0,001	0,004
Elastība	0,189	0,288	0,635	0,447	0,193	0,359
Funkcija $x_1=c+a \cdot m^b$	1. kvintile	2. kvintile	3. kvintile	4. kvintile	5. kvintile	Kopā
Atvasinājums	0,244	0,123	0,326	0,188	0,049	0,161
Logaritma atvasinājums	0,011	0,004	0,009	0,005	0,001	0,004
Elastība	0,347	0,288	0,661	0,446	0,193	0,374

Avots: autora aprēķini, izmantojot 8. tabulu

Logaritma atvasinājuma interpretācija. Ja ienākumi m palielinās par vienu latu vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, pārtikas patēriņš x_1 palielinās par 1,1% vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī.

Elastības interpretācija. Ja ienākumi m palielinās par 1% vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, pārtikas patēriņš x_1 palielinās par 0,347% vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī.

Atzīmēsim, ka 1993. gadā elastība, kas aprēķināta visām mājsaimniecībām kopā, ir 0,781; 1999. gadā šī elastība ir 0,399 [2, 11]. Mūsu aprēķini rāda, ka 2003. gadā elastība, kas aprēķināta visām mājsaimniecībām kopā, ir no 0,36 līdz 0,37. Saskaņā ar Engela likumu tas liecina par labklājības palielināšanos Latvijā.

Secinājumi

Mājsaimniecību materiālās nodrošinātības atšķirības izpaužas patēriņa diferenciacijā. Mājsaimniecību atšķirības atkarībā no ienākumiem var raksturot ar Engela funkcijām un pieprasījuma ienākuma elastībām dažādām mājsaimniecību ienākumu grupām. Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes mājsaimniecību budžeta pētījuma datus sadalot kvintīlēs, izdodas aprēķināt Engela funkcijas un elastības, kas vairumā gadījumu saturīgi interpretējamās. Ar primāro datu palīdzību aprēķinātās Engela funkcijas patēriņa grupai “Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni” pakāpes funkcijas un modificētās pakāpes funkcijas formā dod iespēju aprēķināt pārtikas patēriņa ienākumu elastības kvintīļu centros. Rakstā piedāvātās metodes lietojamas mājsaimniecību patēriņa izdevumu sistemātiskiem pētījumiem.

Literatūra

1. *Eiropas kontu sistēma (EKS 1995). 2. sējums. European System of Accounts (ESA 1995). Volume 2.* ECSC-EC-EAEC, Brussels. Luxemburg, 1996. Tulkojums : Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2002.
2. Krastiņš, O., Daineko, V. *Mājsaimniecību patēriņa izdevumu un izvēles iespēju ekonometriski modeļi.* Latvijas Statistiku asociācija, Rīga, 2000.
3. Krastiņš, O., Ciemiņa, I. *Latvijas ģimeņu dzīves līmeņa ekonometriski pētījumi.* Latvijas Republikas Valsts Statistikas komiteja. Rīga, 1997.
4. Mājsaimniecības budžets 2002. gadā. *Statistikas biļetens.* Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2003.
5. Mājsaimniecības budžets 2003. gadā. *Statistikas biļetens.* Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2004.
6. Mājsaimniecības budžets 2004. gadā. *Statistikas biļetens.* Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2005.
7. Mansfield, E. *Micrecomomics: theory/applications*, Ninth edition, W. W. Norton & Company, Inc., 1997.
8. Суринов, А. Е., *Статистика доходов населения.* Москва : ЗАО Финстатинформ, 2001.
9. *Statistikas gadagrāmata.* Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. [Skatīts 05.03.2006.]. Pieejams: <http://data.csb.lv/pxweb2004/Database/Gadagramata/07.%20Cenas%20un%20pat%E7ri%F2%F0/07.%20Cenas%20un%20pat%E7ri%F2%F0.asp>
10. *Statistical Yearbook of Finland 2004.* Statistics Finland, 2005.
11. *Consumers in Europe. Facts and figures. Data 1999–2004.* 2005 Edition. European Communities, 2005.

Summary

In this paper the dependence of the households consumption expenditure basket on the income is investigated. According to HBS (Household Budget Survey) classification COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose) all households' consumption expenditure is divided in 12 groups according to their functional classification. Exploring the research data of the Central Statistical Bureau of Latvia on household budgets, the arc elasticity of interquintiles for the consumption groups was calculated. With the help of primary data Engel's functions and elasticity for food was defined: in form of power function and modified power function. With the help of these, the food consumption income elasticity in the centres of quintiles was calculated. From the obtained results a better understanding based on real assessment of facts of consumers' behaviour in Latvia according to their income was gained.

Key words: *consumption expenditure basket, quintile groups, Engel's function, income elasticity, arc elasticity.*

Latvijas nodarbinātības attīstības analīze

An Analyses of the Development of Employment in Latvia

Daira Barānova

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Ekonomikas teorijas katedra
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: daira@lanet.lv

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas nodarbinātības attīstības tendences pēdējos gados, noteikt galvenās problēmas, novērtēt nodarbinātības politikas izvirzītos mērķus un prioritātes, salīdzināt situāciju Latvijā ar citām ES valstīm un piedāvāt risinājumus Lisabonas stratēģijā izvirzīto mērķu sasniegšanā. Raksts sastāv no trīs daļām. 1. daļā tiek analizētas nodarbinātības attīstības tendences Latvijā. 2. daļā tiek raksturoti Latvijas nodarbinātības politikas mērķi un prioritātes. 3. daļā tiek salīdzināti Latvijas darba tirgus rādītāji ar citām ES valstīm. Rakstā tiek lietotas ekonomiskās analīzes un statistiskās analīzes metodes: salīdzināšana, grupēšana un relatīvo lielumu aprēķināšana.

Atslēgvārdi: nodarbinātības līmenis, līdzdalības līmenis, nodarbinātības politika, Latvijas nacionālā Lisabonas programma.

Pēdējos gados Latvijā straujā ekonomikas izaugsme ir pozitīvi ietekmējusi arī nodarbinātību un bezdarbu raksturojošos rādītājus. Latvijā panākts arī manāms progress nodarbinātības pasākumu realizācijā. Ar Eiropas Savienības struktūrfondu atbalstu valsts var izdalīt vairāk resursu aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem un stimulēt ekonomiskās aktivitātes mazāk attīstītajos reģionos.

Tomēr joprojām Latvijas darba tirgū vērojamas nodarbinātības un bezdarba reģionālās atšķirības, strādājošo kvalifikācijas neatbilstība darba tirgus prasībām, relatīvi augsts nedeklarētās nodarbinātības līmenis, paaugstināts bezdarba līmenis jauniešiem, personām pēc bērna kopšanas atvaļinājuma, invalīdiem un citām sociālās atstumtības riska grupām.

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas nodarbinātības attīstības tendences pēdējos gados, noteikt galvenās problēmas, novērtēt nodarbinātības politikas izvirzītos mērķus un prioritātes, salīdzināt situāciju Latvijā ar citām ES valstīm un piedāvāt risinājumus Lisabonas stratēģijā izvirzīto mērķu sasniegšanā.

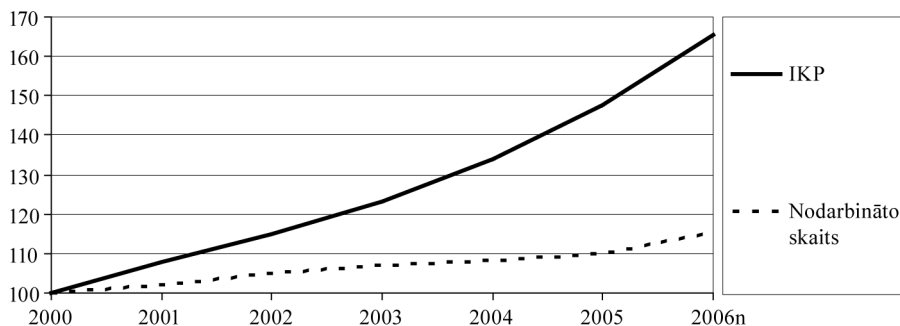
Raksts sastāv no trim daļām:

- 1) nodarbinātības attīstības tendences Latvijā;
- 2) Latvijas nodarbinātības politikas mērķi un prioritātes;
- 3) Latvijas darba tirgus rādītāji salīdzinājumā ar citām ES valstīm.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai autore lieto ekonomiskās analīzes un statistiskās analīzes metodes: salīdzināšanu, grupēšanu un relatīvo lielumu aprēķināšanu.

Nodarbinātības attīstības tendences Latvijā

Pēdējos gados Latvijā vērojama strauja ekonomiskā izaugsme. Tomēr nodarbināto skaits tautsaimniecībā palielinās daudz lēnāk. Pēc autores novērtējuma, IKP salīdzināmajās cenās no 2000. gada līdz 2006. gadam ir pieaudzis par 66%, bet nodarbināto skaits tikai par 15% (sk. 1. attēlu).

n – autores novērtējums

1. att. Latvijas iekšzemes kopprodukta un nodarbināto skaita dinamika (2000 = 100%) [3, 17 un 84]

Dynamics of Gross Domestic Product and Number of Employed in Latvia (2000 = 100%)

Nodarbinātību un bezdarbu raksturojošie rādītāji pēdējos gados, it īpaši 2006. gadā, Latvijā ir būtiski uzlabojušies (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Nodarbinātības un bezdarba galvenie rādītāji Latvijā [1, 84]¹

Main Indicators of Employment and Unemployment in Latvia

Rādītāji	2000	2004	2005	2006
Iedzīvotāji vecumā 15–64 gadi (tūkst.)	1600,3	1587,3	1583,8	1580,4 ²
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji vecumā 15–64 gadi (tūkst.)	1074,7	1105,5	1100,8	1122,4 ²
Nodarbināto skaits (tūkst.)	917,6	988,2	1003,6	1041,4 ²
Līdzdalības līmenis (%)	67,2	69,6	69,5	71,0 ²
Nodarbinātības līmenis (%)	57,3	62,3	63,4	66,3 ³
Bezdarbnieki (darba meklētāji) (tūkst.)	158,3	118,6	99,1	79,9 ⁴
Bezdarba līmenis (%)	14,4	10,4	8,7	6,8 ⁴

¹ Tabulā un turpmāk tekstā nodarbinātības rādītāji vecuma grupā 15–64 gadi un bezdarba rādītāji – 15–74 gadi

² 2006. gada 3 ceturkšņos

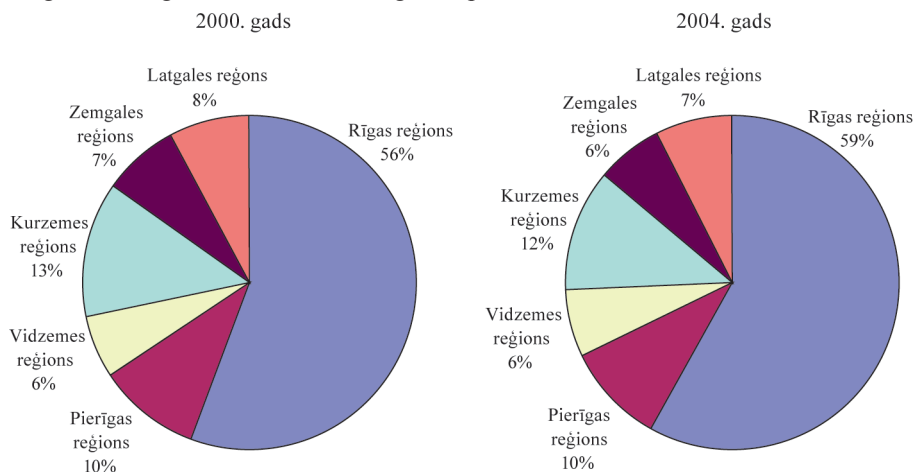
³ 2006. gads, avots [5, 3]

⁴ 2006. gads, avots [5, 2]

Lai gan iedzīvotāju skaits darbaspējas vecumā samazinās, ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits palielinās, un nodarbinātības līmenis pieaug. Kopš 2000. gada nodarbinātības līmenis ir palielinājies par 9 procentpunktiem. Savukārt, bezdarba līmenis ir samazinājies no 14,4% 2000. gadā līdz 6,8% 2006. gadā.

Nodarbinātības un bezdarba rādītāju uzlabošanos Latvijā sekmē straujā izaugsme. Tomēr tas nav vienīgais faktors. Pēdējos gados pēc Latvijas iestāšanās ES vērojama darbaspēka aizplūšana uz dažām vecajām ES dalībvalstīm, kur darbaspēka tirgi ir atvērti jauno ES dalībvalstu pilsoņiem. Līdz ar to Latvijas darba tirgū veidojas darbaspēka trūkums atsevišķās nozarēs.

Analizējot saražoto iekšzemes kopproduktu reģionālā skatījumā (sk. 2. attēlu), jāsecina, ka pastāv būtiska atšķirība starp Rīgas reģionā radīto iekšzemes kopprodukta daļu un pārējos reģionos radīto. Ja salīdzina 2000. un 2004. gadu, redzam, ka pieaudzis Rīgas reģionā radītā iekšzemes kopprodukta īpatsvars, bet samazinājies Latgales, Zemgales un Kurzemes reģiona īpatsvars.

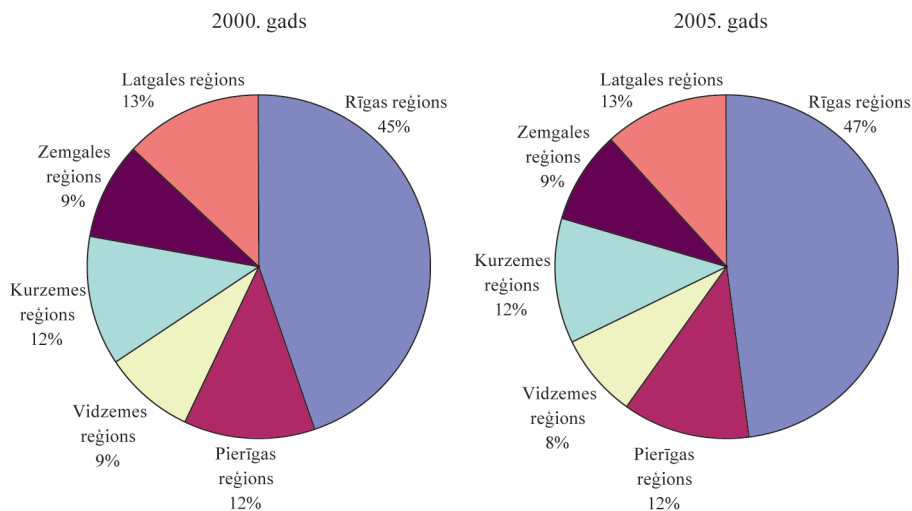

2. att. Iekšzemes kopprodukts Latvijas reģionos 2000. un 2004. gadā, %¹

Gross Domestic Product in Regions of Latvia in 2000 and 2004, %

Arī nodarbinātībā vērojamas atšķirības Latvijas reģionos gan strādājošo skaitā, gan sabiedriskajā un privātajā sektorā strādājošo īpatsvarā (sk. 3. attēlu un 2. tabulu). Reģionālā skatījumā strādājošo skaits visstraujāk ir pieaudzis Rīgas reģionā un samazinājies Vidzemes un Latgales reģionā. Pie tam strādājošo skaita pieaugums Rīgas reģionā ir mazāks par iekšzemes kopprodukta pieaugumu, ko varētu skaidrot ar izmaiņām produktivitātē.

¹ Autore aprēķins, izmantojot Latvijas Statistikas gadagrāmatu 2006.–2006, 14. lpp.

3. att. Strādājošo skaits pamatdarbā Latvijas reģionos 2000. un 2005. gadā pēc faktiskās darba vietas, %²

Employees at their Main Job in Regions of Latvia in 2000 and 2005 by Actual Place of Work, %

Latgales reģionā, kur nodarbinātības līmenis ir salīdzinoši zems, puse ir nodarbināti sabiedriskajā sektorā. Savukārt Rīgas reģionā, kur nodarbinātības līmenis ir augsts, tam ir tendence palielināties, sabiedriskajā sektorā ir nodarbināti tikai 28,6%. Tātad no nodarbinātības politikas viedokļa būtu nepieciešams veicināt pašnodarbinātību Latgales reģionā.

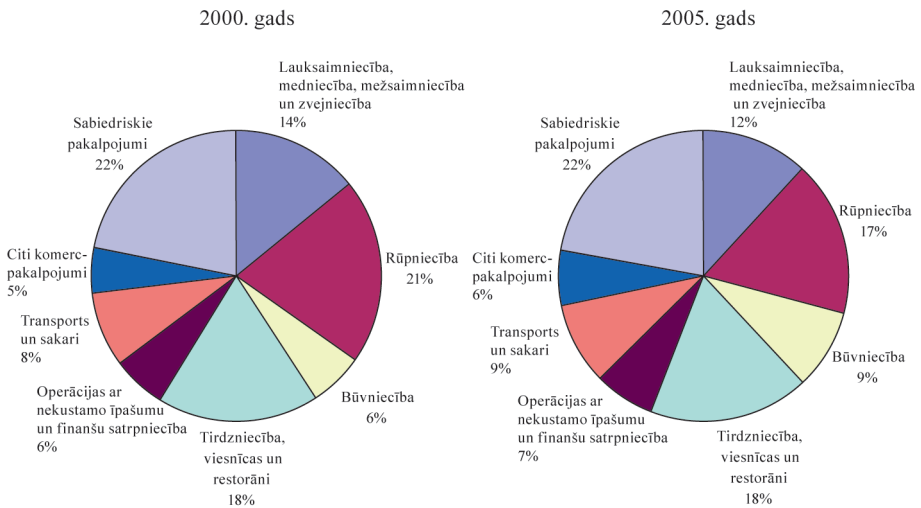
2. tabula

**Sabiedriskajā un privātajā sektorā strādājošie
(pēc faktiskās darba vietas, % no kopskaita) 2005 [3, 87]**
*Employed in the Public and Private Sectors
(by the Actual Place of Work, % Distribution) 2005*

	Sabiedriskajā sektorā	Privātajā sektorā
<i>Latvija</i>	34,2	65,8
Rīgas reģions	28,6	71,4
Pierīgas reģions	33,1	66,9
Vidzemes reģions	39,7	60,3
Kurzemes reģions	34,8	65,2
Zemgales reģions	41,4	58,6
Latgales reģions	48,0	52,0

Pēdējos gados Latvijā nedaudz mainījusies nodarbināto struktūra dalījumā pa darbības veidiem (sk. 4. attēlu).

² Autores aprēķins, izmantojot Latvijas Statistikas gadagrāmatu 2006.–2006, 86. lpp.

4. att. Nodarbināto struktūra sadalījumā pa darbības veidiem, %³
Distribution of Employed Persons by Kind of Activity, %

Salīdzinājumā ar 2000. gadu 2005. gadā strauji palielinājies nodarbināto skaits būvniecībā, neliels pieaugums ir transportā, glabāšanā un sakaros, operācijās ar nekustamo īpašumu, nomā un citā komercdarbībā, bet nodarbināto skaita samazinājums ir vērojams lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā, kā arī apstrādes rūpniecībā. Analizējot izmaiņas nodarbināto skaitā pa dzimumiem, varam secināt, ka lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā nodarbināto vīriešu skaits ir palielinājies, bet sieviešu – samazinājies. Savukārt, rūpniecībā ir samazinājies, bet būvniecībā, finanšu starpniecībā un operācijās ar nekustamo īpašumu, nomā un citā komercdarbībā ir palielinājies gan vīriešu, gan sieviešu skaits, vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā, auto, moto, sadzīves priekšmetu un aparatūras remontā strauji palielinājies sieviešu skaits un nedaudz ir samazinājies nodarbināto vīriešu skaits.

Latvijas nodarbinātības politikas mērķi un prioritātes

Latvijas nodarbinātības politika ir cieši saistīta ar Eiropas Savienības (ES) nodarbinātības politiku, kuras mērķis ir nodarbinātības līmeņa paaugstināšana un bezdarba problēmu risināšana, balstoties uz sekmīgu ekonomisko izaugsmi.

LR Ministru kabinets 2005. gada 19. oktobrī apstiprināja Latvijas nacionālo Lisabonas programmu 2005.–2008. gadam (tālāk tekstā – Programma), kuras mērķis ir veicināt valsts izaugsmi un nodarbinātību. Programmā paredzēts sasniegt vai būtiski tuvtoties Eiropas nodarbinātības stratēģijā formulētajiem mērķiem, un tajā izvirzītas šādas Latvijas nodarbinātības politikas prioritātes:

- veicināt iekļaujošo darba tirgu, paplašinot aktīvo nodarbinātības pasākumu klāstu;

³ Autores aprēķins, izmantojot Latvijas Statistikas gadagrāmatu 2006.–2006, 84. lpp.

- stimulēt ekonomiskās aktivitātes mazāk attīstītajos reģionos;
- intensīvāk risināt nedeklarētās nodarbinātības problēmu un stimulēt iedzīvotājus darboties formālā ekonomikā;
- paplašināt izglītības un apmācību iespējas. [2]

Programma nosaka, ka 2008. gadā nodarbinātības līmenis ir jāpaaugstina līdz 65% un 2010. gadā – līdz 67%, t. sk. sieviešu – 61% un vecākiem cilvēkiem – 48% un atbilstoši 2010. gadā – 67%, 62% un 50%. Izvirzītie nodarbinātības mērķi atpauk no Lisabonas stratēģijā ES noteiktā līmeņa (ES mērķis 2010. gadā panākt 70% nodarbinātības līmeni (t. sk. 60% sievietēm un pirmspensijas vecuma iedzīvotāju grupā – 55–64 g. – 50%). [2]

Latvijas izvirzītie nodarbinātības mērķi Programmā ir noteikti zemākā līmenī nekā ES, jo vairākas problēmas Latvijas darba tirgū liedz noteikt augstākus mērķus. Tās ir izteiktās nodarbinātības un bezdarba reģionālās atšķirības, strādājošo kvalifikācijas neatbilstība darba tirgus prasībām, relatīvi augstais nedeklarētās nodarbinātības līmenis, paaugstināts bezdarba līmenis jauniešiem, personām pēc bērna kopšanas atvaļinājuma, invalīdiem, iedzīvotājiem ar vājām latviešu valodas zināšanām un citām sociālās atstumtības riska grupām.

Tomēr nodarbinātības un bezdarba rādītāju attīstība pēdējos gados (sk. 1. tabulu), jo īpaši 2006. gadā, liecina, ka Latvija varētu pārsniegt Programmā izvirzītos mērķus. No 2000. gada līdz 2006. gadam nodarbinātības līmenis ir palielinājies no 57,3% līdz 66,3%. 2000. gadā nodarbinātības līmenis Latvijā bija par 4,9 procentpunktiem zemāks par ES vidējo rādītāju, bet 2006. gadā tas jau pārsniedza ES vidējo līmeni.

Tātad Latvijā ir sasniegts izvirzītais kopējais nodarbinātības līmeņa mērķis, kāds bija noteikts Programmā, bet salīdzinājumā ar ES nodarbinātības stratēģijā izvirzīto (2010. gadā – 70%) tas joprojām atpauk diezgan būtiski.

Sieviešu nodarbinātības līmenim Latvijā ir vērojama tendence ar katru gadu palielināties (sk. 3. tabulu), un tas pārsniedz ES vidējo līmeni, bet atpauk no Programmā izvirzītā mērķa (2010. gadā –62%).

3. tabula

Sieviešu nodarbinātības līmenis Latvijā (nodarbinātie iedzīvotāji no iedzīvotāju kopskaita, %) [3, 88]

Employment Rate of Females in Latvia (Rate of Employment to the Total Population, %)

Gadi	15–64 vecuma grupā
2000	53,8
2001	55,8
2002	57,0
2003	57,8
2004	58,4
2005	59,5
2008–mērķis	61,0
2010–mērķis	62,0
2010–ES mērķis	60,0

Kā rāda 4. tabula, nodarbinātības līmenis Latvijā uzlabojas visās vecuma grupās. Vecuma grupā 55–64 nodarbinātības līmenis 2005. gadā Latvijā bija 49,7%, t. i., par 0,3 procentpunktiem atpalika no ES mērķa un Latvijā izvirzītā mērķa 2010. gadam.

4. tabula

**Nodarbinātības līmenis Latvijā pa vecuma grupām
(nodarbinātie iedzīvotāji no iedzīvotāju kopskaita, %) [3, 88]**

*Employment Rate in Latvia by Age Groups
(Rate of Employment to the Total Population, %)*

Gadi	50–54	55–59	60–64	>= 65	15–64
2000	69,8	48,9	23,3	6,7	57,3
2001	71,2	50,5	25,0	6,8	58,8
2002	74,2	58,1	28,6	11,7	60,5
2003	72,4	59,6	30,9	11,2	61,8
2004	73,1	63,7	33,8	13,0	62,3
2005	74,2	64,5	35,2	14,1	63,4

Eiropas Komisija (EK), izvērtējot dalībvalstu Programmu izpildes gaitu, ir izdarījusi šādus secinājumus par nodarbinātības politikas īstenošanu Latvijā [4]:

- ņemot vērā darbaspēka emigrāciju, jāpastiprina pasākumu ieviešana, kas palielina darbaspēka piedāvājumu. Problēmas izraisa struktūrfondu finansējuma samazināšana uz pusi aktīviem darba tirgus pasākumiem;
- lai finansiāli stimulētu strādāt, tiek palielināts neapliekamais minimums un minimālā darba alga. Ir diskutējams, cik lielā mērā minētie pasākumi samazinās emigrāciju, bet nepārprotami ir jārēķinās ar algu “spiediena” pieaugumu. No ekonomiskās politikas viedokļa, ir nepieciešams palielināt darbaspēka mobilitāti valstī;
- lai palielinātu sieviešu nodarbinātības līmeni, vairāk jāiegulda līdzekļu bērnu aprūpes pakalpojumu pieejamības palielināšanā;
- lai gan vērojamas dažas pozitīvas tendences izglītībā, problēmas izglītības sistēmā paliek. Pastāv izglītības sistēmas fragmentācija: nepietiekami attīstīta profesionālā izglītība. Jāuzlabo augstākās izglītības programmu kvalitāte;
- mūžizglītības stratēģijas pieņemšanas un īstenošanas atlikšana var radīt nepietiekamu struktūrfondu finansējumu 2007.–2013. gadā. 2005. gadā novērots, ka jau tā zemā pieaugušo cilvēku līdzdalība izglītībā un apmācībā samazinās;
- lai gan nacionālā līmenī uzsākta diskusija par administratīvas kapacitātes uzlabošanas iespējām izglītības sistēmā, tas nav atspoguļots Ziņojumā par progresu Latvijas nacionālās Lisabonas programmas īstenošanā;
- valsts administrācijas kapacitātes uzlabošana visos līmeņos ir uzsākta, bet jābūt lielākam atbalstam no Struktūrfondu finansējuma.

Labklājības ministrija savā darbības stratēģijā 2007.–2009. gadam (turpmāk – *Darbības stratēģija*) ir paredzējusi efektīvi īstenot valsts politiku bezdarba samazināšanā un bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta jomā, nodrošinot

savlaicīgus un augstas kvalitātes pakalpojumus, kā arī veicināt bezdarbnieku un darba meklētāju integrēšanos darba tirgū, īstenojot aktīvos nodarbinātības pasākumus. [6, 59–60] ES struktūrfondu līdzekļu izmantošana nodrošina lielākas iespējas bezdarbnieku apmācībā, pārkvalifikācijā un kvalifikācijas paaugstināšanā (kopš 2004. gada ar struktūrfondu atbalstu jaunas iemaņas un zināšanas ieguvuši 10 tūkstoši bezdarbnieki). Nodarbinātības problēmu risināšanai Nodarbinātības valsts aģentūra Latvijā uzsākusi pilotprojektu. Lai izvairītos no nepiemērotas profesijas apguves, bezdarbniekiem piedāvāta iespēja izmēģināt profesiju vienu–trīs mēnešus, pirms uzsāk ilgstošas darba attiecības. Ieguvēji ir gan darba devēji, kuri var pārliecināties par darbinieka piemērotību konkrētajam darbam, gan darba ņēmēji. Sociālās integrācijas centrs ir paplašinājis profesionālās rehabilitācijas piedāvājumu cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, lai viņi spētu strādāt piemērotu darbu. *Darbības stratēģijā* ir paredzēti pasākumi, kas saistīti ar pakalpojumu kvalitāti, operativitāti un pieejamību, arī pieejamību invalīdiem.

Vēl joprojām grūti risināma problēma ir nelegālā nodarbinātība. Viens no risinājumu variantiem varētu būt darba devēju un darba ņēmēju izglītošana un informēšana, no vienas puses, un sodi un sankcijas, no otras puses. *Darbības stratēģijā* paredzētas jaunās politikas iniciatīvas: darba un darba aizsardzības tiesību aktu pārkāpumu un nelaimes gadījumu skaita samazināšana, kā arī nelegālās nodarbinātības samazināšana; darba samaksas sistēmas ieviešana VDI, valsts atbalsta palielināšana invalīdiem, to skaitā bērniem invalīdiem; sociālās aprūpes pakalpojumu pieejamības un kvalitātes uzlabošana, to skaitā alternatīvās aprūpes pakalpojumu attīstīšana; sociālās rehabilitācijas pakalpojumu attīstība un pieejamības uzlabošana; valsts atbalsta sniegšana ģimenēm ar bērniem; atbalsts pašvaldībām sociālā darba pakalpojumu attīstībai; darbaspēka profesionālā un ģeogrāfiskās mobilitātes attīstība, to skaitā karjeras konsultāciju pieejamības nodrošināšana; valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēra paaugstināšana un darba spēju uzlabošana. [6, 63–64]

Kopumā jāsecina, ka *Darbības stratēģijas* īstenošana atrisinās lielu daļu no EK ziņojumā par programmas izpildi minētos trūkumus. Tomēr dažas EK rekomendācijas nav pietiekami labi atspoguļotas *Darbības stratēģijā*, piemēram, darbaspēka emigrācijas jautājumi.

Latvijas darba tirgus rādītāji salīdzinājumā ar citām ES valstīm

Kopumā situācija nodarbinātības jomā ES valstīs uzlabojas, sasniedzot nodarbinātības līmeni 63,8% 2005. gadā (aptuveni par 10% mazāk kā ASV), kas ir par 0,5 procentpunktiem lielāks nekā iepriekšējā gadā, bet par 6,2 procentpunktiem atpalielē no izvirzītā mērķa. Stratēģijā izvirzīto mērķi 2005. gadā ir sasniegušas Dānija, Nīderlande, Zviedrija un Lielbritānija (sk. 5. tabulu).

Sieviešu nodarbinātības līmenis 2005. gadā bija 56,3%, tas palielinājās par 0,6 procentpunktiem un šobrīd atpalielē no izvirzītā mērķa par 3,7 procentpunktiem. Mērķi izdevies sasniegt 2005. gadā Dānijai, Zviedrijai, Somijai, Nīderlandei, Lielbritānijai, Igaunijai, Austrijai, Portugālei un Slovēnijai. Vācija, Latvija un Lietuva ir ļoti tuvu izvirzītajam mērķim. Mērķa realizācijā liela loma bija pasākumiem, kas tika veikti bērnu aprūpes palīdzībai, piemēram, Īrija ir izstrādājusi bērnu aprūpes stratēģiju 2006.–2010. gadam, Lielbritānijā ir parādījusies desmitgades stratēģija,

Dānijas pašvaldības piedāvā bērnu aprūpes garantijas kopš 2006. gada. Itālijai, Beļģijai, Maltai, Čehijai, Ungārijai, Nīderlandei, Igaunijai, Austrijai, Francijai, Kiprai, Polijai, Luksemburgai, Lietuvai un Dānijai ir precīzi formulēti mērķi bērnu aprūpes pasākumu paplašināšanā. [8, 8]

Gados vecāku iedzīvotāju nodarbinātības līmenis 2005. gadā bija 42,5%, tas palielinājās par 1,5 procentpunktiem un šobrīd atpalek no izvirzītā mērķa par 7,5 procentpunktiem. Mērķi ir sasniegušas Zviedrija, Dānija, Lielbritānija, Igaunija, Somija, Īrija, Kipra un Portugāle. Latvija (49,7%) un Lietuva (49,2%) ir ļoti tuvu mērķim. Zems gados vecāku iedzīvotāju nodarbinātības līmenis (<35%) bija Beļģijā, Itālijā, Luksemburgā, Austrijā, Ungārijā, Maltā, Polijā, Slovākijā un Slovēnijā.

5. tabula

Kopējais nodarbinātības līmenis ES dalībvalstīs 2005. gadā (%) [9, 5]
Total Rates of Employment in the EU Member States in 2005 (%)

Valsts	Kopējais nodarbinātības līmenis
Beļģija	61,1
Čehija	64,8
<i>Dānija</i>	75,9
Vācija	65,4
Igaunija	64,4
Grieķija	60,1
Spānija	63,3
Francija	63,1
Īrija	67,6
Itālija	57,6
Kipra	68,5
Latvija	63,3
Lietuva	62,6
Luksemburga	63,6
Ungārija	56,9
Malta	53,9
<i>Nīderlande</i>	73,2
Austrija	68,6
Polija	52,8
Portugāle	67,5
Slovēnija	66,0
Slovākija	57,7
Somija	68,4
<i>Zviedrija</i>	72,5
<i>Lielbritānija</i>	71,7
ES-15	65,2
ES-25	63,8

Salīdzinot progresu un izmaiņas pēdējos gados, jāsecina, ka zems nodarbinātības līmenis un progress minētajā vecuma grupā ir Polijā, Maltā, Portugālē, Kiprā un

Grieķijā, kā arī Austrijā, Itālijā, Luksemburgā un Beļģijā, kur nodarbinātības līmenis ir mazāks nekā ES vidēji. [6, 24]

Augstāks nodarbinātības līmenis gados vecākiem iedzīvotājiem sasniegts valstīs, kur ir pietiekami daudz stimulu, lai paliktu ilgāk darba tirgū. Visas dalībvalstis cenšas veicināt un noturēt gados vecākus iedzīvotājus strādāt ilgāk. Austrijā bezdarbniekiem, kuri ir vecāki par 50 gadiem, tiek nodrošināta apmācība vismaz 3 mēnešus tāda pati kā jauniešiem. Ungārija nodrošina izmēģinājuma darbus gados vecākiem iedzīvotājiem. Zviedrija nolēma samazināt darba devēju maksājumus, lai labāk izmantotu gados vecāku iedzīvotāju potenciālu darba tirgū. Dažas valstis palielina pensionēšanās vecumu (Vācija). Spānijā, lai saglabātu nodarbinātību, strādājošie, kuri ir vecāki par 60 gadiem un atliek pensionēšanos, saņem "bonusus" pensijā. Īrija, Dānija, Lielbritānija un Francija veicina kampaņas, lai mainītu attieksmi pret gados vecākiem iedzīvotājiem. [6, 9] Tātad nodarbinātības līmeni minētajā vecuma grupā būtiski ietekmē iespējama pensijā aiziešanas vecums, priekšlaicīgas pensionēšanās iespēja, pensijas lielums, nodokļu sistēma strādājošiem pensionāriem. Nozīmīga ir arī alternatīva: ja gados vecāki iedzīvotāji turpina strādāt, cik lielā mērā tas ietekmēs pensiju nākotnē.

Kaut arī daudzi rādītāji orientēti uz noteiktām mērķa grupām, dzīves cikla pieeja darbam līdz šim daudzās valstīs nav sistemātiski attīstīta. Tomēr salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu nelielas izmaiņas ir novērojamas. Tiek nodrošināti pasākumi, lai sekmētu sievietes atgriešanos darba tirgū pēc bērna piedzimšanas, kā arī pasākumi ilgstošiem bezdarbniekiem un gados vecākiem iedzīvotājiem. Nīderlandē cilvēkiem, kuri atgriežas darbaspēkā, tiek speciāli izveidotas darba vietas, bet Ungārijā ilgstošiem bezdarbniekiem un mātēm tiek plānoti pabalsti.

Palielināta uzmanība tiek veltīta mobilitātei, ES nepilsoņiem un ekonomiskai migrācijai. Tas nozīmē, ka valstis velta uzmanību imigrantu integrācijai. Fakti liecina, ka bezdarba līmenis nepilsoņu vidū ir gandrīz divas reizes lielāks nekā ES pilsoņu vidū. Itālija, Īrija, Austrija, Dānija, Vācija un Portugāle ir izvirzījušas politiskus mērķus tālākai integrācijai.

Lielbritānijā, Īrijā, Slovēnijā, Lietuvā, Beļģijā, Francijā, Dānijā, Nīderlandē, Austrijā, Portugālē, Somijā, Ungārijā, Igaunijā un Spānijā lielas pūles pieliek, lai palielinātu nodarbinātības iespējas cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, kā arī pievērs uzmanību dotās mērķgrupas ilgspējīgai integrācijai. [7, 11]

Analizējot nodarbinātības politikas izaugsmes iespējas, izmantosim līdzdalības rādītāju darba tirgū (sk. 6. tabulu). 2005. gadā līdzdalība darba tirgū mainās no augsta līmeņa Ziemeļu valstīs (80% Dānijā, 74,7% Somijā, 78,2% Zviedrijā) Nīderlandē 76,9% un Lielbritānijā 75,3%, Latvijā 69,6% līdz zemam līmenim (< 65%) Maltā, Ungārijā, Itālijā un Polijā. Savukārt, līdzdalības līmenis sievietēm variē no zema (< 55%) Maltā, Itālijā un Grieķijā, Latvijā 65,1% līdz visaugstākajam 73–76% Zviedrijā, Somijā un Dānijā. Gados vecāku iedzīvotāju līdzdalības līmenis darba tirgū mainās no ļoti zema (30–35%, t. i., par 30 procentpunktiem zem ASV līmeņa) Beļģijā, Itālijā, Luksemburgā, Ungārijā, Austrijā, Maltā, Polijā, Slovēnijā un Slovākijā, Latvijā 53,7% līdz 62,7% Dānijā. [7, 7–8]

Izvērtējot izvirzīto mērķu realizāciju, svarīgi pētīt ne tikai nodarbinātības kvantitatīvos rādītājus, bet arī kvalitatīvos, t. i., kā nodarbinātības attīstība veicina

konkurētspējīgas tautsaimniecības veidošanos. Tas savukārt nozīmē: lai notiktu tautsaimniecības attīstība un nodarbinātības līmeņa paaugstināšanās, vairāk jāattīsta zinātnietilpīgas tautsaimniecības nozares.

Papildu slodzi nodarbinātības problēmu risināšanā rada demogrāfiskā situācija valstī. Iedzīvotāju novecošanās, zemā dzimstība, migrācija maina iedzīvotāju vecuma struktūru, bet tas nākotnē radīs vēl lielākas problēmas.

6. tabula

Līdzdalības līmenis ES–25 2005. gadā [8, 8]

Participation Rates in EU–25 in 2005

	Kopējā (15–64)	Sievietēm	55–64
Beļģija	66,7	59,5	33,3
Dānija	79,8	75,9	62,7
Vācija	73,8	66,9	52,0
Griekija	66,8	54,5	43,2
Spānija	69,7	58,3	45,9
Francija	69,5	64,1	40,0
Īrija	70,8	60,8	53,0
Itālija	62,5	50,4	32,6
Luksemburga	66,8	57,0	34,0
Nīderlande	76,9	70,0	48,1
Austrija	72,4	65,6	33,0
Portugāle	73,4	67,9	53,6
Somija	74,7	72,8	56,6
Zviedrija	78,2	75,9	72,7
Lielbritānija	75,3	68,8	58,5
Kipra	72,4	62,6	52,0
Čehija	70,4	62,4	46,9
Igaunija	70,1	66,9	58,9
Ungārija	61,3	55,1	34,3
<i>Latvija</i>	<i>68,4</i>	<i>64,9</i>	<i>52,8</i>
Lietuva	69,6	65,1	53,7
Malta	58,1	37,1	31,7
Polija	64,4	58,1	30,5
Slovākija	68,9	61,5	35,0
Slovēnija	70,7	66,1	32,1
<i>EU-25</i>	<i>70,0</i>	<i>62,4</i>	<i>45,3</i>

Viens no svarīgākajiem ekonomiskās politikas uzdevumiem izvirzīto mērķu realizēšanā ir atrast atbilstošus stimulus strādājošo motivēšanai.

Literatūra

1. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. R. : LR Ekonomikas ministrija. 2006. g. dec. 172 lpp.
2. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.–2008. gadam. R. : LR Ekonomikas ministrija, 2005. 60 lpp.
3. *Latvijas Statistikas gadagrāmata 2006*. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006. 408 lpp.
4. Par precizētu 2007. gada redakciju dalībvalstu un Kopienas ekonomikas politikas vispārējām pamatnostādnēm un par dalībvalstu nodarbinātības politikas īstenošanu. Brisele, 12.12 2006. – COM(2006).
5. Par darbaspēka apsekojuma rezultātiem 2006. gadā. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2007, 3. lpp.
6. Labklājības ministrijas darbības stratēģija 2007.–2009. gadam. Rīga, 2007. 94 lpp.
7. Reforms of the labour market and social security systems with a view to making work pay and prolonging working life. – European Commission Directorate General Economic and financial affairs. 2006, November. 69 p.
8. Report of the EMCO Ad Hoc Group on the outcome the Cambridge Review country examination of the employment sections of the NRPs for 2006. – EMCO, 21131106/EN-final. 11 p.
9. Employment in Europe 2006. European Commission, Directorate-General for Employment, October 2006.

Summary

The aim of this paper is to analyze trends in the development of employment in Latvia as a result of employment policies, find problems, compare employment conditions in the EU and Latvia and give solutions in the context of pursued tasks defined in the Lisbon Strategy and National Lisbon Programme of Latvia for 2005 – 2008 (employment aspect). Latvia. The paper consists of three parts: 1. trends of development of employment; 2. targets and priorities of employment policy of Latvia according to tasks set down by the Lisbon Strategy; 3. labour market comparison of Latvia versus EU.

Key words: *employment rate, participation rate, employment policy, National Lisbon Programme of Latvia.*

Latvijas mājokļu tirgus stabilitāte *Stability of Latvian Housing Market*

Kārlis Birznieks¹

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Tautsaimniecības institūts

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: Karlis.Birznieks@hansabanka.lv

Šī raksta mērķis – sniegt īsu analīzi par Latvijas mājokļu tirgus līdzšinējo dinamiku, novērtēt pašreizējās tirgus situācijas stabilitāti un izdarīt secinājumus par krīzes iespējamību Latvijas mājokļu tirgū. Autors secina, ka virkne pazīmju norāda uz to, ka mājokļu cenas atrodas virs ilgtermiņa līdzsvara līmeņa, kas acīmredzot ir saistīts ar kreditēšanas attīstību un tās radīto naudas piedāvājuma kāpumu. Tā kā tirgus attīstību ietekmē faktori, kuru kombinācija var gan pastiprināt, gan mazināt līdzšinējās tendences (piemēram, algu un procentu likmju kāpums), turpmāko tirgus virzību prognozēt ir sarežģīti, tomēr, pēc autora vērtējuma, 2007. gadā mājokļu cenu pieaugumam Latvijā būtu jāsamazinās.

Atslēgvārdi: mājokļi, nekustamais īpašums, cenas, kredīti.

Nekustamais īpašums ir viens no cilvēka lielākajiem kapitālieguldījumiem mūža laikā, kas būtiski ietekmē tā uzkrājumus un labklājību. Tādēļ nav brīnums, ka lejupslīdes iespējamība nekustamā īpašuma tirgū satrauc iedzīvotājus gan Latvijā, gan Eiropā, ASV un citviet – kur, jo sevišķi tirgus augšupejas un stabilizācijas fāzē, jautājumam par eventuālo kritumu tiek veltītas grāmatas un diskusijās lauzti šķēpi žurnālos, avīzēs, TV un citos masu saziņas līdzekļos.

Iemeslu uztraukumam par nekustamā īpašuma cenu kāpumu Latvijā rada straujais pieauguma temps, kas bez būtiskas korekcijas turpinās jau vairākus gadus. Tā, piemēram, autora aprēķini (kas balstīti uz datiem par dzīvokļu pārdošanas sludinājumiem laikrakstā SM-Reklāma no 1997. līdz 2006. gadam) liecina, ka lielākajā un likvidākajā Latvijas mājokļu tirgus segmentā (divistabu dzīvokļi Rīgā) [21; 5, 13; 4, 11] vidējais ikgadējais kāpums (CAGR) pēdējo 10 gadu laikā ir bijis 34% gadā, t. sk. 2006. gadā – 41% [autora pētījums, 21], arī nekustamā īpašuma mākleri dati liecina, ka dzīvokļu cenas Rīgā pēdējos gados pieaug par vairākiem desmitiem procentu gadā [14, 11]. Šāda pieauguma dinamika ir vairākkārt straujāka nekā attīstītajās valstīs, kur pieauguma tempi caurmērā nepārsniedz desmit procentus gadā [12; 13, 6].

Šādā tirgus situācijā ir divi galvenie jautājumi, kas interesē un satrauc tirgus dalībniekus.

¹ Rakstā izteikts autora personīgais viedoklis.

1. Vai pašreizējās cenas nav par augstu?
2. Vai un cik drīz cenas kritīsies?

No atbildes uz šiem diviem jautājumiem Latvijas tirgū ir atkarīgs daudzu desmitu miljonu latu liktenis.

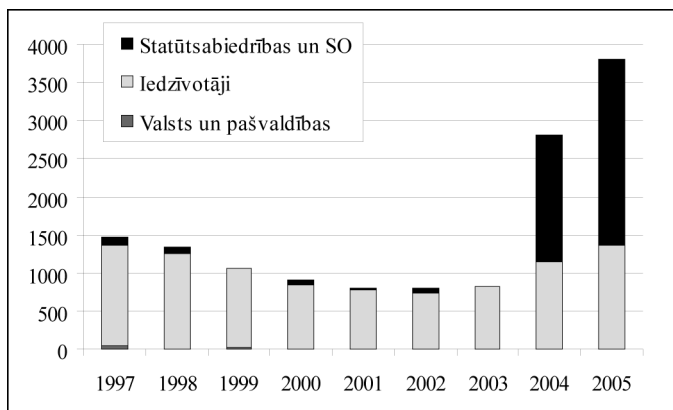
1. Vai pašreizējās mājokļu cenas nav par augstu?

Nekustamo īpašumu vērtības noteikšanā klasiski tiek izmantotas trīs metodes: izmaksu, ienākumu un salīdzinošo cenu metode [11, 58–59]. Lai gan šīs metodes ir piemērotas konkrētu īpašumu novērtēšanai, vērtēšanas principi varētu būt izmantojami, arī vērtējot tirgu kopumā.

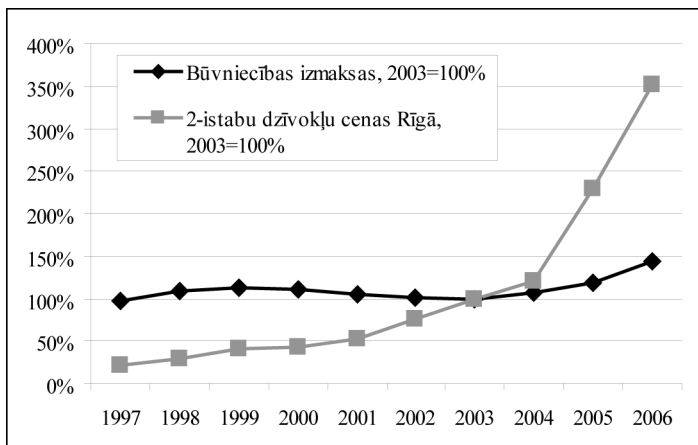
1) Izmaksu metode

Šīs metodes būtība ir noteikt analoga īpašuma izveides izmaksas, tātad – galvenokārt būvniecības izmaksas. Diemžēl ekonomikai kopumā šo metodi precīzi piemērot nav iespējams, jo tam būtu nepieciešams veikt detalizētu Latvijas dzīvojamā fonda inventarizāciju un tāmēšanu. Tādējādi secinājumus iespējams izdarīt tikai netieši, ņemot vērā jauna dzīvojamā fonda būvniecības tendences.

Saskaņā ar teoriju jaunu mājokļu būvniecība ir izdevīga pie nosacījuma, ja tirgus cena pārsniedz būvniecības izmaksas [10, 9], t. i., iespējams gūt peļņu. Tādējādi fakts, ka tiek uzsākta jaunu mājokļu būvniecība un realizācija, varētu liecināt par brīdi, kad tiek sasniegts nepieciešamais tirgus cenu līmenis. Latvijas tirgū šāds brīdis ir fiksējams ļoti skaidri: 2004. gadā pēkšņi, pēc iepriekšējos gados novērojamās lejupslīdes, par privātā sektora līdzekļiem tiek uzcelts un nodots ekspluatācijā ievērojams skaits dzīvokļu, turklāt – daudzdzīvokļu namos (iepriekšējos gados tika būvētas galvenokārt privātmājas, kuras var atļauties iegādāties turīgākā iedzīvotāju daļa) [3, 7–25; 2, 27]. Ņemot vērā celtniecībai nepieciešamo laiku, var secināt, ka aptuveni 2003. gadā dzīvokļu būvniecība kļuva komerciāli izdevīga, t. i., tirgus cena pārsniedza būvniecības izmaksas.

1. att. Latvijā uzbūvēto dzīvokļu skaits pēc finansējuma avota veida [8]
Number of New Dwellings in Latvia by Source of Financing

2. att. Būvniecības izmaksu un dzīvokļu cenu dinamika (2003=100%) [8; 21]
Dynamics of Construction Costs and Apartment Prices (2003=100%)

Salīdzinājumā ar 2003. gadu būvniecības izmaksas pieaugušas par 43% [8], turpretī dzīvokļu cenas pieaugušas par 351% [21]. Tādējādi var secināt, ka **pašreizējais mājokļu cenu līmenis ievērojami pārsniedz būvniecības izmaksas** – starpību veido gan attīstītāju/būvnieku virsnormas peļņa, gan zemes cena (kuras tirgus vērtība, attīstot nekustamā īpašuma projektu, savukārt veidojas kā “atlikums” (*residual*) starp uzbūvētā nekustamā īpašuma tirgus cenu līmeni, no vienas puses, un izmaksām un attīstītāju/būvnieku peļņas normu, no otras puses).

Teorētiski šādi tirgus situācijai ilgtermiņā vajadzētu nonākt pie būvniecības apjomu kāpuma un tirgus cenu krituma. Taču korekciju var būtiski kavēt divu ražošanas faktoru apjoma ierobežojumi: apbūves zemes pieejamība un ierobežotie darba resursi būvniecībā.

2) Ienākumu metode

Ienākumu metodes būtība ir noteikt vērtību, pie kādas īpašuma iegāde ir samērojama ar tā radīto naudas plūsmu (izīrēšanas ienākumu) jeb alternatīvajām izmaksām (kas rastos, ja iegādes vietā īpašniekam dzīvoklis pašam būtu jāīrē). Parasti vērtības noteikšanai tiek lietotas īres maksas un kapitāla atdeves norma.

Diemžēl Latvijā kvalitatīvi dati par īres cenu līmeni nav pieejami, tas lielā mērā skaidrojams ar Latvijas šauru īres tirgu² [16, 1]. Te jāpaļaujas uz nekustamā īpašuma firmu veikto novērtējumu. *Latio* veiktais pētījums par vienistabas dzīvokļu (lielākais īres tirgus segments) īres tirgu liecina, ka īres veidotā kapitalizācijas likme (īre/dzīvokļa cena) Rīgas mikrorajonos 2006. gadā caurmērā veidoja 6–6,6% [16, 4], – ievērojami vairāk nekā vidējās hipotekāro kredītu likmes jaunajiem

² Tā, piemēram, Rīgā 2003. gadā tikai ~10% no māsaimniecībām dzīvoja privātajos īres dzīvokļos, turklāt lielākā daļa (denacionalizēto namu īrnieki) šajās īres attiecībās faktiski bija piespiedu kārtā [7, 76–79; 6, 2–3].

kredītiem (EUR) – 4,7% [9, EUR valūtā]. Tādējādi jāsecina, ka kapitāla izmaksas mājokļa iegādei ir zemākas nekā īres izmaksas – līdz ar to **mājokļa iegāde īpašumā ir izdevīgāka nekā īrēšana; no otras puses, tas liecina, ka arī mājokļa iegāde izīrēšanai būtu ekonomiski pamatota. Šis fakts rāda, ka mājokļu (iegādes) cenas ir adekvātas no ienākumu metodes viedokļa.** Tomēr jāatzīmē, ka *Latvia* pētījums arī uzrāda, ka īres kapitalizācijas likmes 2006. gadā ir ievērojami kritušās, īres cenām pieaugot lēnāk nekā īpašuma cenām. Šāda tendence norāda, ka cenas pamazinām tuvojas tam kritiskajam līmenim, kurā tās vēl saglabājas, pamatotas ar iespējamo ienākumu (alternatīvo izdevumu) plūsmu. Ja, turpinoties līdzšinējai tendencei, īres kapitalizācijas likme nokristos zem hipotekāro kredītu procentu likmēm, mājokļu cenas vairs nebūtu pamatotas, jo – nebūtu jēgas nedz mājokļa iegādei tālākai izīrēšanai (izmaksas lielākas par ienākumu), nedz arī iegādei īpašumā apdzīvošanai – jo īrēšanas alternatīva būtu lētāka.

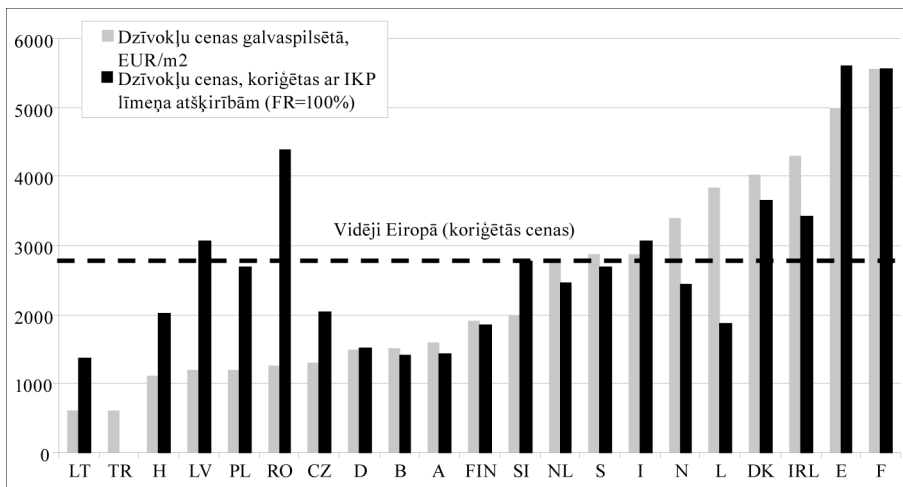
3) Salīdzinošo cenu metode

Salīdzinošo cenu metode paredz salīdzināt konkrēto īpašumu ar citiem kvalitatīvā ziņā salīdzināmiem īpašumiem. Šī metode ļauj izmērīt īpašumu subjektīvo vērtību, kas veidojas, pircējiem vērtējot tādas ar objektīvām izveides izmaksām nenosakāmas lietas kā infrastruktūra, apkārtējās vides ekoloģiskais stāvoklis u. c.

Piemērojot šo metodi visas valsts mājokļiem, to cena būtu jāsalīdzina ar mājokļiem citā valstī. Masu saziņas līdzekļos Latvijā tieši šī metode bieži vien tiek lietota, lai ar empīriskiem piemēriem pamatotu, ka Latvijas nekustamā īpašuma cenas ir pārmērīgi augstas [22]. Taču bieži vien salīdzinājums tiek veikts, piemēram, uz kūrorta īpašumu bāzes (salīdzinot māju cenas Jūrmalā ar līdzīgām Eiropas dienvidos), kas ir specifisks nekustamā īpašuma tirgus segments, – ne tikai tādēļ, ka tajā aktīvi piedalās arī citu valstu pircēji, bet arī tādēļ, ka pirktais labums bieži vien ir saistīts ar rekreatīvām vajadzībām – pretēji lielākajam tirgus segmentam, dzīvokļiem, kas tiek iegādāti, lai apmierinātu nepieciešamību pēc pajumtes.

Savukārt, tiešā veidā salīdzinot dzīvokļu cenas Eiropā, šķiet acīmredzams pilnīgi pretējs secinājums – Latvijas dzīvokļiem cenas ir vienas no zemākajām Eiropā. Tomēr šis salīdzinājums neņem vērā ienākumu atšķirības. Eiropas iedzīvotājam ar augstākiem ienākumiem nekā Latvijā Latvijas cenas tiešām varētu šķist ļoti zemas, taču jāņem vērā, ka lielākā daļa mājokļu pircēju tomēr ir vietējie iedzīvotāji: transporta izmaksu dēļ pajumtes iegāde citā valstī būtu ekonomiski pamatots risinājums tikai specifiskos gadījumos (ja attālums līdz kaimiņvalstij būtu tuvu). Tādējādi starptautisks cenu salīdzinājums būtu jāveic, ņemot vērā arī atšķirības pircēju ienākumos.

Veicot koriģēto datu salīdzinājumu, savukārt var secināt, ka, **ņemot vērā Latvijas iedzīvotāju ienākumu līmeni** (to šajā gadījumā atspoguļo IKP uz iedzīvotāju), **Latvijā dzīvokļu cenas ir augstākas nekā vidēji Eiropā**, t. i., Latvijas iedzīvotāji tērē lielāku savu ienākumu daļu nekustamā īpašuma iegādei.

3. att. Dzīvokļu cenas Eiropā [15]

Apartment Prices in Europe

Lokālā nekustamā īpašuma tirgū augstāks cenu līmenis salīdzinājumā ar citiem līdzīgiem īpašumiem liecinātu, ka īpašums ir pārvērtēts un tā cenai agrāk vai vēlāk būtu jāizlīdzinās ar citu īpašumu cenām. Taču šādu secinājumu nevar tieši izdarīt par nekustamo īpašumu cenu salīdzinājumu starp dažādām valstīm. Nekustamais īpašums, tāpat kā, piemēram, vairums pakalpojumu, ietilpst t. s. netirgojamo preču ekonomikas segmentā, kur nedarbojas vai minimāli darbojas starptautiskā konkurence un cenas vienā valstī neietekmē cenas citās valstīs (kaut vai iepriekšminēto transporta izmaksu dēļ); nekustamo īpašumu pašu pēc definīcijas nav iespējams pārvietot, “importēt”). Tādēļ tirgus korekcijas iespējamās tikai līdz ar vispārēju korekciju tautsaimniecībā.

Vai cenas kritīsies?

Lai gan atsevišķi iepriekšējā nodaļā minētie argumenti norāda uz to, ka Latvijas dzīvokļu cenas varētu būt pārmērīgi augstas (relatīvi pret pārējiem ekonomikas parametriem) un ilgtermiņā varētu sagaidīt cenu korekciju, tomēr šāda situācija nebūt negarantē, ka cenu korekcija varētu notikt ātri. Būtiskākā problēma slēpjas tajā, ka klasiskais tirgus korekcijas mehānisms – piedāvājuma pieaugums – šajā tirgū darbojas relatīvi lēni un vāji: būvniecības termiņu dēļ piedāvājuma pieaugums iespējams tikai viena divu gadu laikā un arī tad – ierobežotos apjomos, jo ir ierobežots zemes resurss vietās, kur veidojas pieprasījums [20, 333], turklāt Latvijā būvniecības tempu pieaugumu bremzē ierobežotā darbaspēka resursu pieejamība, gan saistībā ar kopējo tautsaimniecības pieaugumu, kas sekmē pieprasījumu pēc darbaspēka citos sektoros, gan saistībā ar darbaspēka aizplūšanu uz citām Eiropas

valstīm. Ja piedāvājuma elastīgums ir ierobežots,³ atbilde uz jautājumu par cenu korekcijas iespējamību un laiku būtu meklējama pieprasījuma faktoros.⁴

Starp būtiskākajiem fundamentālajiem faktoriem, kas līdz šim nodrošinājuši pieprasījuma pieaugumu Latvijas nekustamā īpašuma tirgū, varētu minēt⁵:

- vispārēju tautsaimniecības attīstību, līdz ar to iedzīvotāju ienākumu pieaugumu;
- kredītēšanas attīstību, ko sekmēja gan kapitāla pieejamība (piemēram, Latvijas komercbanku piekļuve ievērojamiem mātes banku kredītresursiem, ārvalstu investīciju ieplūde Latvijā), gan zemās procentu likmes starptautiskajā tirgū, gan kredītēšanas pakalpojumu attīstība, kas ļāva uzlabot kredītēšanas nosacījumus, palielinot pieejamās summas apmēru (lielāki termiņi, zemākas pirmās iemaksas).⁶

Iepriekšminēto faktoru kombinācijas darbību dēļ pieaugot iespējām aizņemties, hipotekārās kredītēšanas apjomi praktiski no nulles 1997. gada sākumā ir pieauguši līdz 47% no IKP 2006. gada beigās, t. sk., privātpersonu mājokļu kredīti – līdz 29%

³ Kopumā Latvijā 2005. gadā jaunuzbūvētie dzīvokļi (neskaitot iedzīvotāju uzbūvētos, kas faktiski ir privātmājas) veidoja tikai 8% no kopējā dzīvokļu tirgus [8; 25], t. i., ietekme uz tirgu bija ļoti ierobežota. Tiesa, gadījumā, ja jaunuzceltie dzīvokļi tika uzcelti tikai Rīgā (autoram nebija pieejama statistika par uzcelto dzīvokļu sadalījumu ģeogrāfiskā ziņā), kas ir iespējams, ņemot vērā, ka Rīgā dzīvokļu cenas ir vienas no augstākajām Latvijā, tad Rīgas tirgū jauno dzīvokļu īpatsvars varētu sasniegt pat 18%.

⁴ Pieprasījumu nekustamā īpašuma tirgū savukārt ietekmē gan objektīvie jeb fundamentālie faktori (demogrāfija, monetārā politika u. c.), gan spekulatīvie jeb tehniskie faktori (tirgus dalībnieku gaidas, tirgus attīstība, starptautisko investoru ienākšana). Pēdējie faktori ir būtiski tādēļ, ka nekustamais īpašums pilda dubultu lomu gan kā patēriņa (pajumte), gan kapitālieguldījuma objekts, līdz ar to daļa tirgus dalībnieku īpašumu iegādājas tikai investīciju (spekulācijas) nolūkā, tādējādi piešķirot nekustamā īpašuma tirgum virkni īpašību, kas to padara līdzīgāku piemēram, akciju vai obligāciju tirgum.

Lai gan pastāv viedoklis, ka Latvijas tirgus ir izteikti spekulatīvs, konkrēti dati un aprēķini liecina, ka mājokļu tirgū spekulatīvie pirkumi tomēr veido salīdzinoši nelielu daļu [18]. Tādēļ autors šajā rakstā neveic pieprasījumu ietekmējošo spekulatīvo faktoru analīzi.

⁵ Vēl viens iespējama iemesls varētu būt demogrāfija: 80. gadu Latvijas *baby-boom* atvilkis, kura ietvaros, attiecīgajai kohortai kļūstot ekonomiski aktīvai un sākot veidot ģimenes, radās papildu pieprasījums pēc papildu mājokļiem. Tomēr šo efektu pilnībā dzēsa gan mirstība, gan negatīvais migrācijas saldo. Kopumā gan iedzīvotāju, gan mājsaimniecību skaits kopš 90. gadu sākuma katru gadu ir krities [8].

⁶ Autorprāt, kredītēšanas nosacījumu uzlabošanās tieši ietekmē nekustamā īpašuma tirgu, jo kredītņēmēji ir tendēti izmanto komercbanku sniegtās aizņēmuma iespējas MAKSIMĀLĀ apmērā. Pircējam, kurš aizņemas maksimālo pieejamo summu pie vienādiem nosacījumiem, būs lielāka pirk spēja nekā konservatīvākam pircējam. Tā kā nekustamā īpašuma piedāvājums ir ierobežots, konkurencē par īpašuma iegādi uzvarēs tieši pircējs, kas būs aizņēmies vairāk. Kombinācijā ar starpbanku konkurenci, kas savukārt veicina cīņu par kredītņēmēju, šim mehānismam būtu jāsekmē kredītēšanas tirgus virzība no konservatīvākiem uz agresīvākiem nosacījumiem: tas novērojams gan Latvijā, gan arī, piemēram, atsevišķos attīstīto valstu hipotekārās kredītēšanas tirgos [sk., piem., informāciju par hipotekāro kredītproduktu attīstību, 24, 16–19].

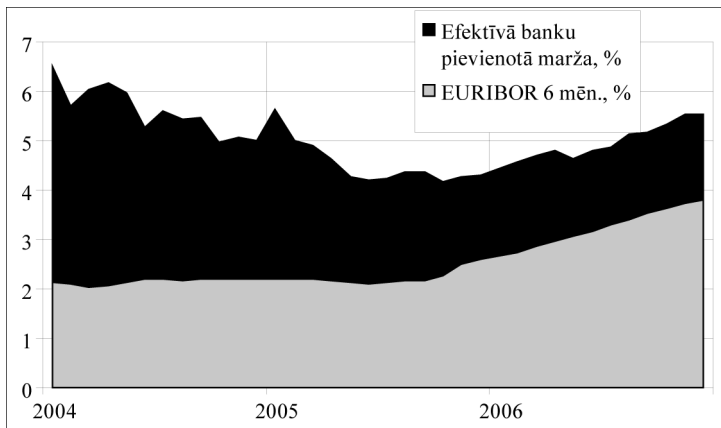
no IKP [8; 9]. Kredīti mājokļu iegādei 2006. gada septembrī veidoja 76% no kopējā mājsaimniecībām izsniegto kredītu apjoma [9].

Arī turpmāks naudas pieplūdums nekustamā īpašuma tirgū būs atkarīgs no tā, kā attīstīsies kreditēšana. Kreditēšanas izmaiņas, savukārt, būs atkarīgas no:

1. darba algas pieauguma;
2. naudas resursu cenas (% likmēm);
3. Latvijas komercbanku iespējām turpmāk uzlabot kredītu nosacījumus: samazināt bankas pievienoto % likmi, palielināt kreditēšanas termiņus, samazināt pirmo iemaksas apmēru.

Kas attiecas uz iedzīvotāju ienākuma pieauguma tempiem, pēdējie pieejamie statistikas dati pagaidām liecina par rekordlielu pieaugumu – 2006. gada 4. ceturksnī neto algas pieaugums pret atbilstošu periodu gadu iepriekš bija 28% [8]. Finanšu ministrijas prognozes 2007. gadam paredz darba samaksas tempu samazināšanos, taču – tikai pie nosacījumiem, kas vairāk atgādina vēlamo, nevis reāli sagaidāmo scenāriju: ja kreditēšanas pieauguma tempi mazināsies, iedzīvotāju ienākumi tiks novirzīti uzkrājumu veidošanai, valdība īstēnos stingrus pretcikliskas politikas pasākumus [1, 18–23].

Runājot par naudas resursu cenu, jāatzīmē, ka jau kopš 2005. gada beigām ir novērojams Latvijā hipotekārajā kreditēšanā izplatītākās kredītu valūtas eiro (EUR) [17] procentu likmju kāpums. Starptautiskais Valūtas Fonds paredz eiro procentu likmju kāpumu arī 2007. gadā – saistībā ar paredzamajiem ECB īstēnotajiem ierobežojošajiem pasākumiem, atbildot uz eirozonas ekonomikas izaugsmes tempu radīto inflācijas spiedienu.

4. att. Privātpersonām mājokļu iegādei izsniegto kredītu (EUR) efektīvā % likme sākotnējā periodā un EURIBOR 6 mēn. [9]

Effective Interest Rate on Mortgage Loans (in EUR) Issued to Private Individuals, Initial Period, and 6 Month EURIBOR

Attēlā redzams, ka līdz šim % likmju kāpumu starptautiskajā tirgū Latvijā daļēji kompensēja banku pievienotās maržas kritums, kas savukārt ir pieaugušās starpbanku konkurences rezultāts. Šis maržas turpmāko dinamiku grūti prognozēt: to nosaka tādi faktori kā bankas īpašnieku noteiktā kapitāla atdeves norma, kredītņēmēju riska profils, dažādi kredīta nosacījumi. Tomēr jāatzīmē, ka salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem 2006. gadā maržas apmērs tikpat kā nav mainījies; tas liek domāt, ka arī turpmāk būtiskas šī parametra izmaiņas nav gaidāmas. Tas nozīmē, ka EURIBOR turpmāka pieauguma gadījumā kredītņēmēji cenas pieaugumu izjutīs pilnībā, kas, nemainoties pārējiem parametriem, t. sk. ienākumam un aizņēmumu termiņam, samazinās pieejamās aizņēmumu summas apjomu.

Kas attiecas uz citiem komercbanku noteiktajiem kredītu parametriem: termiņu un pirmo iemaksu, kas ietekmē aizņēmējiem pieejamās kredīta summas apmēru, jāteic, ka šo parametru iespējamo attīstību grūti novērtēt, jo nav pieejami attiecīgie statistikas dati. Lai gan vienkārša kredīta termiņa būtiska pagarināšana, domājams, nav gaidāma (te jāatzīmē pieaugošais risks saistībā ar kredītņēmēja ekonomiskā mūža garumu), iespējama turpmāka kredītproduktu maksājumu nosacījumu modificēšana, kas ļautu samazināt ikmēneša maksājuma apmērus, tādējādi vienlaikus maksimizējot iespējamo aizņēmuma apjomu. Tā, piemēram, atsevišķas bankas Latvijā jau ilgāku laiku piedāvā hipotekārā kredīta aizņēmumu, kas neparedz pilnu aizņēmuma summas amortizāciju, paredzot, ka uz kredīta atdošanas beigām saglabāsies noteikta aizņēmuma summas daļa, ko iespējams atmaksāt uzreiz vai dzēst ar jauna kredīta palīdzību. Ja Latvijas banku kredītprodukti turpināsies attīstīties šajā virzienā, iespējams, arī Latvijā varam nonākt pie kredītiem, kas neparedzēs nekādu pamatsummas amortizāciju vai pat negatīvo amortizāciju (% maksājumu kapitalizāciju).⁷

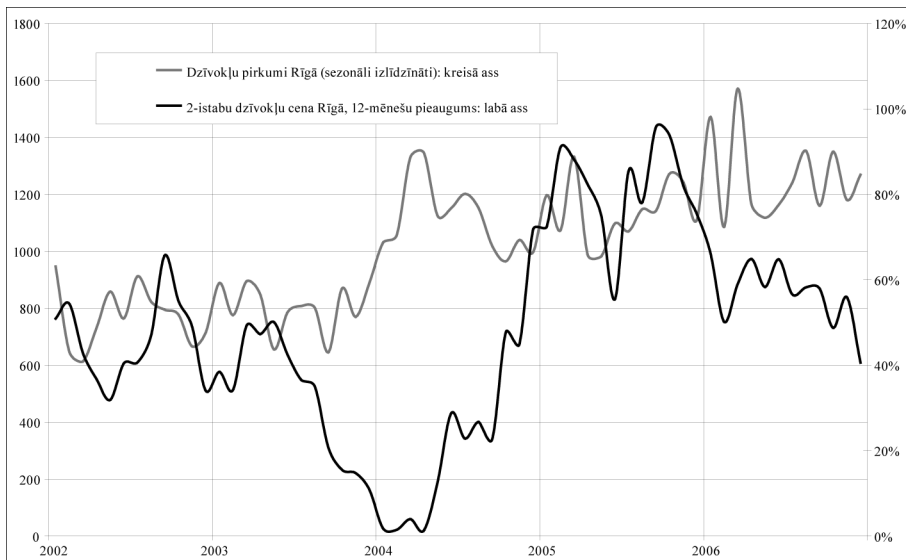
Tomēr šāda veida izmaiņas nevarētu būtiski palielināt hipotekārās kredītēšanas apjomus, jo pat kredītam ar 40 gadu termiņu sākotnējā periodā ikmēneša maksājumā pamatsummas atmaksa veido caurmērā tikai 9%, t. i., iespējas palielināt aizdevuma summu, nepalielinot ikmēneša maksājuma apmēru, ir stipri ierobežotas. Īstermiņā Latvijas tirgū, domājams, lielāku ietekmi varētu radīt hipotekāro kredītu termiņu pieaugums līdz tiem pašiem 30–40 gadiem, kas pašlaik maksimāli pieejami Latvijas komercbankās, pakāpeniski aizstājot iepriekš ņemtus kredītus, ar īsāku termiņstruktūru.

Kas attiecas uz pirmās iemaksas apmēru, jāatzīmē, ka lielākā daļa Latvijas lielāko komercbanku pašlaik piedāvā kredītēt pirmo iemaksu, t. i., faktiski kredītē īpašuma iegādi 100%.⁸ Pirmā iemaksa neierobežo arī pircējus, kuriem jau pieder nekustamais īpašums, jo, iegādājoties jaunu īpašumu, pirmās iemaksas apmēru noteikti nodrošina jau piederošais īpašums. Tādējādi pirmā iemaksa faktiski ierobežo tikai zināmu trūcīgāko un jauno pircēju slāni, kam vēl nav īpašumu un kam ir nepieciešams veidot uzkrājumus, lai nodrošinātu pirmo iemaksu.

⁷ ASV šādi hipotekārie kredīti 2005. gadā veidoja 42% no kopējiem hipotekārajiem kredītiem [24].

⁸ Privātpersonām šāds piedāvājums gan primāri attiecas tikai uz drošāko tirgus daļu, t. i., dzīvokļiem jaunuzceltās mājās.

Iepriekšminētie apsvērumi ļauj secināt, ka ir zināmas pazīmes tam, ka mājokļu tirgus atrodas virs ilgtermiņa līdzsvara līmeņa (piemēram, salīdzinājumā ar būvniecības izmaksām vai relatīvajām cenām citās valstīs). Turpmākā Latvijas nekustamā īpašuma tirgus attīstība būs atkarīga no vairākiem faktoriem, kas lielā mērā nav kontrolējami un var darboties pretējos virzienos nekustamā īpašuma tirgū, kompensējot viens otru (eiro % likmes un Latvijas komercbanku noteiktās maržas, kreditēšanas nosacījumi). Tādējādi sniegt viennozīmīgu atbildi par nekustamā īpašuma tirgus turpmāko attīstības dinamiku – vēl jo vairāk par iespējamās krīzes laiku – ir ļoti apgrūtināši.

5. att. Dzīvokļu tirgus Rīgā: darījumu skaits un cenu pieauguma tempi [21; 25]
Apartment Sales in Riga: Number of Transactions and Growth Rate of Prices

Tomēr jāatzīmē, ka autora apkopotie dati par cenu dinamiku Latvijas nekustamā īpašuma tirgus lielākajā segmentā – divistabu dzīvokļiem Rīgā – liecina par izteiktu cenu pieauguma tempu krišanos 2006. gadā. Ņemot vērā informāciju par darījumu skaita dinamiku, iespējams izvirzīt hipotēzi, ka pēc lielā Latvijas tirgus aktivitātes kāpuma pēc Latvijas iestāšanās ES 2004. gadā pēdējos gados kardināls lēciens darījumu aktivitātē vairs nav vērojams. Nekustamā īpašuma tirgus dinamiku negatīvi ietekmē arī procentu likmju kāpums. Tādējādi, turpinoties pašreizējai tirgus attīstības tendencei, 2007. gadā varētu sagaidīt vismaz jūtamu dzīvokļu cenu kāpuma tempu stabilizēšanos.

Literatūra

1. Tautsaimniecības attīstības scenārijs un ieņēmumu prognozes. LR Finanšu ministrijas informācija. 2006. g. nov. (Izskatīts MK 2006. g. 14. nov. sēdē). 55 lpp. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv> (2007. g. 25. marts.)
2. Būvniecība Latvijā 2003: *Statistisko datu krājums*. R. : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2004. 46 lpp.

3. Būvniecība Latvijā 2004: *Statistisko datu krājums*. R. : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005. 42 lpp.
4. Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti: *Statistikas datu krājums*. R. : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2002. 288 lpp.
5. Nekustamā īpašuma tirgus Latvijā 2004. gadā. *Datu krājums*. R. : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005. 31 lpp.
6. Privātie īres nami 2004. Biļetens. R. : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005. 15 lpp.
7. Rīga skaitļos 2004. Biļetens. R. : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2005. 154 lpp.
8. CSP datu bāzes. Pieejams: <http://data.csb.lv> (2007. g. 25. marts.)
9. Banku un monetārā statistika. Pieejams: <http://www.bank.lv> (2007. g. 25. marts.)
10. Di Pasquale, D., Wheaton, W. C. *Urban Economics and Real Estate Markets*. New Jersey : Prentice Hall, 1996. 378 p.
11. Eldred, G. W., McLean, A. *Investing in Real Estate*. (4th Edition). New Jersey : John Wiley & Sons, 2003. 320 p.
12. Hair-rising. *The Economist*. 2004. 3rd Jun. Pieejams: <http://www.economist.com> (2007. g. 25. marts.)
13. Global Prospects and Policy Issues. *IMF World Economic Outlook*, 2006 September, 1, p. 39.
14. Latvijas nekustamā īpašuma tirgus pārskats. 2006. gads. Arco Real Estate. Pieejams: <http://www.arcoreal.lv> (2007. g. 25. marts.)
15. Overview of the European real estate market. Pieejams: <http://www.cepi.be> (2007. g. 25. marts.)
16. Pārskats par vienistabas dzīvokļu īri Rīgā. Pieejams: <http://www.latio.lv> (2007. g. 25. marts.)
17. Piļka, Z. Interesu grupas – hipotekārie kredīti. *Diena*, 2006. g. 2. okt. Pieejams: <http://www.vdiena.lv> (2007. g. 25. marts.)
18. Piļka, Z. Spekulatīvi darījumi – pat 50%. *Diena*, 2006. g. 21. sept. Pieejams: <http://www.vdiena.lv> (2007. g. 25. marts.)
19. Rubino, J. *How to Profit from the Coming Real Estate Bust*. Emmaus, Palo Alto : Rodale, 2003. 266 p.
20. Shilling, J. D. *Real Estate*. Thirteenth edition. Ohio : South-Western Thomson Learning, 2002. 703. p.
21. *СМ-Реклама*, 1997–2006. (Dažādi numuri).
22. Stīpnieks, U. Īpašuma cenu “burbulim” plīst nav pamata. *Dienas Bizness*, 2006. g. 18. dec. Pieejams: <http://www.db.lv> (2007. g. 25. marts.)
23. Talbott, J. R. *The Coming Crash in the Housing Market*. NY : McGaw-Hill, 2003. 195 p.
24. United States and Canada: Robust Growth Set to Continue, but the U.S. Housing Market is a Key Uncertainty. *IMF World Economic Outlook*, 2006 April, p. 16–19.
25. Nepublicēta informācija: Latvijas Zemesgrāmatas elektroniskie dati par reģistrēto darījumu skaitu ar nekustamo īpašumu Latvijā 1997–2006. gadā.

Summary

The aim of this paper is to provide a brief analysis of late dynamics of Latvian housing market, to analyze stability of current market situation and to evaluate possibility of crisis in the Latvian housing market. Author comes to a conclusion, that a number of arguments indicate, that prices of housing are above their long term equilibrium, which, most probably, is associated with rapid growth of credit and a following increase in supply money. As the market is influenced by a combination of forces, that can either strengthen or lessen current trends (like growth of wages and interest rates), further market direction is hard to forecast, however, author would suggest expecting slowing of growth of housing prices in Latvia in 2007.

Key words: *housing, real estate, price, loans.*

Atgūtās koksnes – alternatīvo bioenerģijas avotu plūsmu vadība

The Management of the Flows of Recovered Wood as Alternative Resource for Bioenergy

Kārlis Dauge

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv.5, Rīga, LV –1050
E – pasts: dauge@lanet.lv

Raksta **mērķis**: izpētīt atgūtās koksnes plūsmu vadības iespējas Latvijā; sekmēt šīs biomasas racionālu un efektīvu izmantošanu klimatam draudzīgās energoapgādes sistēmās; atklāt pozitīvās iezīmes un trūkumus un izstrādāt priekšlikumus *atgūtās koksnes* biomasas plūsmu izmantošanas uzlabošanai enerģētikā.

Atgūto koksni paredzēts izmantot kā vērtīgus atjaunojamus resursus bioenerģijas ražošanai. Šāda veida koksnes biomasas apjomi bija izvērtēti Rīgā, Kuldīgā, Liepājā, Cēsīs un Alūksnē, izmantojot pētījuma anketu, statistikas datus un intervijas. *Atgūtās koksnes* apjomi bija aprēķināti 4 200 m³ no deponētajiem atkritumu apjomiem Rīgas pilsētas Getliņu poligonā. Pētījumi norāda uz iespēju ar *atgūto koksni* papildināt valsti kurināmā krājumus par 250–300 tūkst. m³ biomasas/gadā. Lielu ieguldījumu šo resursu ieguvē dos autora izstrādātais *atgūtās koksnes plūsmu vadības modelis*. Lai koncentrētu Latvijā izkliedēto koksnes kurināmā ražošanu, paredzēts šo modeli pielietot valsts teritorijas sadalītajos 11 reģionos. Iegūstamie koksnes biomasas apjomi varētu papildināt *koksnes īpatsvaru Latvijas kopējā energobilancē par 600 GWh*. Tā būtu svarīgākā autora ieteikto *atgūtās koksnes* plūsmu vadības pamatprincipu nozīme Latvijas pilsētās un lauku teritorijās.

Atslēgvārdi: atjaunojamie bioenerģoresursi, atgūtā koksne, būvgružu atkritumi, sadzīves lieltgabarīta atkritumi, plūsmu vadības modelis, bioenerģija.

Ievads

Naftas produktu un dabas gāzes deficīta un cenu nemitīgais pieaugums pasaulē lielā mērā ietekmē ekonomikas attīstību arī Latvijā. Tādēļ pasaulē tiek veikti daudzpusīgi pētījumi jaunu un it sevišķi atjaunojamu enerģijas avotu radīšanai. Par tādu energoresursu Latvijā var uzskatīt koksnes biomasu. Pašlaik koksne ir nozīmīgākais vietējais bioenerģijas resurss valsts mērogā. Arī valsts energobilancē tā ieņem stabilu vietu. Koksnes īpatsvars enerģijas ražošanā nepārtraukti pieaug.

Koksnes biomasas izmantošanai enerģētikā salīdzinājumā ar importētajiem fosilajiem kurināmā resursiem ir vesela rinda priekšrocību, piemēram, tā mazina valsts ekonomisko un politisko atkarību no fosilo energoresursu importa, ir draudzīgāka videi – nerada negatīvu ietekmi uz klimata pārmaiņām, koksnei kā atjaunojamam resursam piemīt ilgtspējība, tā veicina inovācijas visos tās ieguves un izmantošanas

posmos. Līdzās mežizstrādes, ārpus meža zemes augošo koku un kokapstrādes atlikumiem redzamu vietu enerģētiskās koksnes avotu vidū ieņem tā dēvētā *atgūtā koksne (Recovered Wood)*, ko iegūst ēku un būvju nojaukšanas, celtniecības, komercuzņēmumu uzņēmējdarbības, valsts ārējās un iekšējās tirdzniecības, sadzīves un citos procesos, kā arī no atlikumiem (atkritumiem).

Pasaulē un Eiropā *atgūtās koksnes* resursus un īpašības pēta aizvien intensīvāk. Liela daļa pētījumu tematika saistās ar *metālu saturu atgūtajā koksnē* un šīs koksnes izmantošanu enerģijas ražošanai (Krook et al., 2004) [3,1–14], (Solo-Gabriele et al., 2002) [7,213–232]. Vairākās ES valstīs šiem resursiem pievērš pastiprinātu uzmanību, lai noskaidrotu to apjomus un kvalitāti. Tā, piemēram, COST (“European co-operation in scientific and technical research”) programma E31 „*Management of recovered wood*” ir pilnībā veltīta šiem jautājumiem [10].

Rakstā aprakstītas efektīvas *atgūtās koksnes* vadības sistēmas, kuras var veicināt optimālu koksnes atkritumu plūsmu vadības attīstību un nodrošināt atbilstošu *atgūtās koksnes* savākšanu un šķirošanu pārstrādei un atkārtotai izmantošanai. Veicot pētījumus, autors izmantojis ekonomiskās un statistiskās analīzes metodes, piemēram, salīdzināšanu, tabulu metodes, grupēšanu, intervijas, telefoniskas aptaujas u.c. metodes. Pētījumos izmantotā informācija aptver aptuveni 15 gadu ilgu laika periodu – no 1990. gadu sākuma līdz 2005. gada beigām. Perioda sākums atbilst laikam, kad Latvijā aktualizējās vides aizsardzības jautājumi, to skaitā par koksnes biomasas atlikumu (atkritumu) plūsmu vadības attīstību. Šajā jomā ik gadus tika izstrādāti projektu risinājumi, bet veiksmīgu, praksē ieviešamu projektu bija nedaudz.

1. Atgūtā koksne no celtniecības, nojaukšanas un rekonstrukcijas atkritumiem

Autors veicis aptauju ar pētījumu anketu palīdzību par celtniecības un nojaukšanas būvgružu atkritumu apjomiem, ko izved uz sadzīves atkritumu poligoniem Rīgā, Liepājā, Kuldīgā un Alūksnē. Pētījuma ceļā tika novērtēts vidējais *atgūtās koksnes* sastāvs celtniecības un nojaukšanas būvgružu atkritumos (*Construction and Demolition Waste*), kas tika pieņemts 20% apjomā no poligonos un izgāztuvēs ievesto būvgružu atkritumu apjoma.

Atgūtā koksne ir kā jauna „zinātnes nozare”, kas no 2002. līdz 2007. gadam izveidojās Eiropas Savienības COST E31 „*Management of recovered Wood*” programmas ietvaros [10]. Līdz šim Latvijā valsts mērogā nav bijuši apkopoti objektīvi (ticami) dati par *atgūtās koksnes* apjomiem un to veidiem. Autors tos ieguvis pētījumu ceļā, kuri pakāpeniski tiek veikti visā valsts teritorijā.

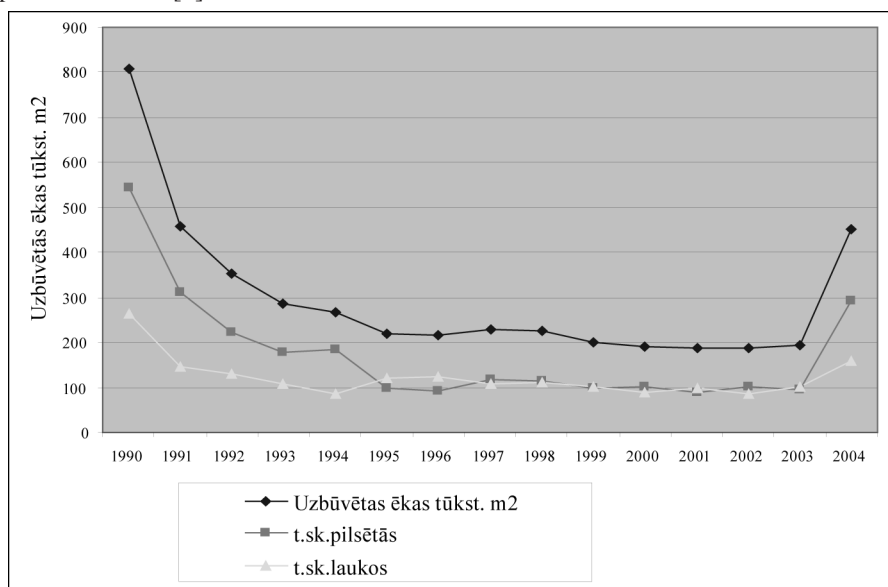
Vislielākais *atgūtās koksnes* apjoms veidojas no koksnes, kas rodas būvniecībā, veicot dzīvokļu u. c. telpu remontus, rekonstrukciju, objektu nojaukšanu vai jauno celtniecību. Ēkas un būves, kā arī dzīvojamā platība, laika gaitā morāli un fiziski noveco, tām ekspluatācijas laikā nepieciešams veikt dažādus atjaunošanas remontdarbus.

Koksnes atkritumi (būvgruži) no nojaukamām dzīvojamām ēkām u.c. inženierbūvēm ir piesārņoti ar smagajiem metāliem, piemēram, hromu, varu, svinu,

kadmiju, arsēnu un citiem, kuri, veicot būvniecības vai remontdarbus, ir izmantoti antiseptiku un krāsu pigmentu sastāvā. Šādas atgūtās koksnes sadedzināšanu var veikt tikai speciālās kurtuvēs ar atbilstošām dūmgāzu attīrīšanas vairāpkāpju filtriem un smalko daļiņu uztveršanas ietaisēm.

Būvniecībā rodas arī koksnes pārpalikumi (atkritumi) ar mazu vai ļoti nelielu piesārņošanas pakāpi, piemēram, teritorijas nožogojumi, izlietoti veidņi, sastatnes u.c. Tos var sadedzināt parastās kurtuvēs, kurām ir dūmgāzu attīrīšana, tikai šādiem celtniecības pārpalikumu veidiem jābūt atšķirotiem no ķīmiski piesārņotiem pārpalikumiem.

1. attēlā redzama ēku celtniecības dinamika Latvijas pilsētu un lauku teritorijās 1990. – 2004. gadā. Autors attēlu veidojis, izmantojot LR Centrālās statistikas pārvaldes datus [9].

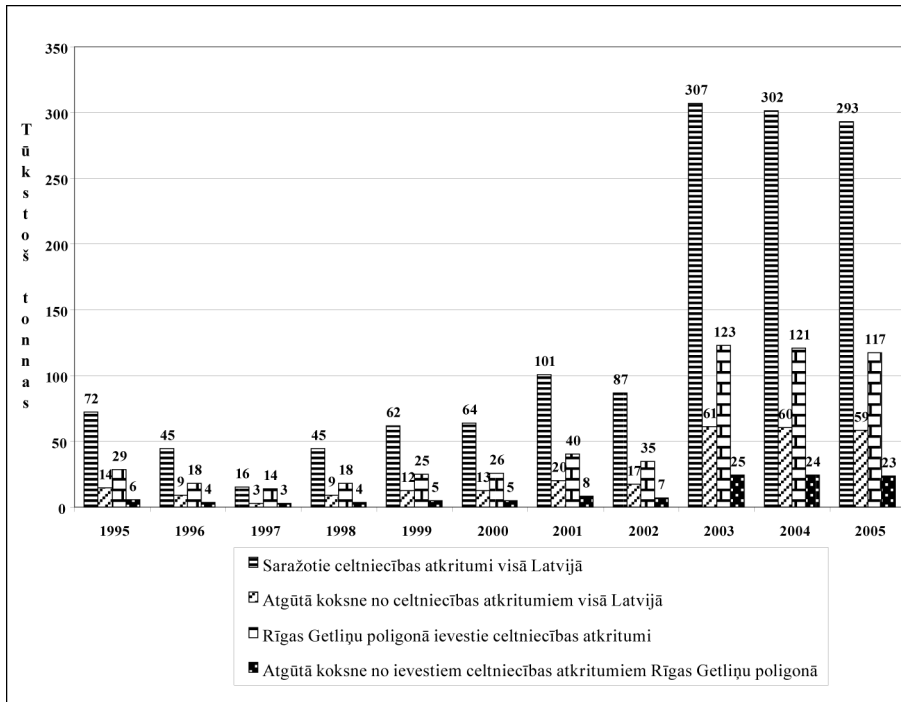
1.att. Ēku celtniecības dinamika Latvijas pilsētu un lauku teritorijās
1990. – 2004. g.

House –Building Dynamics of Urban and Rural Districts in Latvia (1990 – 2004)

Liela daļa atgūtās koksnes veidojas no izlietotā iepakojuma (sk. 4., 5. att.). Vērā ņemama daļa koksnes nonāk otrreizējā izmantošanā kā stabu koksne vai dzelzceļu gulšņi (sk.6.att.). Atgūtā koksne veidojas arī no sadzīves atkritumos nonākušiem dažādiem sadzīves priekšmetiem, kā arī no nolietotiem dažādiem lielgabarīta izstrādājumiem, piemēram, mēbelēm.

2. attēlā parādīti būvgružu atkritumi, kas rodas visā valsts teritorijā un ir salīdzināti ar Rīgas pilsētas Getliņu poligonā ieviestiem būvgružu atkritumiem. Rīgas pilsētā vēl darbojas citas atkritumu izgāztuves, uz kurām tiek izvesti būvgružu atkritumi, bet autora rīcībā šo datu pagaidām nav. Šajā sakarībā reālais būvgružu apjoms Rīgas pilsētā būs lielāks par 2. attēlā apkopotajiem. Autors, veicot pētījumus, ir secinājis,

ka vidējais *atgūtās koksnes* frakcijas sastāvs būvgružu atkritumu konteinerī ir 20% no kopējā apjoma (sk. 2. att.). Veidojot 2. attēlu, autors izmantojis Rīgas domes Vides departamenta izsniegtos nublicētos materiālus par Rīgas pilsētas Getliņu poligonu [6, 6.1].

2. att. No celtniecības un nojaušanas atkritumiem iegūstamie *atgūtās koksnes* apjomi Latvijā salīdzinājumā ar Rīgas Getliņu poligonā ievestajiem

Recovered Wood Volume in Latvia Obtainable from Construction and Demolition Waste and Compared with Volumes brought into the Waste Deposit Area Getlini, Riga

2. attēls rāda, ka, sākot ar 2003. gadu, Rīgas Getliņu poligonā ievesto būvgružu atkritumu apjomi ir palielinājušies aptuveni četras reizes. To varētu izskaidrot ar uzņēmumu attīstības iespējām un maksātspēju veikt jauno objektu celtniecību un nojaušanas darbus, rekonstrukciju, telpu un ēku remontus. Ar 2003. gadu Rīgas pilsētas dzīvojamajos rajonos ir intensīvi uzsākta daudzstāvu dzīvojamā māju būvniecība, kā arī dzīvokļu kapitālie remontu.

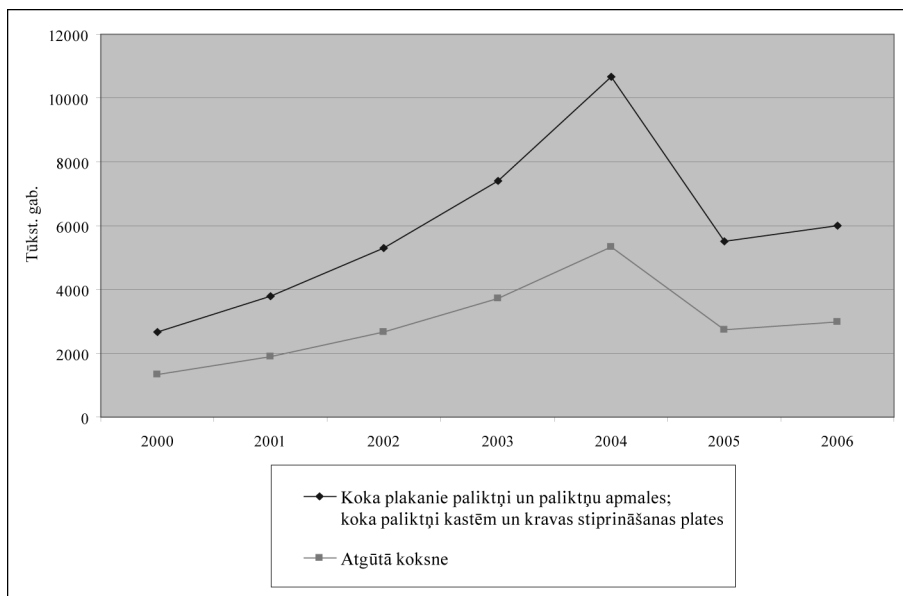
2. Atgūtā koksne no paliktņiem, iepakojuma, neapstrādātiem apaļkokiem, sliežu gulšņu un citiem materiāliem

2.1. Preču iepakojuma nozīme, raksturojums un apjomi

Preču iepakojumam var būt gan necīga nozīme (lētajām kultūras un sadzīves precēm, piemēram, no koksnes izgatavotām sērkociņu kārbīnām), gan ļoti liela nozīme (piemēram, kosmētikas precēm). Par iepakojumu sauc jebkuru ievietojumu vai ietinumu. Transportēšanas, uzglabāšanas iepakojums ir tara, kas nepieciešama preces uzglabāšanai, novietošanai, transportēšanai.

Iepakojums ir viens no iedarbīgākajiem tirgus līdzekļiem, jo, labi izgatavots un noformēts, tas paaugstina preces vērtību pircēja acīs un noder par papildu faktoru tās sekmīgai virzībai tirgū. Vērojama tendence, ka palielinās to preču skaits, kuras lielveikalos un citos veikalos pārdod pēc pašapkalpošanās metodes. Te iepakojums dod iespēju atrisināt specifiskus tirdzniecības uzdevumus: piesaistīt uzmanību; izteikt preces raksturlielumus, paaugstināt pircēja uzticību precei; radīt labu iespaidu par preces ražotāju un pārdevēju.

Daudzi pircēji ir gatavi maksāt nedaudz vairāk par pirkšanas ērtumu, preces ārējo izskatu, drošumu un prestižu. To visu var panākt ar labu iesaiņojumu, un daudzos gadījumos šādus specifiskus nosacījumus spēj atrisināt no koksnes izgatavots iepakojums vai tara.

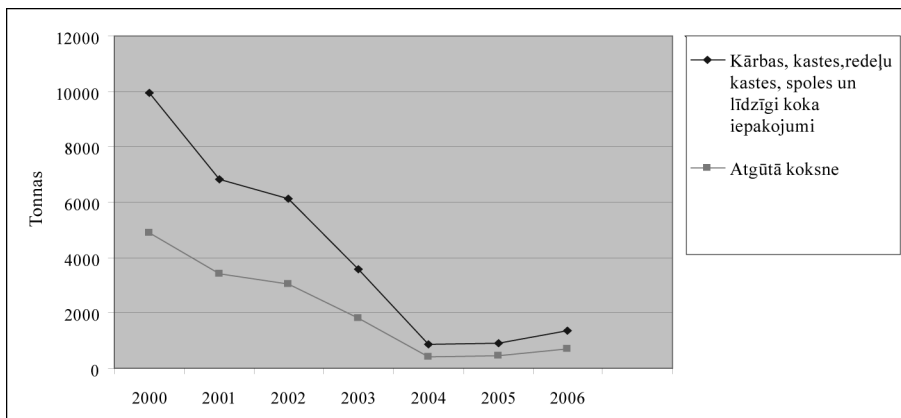
3. att. Atgūtās koksnes ieguves apjoms no izlietotiem koka plakaniem paliktņiem, paliktņu apmalēm, paliktņu kastēm, dažādiem iepakojuma veidiem un kravas stiprināšanas platēm

Recovered Wood Output Volume from Pallets, Box Pallets and other Load Boards of Wood, thsd pieces

3. attēlā parādīti iegūstamie atgūtās koksnes apjomi no nolietotiem koka plakaniem paliktņiem, paliktņu apmalēm, paliktņu kastēm, dažādiem iepakojuma veidiem un kravas stiprināšanas platēm. Veidojot attēlu, izmantoti LR Centrālās statistikas pārvaldes dati [9].

Jauni iepakojuma veidi (kas labāk pasargā precī no pārvietošanas, triecieniem u.c., kā arī ilgāk saglabā tās īpašības u. tml.) var dot daudz labuma pircējiem un papildus peļņu ražotājiem. Izvēloties preces iesaiņojuma veidu, jāatrisina vairākas problēmas. Vispirmis jānosaka, kāda nozīme iepakojumam būs konkrētās preces turpmākā virzībā. Tā, piemēram, iepakojums var saglabāt kādas noteiktas preces īpašības, palielināt uzņēmuma prestižu, ar savu oriģinālo izpildījumu piesaistīt pircēja uzmanību utt. Tādēļ jāizvēlas iepakojuma izmēri, forma, materiāls un krāsa. Svarīgi, lai visi iepakojuma elementi (materiāls, lielums, forma un krāsa) būtu savstarpēji saskanīgi, t.i., lai būtu iekšēja harmonija. Pie tam iepakojuma iekšējiem elementiem jābūt saistītiem ar ārējiem, tirdznieciskiem elementiem – cenu, reklāmu u.c.

4. attēlā parādīts atgūtās koksnes ieguves apjoms no lietotām koka kārbām, kastēm, redeļu kastēm, spolēm un tamlīdzīgiem koka iepakojumiem. Veidojot attēlu, autors izmantojis LR Centrālās statistikas pārvaldes datus [9].

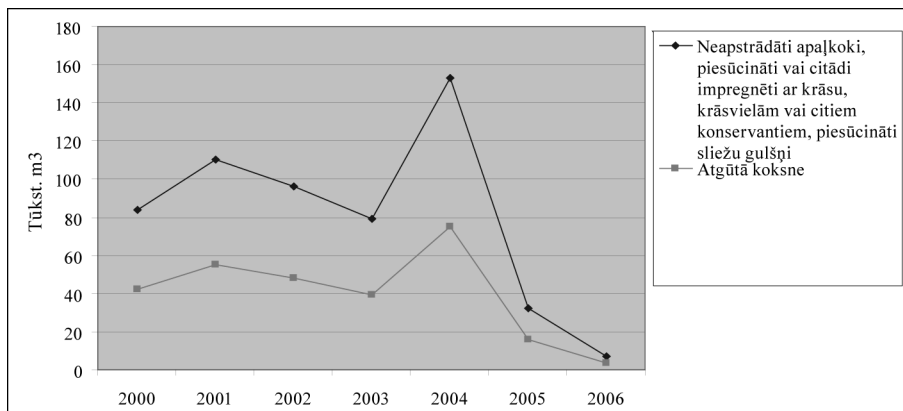
4. att. Atgūtās koksnes ieguves apjoms no izlietotām koka kārbām, kastēm, redeļu kastēm, spolēm un tamlīdzīgiem koka iepakojumiem

Recovered Wood Output Volume from Wear Out Packing Cases, Boxes, Crates, Drums and Similar Picking Wood, thsd pieces

Kad iepakojuma makets izstrādāts, pārbauda tā atbilstību dažādiem standartiem, drošības nosacījumiem utt. Tas dod iespēju pārliecināties par gaumīgu ārējo izskatu, elementu harmoniju, informācijas uzskatāmību, teksta salasāmību u.tml. Iepakojumam jābūt pozitīvi novērtētam, it sevišķi svarīgs preces pircēju viedoklis. Šādus iepakojuma nosacījumus daudzos gadījumos spēj pildīt no koksnes izgatavots iepakojums vai tara.

Pircējs pēc preces iegādes iepakojumu vai taru vairumā gadījumu izmet sadzīves atkritumos., t. i., iepakojums vai tara tiek izmantoti vienreizējā lietošanā. Ja tara vai iepakojums gatavots no koksnes, to būtu ļoti lietderīgi novirzīt pārstrādei un izmantošanai kā kurināmo resursu. 5. attēlā parādīta atgūtās koksnes ieguve

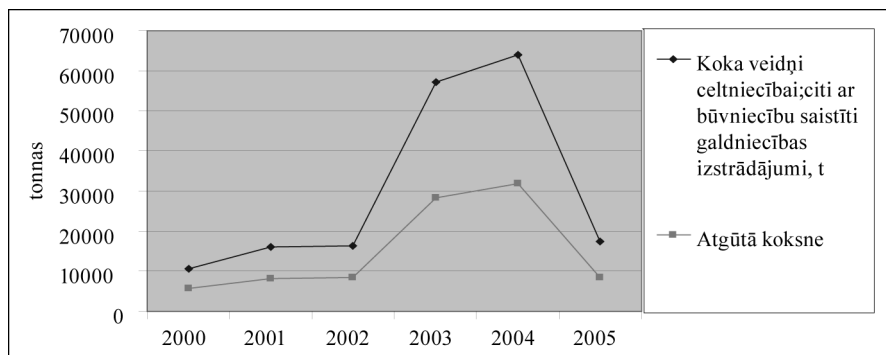
no neapstrādātiem apaļkokiem, piesūcinātiem vai citādi impregnētiem ar krāsu, krāsvielām vai citiem konservantiem un no piesūcinātu sliežu gulšņu materiāliem. Veidojot attēlu, autors izmantojis LR Centrālās statistikas pārvaldes datus [9].

5. att. Atgūtās koksnes ieguves apjomi no neapstrādātiem apaļkokiem, piesūcinātiem vai citādi impregnētiem ar krāsu, krāsvielām vai citiem konservantiem un no piesūcinātu sliežu gulšņu materiāliem

Recovered Wood Output Volume from Wood in the Rough, Treated with Paint, Stains, Creosote or other Preservatives, Sleepers of Wood, Impregnated, thsd m³

6. attēlā ir parādīti atgūtās koksnes ieguves apjomi no celtniecībā izlietotiem koka veidņiem un citiem ar būvniecību saistītiem galdniecības izstrādājumiem. Veidojot attēlu, autors izmantojis LR Centrālās statistikas pārvaldes datus [9].

6. att. Atgūtās koksnes ieguves apjomi no celtniecībā izlietotiem koka veidņiem un citiem ar būvniecību saistītiem galdniecības izstrādājumiem

Recovered Wood Output Volume from Shuttering of Wood for Concrete Constructional work and other Builders' joinery and Carpentry of wood

2.2. Atgūtā koksne no saražotās produkcijas koksnes iepakojuma taras un paliktņiem

Koksnes taru un paliktņus, galvenokārt koka taras sagataves, lietojot vienkāršas tehnoloģijas, ražo mazie vai mikrouzņēmumi, izmantojot zemas vai vidējas kvalitātes

lapu koku zāģmateriālu. Latvijā ir aptuveni 10 uzņēmumi, kas ražo augstas kvalitātes gatavo taru un paliktņus, kas pilnīgi atbilst Eiropas Savienības prasībām [4,22].

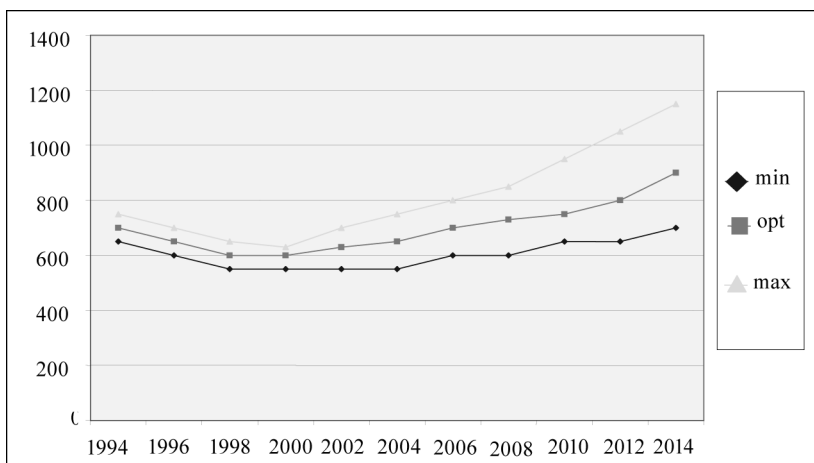
Četri no šiem uzņēmumiem, pēdējos gados ievērojami investējot tehnoloģijās, ir izveidojušies par nopietniem partneriem Eiropas taras piegādātājiem. Šie uzņēmumi ar koksnes taru un paliktņiem apgādā arī Latvijas lielākos taras patērētājus [4,22].

Būtiski palielinājusies koksnes taras eksportētās produkcijas vērtība, jo tiek eksportēti jau augstākas kvalitātes un gatavības pakāpes taras materiāli vai tara, kas dod trīs procentus no kopējās kokrūpniecības produkcijas apjoma [4,22].

3. Atgūtās koksnes prognozējamie apjomi un tās ieguve no sadzīves atkritumiem

3.1. Sadzīves atkritumu ražošanas prognoze Latvijā līdz 2014. gadam, tūkst. t.

7. attēlā atspoguļota sadzīves atkritumu (SA) ražošanas prognoze Latvijā līdz 2014. gadam, tūkst. t.

7. att. Sadzīves atkritumu ražošanas prognoze Latvijā līdz 2014. gadam, tūkst. t [1,9]

Municipal Waste Production Prognosis in Latvia Until 2014, Thousand Ton

SA ražošanas prognoze Latvijā atspoguļota 7. attēla grafikā. Balstoties uz vērtējumu par pašreizējiem SA ražošanas apjomiem, kā arī ņemot vērā iedzīvotāju skaita un ekonomiskās attīstības prognozes, grafikā atspoguļoti trīs scenāriji [1,9].

- Maksimālais scenārijs: pašreizējais SA ražošanas apjoms ir aptuveni 700 tūkst. t gadā jeb 277 kg uz vienu iedzīvotāju gadā. Ekonomiskā attīstība virzīsies pa optimistiskā scenārija ceļu.
- Optimālais scenārijs: pašreizējais SA ražošanas apjoms ir aptuveni 650 tūkst. t gadā jeb 257 kg uz vienu iedzīvotāju gadā. Ekonomiskā attīstība virzīsies pa pamatscenārija ceļu.

- Minimālais scenārijs: pašreizējais SA ražošanas apjoms ir aptuveni 600 tūkst. t gadā jeb 238 kg uz vienu iedzīvotāju gadā. Ekonomiskā attīstība virzīsies pa pesimistiskā scenārija ceļu.

Kā redzams 7. attēla grafikā, katram scenārijam aprēķināts SA ražošanas apjoms laika posmā līdz 2014. gadam. Balstoties uz iedzīvotāju skaita paredzamo pieaugumu un ekonomiskās attīstības prognozēm, iespējamais atkritumu apjoms valstī 2015. gadā sasniegs 889 tūkst. t jeb 311 kg uz iedzīvotāju [1].

3.2. Atgūtās koksnes ieguve no sadzīves atkritumiem

Pēc raksta autora domām, liela problēma atkritumu apsaimniekošanā Rīgas pilsētā un pārējās Latvijas pašvaldībās ir tas, ka netiek izveidotas apsargātas lielgabarīta koksnes atkritumu, celtniecības un ēku, būvju demontāžas, komercuzņēmumu uzņēmējdarbības, valsts ārējās un iekšējās tirdzniecības, sadzīves un no atlikumiem (atkritumiem) citos procesos radušos koksnes atkritumu savākšanas un šķirošanas vietas. Piemēram, izmantotie kokmateriāli no nojaukamām ēkām un būvēm netiek izmantoti kā kurināmais materiāls.

Atgūtās koksnes atkritumus var izmantot arī kokogļu ražošanai, kas faktiski arī ir enerģētikas „lauciņš”. Tā, piemēram, Latvijas Koksnes ķīmijas institūts jau ir uzsācis veikt pētījumus par *atgūtās koksnes* izmantošanu kokogļu ražošanā.

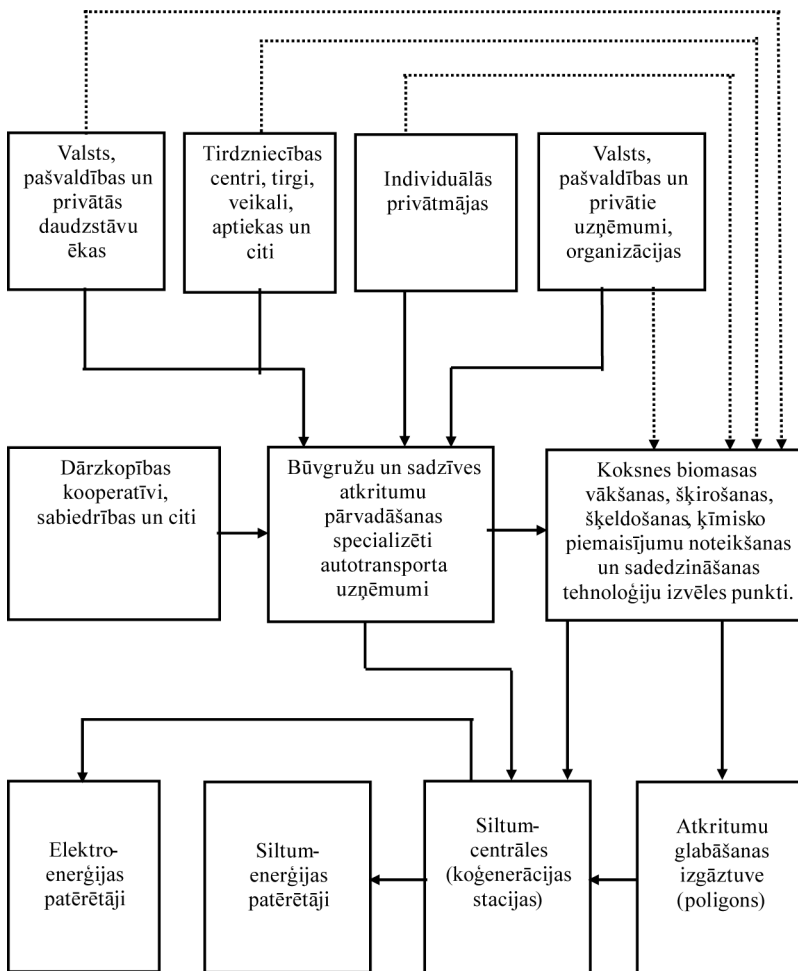
Pēc autora domām, visām Latvijas pašvaldībām perspektīvā nepieciešams plānot un ieviest:

1. sadzīvē atgūtās koksnes lielgabarīta atkritumu (*Wood Bulky Waste*), celtniecības procesos radušos koksnes pārpalikumu, ēku un citu būvju demontāžas procesos radušos atgūtās koksnes biomasas (*Construction and Demolition Wood Waste*) savākšanas un šķirošanas vietu izveidošanu;
2. integrālu atkritumu apsaimniekošanas sistēmu, kurā:
 - pirmais etaps – šķirošana un savākšana;
 - otrais etaps – atkritumu plūsmu vadības analīze, lai noteiktu, kādus atkritumu tipus lietderīgi iekļaut attiecīgā pārstrādes plūsmā;
 - trešais etaps – valsts iekšējā un ārējā tirgus izpēte, ņemot vērā starpproduktu un gala produktu tirgu.

4. Atgūtās koksnes plūsmu vadība un ieguvumi no tās izmantošanas

4.1. Vispārīgais atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modelis

8. attēlā parādīts autora izveidots vispārējais atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modelis. Attēls veidots, izmantojot autora pētījumu datus, kas iegūti un apkopoti no 1990. līdz 2006. gadam.

8. att. Vispārīgais atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadības modelis
General Flows Management Model of Recovered Wood Biomass

Izstrādātajā plūsmu vadības modelī (sk. 8.att.) ar nepārtrauktām plūsmas līnijām attēlotas transportēšanas operācijas, ko veic licenzētas, specializētas autotransporta organizācijas. Šis modelis ir veidots, ņemot par pamatu Rīgas, Kuldīgas, Liepājas, Cēsu un Alūksnes pilsētas domes, kā arī atsevišķu uzņēmumu aptaujas rezultātus. Šajos attēlos ar pārtrauktām plūsmu līnijām parādīta iespēja organizācijām pašām ar savu transportu transportēt atgūtās koksnes biomasu uz šķirošanas un šķeldošanas (*Chipping*) vietu.

4.2. Atgūtās koksnes plūsmu reģionālā vadība un ieguvumi

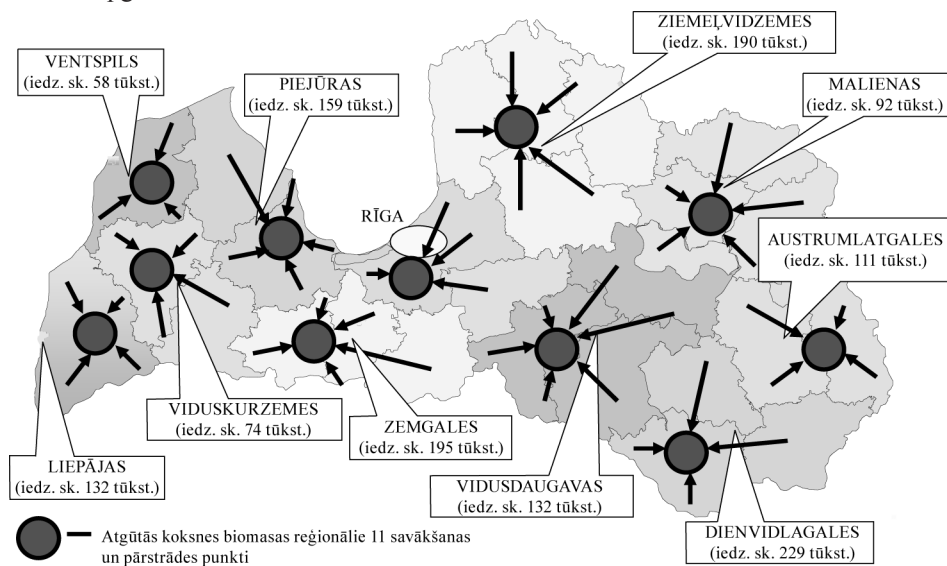
Atgūtās koksnes ieguves un pārstrādes rezultātā visos Latvijas reģionos lielā mērā papildus attīstīsies uzņēmējdarbība un radīsies jaunas darba vietas. Starp

jaunajiem uzņēmumiem paaugstināsies konkurence. Savukārt konkurences dēļ būs mazāks iegūstamās kurināmās koksnes cenu kāpums.

Ierobežotais ēku (dzīvokļu) apkures cenu kāpums un atbilstoša siltumapgādes optimizācija atbrīvo resursus ēku renovācijai un jaunai celtniecībai, samazina pašvaldību izdevumus trūcīgo iedzīvotāju mājokļu pabalstiem. Valstī kopumā paaugstināsies neatkarība un drošība un uzlabosies ārējās tirdzniecības bilance.

Autors uzskata, ka būtu optimāli organizēt atgūtās koksnes izmantošanu Latvijā pēc reģionālā principa, – tas parādīts 9. attēlā. Šajā attēlā katrā no 11 reģioniem ir noteikts iedzīvotāju skaits, kas savukārt ļauj noteikt sadzīves, celtniecības u. c. atkritumu apjomus katrā reģionā, ja apjoms tiek aprēķināts uz vienu iedzīvotāju. 9. attēlā parādīts atgūtās koksnes izmantošanas vispārīgais plūsmu modelis, kas būtu piemērojams un izmantojams katrā konkrētajā reģionā.

Autora pētījumi ļauj radīt iespēju ar *atgūto koksni* papildināt valstī atjaunojamo energoresursu apjomus par 250–300 tūkst. m³ biomasas/gadā. Lielu ieguldījumu šo resursu ieguvē dos autora izstrādātais *plūsmu vadības modelis* (sk. 9.att.), kas, lai koncentrētu Latvijā izkļiedēto koksnes biomasas kurināmā ražošanu, tiek piemērots valsts teritorijas nosacīti sadalītajos 11 reģionos (sk. 9.att.). Iegūstamie atgūtās koksnes biomasas apjomi ļaus papildināt *koksnes īpatsvaru Latvijas kopējā energobilancē par 600 GWh*. 9. attēlā redzams autora izstrādātais vadības modelis, kas sekmēs *atgūtās koksnes* racionālu un efektīvu izmantošanu Latvijas reģionu siltumapgādes sistēmās.

9. att. Atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadība Latvijas reģionos [8,58]

Recovered Wood Biomass Flows Management in Regions of Latvia

Latvijā ir ievērojams *atgūtās koksnes* kā atjaunojamo energoresursu potenciāls, kura efektīvu izmantošanu līdz šim kavējis skaidras un noteiktas atbalsta politikas

trūkums. 9. attēlā parādīta atgūtās koksnes biomasas plūsmu vadība Latvijas 11 reģionos. Autors, veidojot šo attēlu, izmantojis jau doto attēlu [8,58].

Pēc autora domām, katra reģiona savākšanas un pārstrādes punktiem jāatrodas pašvaldību uzņēmumu pārziņā, bet to efektīva (veiksmīga) uzņēmējdarbība būs iespējama tikai tad, ja šādiem mērķiem atjaunojamo energoresursu izmantošanas jomā tiks piesaistīti līdzekļi no valsts budžeta, Eiropas Savienības kohēzijas un struktūrfondu līdzekļiem. Biomasas izmantošanas veicināšanai novērtētais valsts atbalsts – 112,7 miljoni LVL [2,9].

4.3. Atgūtās koksnes iespējamās rašanās avoti

1. No sadzīves un komerciestāžu veidotiem atkritumiem. Ir novērtēts, ka Latvijā ik gadus rodas 600–700 tūkst. tonnu sadzīves atkritumu [2] (*Municipal Waste*), kuru sastāvā 3% apmērā ietilpst *atgūtā koksne*. *Atgūtā koksne* no sadzīves atkritumiem veido 21 tūkst. m³/gadā. *Atgūtā koksne* – lielgabarīta atkritumi (*Bulky Waste*) – dod 6% no visa sadzīves atkritumu apjoma, 42 tūkst. m³/gadā.

2. No celtniecības un ēku, būvju nojaukšanas atkritumiem (*Construction and Demolition Waste*). Ik gadus Latvijā rodas 500 tūkst. m³ jaunās celtniecības un ēku, būvju nojaukšanas atkritumu. Šajā apjomā ietilpst 40 % *atgūtā koksne*, kas aptuveni veido 200 tūkst. m³ atgūtās koksnes/gadā [1].

3. No iepakojuma vai taras atkritumiem. Saskaņā ar Latvijas Iepakojuma institūta veikto pētījumu (1999) kopējais iepakojuma atkritumu (*Packaging Waste*) apjoms 1998. gadā bija aptuveni 118 tūkst. tonnas, bet 2005.gadā kopējais iepakojuma atkritumu apjoms sasniedza 150 tūkst. tonnas [5]. Koksnes iepakojuma procentuālais sastāvs bija 10%, tas ir, 15 tūkst. tonnas *atgūtās koksnes* no kopējā 2005. gadā saražotā iepakojuma atkritumu apjoma. Autora pētījumi rāda, ka Latvijā pavisam ik gadus rodas 250-300 tūkst. m³ atgūtās koksnes biomasas.

Transportējot būvgružu atkritumus un citu veidu atgūto koksni, tiem pirms nogādāšanas šķeldošanas vietā nepieciešama šķirošana, lai atdalītu koksnes biomasu no cita materiāla. Šķeldas (*Chips*) tālāk tiek novirzītas uz siltumcentrālēm (koģenerācijas uzņēmumiem) un citām elektrostacijām enerģijas ražošanai. Atgūtās koksnes šķirošana un šķeldošana tālākai izmantošanai siltumenerģijas ražošanā notiek pagaidām tikai dažos uzņēmumos, piemēram, SIA „Būvgružu pārstrāde” Rīgā.

Autora izstrādātais modelis (sk. 8. att.) paredz:

- visā Latvijas teritorijā savākt jau izmantoto *atgūto koksni* enerģijas ražošanai;
- siltuma un elektroenerģijas ražošanai izmantot atjaunojamus energoresursus – koksnes biomasu no visas Latvijas teritorijas;
- šādam nolūkam var izmantot specializētu autotransporta uzņēmuma pakalpojumus – veikt koksnes biomasas pārvadājumus;
- var izmantot uzņēmumu, organizācijas transporta pakalpojumus, kas rada (ražo) *atgūto koksni*.

Secinājumi

1. Lai īstenotu nepieciešamo valsts atbalstu, šie pētījumi dod iespēju perspektīvā plānot, izstrādāt valsts programmu atgūtās koksnes izmantošanai enerģijas ražošanā un patērēšanā Latvijā, ņemot vērā, ka kurināmajam ir lielākais īpatsvars valsts energobilancē. Atgūtā koksne vēl līdz šim Latvijā šādiem mērķiem pēc centralizētas reģionālās vadības principa nav izmantota.
2. Izmantojot atgūto koksni, valstī papildus var nodrošināt atjaunojamo energoresursu pieaugumu par 250–300 tūkst. m³ biomasas/gadā, kas dos enerģijas pieaugumu vidēji par 600 MWh/gadā.
3. Autora izstrādātais *atgūtās koksnes* biomasas plūsmu vadības modelis ļaus perspektīvā racionāli un efektīvi plānot atjaunojamo energoresursu izmantošanu pēc reģionālā principa to siltumapgādes sistēmās.
4. Uzsākot atgūtās koksnes izmantošanu, palielinās valsts drošība un neatkarība no enerģijas importa un importējamiem fosilajiem enerģijas avotiem.
5. Atgūtās koksnes izmantošana bioenerģijas ražošanā rada:
 - no atgūtās koksnes kurināmā ražošanas uzņēmējdarbības attīstību reģionos;
 - reģionos papildu darba vietas, lielāku energoneatkarību un kurināmā piegāžu drošību;
 - ietekmē reģionu vienmērīgāku attīstību Latvijā.
6. Darbā izvirzīto mērķu un uzdevumu īstenošanas gaitā nepieciešams piesaistīt līdzekļus atjaunojamo energoresursu izmantošanas jomā no valsts budžeta, ES kohēzijas un struktūrfondu līdzekļiem. Novērtēts nepieciešamais valsts atbalsts – 112,7 miljoni LVL.

Literatūra

1. LR Sadzīves atkritumu apsaimniekošanas stratēģija, 1998.–2010. – R.: Latvijas Republikas Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 1998. 15 lpp.
2. Energoefektivitātes paaugstināšana un atjaunojamo energoresursu izmantošana pašvaldībās, Baltijas Vides forums. – R.: Gandrs, 30 lpp.
3. Krook, J., Martenson, A., Eklund, M. (2004) Metal continuation in recovered waste wood used as energy source in Sweden. *Resources, Conservation and Recycling*, 41 (1), 1–14.
4. Meža nozare Latvijā 2006. – R.: Zemkopības ministrijas Meža attīstības fonds, 2006. 36 lpp.
5. Ekoloģisko sistēmu institūta/Latvijas Iepakojuma Sertifikācijas centra npublicētie materiāli, 2006
- 5.1. Koksnes iepakojuma vai taras aptuvens apjoms Latvijā 1998. gadā.
6. Rīgas domes Vides departamenta npublicētie materiāli, 2006
- 6.1. Operatīvā informācija par Rīgas Getliņu poligonā 1995.–2005. gadā ieviestiem celtniecības atkritumiem.
7. Solo–Gabriele, H.M., Townsend, T.G., Messick, B., Calitu, V. (2002) Characteristics of chromated copper arsenate–treated wood ash. *J. of Hazardous Mat.*, 89 (2–3), 213–232.
8. Atkritumu apsaimniekošanas valsts plāns 2006.–2012. gadam 73 lpp; <http://www.vidm.gov.lv>.

9. LR Centrālās statistikas pārvaldes mājas lapa. <http://www.csb.gov.lv>
10. COST Action E31 “Management of recovered wood”: Co-ordinator prof. G. Jungmeier; <http://www.ctib-tchn.be>.

Summary

This paper presents a study of effective recovered wood management systems that can facilitate waste wood flow management development and ensure appropriate waste wood collection and sorting for re-usage processing and recycling.

Recovered wood is recognized as valuable renewable resource for production of bioenergy. The volume of this sort of wood biomass was evaluated in Riga, Kuldīga, Liepāja, Cēsis and Alūksne using statistics and interviews. The volume of the recovered wood was estimated to be 4 200 m³ in one of the Riga City waste deposits.

Author's research is intended to facilitate the refueling with recovered wood in Country 250 – 300 thsd m³ biomass/year. For a better assessment of the sizable investment in production of this wood resource, a flow management model is presented May concentrated in Latvia diffused wood fuel production, in 11 regions will be utilized its models. The obtainable wood biomass volume may increase specific weight of wood in the Latvian total power balance by about 600 GWh. Several recovered wood biomass flows management methods in cities and countryside have been proposed.

For implementation of tasks and objectives it will be necessary to attract financial sources from the state budget, EU Cohesion and Structural funds. It has been estimated that for reaching the RES-E target mainly by increasing the use of wood biomass, about 113 milj. LVL (161 milj. EUR) will be necessary. The author has analysed renewable energy resources utilization strategy in Latvia and the policy of EU.

Key words: *Renewable Bioenergy Resources, Recovered Wood, Construction and Demolition Waste, Wood Bulky Waste, Flows Management Model, Bioenergy.*

Mežizstrādes atlieku un kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu vadība – viens no sabiedrības ilgtspējīgas attīstības nosacījumiem

Wood Residues Flows and Wood Industry By-product Management – One of the Sustainable Social Development Conditions

Kārlis Dauge

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv.5, Rīga, LV –1050
E – pasts: dauge@lanet.lv

Arnis Treimanis

Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Kokapstrādes katedra
Jelgava, Dobeles iela 41, Jelgava, LV – 3001
E – pasts: arnis.treimanis@edi.lv

Šī darba *mērķis*: analizēt mežizstrādes atlieku biomasas plūsmu vadības iespējas, nodarot minimālu kaitējumu videi, aizsargājot sabiedrības atpūtas un kultūrvēsturiskos objektus, lietojot jaunākās metodes, sistēmas, tehnoloģijas un izmantojot ārvalstu pieredzi; atklāt pozitīvās iezīmes un trūkumus un izstrādāt priekšlikumus, kā uzlabot šīs koksnes biomasas plūsmu izmantošanu enerģētikā; veikt koksnes biomasas produktu tirgus izpēti.

Autori šajā rakstā parādījuši, ka mežizstrādes atlieku biomasas plūsmu vadība ir viens no sabiedrības ilgtspējīgas attīstības nosacījumiem. Rakstā argumentēta meža platību un koksnes krājas pieauguma ilgtspējība. Meža teritorijās palielinās sabiedrības atpūtas vietu, dabas ainavu, dabas taku un kultūrvēsturisku vērtību izmantošana saistībā ar meža apsaimniekošanu un mežizstrādes cirsmu atlieku plūsmu racionālu vadību.

Atslēgvārdi: sabiedrības ilgtspējība, mežizstrādes atlieku iegūšana, bioloģiskais kurināmais, bioenerģijas ražošana, tirgus pētījumi.

Ievads

Pašlaik koksne ir nozīmīgākais vietējais bioenerģijas resurss valsts mērogā. Arī valsts energobilancē tā ieņem stabilu vietu: palielinās koksnes īpatsvars siltumenerģijas ražošanā.

Koksnes atlieku biomasas izmantošanai enerģētikā salīdzinājumā ar importētajiem fosilajiem kurināmā resursiem ir daudz priekšrocību. Koksnes biomasa mazina valsts ekonomisko un politisko atkarību no fosilo energoresursu importa, tā ir draudzīgāka videi – nerada negatīvu ietekmi uz klimata pārmaiņām. Koksnei – atjaunojamam

resursam – piemīt ilgtspējība ieņemt savu vietu un attīstīties enerģijas piegādes struktūrā. Koksnes biomasa veicina inovācijas visās tās izmantošanas posmos, piemēram, koģenerācijas ciklā, kur strauji attīstās un ienāk jaunas tehnoloģijas šāda energoresursa izmantošanā. Koksnes biomasai – vietējam energoresursam – ir samērā augsts apgādes drošums; to raksturo kurināmā resursu pietiekamība un piegādes patstāvīgums. Tā veicina nodarbinātību, it sevišķi lauku rajonos, radot jaunas darba vietas un citas priekšrocības.

Latvijā, padziļinoties koksnes pārstrādei, enerģētiskā izmantojamie koksnes resursi palielinās, arī uz importēto kokmateriālu rēķina. 2005. gadā Latvijas kopējā enerģijas patēriņā lielākais izmantošanas apjoms no vietējiem energoresursiem ir *koksnei* (malka, kokapstrādes atlikumi, šķelda un citi), kas veidoja 29,1% [15, 46], bet salīdzinājumā ar 2006. gadu tas palicis nemainīgs - 29,1% [14, 46].

Veicot pētījumus, autori izmantojuši ekonomiskās un statistiskās analīzes metodes, piemēram, salīdzināšanu, tabulu metodes, grupēšanu, intervijas, telefoniskas aptaujas u.c. metodes. Pētījumos izmantotā informācija aptver aptuveni 15 gadu ilgu laika periodu no 1990. gadu sākuma līdz 2005. gada beigām. Šajā jomā ik gadus tika izstrādāti projektu risinājumi, bet veiksmīgu, praksē ieviešamu projektu bijis maz.

Raksta galvenā doma: sabiedrības un visas valsts ilgtspējīga attīstība nav iedomājama bez enerģētikas sektora attīstības, un mūsdienu apstākļos tai jābūt lielā mērā saistītai ar atjaunojamo energoresursu racionālu un efektīvu izmantošanu. Par šī faktora svarīgumu liecina arī nesenās Eiropas Savienības galotņu tikšanās enerģētikas jautājumos. Starp atjaunojamiem resursiem Latvijas mērogā svarīgu vietu ieņem koksnes biomasa, ko veido mežizstrādes un kokrūpniecības atlikumi, un šo atlikumu plūsmas vadība.

1. Sabiedrības un meža saudzīgas izmantošanas procesu mijiedarbība un ilgtspējība

1.1. Koku ciršanas apjoma dinamika un meža platību un koksnes krājas pieaugums

Kopumā valstī 2005. gadā ir nocirsti 11,29 milj. m³ koksnes. Salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu tas ir par 0,54 miljoniem m³ vairāk – valsts mežos par 0,86 milj. m³ vairāk, bet pārējos mežos par 0,32 milj. m³ mazāk [7,12].

Pēdējo piecu gadu mežu atjaunošanas rezultāti liecina, ka atjaunotās meža platības valstī palielinās, kaut arī tās varētu būt lielākas. Tā, piemēram, 2004. gadā sasniegts vislielākais atjaunoto mežu platību apjoms – 37571 hektārs meža [11,13]. Raksta autori secina, ka gan dabisko faktoru, gan ikgadējais Latvijas mežu industriālās izstrādes pieaugums aktualizē jautājumu par cilvēka darbības un dabas mijiedarbību un ilgtspējību. Statistikas pētījumi liecina, ka šajā jomā saglabājas zināms līdzsvars un vērojams koksnes kopkrājas ikgadējs pieaugums. Citiem vārdiem, kā rāda pētījumi, ikgadējais krājas pieauguma apjoms ir lielāks par izcirsto apjomu.

1.2. Sabiedrības atpūtas vietu izmantošanas un mežizstrādes atlieku ieguves mijiedarbības vadība

Latvijas tautas cieša mijiedarbība un saikne ar mežu tradicionāli pastāv jau gadsimtiem ilgi. Arī mūsdienās mežam ir liela nozīme valsts iedzīvotāju dzīvē ne tikai kā iztikas avotam, bet arī vietai, kur atpūsties. Arvien vairāk iedzīvotāju ne tikai Eiropā, bet arī Latvijā brīvajā laikā dodas uz mežu, lai atpūstos, vienalga, vai tā būtu sēņošana, ogošana, dabas vērošana, pastaigas, velosipēdistu izbraucieni, pārgājieni, orientēšanās, medības un citi pasākumi.

A/S „Latvijas Valsts meži” (LVM) valdījumā esošajos mežos no 2000. līdz 2005. gadam ievērojami pieaugusi dažādas nozīmes aizsargājamo dabas teritoriju platība: no 208,7 tūkst. ha jeb 12,9% līdz 458,7 tūkst. ha, tas ir 28,3% no LVM valdījumā esošās teritorijas [13, 11].

2005. gada sākumā tika veikta socioloģiska aptauja. Tā parāda, ka 82% iedzīvotāju atzīst sēņošanu un ogošanu par visizplatītāko brīvā laika pavadīšanu Latvijas mežos [6,17]. Latvijas meža politikā viens no galvenajiem mērķiem sociālajā sfērā ir līdzsvarot sabiedrības un meža īpašnieku intereses meža sociālo vērtību izmantošanā.

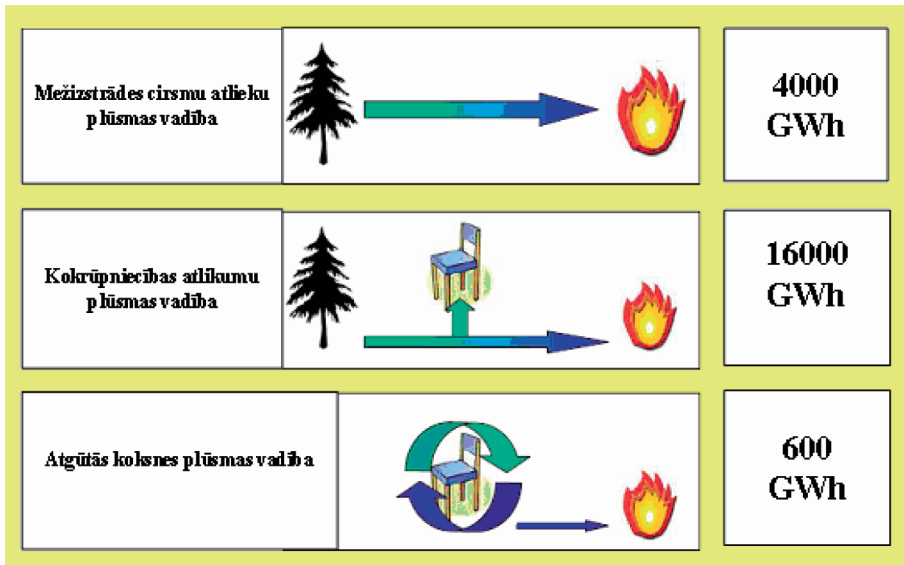
Latvijā mežos kopumā ir jau pāri 400 dažādu atpūtas objektu [6, 17–18]. Populāri kļūst tādi atpūtas objekti kā skatu torņi, kultūrvēsturiski dabas objekti, izziņas takas, laukumi pikniku rīkošanai un citi. Iedzīvotājiem iecienītas ir izveidotās meža mācību takas, kas ir izziņas un mācību līdzeklis studentiem, vēsturniekiem, vides speciālistiem un citiem. Atpūtai un izklaidei izveidoti objekti, piemēram, meža spēlēm, ir sevišķi interesanti skolēniem un ģimenēm ar bērniem. Mežizstrādes uzņēmumiem būtu jāievēro visi nepieciešamie aizsardzības pasākumi, lai, piemēram, lietojot dažādas mežizstrādes atlieku savākšanas tehnoloģijas ar izbraucamo meža ceļu izveidošanu, nenodarītu kaitējumu šiem vērtīgajiem un aizsargājamiem objektiem.

2. Svarīgākās koksnes biomasas vadības plūsmas Latvijā

2.1. Svarīgākās koksnes atlieku resursu izmantošanas plūsmas Latvijā

Cirsmu atlieku kurināmā sagatavošanas un izmantošanas plūsmu vadības metodes pirmās sāka izmantot Skandināvijas valstis. Raksta autori iesaka Latvijā šādas metodes: *Atlikumu saiņošana cīsmās > saiņu savākšana > transportēšana uz meža krautuvēm > transportēšana uz siltumcentrālēm (koģenerācijas uzņēmumu) > siltumcentrālēs kurināmā krautuve > saiņu žāvēšana > šķeldošana > kurināmā noliktava > enerģijas ražošana > enerģijas patērētāji.*

1. attēlā parādītas svarīgākās koksnes resursu izmantošanas plūsmas Latvijā.

1.att. Svarīgākās koksnes atlieku resursu izmantošanas plūsmas Latvijā [16,26]

Important wood residues resources utilization flows in Latvia

1. attēlā parādīta tikai daļa no svarīgākajām koksnes atlieku resursu izmantošanas plūsmām Latvijā, nav parādītas, piemēram, kokzāģētavu atlikumu, eksporta un citas plūsmas.

1. attēlā *pirmā plūsma* (augšējā) parāda mežizstrādes cirsmu un mežu kopšanas darbu atlieku apjomus, kas Latvijā mežos ir 2 miljoni m³. Šādi koksnes atlieku apjomi katru gadu paliek cirmās nesavākti. No šāda koksnes atlieku apjoma papildus valstī varētu saražot 4000GWh enerģiju [10,20].

Otrā plūsma (1. attēlā vidējā plūsma) parāda kokrūpniecības atlikumus, kas pašlaik valstī sastāda 29% kurināmās koksnes patēriņa īpatsvaru starp pārējiem primāriem energoresursiem. Šajā plūsmā valstī iegūstam 16 000GWh lielu enerģijas apjomu [10,20].

Trešā plūsma ir atgūtās koksnes atlikumi (atkritumi). Tās apjomi valstī nav uzrādīti, jo šajā virzienā līdz šim pētījumi nav veikti. Autoru veiktie pētījumi parādījuši, ka perspektīvā visā Latvijas teritorijā varētu iegūt 250–300 tūkst. m³ atgūto koksni. No tās papildus valstī varētu saražot 600GWh lielu enerģijas apjomu.

2.2. Mežizstrādes atlieku procentuālās attiecības, to iegūstamo resursu apjomi

Ciršanas atlieku apjoms, iegūstot apaļkoku sortimentus, sadalās šādi [9, 2]: galotnes 4–10%, zari – 12–20%, celmi – 8–20%, sīkkoki un pamežs – 4–12% un atgriezumi– 2–4%. Analizējot šīs procentuālās attiecības, autori secina, ka, iegūstot apaļkoku sortimentus, aptuveni puse no kopējās koksnes biomasas atlieku veidā paliek cirmās. Mežizstrādes atlieku biomasas kurināmā resursu sadalījums Latvijas mežos galvenajā cirtē 2004. gadā atspoguļots 1. tabulā.

1. tabula

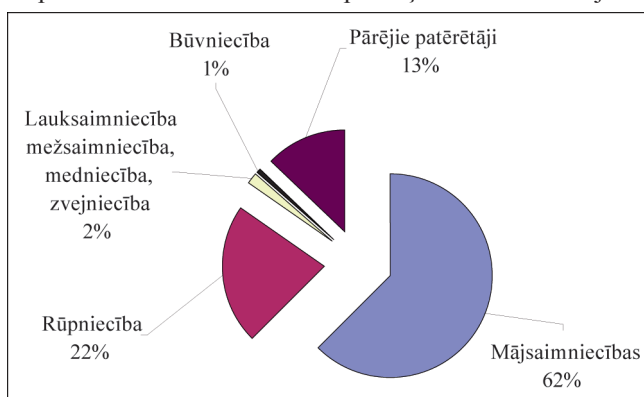
**Ciršanas atlieku biomasas resursu sadalījums Latvijas mežos galvenajā cirtē,
2004. gadā [9, 13]**

Felling residues biomass resources allocation in main felling in Latvian forest

Meža īpašuma forma	Lapu koki, milj. m ³	Egle, milj. m ³	Priede, milj. m ³	Kopā, milj. m ³
Valsts	0,42 (51%)	0,20 (25%)	0,20 (25%)	0,82
Privātie	1,05 (61%)	0,41 (15%)	0,25 (15%)	1,71
Kopā	1,47 (58%)	0,61 (24%)	0,45 (18%)	2,53

Analizējot 1. tabulu, var secināt, ka, iegūstot apaļkokus no priedes, cirmā paliek vismazāk atlieku (18%). Kopumā ņemot, katru gadu cirmās paliek neizmanto 2,54 milj. m³ ciršanas atlieku. Mazāk kā privātajos mežos ciršanas atliekas netiek savāktas valsts mežos. Tas izskaidrojams ar to, ka daļēji, ar vēl mazām jaudām, cirsmu atlieku savākšana ir uzsākta valsts mežos, bet privātajos to vēl neveic.

2. attēlā ir parādīta kurināmās koksnes patēriņa struktūra Latvijā 2005. gadā.

2. att. Kurināmās koksnes patēriņa struktūra Latvijā 2005. gadā [17]

Gross fuelwood consumption in Latvia in 2005

Analizējot 2. attēlu, var secināt, ka lielu daļu no kurināmās koksnes Latvijā patērē mājsaimniecības (62%). Rūpniecībā kurināmās koksnes patēriņš ir trīs reizes mazāks (22%). Tas izskaidrojams ar to, ka Latvijā vēl plaši (sevišķi rūpniecībā) izmanto fosilos energoresursus.

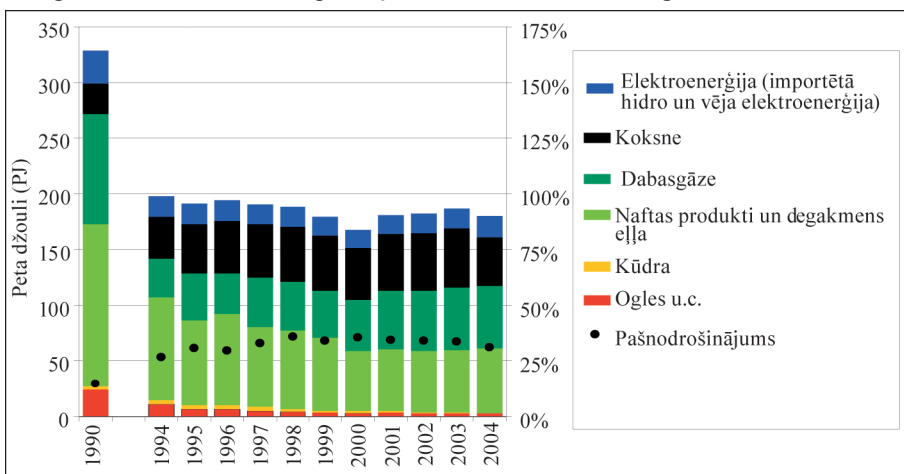
3. Energētiskās koksnes biomasas tirgus pētījumi

3.1. Koksnes biomasas kurināmā apgādes drošums

Primāro resursu piegādes plūsmas Latvijā nodrošina vietējie (koksne, kūdra, hidroresursi) un importētie energoresursi (naftas produkti, dabasgāze, akmeņogles un citi). Latvijā primāro energoresursu piegādē var izdalīt trīs galvenos energoresursu veidus – naftas produkti, dabasgāze un koksne.

Kopējais primāro energoresursu patēriņš (KPEP) Latvijā pēdējos 15 gados ir būtiski mainījies. 1990.–1995. gadā KPEP samazinājās ļoti strauji – aptuveni par

50% (sk. 3. att.) Galvenais iemesls – ekonomiskā lejupslīde, kas radīja iekšzemes kopprodukta (IKP) un enerģijas pieprasījuma samazināšanos. Pēc 1995. gada sākās ekonomikas „atvēršanās”, kuru raksturoja IKP pieauguma straujais temps, bet tas vēl neradīja KPEP pieaugumu, jo vienlaikus notika tautsaimniecības strukturālās izmaiņas un paaugstinājās enerģijas izmantošanas efektivitāte. Ar 2001. gadu KPEP ir stabilizējies 180 PJ robežās, un pēdējo divu gadu IKP augstais pieauguma temps ir izraisījis arī KPEP palielināšanos [4,29]. 3. attēlā autori parādījuši kopējo primāro energoresursu, t.sk. koksnes patēriņu, 1990. un 1994.–2004. gadā.

Peta džouli (PJ) = 10^{15} džouli

3. att. Kopējais primāro energoresursu patēriņš Latvijā, 1990. un 1994.–2004. gadā [4, 29] Total primary energy resources using in Latvia in 1990 and in 1994 – 2004 Years

Analizējot 3. attēlu, autori secina: šajā laika periodā kopējais primāro energoresursu patēriņš (KPEP) ir ievērojami mainījies, izņemot koksnes energoresursu. Koksnes izmantojamais resurss, sākot ar 1990.–2005. gadu, katru gadu ir pieaudzis, bet pārējie 3. attēlā aplūkoti resursi 1990.–1994. gadā ir krietni samazinājušies, tādēļ būtiski izmainījusies arī energoresursu izmantošanas struktūra. 1990. gadā vēl plaši izmantotie kurināmie veidi, piemēram, mazuts un ogles, ir aizvietoti ar koksnes un dabaspāzes resursu pieaugumu.

3.2. Cietās biodegvielas

Cieto biodegvielu produktiem tirgū ir dažādi izmēri un formas. To izmēri un formas ietekmē transportēšanas un degšanas īpašības. Cietās biodegvielas var piegādāt, piemēram, formās, kuras minētas 2. tabulā.

Koksnes granulu kvalitātei jābūt augstai. Ziemeļamerikā 18 kg granulu paketei jābūt ar mitruma saturu zem 0,30%, smalkās daļiņas zem 0,50% un siltumspēju 5,5–5,6MWh/kg, pretējā gadījumā produktam būs zema tirgus vērtība.

2. tabula

Cieto biodegvielu produktu formas [8,37]
Solid biofuel production forms

Nosaukums	Raksturīgais daļiņu lielums	Izplatītākā izgatavošanas metode
Kokskaidu briketes	Diametrs > 25 mm	Mehāniska presēšana
Kokskaidu granulas	Diametrs < 25 mm	Mehāniska presēšana
Koksnes pulveris	< 1 mm	Malšana
Zāgskaidas	1 mm – 5 mm	Griešana ar asiem instrumentiem
Koksnes šķeldas	5 mm – 100 mm	Griešana ar asiem instrumentiem
Drupināta degviela	Mainīgs	Griešana ar truliem instrumentiem
Pagales	100 mm – 1000 mm	Griešana ar asiem instrumentiem
Vesela koksne	> 500 mm	Griešana ar asiem instrumentiem
Mazas salmu ķīpas	0,1 m ³	Sapresētas un nosaitētas taisnstūra paralēlskaldņa formā
Lielas salmu ķīpas	3,7 m ³	Sapresētas un nosaitētas taisnstūra paralēlskaldņa formā
Apaļas salmu ķīpas	2,1 m ³	Sapresētas un nosaitētas cilindra formā
Kūļi	Mainīgs	Garenvirzienā orientēti un nosaitēti
Miza	Mainīgs	Koku atmizošanas atlikumi. Var būt saēvelēta un nesaēvelēta
Kapāti salmi	10 mm – 200 mm	Sakapāti ievākšanas laikā
Graudi vai sēklas	Mainīgs	Bez sagatavošanas un žāvēšanas
Čaulas un augļu cietās daļas	5 mm – 15 mm	Bez sagatavošanas
Šķiedru plācenis	Mainīgs	Iegūti, atūdeņojot šķiedru atkritumus

Autori 3. tabulā parādījuši Zviedrijas Lauksaimniecības universitātes izstrādāto koksnes biomasas klasifikāciju pēc daļiņu izmēra (CEN/TS 14961).

3. tabula

Koksnes biomasas klasifikācija pēc tās daļiņu izmēra (CEN/TS 14961) [8,36]
Classification of wood biomass by those particle size (CEN/TS 14961)

	Koksnes daļiņu nosaukumi				
	Koksnes putekļi	Zāgskaidas	Koksnes šķeldas	Sikkoksne	Viengabala koksne
Koksnes daļiņu izmēri un atsevišķo daļiņu nosaukumi	Līdz 1 mm	1 – 5 mm	5 – 50 mm	50 – 500 mm	Virš 500 mm
			Smalkas šķeldas 5 – 15 mm Rupjas šķeldas 15 – 50 mm	Gabalkoksne 50 – 150 mm Malka 150 – 500 mm	

3. tabulā dotā Zviedrijas Lauksaimniecības universitātes izstrādātā koksnes biomasas klasifikācija valsts iekšējās tirgus plūsmās produkcijas kvalitātes vērtēšanā netiek vēl izmantota, bet daļēji ārējās tirdzniecības plūsmās tā tiek praktiski lietota.

3.3. Enerģētiskās koksnes biomasas kvalitātes vadība

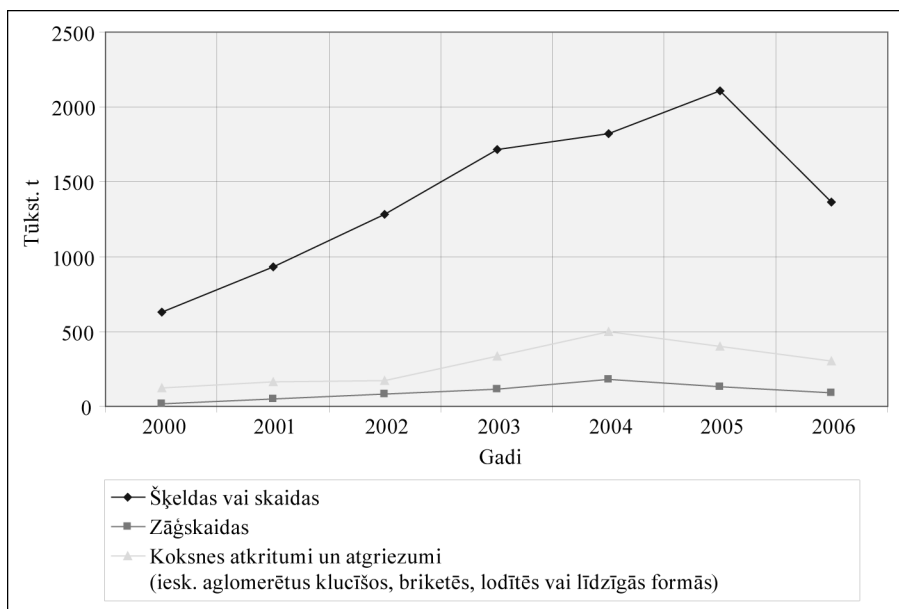
Enerģētiskās koksnes (malka, kurināmā šķelda, granulas, briketes, zāgskaidas, atgriezumi, cirsmu atlikas u. c.) kvalitātes prasības, pārņemot koksnes kurināmo, nosaka patērētājs. Siltumcentrāļu katlu ražotājs nosaka kurināmā kvalitātes prasības,

kas piemērotas attiecīgajiem katliem. Ja šīs ražotāja noteiktās kurināmā kvalitātes prasības netiek ievērotas, t.i., tiek radītas novirzes no optimālajām vērtībām, tas pazemina siltumenerģijas ražošanas ekonomisko efektīvītāti un kurināmā vērtību (cenu). Parasti, nosakot šķeldas iepirkuma līgumcenu, puses vienojas nevis par šķeldas kubikmetra cenu, bet par tās siltumenerģijas cenu, ko iespējams iegūt no šķeldas ar mitrumu 40%. Ja piegādātās šķeldas mitruma saturs neatbilst līgumā noteiktajam, jāveic cenas korekcija, pusēm vienojoties.

Kurināmās koksnes relatīvais mitruma saturs nedrīkst pārsniegt 55%, neatkarīgi no katlu tipa vai konstrukcijas. Lielākos katlos, kas ir projektēti kūdrai, var sadedzināt koksnes kurināmo ar augstāku mitruma saturu, bet mazākos katlos notiek ekonomiski neefektīva koksnes kurināmā sadegšana, ja mitrums pārsniedz 35%. Pelnu saturs zāģskaidās pieļaujams 0,4–0,5% robežās no sausās masas, bet citos zāģēšanas vai kokapstrādes ražošanas atlikumos – 0,5–2,0% no sausās masas. Ja degšanas procesā pārpalikušo pelnu saturs pārsniedz šās robežas, tas nozīmē, ka kurināmā materiāls ir neatbilstošā kvalitātē, piemēram, ar lielu smiltis piejaukumu.

3.4. Šķeldu vai skaidas, zāģskaidu, koksnes atkritumu un atgriezum realizācija

4. attēlā parādīta šķeldas vai skaidas zāģskaidu, koksnes atkritumu un atgriezum realizācija, ieskaitot eksportu. 4. attēls ir izstrādāts, izmantojot LR Centrālās statistikas pārvaldes datus [17].

4. att. Šķeldu vai skaidu, zāģskaidu, koksnes atkritumu un atgriezum realizācija [17]

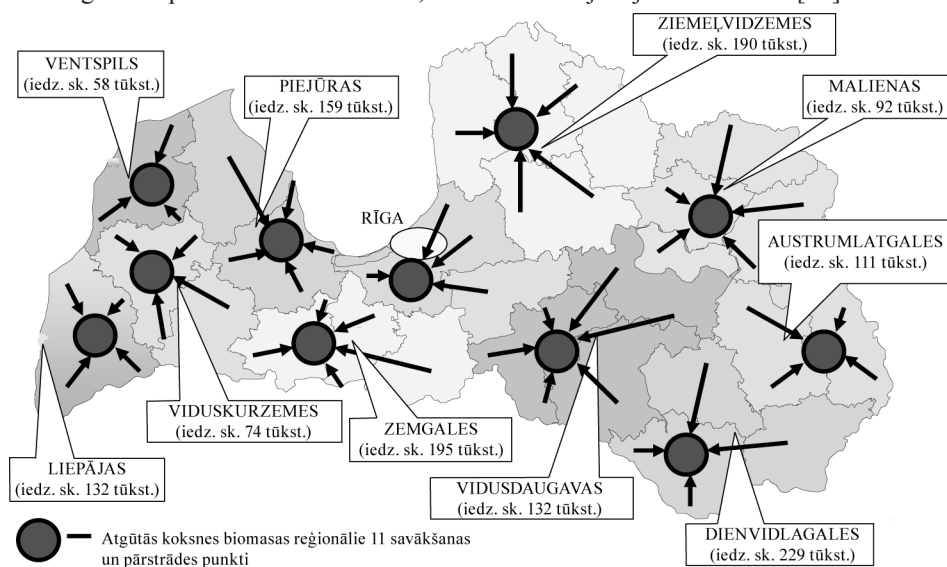
Realization of wood chips or particles, sawdust, wood waste and scrap

No 4. attēla var secināt, ka salīdzinājumā ar citiem koksnies atlikumiem šķeldas tiek ražotas lielā apjomā. Tas izskaidrojams ar to, ka visās Eiropas attīstītās valstīs siltumcentrālēs kurināmā padeve notiek automātiski un tam ir piemērotas šķeldas, tādēļ uzņēmumi Latvijā šādu produkciju ražo galvenokārt eksportam.

4. Mežizstrādes atlieku un kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu reģionālā vadība

4.1. Mežizstrādes atlieku un kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu reģionālās vadības modelis

5. attēlā parādīts mežizstrādes atlieku un kokrūpniecības blakusproduktu biomasas plūsmu vadības reģionālās vadības modelis Latvijas 11 reģionos. Veidojot šo reģionālo plūsmu vadības modeli, autori izmantojuši jau doto attēlu [19].

5. att. Mežizstrādes atlieku, kā arī kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu reģionālās vadības modelis [19]

The Regional Management Model Flows of logging residues as well as wood industry by-product

Autori uzskata, ka optimāli būtu organizēt mežizstrādes atlieku, arī kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu koksnies biomasas izmantošanu Latvijā pēc reģionālā principa, kā tas parādīts 5. attēlā. Šajā attēlā katrā no 11 reģioniem ir noteikts iedzīvotāju skaits, kas savukārt ļauj noteikt mežizstrādes atlieku, kā arī kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu apjomus katrā no reģioniem, ja apjomi tiek aprēķināti valstī uz vienu iedzīvotāju.

4.2. Sociālekonomiskie ieguvumi

Autoru pētījumi dod iespēju ar mežizstrādes atlieku un kokrūpniecības blakusproduktu plūsmu papildināt valstī atjaunojamo energoresursu apjomus aptuveni par 2 milj. m³ biomasas/gadā, kas, lai koncentrētu Latvijā izklaidēto koksnes biomasas kurināmā ražošanu, tiek piemēroti valsts teritorijas nosacīti sadalītajos 11 reģionos (sk. 5.att.). Šie iegūstamie koksnes biomasas apjomi ļaus papildināt *koksnes īpatsvaru Latvijas kopējā energobalancē par 4000 GWh*. Latvijas reģionu pašvaldībās papildus attīstīsies uzņēmējdarbība un radīs jaunas darba vietas. Starp šiem jaunajiem uzņēmumiem paaugstināsies konkurence. Savukārt konkurences dēļ būs mazāks iegūstamās kurināmās koksnes cenu kāpums.

Ierobežotais ēku (dzīvokļu) apkures cenu kāpums un atbilstoša siltumapgādes optimizācija atbrīvo resursus ēku renovācijai un jaunai celtniecībai, samazina pašvaldību izdevumus trūcīgo iedzīvotāju mājokļu pabalstiem. Valstī kopumā tiks sekmēta neatkarības un drošības paaugstināšanās un ārējās tirdzniecības bilances uzlabošanās.

5. Atjaunojamo energoresursu izmantošanas pamatnostādnes Latvijā

Atjaunojamo energoresursu izmantošanas svarīgāko mērķu un īstenošanas pasākumu noteikšanai Latvijā izstrādāti vairāki politikas dokumenti. No tiem svarīgākie:

1. enerģētikas attīstības pamatnostādnes 2007.–2016. gadam (2006) [3];
2. atjaunojamo energoresursu izmantošanas pamatnostādnes 2006.–2013. gadam [1].

2006. gada 27. jūnijā Ministru kabinets pieņēma Enerģētikas attīstības pamatnostādnes 2006.–2016. gadam. Pamatnostādnes ir politikas plānošanas dokuments, kas nosaka Latvijas valdības politikas pamatprincipus, mērķus un rīcības virzienus enerģētikā turpmākajiem desmit gadiem un iezīmē arī nozares ilgtermiņa attīstības virzienus.

Šo mērķu un uzdevumu īstenošanas gaitā būs nepieciešams piesaistīt līdzekļus atjaunojamo energoresursu izmantošanai no valsts budžeta, ES kohēzijas un struktūrfondu līdzekļiem. Ir novērtēts nepieciešamais valsts atbalsts – 112,7 miljoni LVL.

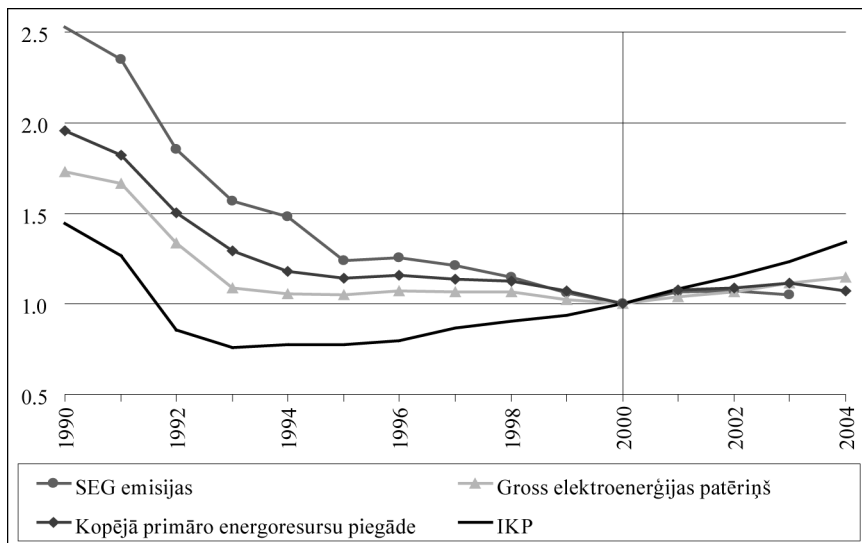
2006. gada 1. augustā Ministru kabinets pieņēma “Atjaunojamo energoresursu izmantošanas pamatnostādnes 2006.–2013. gadam”. Pamatnostādnēs atspoguļota pašreizējā situācija Latvijā atjaunojamo energoresursu (pamatresursi – koksnes biomas) izmantošanā, noteikti politikas mērķi un pasākumi šo mērķu sasniegšanai [1].

6. Ekonomikas izaugsme, ilgtspējīga enerģētika Latvijā un ES direktīvas

6.1. Ekonomikas – enerģētikas attīstības mijiedarbība

Ekonomikas, enerģijas un vides kvalitātes mijiedarbība ir ļoti cieša, to ilustrē arī Latvijas attīstības tendences pēdējos 15 gados. 6. attēlā attēlotās IKP, primāro resursu patēriņa, elektroenerģētikas patēriņa un siltumnīcas efektu izraisīto gāzu izmetes uzskatāmi parāda korelāciju starp trīs svarīgām dimensijām – ekonomika, enerģija un vide. 6. attēlā par atskaites gadu ir pieņemts 2000. gads, kurā visiem attēlotajiem rādītājiem relatīvā vērtība ir 1 (sk. 6. attēlu).

Ekonomiskās attīstības stadija un tempi nosaka enerģijas pieprasījumu, bet vienlaikus enerģijas apgādes sistēmas stāvoklis un tās darbības efektivitāte nosaka ekonomiskās attīstības iespējas un konkurētspēju. Ikgadējais, nemitīgi pieaugošais pieprasījums pēc enerģijas resursiem, fosilo enerģijas krājumu samazināšanās un nepieciešamība rūpēties par vides kvalitāti ir izvirzījuši ilgtspējīgas attīstības principu ieviešanu par vienu no svarīgākajiem nākotnes attīstības nosacījumiem.

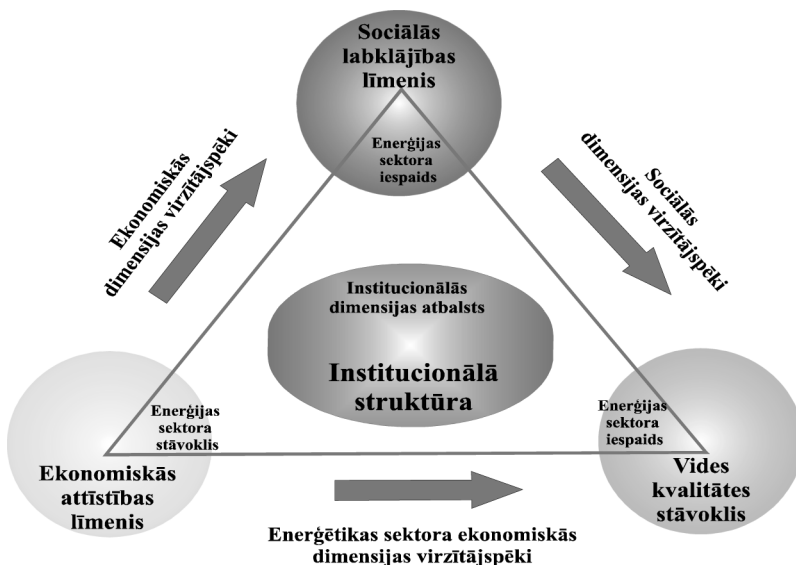

6. att. Enerģijas, ekonomikas un vides kvalitātes rādītāju mijiedarbība Latvijā [4,7]
Indices interface of energy, economics and environment quality in Latvia

Nodrošinājums ar enerģiju ir būtisks priekšnoteikums, lai sasniegtu līdzsvarotu attīstību, kā arī saprātīga enerģijas plānošana ļaus nodrošināt valsts ilgtspējīgu attīstību. Tā būtiski ar valsts institucionālo struktūru palīdzību var pastiprināt trīs ilgtspējīgas attīstības sastāvdaļu virzību – ekonomiku ar produktivitātes paaugstināšanu; sociālo labklājību un vides kvalitātes saglabāšanu.

7. attēlā atspoguļota ilgtspējīgas attīstības dimensijas un virzītāj spēku mijiedarbība.

Enerģētikas politika ir valsts infrastruktūras politikas elements; tas ir svarīgs faktors ekonomikas konkurētspējai un attīstībai. Vienlaikus tas ir vitāli svarīgs vides politikas elements.

7. att. Ilgtspējīgas attīstības dimensijas un virzītājspēku mijiedarbība Latvijā [4,8]
Interface of sustainability development admeasurement and driving force in Latvia

Enerģijas pieprasījumu nosaka daudzi faktori, bet būtiskākie makroekonomiskie faktori ir šādi [4,9]:

1. valsts ekonomikas struktūra, kas nosaka ekonomikas energointensitāti;
2. ekonomikas attīstības stadija un attīstības temps;
3. ekonomikas tehnoloģiskais līmenis, kas nosaka ekonomikas energointensitāti;
4. enerģijas cenu izmaiņas un to elastība saistībā ar patēriņu;
5. iedzīvotāju labklājības līmenis, uzvedība, kas nosaka enerģijas pieprasījumu.

6.2. ES Direktīvas par atjaunojamo energoresursu izmantošanu enerģētikā

3. tabula

ES Direktīvas par atjaunojamo energoresursu izmantošanu enerģētikā [5,7]

EU Directions of utilization renewable energy resources in power industry

ES Direktīvas noteiktā darbības jomā	ES Direktīvas darbības īss apraksts
Eiropas stratēģija enerģētikā	Zaļā grāmata par Eiropas stratēģiju ilgtspējīgai, konkurētspējīgai un drošai enerģētikai.
Koģenerācija	ES Direktīva 2004/8/EC par tādas koģenerācijas veicināšanu, kas balstīta uz lietderīgā siltuma pieprasījumu iekšējā enerģijas tirgū, paredz pamatnoteikumus koģenerācijas iekārtu celtniecības un ekspluatācijas atbalstam un veicināšanai. Tomēr direktīvā nav noteikti konkrēti mērķi.
Atjaunojamie energoresursi	ES Direktīva 2001/77/EC ir par tādas elektrības lietojuma veicināšanu iekšējā elektrības tirgū, kas ražota, izmantojot atjaunojamus enerģijas avotus. Direktīva nosaka kvantitatīvus indikatīvus mērķus līdz 2010. gadam elektroenerģijas patēriņa segšanai no atjaunojamajiem energoresursiem saražotās elektroenerģijas. Indikatīvie mērķi Igaunijai – 5,1%, Latvijai – 49,3% un Lietuvai – 7,0%. Priekšlikums (2006) direktīvai par siltuma un dzesēšanas enerģijas ražošanu no atjaunojamajiem energoresursiem.
Emisiju tirdzniecība	Direktīva 2004/101/EC, ar kuru maina direktīvu 2003/87/EC un izveido siltumnīcefekta gāzu emisijas kvotu tirdzniecības sistēmu Eiropas Kopienā, ņemot vērā Kioto protokola projekta mehānismus. Katrai dalībvalstij ir jāizstrādā nacionālais emisijas kvotu* sadales plāns.

*Emisijas kvota** – pieļāvums emitēt noteiktā laika posmā vienu tonnu oglekļa dioksīda vai noteiktu daudzumu citas siltumnīcefekta gāzes, izteiktu oglekļa dioksīda ekvivalentos, ņemot vērā attiecīgās siltumnīcefekta gāzes globālās sasilšanas potenciālu.

Secinājumi

1. Latvijā izmantotās enerģētiskās koksnes struktūrā mežu un cirsmu atlieku pārstrādāšana, ņemot vērā autoru piedāvāto reģionālo plūsmu vadību, siltumapgādes uzņēmumiem racionāli un saprātīgi jāpalielina līdz 80%.
2. Mežizstrādes cirsmu atlieku plašāka izmantošana sekmēs vides kvalitātes saglabāšanu, pildot ANO Vispārējās konvencijas par klimata pārmaiņām Kioto protokolā un Latvijas klimata pārmaiņu samazināšanas programmā 2005.–2010. gadam noteiktos mērķus par SEG emisiju samazināšanu.
3. Pašreizējā laika periodā koksne ir nozīmīgākais vietējais bioenerģijas resurss valsts mērogā. Autori uzskata, ka valstij nepieciešams izstrādāt stratēģiju, kādā veidā kurināmās koksnes patēriņa īpatsvaru starp pārējiem primāriem energoresursiem Latvijā palielināt par 35–45%.
4. Koksnes biomasai – vietējam energoresursam – augsts apgādes drošums, kas valstī siltumapgādes uzņēmumiem palielina pašnodrošinājumu un veicina

enerģētiskās koksnes piegāžu dažādošanu; tiek palielināta nodarbinātība, it sevišķi lauku rajonos; tiek radītas jaunas darba vietas, kas savukārt pozitīvi ietekmē ekonomisko izaugsmi un dzīves kvalitāti.

5. Valstī nepieciešams izstrādāt sistēmu, kas stimulētu enerģētiskās koksnes plašāku izmantošanu siltumcentrālēs. Jāizstrādā tāda valsts virzīta nodokļu politika, kas regulētu enerģētiskās koksnes izmantošanas pieaugumu, bet samazinātu fosilā kurināmā izmantošanu siltumenerģijas ražošanā.
6. Šo mērķu un uzdevumu īstenošanas gaitā nepieciešams piesaistīt līdzekļus atjaunojamo energoresursu izmantošanas jomā no valsts budžeta, ES kohēzijas un struktūrfondu līdzekļiem. Ir novērtēts nepieciešamais valsts atbalsts – 112,7 miljoni LVL.

Literatūra

1. Atjaunojamo energoresursu izmantošanas pamatnostādnes 2006.–2013. gadam. Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr.835 no 2006.10.31. – R.: *Latvijas Vēstnesis* 174 2006.11.01. 49 lpp.
2. Cirsmu atlieku izmantošana energoapgādē – resursu, tehnoloģiju, ekonomiskās un ietekmes uz vidi novērtējums. Pārskats par projekta izpildi. Latvijas Valsts Mežzinātnes institūts “Silava”, 2005. g. R.: Latvijas Valsts Mežzinātnes institūts “Silava”. 214 lpp.
3. Enerģētikas attīstības pamatnostādnes 2007.–2016. gadam. Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr.571 no 2006.08.01. – R.: *Latvijas Vēstnesis* 122, 2006.08.03. 63 lpp.
4. Enerģijas sektora ietekme uz ekonomisko attīstību un dzīves kvalitāti. Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras Enerģētikas nodaļa. Enerģētikas programmas koncepcija, 2005.g.– R.: Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra, 2005. 79 lpp.
5. Energoefektivitātes paaugstināšana un atjaunojamo energoresursu izmantošana pašvaldībās. – R.: Baltijas vides forums, 2006. gada septembris. 32 lpp.
6. Gada pārskats. Latvijas Valsts meži, 2004. – R.: A/s „Latvijas Valsts meži”, 2005. g. 42 lpp.
7. Gadskārta. Valsts Meža dienests, 2006. – R.: Valsts Meža dienests, 2007. 32 lpp.
8. Koksnes pārstrādes blakusproduktu kvalitātes un to izmantošanas alternatīvu izpēte Latvijas uzņēmumos. Noslēguma pārskats.– R.: SIA „Meža un koksnes produktu pētniecības un attīstības institūts”, 2005. 76 lpp.
9. Lazdāns, V., Lazdiņš, A. Ciršanas atlieku izmantošana energoapgādē, resursu, tehnoloģiju, ekonomiskās un ietekmes uz vidi novērtējums, 2005 g. – R.: Latvijas Valsts Mežzinātnes institūts “Silava”, 2005. 27 lpp.
10. Ķirsons, M. Koksne var dot prāvu artavu // *Diena*. 2007. 6. marts. 20. lpp.
11. Meža nozare Latvijā, 2006. – R.: SIA „Jelgavas tipogrāfija”, 2006. 36 lpp.
12. Zemkopības ministrijas Meža resursu departamenta nepublicētie materiāli.
13. Vides pārskats. Latvijas Valsts meži. – R.: Akciju sabiedrība „Latvijas Valsts meži”, 2000–2005. 32 lpp.
14. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2006. gada decembris. 176 lpp.
15. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2005. gada decembris. 143 lpp.

16. Conference on Forest Inventory, Planning and Statistics – from data collection to policy making- IEA/UNECE/FAO Joint wood energy enquiry. By Florian Steierer. Copenhagen, 26 September 2006 29 lpp.
17. LR Centrālās statistikas pārvaldes mājas lapa, rūpniecība. <http://www.csb.gov.lv>
18. Latvijas Valsts Standarta mājas lapa. <http://www.lvs.lv>
19. Vides ministrijas mājas lapa. www.vidm.gov.lv ministrijas mājas lapa. www.vidm.gov.

Summary

The authors of the survey have reflected on wood biomass residues flow management – one of the prerequisite of the sustainable social development. The article authors have argues on the sustainability of forestry operations in Latvia. The authors have analysed the volumes of the available forest biomass, in the percentage of the accessible roundwood. They have described some new logging residues preparation for fuel technologies, for example, the technology of bundling branches preparation.

The research of the market of the wood biomass has been done. This research demonstrates the safety and management of the chipping of fuel chips. The attention is focused on the standards of the quality including the quality of chipping. The authors have analysed the Regional Management Model Flows of logging residues as well as wood industry by-product to put into practice facility in Latvia. To charts indices interface of energy, economics and environment quality in Latvia and interface of sustainability development admeasurement and driving force in Latvia.

For implementation of tasks and objectivs it will be necessary to attract financial sources from state budget, EU Cohesion and Structural funds. It has been estimated that for reaching the renewable energy resources target mainly by increasing the use of wood biomass, about 113 milj. LVL (161 milj. EUR) will be necessary. The authorshas analysed renewable energy resources utilizations strategy in Latvia and policy of EU.

Key words: *Sociaty sustainability, extraction of logging residues, biological firewood, bio-energy production, market research.*

Latvijas darba tirgus un tā tendences un prognozes mūsdienu ekonomikas apstākļos

Latvian Labor Market and It's Trends and Forecasts in Today's Economics

Elena Dubra

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, LV-1050
E-pasts: edubra@lanet.lv

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas darba tirgus politikas attīstību un tendences mūsdienu ekonomikas apstākļos, lai nodrošinātu stabilu sociāli ekonomisko izaugsmi. Rakstā ir ietverta informācija par Latvijas darba tirgus pilnveidošanas stratēģiskajiem aspektiem un darba tirgus ilgtermiņa prognozēšanas rezultātiem.

Atslēgvārdi: darba tirgus, Latvijas ekonomiskās stratēģijas, prognozes.

Latvijas tautsaimniecības straujā un stabilā ikgadējā izaugsme ir saistīta ar virkni pozitīvu iekšzemes un ārējo faktoru ietekmi, no kuriem nozīmīgākie ir Latvijas valsts starptautiskā prestiža nostiprināšanās, sekmīga iekļaušanās Eiropas Savienības (ES) ekonomiskās integrācijas procesos, valsts iekšējā politiskā stabilitāte un pietiekami konsekventa izstrādāto ekonomisko un sociālo stratēģiju un programmu īstenošana. Vērojams stabils investīciju pieaugums, samazinās bezdarba rādītāji, kas kopumā ir nozīmīgi faktori attīstības tempu uzturēšanai.

Notiekošie attīstības procesi Latvijas ekonomikā lielā mērā atbilst valsts tautsaimniecības un nodarbinātības attīstības stratēģisko dokumentu nostādnēm, kurās atspoguļojas Eiropas Savienības programmdokumentos definētie mērķi un uzdevumi konkurētspējas un nodarbinātības jomā. Tautsaimniecības vienotajā stratēģijā kā galvenais mērķis sociālās attīstības nodrošināšanā ir izvirzīts nākamo 20–30 gadu laikā nodarbinātības līmeni Latvijā paaugstināt līdz 70%, bet bezdarba līmeni samazināt līdz dabiskā bezdarba līmenim. Lai sasniegtu izvirzītos mērķus, ir noteiktas nodarbinātības politikas prioritātes [2, 8].

Latvijas Republikas tautsaimniecības attīstības un nodarbinātības stratēģiskajos un politikas plānošanas dokumentos identificētās galvenās problēmas ekonomikas attīstības un nodarbinātības jomā pamatā atbilst ES tiesību aktiem un politikas plānošanas dokumentiem nodarbinātības jomā. Tomēr to izstrādes process ne vienmēr balstās uz pietiekami detalizēti veiktu darba tirgus analīzi, tajos izvirzītie mērķi pamatā ir kvalitatīva rakstura, kas kavē izvērtēt veikto pasākumu rezultātus un to efektivitāti. Izvērtējot nodarbinātības politikas dokumentu vēsturisko attīstību (īpaši to agrākajās versijās), atklājas, ka tajos ne vienmēr ievērota cieša saistība

starp nodarbinātības politikas prioritātēm un pasākumu ar kopējo ekonomisko politiku prioritāriem virzieniem. Integrētu vadlīniju, kas apvieno tautsaimniecības attīstības makroekonomikas un mikroekonomikas līmeņa un nodarbinātības politikas jautājumus, izstrāde un ievērošana var novērst šādas neatbilstības.

Tomēr Latvijas tautsaimniecības attīstībā iezīmējas arī satraucošas pazīmes. Galvenais Latvijas ekonomikas izaugsmes avots ir iekšzemes pieprasījums, kuru līdz šim vēl vairāk veicina ekspansīvā kredītu politika ar zemām procentu likmēm. Imports Latvijā gandrīz divas reizes pārsniedz eksportu, radot ievērojamu tekošā konta deficītu. Darba ražīguma pieaugums būtiski atpaliek no darba algu pieauguma, radot strauju cenu kāpumu [8]. Nekontrolējamā darbaspēka aizplūšana uz ES bagātākajām valstīm izraisa darbaspēka trūkumu praktiski visos tautsaimniecības sektoros. Šādos apstākļos uzņēmumiem nepieciešams veikt investīcijas ne tikai kapacitātes attīstīšanā, bet galvenokārt efektivitātes uzlabošanā, tādējādi mazinot darbaspēka izmaksu kāpuma negatīvo ietekmi uz konkurētspēju un risinot trūkstošā darbaspēka problēmu. Aktualizējas jautājumi par tālāku tautsaimniecības sektoru efektīvāku pārstrukturizāciju, veicinot augstākas pievienotās vērtības nozaru straujāku attīstību, kā arī par elastīgāku un sabalansētāku darba tirgus attīstību, ievērojot sabiedrības reālo demogrāfisko situāciju un tās attīstības prognozes. Lai spētu sekmīgi attīstīties nākotnē, Latvijas tautsaimniecībā jāveic būtiskas strukturālas pārmaiņas un jāpārorientējas uz augstākas pievienotās vērtības preču un pakalpojumu ražošanu, būtiski palielinot darba ražīgumu un valsts konkurētspēju Eiropas un pasaules tirgos. Detalizētāka valsts nodarbinātības un izglītības politiku prakses analīze norāda uz noteiktām nepieciešamajām izmaiņām šajās jomās. Augšminētie fakti izraisa nopietnas darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma problēmas visā tautsaimniecībā, bet it īpaši atsevišķās nozarēs un profesijās [3, 5].

Nozīmīgu darbu valsts nodarbinātības politikas nostādņu izveidē un to realizācijā līdz ar citām valsts institūcijām veic LR Labklājības ministrija (LR LM) un tai pakļautās organizācijas, galvenokārt Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA). Plaša informācija par darba tirgus jautājumiem uzkrāta un sistematizēta Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datu bāzēs. Atsevišķi pētījumi darba tirgus un nodarbinātības jomā veikti pēc LR Ekonomikas ministrijas (LR EM) un LR Izglītības un zinātnes ministrijas (LR IZM) pasūtījuma profesionālās asociācijās, galvenokārt aptverot atsevišķas nozares vai darba tirgus sektorus [6]. Latvijā līdz šim veiktajiem darba tirgus pētījumiem, kas paši par sevi ir interesanti un veikti atbilstošā profesionālā līmenī, ir epizodisks, fragmentārs raksturs, trūkst veikto darbu koordinācijas, kas neļauj iegūt apkopotus datus un izdarīt secinājumus par darba tirgus stāvokli kopumā. Veikto pētījumu metodoloģija galvenokārt balstās uz dažādu apsekojumu un statistiskās informācijas datiem, ekspertu vērtējumiem, ierobežotā apjomā izmantojot matemātiskās statistikas un ekonometrijas metodes. Ārvalstu darba tirgus pētījumi, kuru pirmsākumi aizsākās pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados, un prognozēšanas prakses analīze liecina par kopīgu pieeju darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma prognozēšanas metodoloģijā. Tomēr katrā valstī ir savas darba tirgus pētījumu īpatnības atkarībā no pieejamām datu bāzēm, kuras izmanto prognozēšanā. Prognozēšanas procesā plaši tiek izmantota „darbaspēka nepieciešamības” metodoloģija. Ārzemju pētījumos darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma vidēja termiņa prognožu periods

ir 5–7 gadi un ilgtermiņa prognozes balstās uz tautsaimniecības ilgtermiņa attīstības scenārijiem. Šādas pieredzes pārņemšana ir iespējama arī Latvijas apstākļos.

Latvijas tautsaimniecības attīstības procesā darba tirgus struktūra dinamiski mainās ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi, radot disproporciju starp darbaspēka piedāvājumu un pieprasījumu tautsaimniecības sektoros, kas izraisa virkni problēmu valsts nodarbinātības un sociālās attīstības programmu īstenošanā.

Analizējot darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu tautsaimniecības sektoros, noteiktas esošās disproporcijas, alternatīvas šo problēmu risināšanā un izstrādāts perspektīvs datu vākšanas modelis. Prognozēšanas procesā, izmantojot ekonometriskās metodes, aprēķināta darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma iespējamā neatbilstība pa 120 profesijām no 2007. līdz 2013. gadam un pa 37 agregētām profesiju grupām no 2007. līdz 2030. gadam. Pētījumā izmantoti Latvijas tautsaimniecības attīstības stratēģiskie programmdokumenti, darba tirgus apsekojumu dati, darba tirgus pētījumu ārvalstu metodoloģiskā pieredze, izstrādātas Latvijas tautsaimniecības sektoru ražošanas attīstības funkcijas.

Kardinālas izmaiņas darba tirgus pētījumos pašreizējā situācijā rada ar Eiropas struktūrfondu atbalstu realizētais Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”, kura ietvaros veikts arī pētījums „Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros”. Šis projekts aptver daudzveidīgu Latvijas darba tirgus aktuālu problēmu loku un ir būtisks ieguldījums darba tirgus pētījumu un nodarbinātības politikas attīstībā.

Pētījuma „Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros” mērķis bija identificēt un prognozēt darba tirgus pieprasījumu, darbaspēka piedāvājumu atsevišķos tautsaimniecības sektoros, kā arī noteikt cēloņus darbaspēka piedāvājuma nesakrītībai ar pieprasījumu un identificēt alternatīvas šo problēmu risināšanā.

Veicot analīzi par darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma neatbilstību pa 120 profesijām un 37 agregētām profesiju grupām, balstoties uz esošajiem darba tirgus pētījumiem Latvijā (CSP Profesiju apsekojumu un Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekta „Labklājības ministrijas pētījumi” pētījuma „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām” ietvaros veikto 20 025 darba ņēmēju apsekojumu), kā arī izmantojot analogu ārvalstu pētījumu metodiskās nostādnes (Īrijas, Zviedrijas, Čehijas un citu valstu pieredzi), prognozēšanas vajadzībām tika aprēķinātas ražošanas funkcijas pa tautsaimniecības nozarēm.

Veiktā pētījuma novitāte saistās ar kompleksu pieeju darba tirgus pieprasījuma un piedāvājuma analīzē un prognozēšanā tautsaimniecībā kopumā un pa atsevišķām tās nozarēm, akcentējot uzmanību identificētajām 120 profesijām un 37 agregētām profesiju grupām īsā, vidējā un ilgā laika periodā līdz 2030. gadam. Pētījuma galveno vērtību vidū atzīmējamas šādas.

- Darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma pētīšana un prognozēšana pa 120 identificētajām profesijām vidēja termiņa režīmā (2007–2013), pa 37 agregētām profesiju grupām ilgtermiņa režīmā (2014–2020) un vīziju sagatavošanas režīmā (2021–2030), balstoties uz LR EM iekšzemes

kopprodukta un tautsaimniecības nozaru prognozēm līdz 2030. gadam un sagatavotām darba pieprasījuma laikrindām no CSP datiem (1997–2005).

- Iegūtas darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma prognozes augšminētajos laika horizontos, kā arī noskaidrotas iespējamās darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma disproporcijas profesiju vai profesiju grupu ietvaros, kas ļauj izdarīt secinājumus par Latvijas darba tirgus stāvokli un tālākās attīstības iespējām.
- Sagatavoti ieteikumi par Nodarbināto reģistra izstrādi Latvijā, par darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma prognozēšanas alternatīvu izvēli, kā arī darba tirgus pētījumu koordināciju un institucionālās kapacitātes palielināšanu.

Latvijas darba tirgū vērojamas šādas attīstības tendences.

- Sakarā ar pēdējo gadu straujo ekonomisko attīstību nodarbināto iedzīvotāju skaits pakāpeniski pieaug, ir uzlabojušies bezdarba līmeņa rādītāji, palielinās ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits.
- Vairākās tautsaimniecības nozarēs saglabājas tendence, ka nozares izaugsme maz ietekmē nodarbinātības pieaugumu tajā. Latvijā turpinās strādājošo pārdales process starp tautsaimniecības sektoriem. Kopumā ir samazinājies strādājošo skaits lauksaimniecībā un rūpniecībā, bet palielinājies mežsaimniecībā, būvniecībā, kā arī pakalpojumu nozarēs (īpaši viesnīcās un restorānos, finanšu starpniecībā, transportā, glabāšanā un sakaros).
- Latvijas nodarbinātības līmenis atpaliek no ES-15 vidējā līmeņa caurmērā par 4 procentpunktiem. Jāatzīmē, ka sieviešu nodarbinātības līmenis Latvijā nedaudz pārsniedz ES vidējo līmeni (par 2 procentpunktiem), bet vīriešu ir ievērojami zemāks (apmēram par 9 procentpunktiem). Pastāv tendence gan sieviešu, gan vīriešu nodarbinātībai palielināties.
- Atšķirīgs ir nodarbinātības līmenis dažādos Latvijas reģionos, kas būtiski kavē teritoriālās attīstības izlīdzināšanos un rada virkni sociālu problēmu.
- Atalgojuma atšķirības profesijās un tautsaimniecības sektoros rada darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma disproporcijas nozarēs un kavē tālāku dinamisku tautsaimniecības attīstību. Zemais atalgojuma līmenis kopumā veicina darbaspēka migrāciju uz ekonomiski attīstītām valstīm un nevar būt uzskatāms par noturīgu valsts konkurētspējas priekšrocību ilgā laika periodā.

Nacionālā līmenī par tādu ir atzīstams tikai produktivitātes palielinājums.

Latvijas darba tirgus analīzes un prognozēšanas rezultāti liecina par Latvijas darba tirgū darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma nesabalansētību pa profesijām, profesiju grupām, reģioniem un nozarēm.

Izmantojot CSP sniegtos datus, pirmo reizi valstī izveidoja **laikrindas** (1997–2005) par aizņemto darbvietu skaitu, darbinieku pamatdarbā skaitu un citiem darba tirgu raksturojošiem rādītājiem, kā arī veica šo rādītāju analīzi pa tautsaimniecības sektoriem, profesijām un profesiju grupām [13].

Darbaspēka pieprasījuma prognozēšana pētījumā balstās uz aprēķinātām Koba-Duglasa ražošanas funkcijām pa 15 tautsaimniecības sektoriem – atbilstoši LR

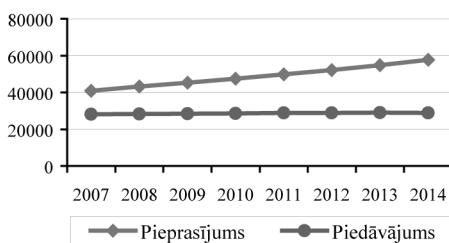
EM izstrādātajiem tautsaimniecības attīstības konverģences un lēnās konverģences scenārijiem [7].

Iegūto prognožu analīze pa 120 profesijām rāda, ka strādājošo nepietiekamība 2007. gadā rodas 82 no 120 profesijām un 2013. gadā tā gaidāma 99 profesijās. Latvijas darba tirgū gandrīz 52 procenti strādājošo nav nodarbināti profesijās atbilstīgi viņu iegūtajai izglītībai, par to liecina pētījuma „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām” 2006. gadā veiktās darba ņēmēju aptaujas rezultāti.

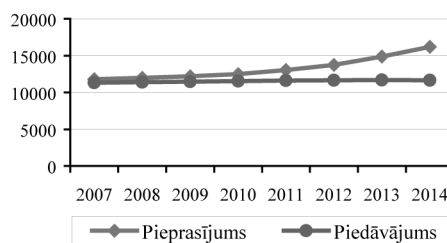
Vidējā termiņā (2007–2013) paredzēta darbaspēka nepietiekamības vislielākā palielināšanās šādās profesijās: inženieri, būvinženieri, elektroinženieri, citi fizikas un inženierzinātņu speciālisti, skaitļošanas tehnikas operatori, ārsti, zobārsti, vidējais medicīniskais personāls, komercdarījumu speciālisti. Prognožu rezultāti pa 37 profesiju grupām vidējā termiņā (2007–2013) parāda darbaspēka nepietiekamības vislielāko palielināšanos šādās grupās: komercdarījumu speciālisti, civilās drošības, aizsardzības un citi speciālisti, un lauksaimniecības darbinieki.

Ilgtermiņā pa 37 profesiju grupām (2014–2020) darbaspēka nepietiekamības palielināšanās paredzama vēl šādās grupās: vidējais medicīniskais personāls, māsas, pārējie sociālo zinātņu speciālisti un mazkvalificētās profesijas.

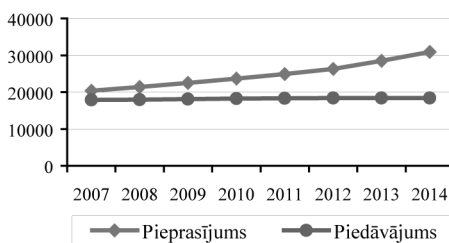
Grupa V_58 Būvniecības profesijas

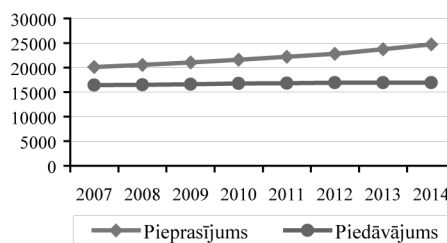
Grupa A_7 Ārsti

Grupa K_7 Vidējais medicīniskais personāls

Grupa A_52 Inženieri

Avots: Pētījuma prognožu aprēķini

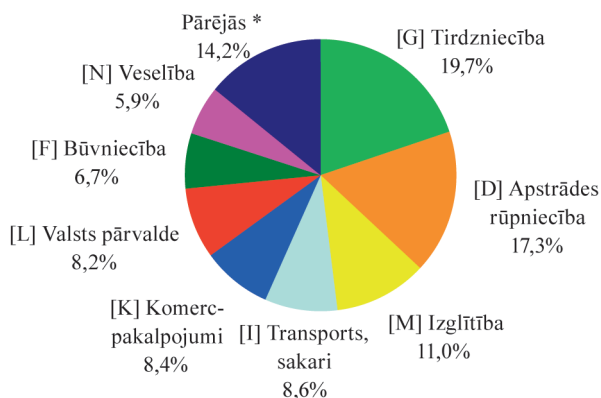
1. att. Darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma prognozes profesiju grupām
Forecasts of the Labour Force Demand and Supply by Group of Professions

Prognožu rezultātu lielās atšķirības darbaspēka pieprasījumā un piedāvājumā pa atsevišķām profesijām skaidrojamas ar šādiem faktoriem:

- dažu profesiju zemais prestižs iedzīvotāju preferencēs, ko būtiski ietekmē zemais atalgojums un šo profesiju nozīmīguma vērtējums sabiedrībā;
- tehnoloģiskā progresa attīstības nepietiekamais novērtējums;
- uzņēmēju aktivitātes trūkums ražošanas procesu kapitalizācijā.

Darba tirgus pētījumi liecina, ka Latvijā liels strādājošo skaits vienlaikus aizņem vairākas darbvietas. Vidēji Latvijā strādājošo papilddarbā skaits 2005. gadā bija 14,6% no darbinieku pamatdarbā skaita. Tika aprēķināti un izmantoti prognozēšanā atsevišķām profesijām un nozarēm koriģējošie koeficienti, kas nosaka reālo darbinieku skaitu.

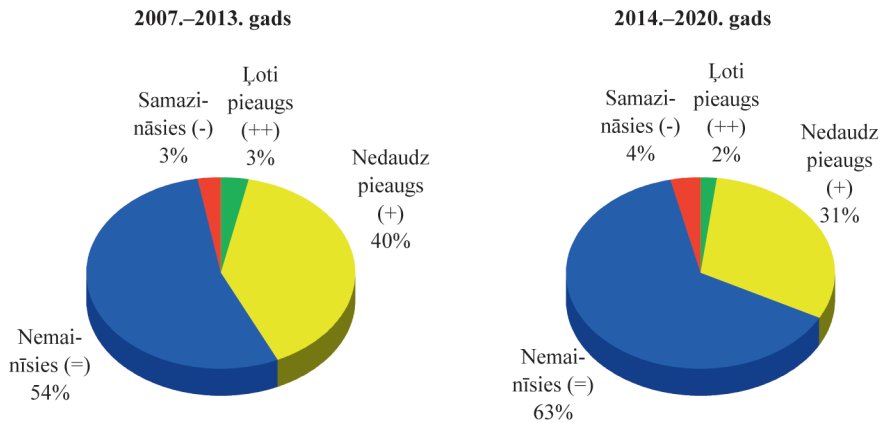
No 1998. gada darbinieku skaita pamatdarbā koeficienta pret aizņemto darbvieta skaitu Latvijā kopā vērtība katru gadu samazinās. Tātad valstī nepārtraukti pieaug darbinieku skaits, kas strādā divās vai vairākās darbvietaīs (uzņēmumos, iestādēs, organizācijās).

Avots: Aprēķini pēc CSP Profesiju apsekojuma datiem 2005. gada oktobrī

2. att. Tautsaimniecības nozarēs aizņemto darbvieta īpatsvars Latvijā *Ratio of Occupied Jobs in Sectors of National Economy in Latvia*

Pētījuma gaitā veikts 2502 darba devēju apsekojums. Rezultāti rāda darba devēju orientāciju uz ekstensīvu darbaspēka pieaugumu nākotnē, kas ir pretrunā ar demogrāfisko prognožu atzinumiem un darbaspējīgo iedzīvotāju skaita samazināšanos. Valstiski svarīgi ir veicināt darba devēju pārorientēšanos no ekstensīvas (nodarbināto skaita palielināšanas) uz intensīvu (darba ražīguma kāpināšanas) pieeju darba resursu izmantošanā.

Avots: Aprēķini pēc „Latvijas Fakti” 2006. gadā veiktā Darba devēju apsekojuma datiem

3. att. Paredzamās darbinieku skaita izmaiņas 37 profesiju grupās Projected Changes in the Number of Employees in 37 Groups of Professions

1. tabula

Latvijas darba tirgus problēmas darba devēju vērtējumā (procentos) Latvian Labour Market Problems in the Assessment of Employers (in Percentage Terms)

	Ļoti svarīgas	Svarīgas	Ne (tik) svarīgas	Nezina	Kopā
Vadītāju un vecāko speciālistu trūkums	12,3	32,1	52,7	2,9	100,0
Speciālistu un kalpotāju trūkums	15,8	42,6	39,0	2,6	100,0
Strādnieku, operatoru u. tml. profesiju trūkums	14,9	39,3	43,9	1,9	100,0
Kvalifikācijai neatbilstošas atalgojuma prasības	13,9	39,3	43,8	3,0	100,0
Ārvalstu darbaspēka piesaistes problēmas no ES valstīm	1,6	10,1	85,1	3,2	100,0
Ārvalstu darbaspēka piesaistes problēmas no NVS valstīm	1,3	9,1	86,3	3,3	100,0
Nepietiekamas darbaspēka izglītošanas iespējas atsevišķos reģionos	7,2	28,6	59,1	5,1	100,0

Avots: Aprēķini pēc „Latvijas Fakti” 2006. gadā veiktā Darba devēju apsekojuma datiem

Pētījuma gaitā tika organizētas fokusa grupu diskusijas ar uzņēmējiem un veiktas dziļās intervijas ar pašvaldību amatpersonām un dažādu ministriju ierēdņiem, lai uzzinātu ekspertu viedokli par darba tirgus situāciju Latvijā un tās attīstības tendencēm (diskusijas un intervijas veiktas 2006. gada aprīlī–jūlijā).

Tika veiktas divas fokusa grupu diskusijas – pavisam aptaujāti 17 uzņēmumu īpašnieki un vadītāji Latvijā dažādās tautsaimniecības nozarēs. Pētījuma ietvaros tika veiktas 30 dziļās intervijas ar ministriju un pašvaldību pārstāvjiem – 16 respondenti no dažādām ministrijām un 14 dažādu pašvaldību pārstāvji.

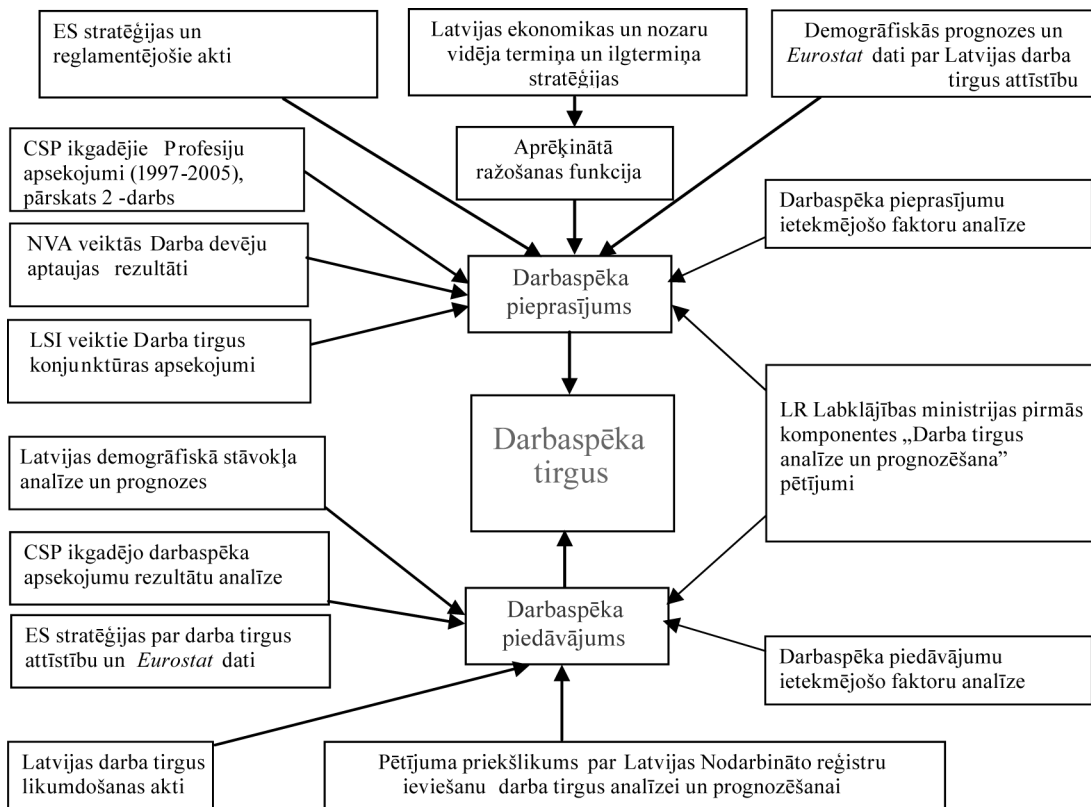
2. tabula

Eksperu viedokļi par Latvijas darba tirgus problēmām un sekām
Labour Market Policy Problems and Consequences

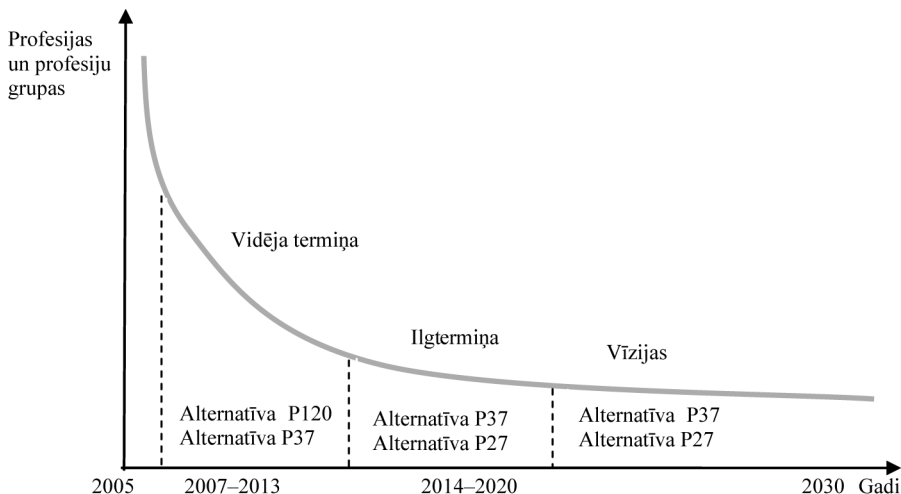
Nosauktā problēma	Sekas
Darba ņēmēju tiesību pārlieka aizsardzība likumdošanā	Uzņēmējam grūti atbrīvoties no neprofesionāla un slikti strādājoša darbinieka Oficiāls darba līgums starp darba ņēmēju un darba devēju samazina darba ņēmēja motivāciju strādāt Tas ir papildfaktors, kas veicina nelegālā darbaspēka izmantošanas un <i>aplokšņu algas</i> sistēmu
Netiek aizsargāts darba devēja ieguldījums darba ņēmējā	Uzņēmējs nav motivēts sūtīt darbinieku kvalifikācijas celšanas kursus
Augstas prasības un pienākumi darba devējam	Liels kontrolējošo institūciju skaits un augstas izvirzītās prasības, kas uzņēmējiem šķiet nepamatotas, rada labvēlīgus apstākļus korupcijai, novirza uzņēmēju resursus nebūtiskās aktivitātēs Tas rada negatīvu attieksmi uzņēmējos pret valsts un pašvaldību institūcijām Kontrolējošās institūcijas tiek uztvertas nevis kā palīgs, bet kā traucēklis
Nesakārtota nodokļu politika valstī	Nesakārtotā, neatbilstīgā nodokļu sistēma tiek uzskatīta par pamatcēloni <i>aplokšņu algām</i>

Avots: Vērtējums pēc Darba devēju kvalitatīvās anketēšanas rezultātu analīzes datiem 2006. gadā

Darba tirgus pētījuma informatīvā nodrošinājumu pilnveidošanai tiek piedāvāta vienota darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma pētījumu informācijas plūsmu shēma, tajā paredzot arī ieviest Nodarbināto reģistru, kura realizācijas gadījumā varētu būtiski paaugstināt veicamo darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma prognožu ticamības pakāpi (sk. 4. att.).

4. att. Darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma pētījuma informācijas plūsmu shēma
Scheme of Information Flows of the Labour Force Demand and Supply Research Study

5. att. Alternatīvu piemērotības pakāpe pa prognozēšanas horizontiem
Degree of the Suitability of Alternatives by Forecasting Horizon

Analizējot Latvijas darba tirgū darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma nesabalansētību pa atsevišķiem tautsaimniecības sektoriem, profesijām un profesiju grupām, pētījumā izskatītas trīs alternatīvas nesabalansētības novēršanai. Pētnieki secināja, ka visatbilstīgākā vidēja termiņa un ilgtermiņa darba tirgus prognozēšanai ir alternatīva „Prognoze 37”, kas aptver visas darba tirgus profesijas, agregētas 37 profesiju grupās pa izglītības jomām.

Veicot iegūto darbaspēka pieprasījuma prognožu rezultātu salīdzināšanu ar iegūtajiem darbaspēka piedāvājuma prognožu rezultātiem atsevišķos prognožu perioda gados, tika iegūta informācija par darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma iespējamo nesabalansētību identificētajās profesijās vai agregētajās profesiju grupās prognozēšanas periodā. Lielākā darbaspēka nepietiekamība īstermiņa periodā ir šādām profesijām: ēku būvniecības strādnieki, būvelektriķi, vecākie projektu vadīšanas speciālisti, darba drošības inspektori, ārsti, elektrotehnikas speciālisti. Vidējā termiņā līdz 2013. gadam paredzēts darbaspēka nepietiekamības vislielākais pieaugums šādās profesijās: inženieri, būvinženieri, elektroinženieri, citi fizikas un inženierzinātņu speciālisti, skaitļošanas tehnikas operatori, ārsti, zobārsti, vidējais medicīniskais personāls, komercdarījumu speciālisti. Profesiju grupās īstermiņa lielākā darbaspēka nepietiekamība sagaidāma grupās: būvniecības speciālisti un būvniecības profesijas, skolotāji, pakalpojumu speciālisti, aprūpes un sociālie darbinieki.

Prognožu rezultātu lielās atšķirības darbaspēka pieprasījumā un piedāvājumā pa atsevišķām profesijām skaidrojamas ar šādiem faktoriem: atsevišķu profesiju „zemais” prestižs iedzīvotāju preferencēs, ko būtiski ietekmē zemais atalgojums un šo profesiju nozīmīguma vērtējums sabiedrībā; strādājošo nodarbinātība vairākos blakusdarbos, ko pietiekami precīzi neatspoguļo statistiskie dati; tehnoloģiskā progresa attīstības nepietiekamais novērtējums; uzņēmēju nepietiekamā aktivitāte ražošanas procesu kapitalizācijā, kas nākotnē var uzturēt nepamatoti augstu darbaspēka pieprasījumu atsevišķās profesijās.

Iegūto prognozēšanas rezultātu izvērtēšanā, īpaši iespējamās darbaspēka pieprasījuma un tā piedāvājuma nesabalansētības gadījumos, tika izmantoti arī pētījumā veikto darba devēju kvalitatīvo un kvantitatīvo aptauju rezultāti, kas arī apliecināja praktiķu grūtības izvērtēt darba tirgus un nodarbinātības attīstības tendences pa profesijām vai profesiju grupām. Iegūto prognozēšanas rezultātu interpretāciju būtiski var ietekmēt izveidojusies situācija, kā to apliecina darba ņēmēju aptaujas (gandrīz 52 procenti strādājošo nav nodarbināti profesijās pēc viņu iegūtās izglītības).

Prognozes rāda, ka lielākais darbaspēka pieprasījuma pieaugums sagaidāms būvniecības, apstrādes rūpniecības un ieguves rūpniecības nozarē. Lai nodrošinātu darbaspēka pieprasījumu šajās nozarēs, izglītības sistēmai jārada nepieciešamās kapacitātes vajadzīgo profesiju speciālistu sagatavošanai.

Darbaspēka logaritmiskā vienādojuma koeficienti ļauj novērtēt dažādu faktoru ietekmi uz darbaspēka pieprasījuma izmaiņām. Kapitāla palielināšana lauksaimniecībā, zvejniecībā, ieguves un apstrādes rūpniecībā, vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā, transportā un sakaros un finanšu starpniecībā dos iespēju

samazināt šajās nozarēs nodarbinātā darbaspēka skaitu. Visvairāk šādā nozīmē kapitāla palielināšana ietekmēs rūpniecības nozares.

Darba ražīguma paaugstināšana ir visreālākā iespēja samazināt nodarbināto skaitu būvniecībā, vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā, viesnīcu un restorānu nozarē.

Prognozēto tautsaimniecības attīstības tempu būs iespējams sasniegt, galvenokārt palielinot nodarbināto skaitu šādās nozarēs: elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde, operācijas ar nekustamo īpašumu, noma, datorpakalpojumi, zinātne un citi komercpakalpojumi, valsts pārvalde un aizsardzība, izglītība, veselība un sociālā aprūpe, kā arī sabiedriskie, sociālie un individuālie pakalpojumi.

No darba tirgus pētījuma izriet vairāki secinājumi un priekšlikumi par darba tirgus pētījuma informatīvās bāzes pilnveidošanu un institucionālās kapacitātes palielināšanu.

1. Turpmākajos darba tirgus pētījumos ieteicams plašāk izmantot prognozēšanas procesā darbinieku skaita pamatdarbā koeficientus pret aizņemto darbvietu skaitu pa profesijām nozarēs un reģionos.
2. Pētnieki iesaka organizēt Nodarbināto reģistru kā perspektīvāko datu avotu darba tirgus analizē un prognozēšanā, jo Nodarbināto reģistrs var būt visprecīzākais darbaspēka piedāvājuma datu avots darbaspēka pieprasījuma noteikšanā un prognozēšanā. Nodarbināto reģistrs harmoniski iederas Latvijas reģistru sistēmā. Tā funkcionēšanas gadījumā jānodrošina sadarbība ar Iedzīvotāju reģistru, Audzēkņu reģistru, Bezdarbnieku uzskaites un reģistrēto vakanču informācijas sistēmu, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras un Valsts ieņēmumu dienesta datu bāzēm.
3. Perspektīvā vajadzētu veikt pētījumus par vienota Darba tirgus reģistra izveides lietderību: par nestrādājošu pensionāru, māsaimnieku/-ču un citu potenciālo ekonomiski aktīvo iedzīvotāju iekļaušanu tajā.
4. Veidojot darba tirgus politiku, jāievēro tādi svarīgi aspekti kā izglītības sistēmas tuvināšana darba tirgus prasībām, ievērojot darba pieprasījuma pa profesijām izmaiņas nākotnē, attīstot mūžizglītības sistēmu.
5. No tautsaimniecības viedokļa efektīvāk ir līdzekļus mērķtiecīgi virzīt oficiālās statistikas pilnveidošanai regulāru darba tirgus prognožu vajadzībām. Lietderīgi ir visu ar darba tirgu saistīto komercsabiedrību, iestāžu un organizāciju aptauju izlases veidot uz CSP Uzņēmumu reģistra kā populācijas avota pamata. CSP Profesiju un Darba samaksas struktūras apsekojumi un paplašinātais Darbaspēka apsekojums, NVA Darba devēju aptauja, LSI konjunktūras pētījumi arī turpmāk var būt efektīvi informācijas avoti darba tirgus pilnveidošanai valstī.
6. Finanšu ministrijai un saistītām institūcijām, izstrādājot nākamo gadu valsts budžetu, īpaša uzmanība jāpievērš darba samaksas celšanai veselības un izglītības nozarē. Šajās nozarēs ir vienas no zemākajām algām un lielākais darbaspēka deficīts, zema absolventu nodarbinātība izvēlētajās specialitātēs.
7. Izglītības un zinātnes ministrijas sistēmā jāattīsta kvalitatīva profesionālā izglītība, kas nodrošina amata meistarību atbilstīgi tehnoloģiskajam

progresam un paaudžu maiņai. Tā, piemēram, rūpniecības nozarē un būvniecībā ļoti lielā pārsvarā ir strādājošie 40–59 gadu vecuma grupā. It īpaši tas attiecas uz šādām specialitātēm: būvniecības speciālisti, mehāniķi un atslēdznieki.

8. Ekonomikas ministrijai, Labklājības ministrijai un Izglītības un zinātnes ministrijai valsts darba tirgus politiku jāveido, lai veicinātu darba ņēmēju ieinteresētību par profesijām, kurās ir lielākais darbaspēka deficīts. Šim nolūkam jāizmanto atalgojuma faktors un jānosaka izglītības sistēmai prioritātes, paaugstinot pieprasītāko profesiju prestižu sabiedrībā.
9. Ieteicams uzlabot koordināciju starp Labklājības ministriju (pirmām kārtām tās padotībā esošo Nodarbinātības valsts aģentūru), Izglītības un zinātnes ministriju, Ekonomikas ministriju un Reģionālās attīstības un pašvaldības lietu ministriju – galvenajām darba tirgus pieprasījuma un piedāvājuma analīzes un prognozēšanas rezultātu izmantotājām Latvijā. Tās ir arī darba tirgus atsevišķu aptauju, analīzes un/vai prognozēšanas darbu veicēji valstī.
10. Visnotaļ atbalstāms Ministru kabineta lēmums (Protokols Nr. 39 2006. gada 25. jūlijā) par zinātniski pētnieciskas iestādes izveidi, kas nodarbotos ar darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēšanu un sāktu strādāt no 2007. gada 1. jūlija Latvijas Statistikas un darba tirgus prognozēšanas institūtā Ekonomikas ministrijas padotībā.
11. Ieteicams darba tirgus pētījumos iesaistītām institūcijām regulāri sadarboties ar Darba devēju konfederāciju, profesionālajām asociācijām, kā arī ar izglītības iestādēm, iesaistot darba tirgus tālākajos pētījumos to potenciālu.
12. Veiktais pētījums var ieinteresēt atbilstošas valsts institūcijas un Latvijas akadēmisko kopienu, kas savā pētnieciskajā un praktiskajā darbībā ir saistītas ar nodarbinātības politikas un darba tirgus jautājumiem.

Literatūra un avoti

1. Darba likums. (2001. g. 6. jūl.). [LR likums.] Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=26019&mode=DOC>
2. Eiropas Padome (2000). *Lisabonas stratēģija*. Skatīts 24.08.2006. Pieejams: http://www.europa.eu/scadplus/glossary/lisbon_strategy_en.htm
3. Eiropas Padome (b.d.). *ES nodarbinātības stratēģija*. Skatīts 21.05.2006. Pieejams: http://www.europa.eu/scadplus/glossary/european_employment_strategy_en.htm
4. Eiropas Padome (b.d.). *ES Nodarbinātības vadlīnijas (pamatnostādnes)*. Skatīts 21.05.2006. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_strategy/index_en.htm
5. *Latvijas valdības un Eiropas Komisijas kopējā deklarācija par Latvijas nodarbinātības prioritātēm* (2003). Skatīts 25.05.2006. Pieejams: http://www.nva.lv/docs/11_442a8218e869c5.32037218.doc
6. LR Finanšu ministrija (2003). *Nacionālās attīstības plāns 2004.–2006. gadam*. Skatīts 25.05.2006. Pieejams: <http://www.fm.gov.lv/page.php?id=210>
7. LR Ministru kabinets (2006). *Nacionālās attīstības plāns 2007.–2013. gadam*. Skatīts 25.10.2006. Pieejams: <http://www.nap.lv/>

8. *Vienotais programmdokuments 2004.–2006. gadam* (b.d.). Skatīts 25.05.2006. Pieejams: <http://www.esfondi.lv/page.php?id=420>
9. LR Ekonomikas ministrija. (2004). Darba vietu attīstības tendenču analīze tautsaimniecībā un atbilstošas statistiskās novērošanas pilnveidošana (EM Nr. 2004/25). Skatīts 15.05.2006. Pieejams: www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=11141
10. Boswell, C., Stiller, S., Straubhaar, T. (2004). *Forecasting Labour and Skills Shortages: How Can Projections Better Inform Labour Migration Policies?* Hamburg Institute of International Economic (HWWA).
11. Ehrenberg, R. G., Smith, R. S. (2006). *Modern Labor Economics*. Addison Wesley.
12. Fuchs, J. and Tessaring, M. (1994). *Medium and Long Term Forecasting of Employment in Germany*. In: Heijke, H. (Ed.). *Forecasting the Labour Market by Occupation and Education*. Boston : Kluwer Academic.
13. CSP Makroekonomiskās statistikas datu bāze 1997.–2005. g.
14. Nodarbinātības valsts aģentūras Darba devēju apsekojuma 2005. g. 1. un 4. ceturksnī datu bāze.
15. CSP ceturkšņa pārskata Nr. 2 – darbs „Pārskats par darbu” par 2003.–2005. g. datu bāze.

Summary

The aim of this paper is to analyse the Latvia's labour market policy, development and trends under today's economic conditions and evaluate Latvia's labour market policies and their implementation to ensure steady socioeconomic growth.

The paper contains information about Latvia's labour market improvement strategic aspects and labour market long-term forecasts results.

Key words: labour market, Latvian economic strategies, forecasts.

Tirgvedības profesionālās darbības ilgtspējīgas attīstības virzieni

Directions of Sustainable Development in Professional Marketing Activity

Rasma Garleja

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: rasmagarleja@lu.lv

Anita Gulbe

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: anitagulbe@inbox.lv

Izglītība parasti tiek uztverta kā sabiedrības sankcionēta vērtība. Izglītības statuss lielā mērā ir atkarīgs no zināšanu lomas profesionālā darbībā, pasaules redzējumā un sabiedrisko attiecību sistēmas funkcionālā nozīmē.

Izglītības sistēmai jānodrošina līdzsvars starp zināšanu un praktisko iemaņu apguves autonomiju, to atbilstība sistēmas iekšējām likumsakarībām un darba tirgus izvirzītajām prasībām, aktuālām ekonomiskās dzīves problēmām.

Veidojot profesionālās izglītības ilgtspējīgas attīstības stratēģiju, nevar vadīties tikai no pašreizējās situācijas analīzes, jo darba tirgus nereti izvirza īslaicīgas prasības, nesaistot tās ar ekonomiskiem un kultūras attīstības nosacījumiem.

Ilgtspēja ir videi draudzīgs menedžments, kultūras organizēts domāšanas veids, prāta un radošas darbības mijattiecības.

Empīrisko un teorētisko pētījumu izvērsums izglītībā saistās ar izglītības kvalitāti, zināšanu humāno paplašinājumu un sociāltechnoloģisko lietojumu, kā arī ar profesionālo karjeru un katra cilvēka individuālās dzīves kvalitāti un ilgtspējīgu attīstību.

Pētījumā ir aktualizēts profesionālās izglītības ilgtspējīgas attīstības integrēta pieeja no izglītības menedžmenta aspekta.

Atslēgvārdi: resursu ietilpība un saudzēšana, atbildība, integrēta pieeja, ilgtspējīga attīstība, transformācija sabiedrības apziņā, labklājība, sasniegumu kvalitāte, videi draudzīgs menedžments.

Sākotnēji ilgtspējīgas attīstības koncepcija radās saistībā ar dabas aizsargāšanu un saglabāšanu, ko iedvesmoja 18. gadsimta un 19. gadsimta sākuma romantiķi, filozofi un ceļotāji. Septiņdesmito gadu sākumā ilgtspējas jautājumi nonāca vides un attīstības attiecību centrā, līdz 1980. gadā Pasaules saglabāšanas stratēģijā (IUCN,

1980) tika radīta jauna pieeja vides aizsardzībai un ekonomiskajai attīstībai. Jēdziens „ilgtspējīga attīstība” jeb „ilgtspēja” tika definēts ANO 1987. gada ziņojumā „Mūsu kopīgā nākotne”. Šī koncepcija tika izvirzīta, lai saglabātu ekonomikas, kultūras un ekoloģiskās vērtības, veicinātu personisko atbildību par apkārtējo pasauli un uzvedību sabiedrībā. ANO vides un attīstības komisija izstrādāja ilgtspējīgas attīstības definīciju: „Ilgtspējīga attīstība ir process, kas nodrošina mūsdienu paaudzes vitālās vajadzības, neradot grūtības nākamām paaudzēm nodrošināt savas vajadzības”. Lai arī ilgtspēja ir videi draudzīgs menedžments, kultūras organizēts domāšanas veids, pārdomātas un radošas darbības mijattiecības, sākotnēji tā tika kritizēta. Tikai pēc kompromisu meklēšanas 1992. gadā ANO konferencē „Vide un attīstība” Riodežaneiro tika akceptēts rīcības plāns 21. gadsimtam (Agenda 21). Mūsdienās termins „ilgtspējīga attīstība” tiek lietots bieži un kļuvis par modes vārdu. Par ilgtspējīgas attīstības nozīmīgumu cilvēces ekonomiskajos, sociālajos un ekoloģiskajos procesos liecina arī ANO pieņemtā politiskā deklarācija 2002. gadā Johannesburgā. Arī Latvijā, gatavojoties „Rio+10” konferencei, tika sagatavots Nacionālais ziņojums un izstrādātas Latvijas ilgtspējīgas attīstības pamatnostādnes. [4]

Lai arī Nacionālajā attīstības plānā galvenais virzītājspēks ir cilvēks, pašlaik ilgtspējīgas attīstības veidošanā pie tā vēl daudz jāstrādā. Ilgtspējas procesi savā starpā integrējas un tie jāskata kā viens veselums, kas pašlaik vairumā gadījumu netiek darīts. [2]

Ilgtspējīgas attīstības daudzie elementi nosacīti ir iedalīti trīs dimensijās: ekoloģiskās vides, ekonomiskajā un sociālajā, kas ir:

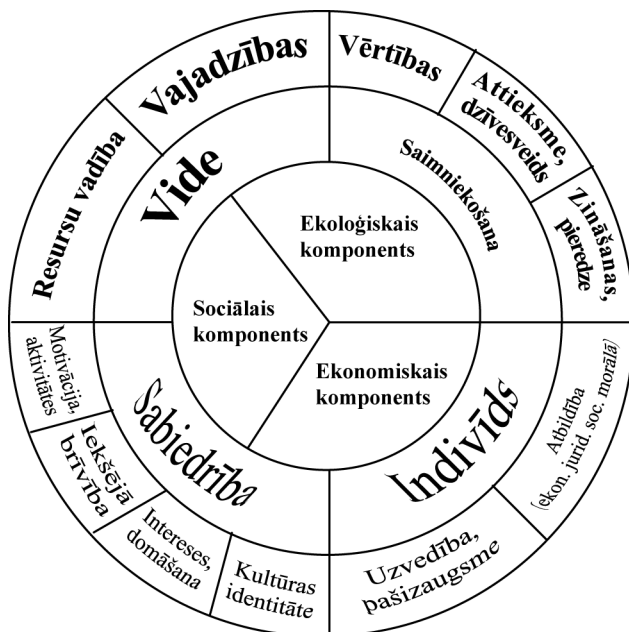
- ilgtspējīgas attīstības vienāda līmeņa trīs pīlāri;
- trīs atšķirīgas, taču cieši saistītas dimensijas.

Ilgtspējas attīstības politikas kontekstā jāņem vērā, ka

- ekoloģiskā vide ir ilgtspējīgai attīstībai nepieciešamais pamats;
- ekonomika ir instruments, ar kura palīdzību sasniegt ilgtspējīgu attīstību;
- laba dzīve visiem (sociālā pakāpe) ir ilgtspējīgas attīstības mērķis. [10]

Ilgtspējīgās attīstības virzienus (ekonomisko, sociālo un ekoloģisko) nosaka struktūrelementi divos līmeņos, kas saistīti ar vidi, sabiedrību, indivīdu un saimniekošanu un atsedzas caur attīstības sociokultūras un saimniekošanas kvalitātēm. Ilgtspējīgas attīstības kvalitatīvais raksturotājs ir faktori, kas ietekmē vidi, sabiedrību, indivīdu un saimniekošanu.

Šo procesu shematiski var attēlot struktūrelementu veselumā (1. att.).

*1. att. Ilgtspējīgas attīstības virzienu un struktūrelementu shēma
Sustainable Development Directions and Structural Elements' Scheme*

Aplūkojot sabiedrības tālākās attīstības ceļu un nepieciešamību sabalansēt ekonomiskos, sociālos un vides faktorus, nevar aizmirst: katra cilvēka individualitāte veido sabiedrības kopdarbību.

Nepieciešama integrēta pieeja ekoloģijai, kurā nevar iztikt bez cilvēka līdzdalības. Vides faktora ilgtspējas attīstība jāsaista ar ūdeņu aizsardzību, klimata pārmaiņu un ozona slāņa aizsardzību, dabas resursu izmantošanu, bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu, atkritumu apsaimniekošanu un samazināšanu. Visos šajos procesos cilvēka ietekmei ir būtiska loma uz vides transformāciju sabiedrības apziņā un ekosistēmas ietilpības un dzīves kvalitātes saskaņošanu.

Tieši cilvēkiem jānodrošina ekoloģiskās vides, sociālo un ekonomisko aspektu kompleksa izpēte un tās tālāka attīstība. Svarīga loma ilgtspējīgā attīstībā ir ekoloģiskās vides saglabāšanai un intelektuālās kapacitātes palielināšanai.

Sociālo un ekonomisko faktoru ietekmē jāpaaugstina labklājības nodrošinājums, rūpējoties par nabadzības samazināšanu, nodarbinātību, izglītības un zinātnes attīstību, veselību, mājokļa jautājumiem u. c.

Pēdējo gadu laikā vidējai darba algai ir strauji augšupejoša virzība, un 2006. gadā tā pārsniedza 300 Ls.

1. tabula

Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa [15]
Employees' Average Wage per Month

Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa Ls pa mēnešiem (bruto)												
Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa, Ls (bruto)	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	190	194	200	206	204	212	217	207	209	214	222	255
2005	219	221	236	234	238	248	252	246	246	249	260	297
2006	263	266	278	283	291	302	308	303	303

Tomēr tas nav viennozīmīgs ekonomiskās labklājības rādītājs. Arī iztikas minimuma patēriņa groza vērtībai ir augšupkāpjoša tendence.

2. tabula

Iztikas minimuma patēriņa groza vērtība [15]
Basket Value of Living Wage Expenditure

Iztikas minimuma patēriņa groza vērtība (latos)												
Gads	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2004	95,71	96,24	97,71	98,19	98,89	99,31	99,47	99,31	99,70	100,10	100,33	100,38
2005	100,42	101,40	102,35	103,39	104,77	106,02	106,01	105,18	107,22	109,13	110,07	109,80
2006	111,97	112,48	113,50	114,42	115,61	116,59	118,27	117,64	118,86	120,17	121,74	121,83

Jāņem vērā, ka 25,7% iedzīvotāju ienākumi ir zem iztikas minimuma patēriņa groza.

Bezdarbs ir viens no galvenajiem nabadzības rādītājiem. Lai arī atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes datiem bezdarba līmenis Latvijā pakāpeniski samazinās, tas notiek ne tikai nodarbinātības līmeņa pieauguma dēļ. Vērojama arī darbaspēka aizplūšana uz vecajām ES dalībvalstīm. Atsevišķās nozarēs tas rada darbaspēka trūkumu.

Inovāciju ieviešana prasa arvien kvalificētāku darbaspēku. Izglītības un bezdarba mīļattiecības atspoguļojas Nodarbinātības valsts aģentūras apkopotajos datos (sk. 2. att.).

Integrēta ilgtspējīgas attīstības programma nepieciešama arī Latvijas tautsaimniecībā – rūpniecībā, enerģētikā, transportā, lauksaimniecībā, reģionālajā attīstībā, tūrismā. Veiksmīgu programmas izveidi, attīstīšanu un realizāciju var nodrošināt vienīgi profesionāli izglītots cilvēks savā nozarē.

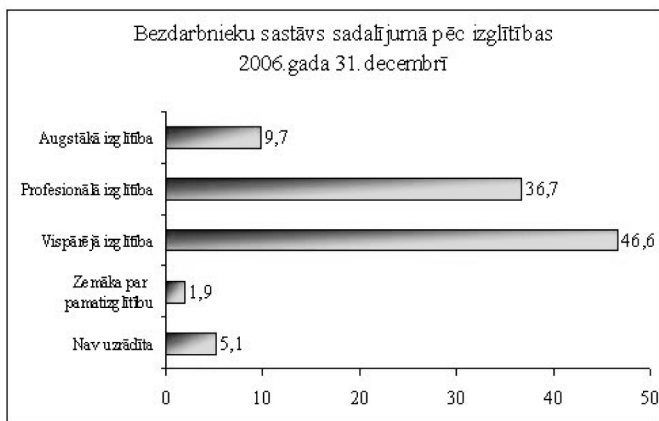
Cilvēkpotenciāla nozīmīgums pašreizējā laika periodā ir globāla inovatīva problēma. Latvijas uzņēmumu vadībai ir jārēķinās ar pārējo Eiropas valstu atsevišķām priekšrocībām darba jautājumu risināšanā, kas jau radījušas interesi un reālu rīcību mūsu darbiniekos. Nesakārtotā cilvēkpotenciāla vadīšanas sistēma un brīvās robežas veicina ne tikai nekvalificēta darbaspēka, bet arī profesionālu speciālistu aizplūšanu; tas nozīmē, ka cilvēkpotenciāla attīstībai ir jābūt ilgtspējīgai un nepārtrauktai.

3. tabula

**Darbinieku skaita sadalījums pēc mēneša bruto darba samaksas
(izņemot neregulāras izmaksas) apjoma pa īpašuma formām 2005. un 2006. gada
oktobrī (procentos) [15]**

***Distribution of Number of Employies by Gross Monthly Wage Payment (Except
Occasional Expenditures) Amounts by Type of Ownership in October of 2005 and 2006 (in
Percentage)***

	Valstī kopā		To skaitā							
			sabiedriskais sektors		no tā				privātais sektors	
					budžeta iestādes		valsts un pašvaldību komercsabiedrības			
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Pavisam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
to skaitā aprēķināta darba samaksa, Ls:										
90,00 un mazāk	19,0	8,9	7,1	2,9	8,5	3,5	3,6	1,3	25,8	12,0
90,01–100,00	6,0	7,0	4,0	3,5	4,4	4,3	3,2	2,0	7,2	8,9
100,01–120,00	7,9	7,9	6,6	5,2	7,0	5,8	5,7	3,9	8,7	9,3
120,01–150,00	9,8	9,8	9,1	8,0	9,1	8,2	9,0	7,2	10,1	10,8
150,01–200,00	13,4	12,3	15,9	11,9	15,2	11,7	17,2	12,2	11,9	12,6
200,01–250,00	11,1	10,1	15,7	12,2	15,6	12,1	16,3	12,5	8,4	9,0
250,01–300,00	9,1	9,4	13,2	12,9	13,5	12,5	12,8	13,7	6,8	7,6
300,01–400,00	10,9	12,5	15,3	17,5	15,6	17,2	15,1	18,4	8,4	9,8
400,01–500,00	5,3	8,4	6,0	11,3	5,6	11,4	7,1	11,3	4,8	6,8
500,01–600,00	2,7	5,0	2,7	6,4	2,2	6,3	3,7	6,5	2,7	4,3
600,01–800,00	2,5	4,4	2,5	4,8	2,2	4,1	3,3	6,1	2,6	4,2
800,01–1000,00	1,0	1,9	0,8	1,8	0,5	1,5	1,3	2,4	1,1	1,9
1000,01 un vairāk	1,4	2,4	1,0	1,8	0,7	1,3	1,6	2,6	1,6	2,7

2. att. Bezdarbnieku sastāvs sadalījumā pēc izglītības [14]
Unemployed Worker Types Categorized by Education

Cilvēkpotenciāla attīstīšanai jābūt prioritātei katra uzņēmuma un valsts līmenī, lai palielinātu gan uzņēmumu, gan valsts kopējo konkurētspēju. Latvijas tautsaimniecības izaugsme un sociālā labklājība lielā mērā atkarīga ne tikai no spējas radīt, realizēt konkurētspējīgas preces un pakalpojumus pasaulē, bet arī nodrošināt konkurētspējīgu cilvēkpotenciāla ilgtspējīgu attīstību.

Veidojot cilvēkpotenciāla vadības sistēmu, jāņem vērā gan katra cilvēka potenciālo iespējas, uzvedība, gan grupas uzvedība, cilvēka individuālo kvalitāšu specifika un profesionālās darbības vajadzības, reģionālās un nacionālās īpatnības.

Pašlaik cilvēkpotenciāla vadīšanā vērojams sistēmpieejas trūkums. Darbojas atsevišķas vadīšanas funkcijas – vadīšana, organizēšana, plānošana, motivēšana, analīze, kontrole, bet netiek ievērots sistēmprincips.

Tieši tirgvedībā tirdzniecības un apkalpojošās sfēras uzņēmumos darbiniekiem ir ļoti liela loma uzņēmējdarbības efektivitātes paaugstināšanā, jo lielākajā daļā situāciju pakalpojums tiek sniegts personiskā kontaktā ar klientu. Liela nozīme ir emocionālām atšķirībām starp patērētāju attiecībām un uzvedības mērķtiecību, gaidām ilgtermiņā konkrētā situācijā. Profesionālās kompetences prasība ir prasme tās uztvert un rīkoties.

Tirgus ekonomikas apstākļos, lai nodrošinātu tirgvedības ilgtspējīgas attīstības profesionālo darbību, jāanalizē nākotnes vajadzības un jādomā par šo vajadzību nodrošinājumu. Tirgvedības profesionālā darbība jāvirza uz nepārtrauktu, ātru, visos līmeņos sabalansētu darbību, izmantojot attiecību dinamikas teorijas un izvirzot resursiem atbilstošu ilgtermiņa attīstības mērķi.

Tirgvedība ieņem Latvijas tautsaimniecībā nozīmīgu vietu un ar savu darbību tiešā vai netiešā veidā ietekmē valsts ilgtspējīgu attīstību. *Tirgvedības profesionālās darbības ilgtspējīgas attīstības virzieni:*

- ekonomiskā un sociālā labklājība;
- ekoloģiskā integritāte;
- integrēta pieeja videi.

Lai nodrošinātu tirgvedības profesionālās darbības ilgtspējas attīstību un iekļautos valsts kopējā attīstības politikā, nepieciešams izstrādāt stratēģiju un īstenot veiksmīgu ilgtspējīgas attīstības politiku nozarē kopumā. Tam nepieciešams plašs uzņēmumu, sabiedrības un valsts atbalsts un līdzdalība. Daļēji mazā aktivitāte izskaidrojama ar sociālo un ekonomisko interešu prioritāti un atsevišķu uzņēmumu un indivīdu mazo interesi par attīstības jautājumiem, kā arī laika un resursu trūkumu. Risinājums varētu būt lielāka uzmanības pievēršana nacionālā plāna prioritātei un tā nozīmības skaidrojumam gan valsts mērogā, gan katra atsevišķa uzņēmuma un indivīda ieguvumiem.

Veiksmīgu tirgvedības profesionālās darbības ilgtspējas attīstību var nodrošināt virzība uz mērķi visās trīs dimensijās.

Ilgspējīgas attīstības *ekonomiskie* mērķi:

- izaugsme;
- efektivitāte;
- stabilitāte.

Ilgtspējīgas attīstības *sociālie* mērķi:

- taisnīgums;
- sociālā vienotība;
- sociālā mobilitāte;
- līdzdalība;
- kultūras identitāte.

Ilgtspējīgas attīstības *ekoloģiskās vides* mērķi:

- veselīga dzīvesvide;
- atjaunojamo resursu racionāla izmantošana;
- neatjaunojamo dabas resursu saglabāšana.

Liela loma ir informācijas apmaiņai un sadarbībai starp zinātniekiem, uzņēmējiem ierēdņiem, speciālistiem tirgvedībā un patērētājiem.

Svarīgi izveidot pārdomātu struktūru katrā uzņēmumā ar formulētām amatu funkcijām un nepieciešamajām teorētiskajām zināšanām un prasmēm. Profesionālās darbības pamatuzdevumi ir aprakstīti katras profesijas standartos un profesiogrammās. Profesiju klasifikatorā aprakstītas tikai pamatprasības jeb minimālais izglītības līmenis, teorētiskās zināšanas un prasmes. Profesiju klasifikators ņemams par pamatu katra uzņēmuma profesionālās darbības prasību veidošanā un tirgvedības speciālistu ilgtspējīgas attīstības stratēģijas izstrādē.

Autori uzskata, ka profesiju klasifikatorā ir nepieciešamas korekcijas atbilstoši tirgvedības ilgtspējīgai attīstībai.

Patērētāju uzvedībā ienāk jaunas vajadzības, tirgū iezīmējas jauna tipa segmenti, kas saistās ar pārmaiņām patērētāju ienākumos, veidojas vairākumliemeņu stratifikācijas, konkretizējas sociālās piederības identifikatori, tirgvedības zinātnē ienāk jauni termini. Tas viss izvirza jaunas prasības tirgvedības speciālistu profesionālai kompetencei un ilgtspējas izglītībai. Tirdzniecības speciālistam mūsdienās jāsadarbojas ar emocionāli tendētu patērētāju. Tas nozīmē, ka profesionālai kompetencei pievienojas sociokultūras kompetences prasības (Ambler T. A. Long *Perspektive on Marketing*, EBF issue 21, 2005. Spring.).

Tirgvedības darba specifika balstās uz sadarbību, nav strikti nošķirtas darba operāciju funkcijas, tādēļ, izstrādājot ilgtspējīgas attīstības profesiju standartus, ir jāparedz funkciju savienojamības iespējas un korporatīvā sadarbība. Iespēja dalīties savā pieredzē rada iespēju mācīties vienam no otra un izplatīt savas zināšanas gan uzņēmuma līmenī, gan visas tirgvedības sfēras ietvaros.

Tirgvedības profesionālo kompetenci nosaka kompleksa pieeja amatiem, to funkcijas mazākā uzņēmumā apvienojot. Amatu dalījums katrā uzņēmumā atkarīgs no uzņēmuma tipa, lieluma, specializācijas.

Darbiniekiem jādod iespēja strādāt atbilstoši viņu psihofizioloģiskajām spējām. Ne vienmēr darbiniekam piemērots ir amats, kuru viņš ieņem atbilstoši savai izglītībai.

Bez tirgvedības darbinieka specifikas jāņem vērā arī izglītības vispārīgie principi ilgtspējīgai attīstībai.

Izglītības principi ilgtspējīgai attīstībai

Orientēta uz izglītojamo:

- balstās uz apmācāmā pieredzi un jautājumiem.

Orientēta uz procesiem:

- pievērš uzmanību sistēmām, likumsakarībām.

Uz rīcību orientēta:

- veido rīcības kompetenci.

Uz vērtēšanu orientēta:

- veicina kritisko domāšanu un savas nostājas formulēšanu.

Integrēta pieeja:

- holistiska pieeja, iekļauj ekonomisko, ekoloģisko un sociālo aspektu.

Uz sabiedrību orientēta pieeja:

- iesaista izglītojamās reālu problēmu apzināšanā un risināšanā. [11]

Ilgtspējīgas attīstības procesā cilvēka potenciālās izglītības līmenim jāiet paralēli ar tirgvedības nozares attīstību. Ja darbinieku izglītības līmenis būtiski atšķirsies no nepieciešamā līmeņa konkrētajā laika periodā, tas nebūs attiecīgi sabalansēts, radīsies darbaspēka pārpalikums vai deficīts.

Tirgvedības profesionālās kompetences noteikšanā būtiska loma ir kultūras faktoram, kas veidojas ilgā laika periodā un kura izmaiņas nav iespējamas īstermiņā. Aktuāla ir kultūras uzdevumu attīstīšana atbilstoši mūsdienu prasībām un vērtīborientācijai. Katra indivīda attieksme pret ilgtspējīgas attīstību tieši ietekmē šo procesu, un uz to var iedarboties, veidojot un ietekmējot pašu indivīdu, viņa attieksmi, domāšanu, kultūru, izglītības līmeni, zināšanas par procesiem u. c.

Gribētu nobeigt ar Eiropas Komisijas priekšsēdētāja Žozē Manuela Barozo teikto: „Lai nākamās paaudzes varētu dzīvot labāk pārtikušā, tīrā un taisnīgākā pasaulē, reālas darbības ir mūsu pašu interesēs ne tikai tādēļ, ka tādējādi uzlabosies mūsu pašu dzīves kvalitāte, bet arī tādēļ, ka tās ekonomikas sistēmas, kuras ātrāk ievieš ilgtspējīgas ražošanas metodes un jaunās vides tehnoloģijas, būs daudz konkurētspējīgākas.” Ilgtspējīgu attīstību var definēt kā vislabāko dzīves kvalitāti ikvienam cilvēkam šodien nākamajās paaudzēs. Tā ir attīstības vīzija, kurā apvienota ekonomiskā izaugsme, vides aizsardzība un sociālais taisnīgums.

Secinājumi

Tirgvedība ieņem Latvijas tautsaimniecībā nozīmīgu vietu un ar savu darbību tiešā vai netiešā veidā ietekmē valsts ilgtspējīgu attīstību. Lai nodrošinātu tirgvedības profesionālās darbības ilgtspējības attīstību un iekļautos valsts kopējā attīstības politikā, nepieciešams izstrādāt stratēģiju un īstenot veiksmīgu ilgtspējīgas attīstības politiku nozarē kopumā, kā arī izglītības komercializāciju.

Tirgus ekonomikas apstākļos tirgvedības ilgtspējīgas attīstības profesionālā darbība jāvirza uz nepārtrauktu, ātru, visos līmeņos sabalansētu nākotnes vajadzību nodrošinājumu, ko iespējams panākt, izmantojot attiecību dinamikas teorijas un izvirzot resursiem atbilstošu ilgtermiņa attīstības mērķi.

Ekonomiskā un sociālā labklājība, ekoloģiskā integritāte un integrēta pieeja videi ir tirgvedības profesionālās darbības ilgtspējīgas attīstības virzieni.

Īpaša vērtība jāvelta cilvēkpotenciāla attīstīšanai, kas ir globāla inovatīva problēma, un tai jābūt prioritātei valsts un katra uzņēmuma līmenī.

Tirgvedības profesionālās kompetences nodrošināšanai nepieciešamas korekcijas profesiju klasifikatorā, jāveicina izglītības profesionālās kompetences principu attīstīšana un mūžizglītība.

Būtiska loma ir kultūras faktoram, kultūras uzdevumu attīstīšanai atbilstoši mūsdienu prasībām un vērtīborientācijai.

Literatūra

1. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.–2008. gadam.
2. Nacionālās attīstības plāns 2007.–2013. gadam.
3. *Profesiju klasifikators*. SIA Kamene, 2005.
4. *Zinātnes Vēstnesis*, 17 (246), 2002. g. 21. okt.
5. Pieejams: www.politika.lv/index.php (skatīts 04.11.2006)
6. Pieejams: www.media.lv/kv200003/000301 (skatīts 04.11.2006)
7. Pieejams: www.lza.lv (skatīts 12.12.2006)
8. Pieejams: www.mfa.gov.lv/lv/eu/Jaunami (skatīts 12.12.2006)
9. Pieejams: www.europa.eu/generalreport/lv/2005/rg64 (skatīts 12.01.2007)
10. Pieejams: www.eeagrants.lv/files (skatīts 12.01.2007)
11. Pieejams: www.vi.lv/VIA/mater/SA.ppt (skatīts 12.01.2007)
12. Pieejams: www.swamp-eu.org (skatīts 12.01.2007)
13. Pieejams: www.safonetwork.org/publications (skatīts 03.02.2007)
14. Pieejams: www.nva.gov.lv/index.php?cid=6&mid=147&txt=160&t=sta (skatīts 03.02.2007)
15. Pieejams: www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=2646 (04.02.2007)

Summary

Marketing plays an important role in the Latvia's national economy. It influences the sustainable living and development of the State directly and indirectly. To ensure the sustainable development of the professional marketing and its fit into the state development policy it is necessary to work out a strategy and to carry out the successful sustainable policy development in the whole sector.

Under the conditions of market economy the sustainable development of professional marketing should be promoted to uninterrupted and quick provision of future needs balanced on all levels. This is possible to achieve by using the dynamic theories of relations and by putting forward aims of sustainable development that is relevant according to the resources.

Economics and the social welfare, ecological integrity and relevant approach to surroundings are the main directions of the sustainable development of the professional marketing.

A special value should be accorded to the development of human resources. This is a global innovative problem, and it should be given the priority on the state and business levels.

Corrections in the classification of professions are necessary for providing marketing proficiency. The development of the principles of professional competence and the lifelong education should be promoted.

The cultural factor, the development of cultural tasks corresponding to nowadays requirements and values, should play an essential role.

Key words: *resource capacity and conservation, responsibility, sustainable development, integrated accession, transformation in social cognition, well-being, track record quality, environmentally friendly management.*

Studiju priekšmetu integrācijas iespējas kompetences veidošanā *Study Subject Integration Possibilities for Competence Development*

Rasma Garleja

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, LV-1050
E-pasts: rasma.garleja@lu.lv

Ella Skvorcova

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, LV-1050
E-pasts: ella@lanet.lv

Pētījumā autore mēģinājušas noskaidrot, kā reāli darbojas starppriekšmetu integrācija, lai veidotu dzīves darbībai nepieciešamo kompetenci. Veiktās aptaujas uzdevums bija novērtēt Sociālās psiholoģijas priekšmeta nozīmību pēc 10 punktu skalas kompetences veidošanā un izziņas vajadzību apmierināšanā. Izglītības kvalitātes uzlabošanas un studentu izziņas vajadzību paaugstināšanas soļi ir izziņas vajadzību noskaidrošana, ņemot vērā individuālās karjeras stratēģiju, personības tipu, pārmaiņas sociokultūrā; metodiskā nodrošinājuma izvēle un iekļaušana studiju procesa dizainā, lai panāktu kognitīvās darbības aktivizāciju; studiju procesa atgriezeniskās saiknes un sasniegumu novērtēšana.

Atslēgvārdi: studijas, zināšanas, pieredze, kognitīvā attieksme, kompetence, izglītības pakalpojuma produkts, kvalitāte.

*Lai zināšanas nenovecotu, ir jāpieņem izaicinājums mācīties
un nodrošināt kompetenci atbilstoši pārmaiņām
sociokultūrā un ekonomikā.*

(R. Garleja)

Mūsdienās notiek nepārtrauktas pārmaiņas sabiedrības profesionālā darbībā, zinātnē, izglītībā, mainās kvalitātes prasības un standarti.

Jēdzienam „izglītība” kā personības attīstības un kompetences rādītājam šodien vairs nav pabeigtības raksturs. Iegūtās zināšanas apmācības procesā darbojas īstermiņā, un sasniegums ar katru dienu kļūst relatīvāks. Speciālistam jāprot apvienot zināšanas, kapitāls, tehnoloģijas, tirgus, politika, saimniekošana veselumā [1].

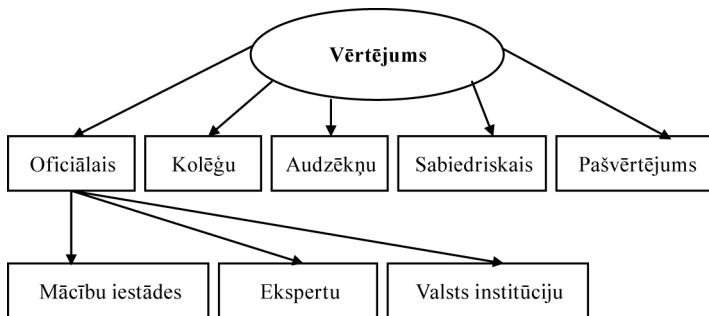
Stratēģijas plāns līdz 2013. gadam paredz, ka ikvienam indivīdam jābūt tehnoloģiski izglītotam, kritiski domājošam, lietpratējam problēmu risināšanā,

spējīgam patstāvīgi iegūt informāciju un ar to strādāt, veidot sadarbību, pieņemt lēmumus, risināt problēmas.

Izglītībai izvirzītās prasības izriet no intelekta definīcijas, un faktiski nav nekas inovatīvs, tikai attīstībai ir salikti citi akcenti.

Intelekts ir psihs dinamiska struktūra, kas veidojas, zināšanām un domāšanas pieredzei mijiedarbojoties, lai organizētu adaptīvu sociālo un bioloģisko uzvedību kultūrvidē.

Izglītības sasniegumus regulāri vērtē un salīdzina laikā un telpā (1. att.).

*1. att. Izglītības vērtēšanas dalībnieki (autore R. Garleja)
The Participants of Education's Evaluation (Author R. Garleja)*

Izglītības produkta kvalitātes vērtēšanai izmanto normatīvos materiālus un ārvalstu pieredzi. Lai gan notiek regulāra vērtēšanas sistēmas darbība, izglītības kvalitāte nav atrisināta; pārmaiņas apstieidz standartus (2. att.).

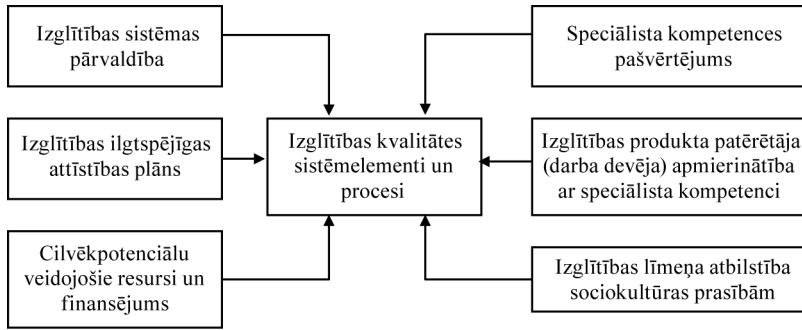
Izglītības sistēmas kvalitāte balstās uz trīs pīlāriem:

- ieguldījumu kvalitāte un sabalansētība;
- mācībspēku kvalitāte un pedagoģiskā procesa organizācija;
- sasniegumi un to atgriezeniskā saikne sabiedrības vērtējumā.

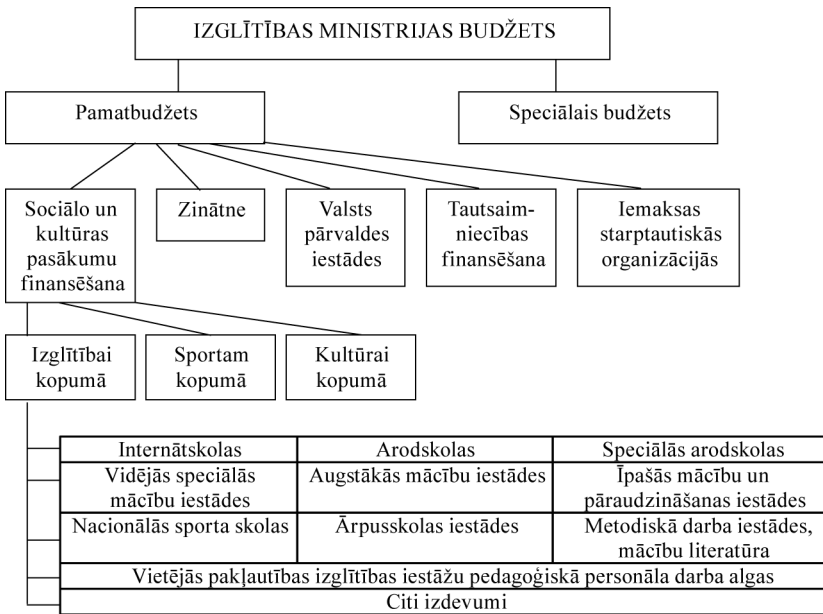
Izglītībai mūsdienās tiek izvirzītas jaunas prasības:

- apgūt zināšanas un prasmes dzīvei demokrātiskā, nepārtraukti mainīgā sabiedrībā;
- saglabāt kultūrvidi multinacionālas sabiedrības apstākļos;
- nodrošināt konkurētspēju darba resursu tirgū.

Izglītības produkta kvalitāte nav augsta, jo pēdējos piecpadsmit gados notikušas pārmaiņas, bet finansiālais nodrošinājums bijis pieticīgs. Arī vēl šodien nav izstrādāts ekonomiski pamatots finanšu sadales, izlietošanas un atbildības mehānisms. Iedalot finansējumu studiju programmām, nav veikti priekšmetu un programmu pārklāšanās pētījumi.

2. att. **Izglītības produkta kvalitātes vērtēšanas struktūrmodelis (autore R. Garleja)**
Structural Model for Evaluation of Educational Product's Quality (Author R. Garleja)

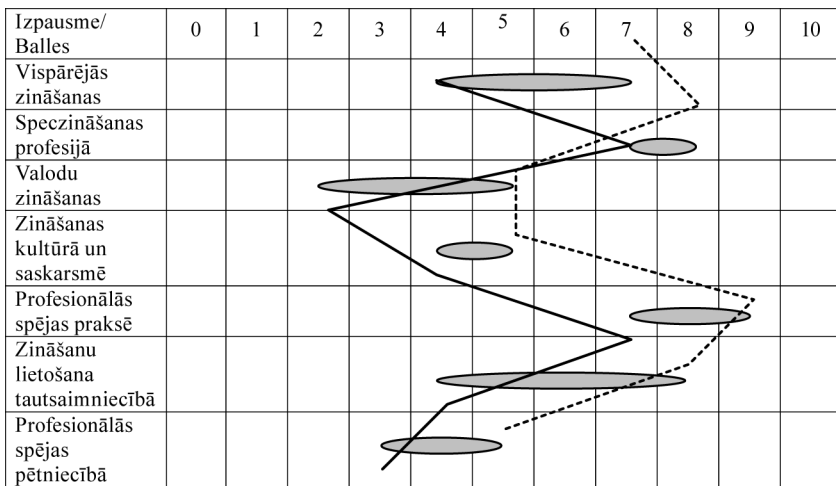
3. att. **IZM budžeta struktūra [8]**
Budgetary Structure of Ministry of Education and Science [8]

Valsts budžeta finansēto studiju vietu skaits augstākā izglītībā nav sakārtots atbilstoši saimniekošanas un socializācijas vajadzībām Latvijā. Nepietiekami tiek novērtētas izglītības un pētniecības sadarbības iespējas ar darba devējiem un studentiem. Izpratne par izglītības kvalitāti kā sabiedrības attīstības avotu netiek analizēta kontekstā ar ilgtspējīgas attīstības virzieniem un jomām.

Netiek veicināta akadēmiskā personāla iesaistīšana izglītības pētījumos. Reflektanti, izvēloties studiju virzienu, vadās no programmā norādītajiem mācību priekšmetiem, projicējot tos uz profesionālo kompetenci, bet standartprasības, kas norādītas programmā, vairumā gadījumu atbilst tikai profesionālās darbības prasībām speciālo zināšanu un tehnoloģiju apgūšanai.

Studijās ir jāapgūst plašs kompetenču spektrs (profesionālā, sociokultūras, personības attīstības, metodiskā, komunikatīvā, konceptuālā, emocionālā, radošā, aperceptīvā, lietišķās saskarsmes, līderisma, metodoloģiskā, izziņas, pētniecības jomā, kā arī spriestspēja, atvērtība inovatīvai darbībai, pašrefleksijas, racionalizācijas, novērošanas prasmes u. c.

Pētījumā mēģinājām noskaidrot, kā reāli darbojas starppriekšmetu integrācija, lai veidotu dzīves darbībai nepieciešamo kompetenci. Aptaujā piedalījās 2006./2007. akad. gadā – 74; 2005./2006. akad. gadā – 48 maģistrantūras studenti no finanšu un kredīta virziena. Uzdevums bija novērtēt Sociālās psiholoģijas priekšmeta nozīmību pēc 10 punktu skalas kompetences veidošanā un izziņas vajadzību apmierināšanā.

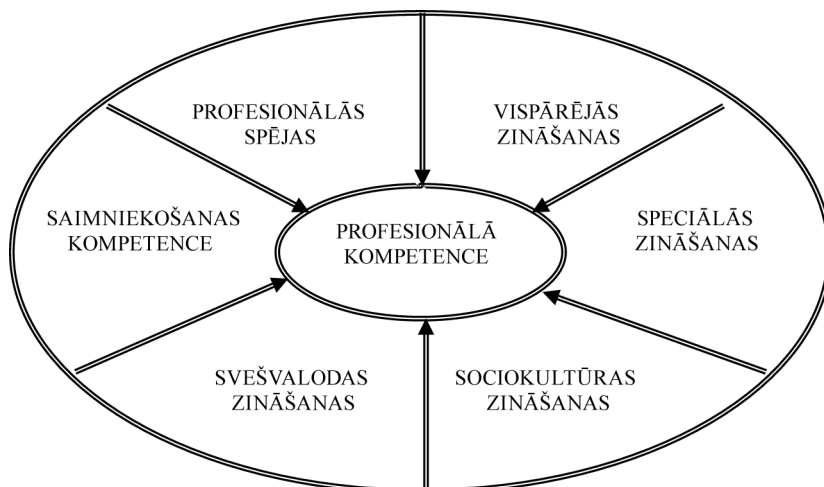
- 2005./2006. akad. gads
 - - - - 2006./2007. akad. gads
 ○ turpmāk nepieciešams attīstīt

4. att. Kompetences veidošanās Sociālās psiholoģijas priekšmetā maģistrantūras Finanšu un kredīta virzienā (autore R. Garleja)

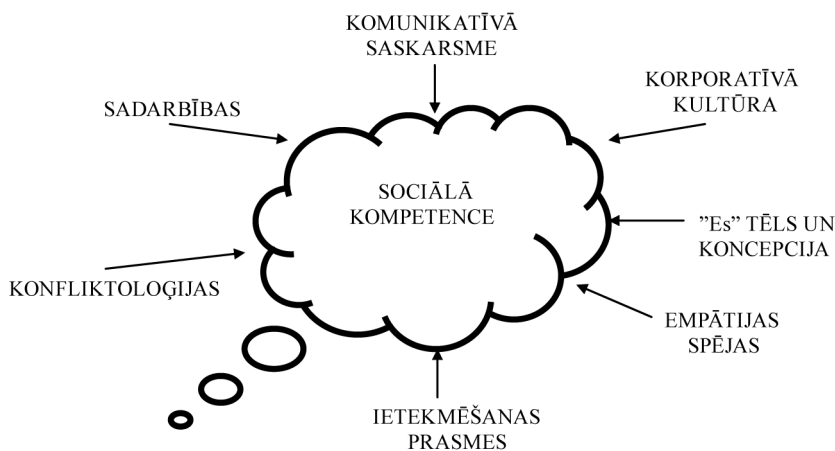
Development of Competence in Social Psychology within the Finance and Credit Master's direction (Author R. Garleja)

Kā redzams 4. attēlā, studentu vērtējums profesionālās kompetences veidošanā ir 2 un 8 ballu robežās.

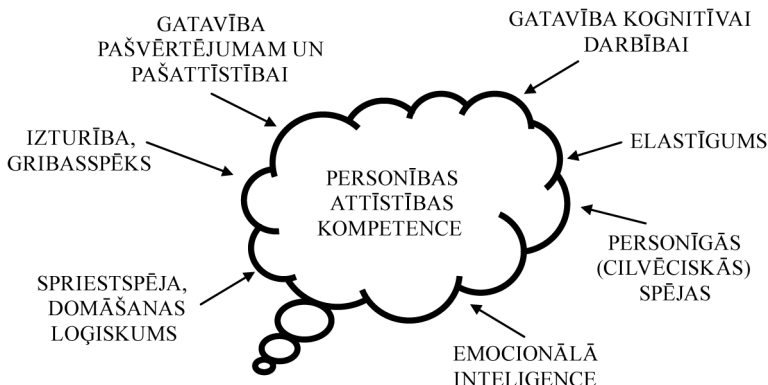
- Vispārējās zināšanas (4–7) balles.
- Speciālās zināšanas profesijā (7–8).
- Valodu zināšanas (2–5).
- Zināšanas kultūrā un saskarsmē (4–5).
- Profesionālās spējas saimniekošanas praksē (7–9).
- Zināšanu lietošana uzņēmējdarbībā (4–8).
- Profesionālās spējas pētniecībā (3–5).

5. att. Profesionālo kompetenci veidojošie zināšanu virzieni (autore R. Garleja)
The Elements of Personal Competence (Author R. Garleja)

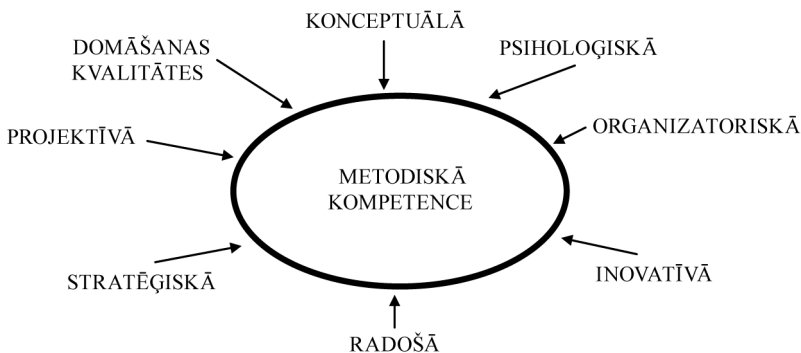

6. att. Sociālās kompetences satura galvenie virzieni (autore R. Garleja)
The Main Directions of Social Competence's Content (Author R. Garleja)

7. att. Personības kompetences kvalitātes (autore R. Garleja)

The Qualities of Personal Competence (Author R. Garleja)

8. att. Metodiskā kompetence (autore R. Garleja)

Methodological Competence (Author R. Garleja)

Kompetence ir komplekss kognitīvās darbības novērtējums. Kompetence veidojas uz teorētisko zināšanu un pieredzes bāzes. Zināšanas ir cilvēka atmiņā saglabātā informācija. Zināšanu saturu veido deklaratīvās un procedūras zināšanas. Deklaratīvās zināšanas ir cilvēkam zināmi subjektīvi fakti. Procedūras zināšanas norāda, kā subjektīvi uztvertie fakti tiek izmantoti darbībā.

Zināšanu klasifikācijā izdala arī semantiskās zināšanas, tā ir informācija par esību un apkārtējo pasauli, tās uztveri.

Pieredze ir vingrināšanās ceļā apgūtas prasmes. Pieredze ir svarīgs informācijas avots, bet nav pietiekams zināšanu sasniegumu rādītājs, tas ir subjektīvs mērījums, kas jāizvērtē, pamatojoties uz objektīvajām zināšanām.

Objektīvās zināšanas raksturo teorētiskās zināšanas atmiņas saturā. Pieredze var mainīt zināšanas un attieksmi pret mācīšanās nozīmi, informācijas apguvi, asociāciju veidošanos, kognitīvo darbību. Rodas jautājums – vai prioritāras ir teorētiskās zināšanas vai pieredze, izmantojot aktīvās apmācības metodes (lietišķās spēles, gadījumu analīze, menedžmenta spēles) didaktiskos vingrinājumos. Piemēram,

patērētāju uzvedības priekšmetā lietišķās spēles varētu veidot kā saskarsmes tehnikas treniņu saskarsmes satūra un teorētiskās bāzes izvērtēšanā, uzvedības kultūras un emocionālā intelekta vērtējumā u. c.

Tā kā izglītība ir virzīta uz reālo dzīvi, izglītības metodoloģijas pamatā vajadzētu būt pieredzes analīzei eksperimentēšanas prasmes un teorētisko zināšanu atgriezeniskās saiknes izvērtēšanai.

Pedagoģiskajā literatūrā zināšanu un pieredzes apgūšanas secība studiju procesā joprojām ir diskutabla, tā ir atkarīga no studenta tipa un pieredzes kapacitātes.

Pētījumā mēģinājām noskaidrot studentu attieksmi, izmantojot izziņas vajadzību ranžējuma izvēles pamatojumu, ko varētu izmantot studentu kognitīvās attieksmes veidošanā (mācību priekšmeta satūra un mācīšanās metožu nozīmības vērtējums izziņas vajadzību veidošanās procesā).

Eksperimentā piedalījās LU Ekonomikas un vadības fakultātes Tirdzniecības pētīšanas un Kvalitātes nodrošināšanas un vērtēšanas (43+34=77) maģistrantūras studenti. Respondentu apakšgrupas veidotas pa studiju virzieniem. Teorētiskais pamats ir A. Maslova vajadzību teorija (1. pielikums).

Rezultātu vērtēšanas skala:

- 1 punkts – ļoti svarīgi,
- 2 punkti – svarīgi,
- 3 punkti – mazsvarīgi,
- 4 punkti – nav svarīgi.

Pētījums veikts 2006./2007. akad. gadā. Testa rezultāti apkopoti *Excel* programmā un atspoguļoti diagrammās.

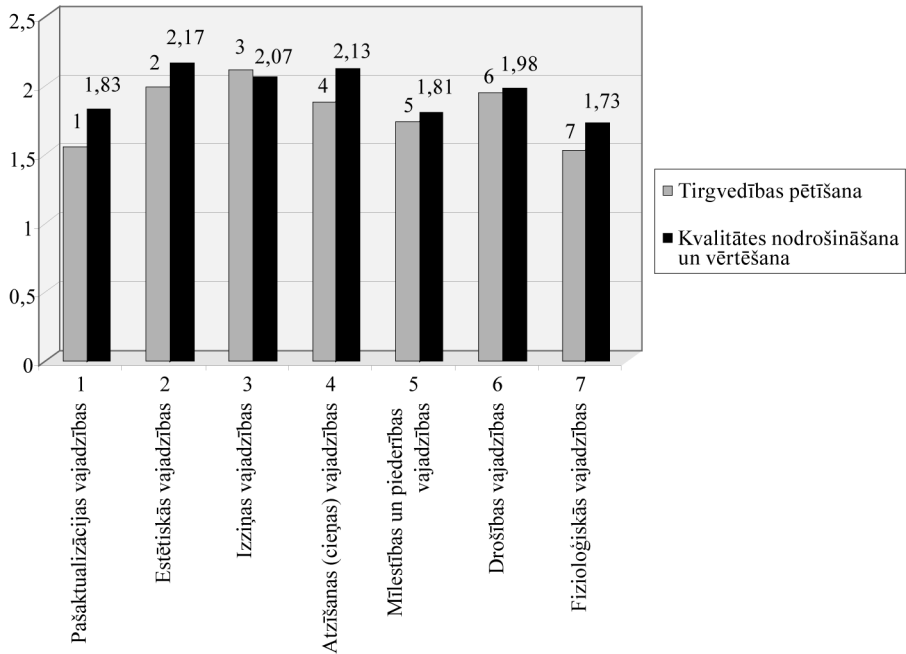
Izvērtējot un salīdzinot apakšgrupu respondentu atbildes, parādās atšķirības studiju virzienos. Kvalitātes nodrošināšanas un vērtēšanas grupas studenti ir vērsti un precīzu standartprasību ievērošanu, produktu kvalitātes uzlabošanu un lielāku uzsvāru liek uz pieredzi.

Tirdzniecības pētīšanas grupas respondenti iedziļinās jautājumos, kas saistīti ar tirdzniecības teoriju, tas atbilstoši parādās kognitīvā attieksmē.

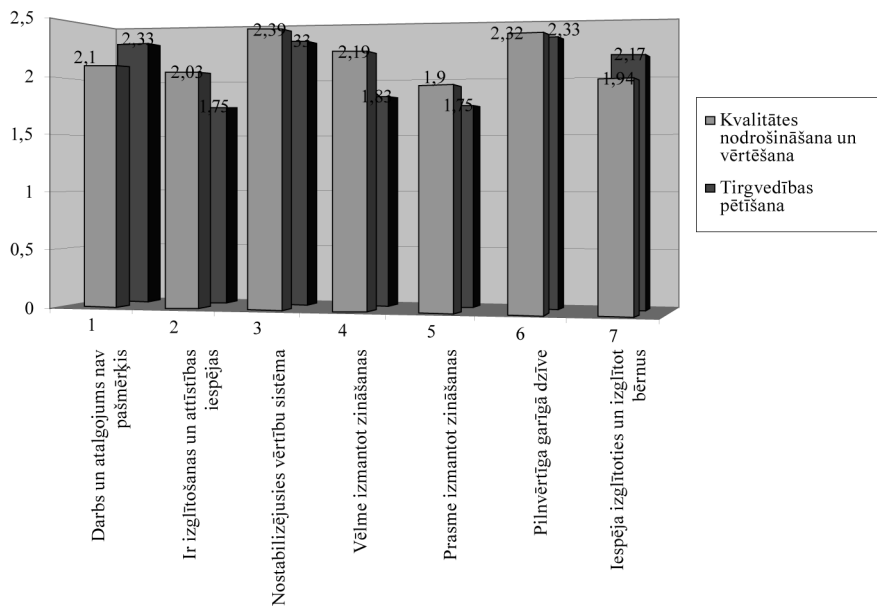
1. tabula

Vajadzību nozīmības vērtējums (punkti)
Evaluation of Importance of Needs (full stops)

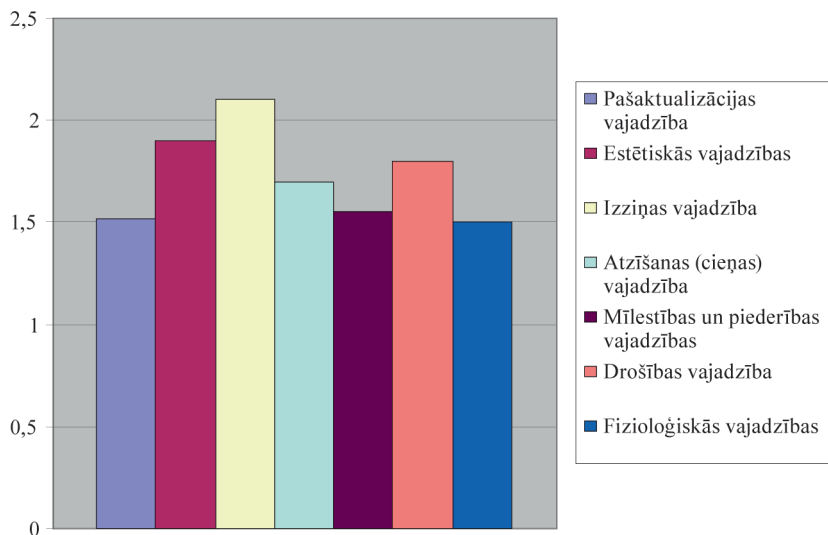
Tirdzniecības pētīšana		Kvalitātes nodrošināšana un vērtēšana	
Vajadzības	punkti	Vajadzības	punkti
Fizioloģiskās vajadzības	1,53	Fizioloģiskās vajadzības	1,73
Pašaktualizācijas vajadzības	1,56	Mīlestības un piederības vajadzības	1,74
Mīlestības un piederības vajadzības	1,74	Pašaktualizācijas vajadzības	1,83
Atziņas (cieņas) vajadzības	1,88	Drošības vajadzības	1,98
Drošības vajadzības	1,95	Izziņas vajadzības	2,07
Estētiskās vajadzības	1,99	Atziņas (cieņas) vajadzības	2,13
Izziņas vajadzības	2,12	Estētiskās vajadzības	2,17

9. att. Vajadzību salīdzinājums respondentu grupās
Comparison of Needs within the Groups of Respondents

10. att. Izzaņas vajadzības
Cognitive Needs

11. att. Vajadzību nozīmīgums respondentu vērtējumā
Importance of Needs Form Respondent's Viewpoint

Eksperimentā iegūtie rezultāti neliecina, ka izglītības vajadzības vērtējums būtu augsts. Lai noskaidrotu kognitīvo attieksmi veidojošos faktoros, ir nepieciešams veikt padziļinātu pētījumu par izglītības būtību, procesiem, izziņas veidiem, formām, darbības virzību, individualitāti, inovativitāti, cilvēka alkām saplūst ar kultūras vērtībām objektīvajā un subjektīvajā izpratnē un tamlīdzīgi.

Ir jāpanāk iekšējo stimulu pārsvars par ārējiem apstākļiem; jācīnās ar vērtībizglītības krīzes draudiem.

Rezumējums

Lai uzlabotu izglītības kvalitāti un paaugstinātu studentu izziņas vajadzības:

pirmais solis – izziņas vajadzību noskaidrošana, ņemot vērā individuālās karjeras stratēģiju, personības tipu, pārmaiņas sociokultūrā;

otrais solis – teorētiskā, didaktiskā, metodiskā nodrošinājuma izvēle un iekļaušana studiju procesa dizainā, lai panāktu kognitīvās darbības aktivizāciju;

trešais solis – studiju procesa atgriezeniskās saiknes un sasniegumu novērtēšana nacionālās ilgtspējīgas attīstības kontekstā.

Literatūra

1. Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации. Под ред. А. Л. Тапоненко, Т. М. М. Орловой. *Социальные отношения*. 2003.
2. Брукинг, Э. *Интеллектуальный капитал. Ключ к успеху в новом тысячелетии*. СПб. : Питер, 2001.
3. Stuart, T. A. *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. L., 1997.
4. *Психология труда*. Под ред. А. В. Карпова. М. : Владос, 2004.

5. Pieejams: <http://izm.gow.lv/default.aspx?tabID=22&lang=1&id=103>

6. Pieejams: <http://www.balticit.com/ist4balt/highereducationlv.php>

7. Pieejams: <http://www.aikne.lv/kopmat/IKO10304>

8. Nacionālās attīstības plāns. Pieejams: www.politika.lv/index.php?id=8931

Summary

The Authors of this research have tried to investigate how integration of several subjects for developing competence of human action works in reality. Respondents of the current poll were 74 students from the 2006/2007 academic year, chosen from the Finance and Credit Master's midst and 48 students from 2005/2006 academic year, likewise chosen from the Master's midst. The main objective for this research was to evaluate the importance of Social Psychology on the scale of 10 full stops for development of competence and fulfillment of cognitive demands.

Following steps for the improvement of Educational quality and promotion of student's cognitive demands have been identified:

- *One, clarification of cognitive needs, based on strategy of individual's personal carrier, type of personality and changes in social culture.*
- *Two, the choice of theoretical, didactical and methodological equipment and its integration within the design of studying process, trying to activate cognitive action.*
- *Three, evaluation of feedback and track records in study-process in the context of national development.*

Key words: *studies, knowledge, experience, attitude, competence, education's product, quality.*

Pielikums.

A. Maslova vajadzību hierarhija

Vajadzība	Vajadzības izpaušme	loti svarīgi	svarīgi	mazsvarīgi	nav svarīgi
		1	2	3	4
Pašaktualizācijas vajadzība	apmierinātība ar savu dzīvi				
	labā pašsajūta, darbs, kurā var realizēt savas spējas un gūt gandarījumu				
	iespēja realizēt vaļasprieku				
	ir mērķi un ir iespējas tos sasniegt				
	pašvērtības izjūta, atbildība par savu dzīvi				
	izvēles brīvība				
	katra diena nes gandarījumu				
	veselīga pašapziņa, laimes izjūta				
Estētiskās vajadzības	patīkams darbs, kas reizē ir arī hobijs				
	pozitīvs vizuālais tēls				
	dzīve harmonijā ar sevi				
	prasmē priecāties par savu dzīvi				
	iespēja baudīt mākslu				
Izziņas vajadzība	darbs un atalgojums nav pašmērķis				
	ir izglītošanās un attīstības iespējas				
	nostabilizējusies vērtību sistēma				
	vēlme nepārtraukti pilnveidoties un paaugstināt izglītības līmeni				
	prasmē izmantot zināšanas				
	pilnvērtīga garīgā dzīve				
	iespēja izglītoties un izglītot bērnus				
Atziņas (cieņas) vajadzība	izjūta, ka esmu atbilstoši novērtēts darbā un kā personība				
	domubiedri tevi saprot				
	stāvoklis sabiedrībā				
	sabiedrība tevi pieņem				
	brīvība; iespēja darīt to, kas patīk				
Mīlestības un piederības vajadzība	panākumi				
	abpusēja mīlestība				
	bērni				
	sajūta, ka tevi mīl un tu mīli				
	esmu gaidīts bērns ģimenē				
	labi draugi				
	pieņemama sociālā vide				
	ticība				
sadarbība ar līdzcilvēkiem – mani pieņem un es spēju pieņemt citus					
es spēju dot gandarījumu līdzcilvēkiem					

Vajadzība	Vajadzības izpausme	loti svarīgi	svarīgi	mazsvarīgi	nav svarīgi
		1	2	3	4
Drošības vajadzība	labi atalgots darbs				
	saticīga ģimene				
	vecāku atbalsts				
	līdzsvars dzīvē				
	draugs, kuram var uzticēties				
	„es gribu un es varu”				
	spēja ietekmēt apstākļus, nevis pakļauties tiem				
	sapratne no citu puses				
	drošības, stabilitātes sajūta				
	valsts garantijas, valdība				
	likumdošana				
	personas sociālā un politiskā drošība				
	pārliecība par rītdienu				
	spēja orientēties apstākļos				
Fizioloģiskās vajadzības	labā pašsajūta un veselība				
	iespēja uzturēt labu veselību un ārstēties				
	iespēja veltīt sev laiku				
	ekoloģiski tīra vide				
	apmierinātas materiālās nepieciešamības – pārtika, apģērbs ...				
	iespēja pilnvērtīgi atpūsties				
	pilnvērtīga seksuālā dzīve				

Profesionālās izglītības attīstība un atbilstība darba tirgus prasībām Latvijā

Development of Vocational Education and Its Compliance with Labour Market Requirements in Latvia

Zigrīda Goša

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: zigrida.gosa@lu.lv

Izglītība ietekmē ne tikai iedzīvotāju nodarbinātību, bet arī dzīves kvalitāti un valsts attīstību nākotnē. Pētījuma mērķis ir speciālistu sagatavošana profesionālās izglītības sistēmā un to iespējas iesaistīties darba tirgū.

Pētījuma rezultāti parāda, ka audzēkņu skaits profesionālās izglītības iestādēs samazinās. Speciālistu sagatavošana dažādās profesionālās izglītības programmu grupās ir būtiski mainījies. Profesionālās izglītības kvalitāte tikai daļēji atbilst darba tirgus prasībām.

Atslēgvārdi: profesionālā izglītība, izglītības līmenis, izglītības programmu grupas, nodarbinātība, izglītības iestāžu finansēšana.

Ilgtermiņa konceptuālajā dokumentā Valsts izaugsmes modelis „Cilvēks pirmajā vietā” par Latvijas izaugsmes galveno resursu ir atzītas iedzīvotāju zināšanas un gudrība, to prasmīga un mērķtiecīga izmantošana [1, 8].

Nacionālajā attīstības plānā 2007.–2013. gadam uzsvērts, ka Latvijas galvenais resurss ir cilvēku zināšanas. Zināšanas nosaka darbaspēka kvalitāti, veicina kapitāla izmantošanu un stimulē tehnoloģiju attīstību. Atbalsts izglītībai veicina lielāku nācijai saliedētību. Zināšanas pirmām kārtām ir zinoši cilvēki, kas vēlas strādāt, savas zināšanas izmantot personiskās labklājības celšanai, sava darba ražīguma paaugstināšanai un kas izvirzījuši sev dzīvē konkrētus mērķus. Tāpēc valdībai jānodrošina konkrēts atbalsts izglītības sistēmai un mūžizglītībai. Valsts uzdevums ir nodrošināt jebkuram cilvēkam vispārējās izglītības, kā arī kvalitatīvas augstākās un profesionālās izglītības iespējas. Zināšanu sabiedrībā kvalitatīva vispārējā vai profesionālā izglītība ir minimālais starta kapitāls, bez kura nav iespējama pilnvērtīga un veiksmīga iekļaušanās darba tirgū.

Raksta mērķis – analizēt speciālistu sagatavošanu profesionālās izglītības iestādēs un to atbilstību darba tirgus prasībām Latvijā no 2000. gada līdz 2006. gadam.

Izmantotā informācija, pētījuma metodes un terminu skaidrojums

Pētījumā izmantoti LR CSP dati par Latvijas izglītības iestāžu darbību, darbaspēka apsekojuma un tautas skaitīšanas rezultāti. Darbā lietotas statistiskās metodes un salīdzinošā analīze.

Vispilnīgākā informācija par profesionālo izglītības iestāžu darbības rezultātiem ir statistisko datu krājumā „Izglītības iestādes Latvijā 2000./2001. mācību gada sākumā” un citos statistisko datu krājumos par izglītības iestādēm. Statistiskos datu krājumos informācija apkopota atbilstoši 2004. gada 11. maijā apstiprinātajai Latvijas Republikas Izglītības klasifikācijai un Starptautiskās standartizētās izglītības klasifikācijas 1997. gada versijai (International Standard Classification of Education – ISCED). Atbilstoši šai klasifikācijai profesionālā izglītībā izdala trīs līmeņus: 2. līmenis – profesionālā pamatizglītība, 3. līmenis – profesionālā vidējā izglītība un 4. līmenis – profesionālā izglītība pēc vidējās izglītības.

Profesionālā pamatizglītība ir pamatizglītības pakāpē apgūtas prasmes veikt vienkāršus uzdevumus noteiktā praktiskā darbībā. Profesionālās izglītības likumā noteikts, ka pamatizglītība ir pamata pakāpes profesionāla izglītība, kas dod iespēju iegūt pirmā līmeņa profesionālo kvalifikāciju. Profesionālā vidējā izglītība ir vidējās pakāpes profesionālā izglītība, kas dod iespēju iegūt trešā līmeņa profesionālo kvalifikāciju. Profesionālā augstākā izglītība ir augstākās pakāpes profesionālā izglītība, kas dod iespēju iegūt ceturta vai piektā līmeņa profesionālo kvalifikāciju [2, 1].

2000. gada tautas skaitīšana bija pirmā tautas skaitīšana Latvijā kopš tās valstiskās neatkarības atjaunošanas. Tās mērķis bija iegūt visaptverošu un objektīvu informāciju par iedzīvotāju skaitu, sastāvu, izglītības līmeni, nodarbošanos un citiem jautājumiem. Iepriekšējā tautas skaitīšana tika veikta 1989. gadā. No 1989. līdz 2000. gadam valstī bija notikušas daudzas būtiskas pārmaiņas, arī izglītībā. Tautas skaitīšanas laikā personas no 7 gadu vecuma atbildēja uz jautājumu: „Jūsu izglītības līmenis”. LR Centrālā statistikas pārvalde ir publicējusi datus par 15 gadu un vecāku iedzīvotāju izglītības līmeni [3, 183–202].

Darbaspēka apsekojuma galvenais mērķis ir iegūt informāciju par Latvijas iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti, lai raksturotu darbaspēka dzimumu, vecumu, izglītības līmeni. Lai panāktu atbilstību Eiropas Savienības prasībām un līdz ar to arī salīdzinātu ar citās valstīs līdzīgos apsekojumos iegūto informāciju, kopš 2002. gada darbaspēka apsekojumā tika veiktas izmaiņas. Pašreiz Latvijā pēc noteiktas sistēmas atlasītās respondentu mājāsaimniecības tiek apsekotas katru nedēļu visa gada laikā. Nepārtrauktā apsekojuma būtība ir tāda, ka visu gadu katru nedēļu tiek veikta aptauja pēc noteiktas sistēmas atlasītajās adresēs esošajās mājāsaimniecībās. Informācija par Latvijas sabiedrisko ekonomisko aktivitāti un situāciju darba tirgū ir sniegta par 15–74 gadu veciem iedzīvotājiem [4, 2].

Profesionālās izglītības posmi

Izglītība ir viena no galvenajām cilvēkkapitāla veidošanās sastāvdaļām un vistiešāk ietekmē dzīves līmeni valstī, kā arī nosaka valsts cilvēkresursu potences un attīstību nākotnē. Analizējot bērnu un jauniešu skaitu, kuri mācās, autore secina,

ka no 1990. līdz 2000. gadam valstī iezīmējušās ne tikai pozitīvas, bet arī negatīvas tendences [5, 117]. Šie tendenču rezultāti parādās, ja salīdzina tautas skaitīšanas datus par iedzīvotāju skaitu ar augstāko, vidējo speciālo, vispārējo vidējo un cita veida izglītību uz 1000 iedzīvotājiem 1989. un 2000. gadā:

- pazeminājies 15–19 un 20–29 gadus veco iedzīvotāju izglītības līmenis, turpretim strauji pieaudzis 30 gadus veco un vecāku iedzīvotāju izglītības līmenis;
- strauji samazinājies 15–19 gadus veco iedzīvotāju skaits, kuriem ir vidējā speciālā izglītība un vispārējā vidējā izglītība, turpretim 4,5 reizes palielinājies to iedzīvotāju skaits, kuriem ir sākumskolas izglītība, un par 14,3% to iedzīvotāju skaits, kuriem ir zemāka izglītība par sākumskolas izglītību;
- 20–29 gadus veco jauniešu grupā par 32,0% samazinājies to jauniešu skaits, kuriem ir vidējā speciālā izglītība, un par 12,4% to jauniešu skaits, kuriem ir vispārējā vidējā izglītība. Tātad gados jaunāko darbspējas vecuma iedzīvotāju izglītības līmenis ir pazeminājies salīdzinājumā ar 1989. gadu. Samērā zemais izglītības līmenis ir viens no faktoriem, kas ietekmē bezdarba līmeņa pieaugumu jauniešu vidū [5, 118–119].

Profesionālā izglītība – izglītības process, kas nodrošina praktisku un teorētisku sagatavošanos darbībai noteiktajā profesijā, profesionālās kvalifikācijas ieguvei un pilnveidei.

Profesionālās izglītības tradīcijas bija jau Pirmās Latvijas Republikas laikā (1918–1940) un arī padomju laikā. Profesionālās izglītības programmas tradicionāli ir bijušas orientētas uz konkrētas kvalifikācijas ieguvi. Padomju laikā visās programmās obligāti bija jāiekļauj arī vidējās vispārējās izglītības saturs. Bieži vien šo mācību priekšmetu apguve bija formāla, turklāt līdz ar to samazinājās stundu skaits ar profesijas apguvi saistītajos mācību priekšmetos. Padomju laikā augstākās izglītības līmenī pastāvēja tikai viena veida profesionālās izglītības programmas. Profesionālās izglītības sistēmai bija jāpielāgojas tirgus ekonomikai, jātiek galā ar viedokli par padomju profesionālās izglītības sistēmu un tās kvalitāti, kā arī ar to, ka strauji samazinājās profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaits, jo daudz populārāka kļuva vispārējā vidējā izglītība un augstākā izglītība.

Pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā Latvijā profesionālās izglītības attīstībā iezīmējās trīs posmi.

1. posms (1995–1998) – tika definēti profesionālās izglītības galvenie mērķi, ko noteica Izglītības attīstības programma (1998–2003). Šai laikā īpaša nozīme bija *Phare* programmas ietvaros realizētajiem projektiem.
2. posms (1999–2001) – 1999. gadā pieņemtais Profesionālās izglītības likums veidoja juridisko bāzi profesionālai izglītībai. Galvenie likuma uzdevumi bija noteikt profesionālās izglītības veidus, iegūstamās kvalifikācijas līmeņus un prasības kvalifikācijas iegūšanai, noteikt ar profesionālo izglītību saistīto struktūru atbildību un nodrošināt valsts profesionālās politikas īstenošanu. *Phare* programmas projekti palīdzēja likuma ieviešanā.

3. posms (2002–2005) – tiek pieņemta Izglītības attīstības koncepcija 2002.–2005. gadam, kuras galvenais mērķis ir nodrošināt tādas pārmaiņas izglītības sistēmā, kas veicinātu uz zināšanām balstītas demokrātiskas un sociāli integrētas sabiedrības veidošanos un Latvijas iedzīvotāju un tautsaimniecības konkurētspējas paaugstināšanos, kā arī vienlaikus saglabātu un attīstītu Latvijai raksturīgas kultūras vērtības [6, 7].

Profesionālās izglītības sistēmai Latvijā, līdzīgi kā dažās citās valstīs, ir visai negatīvs tēls. Iemesli tam ir vairāki, arī sabiedrībā pastāvošie stereotipi, piemēram, uzskats, ka profesionālās izglītības sistēmā iesaistās tie, kas nekur citur nav spējīgi mācīties, kvalificēto strādnieku zemais statuss sabiedrībā, programmu neatbilstība darba tirgus prasībām, sabiedrības koncentrēšanās uz vispārējo vidējo un augstāko izglītību. Pārsteidzoši, bet privāto profesionālās izglītības iestāžu skaits ir apmēram 9% no 96 profesionālās izglītības iestādēm Latvijā 2005. gadā, un tajās mācījās 3,6% no kopējā profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu skaita [7, 47]. Šīs mācību iestādes galvenokārt atrodas Rīgā un gatavo speciālistus pakalpojumu sfērai un uzņēmējdarbībai. Nelielais privāto profesionālo mācību iestāžu un audzēkņu skaits liecina par to, ka uzņēmēji un audzēkņi nav ieinteresēti ieguldīt līdzekļus šajā darbības sfērā, jo profesionālo izglītības iestāžu darbības nodrošināšanai nepieciešama materiāli tehniskā bāze, kuras izveidošanai un pilnveidošanai nepieciešami lieli līdzekļi, kā arī speciāli sagatavoti pasniedzēji.

Profesionālās izglītības iestāžu finansēšana

Pašreiz profesionālās izglītības iestādēs – atšķirībā no augstskolām – galvenokārt ir tikai budžeta vietas. Privātajās profesionālās mācību iestādēs tiek uzņemti tikai 4% no kopējā uzņemto audzēkņu skaita. Tātad pašreiz profesionālās izglītības sistēmā pastāv valsts finansējums un vietu skaitu profesionālajā izglītībā nosaka budžeta iespējas. Savukārt Izglītības un zinātnes ministrija nosaka valsts finansēto vietu skaitu attiecīgajā profesionālās izglītības programmā.

Privātajās profesionālās izglītības iestādēs maksu par profesionālās kvalifikācijas ieguvu nosaka to dibinātāji.

Latvijā vidējās pakāpes profesionālās izglītības finansēšana notiek pēc normatīviem, kuru pamatā ir mācību plāns, audzēkņu un grupu skaits. Izglītības iestādes finansē no valsts budžeta, no pašvaldību budžeta, no fizisko un juridisko personu līdzekļiem, kā arī atsevišķu ārvalstu palīdzības fondiem un projektiem.

Eiropas valstīs vidēji 10% no kopbudžeta līdzekļiem tiek veltīti izglītībai, un gandrīz pusei no Eiropas valstīm kopbudžeta izdevumi izglītībai ir 5–6% no iekšzemes kopprodukta [8, 161–166].

Arī Latvijā valsts izdevumi izglītībai ir 5–6% no iekšzemes kopprodukta [7, 21].

Valsts finansējums profesionālai izglītības sistēmai pēdējos gados pakāpeniski palielinās, tomēr izdevumu īpatsvars profesionālai izglītībai no valsts konsolidētā budžeta kopējiem izdevumiem un no iekšzemes kopprodukta pakāpeniski samazinās.

Kopš 2002. gada izdevumu īpatsvars profesionālās izglītības mācību iestādēm un pasākumiem ar katru nākamo gadu ir samazināts. 2004. gada beigās no Valsts konsolidētā budžeta kopējiem izdevumiem (bez ziedojumiem un dāvinājumiem) izdevumi profesionālai izglītībai bija 1,7% un 0,5% no iekšzemes kopprodukta. Arī likumā par valsts budžetu 2005. gada noteiktie profesionālās izglītības izdevumu apjomi attiecībā pret valsts budžeta kopējiem izdevumiem salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem ir samazināti, un 2006. gadā ir tikai 1,2% un 0,4% no iekšzemes kopprodukta [9].

2004. gadā no kopējiem profesionālās izglītības mācību iestāžu un pasākumu budžeta līdzekļiem 98,3% bija uzturēšanas izdevumi, kuri ietver ēku ekspluatācijas izdevumus, neieskaitot remontu, pedagoģisko darbinieku un saimniecisko darbinieku algas, audzēkņu stipendijas, transporta izdevumu kompensāciju.

Kapitālieguldījumiem un investīcijām tika piešķirti 1,7% finanšu līdzekļu.

Likumā par valsts budžetu 2005. gadam un likumā par valsts budžetu 2006. gadam noteiktie izdevumu apjomi profesionālo izglītības iestāžu kapitālieguldījumiem salīdzinājumā ar 2004. gadu ir tikpat kā dubultoti. Līdz ar to kapitālieguldījumu īpatsvars 2006. gadā palielinājies līdz 2,7%. Tomēr profesionālās izglītības sistēmas attīstībai nepieciešami ievērojami lielāki izdevumi kapitālieguldījumiem. Pašreiz saņemtais finansējums nodrošina tikai nozares izdzīvošanu, bet ne attīstību.

Izglītības iestāžu materiāli tehniskā nodrošinājuma uzlabošanai izstrādāta Eiropas Reģionālās attīstības fonda nacionālā programma „Profesionālās izglītības iestāžu renovācija un mācību aprīkojumu modernizācija”. Programma paredz modernizēt mācību darbnīcas, laboratorijas un kabinetus 28 profesionālās izglītības iestādēs. Programmas kopējās izmaksas ir 3,1 miljons latu. Programmas īstenošanas galvenie rezultāti ir šādi:

- samazināsies teritoriālās sociāli ekonomiskās atšķirības starp reģioniem ir ekonomiski aktīvo iedzīvotāju un lauku jaunatnes migrācija. Iedzīvotājiem būs iespējas iegūt darba tirgus prasībām atbilstošu profesionālo izglītību iespējami tuvu savai dzīves (darba) vietai;
- palielinot un dažādojot izglītības programmu piedāvājumu un modernizējot izglītības iestāžu materiāli tehnisko nodrošinājumu, palielināsies profesionālās izglītības prestižs sabiedrībā un audzēkņu skaits profesionālās izglītības programmās, samazināsies iedzīvotāju skaits ar zemu pamatprasmju līmeni, kā arī izglītības iestāžu nepabeigušo skaits [10, 32].

Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu skaits

Profesionālās izglītības programmas tiek piedāvātas trīs līmeņos – pamata, vidējā un augstākajā. Latvijā tiek piedāvātas profesionālās pamatizglītības, arodizglītības, profesionālās vidējās izglītības, pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības un otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programmas.

Autore rakstā apskata audzēkņu sagatavošanu pamatizglītības un vidējās izglītības līmenī, bet nepievēršas augstākās izglītības līmenim.

Pašreizējā laika posmā profesionālās izglītības sistēmā kvalificētu speciālistu sagatavošanu tautsaimniecības sektoriem kavē disproporcija starp vispārējās

vidējās izglītības un profesionālās izglītības programmu izvēli pēc pamatskolas. Latvijā arvien lielāks jauniešu skaits pēc pamatskolas izglītības ieguves mācības turpina vidusskolā un neizvēlas profesionālās izglītības iestādes. 2000. gadā 34,8% pamatskolu beigušie skolēni mācības turpināja profesionālās izglītības iestādēs, bet 2005. gadā 29,9% [7, 12]. Tas nozīmē, ka darba tirgus pieprasījums pēc dažādiem speciālistiem tiek arvien sliktāk nodrošināts. Līdz ar to palielinās jauniešu skaits un īpatsvars, kuri mācības turpina vidusskolās vai arī mācības neturpina. Jauniešu īpatsvars, kuri turpina mācības vidusskolā, ir palielinājies no 63,1% 2000. gadā līdz 64,8% 2005. gadā. 2000. gadā pēc pamatskolas beigšanas mācības neturpināja 3,1%, bet 2005. gadā – jau 5,3% no pamatskolu beigušo skaita [7, 12].

2005. gadā salīdzinājumā ar 2000. gadu profesionālās izglītības iestādēs uzņemto audzēkņu skaits ir samazinājies par 3,9 tūkstošiem jeb 21,3%. Profesionālās izglītības iestādēs uzņemto audzēkņu skaits pēc 9. klases beigšanas ir samazinājies par 0,6 tūkstošiem jeb 4,7% un pēc 12. klases beigšanas – par 2,2 tūkstošiem jeb 57,4%. Īpaši strauji profesionālās izglītības iestādēs uzņemto audzēkņu skaits ir samazinājies 2004. un 2005. gadā. No 2000. līdz 2005. gadam uzņemto audzēkņu skaits vidēji gadā ir samazinājies par 784 cilvēkiem, to skaitā, pēc 12. klases beigšanas, par 448 cilvēkiem. Profesionālās izglītības iestādēs 1990. gadā mācījās 67,4 tūkstoši audzēkņi jeb 1164 audzēkņi uz 10 000 iedzīvotājiem 15–29 gadu vecumā, turpretim 2000. gadā audzēkņu skaits samazinājās līdz 48,6 tūkstošiem jeb 967 audzēkņiem uz 10 000 iedzīvotājiem 15–29 gadu vecumā. Profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaits turpina samazināties arī 21. gadsimta sākumā (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaits (mācību gada sākumā) [7, 11]

Vocational Schools' Enrolment at the Beginning of the School Year

Gads <i>Year</i>	Audzēkņu skaits <i>Enrolment</i>	Audzēkņu skaita pieaugums vai samazinājums (–) salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, % <i>Increase or decrease (–) in enrolment compared with previous year, %</i>	Uz 10 000 iedzīvotājiem 15–29 gadu vecumā <i>Age group 15–29 years per 10 000 inhabitant</i>
2000.	48 625	–	967
2001.	47 627	– 2,1	943
2002.	46 533	– 2,3	917
2003.	46 789	0,6	914
2004.	44 651	– 4,6	865
2005.	42 737	– 4,3	824

Profesionālās izglītības iestādes ir visās republikas pilsētās un rajonos, izņemot Balvu rajonu un Ventspils rajonu, kuros nav nevienas profesionālās izglītības iestādes. Ventspils rajona audzēkņi pēc pamatskolas beigšanas profesionālo izglītību var iegūt Ventspilī, kurā ir trīs profesionālās mācību iestādes. Balvu rajona pamatskolu beigušajiem profesionālo izglītību iegūt ir grūtāk, jo jābrauc mācīties uz citiem rajoniem vai republikas pilsētām.

Turpretim visos rajonos un pilsētās ir vidusskolas un to skaits vairākkārt, pat 10 reizes, pārsniedz profesionālo mācību iestāžu skaitu.

Vienā profesionālā mācību iestādē vidēji mācās 445 audzēkņi, republikas pilsētās no 250 līdz 970 audzēkņiem un rajonos no 130 līdz 630 audzēkņiem, bet 10.–12. klasē skolēnu skaits vidēji vienā vidusskolā ir tikai 150 skolēnu.

Profesionālo izglītības iestāžu teritoriālais izvietojums ļauj secināt, ka profesionālās izglītības iestādes ir salīdzinoši tālu no dzīves vietas un materiālo resursu trūkums liedz dzīvot dienesta viesnīcā. Sociāli ekonomisku faktoru ietekmē izglītojamie galvenokārt izvēlas profesionālās izglītības iestādes tuvāk savai dzīves vietai, kas ne vienmēr nodrošina tiem iespējas iegūt profesionālo izglītību atbilstoši spējām. Liela daļa profesionālās izglītības iestādēs izglītojamo ir no maznodrošinātām vai sociāli nelabvēlīgām ģimenēm. Profesionālās izglītības pieejamību ierobežo par valsts budžeta līdzekļiem finansēto mācību vietu skaits, kā arī izglītības iestāžu nepietiekamā materiāli tehniskā bāze. Daļai izglītojamo, kas mācās profesionālās izglītības iestādēs, ir zems priekšzināšanu līmenis, kas apgrūtina profesionālās kvalifikācijas iegūvi [6, 15]. Līdz ar profesionālo izglītības iestāžu ne visai augsto prestižu un izvietojumu palielinās vispārējās vidējās izglītības apguve vidusskolās.

LR Centrālā statistikas pārvalde publicē datus par izglītības iestāžu audzēkņu skaitu sadalījumā pa izglītības līmeņiem atbilstoši Starptautiskās standartizētās izglītības klasifikācijas 1997. gada versijai. Izglītības 2. līmeņa un 3. līmeņa kopējo audzēkņu skaitu daļa divās grupās – vispārējā izglītība un profesionālā izglītība. Pamatizglītības 2. pakāpē (2. izglītības līmenis) profesionālo izglītību iegūst neliels audzēkņu skaits. Turpretim vidējās izglītības līmenī (3. izglītības līmenis) profesionālo izglītību iegūst 37% un vispārējo izglītību – 63%. Statistikas dati par audzēkņu skaita sadalījumu starp vispārējo izglītību un profesionālo vidējo izglītību spilgti parāda, ka Latvijā pieaug audzēkņu skaits, kuri iegūst vispārējo izglītību, un samazinās profesionālo izglītību ieguvušo skaits (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Vidējā izglītības līmeņa audzēkņu sadalījums pa izglītības veidiem
[11, 17; 12, 17; 13, 17; 14, 17; 15, 17; 7, 13]

Distribution of the Enrolment in the Middle Education Institutions by Type of Education

Gads Year	Vidējā izglītība secondary education	To skaitā		Profesionālās vidējās izglītības audzēkņu īpatsvars kopējā audzēkņu skaitā, % <i>Proportion of vocational education enrolment from total enrolment, %</i>
		vispārējā izglītība general education	profesionālā vidējā izglītība vocational education	
2000.	102 501	63 231	39 270	38,3
2001.	100 548	61 234	39 314	39,1
2002.	100 212	62 343	37 869	37,8
2003.	105 544	66 746	38 798	36,8
2004.	109 980	70 894	39 086	35,5
2005.	108 212	71 081	37 131	34,3

Kā jau tika uzsvērts, profesionālā izglītībā pamatizglītības līmenī un vidējās izglītības līmenī iedala šādas grupas:

- 2. līmenis – profesionālās pamatizglītības līmenis;
- 3. līmenis – profesionālās vidējās izglītības līmenis;

- 4. līmenis – profesionālās izglītības pēc vidējās izglītības līmenis.

No 2000. līdz 2005. gadam vidēji gadā 2,7% no kopējā audzēkņu skaita mācījās profesionālās pamatizglītības līmenī, 84,7% – profesionālās vidējās izglītības līmenī un 12,6% – 4. līmenī. Profesionālo izglītību pēc vidējās izglītības biežāk cenšas iegūt sievietes nekā vīrieši (sk. 3. tabulu).

3. tabula

**Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu sadalījums pa izglītības līmeņiem
(vidēji gadā – no 2000. līdz 2005. gadam)¹**

***Enrolment of Vocational Schools by Education Levels
(Average in a Year from 2000 to 2005)***

Izglītības līmenis <i>Education level</i>	Pavisam <i>Total</i>	To skaitā <i>Of which</i>		% no kopējā audzēkņu skaita <i>% of total enrolment</i>	
		vīrieši <i>males</i>	sievietes <i>females</i>	vīrieši <i>males</i>	sievietes <i>females</i>
Profesionālā pamatizglītība <i>Basic vocational education</i>	1217	933	284	76,7	23,3
Profesionālā vidējā izglītība <i>Vocational education</i>	38 578	23 374	15 204	60,6	39,4
Profesionālā izglītība pēc vidējās izglītības (neaugstākā izglītība) <i>Post – secondary vocational (non – tertiary education)</i>	5757	2005	3752	34,8	65,2

¹ Autores aprēķins, pamatojoties uz statistikas datu avotiem 11, 17; 12, 17; 13, 17; 14, 17; 15, 17. un 7, 13

Profesionālās pamatizglītības un profesionālās vidējās izglītības mācību programmas galvenokārt apgūst vīriešu dzimuma pārstāvji (attiecīgi 76,% un 60,% no kopējā audzēkņu skaita), savukārt profesionālās izglītības programmās pēc vispārējās vidējās izglītības lielāks īpatsvars audzēkņu skaitā ir sievietēm (65,2%).

Sievietes biežāk nekā vīrieši pēc pamatizglītības ieguves mācības turpina vidusskolā. No 2000. līdz 2005. gadam no kopējā vispārējās vidējās izglītības iestāžu audzēkņu skaita 56,4% bija sievietes un 43,6% vīrieši (sk. 4. tabulu).

Eiropā sieviešu un vīriešu īpatsvars, kuri apgūst profesionālo vidējo izglītību, kopējā audzēkņu skaitā, kuri mācās vidējās izglītības līmenī, ir nedaudz augstāks. 2003. gadā Eiropas Savienības dalībvalstīs sieviešu īpatsvars bija 53,8% un vīriešu īpatsvars 57,4%, kas Latvijas rādītājus apsteidza attiecīgi par 24,8 un 12,5 procentpunktiem. Starpība starp vīriešu un sieviešu īpatsvaru, kuri apgūst profesionālo vidējo izglītību, Eiropā ir ievērojami mazāka nekā Latvijā.

No Eiropas valstīm vislielākos profesionālās vidējās izglītības sieviešu un vīriešu īpatsvarus vidējās izglītības sieviešu un vīriešu skaitā uzrāda Čehijas Republika, kur 2003. gadā tie attiecīgi bija 74,4% un 84,3%, kas aptuveni divas reizes apsteidza Latvijas rādītājus. Daudzās Eiropas valstīs vīriešu un sieviešu īpatsvars, kuri apgūst profesionālo vidējo izglītību, ir ievērojami lielāks nekā Latvijā.

4. tabula

**Vidējās izglītības iestāžu audzēkņu skaita sadalījums pa izglītības veidiem
(vidēji gadā – no 2000. līdz 2005. gadam)¹**
*Distribution of Secondary Education Institutions' students by Level of Education
(Average in a Year from 2000 to 2005)*

Izglītības veidi <i>Level of education</i>	Audzēkņu skaits <i>Enrolment</i>		% no audzēkņu skaita <i>% from enrolment</i>	
	vīrieši <i>males</i>	sievietes <i>females</i>	vīrieši <i>males</i>	sievietes <i>females</i>
Vidējā izglītība <i>Secondary education</i> tai skaitā: <i>of which:</i>				
vispārējā izglītība <i>general education</i>	52 092	52 408	100	100
profesionālā izglītība <i>vocational education</i>	28 718	37 204	55,1	71,0
	23 374	15 204	44,9	29,0

¹ Autores aprēķins, pamatojoties uz statistikas datu avotiem 11, 17; 12, 17; 13, 17; 14, 17; 15, 17 un 7, 13

Savukārt no Baltijas valstīm vislielākie īpatsvari ir Latvijā. Gan Igaunijā, gan Lietuvā profesionālās vidējās izglītības sieviešu īpatsvars kopējā vidējās izglītības sieviešu skaitā bija ap 20%, kas no Latvijas rādītāja atpalika apmēram par 9 procentpunktiem. Profesionālās vidējās izglītības vīriešu procentuālajā daļā kopējā vidējās izglītības vīriešu skaitā starp Latvijas un Igaunijas uzrādītiem datiem atšķirība bija samērā neliela. Savukārt Lietuvā šis rādītājs 2003. gadā bija tikai 31,7%, kas no Latvijas īpatsvara atpaliek jau par 13,2 procentpunktiem [16].

Profesionālās izglītības programmu virzieni

Profesionālās izglītības iestādes apmāca audzēkņus šādās izglītības programmu grupās:

- vispārējā izglītība;
- humanitārās zinātnes un māksla;
- sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības;
- dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas;
- inženierzinātnes, ražošana un būvniecība;
- lauksaimniecība;
- veselības aprūpe un sociālā labklājība;
- pakalpojumi.

Profesionālās izglītības iestāžu sadalījums pa izglītības programmu virzieniem katrā valstī ir atkarīgs no vairākiem faktoriem: tradīcijām, ekonomikas sasniegumiem un struktūras; izglītības sistēmas īpatnībām; izglītojamo vēlmēm un interesēm.

Mainoties darba tirgus pieprasījumam, mainās arī profesionālās izglītības iestādēs piedāvātās programmas. Lai noskaidrotu populārākās profesionālās izglītības programmas, tiek noteikts konkursa koeficients – iesniegto pieteikumu skaits pret uzņemto audzēkņu skaitu attiecīgajā izglītības programmu grupā. Vidējais konkursa koeficients izglītības programmās nav augsts – 1,2–1,3. Tas liecina, ka pārsvarā visiem jauniešiem ir iespējas apgūt viņu izvēlēto profesiju.

No kopējā audzēkņu skaita profesionālās izglītības iestādēs visaugstāko procentuālo daļu (vidēji 46%) veido tie audzēkņi, kas apgūst inženierzinātnes, ražošanu un būvniecību. Nedaudz vairāk par 22% no kopējā audzēkņu skaita apgūst pakalpojumu nozares programmas, bet ap 16% – sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības. Pārējās mācību nozares: humanitārās zinātnes un māksla, veselības aprūpe un sociālā labklājība, lauksaimniecība, dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas, vispārējā izglītība vidēji sastāda no 1% līdz 6%.

5. tabula

Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu sadalījums pa izglītības programmu grupām (vidēji gadā no 2000. līdz 2005. gadam)¹

Distribution of Vocational Schools' students by Education Programme Groups (Average in a Year from 2000 to 2005)

Izglītības programmu grupas <i>Education programme group</i>	Audzēkņu skaits <i>Enrolment</i>	Audzēkņu struktūra, % <i>Enrolment composition %</i>	Audzēkņu skaita izmaiņas 2005. g. salīdzinājumā ar 2000. g. <i>Increase or decrease (-) in enrolment in 2005 compared with 2000, %</i>
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība <i>Engineering, Manufacturing and Construction</i>	21 152	45,8	-11,1
Pakalpojumi <i>Services</i>	10 185	22,1	-4,3
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības <i>Social sciences, business and law</i>	7410	16,1	-23,3
Humanitārās zinātnes un māksla <i>Humanities and arts</i>	2865	6,2	-0,6
Veselības aprūpe un sociālā labklājība <i>Health and Welfare</i>	1774	3,8	-68,0
Dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas <i>Natural science, mathematics and information technologies</i>	1196	2,6	148,1
Lauksaimniecība <i>Agriculture</i>	1140	2,5	-45,5
Vispārējā izglītība <i>General education</i>	438	0,9	-55,8
Pavisam <i>Total</i>	46 160	100	-12,1

¹Autores aprēķins, pamatojoties uz statistikas datu avotiem 11, 70–71; 12, 70–71; 13, 72–73; 14, 72–73; 15, 72–73 un 7, 53–54

Izmaiņas tautsaimniecības nozaru struktūrā, protams, ietekmē jauniešu profesiju izvēli. Statistikas dati par pēdējiem sešiem gadiem rāda, ka audzēkņu skaits dažās profesionālās izglītības programmu grupās ir būtiski mainījies.

Arvien retāk audzēkņi apgūst vispārējo izglītību, veselības aprūpes un sociālās labklājības un lauksaimniecības programmas (sk. 5. tabulu).

2005. gadā salīdzinājumā ar 2000. gadu audzēkņu skaits profesionālās izglītības iestādēs ir samazinājies par 12,1%. Tikai vienā izglītības programmas grupā – dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas – audzēkņu skaits ir palielinājies 2,5 reizes, jo šajā programmā gatavo datorzinātnes speciālistus, pēc kuriem pašreiz ir liels pieprasījums.

Ļoti strauji audzēkņu skaits ir samazinājies šādās programmās: veselības aprūpe un sociālā labklājība (par 68,0%), vispārējā izglītība (par 55,8%) un lauksaimniecība (par 45,5%).

Gandrīz puse no visiem profesionālo izglītības iestāžu audzēkņiem mācās inženierzinātņu, ražošanas un būvniecības programmā, kurā ietilpst trīs lielas apakšgrupas:

- inženierzinātnes un tehnoloģijas;
- ražošana un pārstrāde;
- arhitektūra un būvniecība.

Gandrīz ceturtdaļa no profesionālo izglītības iestāžu audzēkņiem apgūst ar pakalpojumiem saistītās programmas, transporta pakalpojumu programmas un skaistumkopšanas pakalpojumu programmas.

No 2000. līdz 2005. gadam audzēkņu skaits profesionālās izglītības iestādēs vidēji gadā samazinājies par 1,2 tūkstošiem (sk. 6. tabulu). Turpretim vispārīglītojošās dienas skolu 10.–12. klasē audzēkņu skaits vidēji gadā palielinājies par 1,9 tūkstošiem.

Vienīgā izglītības programmu grupa, kurā audzēkņu skaits strauji palielinās, ir dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas. Datorzinātnes vēlas apgūt ne tikai pusaudži, bet arī viņu vecāki, kuri ir ar mieru pat apmaksāt bērnu mācības.

Lai gan tautsaimniecībā strauji attīstās būvniecības nozare, audzēkņu skaits arhitektūras un būvniecības nozarē samazinās. Pašreiz šajā nozarē ir ļoti liels pieprasījums pēc speciālistiem, pieaug darba samaksa. Tas varētu veicināt audzēkņu skaita pieaugumu šajā nozarē.

Lauksaimniecības nozares ražošanas līmeņus un šajā nozarē strādājošo zemie ienākumi no lauksaimnieciskās ražošanas ietekmējuši arī jauniešu izvēli apgūt šīs nozares profesijas. Divtūkstošā gada sākumā, arī iepriekšējos periodos, skolēnu skaits, kuri mācījās lauksaimniecības nozarē, ievērojami samazinājās. Tas cieši saistīts ar lauksaimnieciskās ražošanas sašaurināšanos un nodarbināto skaita samazināšanos.

Statistikas dati liecina, ka audzēknes vairāk apgūt humanitāro zinātņu un mākslas profesionālās izglītības programmas, sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības, veselības aprūpi un sociālo labklājību. Audzēkņi biežāk kā audzēknes izvēlas studēt inženierzinātnes, ražošanu un būvniecību, dabaszinātnes, matemātiku un informācijas

tehnoloģijas. Tehnisko speciālistu sagatavošanu kavē gan zemas jauniešu sekmes tehniskajos un eksaktajos priekšmetos, gan mācību iestāžu materiāli tehniskās bāzes un mācību aprīkojuma neatbilstība. Līdz ar to no profesionālajām skolām atskaitīto audzēkņu skaitā lielu īpatsvaru veido audzēkņi.

6. tabula

Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņu skaita pieaugums vai samazinājums (–) vidēji gadā Latvijā no 2000. līdz 2005. gadam¹

Increase or Decrease (–) in Enrolment of Vocational Schools by Education Programme Groups, % (Average in a Year from 2000 to 2005)

Izglītības programmu grupas <i>Education programme group</i>	Vidējais absolūtais pieaugums gadā <i>Mean absolute increase in year</i>	Vidējais augšanas temps gadā, % <i>Mean growth rate in a year, %</i>	Vidējais pieauguma temps gadā, % <i>Mean increase rate in a year, %</i>
Dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas <i>Natural science, mathematics and information technologies</i>	312	119,9	19,9
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība <i>Engineering, manufacturing and construction</i>	–465	97,7	–2,3
Inženierzinātnes un tehnoloģijas <i>Engineering and engineering trades</i>	–54	99,4	–0,6
Ražošana un pārstrāde <i>Manufacturing and processing</i>	–253	95,7	–4,3
Arhitektūra un būvniecība <i>Architecture and building</i>	–158	96,9	–3,1
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības <i>Social sciences, business and law</i>	–396	94,8	–5,2
Veselības aprūpe un sociālā labklājība <i>Health and Welfare</i>	–298	79,6	–20,4
Lauksaimniecība <i>Agriculture</i>	–157	88,6	–11,4
Vispārējā izglītība <i>General education</i>	–77	84,9	–15,1
Pakalpojumi <i>Services</i>	–93	99,1	–0,9
Humanitārās zinātnes un māksla <i>Humanities and arts</i>	–4	99,9	–0,1
Pavisam <i>Total</i>	–1178	97,5	–2,5

¹Autores aprēķins, pamatojoties uz statistikas datu avotiem 11, 70–71; 12, 70–71; 13, 72–73; 14, 72–73; 15, 72–73 un 7, 53–54

Nacionālā attīstības plānā 2007.–2013. gadam profesionālās izglītības kvalitātes paaugstināšanai paredzēti vairāki uzdevumi. Galvenie uzdevumi: profesionālās

izglītības kvalitātes un pievilcības uzlabošana, pilnveidojot profesionālās izglītības programmu saturu, profesiju standartu kvalitāti, audzēkņu un absolventu kvalifikācijas sistēmu, nodrošinot kvalifikācijas prasībām atbilstošas praktiskās apmācības iespējas [1, 15].

Profesionālās izglītības iestāžu atskaitītie audzēkņi

Kā jau tika minēts, iespēja apgūt izvēlēto profesionālās izglītības programmu tiek nodrošināta gandrīz visiem jauniešiem. Taču katru gadu apmēram 15% no audzēkņu kopējā skaita tiek atskaitīti no profesionālās izglītības iestādēm pirms pilnas programmas apguves.

Atskaitīto audzēkņu skaits pakāpeniski palielinās, un līdz ar to palielinās to īpatsvars kopējā audzēkņu skaitā. 2000. gadā atskaitīja 13,7% no kopējā audzēkņu skaita, bet 2005. gadā – jau 16,4%. No 2000. līdz 2005. gadam vidēji gadā no profesionālām izglītības iestādēm atskaitīti 6863 audzēkņi, to skaitā 46,3% no kopējā atskaitīto audzēkņu skaita veido pirmā kursa audzēkņi un 27,2% otrā kursa audzēkņi, 16,8% – trešā kursa, 8,7% – ceturta kursa un 1,0% – piektā kursa audzēkņi.

Profesionālo izglītības iestāžu atskaitīto audzēkņu skaits ir palielinājies gandrīz visosursos, izņemot pirmo un piekto kursu. Vislielākais pieauguma temps ir no otrā kursa atskaitīto audzēkņu skaitam. Atšķirībā no pirmā kursā atskaitītajiem audzēkņiem no piektā kursa atskaitīto audzēkņu skaits ir samazinājies gandrīz ar katru nākamo mācību gadu, savukārt no pirmā kursa atskaitīto audzēkņu skaits ir gan samazinājies, gan palielinājies.

No profesionālo izglītības iestādēm atskaitīto audzēkņu sadalījums pēc atskaitīšanas iemesli:

- pirmajā vietā ir atskaitīšana par mācību iestādes neapmeklēšanu. No 2000. līdz 2005. gadam vidēji gadā šī iemesla dēļ atskaitīja 1723 audzēkņus jeb 25,1% no kopējā atskaitīto skaita. Par mācību iestādes neapmeklēšanu atskaitīto audzēkņu skaits vidēji gadā palielinās par 163 audzēkņiem;
- otrajā vietā – nesekmības dēļ. Vidēji gadā nesekmības dēļ atskaita 1554 audzēkņus jeb 22,6%. Pozitīvi ir tas, ka nesekmības dēļ atskaitīto audzēkņu skaits vidēji gadā samazinās par 136 audzēkņiem;
- trešajā vietā – ģimenes apstākļu dēļ. Vidēji gadā ģimenes apstākļu dēļ atskaita 977 audzēkņus jeb 14,2%. Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņi bieži ir no materiāli maznodrošinātām un sociāli nelabvēlīgām ģimenēm;
- ceturtajā vietā – pāriešana uz citām skolām. Vidēji gadā skolu maina 942 audzēkņi jeb 13,7%. Audzēkņu skaits, kuri maina mācību iestādes, pakāpeniski palielinās, un 2005. gadā tas sasniedza jau 1,1 tūkstoti. Tas liecina, ka nepietiekami tiek veikta profesionālā orientācija.

Tikai par tiem audzēkņiem, kuru atskaitīšanas iemesls bijusi pāreja uz citām skolām, var apgalvot, ka viņi turpina izglītošanos, bet valstī pašreiz nav datu, kas notiek ar pārējiem jauniešiem, kuri tiek atskaitīti no profesionālām izglītības iestādēm.

Atskaitīto audzēkņu problēmu nevar atrisināt profesionālās izglītības sistēmas ietvaros, jo šie jaunieši jau nekur nepazūd, viņi dzīvo tālāk, papildinot bezdarbnieku vai – jaunākajā gadījumā – noziedznieku rindas. Darba tirgum šādi cilvēki bez izglītības un profesionālām iemaņām nav īpaši vajadzīgi, jo tieši vecuma grupā 15–24 gadi ir viens no augstākajiem darba meklētāju īpatsvaram (2003. gada vidējais rādītājs – 18,5%). Tas nozīmē, ka no jauniešiem, kuri nemācās, gandrīz katrs ceturtais arī nestrādā.

Lielais atskaitīto audzēkņu skaits izceļ divas problēmas: pirmkārt, pamatskolas un vidusskolas var absolvēt arī ar ļoti zemu zināšanu vērtējumu, bet profesionālās vidējās izglītības standarts nosaka, ka galīgajam vērtējumam mācību priekšmetos jābūt ne zemākam par „četri” – gandrīz viduvēji [17]. Piemēram, no Izglītības un zinātnes ministrijas pārziņā esošo profesionālās izglītības iestāžu 2000./2001. mācību gadā uzņemtajiem audzēkņiem 33% iepriekšējās izglītības dokumentā vismaz vienā no mācību priekšmetiem zināšanu līmeņa vērtējums ir „trīs” – vāji vai zemāk [18]. Ne vispārizglītojošās, ne profesionālās skolas nepiedāvā audzēkņiem iespēju apgūt papildus tos mācību priekšmetus, kuros viņiem iepriekšējais zināšanu līmenis ir nepietiekams, tāpēc viņi pamet mācības, jo nespēj sekot tām līdz. Otrkārt, lai arī profesionālās orientācijas un karjeras izvēles pasākumu rīkošana dod iespēju visu veidu izglītības iestāžu audzēkņiem apzināties profesijas izvēles nozīmi un karjeras izaugsmes iespējas, profesionālās orientācijas sistēmas kapacitāte ir nepietiekama. 2005. gada aptaujas rāda, ka tikai nedaudz vairāk kā viena ceturtdaļa no absolventiem, kuri ir ieguvuši profesionālo vai augstāko izglītību, jau, mācoties skolā, zināja, kādā profesijā vēlas iegūt izglītību [19]. Jaunieši bieži vien nemaz nezina, vai viņi ir piemēroti izvēlētajai profesijai un ar ko īsti nodarbojas šīs profesijas pārstāvji. Daudzos gadījumos izglītības programmas izvēli nosaka dažādi faktori (piemēram, skola ir tuvu vai pietiekami tālu no mājām, paredzētajā programmā nav konkursa, tajā grib mācīties kāds draugs, jauniešs pats nezina, ko īsti grib, tāpēc paļaujas uz radnieku ieteikumu u. c.), nevis vēlme savu turpmāko dzīvi saistīt ar izvēlēto profesiju.

ES dalībvalstu izglītības ministri 2003. gadā vienojās, ka jāpanāk, lai desmitgades beigās atskaitīto audzēkņu skaits, kuri neturpina mācības, samazinātos no 16% kopējā jauniešu skaita (vecumā no 18 līdz 24 gadiem) vismaz līdz 10%. Latvijā šis rādītājs 2005. gadā bija 12%, un tiek prognozēts, ka 2010. gadā būs zemāks par ES indikatoru [20, 91].

Profesionālās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām

2005. gadā būtiski ir samazinājies jauniešu bezdarba līmenis – no 18,1% 2004. gadā līdz 13,6% 2005. gadā (15–24 gadu vecuma grupā). Palielinājies nodarbināto jauniešu skaits, bet samazinājies ekonomiski aktīvo jauniešu skaits, jo arvien vairāk jauniešu turpina izglītību.

Krietni samazinājusies arī jauniešu bezdarba līmeņa atšķirība no vidējā bezdarba līmeņa valstī. Jauniešu bezdarba līmenis 2004. gadā bija par 7,7 procentpunktiem augstāks nekā vidējais līmenis valstī, bet 2005. gadā – tikai par 4,7 procentpunktiem lielāks. Tā ir viena no zemākajām atšķirībām ES dalībvalstu vidū [20, 98].

Bezdarba līmeņa samazināšanos ietekmē ne tikai straujā ekonomikas attīstība valstī, bet arī izglītības kvalitātes paaugstināšanās.

Profesionālās izglītības kvalitātes nodrošināšanas pasākumi ir veikti kopš deviņdesmito gadu vidus, saskaņojot profesionālās izglītības attīstības stratēģiju ar Eiropas Savienības vadlīnijām profesionālajā izglītībā. Latvijā ir nodrošināta normatīvā bāze sistemātiskai profesionālās izglītības kvalitātes uzlabošanai un darba devēju iesaistei profesiju standartu un izglītības programmu izstrādē un novērtēšanā.

Viens no rādītājiem, kas raksturo piedāvātās profesionālās izglītības kvalitāti, ir absolventu nodarbinātība. Darbs ir viena no nozīmīgākajām cilvēka dzīves vērtībām: tas viņu ne tikai nodrošina ar iztikas līdzekļiem, bet veido arī pamatu radošai domāšanai, pašrealizācijai un sociāliem kontaktiem. Pilsētās un īpaši reģionos jārada labvēlīgi priekšnoteikumi darba vietu veidošanai iespējami tuvāk dzīvesvietām, jo tas mazina nelietderīgu migrāciju un sekmē reģionu attīstību [1, 42]. Protams, jāņem vērā, ka var būt dažādi iemesli, kuru dēļ profesionālās izglītības iestādes absolvents nav varējis atrast darbu, piemēram:

- darba vietu skaits reģionā ir nepietiekams;
- vietējais darba tirgus ir piesātināts ar šādas profesijas darbaspēku;
- izglītības programma saturiski neatbilst darba tirgus prasībām;
- izglītības iestāde nenodrošina kvalitatīvu profesijas apguvi.

Aptaujas rāda, ka lielākā daļa (51,7%) no absolventiem–bezdarbniekiem uzskata, ka nevar atrast darbu tāpēc, ka viņiem nav nepieciešamās darba pieredzes. No aptaujātiem absolventiem–bezdarbniekiem, kuriem darba devējs ir atteicis darbu, 49,6% absolventiem darbs tika atteikts svešvalodu neprasmes dēļ un 42,3% – valsts valodas nezināšanas dēļ [19, 6]. Reģistrēto profesionālo izglītības iestāžu absolventu–bezdarbnieku skaitā apmēram divas trešdaļas veido sievietes un vienu trešdaļu – vīrieši. Līdz ar to varam teikt, ka sievietēm ar profesionālo izglītību ir grūtāk atrast darbu nekā vīriešiem. No kopējā profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaita apmēram 3% mācījās profesionālās pamatizglītības līmenī. Pēc profesionālās vidējās izglītības iegūšanas iespējas atrast darbu specialitātē ir labas, bet ar arodizglītību bez vispārējās vidējās izglītības tās ir ievērojami sliktākas, jo darba devēji nevēlas darbiniekus ar zemu izglītības līmeni. Lai palielinātu absolventu iespējas strādāt iegūtajā specialitātē, profesionālās izglītības iestādes cenšas nodrošināt iespēju iegūt ne tikai specialitāti, bet arī vispārējo vidējo izglītību.

Iespēju atrast darbu ietekmē ekonomiskā situācija valstī. Salīdzinājumā ar citām valstīm Latvijā uz 1000 iedzīvotājiem ir mazs uzņēmumu skaits, it sevišķi ārpus Rīgas, un šie uzņēmumi ir nelieli, tiem nav nepieciešams liels darbinieku skaits. Darba devēji izvēlas labāk sagatavotos absolventus, bet sliktāk sagatavotos ar pamatskolas izglītību nevēlas pieņemt darbā. Šai problēmai ir arī reģionāls aspekts – darba vietu grūti atrast laukos un mazajās pilsētās, bet republikas pilsētās bieži ir kvalificēta darbaspēka trūkums, it sevišķi celtniecībā, metālapstrādē un citās profesijās. Turpretim profesijās, kurās galvenokārt strādā sievietes, piemēram, grāmatvedībā, reklāmā, pieprasa speciālistus ar vidējo izglītību un pieredzi.

Bezdarba līmeni ietekmē iegūtā specialitāte, dzīves vieta, bet galvenokārt – paša absolventa uzņēmība, vēlēšanās strādāt iegūtajā specialitātē. Konkrētā rajonā vai pilsētā noteikta profesija nav pieprasīta, bet tā var būt pieprasīta blakusrajonā vai pilsētā. Grūtāk iekārtoties darbā ir Latgales reģionā, kur rūpniecība un citas tautsaimniecības nozares ir attīstītas mazāk nekā citos reģionos, pie tam darba alga bieži ir tikai minimālā. Latvijā reģionu ekonomiskajā attīstībā vērojamas disproporcijas, kas iezīmē to savstarpēju attālināšanos un atšķirīgus nosacījumus cilvēku rīcībspējai. Absolventi par minimālo darba algu nevēlas strādāt un reģistrējas par bezdarbniekiem. Tāpēc var secināt, ka problēma ir zemā darba alga, nevis apmācību procesā iegūta nepietiekamā kvalifikācija. Par bezdarbniecēm reģistrējas gan jaunās māmiņas, gan sievietes citu ģimenes apstākļu dēļ.

Absolventu nodarbinātību pozitīvi ietekmē kvalitatīva prakses vieta profesijas ieguves laikā, pieprasījums pēc darbaspēka republikas pilsētās un nozarēs, kuras strauji attīstās. Savukārt, negatīvi absolventu nodarbinātību ietekmē tādas prakses vietas, kurās jaunieši nodarbina mazkvalificētos darbos un nemāca specialitātei nepieciešamās darba iemaņas, darba vietu trūkums, darba devēju nepamatoti augstās prasības, praktisko darba iemaņu trūkums, jauniešu attieksme pret darbu, izvēlētajā profesijā zemais prestižs, zināšanu apguve pamatskolā.

Bieži darba tirgū ir pieprasījums pēc noteiktām profesijām, un izglītības iestādes piedāvā mācību programmas, bet jaunieši tās neizvēlas. Piemēram, audzēkņi nevēlas apgūt metālapstrādes specialitāti, virpotāju profesiju, jo tā ir smaga profesija, ar zemu prestižu un darba algu.

Valstī nav izstrādātas darbaspēka pieprasījuma prognozes pa profesijām. Jau iepriekš tika uzsvērts, ka profesionālās izglītības sistēmas attīstību bremsē finanšu līdzekļu trūkums. Ja nepieciešams palielināt vietu skaitu atsevišķās programmās, tās jāsamazina citām programmām. Finanšu pārdalē starp programmām lielākai ietekmei ir jābūt darba devējiem, profesionālajām asociācijām, bet darba devējiem aktīvāk jāpiedalās profesijas standartu un izglītības programmu izstrādē.

Valstī jāpilnveido jauniešu profesionālā orientācija, lai sagatavotu nepieciešamo speciālistu skaitu. Pamatskolu un vidusskolu audzēkņi ir maz orientēti uz profesionālo izglītību. Līdz ar to rodas problēmas ar darbaspēka resursiem valstī. Nepieciešamo speciālistu skatu profesionālā izglītības sistēma nevar sagatavot arī tāpēc, ka nav audzēkņu, kuri gribētu apgūt tautsaimniecībā nepieciešamas, bet grūtas profesijas, piemēram, kuģu būvētāja profesiju, dzelzceļnieka profesiju, virpotāja profesiju un citas.

Lai veicinātu jauniešu nodarbinātību, Profesionālās karjeras izvēles valsts aģentūra sniedz individuālas un grupu konsultācijas izglītības un profesiju izvēlē, profesionālās piemērotības noteikšanā un karjeras plānošanā. Lai risinātu esošās jauniešu bezdarbnieku problēmas ar integrāciju darba tirgū, jaunieši prioritāri tiek ieskaitīti Nodarbinātības valsts aģentūras organizētajos aktīvas nodarbinātības pasākumos [20, 89].

2005. gadā tika realizēti vairāki Eiropas Sociālā fonda projekti, kuru īstenošana palielinās iespējas jauniešiem iesaistīties darba tirgū. Uzsākta Eiropas Sociālā fonda atklātā projektu konkursa „Darba prakšu vietu nodrošināšana jauniešiem bezdarbniekiem” projektu īstenošana (27 projekti), izsludināts arī atkārtots projektu konkurss.

Turpinās 2004. gadā uzsāktais „Nodarbinātības pasākums vasaras brīvlaikā personām, kuras iegūst vispārējās, speciālās un profesionālās izglītības iestādēs”. Pasākuma mērķis ir sekmēt skolēnu vasaras nodarbinātību un radīt skolēniem iespēju apgūt darba pieredzi [20, 90].

Secinājumi

Pētījumu rezultāti par profesionālās izglītības iestāžu finansēšanu, profesionālās izglītības līmeņiem, audzēkņu skaitu, to skaitu pa izglītības programmu grupām un nodarbinātību ļauj secināt, ka valsts finansējums profesionālai izglītības sistēmai pēdējos gados pakāpeniski palielinās, tomēr izdevumu īpatsvars profesionālai izglītībai no valsts konsolidētā budžeta kopējiem izdevumiem samazinās. Audzēkņu skaits profesionālās izglītības iestādēs un visās izglītības programmu grupās, izņemot dabaszinātnes, matemātikas un informācijas tehnoloģijas programmā, ir samazinājies un palielinājies skolēnu skaits vidusskolās. Profesionālo izglītības iestāžu audzēkņiem darba tirgū ir vieglāk iesaistīties nekā jauniešiem ar vispārējo vidējo izglītību bez profesijas.

Literatūra

1. Nacionālais attīstības plāns 2007–2013. 1. redakcija. R.
 2. LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs Nr. 213/215. Profesionālās izglītības likums. R., 1999.
 3. LR CSP. Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. R., 2002.
 4. LR CSP. Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2003. gadā. R., 2004. g. maijs.
 5. Goša, Z. Iedzīvotāju izglītības līmenis un nodarbinātība Latvijā. No: *Latvijas Universitātes Raksti. Ekonomika, IV*. R., 115.–127. lpp.
 6. Izglītības attīstības koncepcijas 2002.–2005. gadam. R., 2002. g. 17. okt.
 7. LR CSP. Izglītības iestādes Latvijā 2005./2006. mācību gada sākumā. R., 2006.
 8. Eurydice: Pamatinformācija par izglītību Eiropā 2005. Pieejams: <http://www.eurydice.org/Dokuments/cc/2005/en/FrameSet.htm> (2006. g. 11. maijs.)
 9. Valsts Kase: Valsts pamatbudžeta ieņēmumi un izdevumi pa programmām, apakšprogrammām / Oficiālie budžeta izpildes pārskati – 2000.–2004. Pieejams: <http://www.vkase.gov.lv/?sadala=34> (2006. g. 13. maijs.)
- Likums: Par valsts budžetu 2005. gadam. Saeimā pieņemts 20.12.2004., grozīts 30.08.2005.
- Likums: Par valsts budžetu 2006. gadam. Saeimā pieņemts 20.10.2005.
10. Publiskais 2004. gada pārskats R. : Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija, Profesionālās izglītības centrs, 2005.
 11. LR CSP. Izglītības iestādes Latvijā 2000./2001. mācību gada sākumā. R., 2001.
 12. LR CSP. Izglītības iestādes Latvijā 2001./2002. mācību gada sākumā. R., 2002.
 13. LR CSP. Izglītības iestādes Latvijā 2002./2003. mācību gada sākumā. R., 2003.
 14. LR CSP. Izglītības iestādes Latvijā 2003./2004. mācību gada sākumā. R., 2004.
 15. LR CSP. Izglītības iestādes Latvijā 2004./2005. mācību gada sākumā. R., 2005.
 16. Eurostat Population and social conditions / Tables /Education and lifelong learning / School enrolment. Pieejams: http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1996.39140985&dad=portal&schema=PORTAL (2006. g. 15. maijs.)

17. Noteikumi par valsts profesionālās vidējās izglītības standartu un valsts arodizglītības standartu: MK noteikumi Nr. 211. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, Nr. 244/246 (2155/2157) / Grozījumi: MK noteikumi Nr. 539. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, Nr. 98(3046).
18. Profesionālā izglītība un darba tirgus Latvijā. Akadēmiskās informācijas centrs. R. : Latvijas Nacionālā observatorija, 2001.
19. Absolventu–bezdarbnieku aptauja. Eiropas Sociālā fonda nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts”. R. : Nodarbinātības valsts aģentūra, 2005. g. maijs–jūnijs.
20. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. R. : LR Ekonomikas ministrija, 2006. g. dec.

Summary

Research findings with respect to financing of vocational schools, levels of vocational education, enrolment, enrolment by education programme groups and employment, lead to the conclusion that state financing for vocational education system has gradually increased during recent years but the proportion of expenditure for vocational education from total expenditure of states consolidated budget has decreased. Enrolment in vocational schools and all education programme groups, except natural science, mathematics and information technologies programme, has decreased but enrolment in secondary schools has increased. Vocational school graduates are more demanded in labour market than those with general secondary education but no profession.

Key words: *vocationals education, educational level, education programme groups, the employeeed, financing of education institutions.*

Projektu vadīšanas kompetences līmeņa izvērtējums Latvijā

Project Management Competence Evaluation In Latvia

Žaneta Ilmete

LU Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: zaneta@lanet.lv

Šajā rakstā aplūkotas projektorientētās sabiedrības veidošanas problēmas dažādās valstīs, kā arī pētīti, izvērtēti un salīdzināti dažādu valstu kompetences līmeņi projektu vadīšanā. Pētījumā ietverta arī Latvija, kuras kompetence projektu vadīšanā ir izvērtēta un salīdzināta ar citu valstu kompetenci. Raksta noslēgumā izdarīti secinājumi par galvenajām nepilnībām Latvijā šajā jomā un piedāvāti vairāki risinājuma ceļi. Pētījums balstās uz metodiku un modeli, kuru ir izstrādājis pētnieku grupa Austrijā prof. R. Gareisa vadībā.

Atslēgvārdi: projektorientēta sabiedrība, kompetences līmeņi, projektorientēts uzņēmums, jaunā vadīšanas paradigma, projektu vadīšana, portfeļu vadīšana, vadīšana ar projektiem.

1. Ievads

Pēdējos gados sabiedrībā vērojamas pārmaiņas sociālajā un tehnoloģijas jomā. Svarīgākas no tām ir jauno, uz tirgus ekonomiku orientēto valstu izveidošanās, ES paplašināšanās procesi, ekonomikas globalizācija, jaunu tehnoloģiju ieviešana produkta dzīves cikla sāsināšanai, sasniegumi informācijas tehnoloģiju jomā, iespējas darboties virtuālajā vidē.

Pārmaiņas sabiedrībā kā sociālajā sistēmā nes sev līdzi pārmaiņas arī tās apakšsistēmās – uzņēmumos, organizācijās, iestādēs.

Tirgus ekonomikas ietekmē uzņēmumos straujāk attīstās jaunu pakalpojumu un produktu piedāvājums. Līdz ar to palielinās izpildāmo uzdevumu apjomi, kompleksitāte un dinamiskums. Uzņēmumos mainās personāla vadīšanas stils, veidojas jauna vadīšanas kultūra un infrastruktūra.

Līdz ar pārmaiņām uzņēmumu darbā mainās arī tajos lietojamās vadības metodes. Tradicionālās vadības metodes nomaina jaunas projektu vadības metodes. Uzņēmumi aizvien vairāk orientējās uz dažādu uzdevumu izpildi ar projektu palīdzību. Līdz šim projektus lietoja tikai lielo un komplekso uzdevumu risināšanai, bet šobrīd ar projektiem vada arī vidēji lielus un mazus uzdevumus. Līdz ar to nemītīgi palielinās projektu skaits uzņēmumos un arvien intensīvāk notiek pāreja no centralizētas vadīšanas uz decentralizētu, kura balstās uz jaunu vadīšanas koncepciju – vadīšanu ar projektu palīdzību.

Starptautiskās projektu vadīšanas kompetences vadlīnijās [1, 32] vadīšanu ar projektiem (*Management by Projects*) skaidro kā uzņēmuma vadīšanas koncepciju,

saskaņā ar kuru visus uzdevumus izpilda vienlaikus un paralēli projektu formā. Uzņēmumus, kuru vadīšanas pamatstratēģija ir vadīt uzņēmumu ar projektiem, apzīmē ar jēdzienu “projektorientēti uzņēmumi”.

Projektorientēta uzņēmuma plašāku skaidrojumu ir devis R. Gareiss [2]. Viņš projektorientētu uzņēmumu definē kā uzņēmumu, kura „organizācijas stratēģijas pamatā ir vadīšana ar projektiem, komplekso procesu izpildei izmanto pagaidu organizatoriskās struktūras, bet dažādus atšķirīgus projektus vada ar projektu portfeļa palīdzību, izveidojot projektu vadīšanas funkciju integrācijai specifisku, darbotiespējīgu organizatorisko struktūru, un, visbeidzot, uzņēmumu, kurš vadīšanas procesā balstās uz “Jauno vadīšanas paradigmu” un kurā ir izveidota projektu vadīšanas kultūra”.

Kā redzams no šīs definīcijas, viena no projektorientēto uzņēmumu specifiskām pazīmēm ir projektu portfeļa vadīšana un “Jaunā vadīšanas paradigma”.

Projektu portfeli skaidro kā [3, 404] “projektu kopu, kuru kopīgu izpildi koordinējot, var panākt uzņēmumam lielāku izdevīgumu, nekā tos realizējot vienu no otra neatkarīgi”.

Projektu portfeļa vadīšana [3, 404] ietver visus uzdevumus, kas kalpo sakarību noskaidrošanai un ierobežoto resursu efektīvai sadalīšanai starp projektiem, kā arī atsevišķos projektos iegūtās pieredzes sistemātiskai izmantošanai. Projektu portfeļu vadīšana sekmē izmaiņas uzņēmumu vadības organizācijā un vadīšanas stilā.

Izmaiņas uzņēmuma vadības organizācijā ir saistītas ar veco vadības organizatorisko struktūru nomaiņu ar jaunām. Piemēram, projektu portfeļu vadīšanai tiek veidotas pastāvīgi darbojošās jaunas struktūrvienības, kuru uzdevums ir organizēt jaunu projektu uzsākšanu, koordinēt uzsāktos projektus un pabeigt vecos projektus. Projektu realizācijai veido pagaidu struktūras, kuras darbojas tikai projekta laikā. Līdz ar to daudzlīmeņu vadības organizāciju saplacinā, tā kļūst lineārāka, pārskatāmāka.

Jauno pieeju vadīšanai, kura tiek apzīmēta ar jēdzienu “Jaunā vadīšanas paradigma”, raksturo uzņēmumu orientācija uz klientiem, pilnvaru pārdalīšana starp darba devēju un izpildītājiem, procesu orientācija, komandas darbs plakanās organizatoriskās struktūrās, nepārtrauktas izmaiņas uzņēmumu darbā.

Projektorientēto uzņēmumu attīstība sabiedrībā veicina projektu vadīšanas metožu un līdzekļu tālāku izplatību dažādās sabiedrības darbības sfērās. Projektus ievieš ne tikai tradicionālajās rūpniecības nozarēs, piemēram, būvniecībā, mašīnbūvē, informācijas tehnoloģiju jomā, bet tās sāk plaši lietot publiskajā pārvaldē, bezpeļņas organizācijās, kultūras un zinātnes sfērā, skolās un ģimenēs. Šobrīd ir maz tādu nozaru, kurās netiktu izmantota projektu vadīšana.

Projektu vadīšana ir izveidojusies kā disciplīna, kuru pasniedz augstskolās un universitātēs. Daudzās universitātēs ir atvērtas maģistrantūras programmas, kurās var iegūt akadēmiskā maģistra nosaukumu projektu vadīšanā, piemēram, Vīnes Ekonomikas un biznesa vadības universitātē ir maģistra kurss „Starptautiskā projektu vadīšana”, kuru vada šīs universitātes profesors R. Gareiss. Kopš 2001. gada Lančesteras universitātē var iegūt akadēmiskā maģistra grādu projektu vadīšanā (*M. sc. in Project Management*). Šādu zinātnisku titulu var iegūt arī Bruneldas

universitātē Londonā [4, 30] un citās universitātēs. Projektu vadīšanā tiek veikti zinātniski pētījumi un aizstāvētas doktora disertācijas.

Visas minētas aktivitātes gan organizāciju praktiskajā darbībā, gan sabiedrībā kopumā ļauj secināt, ka arvien vairāk pieaug projektu un uz projektiem orientēto uzņēmumu skaits [7], vadīšana ar projektiem kļūst par uzņēmumu organizācijas pamatstratēģiju, pieaug orientācija uz projektiem un veidojas uz projektiem orientēta sabiedrība.

2. Projektorientēta sabiedrība un tās raksturojums

Projektorientēta sabiedrība [POS] ir samērā jauns jēdziens, un tā skaidrojums prasa detalizētu izpēti. Šajā jomā savu ieguldījumu devis prof. R. Gareiss, viņa vadībā jau vairākus gadus notiek pētījumi, kuru rezultāti publicēti žurnālos un izklāstīti konferencēs [2, 5, 6, 7].

Projektorientētu sabiedrību prof. R. Gareiss skaidro kā sabiedrību, “kura vidējas un augstas kompleksitātes vienreizēju procesu realizācijai lieto projektus un programmas kā pagaidu organizatoriskas struktūras” [6].

Projektorientētās sabiedrības pētījumi ļāva R. Gareisam izvirzīt vairākas hipotēzes [6] par procesiem un pakalpojumiem, kas notiek projektorientētās sabiedrības ietvaros, un dažādu sabiedrību kompetences (zināšanas, spējas, prasmes) līmeni šo procesu un pakalpojumu realizācijā.

Saskaņā ar izvirzītām hipotēzēm dažādās sabiedrībās ir atšķirīgs kompetenču līmenis projektu vadīšanā un to var novērtēt un savstarpēji salīdzināt. Šāda kompetenču līmeņa salīdzināšana dod iespēju noteikt, cik tālu sabiedrība ir pārvirzījusi projektorientētās sabiedrības virzienā, kur tā atrodas salīdzinājumā ar citām projektorientētām sabiedrībām un kas jādara, lai panāktu straujāku progresu šajā virzienā.

Praktiski ieguvumi no sabiedrību kompetenču līmeņu novērtēšanas un salīdzināšanas projektu vadīšanā var būt vairāki. Pirmkārt, tas ļauj konstatēt, kuras projektorientētās sabiedrības ir sasniegušas līdzīgu kompetences līmeni un kurām tas ir augstāks vai zemāks.

Otrkārt, ir iespējams noteikt, kurām sabiedrībām ir iespējas visefektīvāk sadarboties savā starpā. Prakse pierāda, ka sabiedrībām ar vienādu kompetences līmeni projektu un portfeļu vadīšanā un vienotu pieeju jautājumu risināšanai ir vieglāk un racionālāk sadarboties nekā sabiedrībām ar dažādu kompetences līmeni un dažādu izpratni par projektu vadīšanas procesiem. Tajā pašā laikā no sabiedrības ar augstāku kompetenci ir iespēja pārnest zināšanas uz sabiedrību ar zemāku kompetenci, kas nav mazsvarīgi kopējā sabiedrības kompetences līmeņa paaugstināšanai projektu vadīšanas procesu realizācijā un pakalpojumu sniegšanā.

Treškārt, salīdzinot dažādu sabiedrību kompetences līmeņus pētījamā problēmā, ir iespējas noteikt katras sabiedrības konkurētspējas. Sabiedrībām ar augstāku kompetences līmeni projektu vadīšanā ir arī neapšaubāmi lielākas konkurences iespējas. Tās ir starptautiski konkurētspējīgākas.

Projektorientēto sabiedrību kompetences līmeņu noteikšanai tika izstrādāts modelis [6], kurā identificēja specifiskus projektorientētās sabiedrības procesus un

pakalpojumus. Balstoties uz šo modeli, eksperimentāli veica dažādu sabiedrību kompetenču līmeņu salīdzināšanu. Šajā pētījumā tika ietverta arī Latvija. Salīdzināšanas rezultāti un to interpretācija ir turpmākais šī raksta saturs.

3. Projektorientētās sabiedrības modelis un tā raksturojums

Piedāvātais projektorientētās sabiedrības modelis ietver procesus, kuri raksturo projektu vadīšanas praksi projektorientētajos uzņēmumos un pakalpojumus, kurus sabiedrība sniedz projektu vadīšanas jomā.

Saskaņā ar veiktiem pētījumiem [6] projektu vadīšanas praksi projektorientētajos uzņēmumos raksturo šādi procesi: projektu vadīšana, programmu vadīšana, projektu portfeļu vadīšana, projektu personāla vadīšana, projektu organizācijas izveidošana. Svarīgākie pakalpojumi projektu vadīšanas jomā: pakalpojumi projektu vadīšanas izglītības, pētījumu, mārketinga un standartizācijas jomā.

Minētie procesi un pakalpojumi projektorientētās sabiedrības modelī ir attēloti kā tā atsevišķi elementi un vizuāli parādīti zirnēkļveida tīkla zaros. Projektorientētās sabiedrības (POS) modelis dots 1. attēlā.

1. att. Projektorientētās sabiedrības modelis [6]
Model of a Project Oriented Society

Lai izmērītu katra atsevišķa elementa gradācijas pakāpi, piemēroja skalu no nulles līdz simtam (0–100). Elementu gradācijas noskaidrošanai lietoja jautājumu katalogu, kurā atbildes uz jautājumiem deva dotās valsts eksperti piecu baļļu sistēmā: 1 – nekad vai nesvarīgi, 2 – reti vai mazāk svarīgi, 3 – dažreiz vai vidēji svarīgi, 4 – bieži vai svarīgi, 5 – vienmēr vai ļoti svarīgi. Tālāk katrai atbilžu kopai piešķīra svaru. Tā, piemēram, projektu vadīšanai kā vissvarīgākajai kompetencei piešķīra svaru 20%, pārējiem procesiem piešķīra svaru – 10%. Kompetences līmenis par katru elementu tika izteikts procentos un atzīmēts modeļa gradāciju skalā.

Kompetences līmeņa izvērtēšanai Latvijas projektu vadīšanas praksē tika izvēlēti 17 praktiķi no uzņēmumiem un organizācijām, kurās projektu vadīšanai ir liela nozīme kopējo uzdevumu risināšanā vai kuras uzskata, ka tās virzās uz projektorientētu uzņēmumu vai arī jau ir projektorientēti uzņēmumi.

Latvijas sabiedrības iespēju izvērtēšanai pakalpojumu sniegšanā projektu vadīšanas jomā tika uzaicināti 7 eksperti no dažādām sabiedriskās darbības sfērām, t. sk. no būvniecības, informācijas tehnoloģiju, banku, izglītības, publiskās pārvaldes aprindām.

Iegūtie rezultāti tika apstrādāti kopā ar rezultātiem no citām valstīm (Austrijas, Īrijas, Norvēģijas) pēc vienota algoritma Austrijā, Vīnes Ekonomikas un biznesa administrācijas universitātē, un prezentēti kopējā darba grupas sanāksmē 2002. gada 7. jūnijā Vīnē, Austrijas Projektu vadīšanas konferences laikā. Pētījumā un prezentācijā piedalījās arī pētnieku grupa no Latvijas, kuru vadīja asoc. profesore Ž. Ilmete.

4. Prakses novērtēšanas un salīdzināšanas rezultāti projektorientētajos uzņēmumos

Projektorientēto sabiedrību prakses novērtēšana un salīdzināšana notika piecos modeļa elementos: projektu, programmu un portfeļu vadīšanā, projektu vadīšanas personāla vadīšanā un projektu vadīšanas organizācijā.

Kompetences līmeni projektu vadīšanas praksei vērtēja katram projekta vadīšanas norises procesam: startam, koordinācijai, uzraudzībai un noslēgumam atsevišķi. Vērtējot kompetences līmeni šo procesu realizācijā, noskaidroja, kādā mērā tajos lieto standarta projektu vadīšanas metodes un tehniku. Salīdzināšanas rezultāti attēloti 1., 2., 3., 4., 5. tabulā.

1. tabula

Projektu plānošanas metožu lietošanas prakses salīdzināšana projekta starta procesā [8]
Comparison of Practice of Application of Project Planning Methods in a Standard Process

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Projekta mērķu definīcija	Dažreiz	Dažreiz	Vienmēr	Vienmēr
Projekta struktūrplānošana	Dažreiz	Reti	Bieži	Bieži
Objektu apraksta saraksts	Reti	Reti	Reti	Dažreiz
Projekta terminplāns līnijdiagrammās	Bieži	Reti	Vienmēr	Vienmēr
Tikla plāns	Dažreiz	Reti	Dažreiz	Dažreiz
Projekta izmaksu plāns	Bieži	Reti	Vienmēr	Vienmēr
Projekta resursu plāns	Dažreiz	Nekad	Dažreiz	Vienmēr
Projekta naudas plūsmu plāns	Dažreiz	Reti	Dažreiz	Dažreiz

Kā redzams 1. tabulā, visaugstākais līmenis plānošanas metožu lietošanā salīdzināmo valstu grupā ir Norvēģijā un Īrijā. Tur projekta mērķu noteikšanas, izmaksu un resursu plānošanas metodes, kā arī laika un termiņu plānošanas metodes ar tīklotām līnijdiagrammām lieto vienmēr, projekta struktūrplānošanas metodes lieto bieži, un dažreiz lieto arī projekta darba pakešu specifikāciju sastādīšanas, tīklplānošanas un finanšu plānošanas metodes.

No Norvēģijas mazliet atpaliek Austrija, kur projekta plānošanas metožu lietošanu starta procesā kopumā var vērtēt ar "dažreiz". Pētījumu rezultāti par plānošanas metožu lietošanu [5] sešu valstu grupā, kurā iekļāva Austriju, Dāniju, Ungāriju, Rumāniju, Zviedriju un Apvienoto Karalisti, salīdzinājumā ar Latviju doti 2. tabulā.

2. tabula

Projektu plānošanas metožu lietošanas prakses salīdzinājums projekta starta procesā [7]
Comparison of Practices of Project Planning Method Application in the Start-Up Process

Latvija	Reti
Ungārija	Dažreiz
Rumānija	Dažreiz
Austrija	Bieži
Dānija	Bieži
Zviedrija	Bieži
Apvienotā Karaliste	Bieži
Īrija	Bieži
Norvēģija	Bieži

Kā redzams no 2. tabulas, jo augstāka ekonomiskās attīstības pakāpe valstī, jo plašāk tā izmanto modernās vadīšanas metodes. Latvijā projektu vadīšanas praksē standarta plānošanas metodes projekta starta procesā vēl lieto reti.

Šādai situācijai Latvijā var atrast vairākus skaidrojumus. Pirmkārt, projektu vadīšanas plānošanas standarta metodes Latvijā ir samērā maz pazīstamas, trūkst speciālistu, kas prastu tās lietot dažādās prakses situācijās, tās ir darbietilpīgas, prasa izpildes precizitāti, un projektu vadīšanā nodarbinātais personāls nav motivēts tās izmantot.

Otrkārt, šo metožu lietošana padara pilnīgi caurskatāmas un kontrolējamas naudas plūsmas visā projekta laikā. Tās neļauj uzrēķināt liekas naudas summas un veikt projektu ar neattaisnoti lielām izmaksām. Tas atsevišķiem izpildītājiem un arī pasūtītājiem dažkārt nav izdevīgi.

Treškārt, lai projektu vadīšanas plānošanas standarta metodes praksē darbotos, ir nepieciešams, lai to nozīmi izprastu augstākais vadības personāls, bet tas ir iespējams pie nosacījuma, ka vadībā esošais personāls izrāda vēlmi pats apgūt un izprast šīs metodes un atvēl tam vajadzīgo laiku.

3. tabulā ir novērtēta projekta vides izvērtēšanas metožu lietošanas prakse Latvijā projekta starta procesā un salīdzināta ar Austriju, Norvēģiju un Īriju, bet 4. un 5. tabulā – salīdzināta šo valstu projektu vadīšanas metožu lietošanas prakse projekta organizācijas un projekta kultūras veidošanā.

3. tabula

Projektu vides izvērtēšanas metožu lietošanas prakses salīdzinājums projekta starta procesā [8]

Comparison of Application Practices of Project Environment Evaluation Methods in the Project Start-Up Process

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Pirmsprojekta un pēcprojekta fāzes analīze	Reti	Dažreiz	Reti	Dažreiz
Projekta vides analīze	Dažreiz	Reti	Dažreiz	Dažreiz
Saisībību analīze starp projektu, uzņēmuma stratēģiju un pārējiem projektiem	Reti	Reti	Dažreiz	Dažreiz

Kā redzams no 3. tabulas, vides analīzes metodes projekta starta procesā visvairāk lieto Norvēģijā un Īrijā, Latvija un Austrija šajā jomā atpaliek.

4. tabula

Projektu organizācijas metožu lietošanas prakses salīdzinājums projekta starta procesā [8]
Comparison of Application Practices of Project Organization Methods in the Project Start-Up Process

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Formāls projekta uzdevums	Dažreiz	Dažreiz	Bieži	Dažreiz
Projekta organizācijas shēma	Dažreiz	Reti	Vienmēr	Bieži
Projekta dalībnieku lomu apraksts	Reti	Reti	Dažreiz	Bieži
Atbildības matrica	Reti	Nekad	Dažreiz	Dažreiz

5. tabula

Projektu kultūras veidošanas metožu lietošanas prakses salīdzinājums projekta starta procesā [8]
Comparison of Application Practices of Project Culture Building Methods in the Project Start-Up Process

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Projekta logo	Reti	Reti	Reti	Reti
Projekta nosaukums un numurs	Dažreiz	Vienmēr	Vienmēr	Vienmēr
Projekta moto	Reti	Reti	Reti	Reti
Projekta misijas formulēšana	Reti	Reti	Dažreiz	Dažreiz

Projekta organizācijā (sk. 4. tabulu) Latvijā reti lieto projekta organizācijas shēmu un projekta dalībnieku lomu aprakstu, kurā būtu skaidri formulētas dalībnieka tiesības, atbildība un uzdevumi katrā projekta vadīšanas fāzē. Lomu apraksta trūkums rada neskaidrības darbu izpildē un nedisciplinē projekta dalībniekus. Pie tam, ja sākumā nav formulēta dalībnieku atbildība, projekta neizdošanās gadījumā nav no kā prasīt atbildību.

Projektu riska vadīšanas metožu lietošanas prakse ir dota 6. tabulā.

6. tabula

Projektu riska vadīšanas metožu lietošanas prakses salīdzināšana projekta starta procesā [8]
Comparison of Application Practices of Project Risk Management Methods in the Project Start-Up Process

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Projektu riska analīze	Dažreiz	Nekad	Bieži	Bieži
Risku novēršanas metodes	Dažreiz	Nekad	Dažreiz	Dažreiz
Projektu risku prognozēšanas metodes	Dažreiz	Nekad	Reti	Dažreiz
Projektu scenāriju analīze	Reti	Nekad	Reti	Dažreiz
Alternatīvo plānu attīstība	Reti	Nekad	Dažreiz	Dažreiz

6. tabula rāda, ka pašreiz Latvijā tikpat kā nelieto projekta risku vadīšanas metodes projektos tajā izpratnē, kā tas pieņemts Rietumu sabiedrībā. Tā, piemēram,

eksperti nevarēja nosaukt gadījumus, kuros projektu rokasgrāmatās būtu izvērsti aprakstīti un analizēti iespējamie projektu attīstības scenāriji un pasākumi dažādos to attīstības gadījumos.

Analizējot Latvijas projektu vadīšanas praksi projekta starta procesā kopumā, jāsecina [8], ka tā pašreiz ir zemākā līmenī nekā Austrijā, Īrijā un Norvēģijā. Īrijā un Norvēģijā ir augstāks projektu organizācijas veidošanas prakses līmenis, Īrija demonstrē augstu līmeni projektu risku analīzē. Projektu finansiālās analīzes metožu lietošanas samērā augstais līmenis Latvijā skaidrojams ar to, ka šeit projektus bieži finansē starptautiskās organizācijas, kuras to pieprasa.

7. un 8. tabulā salīdzināta projektu vadīšanas metožu lietošana projekta koordinācijas un uzraudzības procesā, bet 9. un 10. tabulā – lēmumu pieņemšanas un projekta noslēguma procesā.

7. tabula

Projektu vadīšanas metožu lietošanas prakses salīdzināšana projekta koordinācijas procesā [8]

Comparison of Application Practices of Project Risk Management Methods in the Project Coordination

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Sanāksmju organizācija	Bieži	Bieži	Bieži	Vienmēr
TO - DO saraksts	Bieži	Reti	Vienmēr	Bieži

Kā redzams no 7. tabulas, projektu koordinācijā projektu vadīšanas metodes plaši ievieš visas salīdzināmas grupas valstis, to vidū arī Latvija.

8. tabula

Projektu vadīšanas metožu lietošanas prakses salīdzināšana projekta uzraudzības procesā [8]

Comparison of Application Practices of Project Risk Management Methods in the Project Supervision Process

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Izmaiņu ievadīšanai projekta plānos	Dažkārt	Reti	Vienmēr	Bieži
Izmaiņu ievadīšanai projektu organizācijā	Bieži	Reti	Bieži	Dažkārt
Projekta kultūras mainīšanai	Reti	Nekad	Dažkārt	Reti
Projekta izmaiņām atbilstoši ārējai videi	Reti	Nekad	Dažkārt	Reti
Projekta progresā atskaites	Dažkārt	Dažkārt	Vienmēr	Bieži
Sasniegto rezultātu salīdzinoša analīze [Earned-value analysis]	Reti	Reti	Dažkārt	Reti

Salīdzināmo valstu grupā (sk. 8. tabulu) visaugstāko kompetences līmeni projekta uzraudzības metožu lietošanā ir sasniegusi Norvēģija. Tas izskaidrojams ar lieliem projektiem enerģētikas sektorā, kuru sekmīga izpilde bez uzraudzības metožu lietošanas būtu apgrūtināša [8]. Latvijas kompetences līmenis šajā projektu vadīšanas jomā ir stipri nepietiekams.

9. tabula

Projektu vadīšanas metožu lietošanas prakses salīdzināšana lēmumu pieņemšanas procesos [8]

Comparison of Application Practices of Project Risk Management Methods in the Decision Making Processes

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Situācijas analīze	Reti	Dažkārt	Bieži	Dažkārt
Projekta scenārija analīze	Reti	Nekad	Reti	Dažkārt
Tuvākās akcijas plāns	Reti	Reti	Vienmēr	Dažkārt
Lēmuma stratēģijas formulēšana	Reti	Reti	Reti	Reti
Lēmumu pieņemšanas aktivitāšu izpilde un uzraudzība	Reti	Reti	Dažkārt	Dažkārt

Kā rāda 9. tabula, Latvijas kompetence projektu vadīšanas metožu lietošanā lēmumu pieņemšanas procesos ir viszemākā.

10. tabula rāda, ka noslēguma atskaites vairumā gadījumos tiek sastādītas visās valstīs.

10. tabula

Projektu vadīšanas metožu lietošanas prakses salīdzināšana projektu noslēguma procesā

Comparison of Application Practices of Project Risk Management Methods in the Conclusion Process

	Austrija	Latvija	Norvēģija	Īrija
Projekta noslēguma atskaite	Dažkārt	Dažkārt	Dažkārt	Bieži
Projekta vadīšanas dokumentācija	Reti	Dažkārt	Bieži	Dažkārt
Līgums pēcprojekta fāzei	Reti	Dažkārt	Reti	Dažkārt
Zināšanu nodošana organizācijai	Reti	Reti	Dažkārt	Dažkārt

Pētot projektu vadīšanas praksi dažādās valstīs, tika noskaidroti un salīdzināti līdzekļi, kādus lieto projektu vadīšanas procesa atbalstam. Tā, piemēram, noskaidroja, cik plaši projektu vadīšanai lieto specifisko programnodrošinājumu, telekomunikāciju līdzekļus, videokonferences. Pētījuma rezultāti parādīja, ka Austrijā, Norvēģijā un Īrijā bieži lieto projektu vadīšanas specifiskos programmu līdzekļus, turpretim Latvijā reti.

Lai noskaidrotu, cik plaši “profesionālās” projektu vadīšanas metodes un instrumentus lieto mazajās organizācijās, ģimenēs, skolās, universitātēs, nelielās pašvaldībās, baznīcās un asociācijās, tika veikts pētījums arī šajā virzienā. Pētījuma rezultāti parādīja, ka [8] Norvēģijā, Īrijā un Austrijā profesionālās projektu vadīšanas metodes praksē plaši lieto universitātēs. Mazākā mērā tās lieto skolu, mazo pašvaldību, baznīcu un asociāciju praksē. Ģimenēs tās lieto Īrijā. Pārējo salīdzināmo valstu grupā ģimenēs profesionālās projektu vadīšanas metodes nelieto. Latvijā mazajās organizācijās profesionālās projektu vadīšanas metodes nelieto.

Projektu vadīšanas prakses pētījuma analīzes rezultāti pa atsevišķiem projektu vadīšanas procesiem ļāva noteikt salīdzināmo valstu kompetences pakāpi projektu vadīšanas praksē. Salīdzināmo valstu grupā bez minētajām valstīm ietvēra arī pirmā

pētījuma grupas valstis: Dāniju, Ungāriju, Rumāniju, Zviedriju, Lielbritāniju. Pētījuma rezultāti doti 11. tabulā.

Kā redzams no 11. tabulas, dažādās valstīs projektu orientācijas līmenis ir atšķirīgs. Zemākais kompetences līmenis projektu vadīšanā salīdzināmo valstu grupā ir Latvijā un Rumānijā, augstākais līmenis ir Austrijā, Dānijā un Īrijā. Visaugstākais kompetences līmenis šajā jomā ir sasniegts Norvēģijā, Zviedrijā un Lielbritānijā. Piemēram, Zviedrijai kompetences līmenis ar vērtējumu “Ļoti augsts” ir novērtēts piecos gadījumos. Latvijas kompetences līmeņa vērtējums pārsvarā ir “Zems” un divos gadījumos – “Vidējs”.

11. tabula

Salīdzināmo valstu kompetences līmenis projektu vadīšanas praksē [8, 41]
Competence Level in Project Management Practice of the Compared Countries

Projektu vadīšana	Dānija	Ungārija	Rumānija	Zviedrija	Lielbritānija	Austrija	Īrija	Latvija	Norvēģija
PV metodes projekta starta plānošanā	Vidēja	Zema	Zema	Vidēja	Vidēja	Vidēja	Vidēja	Zema	Vidēja
PV metodes projekta vides analizē startā	Vidēja	Zema	Zema	Ļoti augsta	Vidēja	Zema	Vidēja	Zema	Vidēja
PV metodes projekta organizācijas veidošanā projekta starta procesā	Vidēja	Vidēja	Zema	Ļoti augsta	Vidēja	Vidēja	Augsta	Zema	Augsta
PV metodes projekta kultūras veidošanā projekta starta procesā	Vidēja	Vidēja	Zema	Ļoti augsta	Vidēja	Zema	Vidēja	Zema	Vidēja
PV metodes riska vadīšanā projekta starta procesā	Vidēja	Zema	Zema	Vidēja	Vidēja	Zema	Vidēja	Nekompetenta	Vidēja
PV metodes projekta koordinācijas procesā	Augsta	Augsta	Vidēja	Ļoti augsta	Ļoti augsta	Augsta	Augsta	Vidēja	Augsta
PV metodes projekta uzraudzības procesā	Vidēja	Vidēja	Zema	Zema	Augsta	Zema	Vidēja	Zema	Vidēja
PV metodes projekta izmaiņu procesā	Vidēja	Vidēja	Zema	Augsta	Zema	Zema	Vidēja	Zema	Vidēja
PV metodes projekta noslēgšanas procesā	Vidēja	Zema	Vidēja	Vidēja	Vidēja	Zema	Vidēja	Vidēja	Vidēja
PV procesa dizaina elementu lietošana	Vidēja	Zema	Zema	Ļoti augsta	Vidēja	Vidēja	Vidēja	Zema	Ļoti augsta

Pārējo projektorientētās sabiedrības modeļa elementu novērtēšanas rezultātu analīze parādīja, ka Latvijai vēl ir daudz jādara, lai tā spētu konkurēt ar citām Eiropas Savienības valstīm. Tā, piemēram, projektu portfeļu vadīšanā Latvijas kompetences līmenis ir novērtēts ar “Nulli”.

Vājas zināšanas un prasme ir profesionālajā programmu vadīšanā. Tā, piemēram, programmu startā, koordinācijā, uzraudzībā, izmaiņu vadīšanā, noslēgumā Latvijā netiek lietotas profesionālās programmu vadīšanas metodes. Tajā pašā laikā Zviedrijā, Īrijā un Norvēģijā tās lieto vienmēr.

5. Projekta personāla vadīšana

Analizējot projekta personāla vadīšanas praksi salīdzinājumā ar citu valstu praksi, jāatzīmē, ka formāli tā ir novērtēta pietiekami augstu. Tomēr pēc sava satura tā neatbilst citās valstīs pieņemtajiem standartiem, un tāpēc šis salīdzinājums ne visos punktos ir korekts. Piemēram, projekta personāla izvēle un izvietošana ir novērtēta piecu ballu sistēmā ar "4". Līdz ar to šajos punktos mēs esam novērtēti tikpat augsti kā Zviedrija, Lielbritānija, Norvēģija un Īrija.

Tiklīdz mēs salīdzinām, kā notiek projektu personāla izvēle šajās valstīs, kādas prasības tur izvirza projekta vadītājam un kādas prasības izvirza projekta vadītāja pretendentiem pie mums, tad redzam, ka šīs lietas ir pilnīgi nesalīdzināmas. Minētajās valstīs kā obligātas prasības izvirza zināšanas un pieredzi projektu profesionālo metožu lietošanā, bet pie mums – komunikabilitāti, autovadītāja tiesības, prasmi organizēt darbu utt. un tikai retos gadījumos prasa zināšanas projektu vadīšanā.

Projekta personāla attīstība Latvijā salīdzinājumā ar citām valstīm ir sliktākā stāvoklī. Tā, piemēram, Latvijas organizācijas reti sūta savus speciālistus ārējos projektu vadīšanas kursus. Ja arī sūta, tad iepriekš nepārlicinās par to, kas viņus mācīs, kāda ir šo pasniedzēju kompetence, ja tāda vispār ir. Par kursu pasniedzējiem netiek prasītas atsauksmes un viņu zināšanas apstiprinoši oficiāli dokumenti, CV, sertifikācijas dokuments utt. Konkurso rīkošana par tiesībām mācīt un lētāko piedāvājumu izvēle padara kursus par bezvērtīgu pasākumu, nauda ir iztērēta, bet rezultātu nav.

Latvijā nepraktizē projektu vadīšanas kursus projekta pasūtītājiem – augstākajam vadības personālam. Līdz ar to, darbojoties projektu uzraudzības padomēs, viņiem ir grūti pieņemt kvalificētus lēmumus. Projekta izpildi nevar uzraudzīt vadītāji, kam par projekta vadīšanu nav nekāda priekšstata. Mūsu neveiksmes daudzos valsts finansētajos projektos lielā mērā izskaidrojamas ar to, ka tos neprofesionāli uzrauga un vada.

Ja analizējam projekta personāla vadīšanas praksi salīdzināmo valstu grupā, varam konstatēt, ka visaugstākā tā ir Zviedrijā, Lielbritānijā, Norvēģijā un Īrijā, zemāka – Rumānijā un Latvijā.

6. Projektorientētās sabiedrības pakalpojumu novērtēšana un salīdzināšana

Projektorientētās sabiedrības sniegtie pakalpojumi projektu vadīšanas jomā tika vērtēti un salīdzināti trīs virzienos – izglītības, pētījumu un mārketinga jomā.

Izglītība

12. tabula

Oficiālo izglītojošo dokumentu iegūšanas iespēju novērtējums projektu vadīšanā salīdzināmās valstīs [7, 8]
Evaluation of the Possibilities for Obtaining Official Education Documents in Project Managements in the Compared Countries

Valstis	Vidusskolās, koledžās	Universitātēs [diplomi]			Tālākizgl. mācību iestādes
		Doktora stud. progr.	Maģistra stud. progr.	Bakalaura stud. progr.	
Lielbritānija	Nevienā	13	13	3	3
Rumānija	Nevienā	Nevienā	2	Nevienā	Nevienā
Zviedrija	Dažās	Iespējams	2	Nevienā	Nevienā
Ungārija	Dažās	Iespējams	2	Nevienā	Nevienā
Dānija	Dažās	Iespējams	Nevienā	1	Nevienā
Norvēģija	Dažās	3	2		
Īrija	Nevienā	1	3–5	Nevienā	Nevienā
Austrija	Dažās	Iespējams	5	Nevienā	Vienā
Latvija	Nevienā	Nevienā	Nevienā	Nevienā	Nevienā

Izglītības jomā visaugstākais līmenis ir Lielbritānijā, kur 13 universitātēs [7] piedāvā akadēmiskā maģistra un doktora studiju programmas projektu vadīšanā. Apmēram 120 universitātēs 10% no pārējo maģistra studiju programmu satura sastāda projektu vadīšana. Lielbritānijā projektu vadīšanā pārsvarā ir akadēmiskā izglītība. Bez maģistra diplomiem vēl trīs augstskolās ir iespējams iegūt akadēmiskā bakalaura grādu un trīs profesionālās augstskolās – formālus diplomus projektu vadīšanā. Vidusskolās projektu vadīšanu nepasniedz.

Rumānijā akadēmiskā maģistra studiju programma projektu vadīšanā ir pieejama kopš 2000. gada Ekonomikas akadēmijā Bukarestē un Ovidijas Universitātē Konstantā. Pārējās Rumānijas universitātēs ir ieviests projektu vadīšanas kurss kā atsevišķs modulis. Formālus diplomus profesionālajās augstskolās projektu vadīšanā iegūt nevar. Atsevišķas konsultāciju kompānijas piedāvā projektu vadīšanas apmācību kursu.

Akadēmiskās maģistra studiju programmas piedāvā divas universitātes Zviedrijā. Turklāt apmēram desmit Zviedrijas universitātēs piedāvā izglītību projektu vadīšanā un nodrošina iespējas iegūt akadēmisko maģistra un doktora (*Ph. D.*) grādu projektu vadīšanā. Neformālus diplomus projektu vadīšanā izsniedz trīs tālākizglītības institūcijas un apmēram 13 koledžas.

Ungārijā maģistra studiju programmu projektu vadīšanā piedāvā divas universitātes, kur iespējams iegūt arī doktora grādu projektu vadīšanā. Pie tam nelielu moduļu veidā

projektu vadīšanu pasniedz vēl trīs universitātēs un vairākās tālākizglītības institūcijās. Vairākās koledžās projektu vadīšana ir iekļauta mācību programmās.

Dānijā maģistra diplomu projektu vadīšanā pašlaik nav iespējams iegūt, toties ir iespējams līdzīgi zinātņu maģistriem iegūt doktora (*Ph. D.*) grādu projektu vadīšanā. Izglītība projektu vadīšanā ir nodrošināta sešās universitātēs. Bakalaura studiju programma projektu vadīšanā ir vienā augstskolā. Formālu diplomu projektu vadīšanā iegūt tālākizglītības institūcijās nevar.

Norvēģijā maģistra diplomu projektu vadīšanā var iegūt vienā universitātē un vienā profesionālā augstskolā un doktora grādu (*Ph. D.*) trīs universitātēs. Vairākās universitātēs un koledžās projektu vadīšanu piedāvā kā atsevišķu kursu. Projektu vadīšanu māca arī vidusskolās.

Īrijā trīs universitātēs ir pieejamas maģistra studiju programmas projektu vadīšanā un vienā universitātē ir iespējams iegūt doktora grādu (*Ph. D.*) projektu vadīšanā. Pārējās trīs universitātēs projektu vadīšanas kursu piedāvā citu studiju programmu ietvaros. Plašs projektu vadīšanas kursa piedāvājums ir tālākizglītības centros un konsultāciju firmās, bet viņiem nav tiesību izsniegt formālus diplomus projektu vadīšanā. Projektu vadīšanu māca arī vidusskolās.

Austrijā piecās profesionālās augstskolās piedāvā formālus diplomus projektu vadīšanā. Formālus diplomus projektu vadīšanā ir tiesības izsniegt arī vienai tālākizglītojošai institūcijai. Austrijā pagaidām nav iespējams iegūt maģistra grādu projektu vadīšanā. Vīnes Ekonomikas un biznesa administrācijas universitātē projektu vadīšana tiek piedāvāta kā izvēles studiju programma. Šīs programmas dalībniekiem ir iespējams aizstāvēt maģistra vai doktora darbus projektu vadīšanā, kā arī specializēties šajā virzienā. Nelielā apjomā projektu vadīšanu pasniedz arī dažās vidusskolās.

Latvijā pašlaik universitātēs netiek piedāvātas nedz akadēmiskās bakalaura, nedz maģistra, nedz doktora studiju programmas projektu vadīšanā. Latvijas Universitātē, Rīgas Tehniskajā universitātē, Lauksaimniecības universitātē, Mūzikas akadēmijā maģistru studiju programmās ir iekļauts kurss "Projektu vadīšana" 32–64 stundu apjomā. Projektu vadīšanas kurss ir iekļauts arī dažu profesionālo augstskolu studiju programmās, piemēram, "Turībā" un Banku augstskolā. Dažas koledžās zem nosaukuma "Projektu vadīšana" piedāvā kursu, kuru tomēr uzskatīt par kursu projektu vadīšanā pilnībā nevar, jo tajos aplūko jautājumus par projektu sagatavošanu un investīciju piesaistīšanu, nevis par projektu vadīšanu, kas sākas praktiski tikai pēc tam, kad projekta finansējums jau nodrošināts.

Projektu vadīšanu atbilstoši starptautiskām prasībām (pēc mūsu rīcībā un atklātībā esošās informācijas) šobrīd pilnā apjomā (160 stundas) piedāvā tikai viena tālākizglītojoša institūcija – Projektu vadīšanas un komercizglītības centrs, kurš izsniedz neformālu diplomu (sertifikātu).

Avīzēs izsludinātos piedāvājumus par projektu vadīšanas kursiem citās institūcijās ir grūti novērtēt, jo šīs kompānijas nesniedz atklātu informāciju par šo kursu pasniedzējiem un to kvalifikāciju projektu vadīšanas jomā, nav arī ziņu, kas ļautu spriest par viņu izglītību un atpazīstamību (publikācijas, oficiālas uzstāšanās konferencēs, atsaukšanas par pasniegtiem kursiem, atpazīstamība starptautiskā līmenī, sertifikācija utt). Nav tuvākas informācijas par šo kursu saturu un pasniegšanas metodiku, un līdz ar to

nevar izvērtēt to atbilstību projektu vadīšanas standartiem. Tāpēc, konsultējoties ar ārzemju kolēģiem, šādas kompānijas tika no pētījuma izslēgtas.

Pētījumā tika pievērsta arī uzmanība tam, vai valstī ir nacionāla institūcija, kura koordinē projektu vadīšanas izglītības programmas, piemēram, projektu vadīšanas programmu satura koordinēšanu, projektu vadīšanas mācību metožu koordinēšanu, vienotās pieejas definēšanu, pasniedzēju izglītības koordinēšanu. Rezultāti parādīja, ka tāda institūcija ir Īrijā, kas koordinē programmas universitātēs un koledžās. Pārējās valstīs šo funkciju zināmā mērā pilda nacionālās projektu vadīšanas asociācijas ar savām sertifikācijas programmām.

Latvijā šādas koordinējošas iestādes nav.

Sertifikācija

Īpaša uzmanība pētījumā tika pievērsta tam, kādā situācijā valstī ir projektu vadīšanas speciālistu sertifikācija saskaņā ar IPMA sertifikācijas programmu.

Salīdzināmo valstu grupā IPMA sertifikācija uz 2001. gadu ir ieviesta Austrijā, Īrijā, Dānijā, Lielbritānijā, šajās valstīs ir ieviestas trīs līmeņu sertifikācijas programmas; 2001. gadā vien Austrijā ir sertificētas 250 personas, Īrijā – ap 200 personas, 42 personas Dānijā. Norvēģijā, Zviedrijā, Ungārijā, Rumānijā un Latvijā IPMA sertifikācijas programma uz 2001. gadu vēl nebija ieviesta. To 2002. gadā plānoja uzsākt Zviedrijā un Ungārijā, bet 2003. gadā – Latvijā.

Pašlaik Latvijā, līdzīgi kā visās valstīs, projektu vadīšanas speciālistu sertifikācija notiek Latvijas Nacionālās projektu vadīšanas asociācijā izveidotajā Sertifikācijas centrā. Sertifikācijai Latvijā IPMA ir apstiprinājusi trīs starptautiskā līmeņa asesorus no dažādām valstīm – prof. S. Dvorāčeku (Vācija), prof. S. Bušujevu (Ukraina) un prof. Ž. Ilmeti (Latvija). Visi minētie asesori ir sertificēti B līmenī saskaņā ar IPMA sertifikācijas programmu.

Pētījumi projektu vadīšanā

Pētījumu jomā Latvija neizceļas ar īpašām aktivitātēm projektu vadīšanā. Latvijas universitātēs šādi pētījumi ilgstoši netika veikti. Šajā rakstā aplūkots prof. Ž. Ilmetes un D. Āboltiņas pētījums par projektorientēto sabiedrību tika veikts no 2002. līdz 2003. gadam. Turpinās arī pētījums par projektu vadīšanas interesentu sastāvu Latvijā.

Publikāciju par projektu vadīšanas tēmu Latvijā vēl ir samērā maz. Kā galveno te jāatzīmē Nacionālās projektu vadīšanas asociācijas izdoto profesionālo žurnālu “Projektu Vadīšana”, kurā tika risināti projektu vadīšanas teorētiskie un praktiskie jautājumi. Atsevišķas publikācijas par projektu vadīšanas tēmu ir sastopamas žurnālos un avīzēs. Daži raidījumi ir bijuši arī Latvijas televīzijā.

7. Mārketinga pakalpojumi projektu vadīšanā

Nacionālās projektu vadīšanas asociācijas

Latvijā, līdzīgi kā citās valstīs salīdzināmo valstu grupā, ir izveidota un kopš 1998. gada aktīvi darbojas Nacionālā projektu vadīšanas asociācija, kura kopš 1999. gada ir arī Starptautiskās projektu vadīšanas asociācijas biedre. Asociācijā ir ap 90 individuālo

un korporatīvo biedru. Ja salīdzina ar citām valstīm, tas nav visai daudz. Austrijā kopējais biedru skaits ir 336 (dati par 2001. gadu), Īrijā – 250 (2001), Norvēģijā – 515 (2001), Dānijā – 256 (1999), Ungārijā – 66 (1999), Zviedrijā – 900 (1999), Lielbritānijā (1999) – 9200 biedru. Citās valstīs projektu vadīšanas asociācijas plaši sponsorē tās atsevišķie biedri, piemēram, Austrijā tādas ir astoņas firmas, turpretī Latvijā tāda pašlaik ir tikai viena – Projektu vadīšanas un komercizglītības centrs. Atsevišķas organizācijas sponsorē konferences un žurnālu izdošanu.

Salīdzinājumā ar citām valstīm Latvijas Nacionālā projektu vadīšanas asociācija piedāvā sabiedrībai samērā daudz pakalpojumu un šajā jomā izvirzās priekšplānā kopā ar Austriju, Īriju, Lielbritāniju. Tā lobē projektu vadīšanu kā profesiju, veic pētījumus, izdod ikmēneša biļetenus, katru gadu organizē starptautisku konferenci, gatavo projektu vadīšanas speciālistus starptautiskai sertifikācijai, piedalās izstādēs utt.

Pārējie pakalpojumi projektu vadīšanas jomā

Ja salīdzina oficiālās prasības valsts pasūtījumiem dažādās valstīs, redzam, ka Latvijā – atšķirībā no citām valstīm – no projektu vadītājiem netiek prasītas zināšanas projektu vadīšanā, piemēram, netiek prasīts, lai projektu vadītājs būtu sertificēts, lai viņš lietotu projektu vadīšanā standartizētas procedūras, standartizētus informācijas tehnoloģijas līdzekļus un to izmantošanas metodoloģiju. Nosaukums “Projektu vadītājs” ir plaši izplatīts Latvijas sabiedrībā, diemžēl tas reti atbilst tā īstajam saturam.

Salīdzināmo valstu kopējā kompetences līmeņa izvērtējums projektu vadīšanā

Salīdzināmo valstu kopējā kompetences līmeņa izvērtējums projektu vadīšanā uz 2002. gadu atsevišķi pa katru procesa un pakalpojumu veidu dots 13. tabulā.

13. tabula

Dažādu valstu POS kompetenču līmeņu izvērtējums un salīdzinājums [8]

Evaluation and Comparison of POS Competence of Different Countries

	Zviedr.	Lielbr.	Norv.	Īrija	Dānija	Austr.	Ungār.	Rumān..	Latv.
Projektu vadīšana	63	56	51	54	46	39	42	31	28
Programmu vadīšana	70	30	55	44	37	26	37	17	16
Projektu portfeļu vadīšana	57	30	45	39	43	25	37	10	0
Personāla vadīšana	62	58	47	46	50	35	46	26	25
Organizāciju veidošana	65	40	45	45	55	31	35	30	22
Projektu vadīšanas prakses izvērtēšana	63	47	46	48	46	33	40	25	21
Izglītības projektu vadīšana	40	80	30	34	30	36	30	30	11
Pētījumi projektu vadīšanā	40	70	44	16	30	28	20	10	11
Projektu vadīšanas mārketingss	40	70	38	67	40	71	15	10	50
Projektu vadīšanas pakalpojumu izvērtējums	40	73	37	39	33	45	22	17	24
Kopējais POS izvērtējums	56	55	46	45	42	37	34	23	22

Kā redzams no 13. tabulas, visaugstākais kopējais kompetences līmenis projektu vadīšanā salīdzināmās valstīs ir Zviedrijā, viszemākais – Latvijā. Vērtējot kopējo projektu vadīšanas praksi, redzam, ka secinājums ir līdzīgs iepriekšējam. Mazliet labāks stāvoklis ir pakalpojumu sniegšanā projektu vadīšanas jomā. Šeit Latvija ir priekšā gan Rumānijai, gan Ungārijai, bet tas notiek tikai uz to aktivitāšu rēķina, ko izvērsusi Latvijas Nacionālā projektu vadīšanas asociācija. Mēs stipri atpaliekam izglītības jomā, kā arī pētījumu jomā.

7. Secinājumi un priekšlikumi

Pētījuma rezultātā tika konstatēta rinda nepilnību projektu vadīšanas jomā Latvijā.

- Universitātes nenodrošina augstākā līmeņa projektu vadīšanas speciālistu sagatavošanu akadēmisko maģistru un doktoru studiju programmās, kā to dara gandrīz visās valstīs salīdzināmo valstu grupā. Ar to izskaidrojami lieli zaudējumi, ko rada neprofesionālu vadīti valsts nozīmes projekti.
- Salīdzinot ar citām valstīm, Latvijā nav programmas, kurā sagatavotu pasniedzējus koledžām, skolām, tālākizglītojošām iestādēm.
- Nav kvalificētas institūcijas, kas koordinētu projektu vadīšanas izglītības programmas un kontrolētu to saturu. Tādējādi bieži piedāvā programmas, kurās vispār nav nekādu projektu vadīšanas elementu, radot pilnīgi aplamu priekšstatu par projektu vadīšanu un projektu vadītāju uzdevumiem. Par to var viegli pārliecināties, pārļausot ikdienas sludinājumus “Dienā”, kuros piedāvā darbu projektu vadītājiem. Šajos sludinājumos neizvirza vispār nekādas prasības pārzināt projektu vadīšanu.
- Salīdzinot izglītības programmas projektu vadīšanā, var konstatēt, ka Latvijā piedāvātās programmas galvenokārt ietver projektu vadīšanas pamatelementus, bet nav nevienas programmas, kas piedāvātu nākamās projektu vadīšanas līmeņus: programmu un projektu portfeļu vadīšanu, kā arī projektorientētu uzņēmumu vadīšanu. Vienlaikus jāatzīst, ka arī pārējās valstīs kvalificētu pasniedzēju deficīta dēļ šos līmeņus piedāvā samērā maz. Labākas sekmes šajā jomā ir Īrijai un Norvēģijai.
- Oficiālos noteikumos par valsts pasūtījumiem nav ietverta norma par prasībām pēc oficiāla dokumenta, kas apstiprinātu projektu vadītāja zināšanas par standartizētām projektu vadīšanas procedūrām un tā sertifikāciju.
- Līdz šai dienai vēl nav apstiprināts projektu vadīšanas profesijas standarts.
- Nav sadarbības starp valsts institūcijām un Nacionālo projektu vadīšanas asociāciju, kas ir uzkrājusi lielu pieredzi un zināšanas projektu vadīšanas jomā. Izvērtējot valsts nozīmes projektus, tie netiek nosūtīti ekspertīzei uz projektu vadīšanas asociāciju. Netiek lūgti pakalpojumi starptautisko ekspertu izvēlei un izvērtēšanai. Latvijas Nacionālajā projektu vadīšanas asociācijā ir aktuāla informācija par Eiropas labākajiem speciālistiem projektu vadīšanā. Tai ir kontakti un sadarbība gandrīz ar visām valstīm, tāpēc žēl, ka tāds intelektuāls potenciāls netiek ņemts vērā valstī, kas cīnās ar nepārtrauktām neveiksmēm projektos.

8. Projektorientētas sabiedrības attīstības vīzijas Latvijā

Savās vīzijās ceļā uz projektorientēto sabiedrību Latvijai ir jānosprauž vairāki mērķi:

- panākt būtiskas izmaiņas projektu vadīšanas izglītības jomā, gan akadēmiskajā izglītībā, gan profesionālajā, gan tālākizglītībā, iesaistot šajā darbā visas ieinteresētās sabiedriskās un valsts institūcijas un vispirms jau Izglītības ministriju, universitātes un Latvijas Nacionālo projektu vadīšanas asociāciju;
- panākt projektu vadīšanas starptautiskās sertifikācijas sistēmas atzīšanu sabiedrībā un tās plašu ieviešanu Latvijā;
- panākt, lai valsts pasūtījumos noteiktu prasības projektu vadītājiem un normu, kas paredzētu projektu izpildē lietot standarta projektu vadīšanas procedūras;
- nodrošināt, lai darbinieki valsts pārvaldē, kuriem ir darīšana ar valsts naudu, strukturāliem fondiem utt., būtu kvalificēti šajā jomā, ar atzītiem diplomiem vai starptautiskiem sertifikātiem;
- nodrošināt Latvijas projektu vadītāju konkurētspēju Eiropas Savienības darba tirgū.

Literatūra

1. *ICB-IPMA Competence Baseline*. Bremen, 1999.
2. Gareis, R. *Programme Management and Project Portfolio Management: New Competences of Project Oriented Organizations*, PMI Symposium. Houston, 2000.
3. Patzak, G., Rattay, G. *Projekt Management: Leitfaden zum Management von Projekten, projektportfolios und projektorientierten Unternehmen*: 3. Aufl. Wien : Linde Verlag, 1998.
4. Motzel, E., Pannenbacker O., Wolf, U. *Oualifizierung und Zertifizierung von Projekt-personal*. Köln : TUV Verlag, 1998.
5. Gareis, R., Huemann, M. *Benchmarking the Projektoriented Society*, Pm days 01: Projects and Business, University of Economics and Business Administration Vienna, November 2001.
6. Gareis, R., Huemann, M. *Assessing and Benchmarking Project-oriented Societies*. In: *Projekt Management, International Project Management Journal*. Projekt Management Association Finland, Norwegian Project Management Forum, Vol. 7, № 1, 2001.
7. Gareis, R., Huemann, M. *Research Report: Assessing and Benchmarking Project-oriented Societies, Results of the POS Benschmarking Group 1*. Vienna : University of Economics and Bysiness Administration, 2001.
8. Gareis, R. *Assessing and Benchmarking Projekt-oriented Societies: Results of the Benchmarking of Austri, Ireland, Latvia and Norway as Pos*. University of Economics and Business Administration. Vienna September 2002.

Summary

To investigate the level of competence in project management in Latvia and to compare it with the levels in the original EU countries, the professors of the University of Latvia, Z. Ilmete and D. Āboltiņa, carried out a research work. The results of this research revealed the main drawbacks of monitoring competence of project managers. The Research is based on the methodics of prof. Gareis from Austria. The authors were able to draw the conclusion that the basic methods, such as: network analyses, structure analyses and monitoring, are not widely used in Latvia. The project managers in Latvia have a weak understanding of these questions and the level of education is lower in comparison with that of West European countries. In conclusion the author proposes suggestions for improving the situation in Latvia.

Key words: *project oriented society, competence levels, project oriented enterprise, new management paradigm, project management, portfolio management, management by projects.*

Darba devēju apsekojumu rezultātu interpretācijas aspekti *Interpretation Aspects of Employers' Surveys Results*

Edgars Kasalis

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Edgars.Kasalis@lu.lv

Kārlis Purmalis

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Purmalis@lanet.lv

Latvijas tautsaimniecības straujie attīstības tempi (ekonomikas augšme pēdējos gados pārsniedz 10% robežu), paaugstināts pieprasījums pēc augsti kvalificēta un motivēta darbaspēka vienlaikus ar daļas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju migrāciju uz attīstītākām pasaules valstīm rada ne tikai saspringtu situāciju darba tirgū, bet arī zināmu sociālo spriedzi. Izveidojusies situācija darba tirgū prasa pārdomātus un efektīvus pasākumus gan īsākam, gan ilgākam laika periodam, kas jārisina nodarbinātības, izglītības un sociālās aizsardzības valsts politiku veidojošām institūcijām. Pēc valsts institūciju pasūtījuma pēdējos gados veikti plaši un daudzpusīgi darba tirgus pētījumi, kuros līdz ar plašu statistisko informāciju, dažādiem modeļiem un ekonometriskām metodēm, lai „portretētu” dažādus darba tirgus aspektus, veikti daudzveidīgi un plaši apsekojumi. Raksta mērķis ir uz veikto darba devēju apsekojumu bāzes pievērst uzmanību to rezultātu iespējamās interpretācijas daudzveidīgumam, galvenokārt izmantojot analīzes un sintēze metodes.

Atslēgvārdi: darba tirgus, strādājošie, nodarbinātība, profesijas, kvalitatīvās un kvantitatīvās aptaujas.

Ņemot vērā pašreizējo demogrāfisko situāciju un tās prognozes pārskatāmai nākotnei, situāciju Latvijas darba tirgū un darbaspēka pieaugošo mobilitāti, kā arī sabiedrības sociāli ekonomisko stāvokli, Latvijas nodarbinātības politikas pamatmērķi tuvākajiem desmit gadiem tiek formulēti šādi: panākt ilgtspējīgu ekonomikas izaugsmi ar vairāk un labākām darba vietām un lielāku sociālo kohēziju. Nosakot nodarbinātības ilgtermiņa mērķus, kas ES kontekstā 2010. gadā veido 70% nodarbinātības līmeni, to skaitā 60% sievietēm un pirmspensijas vecuma iedzīvotāju grupai (55–64 gadi) līdz 50%, ievērota Latvijas tautsaimniecības attīstības pakāpe un demogrāfiskā situācija. Līdz 2010. gadam Latvijas iedzīvotāju nodarbinātības līmeni paredzēts paaugstināt vidēji līdz 67%, bet sievietēm – līdz 62% un iedzīvotājiem vecumā 55–64 gadi – līdz 50%. Tālākā perspektīvā jāsasniedz vispārējais nodarbinātības līmenis 70% apjomā, tādējādi panākot šī rādītāja izlīdzināšanos ar ES izvirzītajiem uzdevumiem nodarbinātības jomā. Vienlaikus ar vispārējās nodarbinātības līmeņa

paugstināšanos saskaņā ar Latvijas Nacionālās attīstības plānu 2007.–2013. gadam un Nacionālā Stratēģiskā ietvara dokumenta pamatnostādnēm izvirzīti uzdevumi panākt zināšanu ietilpīgas tautsaimniecības veidošanu, kas balstās uz cilvēkresursu attīstību un efektīvu izmantošanu, paredzot valsts cilvēkresursu potenciāla efektīvu izmantošanu; tas prasa tālāku darba tirgus pilnveidošanu un darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma disproporciju samazināšanu. Būtiskas izmaiņas un situācijas attīstības ievirzi darba tirgus prognozēšanas sistēmas pilnveidošanā atspoguļo Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdes protokols Nr. 39 2006. gada 25. jūlijā, kas akceptēja ekonomikas ministra iesniegto Ziņojumu ar priekšlikumiem, kā uzlabot kārtību, kādā atbildīgas institūcijas iegūst, uzkrāj informāciju un apmainās ar to, kā arī koordinē savu darbību, funkciju un uzdevumu izpildi, lai nodrošinātu savlaicīgu un padziļinātu darba tirgus prognožu sagatavošanu un attiecīgu politikas plānošanas dokumentu izstrādi.

Latvijas Republikas Labklājības ministrijas koordinēto darba tirgus pētījumu ietvaros 2006. gadā tika veikti plaši darba devēju apsekojumi, kas sastāvēja no divām savstarpēji saistītām daļām – uzņēmēju (2502 respondenti) kvantitatīvās aptaujas un kvalitatīvais pētījums. Kvalitatīvā pētījuma gaitā tika organizētas fokusa grupu (17 eksperti) diskusijas un veiktas 30 dziļās intervijas ar pašvaldību amatpersonām un dažādu ministriju ierēdņiem, lai uzzinātu ekspertu viedokli par darba tirgus situāciju Latvijā un tās attīstības tendencēm tuvākajā nākotnē. Lauka darbu šajā pētījumā veica tirgus un sociālo pētījumu centrs SIA “Latvijas Fakti”. Rekrutācijā tika izmantots „Latvijas Faktu” intervētāju tīkls un „Lursoft” datu bāze.

Darba devēju kvantitatīvo aptauju, kas tika veikta pēc komplikētas aptaujas formas, rezultātu analīze tika izdarīta pa šādām jautājumu grupām:

- darbinieku pietiekamība, to skaita mainība, jaunu produktu un tehnoloģiju ieviešanas ietekme uz strādājošo skaitu;
- darbaspēka pieprasījuma iespējamās izmaiņas pa iepriekš definētām 120 profesijām;
- ārvalstu speciālistu piesaistes motivācija un nodarbinātība pa profesijām;
- darba likumdošanas pārkāpumu veidi un izplatība;
- nozaru attīstību traucējošie faktori.

Fokusa grupu diskusijas notika pēc iepriekš izstrādātām vadlīnijām un aptvēra vairākas jautājumu grupas.

1. Vispārējs Latvijas ekonomiskās situācijas un darba tirgus vērtējums (pašreizējais Latvijas ekonomikas un darba tirgus stāvoklis; kādas izmaiņas ir gaidāmas tuvākajā nākotnē; kāda ir darbaspēka kvalitāte un kā ekonomiskā integrācija iespaido darba tirgu Latvijā).
2. Pašreizējā darba tirgus stāvokļa un politikas novērtējums (darba tirgus politika Latvijā un darba tirgus galvenās problēmas un risinājumi; Latvijas iedzīvotāju reālā aktivitāte sava dzīves līmeņa uzlabošanā; darba devēju galvenās problēmas, meklējot darbiniekus uzņēmumam).
3. Kādos virzienos veicamas aktivitātes stāvokļa uzlabošanai darba tirgū (profesijas, kurās veidojas neatbilstība starp darba tirgus pieprasījumu un

izglītības piedāvājumu; kādi pasākumi jāveic, lai sabalansētu darba ņēmēju un darba devēju intereses; ar kādiem paņēmieniem vai metodēm varētu izskaust vai vismaz samazināt nedeklarēto nodarbinātību; vai dzimumu vienlīdzības problēma ir aktuāla Latvijā).

Dziļajās intervijās ministriju un resoru darbiniekiem jautājumi tika grupēti šādi:

1. Vispārējs darba tirgus raksturojums, nozaru un reģionu attīstības vērtējums un problēmas (Latvijas tautsaimniecības attīstība pēc iestāšanās Eiropas Savienībā; Latvijas tautsaimniecības attīstību veicinošie un bremsējošie faktori, to aranžējums pēc svarīguma).
2. Nozares darba tirgus un tā attīstības informatīvā nodrošinājuma vērtējums (kāda nozīme nozares attīstības plānošanā ir makroekonomiskajiem rādītājiem, demogrāfiskajām tendencēm un darba tirgus stāvoklim; ministrijas rīcībā esošās informācijas kvalitāte; kāda papildu informācija būtu nepieciešama nozares un tās darba resursu attīstības prognozēšanai).
3. Darba tirgus politikas un likumdošanas vērtējums (ministrijas mērķi un prioritātes nozares un darba tirgus politikas attīstībā; vai darba likumdošanas, darba attiecību un darba aizsardzības regulējums, nodokļu, pabalstu un sociālās aizsardzības sistēma atbilst pašreizējai situācijai Latvijas darba tirgū).

Savukārt, intervijās ar pašvaldību darbiniekiem tika apskatītas šādas jautājumu kopas:

1. Pašvaldības ekonomiskā attīstība un to bremsējošie faktori (pašvaldības ekonomiskās attīstības līmenis un tā salīdzinājums ar situāciju valstī kopumā; kādas ir pašvaldības „stiprās” un „vājās” puses un kā tās varētu iespaidot pašvaldības attīstību nākotnē; kādi ir pašvaldību attīstību bremsējoši faktori).
2. Darba tirgus politikas un attiecīgās likumdošanas vērtējums (kādi ir mērķi un prioritātes darbaspēka kvalitātes un skaita palielināšanā, uzņēmējdarbības attīstībā un jaunu darba vietu radīšanā; darba likumdošanas tiesiskās bāzes kvalitāte un atbilstība darba tirgus attīstības tendencēm; nodokļu un pabalstu sistēmas vērtējums; kas bremsē darba tirgus attīstību un kāds ir pašvaldības sadarbības līmenis ar sociāliem partneriem).
3. Darbaspēka struktūra, tā nepietiekamība reģionos un migrācijas galvenie iemesli (kādas nozarēs un specialitātēs pašvaldības teritorijā ir darbaspēka trūkums vai pārpalikums; vai darbaspēka problēmu pašvaldībā plānots risināt pašu spēkiem; kāda palīdzība būtu nepieciešama no valsts; kādas ir prognozes vidējā un ilgā laika periodā par darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu pašvaldībā).

Kvalitatīvo aptauju rezultāti un to analīze būtiski palielina pieejamo informāciju par Latvijas tautsaimniecības un tās darba tirgus attīstības jautājumiem, pastāvošajām problēmām un ļauj izdarīt noteiktus secinājumus. Ekspertu izpratne un viedokļi par aktuāliem Latvijas tautsaimniecības, to vidū arī darba tirgus attīstības un pilnveidošanas jautājumiem sniedz virkni ierosmju tālākai rekomendāciju izstrādei

Latvijas darba tirgus pilnveidošanas jomā un nodarbinātības politikas attīstībā. Respondentu atbildes par Latvijas tautsaimniecības stāvokli īsumā apkopotas 1. tabulā.

1. tabula

Respondentu viedokļi par Latvijas tautsaimniecību pēc iestāšanās ES
Respondents Views about National Economy of Latvia after Joining EU

„+” rādītāji	„-” rādītāji
Investīciju pieaugums	Latvijas ierēdņu patvaļa. Eiropas prasību traktējums kā papildu instruments savas varas nostiprināšanai
Preču un pakalpojumu kvalitātes līmeņa paaugstināšanās	Ekonomikas „pārkaršanas” pazīmes: inflācija, pārāk viegli pieejami kredīti nekustamā īpašuma tirgū
Sadarbības pieaugums ar ārvalstu uzņēmumiem	Spekulatīvā biznesa lielais īpatsvars uzņēmējdarbībā
Eksporta pieaugums	Darba devējam grūti samaksāt tik, cik darba ņēmējam vajadzīgs. Maz motivēts darbaspēks

Avots: Autoru vērtējums pēc Darba devēju kvalitatīvā apsekojuma rezultātu analīzes datiem.

Ekspertu aptaujas liecināja par lielo nenoteiktību paredzēt darba tirgus iespējamās izmaiņas pieprasījumā un piedāvājumā atsevišķu profesiju griezumā ilgākā periodā, kuras būtiski varētu ietekmēt tehnoloģiskais progress un starptautiskās darba dalīšanas attīstības virzieni. Nozari, kurā pašreiz vērojama visstraujākā attīstība, abas grupas vienprātīgi min celtniecību. Tiek minēta arī metālapstrāde un informācijas tehnoloģijas. Fokusa grupu dalībnieku viedokļos par pelnošāko biznesa nišu Latvijā ir nosaukti nekustamie īpašumi, kam ir spekulatīvā biznesa pazīmes. Par citu tautsaimniecības sfēru (piemēram – tūrisms, rūpniecība) to pašreizējā attīstības stadijā respondenti izsakās visai skeptiski. Tomēr tiek saredzēts arī šo nozaru attīstības potenciāls.

Lūgti raksturot darbaspēka kvalifikāciju Latvijā, respondenti—uzņēmēji ir kritiski: darbaspēks Latvijā kopumā (viņu skatījumā) ir ar zemu izglītības un kvalifikācijas līmeni. Arī iniciatīvas, atbildības, darba ražīguma un motivācijas strādāt līmenis ir zems. Uzņēmēju vērtējumā vismaz 10% potenciālo darba ņēmēju Latvijā neatbilst darba tirgus prasībām – „viņi nav gatavi strādāt, degradējušies, ir nekvalificēti, ar acīmredzamām alkoholisma pazīmēm, viņiem nav darba tikuma”. Tiek izteikti pieņēmumi, ka laukos šī neatbilstība varētu būt vēl lielāka. Uzņēmēju – fokusa grupu dalībnieku – vidū dominē uzskats, ka kvalificētāks, apzinīgāks, profesionālāks, godīgāks ir darbaspēks vidējā un vecākajā paaudzē. Taču ne vienmēr šie darbinieki spēj apgūt jaunās tehnoloģijas. Jauniešus – darba ņēmējus, pēc respondentu domām, raksturo nepamatota ambiciozitāte un nepietiekama darba pieredze. Tajā pašā laikā uzņēmēji aktīvi izmanto studentu darbu un vasarās labprāt piesaistītu darba tirgum arī skolēnus. Darbaspēka aizceļošana no Latvijas fokusa grupu dalībniekus būtiski neuztrauc. Šo problēmu kā tādu novērst viņi nejutās spējīgi, lai arī risinājumus tai saskata („radīt saknes, lai cilvēks paliek”; „maksāt algas, lai cilvēks var uzturēt ģimeni”).

Darba devēju prasībās potenciālajam darbiniekam kā prioritāras tiek akcentētas šādas īpašības: darbinieku profesionalitāte, atbilstoša izglītība; pieredze, iniciatīva; lojalitāte uzņēmumam un darba devējam; spēja pieņemt lēmumus, izteikt savu viedokli, valsts un svešvalodu zināšanas. Runājot par darbinieku motivāciju, stājoties darbā, fokusa grupu dalībnieki izvirzīja šādus, pēc viņu domām, darba ņēmējiem svarīgus kritērijus:

- regulāri izmaksāta pietiekami liela darba alga, kas spētu apmierināt darbinieka un viņa ģimenes pamatvajadzības;
- papildu materiālie labumi: piemēram, dzīvības un veselības apdrošināšana; dienesta automašīna, telefons;
- patīkams darba kolektīvs un darba apstākļi;
- darba vietas tuvums ģimenes dzīves vietai.

Vienlaikus tiek atzīts, ka arī pašiem uzņēmējiem nav atbilstošas izglītības un prasmju uzņēmuma vadībā, darbinieku motivēšanā.

Runājot par darbaspēka pieejamību konkrētajās pašvaldībās un nozarēs, visi respondenti norāda, ka šobrīd trūkst ne tikai kvalificēts, bet arī nekvalificēts darbaspēks. Vairums respondentu bija pārliecināti, ka darbaspēka pieprasījums tuvākajā laikā nevis samazināsies, bet palielināsies, turklāt atsevišķās specialitātēs darbavietas ilgstoši netiek aizņemtas. Kā norāda gan vairāku ministriju pārstāvji, gan pašvaldību vadītāji, ir vairākas nozares, kurās Latvijā speciālistus šobrīd vispār nesagatavo, piemēram, kuģubūve, zivju pārstrāde, kūdras ražošana. Runājot par iemesliem, kāpēc trūkst atbilstošas kvalitātes darbaspēka, vairāki respondenti norādīja, ka vaina meklējama izglītības sistēmā, kas nesagatavo darba tirgū pieprasītus speciālistus. Aptauju dalībnieki, vienprātīgi atzīstot nodarbinātības teritoriālās atšķirības, uzskata, ka ir nepieciešama reģionālās infrastruktūras sakārtošana (sevišķi tiek uzsvērta transporta (ceļu) un sakaru (interneta pievienojuma) nozīme); nodokļu politikas diversifikācija (nodokļu atlaides reģionos, nodokļu atvieglojumi mazajiem uzņēmumiem) un aktīva valsts līdzdalība reģionālās attīstības izlīdzināšanas procesos.

Neoficiālās nodarbinātības izzušanu respondenti neparedz. Pēc viņu domām, nākotnē iespējama pakāpeniska tās samazināšanās. Pašreiz pastāv daudzi apstākļi, kas veicina neoficiālo nodarbinātību. Tajā ieinteresēts var būt gan darba devējs (piemēram, veicinošie faktori ir jau iepriekšminētie: nodokļu sistēma valstī un apgrozāmo līdzekļu trūkums uzņēmumos), gan darba ņēmējs (veicinošo faktoru piemēri – šaubas par valsts labklājības modeļa (otrā pensiju līmeņa) efektivitāti; bezdarbnieka pabalsta izmaksas kārtība).

Savukārt, normatīvie akti sociālās aizsardzības nodrošināšanas un aprūpes jomā, respondentu skatījumā, bieži vien neveicina principu „dzīvošana ne no pabalstiem, bet no algām”, bet gluži otrādi – no vienas puses, rada mūžīgo bezdarbnieku slāni, bet, no otras puses, neliedz ļaunprātīgi izmantot pabalstu sistēmu. „Mūžīgo” bezdarbnieku problēmu tiek ierosināts risināt, pilnveidojot likumdošanu. Ar likumdošanas palīdzību svarīgi būtu veicināt ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju iekļaušanu darba tirgū.

Lūgti nosaukt primāro faktoru, kas rosinātu darba tirgus politikas izmaiņas, respondenti atzīmē progresīvā ienākumu nodokļa ieviešanas nepieciešamību. Būtisks faktors, kas ietekmē mazos un vidējos uzņēmējus, ir apgrozāmo līdzekļu trūkums. „Brīvās naudas” trūkuma dēļ nereti uzņēmēji nespēj laikā izmaksāt darbiniekiem algas vai maksā tās pa daļām. Bankas, pēc uzņēmēju teiktā, nelabprāt dod kredītu uzņēmumiem, izvirzot augstas prasības. Fokusa grupu diskusiju laikā aktualizētās problēmas darba tirgus politikā un to izraisīto seku apkopojums atspoguļots 2. tabulā.

2. tabula

Identificētās darba tirgus politikas problēmas un sekas
Identified Problems and Consequences of Labour Politics

Nosauktā problēma	Sekas
Darba ņēmēju tiesību pārlieka aizsardzība likumdošanā	Uzņēmējam grūti atbrīvoties no neprofesionāla un slikti strādājoša darbinieka. „Oficiāls” darba līgums starp darba ņēmēju un darba devēju samazina darba ņēmēja motivāciju strādāt. Tas ir papildu faktors, kas veicina nelegālā darbaspēka izmantošanas un <i>aplokšņu algas</i> sistēmu.
Netiek aizsargāts darba devēja ieguldījums darba ņēmējā	Uzņēmējs nav motivēts sūtīt darbinieku kvalifikācijas celšanas kursus.
Augstas prasības un pienākumi darba devējam	Lielais kontrolējošo institūciju skaits (kā nozīmīgākās tiek nosauktas VID, Darba inspekcija) un izvirzītās prasības, kas uzņēmējiem šķiet nepamatotas, rada labvēlīgus apstākļus korupcijai, novirza uzņēmēju resursus, pēc viņu domām, nebūtiskās aktivitātēs. Tas rada negatīvu attieksmi uzņēmējos pret valsts un pašvaldību institūcijām. Kontrolējošās institūcijas tiek uztvertas nevis kā palīgs, bet kā traucēklis.
Nesakārtota nodokļu politika valstī	Nodokļu politikas kā būtiska valsts ekonomikas regulēšanas instrumenta ietekmi mazie un vidējie uzņēmēji izjūt hipertrofēti. Nesakārtotā, neatbilstīgā nodokļu sistēma tiek uzskatīta par pamatcēloni aplokšņu algām.

Avots: Autoru vērtējums pēc Darba devēju kvalitatīvā apsekojuma rezultātu analīzes datiem.

Savukārt, Latvijas ekonomikas attīstību bremzējošie faktori parasti tika nosaukti šādi:

1. Smagnējā ES birokrātija (*„... ņemot vērā latvisko mentalitāti, pie pirmās barjeras vairs negrib darboties, visnepatīkamākās ir tieši birokrātiskās barjeras. Pārvaldes struktūra ir sarežģīta, prasības bieži vien ir pārspīlētas, un cilvēkiem pietrūkst iniciatīvas, finanšu, vēlmes*).
2. Pārāk burtiska vai pārspīlēta ES normu ieviešana (*„... ES normatīvisms, ko cenšas ieviest Valsts ieņēmumu dienests, Pārtikas un veterinārais dienests, izvirza pārspīlētas prasības, piemēram, lauku pirtij tiek izvirzītas tādas pašas prasības kā sabiedriskai pirtij. Avīzēs ir ievietoti daudzi raksti, kas atspoguļo*

šīs nepamatotās prasības. Prasīts tiek pārāk daudz, taču, kā beigās izrādās, – Eiropa to nemaz neprasa”).

3. Augsti nodokļi (*„... mums ir lieli nodokļi – gan PVN, gan sociālie. Protams, no vienas puses, tie veido bāzi sociālai drošībai, bet, no otras puses, mūsu uzņēmēji nav gatavi maksāt tik daudz, cik no viņiem prasa”*).
4. ES fondu apgūšanai nepieciešamo zināšanu trūkums (*„... tīri no praktiskās puses viss šis process ir ļoti sarežģīts un birokrātisks. Birokrācija nav slihta lieta, bet ļoti ilga ir lēmumu pieņemšana. Svarīgi, lai projekti tiktu salīdzināti un saņemtu naudiņu labākais projekts. Tās ir lietas, kas pašā sistēmā būtu jāpārdomā”*).
5. Kvalificēta darbaspēka trūkums (*„... šobrīd pie investīcijām, ko saņemam no Eiropas fondiem, daudzām aktivitātēm pietrūkst kvalificēta darbaspēka. Viena daļa strādājspējīgo, kas ir aktīvi, ir izbraukuši uz ārvalstīm. Lielas darbaspēka problēmas nav pilsētās, bet reģionos tā ir”*).
6. Sākotnējā finansējuma trūkums uzņēmējdarbības sākšanai.
7. Inflācija (*„... šajā brīdī ir grūti pieņemt kādu politisku lēmumu, jo, mēģinot inflāciju „nodzīt” zemē, noteikti iesaistīta tiks ekonomiskā izaugsme”*).

Latvijas ekonomikas stāvoklis un tās attīstības tendences kopumā tiek vērtētas pozitīvi, īpaši uzsverot Latvijas iestāšanās ES labvēlīgo ietekmi, vienlaikus atzīmējot arī vairākas būtiskas problēmas, kas prasa noteiktus risinājumus nākotnē. Starp šīm problēmām tiek uzsvērta nodokļu politikas pilnveidošanas nepieciešamība, nepieļaujot politisko populismu. Tautsaimniecības tālāka attīstība tiek saistīta ar valstisko struktūru institucionālās kapacitātes palielināšanu, birokrātisma samazināšanu, īpaši dažādu ES reglamentējošo normu interpretācijā un piemērošanā. Darba tirgus tālāka attīstība tiek saistīta ar tā reglamentējošās likumdošanas uzlabošanu, pavēršot to labvēlīgāku darba devējiem, radot motivāciju augstākai ergonomiskai aktivitātei darbaspējīgā iedzīvotāju kontingenta vidū, pārskatot bezdarba pabalstu piešķiršanas kārtību un nosacījumus. Reģionālās atšķirības un pastāvošās problēmas reģionu ekonomiskās attīstības jomā cieši saistās ar reģionu iedzīvotāju demogrāfisko struktūru, izglītības līmeni un izglītības pieejamību. Tas savukārt izvirza noteiktas prasības izglītības politikai, administratīvai reformai un reģionālajai politikai kopumā. Pastāvošās tendences darbaspēka iekšējā un ārējā migrācijā saistās gan ar nelegālo nodarbinātību, gan ar darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma reģionālo pašreizējo un paredzamo nesabalansētību nākotnē.

Secinājumi

1. Veiktie darba devēju apsekojumi izpildīti atbilstoši vispārpieņemtām normām, metodika ievērota, un iegūtie rezultāti ir pietiekami reprezentatīvi, lai uz tiem balstītu darba tirgus pilnveidošanas ieteikumus.
2. Iegūtie apsekojumu rezultāti ne tikai paplašina informāciju par Latvijas darba tirgus problēmām un akcentē uzmanību uz nepietiekami risinātiem jautājumiem darba tirgus politikā, bet rada arī zināmas pārdomas par respondentu izpratni, kas saistīta ar svarīgiem ekonomikas attīstību veicinošiem aspektiem,

piemēram, tehnoloģiskā progresa ietekmi uz darba ražīgumu, starptautisko darba dalīšanu un konkurenci.

3. Nenoliedzot darbaspēka nepietiekamības faktu galvenajās ekonomisko aktivitāšu grupās, aptauju rezultāti parāda virkni nepietiekami risinātu jautājumu likumdošanas sfērā un sniedz vērtīgas ierosmes tās pilnveidošanai.
4. Aptauju rezultāti liecina par darbaspēka iekšējās un īpaši ārējās migrācijas jautājumu saasināšanos, kas prasa noteiktus risinājumus darbaspēka migrācijas valsts politikā.
5. Veidojot darba tirgus politiku, jāievēro vairāki svarīgi aspekti: izglītības sistēmas tuvināšana darba tirgus mainīgajām prasībām, paredzot darba pieprasījuma izmaiņas pa profesijām nākotnē, pilnveidojot profesionālo un akadēmisko izglītību un tālāk attīstot mūžizglītības sistēmu valstī.

Literatūra

1. *Detalizēts darbaspēka un darba tirgus pētījums tautsaimniecības sektoros*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007. 223 lpp.
2. LU un SIA „Latvijas Fakti” veiktā Darba devēju kvalitatīvā apsekojuma nepublicētie transkripti.
3. LU un SIA „Latvijas Fakti” veiktā Darba devēju kvantitatīvā apsekojuma datu darba masīvi.

Summary

The paper deals with some aspects of the Employer's survey (2006) results interpretations. These surveys were done with the main purpose to develop tools and to give additional information for Latvian labour market policy development. Special attention was paid to questions of supply and demand for labour force and their balances in the short and long run by professions, branches of national economy. Theoretical and practical significance of the paper is indicated in the authors' valuation the surveys' results and proposals for labour market policy development.

Key words: labour market, employed, employment, professions and occupations, quantitative and qualitative surveys.

Aizdevumu apkalpošanas un naudas plūsmas rādītāju analīze: teorētiskās nostādnes

An Analysis of Loan Servicing and Cash Flow Indicators: Theoretical Approach

Jānis Kasalis

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: kasalis@rinuzhi.riga.lv

Maiga Kasale

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Mkassale@lanet.lv

Ņemot vērā aktualizētās diskusijas par Latvijas Republikas tautsaimniecības pārkaršanu, tekošā konta lielo deficītu, ieilgušo augsto inflāciju un banku pārmērīgo aktivitāti kredītu piešķiršanā, aktuāls kļuvis jautājums par aizdevumu apkalpošanas un naudas plūsmas rādītāju analīzi tautsaimniecības kontekstā. Raksta mērķis ir pievērst uzmanību banku aizdevumu apkalpošanas un naudas plūsmu rādītāju analīzes teorētiskiem aspektiem, galvenokārt balstoties uz koeficientu analīzes metodoloģiju un ievērojot Latvijas ekonomikas pašreizējās situācijas specifiku.

Atslēgvārdi: finanšu darbība, analīze, kredīti, koeficientu metode.

Mikroekonomiskā skatījumā pēc ekonomiskās interpretācijas aizdevumu apkalpošanas jeb maksātspējas un naudas plūsmas rādītāju grupas ir atšķirīgas, jo aizdevumu apkalpošanas rādītāji raksturo uzņēmuma spēju norēķināties par aizņēmuma pamatsummu un procentiem, turpretī naudas plūsmas rādītāji raksturo investīciju un likviditātes seguma pakāpes, kā arī kapitāla izmantošanas pakāpi. Tomēr abas iepriekšminētās finanšu analīzes rādītāju grupas zināmā mērā vieno aizņēmumu atmaksas iespēju noteikšanas centieni, kā arī aizņēmumu procentu pozīcijas izmantošana atsevišķu rādītāju analīzē.

Sniegsim ieskatu atsevišķu analīzes rādītāju aprēķināšanas algoritmos un to interpretācijā [2,3]. *Naudas plūsmas indikators* raksturo uzņēmuma reālo spēju izmaksāt akcionāriem dividendes, kā arī parāda to naudas plūsmas daļu uz akciju, ko uzņēmums ģenerē savas pamatdarbības rezultātā.

Naudas plūsmas multiplikators = $(\text{neto peļņa} + \text{pamatlīdzekļu nolietojums}) / \text{akciju vidējā vērtība}$ (1. formula) [5]

Naudas plūsmas multiplikators raksturo brīvos naudas līdzekļus uz vienu akciju, pēc tā zināmā mērā var spriest par uzņēmuma spēju nosegt aprēķinātās dividendes ar pašu brīvajiem naudas līdzekļiem. Naudas plūsmas analīze dod labāku priekšstatu par uzņēmuma peļņas struktūru un ienākošajiem un izejošiem naudas apjomiem konkrētā laika posmā. *Naudas plūsmas multiplikators* dod iespēju attiecināt uzņēmuma finansiālās darbības rezultātus pret akciju vidējo vērtību, tomēr visai ierobežoti ataino uzņēmuma faktisko naudas plūsmas stāvokli. Šis rādītājs zināmā mērā paliek teorētiskā līmenī, jo praksē dividendžu izmaksāšana faktiski paliek uzņēmuma īpašnieku ziņā. Gadījumos, kad runa ir par kāda uzņēmuma iegādi, tā vadībai, nosakot aktīvu ienesīgumu, ir jāmēģina noteikt aktīvu tirgus vērtība, tādējādi nosakot pašreizējo, nevis vēsturisko uzņēmuma ienesīgumu. Mūsdienīgā uzņēmumu vadības analīzē, ja runa ir par jauna uzņēmuma iegādi, lieto tādu jēdzienu kā *investīciju naudas plūsmas ienesīgums*.

Investīciju naudas plūsmas ienesīgums = pamatdarbības naudas plūsma / investīciju apjoms (2. formula) [5]

Šī formula raksturo tīro naudas plūsmu, ko var iegūt uzņēmums, tā vadībai ieguldot konkrētus naudas līdzekļus (investīcijas) jauna uzņēmuma iegādē. Tomēr, lai aprēķinātu šo rādītāju, uzņēmuma vadības rīcībā jābūt arī informācijai par finansiālās darbības prognozēm. Izvērtējot uzņēmuma vadības darbību raksturojošo finanšu analīzi, var teikt, ka lielākais īpatsvars tiek likts uz aktīvu ienesīguma un kapitāla rentabilitātes rādītājiem, kā arī liela uzmanība veltāma aktīvu tirgus vērtības un peļņas – kura lielā mērā ir atkarīga no sekmīgas vadības – rādītāju noteikšanai.

Tādējādi – no kredītiestāžu viedokļa – naudas plūsmas analīze ir labi izmantojama, nosakot uzņēmuma kredītsaistību izpildes iespēju nākotnē. Šajā, tāpat kā citos gadījumos, ir svarīgi salīdzināt iegūtos rādītājus ar nozares vidējiem rādītājiem, kā arī aplūkot tos vairāku periodu dinamikā, lai noteiktu potenciālā aizņēmēja raksturīgās finanšu rādītāju tendences un sezonālītāti. Aplūkojot vispārējās tendences aizņēmumu piešķiršanā un potenciālo aizņēmēju analīzē, var secināt, ka situācijā, kad potenciālais aizņēmējs ar saviem ieņēmumiem no pamatdarbības nevar segt kredīta procentu un pamatsummas maksājumus vai var veikt to tikai daļēji, praktiski nepastāv iespēja aizņēmuma piešķiršanai, – pat tad, ja kredīta nodrošinājums būtu pietiekams. Šeit jāņem vērā apstākļi, ka tikai neliels skaits uzņēmumu, kuri darbojas LR tautsaimniecībā, savas akcijas kotē Rīgas Fondu biržā. Līdz ar to formulas Nr. 1 un Nr. 2 ir lietojamas tikai šāda veida uzņēmumiem. Pēc autoru domām, valstiski svarīgi ir palielināt to LR uzņēmumu skaitu, kuru akcijas tiek kotētas fondu biržā, tādējādi palielinot potenciāli iespējamo ārvalstu un pašmāju investoru loku, kuri būtu gatavi ieguldīt savu kapitālu publiski kotētos uzņēmumos.

Runājot par aizdevumu apkalpošanas jeb maksātspējas rādītājiem, jāievēro, ka kredīta pamatsummas un tā procentu samaksu grafikā noteiktajos termiņos nosaka:

- procentu samaksas seguma koeficients;
- kredītsaistību seguma koeficients;
- naudas plūsmas analīze.

Procentu samaksas seguma koeficients ir viens no kreditoru finanšu analīzes rādītājiem, kas palīdz noteikt aizņēmēja spēju segt procentu maksājumus no savas pamatdarbības. Šo koeficientu aprēķina pēc formulas:

Procentu samaksas seguma koeficients = *peļņa vai zaudējumi pirms nodokļu un procentu samaksas / procentu maksājumi un tamlīdzīgas izmaksas* (3. formula) [5]

No formulas izriet, ka, jo lielāki ir potenciālā aizņēmēja ienākumi, respektīvi, ienākumi no pamatdarbības, jo vieglāk viņam ir segt procentu maksājumus. Kredīta procentu segšanas avots ir ieņēmumi no pamatdarbības; tiem samazinoties, samazinās aizņēmēju kredītspēja. Tādējādi šādi aizņēmēji ir mazāk stabili un kredītiestādēm riskantāki. Dažādām kredītiestādēm var būt atšķirīgi standarti par procentu samaksas seguma koeficientu, jo trūkst viennozīmīga pieņēmuma, tomēr ir skaidrs, ka tam būtu jābūt lielākam par vienu. Procentu samaksas seguma koeficientu aprēķina metodiku pārsvarā lieto valstīs, kuru grāmatvedības sistēma tiek veikta atbilstoši Starptautiskiem grāmatvedības standartiem (SGS). Latvijā no tiem ir zināmas atšķirības, tāpēc, vadoties no mums pieejamā peļņas vai zaudējumu aprēķina rādītājiem, var iegūt šādas procentu samaksas seguma koeficienta modifikācijas – I un II:

Procentu samaksas seguma koeficients I = *peļņa vai zaudējumi pirms nodokļu samaksas / procentu maksājumi un tamlīdzīgas izmaksas*
(4. formula) [veidojuši autori]

vai arī:

Procentu samaksas seguma koeficients II = *peļņa vai zaudējumi pirms ārkārtas posteņiem un nodokļu samaksas / procentu maksājumi un tamlīdzīgas izmaksas*
(5. formula) [veidojuši autori]

4. un 5. formula atšķiras ar peļņas vai zaudējumu aprēķina pozīciju „ārkārtas ieņēmumi” un „ārkārtas izmaksas” vērā ņemšanu. Pēc autoru domām, korektai procentu samaksas seguma koeficienta aprēķināšanai Latvijā jāizmanto peļņas vai zaudējumu aprēķina pozīcija „peļņa vai zaudējumi pirms ārkārtas posteņiem un nodokļiem”, attiecinot to pret procentu maksājumiem un tamlīdzīgām izmaksām, jo tās ir sedzamas no pamatdarbības ieņēmumiem. Šinī gadījumā ārkārtas pozīcijas un nodokļi nav ņemami vērā.

Kredītsaistību seguma koeficients pilnīgāk atspoguļo potenciālā kredītņēmēja spēju norēķināties par uzņemtām saistībām noteiktos termiņos un to aprēķina pēc formulas:

Kredītsaistību [kredīta maksājumu] seguma koeficients = *peļņa pirms nodokļu un procentu samaksas / (procentu maksājumi) + (kredīta pamatsummas maksājumi) / (1 – uzņēmuma ienākumu nodokļa likme)*
(6. formula) [5]

Šis koeficients ietver procentu maksājumus pilnā apmērā, jo tie netiek aplikti ar nodokļiem, respektīvi, samazina aplikamā uzņēmumu ienākumu nodokļa likmi. Savukārt, tā kā kredīta pamatsummas atmaksas maksājumi nesamazina ar uzņēmumu ienākuma nodokli aplikamo bāzi, tos koriģē ar uzņēmuma ienākumu nodokļa likmi. Latvijas situācijā, tāpat kā iepriekšējā formulā, autori piedāvā šīs formulas skaitītājā izmantot peļņas vai zaudējuma aprēķina pozīciju „peļņa vai zaudējumi pirms ārkārtas posteņiem un nodokļiem”. Pastāv arī cita iespēja aprēķināt kredītsaistību seguma koeficientu:

$$\text{Kredītsaistību seguma koeficients } I = [\text{pamatdarbības naudas plūsma} + \text{procentu maksājumi} \times (1 - \text{uzņēmuma ienākumu nodokļa likme})] / [\text{procentu maksājumi} \times (1 - \text{uzņēmuma ienākumu nodokļa likme}) + \text{kredīta pamatsummas maksājumi}]$$

(7. formula) [5]

Kredītsaistību seguma koeficienta aprēķina pamatā ir pieņēmums, ka minētās saistības ir sedzamas no pamatdarbības naudas plūsmas. Pārskata perioda peļņas vai zaudējumu summa ar pamatlīdzekļu nolietojumu un procentu maksājumiem tiek koriģēti ar uzņēmuma ienākumu nodokļa likmi.

Kreditorus interesējošās uzņēmumu finanšu analīzes gadījumā autori vēlas vērst uzmanību uz to, ka katra potenciālā aizņēmēja saistību atmaksa ir pētāma noteiktā laika posmā (mēnesis, ceturksnis, gads u. c.), un tās pamatā ir pieņēmums, ka kredītsaistības ir sedzamas no uzņēmuma pamatdarbības ieņēmumiem un uzņēmuma darbībai ir jābūt rentabīlai vismaz pirms nodokļu nomaksas. Kredītiestādes interesē, lai būtu segti visi aizņēmēja maksājumi: gan procentu, gan pamatsummas – neatkarīgi no tā, vai aizņēmējam ir peļņa vai zaudējumi. Tomēr ir iespējama situācija, ka aizņēmēja naudas plūsma ļauj pilnībā nosegt kredīta procentu un pamatsummas maksājumus, bet pirms ārkārtas posteņu un nodokļu nomaksas ir radušies zaudējumi.

Aizdevumu apkalpošanas un naudas plūsmas rādītāji tiek analizēti arī E. Helferta modelī [1]. Modelī ietilpst rādītāji, kuri liecina par uzņēmuma spējām pildīt noteiktās kredītsaistības aizņēmuma un tā procentu atmaksai noteiktajos termiņos un apjomā. Aizdevumu apkalpošanas rādītāji sastāv no *procentu samaksas seguma koeficienta* un *kredītsaistību seguma koeficienta*, kuri raksturo uzņēmuma spēju no saimnieciskās darbības ieņēmumiem segt kredītsaistības.

$$\text{Procentu samaksas seguma koeficients} = \text{peļņa pirms nodokļu un procentu samaksas} / \text{procentu maksājumi un tamlīdzīgas izmaksas}$$

(8. formula) [5]

$$\text{Kredītsaistību seguma koeficients} = \text{peļņa pirms nodokļu un procentu samaksas} / (\text{procentu maksājumi} + \text{kredīta pamatsummas maksājumi} / (1 - \text{nodokļu likme}))$$

(9. formula) [5]

$$\text{Kredītsaistību seguma koeficients } I = [\text{naudas plūsma no saimnieciskās darbības} + \text{procentu maksājumi} \times (1 - \text{nodokļu likme})] / [\text{procentu maksājumi} \times (1 - \text{nodokļu likme}) + \text{kredīta pamatsummas maksājumi}]$$

(10. formula) [5]

Pēc autoru domām, šeit pastāv manipulācijas iespējas, izmantojot pirms vai pēc nodokļu nomaksas atbilstošos rādītājus. Ē. Helferts (*E. Helfert*), runājot par kredītu procentu samaksu, savā modelī iesaka izmantot peļņu pirms nodokļu un procentu nomaksas atbilstoši SGS nosacījumiem, bet, ņemot vērā Latvijas grāmatvedības sistēmu un kārtību, autori piedāvā izmantot rādītāju peļņa pirms ārkārtas posteņiem un nodokļiem”.

Aplūkojot aizdevumu apkalpošanas rādītājus, papildus var izmantot arī tā dēvētos finanšu analīzes modeļus, ar kuru palīdzību veic uzņēmumu finanšu analīzi no kreditoru viedokļa. Eksistē daudzi vienkārši un komplicētāki risku analīzes modeļi. Par vienkāršota uzņēmuma kredītu risku noteikšanas modeli var uzskatīt atsevišķu finanšu darbības rādītāju analīzi. Sarežģītāka modeļa forma ietver sevī koeficientu sistēmas izstrādi, uz kuras rezultātiem balstās kreditēšanas lēmumu pieņemēji. Mūsdienīga un dzīvotspējīga kreditēšanas lēmuma pamatā ir modeļa izstrāde, kas ietver ne tikai finanšu rādītāju, bet arī citu ar kredītu riskiem un to vadību saistītu lielumu analīzi, kā arī darbības prognozēšanu nākotnē. Šajā gadījumā runa ir par tā saucamo „PRISM” modeli, kas ir viens no veiksmīgākajiem koncentrētas uzņēmuma kredītu risku analīzes modeļiem, un tā izstrādi pamatā veicis M. Glancs (*M. Glanz*) [4]. Šis finanšu analīzes koeficientu sistēmas modelis, galvenokārt paredzēts uzņēmumu finanšu analīzei no kreditoru viedokļa, ir izstrādāts ASV. „PRISM” modeli izmanto kredīta piešķiršanas projekta finansiālai un dzīvotspējas analīzei.

Modeļa pamatā ir šādi galvenie informatīvie bloki:

- vadības (*management*);
- mērķu (*intention*);
- atmaksas (*repayment*) informatīvais bloks.

Bloks „vadība” ietver:

- aprakstu par uzņēmuma darbības ilgumu nozarē, tā darbības veidiem, galvenajiem noieta tirgiem, sadarbības partneriem, konkurentiem, meitas uzņēmumiem, analizējamās nozares sezonālītāti, tās īpatnībām;
- aprakstu par uzņēmuma vadību; tās izglītību, pieredzi biznesā, vēsturisko informāciju, saikni ar akcionāriem, reputāciju;
- aprakstu par attiecībām ar kreditētāja banku, klienta un bankas sadarbības ilgums, ienesīgums no klienta maksātajām komisijas maksām, kopējie klienta parādi, klienta parādu atmaksas vēsture;
- aprakstu par finanšu informāciju; auditētie finanšu pārskati, konservatīvisms finanšu pārskatu sastādīšanā; kompānijas iesaistīšanās tiesvedību aktivitātēs, finanšu pārskatu ekspresanalīze.

Aplūkojot vadības analīzes svarīgākos aspektus, uzsvars liekams uz uzņēmuma darbības ilgumu nozarē, jo, kā rāda statistika, tieši šis faktors var sastādīt īpašu risku finansētājam, jo, pēc LR Uzņēmumu reģistra aptauju datiem, pirmās darbības gada laikā darbību dažādu iemeslu pēc pārtrauc līdz 70% jaundibināto uzņēmumu. Svarīgs faktors ir uzņēmuma vadības pieredze nozarē un reputācija, jo pastāv uzskats, ka gadījumos, ja uzņēmuma vadība ir rīkojusies negodīgi pret kādu sadarbības partneri, to skaitā kādu no kreditoriem, pastāv liels risks, ka šāda darbība var atkārtoties

arī nākotnē. Savukārt, vadības pieredze biznesā, jo īpaši kādā no darbības sfērām, liecina par tās kompetenci un zināma veida reputāciju.

Runājot par klienta attiecībām ar kredītētāja banku, īpaša uzmanība ir pievēršama klienta un bankas sadarbības ilgumam, kā arī klienta parādu atmaksas vēsturei. Gadījumā, ja klients ir regulāri kavējis kāda iepriekšējā parāda atmaksu, pastāv viedoklis, ka līdzīgas problēmas ir iespējamas arī nākotnē. Šāds apstāklis var būt saistīts vai nu ar klienta attieksmi pret kredītiestādi un saviem pienākumiem, vai arī ar vājo naudas plūsmas plānošanas organizāciju.

Izanalizējot apskatu par uzņēmuma finanšu informāciju, svarīgi noskaidrot, vai tas nav iesaistīts tiesvedībā, kā arī to, kāda ir uzņēmuma tiesvedības vēsture. Šāda veida informācija raksturo uzņēmuma labā vārda reputāciju, kā arī piesardzību uzņēmējdarbības organizēšanā. Svarīga ir arī informācija par uzņēmumā īstenoto grāmatvedības politiku finanšu pārskatu sastādīšanā, kā, piemēram, metodes izvēle krājumu uzskaitē vai uzkrājumu politikas izvēle.

Bloks „mērķi” sniedz informāciju par:

- uzņēmuma aktīvu (īstermiņa un ilgtermiņa) aizvietošanu vai papildināšanu;
- uzņēmuma kreditoru (īstermiņa un ilgtermiņa) aizvietošanu vai papildināšanu;
- uzņēmuma kapitāla aizvietošanu vai papildināšanu.

Aplūkojot kredītu mērķu galvenos aspektus, finansētājam, respektīvi, kredītiestādei, ir svarīgi saprast, kādam nolūkam tieši tiek ņemts konkrētais finansējums. Ja runa ir par uzņēmuma aktīvu aizvietošanu vai papildināšanu, jau pašā projekta sākumā ir nepieciešams noteikt, vai aktīvi tiks aizvietoti vai arī papildināti, kā arī to, vai tiks aizvietoti vai papildināti ilgtermiņa aktīvi kā pamatlīdzekļi vai runa būs par īstermiņa aktīviem, piemēram, krājumiem. Vadoties no aizvietoājamo vai papildināmo aktīvu īpatnībām, bankai, pieņemot lēmumu par kredītēšanu, ir jānosaka arī atmaksas kredīta termiņš.

Izskatot jautājumu par krājumu finansēšanu, ir nepieciešams izanalizēt, vai kredītēti tiks sezonālie vai pastāvīgie krājumi. Veicot šāda veida krājumu analīzi, teorija pieļauj, ka sezonālajiem krājumiem lieto īstermiņa finansēšanu (līdz gadam), bet pastāvīgajiem krājumiem pamatā lieto ilgtermiņa finansējumu. Tomēr jāpiebilst, ka Latvijas kredītiestādes ļoti nelabprāt lieto krājumu finansēšanas ilgtermiņa formu, kā arī šādu rīcību neatbalsta Latvijas Bankas izstrādātā kredītēšanas politikas rekomendācija kredītiestādēm, jo tas tiek uzskatīts par paaugstināta riska darījumu. Analizēt pastāvīgo krājumu apjomu un tā kvalitāti ir sarežģīts process. Teorētiski uzņēmumam nav nepieciešama peļņa, lai atmaksātu sezonālo krājumu kredītu, jo to var atmaksāt no krājumu gatavās produkcijas, kā arī debitoru apjoma samazināšanās.

Uzņēmuma kreditoru aizvietošana vai papildināšana ir saistīta vai nu ar jau esošo kredītu pārfinansēšanu no citām kredītiestādēm, vai arī jaunu kredītu piešķiršanu. Nereti ir gadījumi, kad tiek veikta kādas citas kredītu formas aizvietošana ar bankas kredītu. Šeit var būt runa par akcionāru kredītu aizvietošanu, ko kredītiestādes dara ļoti piesardzīgi, ņemot vērā šādas rīcības reālos mērķus, kā arī ievērojot pašu kapitāla īpatsvaru bilancē, to skaitā pašu kapitāla un izsniegto un pieprasīto kredītu

īpatsvaru. Atkarībā no kredītējamās nozares pašu kapitāla īpatsvaram ir jābūt no 20 līdz 30 procentiem no kopējā bilances apjoma. Runājot par uzņēmuma kapitāla aizvietošanu, runa ir par tā saucamo vadības organizēto esošā kapitāla pārņemšanu savās rokās (*management buyout*), kā arī par uzņēmumu apvienošanās. Šajā gadījumā kredītiestādes, izanalizējot to ka uzņēmums ir perspektīvs, bet ir notikusi akcionāru krīze, ir gatavas finansēt vadības kapitāla pārņemšanu jeb izpirkšanu no akcionāriem. Jāpiebilst, ka vadībai, kura veic šādu izpirkšanu, ir jābūt pietiekamiem finanšu resursiem, kā arī reputācijai, lai veiktu šādas darbības. Latvijā šāds kredītēšanas veids ir sastopams visai reti un biežāk saistīts ar finanšu afeřām, nevis ar reālu kapitāla izpirkšanu. Latvijas Bankas politika neatbalsta šādu darījumu realizāciju, jo kredītiestādes risks ir augsts. Ar šāda veida darbībām ārzemēs nodarbojas tā dēvētās specializētās investīciju bankas, kuras labi izprot šādu darījumu juridisko pusi un iespējamus riskus. Parasti tās iegūst daļu no uzņēmumu kapitāla, lai kontrolētu lēmumu pieņemšanu un veiksmīgas darbības iznākumā to izdevīgi pārdotu jaunajiem akcionāriem.

Bloks „samaksa” ietver:

- aizdevuma īstermiņa samaksu; uzņēmuma iekšējos maksājumus (krājumu, debitoru samazinājums), uzņēmuma ārējos maksājumus (dažādi avoti);
- aizdevuma ilgtermiņa atmaksu; uzņēmuma iekšējos maksājumus (vēsturiskā naudas plūsma), uzņēmuma ārējos maksājumus (kapitāls).

Par uzņēmuma iekšējiem maksājumiem uzskata tādus, kuru samaksas avoti ir rodami uzņēmuma iekšienē. Ir svarīgi, lai aizdevumu samaksa būtu saistīta tieši ar naudas plūsmu no pamatdarbības, jo tas norāda uz uzņēmuma spēju, saņemot finansējumu, ģenerēt papildu naudas līdzekļus un veikt kredītu atmaksu no pašas pamatdarbības. Šāds apstāklis norāda uz kredīta efektīvu izmantošanu. Aplūkojot aizdevuma īstermiņa samaksas iekšējo maksājumu avotus, ir jāmin krājumu, gatavās produkcijas un debitoru samazinājumu, savukārt ārējo maksājumu avoti var būt visdažādākie: akcionāru kredīti, subordinētie kredīti, preču kredīti u. c. Lai arī kādi būtu ārējie maksājumi, svarīgi no kreditoru viedokļa ir saprast to maksājumu avotus un stabilitāti.

Aizdevuma ilgtermiņa samaksas iekšējo maksājumu analīzē izmanto uzņēmuma vēsturisko naudas plūsmu, jo tā rāda uzņēmuma iekšējo spēju ģenerēt pozitīvu naudas plūsmu no pamatdarbības, lai veiktu kredītu samaksu. Svarīga ir naudas plūsmas kvalitāte, uzticamība, izmaiņu dinamika, kā arī prognozējamā naudas plūsma, tās avoti, atmaksas termiņi un iespējamība. Savukārt, aizdevuma ilgtermiņa samaksas ārējie maksājumi ir atkarīgi no uzņēmuma kapitāla izmaiņām, peļņas uz akciju, kā arī no aizņemtajiem līdzekļiem, ko nosaka aktīvu kvalitāte, peļņas prognozes un naudas plūsmas.

Rezumējums

Aplūkojot Latvijas Republikas tautsaimniecības pašreizējās aktuālās problēmas no kredītiestāžu viedokļa, var teikt, ka aizvien pieaugošu lomu ekonomiska rakstura lēmumu pieņemšanā nosaka vadības informācija par saimnieciskā subjekta finanšu stāvokli. Pie tam minētai informācijai jābūt ne tikai pietiekami precīzai un aktuālai, bet arī jāpastāv iespējai uz tās bāzes veikt dažādu ekonomisko rādītāju likumsakarību

analīzi ne tikai viena uzņēmuma ietvaros, par kuru ir jāpieņem lēmumi, bet arī minēto rādītāju salīdzināšanu ar tās nozares vidējiem rādītājiem, kurā darbojas uzņēmums.

Īsais un dinamiskais laika periods pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, risināmo problēmu daudzveidība un ierobežotie resursi ir iemesls, ka vēl aizvien ir vāja nozarēs darbojošos uzņēmumu vidējo rādītāju analīze, bet atsevišķās nozarēs tādu iegūt praktiski nav iespējams.

Kredītu risku vadības aktualitātei ir tendence pieaugt gan Latvijā, gan pasaulē. Jēdziens „risku vadība” ietver sevī ar konkrētās nozares uzņēmuma darbību saistīto risku novērtēšanu un augstākā pieļaujamā līmeņa noteikšanu, līdz kuram kredītiestāde ir gatava piešķirt finansējumu. Praksē ir pierādījies, ka ar ķtlu esamību un to reģistrēšanu kādā no oficiālajiem ķtlu reģistriem netiek atrisinātas visas ar kredītu risku vadību saistītās problēmas, jo nodrošinājums ir tikai viens no kredītu risku samazināšanas veidiem. Tādējādi ir nepieciešams izstrādāt kompleksu pieeju kredītu risku novērtēšanā un to vadībā. Kredītiestādes var veidot savu kredītu risku vadības politiku, kuru ieteicams balstīt uz kādu no finanšu analīzes modeļiem.

Literatūra

1. Brigham, E. F., Gapenski, L. C. *Intermediate Financial Manadement*. Philadelphia, San Diego : The Dryden Press, 1993.
2. Kasalis, J. Analysis of the financial Indicators of Latvia's Economic Sectors. *Latvian Economy at the Turn of Centures*. Riga : University of Latvia, 2000, 1(26), p. 106–122.
3. Kasalis, E., Kasalis J. Universāls uzņēmējdarbības finanšu analīzes modelis un tā adaptācija. *Latvijas Universitātes Raksti, Ekonomika, III*, 671. sēj. Rīga : Zinātne, 2004, 135–141. lpp.
4. Mackevicius, J., Paskaite, D. *Finansine Analize*. Vilnius : Katoliku pasaulis, 1998.
5. Хельферт, Э. *Техника финансового анализа* (Helfert, E. A. *Techniques of Financial Analysis*.) Эрик Хельферт: Перевод с английского под ред. Белых Л. П. Москва : Audit-Juniti, 1996. 663 с.

Summary

This paper was developed at the time when the managements of companies and credit institutions were oriented toward increased consideration with respect to financial analysis indicators when making economic and business type decisions .Nowadays various literature sources on financial analysis are available. Theoretical significance of this paper is expressed in authors' proposal to apply certain financial analysis indicators and calculation methods.

Key words: *financial activity, analysis, loans, ratio method.*

Maksājumu bilances tekošā konta deficīta analīzes teorētiskie aspekti

Theoretical Approaches for Analyzing the Current Account Imbalances of the Balance of Payments

Edgars Kasalis

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, LV-1050
E-pasts: Edgars.kasalis@lu.lv

Irīna Skribāne

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, LV-1050
E-pasts: Irina.skribane@em.gov.lv

Maksājuma bilances izskaidrošana un tās stāvokļa diagnosticēšana ir viena no galvenajām starptautiskās ekonomikas tēmām. Tā ir saistīta ar virkni specifisku iezīmju: starptautiskām preču, pakalpojumu un kapitāla plūsmām, starptautisko transakciju ietekmi uz nacionālo ienākumu, starptautiskās monetārās politikas izpausmēm un tās ietekmi uz nacionālo ekonomiku. Šie jautājumi ir arī Latvijas ekonomiskās politikas veidotāju un realizētāju uzmanības lokā, jo valstī gadiem ilgi pastāv ārējā sektora līdzsvara uzturēšanas problēma. Raksta autori pievērš uzmanību tekošā konta nesabalansētības teorētiskajiem jautājumiem un to interpretācijai pašreizējā Latvijas ekonomikas situācijā.

Atslēgvārdi: maksājumu bilance, tekošais konts, līdzsvars, deficīts.

Ekonomikas teorijā un praksē pastāv dažādas maksājumu bilances definīcijas. P. Krugmans (2000) sniedzis vienkāršu, bet saturā bagātu formulējumu: „Valsts veikto transakciju fiksācija ar pārējo pasauli tiek dēvēta par maksājumu bilanci, kas savukārt sastāv no tekošā konta un kapitāla un finanšu konta” [2]. Starptautiskais valūta fonds (1993) sniedz nedaudz atšķirīgu šī termina skaidrojumu: „Maksājumu bilance ir statistiskās uzskaites dokuments visiem norēķiniem par precēm, pakalpojumiem, transfertiem un finanšu ieguldījumiem, ko noteiktā laika periodā veic valsts rezidenti un nerezidenti. Tā parāda bilanci starp visām reālām naudas plūsmām, kā arī naudas plūsmām uz ārvalstīm un no tām” [1].

Tekošais konts ir tā maksājumu bilances daļa, kurai ekonomisti pievērš vislielāko uzmanību, jo tekošajā kontā tiek atspoguļots, kādi ir valsts ieņēmumi no preču un pakalpojumu, kapitāla un transfertu kustībām un kādi ir valsts ieņēmumi šajos posteņos. Līdz ar straujajiem izaugsmes tempiem Latvijā ekonomikā pēdējos gados

vērojams relatīvi augsts inflācijas līmenis un liels tekošā konta deficīts, kas ar katru gadu palielinās un liecina par tautsaimniecības iekšējo un ārējo nesabalansētību.

Nacionālas valsts kontekstā tiek uzskatīts, ka liels tekošā konta deficīts nerada draudus ekonomikas stabilitātei šādos gadījumos:

- ja tas veidojas sakarā ar straujāku investīciju pieaugumu salīdzinājumā ar pārējo iekšzemes pieprasījuma posteņu pieaugumu;
- ja to lielā mērā nosedz parādu neradošās plūsmas;
- ja investīciju procesa rezultātā palielinās tautsaimniecības produktīvā kapacitāte un uzlabojas konkurētspēja.

Šie jautājumi ir arī Latvijas ekonomiskās politikas veidotāju un realizētāju uzmanības lokā, jo valstī gadiem ilgi pastāv ārējā sektora līdzsvara uzturēšanas problēmas, kuras raksturo 1. tabulas dati.

1. tabula

Latvijas maksājumu bilance (procentos no iekšzemes kopprodukta)

Latvian Balance of Payments (Percentage of GDP)

	2003	2004	2005	2006
A. Tekošais konts	-8,2	-12,9	-12,6	-21,1
Tirdzniecības bilance	-17,8	-20,2	-18,9	-24,4
Eksports	28,3	30,6	33,5	30,0
Imports	-46,1	-50,9	-52,4	-54,4
Pakalpojumu bilance	5,2	4,4	3,8	3,4
Neto ienākumi	-0,2	-2,1	-1,2	-2,5
Neto kārtējie pārvedumi	4,7	5,0	3,7	2,4
B. Kapitāla konts	0,7	1,0	1,3	1,2
C. Finanšu konts	8,2	14,2	16,5	30,0
Tiešās investīcijas	2,3	3,9	3,7	7,4
Ārvalstīs	-0,4	-0,8	-0,8	-0,7
Latvijā	2,7	4,6	4,5	8,1
Portfeļieguldījumi	-1,9	1,3	-1,2	-0,1
Aktīvi	-2,6	-0,5	-1,3	-1,3
Pasīvi	0,7	1,8	0,1	1,2
Citi ieguldījumi	7,8	9,0	13,9	22,7
Aktīvi	-6,1	-12,9	-2,7	-8,6
Pasīvi	13,6	21,9	16,6	31,3
D. Novirze	-0,1	0,6	-2,0	-0,3
E. Rezerves	-0,6	-2,9	-3,2	-9,8

2001. gadā maksājumu bilances tekošā konta deficīta līmenis bija 7,6% apjomā no iekšzemes kopprodukta (IKP), bet 2006. gadā tas sasniedza jau 21,1% no IKP. Galvenais deficīta iemesls ir izteikti negatīvā tirdzniecības bilance. Apmēram septīto daļu no tās dzēš pozitīvā pakalpojumu bilance. Tekošā konta deficīts pēc būtības atspoguļo to, ka iekšzemes pieprasījums aug straujāk nekā iekšzemes piedāvājums, tas nozīmē, ka rezidentu izdevumu pieauguma tempi ir straujāki nekā ienākumu

pieauguma tempi. Vai liels tekošā konta deficīts ir risks Latvijas tautsaimniecības attīstībai?

Arguments, ka augsts tekošā konta deficīts nav pamats satraukumam, ja vien fiskālie konti ir sabalansēti, asociējas ar tā saucamo Lavsona (*Lavson N.*) doktrīnu – augstākas investīciju iespējas rada valsts tekošā konta stāvokļa pasliktināšanos un neizraisa nepieciešamību veikt kādas regulējošas politikas aktivitātes. Arī Latvijā masu informācijas telpā visai bieži dzirdami ekonomikas politikas veidotāju līdzīgi izteikumi saistībā ar Eiropas Savienības dažādu fondu līdzekļu ieplūdi tautsaimniecībā. Tomēr notikumi pasaules ekonomikā pagājušā gadsimta nogalē lika mainīt attieksmi pret tekošā konta deficītu. Edvards (*Edwards S.* 2001) uzsver, ka jebkuram tekošā konta deficītam, kas pārsniedz 5% no IKP, jāpievērš īpaša uzmanība, jo tā finansējums ātri var pārvērsties par kapitāla aizplūdumu [1]. Starptautiskā Valūtas fonda un citi ārzemju eksperti izsaka nopietnus draudu signālus Latvijas ekonomikai, jo tekošā konta deficīts tajā pārsniedz 5% no IKP robežu kopš 1996. gada. Lai definētu, kādā gadījumā tekošā konta deficīts var būt par krīzes cēloni, piemēro tekošā konta deficīta „ilgtspējas” koncepciju [3]. Ja tekošā konta deficīts nav ilgtspējīgs (ir problemātisks tā seguma nodrošinājums) vai var prognozēt, ka tas nebūs ilgtspējīgs nākotnē, agrāk vai vēlāk tas var izraisīt finanšu krīzi. Vairums ekonomikas teorētiķu atzīst, ka tekošā konta ilgtspējas līmenis ir atkarīgs no daudziem faktoriem un katrai valstij tas var būt citādāks. Ekonomikas politika un līdz ar to arī tekošā konta deficīta līmenis valstī ir ilgtspējīgs, ja tās turpināšana nākotnē nesamazinās ekonomikas maksātpēju.

Pastāv vairāki rādītāji, kas tiek izmantoti valsts ekonomiskās situācijas analīzē un turpmākās attīstības prognozēšanai, kā arī iespējamo risku izvērtēšanai. Viens no visbiežāk izmantotiem rādītājiem ir maksājumu bilances tekošā konta saldo. Tiek uzskatīts, ka tekošā konta deficīts atspoguļo valsts ekonomikas ārējo nesabalansētību un, kā jau jebkura nesabalansētība, ir zināms risks ekonomikas stabilitātei. Ekonomikas zinātnieki bieži vien pārmet, ka tās atbilde uz jebkuru jautājumu ir – „viss ir atkarīgs no apstākļiem”. Saskaņā ar ekonomisko teoriju tekošā konta deficīts var būt „labs” vai „slikts” atkarībā no faktoriem, kas to izraisījis. Tāpēc, analizējot valsts ārējo nesabalansētību, īpaša uzmanība jāpievērš šādiem jautājumiem.

- Kādi ir tekošā konta deficīta iemesli?
- Kāds ir tekošā konta deficīta pieņemamais līmenis?
- Cik ilgi valstī var pastāvēt tekošā konta deficīts?

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, lietderīgi ir aplūkot tekošā konta aprēķināšanas pieejas. Saskaņā ar nacionālo kontu metodoloģiju ir četras pieejas tekošā konta bilances aprēķināšanai.

1. Tekošā konta bilance (CAB) ir preču un pakalpojumu ārējās tirdzniecības bilances (neto eksporta – NX), ārējai pasaulei samaksāto un no ārējās pasaules saņemto ienākumu par ražošanas faktoru izmantošanu bilances (neto faktoru ienākumu – NFY_f) un ārējai pasaulei samaksāto un saņemto no ārējās pasaules pārdaļīto maksājumu bilances (neto transfertu – NTR_f) kopsumma.

$$CAB = NX + NFY_f + NTR_f \quad (1. \text{ formula})$$

Tā kā neto transfertu un neto faktoru ieņēmumu apjoms parasti veido nelielu daļu no tekošā konta bilances, tekošā konta deficīts lielā mērā ir saistīts ar ārējās tirdzniecības negatīvo saldo. Šīs tā dēvētās tradicionālās maksājumu bilances tekošā konta aprēķināšanas pieejas piekritēji uzskata, ka tekošā konta deficīts liecina par valsts zemo konkurētspēju un galvenie tekošā konta deficīta iemesli ir tirgojamo un netirgojamo preču relatīvo cenu izmaiņas kā iekšzemē, tā arī starp galvenajām ārējās tirdzniecības partnervalstīm.

2. Tekošā konta bilance ir starpība starp ekonomisko subjektu izmantojamiem ienākumiem (GNDI) un izdevumiem (valsts pārvaldes un mājāsaimniecību izdevumi un iekšzemes investīcijas) jeb absorbciju (A).

$$CAB = GNDI - A \quad (2. \text{ formula})$$

Saskaņā ar šo pieeju tekošā konta deficīts veidojas, ja ekonomisko subjektu tēriņi pārsniedz ienākumus. Tāpēc, lai mazinātu ārējo nesabalansētību, nepieciešams mainīt attiecību starp ienākumiem un izdevumiem.

3. Tekošā konta bilance atspoguļo valsts starptautiskās investīciju pozīcijas izmaiņas. Tekošā konta deficīts liecina, ka ekonomisko subjektu izdevumu segšanai tiek izmantots ārvalstu kapitāls tiešo ārvalstu investīciju veidā (FDI) vai aizņēmumu veidā (NFB), vai arī izdevumi tiek segti ar valsts ārējām rezervēm (ΔNFA).

$$CAB = \Delta NFA + FDI + NFB \quad (3. \text{ formula})$$

Šai pieejai ir īpaša nozīme, analizējot ar ārējo nesabalansētību saistītos riskus.

4. Tekošā konta bilance veidojas kā starpība starp nacionāliem uzkrājumiem (S_n) un iekšzemes investīcijām (I).

$$CAB = S_n - I \quad (4. \text{ formula})$$

Tekošā konta deficīts veidojas tad, kad iekšzemes investīcijas pārsniedz uzkrājumus, un tāpēc investīcijas daļēji tiek segtas, piesaistot ārvalstu kapitālu (ārvalstu uzkrājumus). Ir skaidrs: ja valsts piesaista ārvalstu kapitālu, palielinās saistības pret ārējo pasauli jeb valsts ārējais parāds. Savukārt, parāda atmaksāšanas iespējas būs atkarīgas no tā, cik efektīvi tika izmantoti iekšzemes un ārējie uzkrājumi.

Jāatzīmē, ka iepriekšminētās tekošā konta aprēķināšanas pieejas ir tikai vienādības, kas nespēj izskaidrot tekošā konta deficīta veidošanās iemeslus, bet noder par labu bāzi vispusīgai ekonomisko procesu analīzei un atbilstošu priekšlikumu izstrādei adekvātās ekonomiskās politikas veidošanai. Pēdējos gados tekošā konta deficīta iemeslu un seku analīze pārsvarā ir saistīta ar investīciju un uzkrājumu aspektiem. Lielā mērā to noteica jaunās parādības globālajā ekonomikā, kas tika dēvētas par „globālo nesabalansētību” (*global disbalances*) un „uzkrājumu pārpalikumu” (*savings gap*).

Finanšu tirgus globalizācijas un finanšu kontu liberalizācijas apstākļos uzkrājumu nepietiekamība kādā valstī nevar būt investīciju un ekonomiskās izaugsmes šķērslis, jo nepieciešamo finanšu līdzekļu pieejamība no ārienes ir praktiski neierobežota. Līdz divdesmitā gadsimta deviņdesmito gadu sākumam zinātnieki, kas valsts ārējās

nesabalansētības iemeslus pamatoja ar starptautiskā kapitāla kustību, uzskatīja, ka tekošā konta deficīts ir vērtējams drīzāk pozitīvi nekā negatīvi. Kapitāla plūsmu analīze liecināja, ka pārpalikuma uzkrājumi veidojās pārsvarā augsti attīstītajās valstīs, kur investēšanas iespējas, kā arī investīciju ienesīgums (atdeve), ar laiku samazinās. Tāpēc pārpalikuma uzkrājumi aizplūst uz mazāk attīstītajām valstīm. Tās, no vienas puses, veicina privātā kapitāla atdeves palielināšanu un, no otras, – investīcijas mazāk attīstītajās valstīs vairo to izaugsmes potenciālu. Tomēr kopš 1990. gadu vidus starptautiskā kapitāla plūsmu valstu struktūrā ir notikušas būtiskas izmaiņas. Dati liecina, ka pašlaik kapitāla eksportētāji ir nevis attīstītās, bet gan attīstības valstis, savukārt kapitāla importētāji ir attīstītās valstis (galvenokārt ASV). Šīs apstākļi pakļauj šaubām tēzi par ārvalstu kapitāla izvietojanas efektivitāti.

Latvijas tekošā konta deficīta pamatā no makroekonomiskā viedokļa ir fundamentāli faktori, un to lielā mērā nosaka valsts tautsaimniecības konverģence uz augstāku attīstības līmeni. Tomēr ir virkne faktoru, kas norāda uz vairākiem problemātiskiem aspektiem saistībā ar augsto tekošā konta deficīta līmeni Latvijā:

- pēdējos gados Latvijā piesaistītā kapitāla struktūrā strauji pieaug parādu veidojošās plūsmas, kas pārsvarā ir saistītas ar Latvijas komercbanku piesaistītā finansējuma apjoma pieaugumu no mātes bankām ārvalstīs;
- piesaistītais kapitāls tiek izmantots ne tikai investīcijām, kas palielina Latvijas tautsaimniecības ražošanas potenciālu, bet samērā liela tā daļa tiek novirzīta darījumos nekustamā īpašuma tirgos, kā pamatā ir kredītu ekspansija;
- Latvija ir lielā mērā specializējusies preču ražošanā ar zemu pievienoto vērtību un to piedāvājumu ārējos tirgos. Preču ar augstāku pievienoto vērtību eksporta intensitāte Latvijā ir viena no zemākajām reģionā, turklāt pēdējos gados Latvija nav būtiski uzlabojusi savas pozīcijas šajā ziņā;
- Latvijas rūpniecība lielā mērā ir atkarīga no starppatēriņa preču importa, un starppatēriņa preču īpatsvars importā laika gaitā nav mazinājies, kas netieši norāda uz to, ka Latvijas ekonomikas piedāvājuma pusē nav notikusi vērā ņemama pārorientācija uz augstākas pievienotās vērtības preču ražošanu;
- Latvijas preču sektora eksporta intensitāte ir zema (salīdzinājumā ar tuvākajām kaimiņvalstīm); tas liecina par to, ka Latvija relatīvi mazākā mērā izmanto eksporta iespējas, kā citas Latvijai līdzīgās reģiona valstis.

Preču eksporta apjomi 2006. gadā palielinājās gandrīz visās preču grupās, jo īpaši metālapstrādes produktu grupā, kura nodrošināja gandrīz 30% no kopējā eksporta apjoma pieauguma. Savukārt ievērojami saruka minerālproduktu eksports (galvenokārt uz ES valstīm), kura apjomi ļoti strauji palielinājās 2005. gadā (sk. 2. tabulu), nepalielinājās koksnes un tās izstrādājumu eksports [4].

2. tabula

Galvenās preču grupas Latvijas preču eksportā (procentos, FOB cenās)
Exports by Main Groups of Commodities (FOB prices)

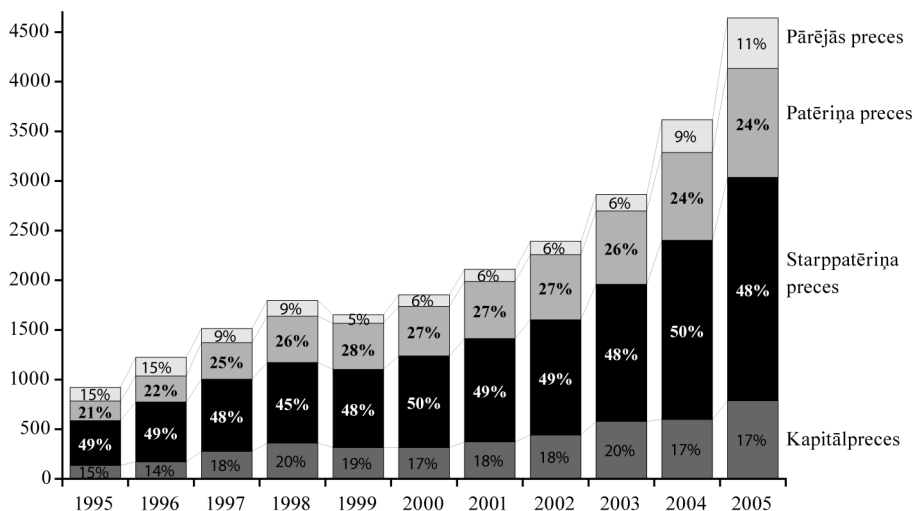
	2005		2006	
	struktūra	pieaugums pret 2004. gadu (faktiskajās cenās)	struktūra	pieaugums pret 2005. gadu (faktiskajās cenās)
Kopā	100	34,3	100	12,9
to skaitā:				
koksne un tās izstrādājumi (IX)	24,8	9,5	22,5	2,4
metāli un to izstrādājumi (XV)	13,1	25,1	14,9	28,3
vieglās rūpniecības preces (VIII; XI–XII)	9,3	10,3	8,8	6,7
lauksaimniecības un pārtikas produkti (I–IV)	12,2	68,4	13,3	22,9
ķīmiskās rūpniecības, tās saskarnozaru produkcija un plastmasas (VI–VII)	8,1	37,5	9,7	35,6
mašīnbūves produkcija (XVI)	9,3	59,3	9,7	17,8
minerālprodukti (V)	9,2	132,4	5,6	–31,0
transporta līdzekļi (XVII)	3,9	104,7	6,0	74,7
pārējās preces (X; XIII–XIV; XVIII–XXII)	10,0	25,8	9,4	6,1
Kopā (milj. latu)		2888,2		3261,6

Imports sadalījumā pēc plašo ekonomisko kategoriju klasifikācijas pēdējo četru gadu laikā nav būtiski mainījies, par to liecina 3. tabulas dati.

3. tabula

Galvenās preču grupas Latvijas preču importā (procentos, CIF cenās)
Imports by Main Groups of Commodities (CIF prices)

	2005		2006	
	struktūra	pieaugums pret 2004. gadu (faktiskajās cenās)	struktūra	pieaugums pret 2005. gadu (faktiskajās cenās)
Kopā	100	30,0	100	28,8
to skaitā:				
koksne un tās izstrādājumi (IX)	2,9	25,0	2,5	11,3
metāli un to izstrādājumi (XV)	9,2	16,3	9,5	33,5
vieglās rūpniecības preces (VIII; XI–XII)	6,0	13,5	5,8	24,4
lauksaimniecības un pārtikas produkti (I–IV)	11,6	28,1	11,2	24,1
ķīmiskās rūpniecības, tās saskarnozaru produkcija un plastmasas (VI–VII)	13,6	23,8	13,4	27,4
mašīnbūves produkcija (XVI)	19,9	31,2	19,4	25,6
minerālprodukti (V)	15,5	58,0	13,8	14,6
transporta līdzekļi (XVII)	10,7	30,7	13,5	61,3
pārējās preces (X; XIII–XIV; XVIII–XXII)	10,5	29,4	10,9	32,6
Kopā (milj. latu)		4866,9		6268,0

1. att. Imports pēc plašo ekonomisko kategoriju klasifikācijas [4] (saisībā ar nacionālo kontu pamatiedaļām, faktiskajās FOB cenās, milj. latu)

Imports by Classification of Broad Economic Categories (in connection with basic indicēs of national accounts, in current CIF prices, million LVL)

Latvijas izteikti negatīvo preču tirdzniecības bilanci daļēji nosedz pozitīvais pakalpojumu saldo (sk. 4. tabulu). Maksājumu bilances dati par 2006. gadu liecina, ka pakalpojumu bilance ir nedaudz uzlabojusies, jo pakalpojumu eksports ir pieaudzis straujāk nekā imports.

4. tabula

Pakalpojumu eksports un imports 2006. gadā

Exports and Imports of Services in 2006

	Milj. latu			Struktūra (%)		Izmaiņas pret 2005. gadu (%)	
	eksports	imports	Saldo	eksports	imports	eksports	imports
Pakalpojumi – pavisam	1492,0	1106,6	385,4	100	100	21,6	25,4
to skaitā:							
Pārvadājumi	796,7	351,9	444,8	53,4	31,8	15,4	24,1
– jūras transports	303,2	83,1	220,1	20,3	7,5	3,5	36,2
– gaisa transports	104,6	124,0	-19,4	7,0	11,2	35,9	24,1
– pārējais transports	389,0	144,9	244,1	26,1	13,1	21,4	18,1
Ceļojumi	277,4	400,4	-123,0	18,6	36,2	43,0	21,0
Komercedarbības pakalpojumi	397,4	336,0	61,3	26,6	30,4	22,9	-15,4
Pārējie pakalpojumi	20,5	18,3	2,2	1,4	1,6	6,6	11,4

Apmēram pusi no pakalpojumu eksporta sastāda ar tranzītpārvadājumiem gūtie ienākumi. 2006. gads tranzītbiznesam bija samērā veiksmīgs – palielinājās kravu apgrozījums ostās un pieauga dzelzceļa pārvadājumu, kā arī autopārvadājumu apjomi.

Nozīmīgs ir no Latvijā iebraukušiem tūristiem gūto ienākumu pieaugums, kā arī komercdarbības pakalpojumu palielinājums. Jāatzīmē, ka ārzemju tūristu izdevumi Latvijā pakāpeniski tuvojas Latvijas ceļotāju izdevumiem ārzemēs.

Tekošā konta deficīts ir izteikti liels visās trijās Baltijas valstīs, bet Lietuvā un Igaunijā tas ir gandrīz divreiz mazāks nekā Latvijā.

5. tabula

Preču un pakalpojumu eksports un imports Latvijā, Lietuvā un Igaunijā 2006. gadā
Exports and Imports of Commodities and Services in Latvia, Lithuania and Estonia in 2006

	Latvija	Lietuva	Igaunija
Tekošais kants (% no IKP)	-21,1	-10,8	-14,8
Eksports			
kopā (milj. eiro)	7447,5	14740,3	10435,3
% no IKP	46,0	62,1	79,8
uz vienu iedzīvotāju (eiro)	3300	4300	7800
Imports			
kopā (milj. eiro)	10212,3	16572,9	11704,5
% no IKP	63,1	69,8	89,5
uz vienu iedzīvotāju (eiro)	4500	4900	8700

Eurostat dati

Pēc preču un pakalpojumu eksporta apjoma Latvija būtiski atpaliek no kaimiņvalstīm. 2006. gadā Latvijas eksports uz vienu iedzīvotāju bija par 23% mazāks nekā Lietuvā un gandrīz divreiz mazāks nekā Igaunijā. Kopumā jāsecina, ka Latvija ir lielā mērā specializējusies uz preču ar zemu pievienoto vērtību piedāvājumu ārējos tirgos, un preču ar augstāku pievienoto vērtību eksporta intensitāte Latvijā ir viena no zemākajām Baltijas valstīs. Atšķirīga ir arī Baltijas valstu preču eksporta struktūra. Latvijai tā ir kvalitatīvi sliktāka.

6. tabula

Preču eksporta struktūra Latvijā, Lietuvā un Igaunijā 2006. gadā (procentos)
Structure of Commodities Exports in Latvia, Lithuania and Estonia in 2006 (Percentage)

	Latvija	Lietuva	Igaunija
Pārtikas produkti un dzīvi dzīvnieki	9,5	11,8	5,0
Alkohols un tabakas izstrādājumi	2,7	1,6	1,6
Mīnērālprodukti (bez degvielas)	19,1	4,7	9,0
Mīnērālā degviela	5,2	23,8	15,1
Dzīvnieku izcelsmes un augu valsts produkti	0,2	0,2	0,3
Ķīmiskās rūpniecības un tās saskarnozaru ražojumi	7,9	9,2	5,4
Pamatapstrādes rūpniecības preces	25,8	10,9	16,7
Mehānismi un transportlīdzekļi	16,6	22,1	30,9
Pārējās rūpniecības preces (galvenokārt patēriņa preces)	13,0	15,6	15,6
Pārējās preces	0,1	0,0	0,2
Kopā	100,0	100,0	100,0

Eurostat dati

Tā, piemēram, Latvijas preču eksportā dominē pirmapstrādes produkti un minerālprodukti, (2006. gadā šo produktu daļa preču eksportā bija gandrīz 45%), bet gandrīz pusi no Igaunijas eksporta veido mehānismi, transportlīdzekļi un patēriņa preces. Arī Lietuvas eksporta struktūrā mašīnbūves produkcijas daļa ir lielāka nekā Latvijai.

Daļēji pašreizējā posma maksājumu bilances tekošā konta lielo deficītu, kā arī Latvijas salīdzinoši mazos eksporta apjomus un neapmierinošu eksporta struktūru, var skaidrot ar ne visai veiksmīgo Latvijas līdzšinējo politiku produktīvās kapacitātes paaugstināšanā. Par to liecina vairāki salīdzinošie makrolīmeņa rādītāji (sk. 7. tabulu).

7. tabula

Latvijas strukturālo rādītāju salīdzinājums ar Igaunijas, Lietuvas un ES-15 valstu vidējiem rādītājiem

Structural Indicators in Latvia, Lithuania, Estonia and EU-15 Average (Percentage)

	ES-15	Igaunija	Lietuva	Latvija
Apstrādes rūpniecības īpatsvars tautsaimniecībā, % pēc pievienotās vērtības, 2005. g.	17,2	16,8	22,1	12,7
Izdevumi pētniecībai un attīstībai, % no IKP, 2005. g.	1,91	0,94	0,76	0,57
Darba ražīguma līmenis, ES-25 = 100, pēc pirktspējas paritātes standartiem, 2005. g.	106,4	58,5	53,4	47,9
Produktivitāte rūpniecībā, ES-25 = 100, pievienotā vērtība faktiskajās cenās izteikta eiro, 2003. gadā	–	22,4	15,9	17,5
Augsto tehnoloģiju produktu daļa kopējā eksportā, 2004. g.	17,7	10,0	3,0	3,0

Latvijā ir izteikti zems apstrādes rūpniecības īpatsvars tautsaimniecībā, tas ir tālu no ES vidējā līmeņa. Straujais pakalpojumu nozaru attīstības temps nevar aizvietot eksportspējīgākās nozares apstrādes rūpniecības relatīvi lēno izaugsmi. 2006. gadā apstrādes rūpniecība attīstījās uz pusi lēnākos tempos (pieaugums par 6,2%) nekā tautsaimniecība kopumā (IKP pieaugums par 11,9%). Tas nozīmē, ka samazinās rūpniecības kā tautsaimniecības nozares relatīvā konkurētspēja attiecībā pret citām nozarēm. Uzņēmējiem tā ir mazāk pievilcīga.

Latvijā ir viens no zemākajiem darba ražīguma līmeņiem ES. Zemo darba ražīguma līmeni vidēji tautsaimniecībā (jeb zemo ienākumu līmeni) lielā mērā nosaka izteikti zems darba ražīgums tieši rūpniecībā. Pārsvarā ES valstīs darba ražīgums rūpniecībā ir augstāks nekā vidēji tautsaimniecībā. Mums rūpniecības darba ražīgums ir zemāks nekā vidēji tautsaimniecībā. Ja darba ražīguma līmenis eksportspējīgās nozarēs ir zemāks nekā vidēji tautsaimniecībā, tas liecina par to, ka pakāpeniski samazinās valsts starptautiskā konkurētspēja. Tāpēc produktīvās kapacitātes paaugstināšanai ir izšķiroša loma ekonomiskā līdzsvara nodrošināšanai ilgtermiņa skatījumā.

Rezumējums.

1. Iepriekšminētie aspekti liecina, ka nesabalansētība (paaugstināta inflācija, augsts tekošā konta deficīts) pašreizējos apstākļos var radīt draudus Latvijas

ekonomikas stabilitātei. Tekošā konta nesabalansētība ir saistīta ar diviem galvenajiem iemesliem – pirmkārt, ar ārvalstu kapitāla pastiprinātu ieplūšanu ekonomikā un, otrkārt, ar ražošanas sektora zemo konkurētspēju šo plūsmu piesaistē.

2. Tāpēc līdztekus pasākumiem, kas piebremzētu šo finanšu plūsmu pārmērīgu ieplūšanu tautsaimniecībā, svarīgi ir visi tie pasākumi, kas palielinātu ekonomikas spēju adaptēt finanšu plūsmas. To nodrošina struktūrpolitika, uzņēmējdarbības un tautsaimniecības konkurētspējas veicināšana, uzņēmējdarbības vides uzlabošana, eksporta veicināšana, efektīvas un ilgtspējīgas enerģija piegāde un enerģētikas tirgus liberalizācija, konkurences uzraudzība. Īpaši svarīgi ir tie pasākumi, kas palielina tautsaimniecības produktīvo kapacitāti, t. i., zināšanu un inovāciju veicināšana.

Literatūra

1. Edwards, S. Does the Current Account Matter? *NBER Working Paper Series*, 2001, № 8275.
2. Krugman, P. R., Obsfield, M. *International Economics: Theory and Policy*. Harper Collins College Publishers, 2003.
3. Milesi-Ferreti, G. M., Razin, A. Sustainability of Persistent Current Account Deficits. *NBER Working Paper Series*, 1996, № 5467.
4. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas nepublicētie materiāli. Rīga, 2007.

Summary

This paper surveys some theoretical approaches for analyzing movements in the current account of the balance of payments. It discusses the main implications of these analyses for policy making in Latvia, highlighting that modern economic theory views current account imbalances not simply as a reflection of goods market developments, but also as an outcome of intertemporal consumption and investment choices and associated capital market behaviour.

Key words: *balance of payments, current account, equilibrium, deficits.*

Banku darbību regulējošās prasības, to nozīme un klasifikācija

Role and Classification of Requirements Regulating the Operations of Credit Institutions in Latvia

Terēza Korsaka

Banku augstskola

K. Valdemāra iela 161, Rīga, LV-1019

E-pasts: tereza.korsaka@ba.lv

Raksta **mērķis** ir izskatīt kredītiestāžu (pamatā banku) darbību regulējošos normatīvos dokumentus un banku darbību regulējošās prasības, to ekonomisko būtību un nozīmi. Bankas attīstās ļoti strauji, un to darbība tiek regulēta. Līdz ar banku attīstību tiek pilnveidotas arī banku darbību regulējošās prasības, kas balstās uz Eiropas Padomes un Parlamenta direktīvām 2006/48/EK, 2006/49/EK un citām. Nozīmīgs ir Bāzeles Banku uzraudzības komitejas izstrādātais dokuments *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework (the new capital adequacy framework commonly known as Basel II)*. Tas ir jauno kapitāla pietiekamības pamatnoteikumu, kas pazīstami kā Bāzele II, 2004. gada 26. jūnijā pieņemtais uzlabotais variants. Rakstā izklāstīta un analizēta autores izveidotā banku darbību regulējošo prasību klasifikācija. Šī klasifikācija ir veidota, pamatojoties uz to ekonomisko būtību, jo, kā secina autore, katra no banku darbību regulējošām prasībām ir saistīta ar to ekonomisko interpretāciju, lai gan visām banku darbību regulējošām prasībām ir viens mērķis, proti, kreditoru interešu aizsardzība, banku drošība un stabilitāte, kā arī noteikta atbildība, ievērojot šīs banku darbību regulējošās prasības.

Atslēgvārdi: kredītiestāde, banku darbību regulējošās prasības, kapitāls un rezerves, pašu kapitāls, kredītpolitika, pašu kapitāla pietiekamība, likviditāte, darījumu riska ierobežošana, ārvalstu valūtu atklātā pozīcija, aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšana.

Lai sasniegtu rakstā izvirzītos mērķus, tiek izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- 1) apkopot un analizēt likumus un normatīvos dokumentus, kas regulē kredītiestāžu (pamatā – banku) darbību pašreizējā laika posmā;
- 2) analizēt to būtību un nozīmi;
- 3) pētīt banku darbību regulējošās prasības;
- 4) izveidot banku darbību regulējošo prasību klasifikāciju atbilstoši to ekonomiskajai būtībai.

Kredītiestāžu darbību regulējošās prasības nosaka Latvijas Republikas Kredītiestāžu likums, 05.10.1995. (ar grozījumiem Kredītiestāžu likumā, kas ir spēkā no 12.06.2007.), IV nodaļa, „Kredītiestāžu darbību regulējošās prasības” un dažādi Finanšu un kapitāla tirgus komisijas lēmumi. Kredītiestāžu darbību kopumā Latvijā

regulē šis likums, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas lēmumi un citi normatīvie dokumenti.

Svarīgi ir pieminēt Latvijas Republikas Finanšu instrumentu tirgus likumu, kas ir spēkā no 01.01.2004. (likuma redakcija uz 01.05.2007.), tā mērķis ir nodrošināt finanšu instrumentu tirgus funkcionēšanu, veicinot ieguldītāju interešu aizsardzību, finanšu instrumentu tirgus stabilitāti un uzticamību, informācijas pieejamību un vienlīdzīgas iespējas visiem finanšu instrumentu tirgus dalībniekiem. Šis likums regulē finanšu instrumentu publiskā piedāvājuma izteikšanas, finanšu instrumentu publiskās apgrozības, ieguldījumu pakalpojumu un ieguldījumu blakuspakalpojumu sniegšanas un finanšu instrumentu tirgus dalībnieku licencēšanas un uzraudzības kārtību, nosaka finanšu instrumentu tirgus dalībnieku tiesības un pienākumus, kā arī atbildību. Jāpiebilst, ka šī likuma izpratnē finanšu instrumenti – tā ir vienošanās, kas vienlaikus vienai personai rada finanšu aktīvus, bet citai personai – finanšu saistības vai kapitāla vērtspapirus. [5]

Kredītiestāžu uzraudzību Latvijā veic Finanšu un kapitāla tirgus komisija, kas dibināta, lai atbilstoši Latvijas Republikas Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likumam regulētu un pārraudzītu finanšu un kapitāla tirgu un tā dalībnieku darbību [4]. Saskaņā ar šo likumu Finanšu un kapitāla tirgus komisijas mērķis ir „veicināt ieguldītāju, noguldītāju un apdrošināto personu interešu aizsardzību un finanšu un kapitāla tirgus attīstību un stabilitāti”. [4]

Balstoties uz šo likumu, Finanšu un kapitāla tirgus komisija izdod normatīvos dokumentus un noteikumus par finanšu un kapitāla tirgus dalībnieku darbību regulējošām prasībām un šo darbību raksturojošo rādītāju aprēķināšanas un pārskatu iesniegšanas kārtību, nosaka to licencēšanas un reģistrēšanas kārtību, apkopo un analizē ar finanšu un kapitāla tirgu saistīto informāciju un publicē to, analizē finanšu un kapitāla tirgu regulējošos normatīvos aktus, sagatavo priekšlikumus normatīvo aktu pilnveidošanai un to saskaņošanai ar Eiropas Kopienas normatīvajiem aktiem, nodrošina Noguldījumu garantiju fonda un Apdrošināto aizsardzības fonda līdzekļu uzkrāšanu, pārvaldīšanu un atlīdzību izmaksu no šiem fondiem saskaņā ar Fizisko personu noguldījumu garantiju likumu un Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likumu, sadarbojoties ar ārvalstu finanšu un kapitāla tirgus uzraudzības institūcijām un piedaloties starptautisko finanšu un kapitāla tirgus uzraudzības institūciju organizāciju darbā, kā arī citas funkcijas, ko nosaka Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likums, 6. pants. [4]

Finanšu un kapitāla tirgus komisija atbilstoši Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likuma 9. pantam ir atbildīga par: 1) finanšu tirgus stabilitāti un attīstību; 2) brīvas konkurences veicināšanu finanšu un kapitāla tirgū. [4] Finanšu un kapitāla tirgus komisija, veicot savus uzdevumus, sadarbojas gan ar Latvijas Banku, gan ar Finanšu ministriju, informē šīs iestādes, kā arī apmainās ar savu uzdevumu veikšanai nepieciešamo statistisko informāciju ar Latvijas Banku. [4]

Arī Latvijas Republikas Kredītiestāžu likuma VII nodaļā „Kredītiestāžu darbības uzraudzība” ir noteikts, ka Finanšu un kapitāla tirgus komisija veic kredītiestāžu uzraudzību Latvijā un nosaka tās pienākumus „nekavējoties veikt pasākumus saskaņā ar šajā likumā noteikto, lai novērstu kredītiestādes darbībā un kredītiestāžu sektorā trūkumus, kuri apdraud vai varētu apdraudēt kādas kredītiestādes vai visa kredītiestāžu

sektora stabilu darbību, traucē pienācīgi veikt darījumus, sniegt finanšu pakalpojumus vai varētu radīt ievērojamus zaudējumus visas valsts tautsaimniecībai”. [3]

Finanšu un kapitāla tirgus komisija uzraudzības procesa kārtību nosaka saskaņā Latvijas Republikas Kredītiestāžu likumu un citiem likumiem.

Kredītiestāžu uzraudzība tiek veikta saskaņā ar „Konsolidētās uzraudzības noteikumiem” – Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 301 (prot. Nr. 49 4), Rīgā, 2004. gada 24. decembrī, spēkā no 29.12.2004. Pamatojoties uz šiem noteikumiem, banku, ieguldījumu brokeru sabiedrību, ieguldījumu pārvaldes sabiedrību uzraudzība tiek veikta, pamatojoties uz konsolidētajiem finanšu pārskatiem. Šie noteikumi nosaka arī to kredītiestāžu, finanšu iestāžu un palīguzņēmumu loku, kuru finanšu pārskati tiek konsolidēti uzraudzības nolūkiem. [3]

Saskaņā ar augšminētiem „Konsolidētās uzraudzības noteikumiem” konsolidācijas grupas atbildīgajai sabiedrībai jā sagatavo “Pārskats par konsolidācijas grupas sastāvu”. Konsolidācijas grupas konsolidētie finanšu pārskati jā sagatavo, ievērojot Finanšu un kapitāla tirgus komisijas “Banku konsolidēto gada pārskatu sagatavošanas noteikumu” 3.2.–3.4. un 3.6.–3.10. punkta prasības. Konsolidētā bilances pārskata un konsolidētā peļņas un zaudējumu aprēķina posteņu izkārtojumam jā atbilst šo noteikumu 2. un 3. pielikuma prasībām. Konsolidētā bilances pārskata un konsolidētā peļņas un zaudējumu aprēķina posteņi jā uzrāda, ievērojot ar Komisijas padomes 21.12.2001. lēmumu Nr. 24/3 apstiprināto “Banku gada pārskatu sagatavošanas noteikumu” (tālāk tekstā – “Banku gada pārskatu sagatavošanas noteikumi”) 6. un 8. punkta, Komisijas “Banku konsolidēto gada pārskatu sagatavošanas noteikumu” 4.2., 4.4. un 6.4. punkta un ar Latvijas Bankas padomes 12.06.2001. lēmumu Nr. 88/7 apstiprināto “Monetāro finanšu iestāžu mēneša bilances pārskata un pielikumu sagatavošanas noteikumu” prasības. [15] Šie noteikumi arī nosaka: „Par konsolidācijas grupas riska darījumiem uzskatāmi tie konsolidācijas grupas komercsabiedrību konsolidētās bilances un ārpusbilances posteņos uzrādītie darījumi, kuri ir norādīti ar Komisijas padomes 16.05.2003. lēmumu Nr. 102 apstiprināto “Banku un ieguldījumu brokeru sabiedrību riska darījumu ierobežojumu izpildes noteikumu” 3.1. punktā. Konsolidācijas grupas lieli riska darījumi ir riska darījumi, kuri pārsniedz 10 procentus no konsolidācijas grupas pašu kapitāla. Konsolidācijas grupas riska darījumu ierobežojumus aprēķina saskaņā ar Komisijas “Banku un ieguldījumu brokeru sabiedrību riska darījumu ierobežojumu izpildes noteikumu” 3. punkta prasībām, pamatojoties uz konsolidācijas grupas konsolidētajiem finanšu pārskatiem. Bet Konsolidācijas grupas pašu kapitāls jā aprēķina, pamatojoties uz Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes 18.11.2004. apstiprināto lēmumu Nr. 255 “Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumiem”. [14]

Pēc minētā var secināt, ka Finanšu un kapitāla tirgus komisijai kā uzraugošai institūcijai ir būtiska nozīme un loma finanšu un kapitāla tirgus dalībnieku, to skaitā kredītiestāžu, darbības uzraudzīšanā.

Latvijā darbojošais Noguldījumu garantiju likums, kas Saeimā pieņemts 1998. gada 21. maijā un stājās spēkā 1998. gada 1. oktobrī, ir likums, kura mērķis ir noteikt garantiju vispārīgos principus attiecībā uz noguldījumiem noguldījumu piesaistītājos, kā arī noguldījumu garantiju fonda veidošanas, pārvaldīšanas un izlietošanas kārtību. [6] Neatkarīgi no noguldījuma izdarīšanas dienas garantētā atlīdzība vienam

noguldītājam par noguldījumu piesaistītājā izdarīto noguldījumu no 2006. gada 1. janvāra līdz 2007. gada 31. decembrim ir garantētā noguldījuma apmērā, bet ne vairāk kā 9000 latu. [6]

Saskaņā ar Noguldījumu garantiju likumu Finanšu un kapitāla tirgus komisija nodrošina līdzekļu uzkrāšanu noguldījumu garantiju fondā, noguldījumu garantiju fonda pārvaldīšanu un garantētās atlīdzības izmaksu, kā arī īsteno kreditoru prasījuma tiesības pret noguldījumu piesaistītāju izmaksātās garantētās atlīdzības apmērā, likumā noteiktā garantētā noguldījuma apmērā. [6]

Pamatojoties uz šo Noguldījumu garantiju likumu, kā arī uz Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likumu, ir sagatavoti "Pārskata par garantētajiem noguldījumiem un maksājumiem noguldījumu garantijas fondā" sagatavošanas noteikumi. [26] Šie noteikumi ir saistoši Latvijas Republikā reģistrētām bankām, krājaizdevu sabiedrībām un tām ārvalsts banku filiālēm, kuras saskaņā ar likumu veic maksājumus noguldījumu garantiju fondā. Noguldījumu piesaistītājs sagatavo ceturkšņa "Pārskatu par garantētajiem noguldījumiem un maksājumiem noguldījumu garantiju fondā" un iesniedz to Finanšu un kapitāla tirgus komisijai. Pārskatā atspoguļo informāciju par noguldījumu piesaistītājā esošajiem garantētajiem noguldījumiem. Šie noteikumi stājās spēkā ar 2003. gada 1. janvāri, un tajā ir iekļautas tiesību normas, kas izriet no Eiropas Savienības direktīvas 94/19/EC. [20]

Banku darbību regulējošo prasību ievērošana ir saistīta ar grāmatvedības finanšu pārskatu sastādīšanu un apstiprināšanu. Grāmatvedības finanšu pārskatus sastādot, jāņem vērā Kredītiestāžu likuma VI nodaļa „Grāmatvedība un gada pārskats”, kur šī likuma 75. pantā ir teikts: „Kredītiestāde kārtu grāmatvedību saskaņā ar likumu “Par grāmatvedību” un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas norādījumiem, kuriem jāatbilst Latvijas Republikas likumiem un starptautiskajiem grāmatvedības standartiem”. Kredītiestāžu likuma 79. pants nosaka, ka „Gada pārskatu gatavo atbilstīgi šim likumam un no šā likuma izrietošiem Finanšu un kapitāla tirgus komisijas norādījumiem. Gada pārskatam ir jāsniedz patiens un skaidrs priekšstats par kredītiestādes aktīviem un saistībām, tās finanšu stāvokli un peļņu vai zaudējumiem”. [3]

Tātad, lai sagatavotu savus grāmatvedības finanšu pārskatus, kredītiestādēm ir jāvadās pēc Latvijas Republikas likumiem un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas norādījumiem. Atsevišķos gadījumos, sastādot statistiku, jāvadās pēc Latvijas Bankas padomes lēmumiem.

Ar 2006. gada 24. februāri (Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes sēdes protokols Nr. 10, 2. p.) ir apstiprināti „Banku, ieguldījumu brokeru sabiedrību un ieguldījumu pārvaldes sabiedrību gada pārskata un konsolidētā gada pārskata sagatavošanas noteikumi” Nr. 46, kas ir saistoši bankām, kas darbojas saskaņā ar Kredītiestāžu likumu. Saskaņā ar šiem noteikumiem banka par katru darbības gadu sagatavo gada pārskatu vai konsolidēto gada pārskatu. [10]

Finanšu pārskatiem (konsolidētajiem finanšu pārskatiem) jāsniedz patiens un skaidrs priekšstats par bankas finansiālo stāvokli, tās darbības rezultātiem un naudas plūsmu. Finanšu pārskatu (konsolidēto finanšu pārskatu) sagatavošanu veic, pamatojoties uz Starptautiskās grāmatvedības standartu padomes izdotajiem Starptautiskajiem grāmatvedības standartiem, Starptautiskajiem finanšu pārskatu standartiem un Starptautisko finanšu pārskatu interpretāciju komitejas standartu

interpretācijām, kuras apstiprinājusi Eiropas Komisija un kuras ir publicētas “Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī”, ko nosaka augšminētie „Banku, ieguldījumu brokeru sabiedrību un ieguldījumu pārvaldes sabiedrību gada pārskata un konsolidētā gada pārskata sagatavošanas noteikumi” Nr. 46, Rīgā, 2006. gada 24. februārī. [10]

Jāpiebilst, ka informācija par Eiropas Komisijas apstiprinātajiem Starptautiskajiem finanšu pārskatu standartiem pieejama interneta mājaslapā – www.europa.eu [23], bet informācija par Starptautisko finanšu pārskatu standartu apstiprināšanas gaitu Eiropas Komisijā un paredzamo publicēšanu *Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī* pieejama interneta mājaslapā – www.efrag.org. [22]

Bankas, tāpat kā citas kredītiestādes un komercsabiedrības, ievēro Latvijas Republikas likumu „Par grāmatvedību”. [7] Latvijas Republikas likums „Par grāmatvedību” attiecas ne tikai uz bankām, bet arī „uz komercreģistrā ierakstītām komercsabiedrībām un ārvalstu komersantu filiālēm, uz Uzņēmumu reģistrā reģistrētiem uzņēmumiem (uzņēmējsabiedrībām), arī bezpeļņas organizācijas veidā nodibinātiem uzņēmumiem (uzņēmējsabiedrībām), uz Uzņēmumu reģistrā reģistrētām ārvalstu uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) pastāvīgajām pārstāvniecībām (filiālēm, nodaļām) Latvijā, uz iestādēm un organizācijām, arī tām, kuras tiek finansētas no valsts budžeta vai pašvaldību budžetiem, uz valsts vai pašvaldību aģentūrām, sabiedriskajām organizācijām, to apvienībām, reliģiskajām organizācijām un arodbiedrībām, uz individuālajiem komersantiem un citām fiziskajām personām, kas veic saimniecisko darbību”. [7] Šis likums nosaka, ka grāmatvedības kārtošana ir obligāta iepriekšminētām organizācijām, kā arī nosaka grāmatvedības kārtošanas pamatprasības, nosaka arī vadītāja atbildību grāmatvedības finanšu pārskatu sastādīšanā un nodošanā, secīgi – vadītāja atbildību par grāmatvedības finanšu pārskatos sniegtās informācijas patiesīgumu. Minētā likuma, 4. pants nosaka arī, ka „Grāmatvedībā par komercnoslēpumu nav uzskatāma informācija un dati, kas saskaņā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem iekļaujami uzņēmuma pārskatos”. [7] Ar to var secināt, ka visa informācija, kas attēlojama gada pārskatos, ir oficiāla informācija, kas pieejama interesentiem. Attiecīgie normatīvie akti nosaka šīs oficiālās informācijas publicēšanu un pieejamību.

Tā, piemēram, „Banku, ieguldījumu brokeru sabiedrību un ieguldījumu pārvaldes sabiedrību gada pārskata un konsolidētā gada pārskata sagatavošanas noteikumi” Nr. 46, Rīgā, 2006. gada 24. februārī, nodaļa II, „Gada pārskata iesniegšana un publicēšana”, nosaka: „Gada pārskatu (konsolidēto gada pārskatu), akcionāru sapulces protokola izrakstu par gada pārskata (konsolidētā gada pārskata) apstiprināšanu, pilnu zvērīnāta revidenta ziņojumu un vadībai adresētu zvērīnāta revidenta ziņojumu iesniedz Finanšu un kapitāla tirgus komisijai attiecīgi Kredītiestāžu likumā, Finanšu instrumentu tirgus likumā vai Ieguldījumu pārvaldes sabiedrību likumā noteiktajā kārtībā”. [10] Ir uzsvērts, ka gada pārskats (konsolidētais gada pārskats) un revidentu atzinums publicējams Kredītiestāžu likumā, Finanšu instrumentu tirgus likumā vai Ieguldījumu pārvaldes sabiedrību likumā noteiktajā kārtībā. [10] Noteikumi nosaka bankas gada pārskata un finanšu pārskatu saturu, piemēram: „Banka par katru darbības gadu sagatavo gada pārskatu vai konsolidēto gada pārskatu. Gada pārskats (konsolidētais gada pārskats) kā vienots kopums sastāv no finanšu pārskatiem (konsolidētajiem finanšu pārskatiem), vadības (padomes un valdes) ziņojuma (grupas mātesuzņēmuma vadības ziņojuma), paziņojuma par vadības atbildību”. [10]

Tiek noteikts arī finanšu pārskata saturs šajos noteikumos, kas jāievēro bankām: „Finanšu pārskati (konsolidētie finanšu pārskati) ietver bilanci (konsolidēto bilanci), peļņas vai zaudējumu aprēķinu (konsolidēto peļņas vai zaudējumu aprēķinu), naudas plūsmas pārskatu (konsolidēto naudas plūsmas pārskatu), kapitāla un rezervju izmaiņu pārskatu (konsolidēto kapitāla un rezervju izmaiņu pārskatu), pielikumu.” [10]

Kredītiestādēm jāievēro arī „Kredītiestāžu publisko ceturkšņa pārskatu sagatavošanas noteikumi”, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 12. (prot. Nr. 4, 3. p.), Rīgā, 2003. gada 17. janvārī, kas nosaka kredītiestāžu publiskajos ceturkšņa pārskatos iekļaujamās informācijas minimālo saturu, kā arī šo pārskatu publicēšanas kārtību. Noteikumi sagatavoti, lai paaugstinātu kredītiestāžu darbības caurspīdīgumu un veicinātu tirgus disciplīnu, savlaicīgi sniedzot tirgus dalībniekiem, kreditoriem, investoriem un citām ieinteresētām personām salīdzināmu informāciju par kredītiestādes finansiālo stāvokli un darbības rādītājiem. [16] Noteikumi paredz, ka kredītiestādes aprēķina un ceturkšņa pārskatos iekļauj šādus aprēķinus: 1) kapitāla atdeve (ROE), ko rēķina kā pārskata perioda peļņas/zaudējumu attiecību (pēc nodokļiem) pret bankas vidējo kapitāla un rezervju apmēru, un 2) aktīvu atdeves rādītāju (ROA), ko aprēķina kā pārskata perioda peļņas/zaudējumu attiecību (pēc nodokļiem) pret bankas vidējo aktīvu apmēru. Banka drīkst aprēķināt un savos finanšu pārskatos iekļaut citus rādītājus, kas nav iepriekš minēti, bet tad ir jāsniedz skaidrojumi par šo rādītāju aprēķināšanas kārtību. [16]

Sastādot grāmatvedības finanšu pārskatus, bankām jāievēro „Kredītiestāžu un krājaizdevu sabiedrību ienākumu un izdevumu uzskaites noteikumi”, ko apstiprināja Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padome ar lēmumu Nr. 14/5, spēkā no 12.10.2001. Šajā lēmumā atbilstoši starptautiskajiem grāmatvedības standartiem noteikts, ka, sastādot grāmatvedības finanšu pārskatus, ieņēmumus un izdevumus fiksējot, ir jāievēro uzkrāšanas princips. Tas nozīmē: „Peļņas un zaudējumu aprēķinā jāatspoguļo ienākumi un izdevumi, kas attiecas uz pārskata periodu neatkarīgi no saņemšanas vai maksājumu datuma”. [17]

Kā minēts iepriekš, bankām jā sastāda arī statistiskais pārskats, pamatojoties uz „Monetāro finanšu iestāžu mēneša bilances pārskata un pielikumu sagatavošanas noteikumiem”, kas apstiprināti ar Latvijas Bankas 2001. gada 12. jūlija lēmumu

Nr. 88/7. [21] Šie noteikumi, kas ir saistoši arī kredītiestādēm (kurām Finanšu un kapitāla tirgus komisija izsniegusi licenci finanšu pakalpojumu sniegšanai vai kuras ir ES valsts vai Eiropas Ekonomiskās telpas valstī reģistrētas filiāles, kas informējušas Finanšu un kapitāla tirgus komisiju par savas darbības uzsākšanu Latvijas Republikā atbilstoši Latvijas Republikas “Kredītiestāžu likuma” prasībām un reģistrētas Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra komercreģistrā), attiecas uz statistiskā pārskata – mēneša bilances pārskats un tā pielikumu sagatavošanu, kas ir jā sagatavo, lai iegūtu finanšu un maksājumu bilances statistikas sagatavošanai nepieciešamo informāciju, nodrošinātu Latvijas Bankas un Eiropas Centrālās bankas monetārās politikas īstenošanu un makroekonomisko prognozēšanu, kā arī informētu sabiedrību un starptautiskās institūcijas par banku sistēmas attīstību Latvijas Republikā. “Monetāro finanšu iestāžu mēneša bilances pārskata un pielikumu sagatavošanas noteikumi” savukārt ir sagatavoti, pamatojoties uz Latvijas Republikas likumu “Par Latvijas Banku”, Valsts statistikas likumu un saskaņā ar

Eiropas Kontu sistēmu un Starptautiskā Valūtas Fonda, Eiropas Centrālās bankas un Eiropas Kopienu Statistikas biroja prasībām finanšu un maksājumu bilances statistikas jomā. [21]

Būtisks ir Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 24/7, Rīgā, 2001. gada 21. decembrī – „Ieteikumi iekšējās kontroles sistēmas izveidošanai”, kas ir sagatavoti, ievērojot Bāzeles Banku uzraudzības komitejas “Iekšējās kontroles sistēmas novērtēšanas principus”. Lai arī šie noteikumi ir spēkā Latvijā tikai līdz 01.01.2008., tajos apkopota efektīvas iekšējās kontroles sistēmas izveidošanas prakse, kas bankām un krājaizdevu sabiedrībām jāņem vērā, veidojot to darbībai piemērotu visaptverošu iekšējās kontroles sistēmu, un to ieteicams piemērot apdrošinātājiem, apdrošināšanas brokeru sabiedrībām, brokeru sabiedrībām, ieguldījumu sabiedrībām, privātajiem pensiju fondiem, fondu biržām un Latvijas Centrālajam depozitārijam. [12]

Iekšējās kontroles sistēmai jāietver iestādes vadības noteiktās politikas un kontroles procedūras, lai pārvaldītu riskus, kas saistīti ar iestādes darbību. Iekšējās kontroles sistēmai jāaptver šādi pamatelementi: darbības plānošana katram gadam un tālākai nākotnei, iestādes lielumam un darbības riskiem atbilstoša organizatoriskā struktūra, visu iestādes darbībā radušos būtisko risku identifikācija, analīze un pārvaldīšana, atbilstoša grāmatvedības uzskaitē un vadības informācijas sistēma, aktīvu un informācijas sistēmu aizsardzība, iekšējās kontroles sistēmas pilnveidošana, atbildība mainīgiem darbības apstākļiem un tās efektivitātes novērtēšana. [12] Tādējādi var secināt, ka iekšējās kontroles sistēmas lietošana bankās ir svarīgs faktors, lai ierobežotu darbības riskus.

2007. gada 2. maijā Finanšu un kapitāla tirgus komisijā **ir apstiprināti** Noteikumi Nr. 63 – „**Iekšējās kontroles sistēmas izveides noteikumi**”, kas ir spēkā no 18.05.2007. [11] Noteikumi ir saistoši Latvijas Republikā reģistrētām kredītiestādēm, tām Latvijas Republikā reģistrētajām ieguldījumu brokeru sabiedrībām, kurām ir piemērojamas kapitāla pietiekamību regulējošās prasības saskaņā ar Finanšu instrumentu tirgus likuma 119.¹ un 121. pantu. [11] Šajos noteikumos teikts, ka „Iekšējās kontroles sistēmu iestāde organizē tā, lai iestādes vadībai būtu pamatota pārliecība, ka iestādes aktīvi ir nodrošināti pret zaudējumiem un nesankcionētu valdīšanu un lietošanu, iestādes darbības riski tiek pastāvīgi identificēti un pārvaldīti, iestādes kapitāls apmēra, elementu un to īpatsvara ziņā ir pietiekams iestādes darbībai piemērojamam un varbūtējam risku segšanai, darījumi notiek saskaņā ar iestādē noteikto kārtību, iestāde darbojas saprātīgi, piesardzīgi un efektīvi, pilnībā ievērojot likumu un citu tiesību aktu prasības”. [11] Un vēl: „Lai sekmētu efektīvas un visaptverošas iekšējās kontroles sistēmas izveidi visās iestādes darbības jomās, iestāde atbilstoši tās darbības specifikai nodrošina vismaz šādu triju iekšējās kontroles funkciju veikšanu iestādē – risku kontroles funkcijas, darbības atbildības kontroles funkcijas un iekšējā audita funkcijas”. [11] Šajos Noteikumos ir iekļautas tiesību normas, kas izriet no: 1) Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2006/48/EK par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu; 2) Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2006/49/EK par ieguldījumu sabiedrību un kredītiestāžu kapitāla pietiekamību; 3) Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2004/39/EK par finanšu instrumentu tirgiem; 4) Eiropas Komisijas Direktīvas 2006/73/EK, ar ko īsteno Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2004/39/EK attiecībā uz ieguldījumu sabiedrību organizatoriskām prasībām, darbības nosacījumiem un jēdzienu definīcijām minētās direktīvas mērķiem. [11]

Finanšu un kapitāla tirgus komisijā 2007. gada 2. maijā apstiprinātie Noteikumi Nr. 61 – „Informācijas atklāšanas noteikumi”, kas ir spēkā no 11.05.2007., „nosaka informācijas par bankas un ieguldījumu brokeru sabiedrības darbībai piemītošajiem riskiem, risku pārvaldīšanas mērķiem, metodēm un politikām, kā arī par pašu kapitāla prasībām un iekšējā kapitāla pietiekamību publiskošanas kārtību”. [13] Ar to jāsecina, ka visa augšminētā informācija ir oficiāli publiskojama, un, kā teikts šajos noteikumos: „Informācijas publicēšana internetā tiek uzskatīta par piemērotu publicēšanas vietu”. [13]

Finanšu un kapitāla tirgus komisija 2006. gada 28. jūlijā ir apstiprinājusi „Operacionālā riska pārvaldīšanas ieteikumi” (ieteikumi Nr. 125) [22]. Šie ieteikumi sagatavoti, ievērojot Bāzeles Banku uzraudzības komitejas “Operacionālā riska pārvaldīšanas un uzraudzības principus” un papildinot ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes 21.12.2001. lēmumu Nr. 24/7 apstiprinātos “Ieteikumus iekšējās kontroles sistēmas izveidošanai”. Kopumā šie ieteikumi nosaka efektīvas operacionālā riska pārvaldīšanas principus, kas bankām jāņem vērā, veicot savu darbību. Šie noteikumi nosaka arī to, ka jāveido atbilstoša operacionālā riska pārvaldīšanas sistēma, lai izvairītos no iespējamiem zaudējumiem. Minētie ieteikumi definē operacionālo risku šādi: „... iespēja ciest zaudējumus prasībām neatbilstošu vai nepilnīgu iekšējo procesu norises, cilvēku un sistēmu darbības vai arī ārējo apstākļu ietekmes dēļ, ieskaitot juridisko risku, bet neieskaitot stratēģisko un reputācijas risku”. [22] Operacionālā riska vadīšanai ir būtiska nozīme, lai optimizētu bankas darbību, samazinātu zaudējumus prasībām neatbilstošu vai nepilnīgu iekšējo procesu norises, cilvēku un sistēmu darbības vai arī ārējo apstākļu ietekmes dēļ, tādējādi operacionālā riska vadīšanai ir būtiska ietekme uz bankas finansiālo rezultātu un uz bankas pašu kapitāla pietiekamības rādītāja izpildi.

Finanšu un kapitāla tirgus komisijā 2007. gada 2. maijā apstiprināti „Riska darījumu ierobežojumu izpildes noteikumi” Nr. 62, kas ir spēkā no 17.05.2007. Šie noteikumi ir saistoši Latvijas Republikā reģistrētām bankām un tām Latvijas Republikā reģistrētajām ieguldījumu brokeru sabiedrībām, kurām ir piemērojamas kapitāla pietiekamību regulējošās prasības saskaņā ar Finanšu instrumentu tirgus likuma 121. pantu, ņemot vērā šā likuma 119.¹ panta nosacījumus. [28] Šie noteikumi nosaka Kredītiestāžu likuma 35. panta pirmās daļas 3. punktā, 39., 40., 42. un 43. pantā noteikto banku darbību regulējošo prasību un Finanšu instrumentu tirgus likuma 122. pantā noteikto ieguldījumu brokeru sabiedrību darbību regulējošo prasību aprēķināšanas kārtību. Šo noteikumu prasības bankas un ieguldījumu brokeru sabiedrības ievēro individuāli. [27] Šajos noteikumos ir iekļautas tiesību normas, kas izriet no: 1) Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 14. jūnija Direktīvas 2006/48/EK par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu (pārstrādātā versija); 2) Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 14. jūnija Direktīvas 2006/49/EK par ieguldījumu sabiedrību un kredītiestāžu kapitāla pietiekamību. [27]

Jāpiebilst, ka Latvijas Republikas Kredītiestāžu likums regulē kredītiestāžu tiesisko saturu, reglamentē kredītiestāžu darbību, atbildību un uzraudzību, kā arī nosaka to personu tiesības, pienākumus un atbildību, uz kurām attiecas šā likuma prasības. Kredītiestāžu likums arī nosaka banku darbību regulējošās prasības, kas bankām jāievēro un kas paredzētas, lai aizsargātu noguldītāju likumīgās prasības. [3]

Kredītiestāžu likuma 1. pants nosaka, uz ko attiecas šis likums:

- „a) banka – kapitālsabiedrība, kas pieņem noguldījumus un citus atmaksājamus līdzekļus no neierobežota klientu loka, savā vārdā izsniedz kredītus un sniedz citus finanšu pakalpojumus;
- b) elektroniskās naudas institūcija – kapitālsabiedrība, kas emitē un apkalpo elektronisko naudu un kas nav banka;
- c) kredītiestādes filiāle – teritoriāli vai citādi nošķirta kredītiestādes struktūrvienība, kurai nav juridiskās personas statusa un kura darbojas kredītiestādes vārdā;
- d) pārstāvniecība – kredītiestādes struktūrvienība, kas atrodas citā valstī un pārstāv kredītiestādes intereses, bet neveic komercdarbību”. [3]

Jāsecina, ka Kredītiestāžu likums ir tas, kas regulē augšminēto kredītiestāžu darbību, un šajā darbā tiks aplūkotas galvenokārt tās regulējošās prasības, kas attiecas tieši uz bankām. Banku darbību regulējošās prasības izskatot, tiek analizēts ne tikai Latvijas Republikas Kredītiestāžu likuma galvenās prasības, bet arī Eiropas Padomes un Parlamenta direktīvās noteiktās prasības, kā arī Finanšu un kapitāla tirgus komisijas noteikumos un ieteikumos izvirzītās prasības kredītiestādēm. [3]

Turpmāk tiks izklāstīta un analizēta raksta autore izveidotā banku darbības regulējošo prasību klasifikācija. [36] Tā veidota, pamatojoties uz to ekonomisko būtību, jo, kā secina raksta autore, katra no banku darbības regulējošām prasībām ir saistīta ar to ekonomisko interpretāciju, lai gan visas banku darbību regulējošās prasības ir saistītas ar vienu mērķi, proti, kreditoru interešu aizsardzību, banku drošību un stabilitāti.

Latvijas Republikas Kredītiestāžu likumā noteiktās banku darbības regulējošās prasības autore klasificējusi šādās grupās: [36]

- 1) pirmkārt, prasības kredītiestādēm, kas attiecas uz kredītpolitiku un tās ievērošanu, kā arī atsevišķi ierobežojumi kredītēšanā;
- 2) otrkārt, noteiktas prasības kredītiestāžu pašu kapitāla pietiekamībai;
- 3) treškārt, prasības kredītiestāžu likviditātes prasību ievērošanai;
- 4) ceturtkārt, darījumu riska ierobežošana pret kredītiestādes pašu kapitālu;
- 5) piektkārt, prasības kredītiestādes ārvalstu valūtas atvērtās pozīcijas uzturēšanai;
- 6) sestkārt, prasības aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšanai.

Kredītiestāžu likuma 50. pants nosaka, ka Finanšu un kapitāla tirgus komisijai ir tiesības papildus noteikt vēl citas kredītiestāžu darbību regulējošās prasības, lai mazinātu kredītiestāžu darbības risku un aizsargātu kreditoru intereses. [3]

Banku darbību regulējošās prasības, *pirmkārt*, klasificētas šādi: prasības kredītiestādēm attiecībā uz kredītpolitiku un tās ievērošanu, un atsevišķi ierobežojumi kredītēšanā. [36]

Bankām ir nepieciešams ievērot kredītpolitiku. Saskaņā ar Kredītiestāžu likuma 34. pantu „Banka kredītēšanu veic saskaņā ar tās kredītpolitiku, kas nosaka kredītu piešķiršanas un atmaksāšanas kārtību, izsniegto kredītu uzraudzības kārtību un to

kvalitātes novērtēšanas kritērijus”. [3] Saistībā ar kredītu izsniegšanu kredītiestādēm ir pienākums pārbaudīt un dokumentēt kredīta ņēmēja spēju pildīt līgumā noteiktās saistības gan pirms kredīta izsniegšanas, gan arī pēc kredīta izsniegšanas. Jāpiebilst, ka bankām ir jāievēro ieteikumi kredītriska novērtēšanai, ko apstiprina Finanšu un kapitāla tirgus komisija. Vēl: „Banka pirms un pēc kredīta izsniegšanas pastāvīgi pārbauda un dokumentē kredīta ņēmēja spēju pildīt līgumā noteiktās saistības”. To nosaka Kredītiestāžu likuma 52. pants. [3] Šajā sakarā ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmumu ir apstiprināti „Kredītriska pārvaldīšanas ieteikumi”, Nr. 17/6. Rīgā, 2001. gada 2. novembrī. [18] Šajos noteikumos noteikts, ka “Kredītriska pārvaldīšanas ieteikumi” sagatavoti, ievērojot Bāzeles Banku uzraudzības komitejas “Kredītriska pārvaldīšanas principus” un saskaņā ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas “Ieteikumiem iekšējās kontroles sistēmas izveidošanai”. Kredītrisks ir viens no būtiskākajiem banku riskiem, kas jāpārvalda, ar kredītrisku saprotot iespējamus zaudējumus, kas var rasties, ja kredītiestādes klienti – kredītņēmēji un/vai citi debitori – neveic savus maksājumus, ko paredz kredītlīgums vai cits līgums. Tātad tā ir iespēja ciest zaudējumu kādas trešās personas dēļ. „Kredītriska pārvaldīšanas ieteikumi” nosaka: „Kredītriska pārvaldīšanas sistēma ir būtiska visaptverošas risku pārvaldīšanas sistēmas sastāvdaļa, un tā ir svarīga iestādes veiksmīgai ilgtermiņa darbībai. Iestādei kredītrisks jāpārvalda, ņemot vērā tā mijiedarbību ar pārējiem riskiem”. [18] Efektīvas kredītriska pārvaldīšanas nosacījumi iepriekšminētajos “Kredītriska pārvaldīšanas ieteikumos” definēti šādi: „1) piemērotas kredītriska pārvaldīšanas vides izveide; 2) saprātīgu kredītu piešķiršanas kritēriju lietošana; 3) nepārtraukta kredītu administrēšana, novērtēšana un pārraudzība; 4) atbilstoša kredītriska kontrole”. [18]

Latvijas Republikas Kredītiestāžu likums nosaka: “kredītiestādēm, piešķirot kredītu, ir jāslēdz ar klientu kredīta līgums, norādot kredīta mērķi, apmēru, izsniegšanas un atmaksāšanas kārtību, procentu likmi un procentu aprēķināšanas kārtību, kredīta nodrošinājumu un citus nosacījumus”. [3]

Sekmīga bankas kredītdarbība ir pamatā tam, ka bankas darbojas rentabli, banku zaudējumi no sliktajiem, neatgūtajiem kredītiem tiek samazināti, bet ienākumi no kredīta procentiem un citi ienākumi no kredītiem ir stabili, droši saņemami, un banka gūst peļņu no kredītdarbības.

Bankas saskaņā ar Kredītiestāžu likuma 48. pantu ir pakļautas arī šādai regulējošai prasībai: kredītu izsniegšanas aizliegums pašas izlaisto vai tās mātes vai meitas sabiedrības izlaisto akciju iegādei, kā arī aizliegums pieņemt par kredīta nodrošinājumu pašas akcijas. [3] Jāsecina, ka šāda regulējošā prasība ir ļoti svarīga bankas finanšu risku samazināšanai.

Banku darbību regulējošās prasības, *otrkārt*, klasificētas šādi: ir noteiktas prasības bankas pašu kapitāla pietiekamībai. [28] Tā, piemēram, Kredītiestāžu likuma 35. pants nosaka: „Banka nodrošina pašu kapitālu, kura apmērs vienmēr ir lielāks vai vienāds ar šādu kapitāla prasību kopsummu: 1) kredītriska un atgūstamās vērtības samazinājuma riska kapitāla prasība. Kredītriska kapitāla prasību aprēķina kā 8 procentus no riska darījumu riska svērto vērtību kopsummās; 2) ārvalstu valūtas riska kapitāla prasība un preču riska kapitāla prasība; 3) parāda vērtspapīru un kapitāla vērtspapīru pozīcijas riska kapitāla prasība un norēķinu riska un darījuma partnera riska kapitāla prasība tirdzniecības portfeļa riska darījumiem un, ja ir

saņemta Finanšu un kapitāla tirgus komisijas atļauja pārsniegt lielo riska darījumu ierobežojumus tirdzniecības portfeļa riska darījumiem, kapitāla prasība šādam pārsniegumam; 4) operacionālā riska kapitāla prasība”. [3] Kā arī: „Kredītriska kapitāla prasības aprēķinam banka var piemērot standartizēto pieeju vai, ja Finanšu un kapitāla tirgus komisija to atļauj, – uz iekšējiem reitingiem balstīto pieeju”. [3]

Kāda ir augšminētās prasības ekonomiskā nozīme un būtība? Kopumā var teikt, ka šī ir viena no svarīgākām banku darbību regulējošām prasībām, tas ir viens no svarīgākajiem banku darbības ekonomiskajiem rādītājiem. Var secināt, ka, izpildot bankas pašu kapitāla pietiekamības prasību, banka kopumā darbojas sekmīgi, tā saglabā savu pašas kapitālu, strādā bez zaudējumiem, ir maksāspējīga.

Jāpiebilst, ka termins „pašu kapitāls” kredītiestādēs, to skaitā bankās, ir ļoti būtisks, tas tiek lietots arī dažādu citu banku darbību regulējošo prasību aprēķināšanai, tas tiek skaidrots Kredītiestāžu likuma 1. panta 7. punktā šādi: „... pašu kapitāls – kredītiestādes revidētajos finanšu pārskatos atspoguļotie kapitāla, rezervju un saistību elementi, kas ir brīvi pieejami kredītiestādei ar parastiem darbības riskiem saistīto, bet vēl neidentificēto iespējamo zaudējumu segšanai”. [3]

Jāsecina, ka kredītiestādes „pašu kapitāls” ir termins, kas būtiski atšķiras no kredītiestāžu grāmatvedības finanšu pārskatos – grāmatvedības bilances pasīvā norādītā posteņa „Kapitāls un rezerves”. [10], [21] Jāsecina arī, ka kredītiestāžu „pašu kapitālu” ietekmē nesadalītā peļņa: kredītiestādes finansiālās darbības rezultāts, kas tieši atkarīgs no veiksmīgas kredītiestādes finansiālās darbības iepriekšējā pārskata periodā. Ja kredītiestāde strādā ar peļņu, pašu kapitāls attiecīgi palielinās. Var arī secināt, ka „pašu kapitāls” – savā ziņā kredītiestāžu dibinātājiem, īpašniekiem piederošs kapitāls, tā ir arī kredītiestādes dibinātāju un īpašnieku daļa kopējā kapitālā, līdz ar to arī viņu atbildība pret visas kredītiestādes kreditoriem. Secīgi – jo šī kredītiestādes pašu kapitāla daļa ir lielāka, jo proporcionāli lielāka ir arī kredītiestādes dibinātāju, īpašnieku atbildība pret kreditoriem, līdz ar to finansiāli stabilāka ir arī pati kredītiestāde.

Kādēļ ir šāds ierobežojums subordinētā kapitāla lieluma ziņā? Ar ko tas skaidrojams, un kāda ir tā ekonomiskā būtība? Jāsecina: lai mazinātu kredītiestādes finanšu riskus.

Ja ir prasība subordinēto kapitālu pakāpeniski samazināt vismaz pēdējos piecus gadus pirms aizdevuma atmaksāšanas termiņa, tas nozīmē, ka subordinētais kapitāls ir pakāpeniski jāsamazina tūlīt pēc līguma slēgšanas par subordinātā kapitāla pieņemšanu, ja subordinēto kapitālu piesaista uz laika periodu 5 gadi.

„Ārzemju praksē ar subordinētajiem līdzekļiem saprot obligāciju emisiju vai kredīta saņemšanu uz termiņu, kas nav mazāks par pieciem gadiem, ievērojot iepriekš atrunāto to segšanas kārtību bankās to bankrota gadījumā. Šīs parādsaistības tiek segtas pēc visu kreditoru prasību segšanas, bet pirms pašu akciju izpirkšanas. Šis kapitāla palielināšanas avots tiek plaši izmantots ārzemju banku praksē, un tam ir priekšrocība, ka procentu maksājumi par subordinēto kapitālu samazina ar nodokli apliekamo peļņu. Ja aizņemtie līdzekļi dod ienākumu, kas pārsniedz procentu maksājumus par to izmantošanu, tad subordinēto saistību izlaišana var palielināt peļņu uz vienu akciju. Tā kā pēc termiņa izbeigšanās subordinētie resursi ir jāatdod,

augošās bankas bieži vien izmanto subordinēto līdzekļu refinansēšanu, t. i., uz jaunas obligāciju emisijas rēķina dzēs obligācijas, kuru termiņš ir beidzies” [29; 80].

Kredītiestāžu likuma 36.1 pantā teikts: gadījumā, ja banka iegādājas citas kredītiestādes, ieguldījumu brokeru sabiedrības, citas finanšu iestādes, apdrošināšanas sabiedrības vai pārapdrošinātāja akcijas (daļas), lai turētu tās īslaicīgi sakarā ar finansiālās palīdzības darījumu, kura nolūks ir reorganizēt un atjaunot maksātspēju šai sabiedrībai, Finanšu un kapitāla tirgus komisija drīkst atļaut bankai aprēķināt pašu kapitālu, neņemot vērā šā likuma prasības. [3]

Sakarā ar Bāzeles Banku uzraudzības komitejas izstrādāto jauno kapitāla pietiekamības pamatnoteikumu dokumentu – *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework (the new capital adequacy framework commonly known as Basel II)*, kas vairāk pazīstams kā Bāzele II, uzlabotā varianta pieņemšanu 2004. gada 26. jūnijā [35], ir izstrādāti virkne normatīvo dokumentu, to skaitā Finanšu un kapitāla tirgus komisijas lēmumi.

Latvijā pašu kapitāla pietiekamības rādītāja aprēķināšanu regulē „Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi”, kas apstiprināti ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmumu Nr. 255, (prot. Nr. 44, 2. p.), spēkā no 26.11.2004., publicēti laikrakstā “Latvijas Vēstnesis”, Nr. 187, 25.11.2004. Šie noteikumi ir saistoši Latvijas Republikā reģistrētām bankām, ieguldījumu brokeru sabiedrībām, kurām Finanšu un kapitāla tirgus komisija ir izsniegusi licenci ieguldījumu pakalpojumu sniegšanai. [14]

“Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi”, kas šobrīd ir spēkā un ir saistoši bankām, ir sagatavoti, pamatojoties uz Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likuma 6. panta 1. un 2. punktu, 7. panta pirmās daļas 1. un 2. punktu un 17. panta 2. punktu, Kredītiestāžu likuma 50. pantu, Finanšu instrumentu tirgus likuma 121. panta pirmo un septīto daļu un Ieguldījumu pārvaldes sabiedrību likuma 8. panta deviņo daļu. Šie noteikumi nosaka Kredītiestāžu likuma 35. un 49. pantā noteikto banku darbību regulējošo prasību, Finanšu instrumentu tirgus likuma 121. panta pirmajā un otrajā daļā noteikto ieguldījumu brokeru sabiedrību darbību regulējošo prasību un Ieguldījumu pārvaldes sabiedrību likuma 8. pantā noteikto ieguldījumu pārvaldes sabiedrību darbību regulējošo prasību aprēķināšanas, kā arī attiecīgo pārskatu iesniegšanas kārtību. [14] Šajos noteikumos ir iekļautas normas, kas izriet no Eiropas Parlamenta un Eiropas Padomes direktīvas 2000/12/EC ar grozījumiem 2000/28/EC un 2004/69/EC, EK direktīvas 93/6/EEC ar grozījumiem 98/31/EC un 98/33/EC, un 2000/28/EC un EK direktīvas 85/611/EEC ar grozījumiem 2000/107/EC un 2000/108/EC. [14]

Šie “Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi” nosaka: „Sabiedrības pašu kapitālam vienmēr jābūt lielākam vai vienādam ar šādu kapitāla prasību kopsummu: sabiedrības portfeļa kredītriska kapitāla prasība (saskaņā ar 4. punkta nosacījumiem); tirgus risku kapitāla prasības: sabiedrības portfeļa un tirdzniecības portfeļa ārvalstu valūtas riska kapitāla prasība (saskaņā ar 5. punkta nosacījumiem), tirdzniecības portfeļa parāda vērtspapīru un kapitāla vērtspapīru pozīcijas riska kapitāla prasība (saskaņā ar 6. punkta nosacījumiem), sabiedrības portfeļa un tirdzniecības portfeļa preču riska kapitāla prasība (saskaņā ar 7. punkta nosacījumiem), tirdzniecības portfeļa norēķinu riska kapitāla prasība (saskaņā ar 8. punkta nosacījumiem),

tirdzniecības portfeļa darījuma partnera riska kapitāla prasība (saskaņā ar 9. punkta nosacījumiem), tirgus risku kapitāla prasība, izmantojot iekšējos modeļus (saskaņā ar 11. punkta nosacījumiem), ja tādi tiek izmantoti. [14]

Šobrīd Finanšu un kapitāla tirgus komisija ir apstiprinājusi noteikumus, 2007. gada 2. maijā „Minimālo kapitāla prasību aprēķināšanas noteikumus” Nr. 60, kas ir spēkā no 11.05.2007. Publicēts laikrakstā “Latvijas Vēstnesis”, Nr. 75, 10.05.2007. Šie noteikumi ir saistoši Latvijas Republikā reģistrētām bankām un tām Latvijas Republikā reģistrētajām ieguldījumu brokeru sabiedrībām, kurām ir piemērojamas kapitāla pietiekamību regulējošās prasības saskaņā ar Finanšu instrumentu tirgus likuma 121. pantu, ņemot vērā šā likuma 119.¹ panta nosacījumus. [21] Šie noteikumi ietver 5 sadaļas un 13 pielikumus. [21] Un tieši 3. nodaļa „Pašu kapitāls” runā par pašu kapitāla aprēķinu kapitāla pietiekamības aprēķināšanai.

„Minimālo kapitāla prasību aprēķināšanas noteikumi” nosaka: „... iestāde, kura nolēmusi līdz 2007. gada 31. decembrim turpināt rēķināt kredītriska, parāda un kapitāla vērtspapīru pozīcijas riska, norēķinu riska un DPKR kapitāla prasību saskaņā ar Komisijas 2004. gada 17. novembra noteikumiem Nr. 255 “Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi”, sagatavo un iesniedz pārskatus par kapitāla pietiekamības aprēķinu arī saskaņā ar minēto noteikumu kārtību par visiem tajos uzskaitītajiem riskiem”. Noteikumos iekļautas tiesību normas, kas izriet no: 1) Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 14. jūnija Direktīvas 2006/48/EK par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu (pārstrādātā versija); 2) Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 14. jūnija Direktīvas 2006/49/EK par ieguldījumu sabiedrību un kredītiestāžu kapitāla pietiekamību; 3) Eiropas Kopienų Komisijas 2007. gada 27. marta Direktīvas 2007/18/EK, ar ko maina Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2006/48/EK attiecībā uz noteiktu iestāžu iekļaušanu tās piemērošanas darbības jomā vai izslēgšanu no tās un riska darījumiem ar starptautiskajām attīstības bankām. [21] „Minimālo kapitāla prasību aprēķināšanas noteikumu” 341. punktā noteikts, kas ir iestādes pašu kapitāls, proti: „Iestādes pašu kapitālu veido pirmā līmeņa kapitāla un otrā līmeņa kapitāla kopsumma, no kuras atskaitīts saskaņā ar 348. punkta nosacījumiem aprēķinātais pašu kapitāla samazinājums un kura ar Komisijas atļauju var būt papildināta ar trešā līmeņa kapitālu”. [21]

Svarīgi atzīmēt Eiropas Padomes un Parlamenta direktīvu „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu” 2006/48/EK, 2006. gada 14. jūnijā, kas publicēta *Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī*. [1]

Šī direktīva „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu” 2006/48/EK – sastāv no 7 sadaļām un 14 pielikumiem. Šīs direktīvas mērķis ir paredzēt noteikumus par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu, kā arī to konsultatīvu uzraudzību. [1; 2]

„Lai atvieglinātu kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu, ir jānovērš visvairāk traucējošās atšķirības dalībvalstu tiesību aktos, kuri paredz noteikumus, kas attiecas uz šīm iestādēm,” tā nosaka Eiropas Padomes un Parlamenta direktīva „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu” 2006/48/EK. [1; 1] Kā arī: „Šī direktīva ir būtisks instruments iekšējā tirgus izveidei kredītiestāžu jomā gan attiecībā uz tiesībām veikt uzņēmējdarbību, gan attiecībā uz finanšu pakalpojumu sniegšanas brīvību”. [1; 1]

Līdzīgi kā citi kredītiestāžu darbību regulējošie normatīvi un prasības, arī Eiropas Padomes un Parlamenta direktīva „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu” 2006/48/EK, nosaka: „Kredītiestāžu koordinēšanas pasākumiem jāattiecas uz visām šādām iestādēm, gan lai aizsargātu noguldījumus, gan radītu tām vienādas konkurences apstākļus”. [1; 1] „Tādēļ šo pasākumu piemērošanas jomai vajadzētu būt iespējami plašai, aptverot visas iestādes, kuru komercdarbība ir pieņemt no sabiedrības atmaksājamas naudas līdzekļus vai nu kā noguldījumus, vai kā citādi, piemēram, pastāvīgi emitējot obligācijas un citus līdzīgus vētspapīrus, kā arī piešķirt kredītus uz sava rēķina”. [1; 1] Šajā direktīvā ir norādīts: „Jāizvirza vienādas finanšu prasības kredītiestādēm, lai nodrošinātu vienādas aizardzības pasākumus noguldītājiem un godīgas konkurences apstākļus līdzīgu grupu kredītiestādēm”. [1; 1] „Šī direktīva dalībvalstīm un/vai kompetentajām iestādēm dod iespēju piemērot kapitāla prasības individuāli vai konsolidēti un nepiemērot individuāli gadījumos, kad to uzskata par atbilstošu”. [1; 2]

„Par kredītiestādes finanšu stabilitāti un, jo īpaši, maksāspējas uzraudzību atbild tās izcelsmes dalībvalsts”. [1; 3]

„Šī direktīva paredz, ka dažiem pašu kapitāla posteņiem kvalifikācijas kritēriji būtu jāprecizē, neskarot dalībvalstu iespēju piemērot stingrākus noteikumus”. [1; 3]

„Kredītiestāžu grupas konsolidētā pašu kapitāla apjomu uzraudzības vajadzībām jāaprēķina saskaņā ar šo direktīvu”. [1; 4]

„Konsolidētajai grāmatvedības metodei, kas izmantojama, lai aprēķinātu pašu kapitālu, tā atbilstību kredītiestādes riskiem un, lai novērtētu riska koncentrāciju, jāņem vērā Padomes Direktīvas 86/635/EEK (1986. gada 8. decembris) noteikumi par banku un citu finanšu iestāžu gada pārskatiem un konsolidētajiem pārskatiem, kurā ietverti daži pielāgojumi, kas skar Padomes Septīto direktīvu 83/349/EEK (1983. gada 13. jūnijs), kas attiecas uz konsolidētajiem pārskatiem, vai Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 1606/2002 (2002. gada 19. jūnijs) par starptautisko grāmatvedības standartu piemērošanu atkarībā no tā, kurš no minētajiem aktiem reglamentē kredītiestāžu grāmatvedību saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem”. [1; 4]

„Obligātajām kapitāla prasībām ir centrālā loma kredītiestāžu uzraudzībā un uzraudzības metožu savstarpējā atziņā. Šajā sakarā noteikumi par obligātajām kapitāla prasībām jāapsver kopsakarā ar citiem īpašiem instrumentiem, kas arī saskaņo kredītiestāžu uzraudzības pamatmetodes”. [1; 4]

„Lai nodrošinātu piemērotu maksāspēju, ir svarīgi noteikt tādas obligātās kapitāla prasības, kas aktīviem un ārpusbilances posteņiem riska pakāpi nosaka atkarībā no riska līmeņa. [1; 4] Šajā sakarā Bāzeles Banku uzraudzības komiteja 2004. gada 26. jūnijā pieņēma vispārēju vienošanos par kapitāla aprēķināšanas starptautisko konverģenci un kapitāla prasībām. Šīs direktīvas noteikumi par obligātajām kredītiestāžu kapitāla prasībām, kā arī minimālās kapitāla prasības Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2006/49/EK (2006. gada 14. jūnijs) par kredītiestāžu un ieguldījumu sabiedrību kapitāla pietiekamību pilnīgi sakrīt ar Bāzeles vispārējās vienošanās noteikumiem”. [1; 4]

Eiropas Padomes un Parlamenta direktīvā „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu” 2006/48/EK (2006. gada 14. jūnijā), kas publicēta *Eiropas Savienības*

Oficiālajā Vēstnesī, ir uzsvērts, ka „ir ļoti svarīgi ņemt vērā Kopienas kredītiestāžu dažādību, piedāvājot alternatīvas pieejas kredītrisku obligāto kapitāla prasību aprēķinam, paredzot dažādus riska jutīguma līmeņus un dažādas sarežģītības pakāpes. Paredzot iespēju lietot ārējos reitingus un kredītiestāžu pašu vērtējumu individuālo kredītrisku rādītājiem, ir panākts būtisks uzlabojums kredītrisku noteikumu riska jutīgumam un saprātīgai piesardzībai. Jāparedz piemēroti stimuli kredītiestādēm, lai tās vairāk lietotu pieejas, kas ir jutīgākas pret risku. Veicot vērtējumu, kas vajadzīgs, lai piemērotu šīs direktīvas pieeju kredītriskam, kredītiestādēm būs jāpielāgo savas datu apstrādes vajadzības klientu likumīgajām datu aizsardzības interesēm, kā to nosaka pastāvošie Kopienas tiesību akti par datu aizsardzību, vienlaikus uzlabojot kredītiestāžu kredītriska noteikšanas un pārvaldības procesu, lai izstrādātu tādas metodes kredītiestāžu tiesību aktos noteiktā pašu kapitāla noteikšanai, kas atspoguļo atsevišķu kredītiestāžu procesu sarežģītības pakāpi. Datu apstrādei jāatbilst normām par personas datu nodošanu, kuras noteiktas Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 95/46/EK (1995. gada 24. oktobris) par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti”. [1; 4]

„Obligātajām kapitāla prasībām ir jābūt samērīgām ar riskiem, kam tās ir paredzētas. Prasībās īpaši jāņem vērā riska līmeņa samazinājums, ko rada liels skaits relatīvi maza apjoma riska darījumu”. [1; 5]

„Šīs direktīvas nosacījumi atbilst proporcionalitātes principam, jo īpaši ņemot vērā atšķirības starp dažādu kredītiestāžu lielumiem, veikto darījumu apjomiem un darbību spektru. Proporcionalitātes principa ievērošana nozīmē arī to, ka maza riska darījumu gadījumā pat atbilstīgi uz iekšējiem reitingiem balstītajai (IRB) metodei tiek atzītas vienkāršākās iespējamās reitinga procedūras”. [1; 5]

Šīs direktīvas „attīstības būtība” dod iespēju kredītiestādēm izvēlēties starp trim dažādās sarežģītības pieejām, lai, jo īpaši mazajām kredītiestādēm, ļautu izvēlēties IRB pieeju, kas ir visjutīgākā pret risku. [1; 5]

„Kredītiestāžu konsolidētajai uzraudzībai jo īpaši jābūt vērstai uz kredītiestāžu noguldītāju aizsardzību un finanšu sistēmas stabilitātes nodrošināšanu”. [1; 6]

Eiropas Padomes un Parlamenta direktīva „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu” 2006/48/EK (2006. gada 14. jūnijā), sastāv no septiņām sadaļām un četrpadsmit pielikumiem. I sadaļa „Priekšmets, darbības joma un definīcijas” definē darbības jomu, jēdzienu „kredītiestāde”, arī citas definīcijas. Šīs direktīvas II sadaļa – „Prasības attiecībā uz piekļuvi kredītiestāžu darbības sākšanai un veikšanai” nosaka prasības attiecībā pret pašu kapitālu un sākumkapitālu, kā arī citas prasības kredītiestāžu darbības sākšanai un veikšanai, III sadaļa – „Noteikumi par uzņēmējdarbības veikšanas brīvību un pakalpojumu sniegšanas brīvību” nosaka uzņēmējdarbības un pakalpojumu sniegšanas brīvību un uzņēmējas valsts kompetento iestāžu pilnvaras, IV sadaļa – „Attiecības ar trešajām valstīm” nosaka noteikumus konsolidētās uzraudzības jomā, ja kredītiestāžu filiāles ir ārpus Kopienas, kā arī sadarbību ar trešo valstu kompetentajām iestādēm konsolidētās uzraudzības jomā, V sadaļa – „Konsultatīvās uzraudzības un informācijas sniegšanas principi un tehniskie instrumenti” nosaka konsultatīvās uzraudzības principus, informācijas apmaiņu un dienesta noslēpumu, par gada pārskatu un konsolidēto pārskatu juridisko pārraudzību atbildīgo personu pienākumus, pilnvaras piemērot sankcijas un tiesības

griezties tiesās, konsultatīvās uzraudzības tehniskos instrumentus, kredītiestāžu novērtēšanas procesu, VI sadaļa – „Izpildpilnvaras”, VII sadaļa – „Pārejas un nobeiguma noteikumi”. Šī direktīva stājas spēkā divdesmitajā dienā pēc tās publicēšanas *Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī*. [1; 56] Bankām šīs direktīvas lietošanu regulē direktīvas 2. nodaļa „Nobeiguma noteikumi”, 157. pants. Kopumā dalībvalstis uz šīs direktīvas pamata balstītos normatīvos dokumentus lieto no 2007. gada 1. janvāra (normatīviem un administratīviem aktiem, balstītiem uz šo direktīvu, jastājas spēkā līdz 2006. gada 31. janvārim). Šī direktīva arī nosaka, ka dalībvalstis no 2008. gada 1. janvāra, bet ne agrāk, piemēro normatīvos un administratīvos aktus, kas ir vajadzīgi, lai nodrošinātu šīs direktīvas atbilstību 87. panta 9. punktam un 105. pantam. [1; 56]

Eiropas Padomes un Parlamenta direktīva „Par ieguldījumu sabiedrību un kredītiestāžu kapitāla pietiekamību” 2006/49/EK, 2006. gada 14. jūnijā, ir paredzējusi ieguldījumu sabiedrībām un kredītiestādēm piemērojamās kapitāla pietiekamības prasības, to aprēķināšanas noteikumus un konsultatīvās uzraudzības noteikumus. Dalībvalstis šīs direktīvas prasības piemēro ieguldījumu sabiedrībām un kredītiestādēm. [2; 4] Direktīva stājas spēkā divdesmitajā dienā pēc tās publicēšanas *Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī*. Kopumā dalībvalstis šo direktīvu lieto no 2007. gada 1. janvāra. Līdz 2006. gada 31. decembrim dalībvalstīm jāizstrādā normatīvie un administratīvie akti, balstīti uz šo direktīvu, un tiem ir jāstājas spēkā līdz 2006. gada 31. janvārim. [2; 18]

Finanšu un kapitāla tirgus komisijā 2007. gada 2. maijā apstiprināti „Ārējās kredītu novērtējuma institūcijas atzīšanas noteikumi”, kas ir spēkā no 19.05.2007. [9] Noteikumi nosaka kārtību, kādā Finanšu un kapitāla tirgus komisija atzīst ārējo kredītu novērtējuma institūciju par piemērotu tās kredītu novērtējuma izmantošanai bankām, ieguldījumu brokeru sabiedrībām un ieguldījumu pārvaldes sabiedrībām kredītriska kapitāla prasību aprēķinā, lietojot standartizēto pieeju (t. sk. vērtspapirizēšanas pozīciju riska svērtās vērtības aprēķinam) un lietojot uz iekšējiem reitingiem balstīto pieeju vērtspapirizēšanas pozīciju riska svērtās vērtības aprēķinam saskaņā ar Komisijas 2007. gada 2. maija noteikumiem Nr. 60 “Minimālo kapitāla prasību aprēķināšanas noteikumi”. [9] Noteikumos ir iekļautas normas, kas izriet no Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2006/48/EC par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu (pārstrādāta versija). [9]

Finanšu un kapitāla tirgus komisijas apstiprinātie noteikumi Nr. 64, Rīgā, 2007. gada 2. maijā, „Uz iekšējiem reitingiem balstītās pieejas, attīstītās mērīšanas pieejas, iekšējā modeļa metodes un riskam pakļautās vērtības iekšējā modeļa izmantošanas atļauju saņemšanas noteikumi” nosaka kārtību, kādā Finanšu un kapitāla tirgus komisija atļauj bankai un ieguldījumu brokeru sabiedrībai tās kapitāla prasības aprēķinā izmantot: uz iekšējiem reitingiem balstīto (*Internal Ratings Based*) pieeju kredītriska kapitāla prasības aprēķināšanai; attīstīto mērīšanas pieeju (*Advanced Measurement Approach*) operacionālā riska kapitāla prasības noteikšanai; iekšējā modeļa metodi (*Internal Model Method*) darījumu partnera kredītriska kapitāla prasības aprēķināšanai; riskam pakļautās vērtības (*Value at Risk*) iekšējos modeļus tirgus risku kapitāla prasības noteikšanai. [29] Šajos noteikumos iekļautas tiesību normas, kas izriet no: 1) Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 14. jūnija Direktīvas 2006/48/EK par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu (pārstrādāta

versija); 2) Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 14. jūnija Direktīvas 2006/49/EK par ieguldījumu sabiedrību un kredītiestāžu kapitāla pietiekamību. [28]

Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmumi: Nr. 68, Rīgā, 2007. gada 2. maijā, „Par ārējās kredītu novērtējuma institūcijas *FitchRatings* atzīšanu par piemērotu tās kredītu novērtējuma izmantošanai kredītriska kapitāla prasību aprēķinā”, kā arī Nr. 66, Rīgā, 2007. gada 2. maijā „Par ārējās kredītu novērtējuma institūcijas *MOODY'S INVESTORS SERVICE LTD* atzīšanu par piemērotu tās kredītu novērtējuma izmantošanai kredītriska kapitāla prasību aprēķinā” un Nr. 67, Rīgā, 2007. gada 2. maijā, „Par ārējās kredītu novērtējuma institūcijas *STANDARD&POOR'S RATINGS SERVICES* atzīšanu par piemērotu tās kredītu novērtējuma izmantošanai kredītriska kapitāla prasību aprēķinā” paredz atzīt šo ārējo kredītu novērtējuma institūciju par piemērotu tās klientu pasūtīto kredītu novērtējumu izmantošanai bankām, ieguldījumu brokeru sabiedrībām un ieguldījumu pārvaldes sabiedrībām kredītriska kapitāla prasību aprēķinā, lietojot standartizēto pieeju (t. sk. vērtspapīrizēšanas pozīciju riska svērtās vērtības aprēķinam) un lietojot uz iekšējiem reitingiem balstīto pieeju vērtspapīrizēšanas pozīciju riska svērtās vērtības aprēķinam saskaņā ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas 2007. gada 2. maija noteikumiem Nr. 60 “Minimālo kapitāla prasību aprēķināšanas noteikumi. [23; 24; 25]

Banku darbību regulējošās prasības, *treškārt*, klasificētas šādi: likviditātes prasības kredītiestādēm. [36] Latvijas Republikas „Kredītiestāžu likuma” 37. pantā ir teikts: „1) Kredītiestāde savus aktīvus izvieto tā, lai jebkurā brīdī tiktu nodrošināta tās kreditoru juridiski pamatoto prasību apmierināšana. 2) Šādu prasību nodrošināšanas normatīvos noteikumus attiecībā uz Latvijas Republikā reģistrētām bankām (likviditātes prasības) nosaka Finanšu un kapitāla tirgus komisija”. [3]

Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes sēdē, protokols Nr. 48, 2. p., Rīgā, 2005. gada 23. decembrī, ir apstiprināti „Likviditātes prasību izpildes noteikumi” Nr. 166. Šie noteikumi nosaka: „Banka vai bankas filiāle aktīvus izvieto tā, lai jebkurā brīdī būtu nodrošināta tās kreditoru juridiski pamatoto prasību apmierināšana (likviditāte)”. [19] Jāsecina, ka likviditātes prasību ekonomiskā būtība – nodrošināt, lai kredītiestāde varētu segt visas saistības pret saviem kreditoriem savlaicīgi un pilnā apmērā. Šajā nolūkā bankām ir regulāri jānovērtē un jāplāno savu aktīvu un pasīvu termiņstruktūra. Bankām ir jāuztur savi aktīvi pietiekamā apmērā, lai nodrošinātu visu savu saistību izpildi, „bet ne mazāk kā 30 procentus no bankas tekošo saistību kopsummas (likviditātes rādītājs). Tekošās saistības ir saistības uz pieprasījumu un saistības, kuru atlikušais termiņš nepārsniedz 30 dienu”. [19]

Šim nolūkam bankām jāizstrādā likviditātes pārvaldīšanas politika, nosakot likviditātes riska pārvaldīšanas metodes, jānosaka iekšējie limiti aktīvu un pasīvu termiņstruktūras likviditātes neto pozīcijām, kā arī likviditātes neto pozīcijām latos un katrā ārvalstu valūtā, kurā banka vai bankas filiāle veikusi būtisku darījumu apmēru vai kurai ir nelikvīds tirgus, ir arī jāparedz aktīvu un pasīvu termiņstruktūras novērtēšanas kārtību un biežums, jānosaka arī iekšējie limiti noguldījuma maksimālajai summai, kuru atļauts piesaistīt no viena klienta (savstarpēji saistītu klientu grupas), kā arī jānosaka bankas rīcība iekšējo limitu neievērošanas gadījumā. Bankām, likviditātes pārvaldīšanas politiku veidojot, jāizstrādā iespējamo notikumu

attīstības scenāriju analīze, t. sk. ikdienas darbības apstākļos, krīzes bankā vai bankas filiālē apstākļos, vispārējās tirgus (gan Latvijā, gan ārvalstīs) krīzes apstākļos, arī iespējamo rīcības plānu likviditātes krīzes pārvarēšanā. [19]

Svarīgi ir atzīmēt, ka bankām vai bankas filiālēm ir jāizstrādā atbilstoša iekšējās kontroles un vadības informācijas sistēma, lai savlaicīgi noteiktu, analizētu un kontrolētu likviditātes risku. [19]

Likviditātes prasības ievērojot, bankām reizi mēnesī jā sastāda “Aktīvu un pasīvu termiņstruktūras pārskats” atbilstoši UPDK 0651031 veidlapai. Šajā pārskatā aktīvus grupē atbilstoši atlikušajam atmaksas vai pārdošanas termiņam, pasīvus un ārpusbilances saistības – atbilstoši atlikušajam izpildes termiņam. Par atlikušo termiņu uzskatāms laiks no pārskata mēneša pēdējās dienas līdz līguma beigu dienai vai dienai, kad saskaņā ar līguma noteikumiem jāveic maksājumi. Šajā pārskatā iekļauj ārpusbilances saistības, ja ir pamats uzskatīt, ka darījuma partneris pieprasīs to izpildi. Izsniegto galvojumu vai cita veida garantiju radītās saistības, kas nodrošinātas ar šajā bankā vai bankas filiālē izvietotu noguldījumu, nav jāiekļauj pārskatā. Šajā pārskatā iekļauj arī ārpusbilances prasības. Kā ārpusbilances prasības minētajā pārskatā drīkst uzrādīt līgumus par aizdevuma saņemšanu ar mātesuzņēmumiem, kas ir A zonas valsts kredītiestādes. [19]

Likviditātes prasības ievērojot, bankām reizi mēnesī jā sastāda “Banku likviditātes rādītāja aprēķinu” atbilstoši UPDK 0651032 veidlapai. Aprēķinā par likvidiem aktīviem jāuzskata šādi neapgrūtināti aktīvi: nauda kasē, prasības uz pieprasījumu pret Latvijas Banku un maksāspējīgām kredītiestādēm, tās prasības pret Latvijas Banku un maksāspējīgām kredītiestādēm, kuru atlikušais termiņš nepārsniedz 30 dienu, kā arī noguldījumi ar citu termiņu, ja līgumā ir paredzēta iespēja izņemt tos pirms noteiktā termiņa (atskaitot līgumsoda summu par saistību pirmstermiņa izpildi, ja tāds ir paredzēts), ieguldījumi finanšu instrumentos, ja tiem ir pastāvīgs, neierobežots tirgus, t. i., tos var pārdot īsā laikā bez ievērojamiem zaudējumiem vai izmantot par nodrošinājumu kredītu saņemšanai. [19] Jāņem vērā, ka, novērtējot attiecīgā finanšu instrumenta pārdošanas iespējas, ņem vērā šā finanšu instrumenta tirgus drošumu, dienas darījumu skaitu, bankas rīcībā esošā finanšu instrumenta apmēra attiecību pret dienas pirkšanas un pārdošanas apmēru. [19]

Banku darbību regulējošās prasības, *ceturtkārt*, klasificētas šādi: darījumu riska ierobežošana attiecībā pret kredītiestādes pašu kapitālu. [36]

Latvijas Republikas Kredītiestāžu likuma 39. pantā teikts: „Kredītiestādes darījuma risks tiek kvalificēts kā liels, ja darījuma apmērs pārsniedz 10 procentus no kredītiestādes pašu kapitāla”. [3] Kredītiestāžu likuma 40. pantā teikts: „Lielo riska darījumu kopsumma nedrīkst pārsniegt kredītiestādes pašu kapitālu vairāk par astoņām reizēm”. [3] 42. pantā ir arī noteikts šāds darījumu riska ierobežojums: „Riska darījumu apmērs ar vienu klientu (savstarpēji saistītu klientu grupu) nedrīkst pārsniegt 25 procentus no kredītiestādes pašu kapitāla”. [3] Ir noteikts ierobežojums arī personām, kas saistītas ar kredītiestādi, proti, šajā gadījumā „riskā darījumu apmērs nedrīkst pārsniegt 15 procentus no kredītiestādes pašu kapitāla”. [3] Jāpiebilst, ka šis konkrētais ierobežojums nav attiecināms uz bankas līdzdalību tās meitas sabiedrību pamatkapitālā un to komercsabiedrību pamatkapitālā, kuros bankai ir būtiska ietekme. [3]

Kāda ekonomiskā būtība ir šādām banku darbības regulējošām prasībām? Var secināt, ka tiek ierobežots darījuma risks bankas maksātspējas saglabāšanai, finanšu risku samazināšanai. Svarīgi ir atzīmēt, ka visi šie minētie riska ierobežojumi ir mērāmi attiecībā pret kredītiestādes pašu kapitālu, tas apliecina pašu kapitāla lomu un nozīmi kredītiestādes riska darījumu ierobežojumu aprēķināšanā un arī citu banku darbību regulējošo prasību aprēķināšanā. Bankas „pašu kapitāls” ir termins, kas tiek lietots arī šādu banku darbību regulējošo rādītāju aprēķināšanā: bankas būtiskas līdzdalības ierobežošana, kā arī bankas ieguldījumu kustamajā un nekustamajā īpašumā, kā arī līdzdalības ierobežošana citu komercsabiedrību (izņemot kredītiestādes, finanšu iestādes, apdrošināšanas sabiedrības un pārāpdrošinātājus) pamatkapitālā. Pirmajā gadījumā: bankas būtiska līdzdalība tādu komercsabiedrību pamatkapitālā, kuras nav kredītiestādes, finanšu iestādes, apdrošināšanas sabiedrības vai pārāpdrošinātāji, nedrīkst pārsniegt 60 procentus no bankas pašu kapitāla. [3] To nosaka Kredītiestāžu likuma 45. pants. [3]

Latvijas Republikas Kredītiestāžu likums nosaka bankām arī prasības pašu kapitāla lielumam gadījumā, ja kredītiestāde sadalās divās vai vairākās kredītiestādēs, un gadījumā, ja kredītiestādes apvienojas. Tā, piemēram, ja kredītiestāde sadalās divās vai vairākās kredītiestādēs vai arī, ja kredītiestādes apvienojas, jaundibināto kredītiestāžu pašu kapitāls kā vienā, tā otrā gadījumā nedrīkst būt mazāks par likumā noteikto minimālo sākotnējo kapitālu. To nosaka Kredītiestāžu likuma 58. un 59. pants”. [3] Jāatgādina, ka kredītiestādes minimālais sākotnējais kapitāls ir noteikts 5 miljoni eiro, to nosaka gan Kredītiestāžu likums, gan arī Eiropas Padomes un Parlamenta direktīva „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu” 2006/48/EK, 2006. gada 14. jūnijā. [3], [1]

Banku darbību regulējošās prasības, *piektkārt*, klasificētas šādi: prasības kredītiestādes ārvalstu valūtas atvērtai pozīcijai. [36] Viena no būtiskām kredītiestāžu darbību regulējošām prasībām ir prasība kredītiestādes ārvalstu valūtas atklātai pozīcijai, ko nosaka Kredītiestāžu likuma 49. pants. Kredītiestādes ārvalstu valūtu atklātā pozīcija nedrīkst pārsniegt:

- 1) atsevišķā ārvalstu valūtā – 10 procentus no pašu kapitāla;
- 2) kopumā visās ārvalstu valūtās – 20 procentus no pašu kapitāla [3].

Kāda ir šīs regulējošās prasības ekonomiskā būtība? Nosakot ārvalstu valūtu atklātās pozīcijas ierobežojumus, tiek ierobežots valūtas risks, tātad tiek ierobežots risks ciest zaudējumus nelabvēlīgu valūtas kursu svārstību rezultātā. Jo stingrākas ir šīs prasības, jo stingrāk tiek ierobežots valūtas risks.

Banku darbību regulējošās prasības, *sestkārt*, klasificētas šādi: prasības attiecībā uz aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšanu. [36] Latvijas Republikas Kredītiestāžu likuma 55. pantā teikts: „Kredītiestāde veic savu aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšanu saskaņā ar likumiem un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas norādījumiem”. [3] Šāda kredītiestāžu darbības regulējošā prasība ir būtiska, lai varētu uzraudzīt un pārvaldīt kredītiestādes kredītrisku. Šajā sakarā ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmumu Nr. 24/9, 2001. gada 21. decembrī, ir apstiprināti „Aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšanas noteikumi”. Šajos noteikumos ir teikts: „Iestādei jānosaka aktīvu un ārpusbilances

saistību kvalitātes pasliktināšanās, ja pastāv varbūtība, ka iestāde nevarēs atgūt (vai nav pamatotas pārliecības, ka varēs atgūt) visu parādu saskaņā ar līguma noteikumiem”.[8] Kā arī: „Aktīvu un ārpusbilances saistību kvalitātes pasliktināšanās rezultāts jāatzīst finanšu pārskatos, veidojot speciālos un vispārējos uzkrājumus periodā, kad pasliktinājusies aktīvu vai ārpusbilances saistību kvalitāte”. [8] Jāpiebilst, ka šajos noteikumos tiek definēts termins „kreditrisks”, un tas ir: „... kreditrisks – zaudējumu rašanās risks gadījumā, ja parādnieks (debitors) nespēs vai atteiksies pildīt saistības pret iestādi atbilstoši līguma noteikumiem”. [8]

Kreditrisku pārvaldot, jāņem vērā: „Kredīta novērtēšanas galvenais kritērijs ir aizņēmēja kredīspēja”. [8] Jāpiebilst, ka „Kredīspēja ir parādnieka (debitora) spēja un griba pildīt saistības atbilstoši līguma noteikumiem”. [8] To vērtējot, kredītiestādei ir jāņem vērā visi būtiskie faktori, kas ietekmē aizņēmēja kredīspēju kredīta novērtēšanas brīdī, piemēram, aizņēmēja kredītvēsture, finansiālais stāvoklis, saimnieciskās darbības rezultāti un perspektīvas, kredīta ņēmēja naudas plūsmas pietiekamība parāda atmaksai, kredīta mērķa atbilstība parāda samaksas avotiem un citi. [8] Kopumā jāsecina, ka aktīvu un ārpusbilances saistību kvalitātes pasliktināšanās rezultāts, kas ir jāatzīst finanšu pārskatos, veidojot speciālos un vispārējos uzkrājumus, ir jāveic, pamatojoties uz starptautisko grāmatvedības piesardzības principu, tas nozīmē, ka, kredītiestādes grāmatvedības finanšu pārskatus sastādot, tiek atzīti tikai tie ienākumi, kas ir droši saņemami, visi iespējamie riski un iespējamie zaudējumi tiek atzīti grāmatvedības finanšu pārskatos. [8]

Aktīviem un ārpusbilances saistībām, kas ir klasificētas zemāk nekā standarta, jāveido speciālie uzkrājumi. Speciālo uzkrājumu apjomu nosaka procentos no aktīvu bilances vērtības un ārpusbilances saistību pamatvērtības, un to apmērs nedrīkst būt mazāks: uzraugāmajiem – par 10%; zemstandarta – par 30%; šaubīgajiem – par 60%; zaudētājiem – par 100%. [8] Papildus speciālajiem uzkrājumiem, kurus veido aktīviem un ārpusbilances saistībām, veido vispārējos uzkrājumus. „Ja novērtēšanas brīdī atbilstoši uzkrātajai pieredzei ir zināms, ka ir radušies zaudējumi, bet tos vēl nevar attiecināt uz atsevišķiem aktīviem un ārpusbilances saistībām, jāveido vispārējie uzkrājumi nedrošiem parādiem”. [8] Jāpiebilst, ka speciālie uzkrājumi un vispārējie uzkrājumi ir atšķirīgi, tie neaizstāj viens otru. Vispārējie uzkrājumi nav paredzēti to zaudējumu segšanai, kuri radīsies nākotnes notikumu dēļ. [8]

Nobeigumā jāatzīmē, ka atbildība par banku darbību regulējošo prasību izpildi ir noteikta Kredītestāžu likuma XV nodaļā – Atbildība. Tā, piemēram, šī likuma 197. pantā teikts: „Pie administratīvās atbildības vai pie kriminālatbildības tiek saukta persona, kura: 1) sniegusi apzināti nepatiesu vai nepilnīgu informāciju vai nav darījusi zināmu saskaņā ar šo likumu prasīto informāciju; 2) traucējusi Latvijas Bankas un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas pilnvarotu personu veikt pārbaudes, nav sniegusi noteiktajā termiņā vai sniegusi neprecīzu vai nepatiesu informāciju, dokumentus vai paskaidrojumus.” Kā arī: „Ja Finanšu un kapitāla tirgus komisija konstatē, ka kredītiestāde neievēro šā likuma vai Finanšu un kapitāla tirgus komisijas izdoto tiesību aktu, vai tieši piemērojamo Eiropas Savienības institūciju izdoto normatīvo aktu prasības, Finanšu un kapitāla tirgus komisija pieprasa, lai kredītiestāde nekavējoties veic nepieciešamos pasākumus šādas situācijas novēršanai”. [3] Papildus noteiktajam Finanšu un kapitāla tirgus komisija ir tiesīga īstenot vienu vai vairākus šādus pasākumus: 1) brīdināt kredītiestādi; 2) noteikt ierobežojumus

kredītiestādes darbībai; 3) daļēji vai pilnīgi apturēt finanšu pakalpojumu sniegšanu; 4) dot kredītiestādes pārraudzības institūcijām un izpildinstitūcijām, kā arī šo institūciju vadītājiem un locekļiem pamatotus rakstveida rīkojumus, kas nepieciešami, lai ierobežotu vai pārtrauktu kredītiestādes darbību, kura apdraud vai varētu apdraudēt šīs kredītiestādes stabilitāti, maksātspēju vai reputāciju; 5) uzlikt kredītiestādei par pienākumu mazināt risku, kas saistīts ar tās darījumiem, pakalpojumiem un sistēmām; 6) lūgt Latvijas Banku pārtraukt tās kredītu izsniegšanu kredītiestādei; 7) uzlikt šajā likumā paredzētās soda naudas. [3]

Literatūra

1. Eiropas Padomes un Parlamenta direktīva „Par kredītiestāžu darbības sākšanu un veikšanu”, 2006/48/EK, 2006. g. 14. jūn., *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*.
2. Eiropas Padomes un Parlamenta direktīva „Par ieguldījumu sabiedrību un kredītiestāžu kapitāla pietiekamību”, 2006/49/EK, 2006. g. 14. jūn., *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*.
3. Kredītiestāžu likums. Spēkā no 24.10.1995. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 1995. g. 24. okt. Ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2005. g. 28. jūn.
4. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likums. Spēkā no 01.07.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 230/232, 2000. g. 20. jūn. *ZIŅOTĀJS*, Nr. 13, 2000. g. 13. jūn. Ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2001. g. 23. nov.
5. Finanšu instrumentu tirgus likums. Spēkā no 01.01.2004. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 175, 2003. g. 11. dec. (likuma redakcija uz 01.05.2007.).
6. Noguldījumu garantiju likums. Saeimā pieņemts 1998. g. 21. maijā. Likums stājas spēkā 1998. g. 1. okt. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 162, 1998. g. 3. jūn. Ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2001. g. 31. okt.
7. Par grāmatvedību. Latvijas Republikas Augstākā padome, 1992.10.14., spēkā no 1993.01.01. *ZIŅOTĀJS*, 44, 1992. g. 11. dec.
8. Aktīvu un ārpusbilances saistību novērtēšanas noteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 24/9. Rīgā, 2001. g. 21. dec.
9. Ārējās kredītu novērtējuma institūcijas atzīšanas noteikumi. Apstiprināti Finanšu un kapitāla tirgus komisijā. Spēkā no 19.05.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80, 2007. g. 18. maijā. Noteikumi Nr. 65, 2007. g. 2. maijā, Rīgā (prot. Nr. 19 7. p.).
10. Banku, ieguldījumu brokeru sabiedrību un ieguldījumu pārvaldes sabiedrību gada pārskata un konsolidētā gada pārskata sagatavošanas noteikumi. Noteikumi Nr. 46. Rīgā, 2006. g. 24. febr. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35, 2006. g. 1. martā. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes sēdes protokols Nr. 10, 2. p.
11. **Iekšējās kontroles sistēmas izveides noteikumi.** Apstiprināti Finanšu un kapitāla tirgus komisijā. Spēkā no 18.05.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007. g. 17. maijā. Noteikumi Nr. 63, 2007. g. 2. maijā, Rīgā (prot. Nr. 19 5. p.).
12. Ieteikumi iekšējās kontroles sistēmas izveidošanai. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 24/7, Rīgā, 2001. gada 21. decembrī. Spēkā no 21.12.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 188, 2001. g. 28. dec.
13. Informācijas atklāšanas noteikumi. Apstiprināti Finanšu un kapitāla tirgus komisijā. Spēkā no 11.05.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 75, 2007. g. 10. maijā. Noteikumi Nr. 61, 2007. g. 2. maijā, Rīgā (prot. Nr. 19 3. p.).

14. Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 255 (prot. Nr. 44, 2. p.). Spēkā no 26.11.2004. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187, 2004. g. 25. nov. Ar grozījumiem: 2007. g. 26. apr. Grozījumi "Kapitāla pietiekamības aprēķināšanas noteikumos", Noteikumi Nr. 57, Rīgā (prot. Nr. 18. 5. p.).
15. Konsolidētās uzraudzības noteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 301 (prot. Nr. 49 4), Rīgā, 2004. g. 24. dec. Spēkā no 29.12.2004. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 208, 2004. g. 28. dec.
16. Kredītiestāžu publisko ceturkšņa pārskatu sagatavošanas noteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 12. (prot. Nr. 4, 3. p.). Rīgā, 2003. g. 17. janv. Spēkā esošs no 23.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11, 2003. g. 22. janv.
17. Kredītiestāžu un krājaizdevu sabiedrību ienākumu un izdevumu uzskaites noteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 14/5. Spēkā no 12.10.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151., 2001. g. 23. okt. Rīgā, 2001. g. 12. okt.
18. Kredītriska pārvaldīšanas ieteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr.17/6. Rīgā, 2001. g. 2. nov.
19. Likviditātes prasību izpildes noteikumi. Noteikumi Nr. 166. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes sēdes protokols Nr. 48 2. p. Rīgā, 2005. g. 23. dec. Spēkā no 30.12.2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 209, 2005. g. 29. dec.
20. Minimālo kapitāla prasību aprēķināšanas noteikumi. Apstiprināti Finanšu un kapitāla tirgus komisijā. Spēkā no 11.05.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 75, 2007. g. 10. maijā. Noteikumi Nr. 60, 2007. g. 2. maijā, Rīgā (prot. Nr. 19 4. p.)
21. Monetāro finanšu iestāžu mēneša bilances pārskata un pielikumu sagatavošanas noteikumi. Apstiprināti ar Latvijas Bankas 2001. g. 12. jūl. lēmumu Nr. 88/7.
22. Operacionālā riska pārvaldīšanas ieteikumi. Ieteikumi Nr. 125. (prot. Nr. 34 2. p.) Spēkā no 03.08.2006. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 121, 2006. g. 2. aug. Izdoti saskaņā ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likuma 7. panta pirmās daļas 1. punktu.
23. PAR ĀRĒJĀS KREDĪTU NOVĒRTĒJUMA INSTITŪCIJAS *FitchRatings* ATZĪŠANU PAR piemērotu tās kredītu novērtējuma izmantošanai kredītriska kapitāla prasību aprēķinā. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 68 (prot. Nr. 19 10. p.), Rīgā, 2007. g. 2. maijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77, 2007. g. 15. maijā.
24. PAR ĀRĒJĀS KREDĪTU NOVĒRTĒJUMA INSTITŪCIJAS *Moody's Investors Service Ltd* ATZĪŠANU PAR piemērotu tās kredītu novērtējuma izmantošanai kredītriska kapitāla prasību aprēķinā. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 66, (prot. Nr. 19 8. p.), Rīgā, 2007. gada 2. maijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77, 2007. g. 15. maijā.
25. PAR ĀRĒJĀS KREDĪTU NOVĒRTĒJUMA INSTITŪCIJAS *STANDARD&POOR'S RATINGS SERVICES* ATZĪŠANU PAR piemērotu tās kredītu novērtējuma izmantošanai kredītriska kapitāla prasību aprēķinā. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 67, (prot. Nr. 19 9. p.). Rīgā, 2007. g. 2. maijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 77, 2007. g. 15. maijā.
26. Pārskata par garantētajiem noguldījumiem un maksājumiem noguldījumu garantijas fondā" sagatavošanas noteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes lēmums Nr. 308 (prot. Nr. 41, 3. p.). Rīgā, 2002. g. 15. nov. Spēkā esošs no 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. g. 26. nov.
27. Riska darījumu ierobežojumu izpildes noteikumi. Apstiprināti Finanšu un kapitāla tirgus komisijā 2007. g. 2. maijā. Spēkā no 17.05.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2007. g. 16. maijā. Noteikumi Nr. 62, Rīgā (prot. Nr. 19 2. p.).

28. Uz iekšējiem reitingiem balstītās pieejas, attīstītās mērīšanas pieejas, iekšējā modeļa metodes un riskam pakļautās vērtības iekšējā modeļa izmantošanas atļauju saņemšanas noteikumi. Apstiprināti Finanšu un kapitāla tirgus komisijā. 2007. g. 2. maijā, Noteikumi Nr. 64, Rīgā (prot. Nr. 19 6. p.). Spēkā no 19.05.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80, 2007. g. 18. maijā.
29. Saksonova, S. *Banku darbība*. Latvijas Komercbanku asociācijas Konsultāciju un mācību centrs, 2006, 1.–197. lpp. ISBN 9984–9794–1–5.
30. Pieejams: <http://www.efrag.org> (European Financial Reporting Advisory Group).
31. Pieejams: <http://www.europa.eu> (Informācija par Eiropas Komisijas apstiprinātajiem Starptautiskajiem finanšu pārskatu standartiem)
32. Pieejams: <http://www.fm.gov.lv> (Finanšu ministrijas mājaslapa)
33. Pieejams: <http://fktk.lv> (Finanšu un kapitāla tirgus komisijas mājaslapa)
34. Pieejams: <http://www.bank.lv> (Latvijas Bankas mājaslapa)
35. Pieejams: <http://www.bis.org> (Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework)
36. Raksta autores veiktā klasifikācija.

Summary

The goal of this paper is to review normative documents regulating the credit institutions and requirements which regulate the operations of banks, also the economic nature and importance of them. Banks are developing rapidly and their actions are regulated. Requirements regulating the operations of banks have been improved because of the rapid development of the activities of banks. Those regulations are based on directives of European Council and Parliament, 2006/48/EK, 2006/49/EK, etc. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework (the new capital adequacy framework commonly known as Basel II) is a significantly developed document of Basel's Banking supervising commission of 26th of June, 2004, which improved the version of the new capital measurement basic regulation (Basels II). In this paper there are stated and analyzed author's formed qualifications of requirements regulating the operations of banks. These qualifications are made in accordance with their economical nature, because the author has concluded that every requirement regulating the operations of banks is connected with its economical interpretation although all these requirements are integrated with one goal in mind: creditors' interest protection and safety, stability of banks. Also a responsibility is emphasized when looking those requirements.

Key words: *credit institution, requirements regulating the operations of banks, capital and reserves, own capital, credit policy, capital measurement, liquidity, limiting of risk transactions, the open foreign exchange position, evaluation of assets and off-balance-sheet obligations.*

Iedzīvotāju mirstības ārējo nāves cēloņu raksturojums Latvijas reģionos 1996.–2005. gadā

Population Mortality: Characterization of External Causes of Death in Latvia's Regions 1995–2005

Silvija Kristapsone

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: silvija.kristapsone@lu.lv

Ārējie nāves cēloņi Latvijā ieņem trešo vietu nāves cēloņu struktūrā pēc mirstības no asinsrites sistēmas slimībām un audzējiem, bet atšķirībā no diviem iepriekšminētajiem nāves cēloņiem mirstība no ārējiem nāves cēloņiem visbiežāk saistīta ar cilvēka uzvedību, nevis veselības stāvokli (saslimtību).

Raksta mērķis ir atklāt ārējo nāves cēloņu mirstības intensitātes atšķirības un izmaiņas 1996.–2005. gadā Latvijā reģionālā sadalījumā, saistot šīs izmaiņas ar pārmaiņām sociāli ekonomiskajos procesos Latvijā.

Atslēgvārdi: mirstība, ārējie nāves cēloņi, mirstības intensitāte no ārējiem nāves cēloņiem.

Divdesmitā gadsimta 90. gados un jaunā gadsimta sākumā demogrāfiskā situācija Latvijā vērtējama kā nelabvēlīga. To nosaka mirstības pārsvars pār dzimstību, kā rezultātā iedzīvotāju skaits gadu no gada samazinās. Mirstības vispārējais koeficients kopš 1996. gada ir robežās 13–14 mirušie uz 1000 iedzīvotājiem, ārējie nāves cēloņi Latvijā ieņem trešo vietu nāves cēloņu struktūrā pēc mirstības no asinsrites sistēmas slimībām un audzējiem, bet atšķirībā no diviem iepriekšminētajiem nāves cēloņiem mirstība no ārējiem nāves cēloņiem visbiežāk saistīta ar cilvēka uzvedību, nevis veselības stāvokli (saslimtību), ko ietekmē ekonomiskie, sociālie, psiholoģiskie un citi faktori.

Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, pārstrukturējoties ekonomikai, šī procesa negatīvās sekas izpaužas joprojām lielajās reģionālajās atšķirībās, piemēram, 2005. gadā Latgales reģionā ekonomiski aktīvo tirgus sektora statistikas vienību skaits uz 1000 iedzīvotājiem ir zemākais valstī – 40 vienības, pretstatā 54 Vidzemes vai 56 vienībām Pierīgas reģionā [13, 349], viszemākais uzbūvēto dzīvojamo ēku platību kvadrātmetru skaits [13, 122], otrs lielākais noziedzīgo nodarījumu skaits Latvijā [13, 219], nelabvēlīgi demogrāfiskie rādītāji (negatīvs migrācijas saldo, augsts vispārējais mirstības koeficients). Pie tam arī reģionu veidojošās administratīvās vienības (rajoni un republikas pilsētas) dažādu apstākļu rezultātā ir krasi atšķirīgas, un tajās notiekošie procesi nenorīt vienmērīgi.

Raksta mērķis ir parādīt ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības intensitātes izmaiņas un raksturojumu Latvijas reģionos, sākot no 1996. gada, saistot šīs izmaiņas ar pārmaiņām sociāli ekonomiskajos procesos Latvijā pēdējos desmit gados.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) raksturot mirstības no ārējiem nāves cēloņiem līmeņu izmaiņas 1996.–2005. gadā Latvijas reģionos;
- 2) sniegt mirstības no ārējiem nāves cēloņiem un reģiona sociāli ekonomiskās attīstības saistības skaidrojumu,
- 3) analizēt mirstības no dažādiem ārējiem nāves cēloņiem līmeņu izmaiņas reģionos pētāmajā periodā.

Pētījuma periods no 1996. gada izvēlēts, pamatojoties uz faktu, ka kopš 1996. gada Latvijā iedzīvotāju mirstības cēloņu statistikā lieto Pasaules Veselības Organizācijas izstrādātās Starptautiskās statistiskās slimību un veselības problēmu klasifikācijas 10. redakciju, tādējādi padarot datus savstarpēji salīdzināmus.

Saistot ārējo nāves cēloņu mirstības intensitātes reģionālos rādītājus ar ekonomiskās attīstības rādītājiem, ņemot vērā valsts statistikas datu pieejamību pa rajoniem un republikas pilsētām (piemēram, iekšzemes kopprodukts pieejams no 1996. līdz 2004. gadam, bezdarba līmenis, % līdz 2003. gadam, ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits no 1997. līdz 2003. gadam) un atsevišķu rādītāju nomaiņu ar citiem (piemēram, „ekonomiski aktīvie uzņēmumi” kā ekonomiskās aktivitātes rādītājs lietots līdz 2003. gadam, kopš 2004. gada lieto „ekonomiski aktīvās statistikas vienības”, abi šie rādītāji ir atšķirīgi), kā arī datu salīdzināmību (piemēram, iekšzemes kopprodukts salīdzināms dinamikā no 2000. gada), datu analīze iespējama par periodu no 2000. līdz 2004. gadam. Izvēlētie rajonus un republikas pilsētas raksturojošie sociāli ekonomiskie rādītāji, kas ir salīdzināmi dinamikā un tiek aprēķināti republikas pilsētu un rajonu sadalījumā, ir iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju faktiskajās cenās latos (tālāk tekstā un tabulās – IKP uz vienu iedzīvotāju), ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem (tālāk tekstā un tabulās – ekonomiski aktīvie uzņēmumi), sabiedriskā sektorā strādājošo mēneša vidējā bruto darba samaksa latos (tālāk tekstā un tabulās – mēneša vidējā darba samaksa), bezdarba līmenis % (tālāk tekstā – bezdarba līmenis) un virs darbspējas vecuma grupas īpatsvars % (tālāk tekstā – virs darbspējas vecuma grupas īpatsvars).

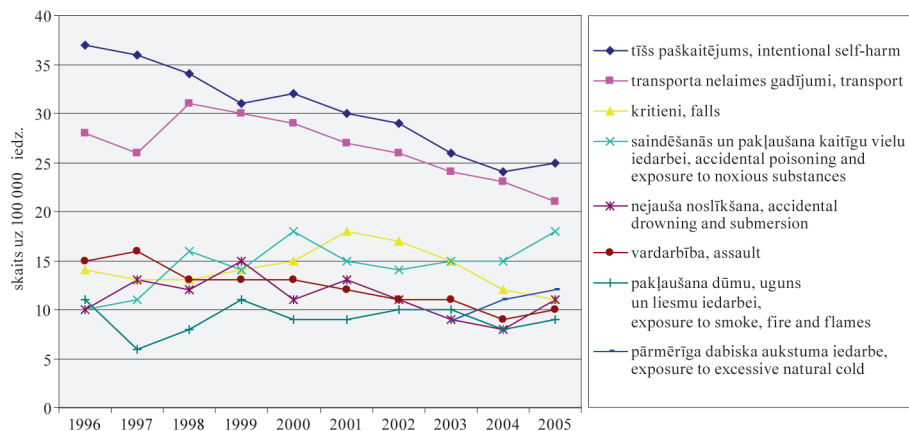
Pētījumā izmantotas statistiskās analīzes metodes, izmantojot Latvijas Republikas CSP publikācijas un elektroniski pieejamās datu bāzes.

Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem Latvijā pēc neatkarības atgūšanas

Analizējot iedzīvotāju mirstības ārējo nāves cēloņu izmaiņas Latvijā 1990.–2004. gadā [14] un papildinot šo informāciju ar 2005. gada statistiskajiem rādītājiem, var secināt:

- 1) ārējie nāves cēloņi ieņem trešo vietu nāves cēloņu struktūrā. No 1990. līdz 2005. gadam vidēji ārējie nāves cēloņi bijis nāves iemesls 11,8% mirušajiem.

2005. gadā ārējie nāves cēloņi bija nāves iemesls 9,8% no mirušajiem, piebilstot, ka tikai 2004.–2005. gadā ārējo nāves cēloņu īpatsvars ir zemāks par 10% minētājā sešpadsmit gadu periodā;
- 2) mirstības intensitāte no ārējiem nāves cēloņiem pieaugusi tieši ekonomiskās un sociālās nestabilitātes periodā (1993–1995), tādējādi vēlreiz apliecinot socioloģijas, sociāli psiholoģiskajās un sociāli ekonomiskajās teorijās atklāto cilvēka rīcības atkarību no ekonomiskajiem un sociālajiem faktoriem;
 - 3) vīriešu mirstība no ārējiem nāves cēloņiem ir vairākas reizes lielāka par sieviešu mirstības intensitāti visā periodā: vīriešu mirstības intensitāte sieviešu mirstības intensitāti no ārējiem nāves cēloņiem pārsniedza 3 līdz 4 reizes;
 - 4) 15–64 gadu vecumā ārējie nāves cēloņi ir visai nozīmīgs nāves cēlonis – 2004. gadā no visiem mirušajiem šajā vecumā (28,4%) nāves cēlonis bija ārējie nāves cēloņi;
 - 5) ja salīdzina 2005. gadu ar 1995. gadu, var secināt, ka vīriešu mirstības intensitāte no ārējiem nāves cēloņiem samazinājusies par 33% (229,0 vīrieši pret 342,2 vīriešiem uz 100 000 iedzīvotājiem), bet sievietēm – par 26% (65,9 sievietes pret 89,3 sievietēm uz 100 000 iedzīvotājiem);
 - 6) galvenie ārējo nāves cēloņu iemesli 1990.–1995. gadā ir tīši paškaitējumi, transporta nelaimes gadījumi un mirstība no vardarbības; analizējot ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības struktūru no 1996. gada, var secināt, ka galvenie ārējie nāves cēloņi ir: tīši paškaitējumi, transporta nelaimes gadījumi, kritieni, saindēšanās un pakļaušana kaitīgu vielu iedarbei, kā arī vardarbība;
 - 7) 20. gadsimta 90. gadu beigās un 21. gadsimta sākumā vērojams intensitātes pieaugums saindēšanās gadījumiem un pakļaušanās gadījumiem kaitīgu vielu iedarbei, to vidū jāmin saindēšanās ar alkoholu, kritieni, pakļaušanās dūmu, uguns un liesmu iedarbei;
 - 8) kopš 2003. gada atsevišķi kā ārējo nāves cēloni statistika izdala pārmērīgu dabiskā aukstuma iedarbību, kas kā nāves cēlonis, pēc bojāgājušo skaita 2004. gadā, ieņem piekto vietu, bet 2005. gadā jau trešo vietu (278 bojāgājušie) pēc tīšiem paškaitējumiem un transporta nelaimes gadījumiem, kas jāsaista ar laika apstākļiem un gaisa temperatūru gada ziemas mēnešos;
 - 9) Latvijā bojāgājušo intensitāte transporta nelaimes gadījumos ir viena no lielākajām pasaulē, lai arī dinamikā tā norāda uz samazināšanos;
 - 10) 2005. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu pieaugusi mirstības intensitāte no tādiem ārējiem nāves cēloņiem kā tīšs paškaitējums, nejauša noslīkšana un slīkšana, saindēšanās un pakļaušana kaitīgu vielu iedarbei, vardarbība, pārmērīga dabiska aukstuma iedarbe, pakļaušana dūmu, uguns un liesmu iedarbei (1. attēls).

1. att. Mirstība no dažādiem ārējiem nāves cēloņiem Latvijā (uz 100 000 iedzīvotājiem) 1996.–2005. gadā

[1, 64; 2, 89; 3, 93; 4, 103; 5, 105; 6, 94; 7, 104; 8, 103; 9, 123–124; 10, 93; 11, 88]

Deaths due to Specified Causes of Mortality in Latvia, per 100 000 Population, 1996–2005

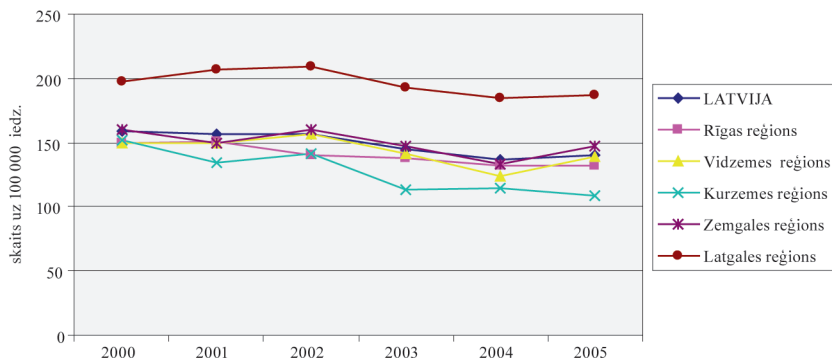
Piecpadsmit gadu laikā pēc neatkarības atgūšanas ir notikušas ievērojamas pārmaiņas visās sabiedriskās dzīves jomās – politikā, ekonomikā, sociālajā sfērā. Pārstrukturizējoties ekonomikai, stājoties spēkā citiem dažādu sfēru, nozaru, attiecību utt. darbību regulējošiem likumiem, šodien mēs runājam par attīstītiem un mazāk attīstītiem vai atpalikušiem rajoniem, reģioniem, teritorijām. Šobrīd par problemātisku reģionu tiek uzskatīts Latgales reģions, kurā gadiem ilgi bijis viens no visaugstākajiem bezdarba līmeņiem, bijusi visai pasīva ekonomiskā dzīve, atsevišķos rajonos (pilsētās) arī visai augsts noziedzības līmenis, notikusi darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju migrācija uz ekonomiski aktīvākām administratīvām teritorijām vai ārvalstīm un tamlīdzīgi. Šie faktori, ietekmējot cilvēka uzvedību, var palielināt ārējo nāves cēloņu intensitāti, tāpēc autore, pētot ārējo nāves cēloņu reģionālās atšķirības, izvirza šādus pētījuma jautājumus:

- 1) kādas reģionālās atšķirības vērojamas iedzīvotāju mirstībā no ārējiem nāves cēloņiem?
- 2) vai pastāv saistība starp ārējiem nāves cēloņiem un sociāli ekonomiskajiem rādītājiem?

Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem reģionos

Reģionālā sadalījumā salīdzināt mirstības intensitāti no ārējiem nāves cēloņiem iespējams, sākot no 2000. gada, tajā pašā laikā, neizdarot pārrēķinus, iespējams rajonu un pilsētu sadalījumā mirstību no ārējiem nāves cēloņiem analizēt no 1996. gada, kas ir pietiekams laika periods, lai par šīs parādības attīstību dinamiskā izdarītu korektus secinājumus.

Novērtējot mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāti (nāves gadījumu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem) kopš 2000. gada Latvijā un atsevišķos reģionos (2. attēls), var secināt, ka to intensitāte Latvijā kopumā ir nedaudz samazinājusies, t. i., no 159 līdz 140 nāves gadījumiem jeb vidēji gadā par 2,5%.

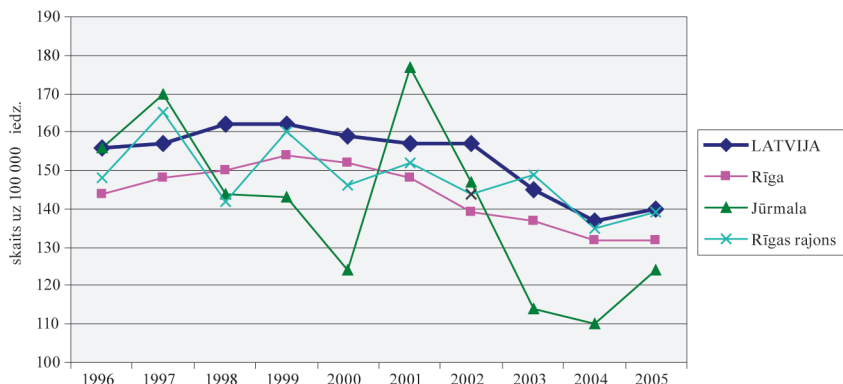
2. att. Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem) 2000.–2005. gadā [6, 116; 7, 128; 8, 128; 9, 150; 10, 119; 11, 99]
Deaths due to External Causes of Mortality in Latvia and Regions, per 100 000 Population, 2000–2005

Salīdzinājumā ar 2000. gadu ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības dinamika norāda uz intensitātes samazināšanos, un tā vidēji gadā bijusi šāda: Kurzemes reģionā – samazinājums par 6,5%, Rīgas reģionā – samazinājums par 2,4%, Zemgales reģionā – par 1,7%, Vidzemes reģionā – par 1,4%, Latgales reģionā – par 1,0%. Tajā pašā laikā visaugstāko ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības intensitāti visā periodā parāda Latgales reģions (2002. gadā – 209 mirušie uz 100 000 iedzīvotājiem).

Pārējos Latvijas reģionos mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāte pētāmajā periodā ir zemāka (atsevišķos gados arī līdzīga) nekā vidēji Latvijā; Kurzemes reģionā ir viszemākie rādītāji. 2005. gadā salīdzinājumā ar 2000. gadu Kurzemes reģionā mirstība no ārējiem nāves cēloņiem samazinājusies par 28% jeb līdz 109 nāves gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem, salīdzinājumā ar 152 nāves gadījumiem 2000. gadā Rīgas reģionā mirstība no ārējiem nāves cēloņiem samazinājusies par 14%, Vidzemes reģionā par – 8%, Zemgales reģionā par – 6%, Kurzemes reģionā par – 5%. Vidēji Latvijā mirstības intensitāte no ārējiem nāves cēloņiem 2005. gadā salīdzinājumā ar 2000. gadu samazinājusies par 12%; 2005. gadā reģistrēti 140 nāves gadījumi salīdzinājumā ar 159 nāves gadījumiem no ārējiem nāves cēloņiem uz 100 000 iedzīvotājiem 2000. gadā [6, 119; 11, 99].

Ja salīdzina mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitātes rādītājus reģionus veidojošajās administratīvajās vienībās (republikas pilsētās un rajonos), aina ir šāda.

Rīgas reģions. Mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem kopš 1996. gada Rīgā vērtējams kā visai līdzīgs vidējam mirstības līmenim Latvijā šajā nāves cēloņu grupā, lai gan ir nedaudz zemāks. Zemāks mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem salīdzinājumā ar Latvijas vidējo līmeni vērojams arī Rīgas rajonā un Jūrmalā, tomēr šajās administratīvajās vienībās atsevišķos gados vērojamas krasas izmaiņas mirstībā no ārējiem nāves cēloņiem (piemēram, Jūrmalā 2001. gadā šis koeficients pieauga līdz 177 salīdzinājumā ar 124 iepriekšējā – 2000. gadā (3. attēls).

3. att. Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem Rīgas reģionā (uz 100 000 iedzīvotājiem) 1996.–2005. gadā

[1, 93; 2.2, 112; 3,119; 4, 128; 5, 130; 6, 116; 7, 128; 8, 128; 9, 150; 10, 119; 11, 99]

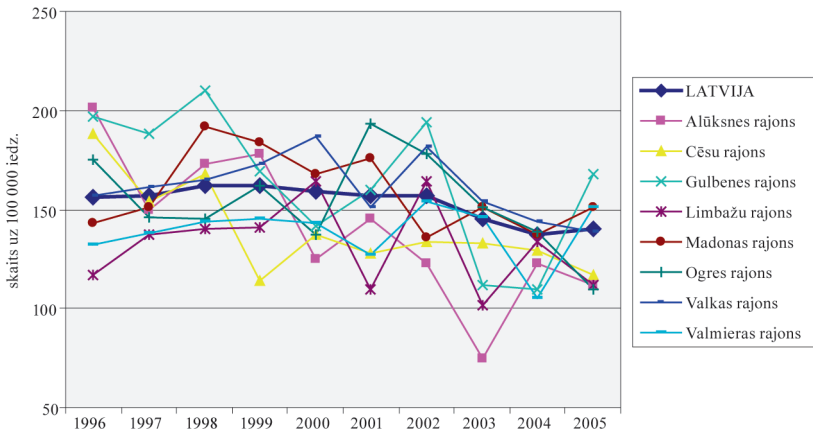
Deaths due to External Causes of Mortality in Riga's Regions, per 100 000 Population, 1996–2005

Pēdējos trīs gados Jūrmalas pilsētā novērotais mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem ir zemākais Rīgas reģionā – 2005. gadā 124 nāves gadījumi. Latvijā mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāte kopš 1996. gada vidēji gadā samazinājusies par 3,2%, bet Rīgā tā vidēji gadā samazinājusies par 4,7%, Rīgas rajonā – par 3,4%, bet Jūrmalā – par 3,1%.

Vidzemes reģions. Mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem kopš 1996. gada Vidzemes reģionā vērtējams kā visai dažāds salīdzinājumā ar Latvijas vidējo rādītāju mirstības līmeni no ārējiem nāves cēloņiem reģiona administratīvajās teritorijās. Zemāks mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem salīdzinājumā ar Latvijas vidējo līmeni dinamiskā vērojams Valmieras, Limbažu, Cēsu, Alūksnes rajonā, savukārt augstāks šis līmenis ir Madonas, Alūksnes, Valkas un Ogres rajonā (4. attēls).

2005. gadā zemākais līmenis mirstībai no ārējiem nāves cēloņiem Vidzemes reģionā novērots Alūksnes rajonā un Limbažu rajonā – 112 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem, Cēsu rajonā – 117, un Ogres rajonā – 110.

Kopumā vērtējot mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitātes dinamiku kopš 1996. gada, jāsecina, ka Vidzemes reģionā, līdzīgi kā Latvijā vidēji, vērojama intensitātes līmeņa samazināšanās tendence – visos rajonos vidējais pieauguma temps ir negatīvs, un tas visstraujāk samazinājies Alūksnes rajonā – par 6,8% gadā, tam seko Valkas rajons – 5,3%, Ogres rajons – 5,2%, Limbažu rajons – 4%, Madonas rajons – 3,9%, Cēsu rajons – 3,1%, Gulbenes un Valmieras rajons – 3,1%.

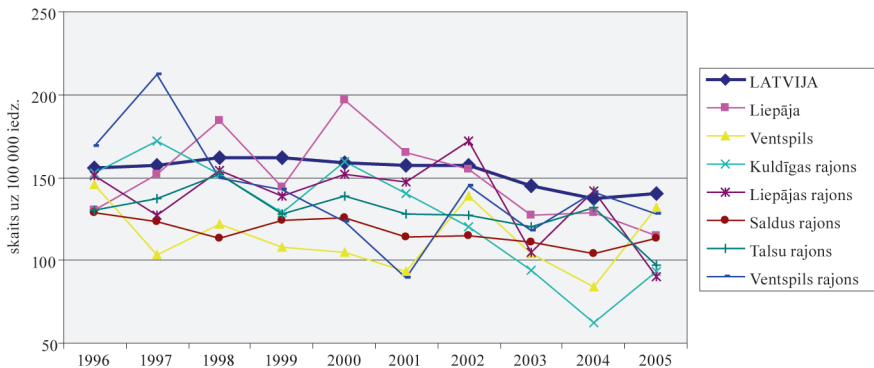

4. att. Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem Vidzemes reģionā (uz 100 000 iedzīvotājiem) 1996.–2005. gadā

[1, 93; 2.2, 112; 3, 119; 4, 128; 5, 130; 6, 116; 7, 128; 8, 128; 9, 150; 10, 119; 11, 99]

Deaths due to External Causes of Mortality in Vidzeme's Regions, per 100 000 Population, 1996–2005

Kurzemes reģions. Mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem kopš 1996. gada Kurzemes reģionā vērtējams salīdzinoši zemāks nekā Latvijas vidējais rādītājs aplūkotajā periodā (5. attēls).

5. att. Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem Kurzemes reģionā (uz 100 000 iedzīvotājiem) 1996.–2005. gadā

[1, 93; 2.2, 112; 3, 119; 4, 128; 5, 130; 6, 116; 7, 128; 8, 128; 9, 150; 10, 119; 11, 99]

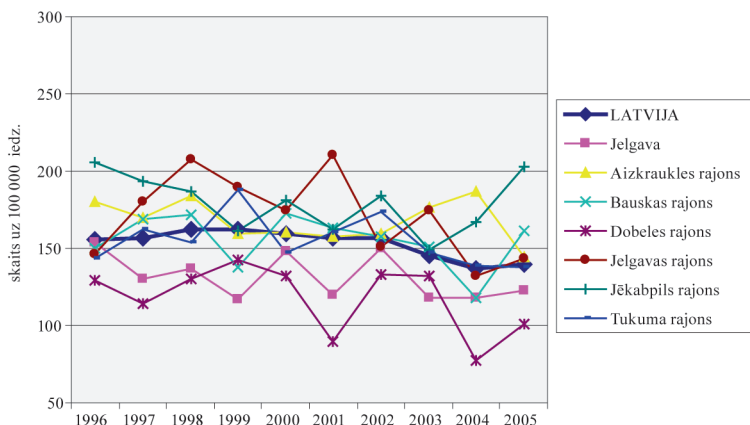
Deaths due to External Causes of Mortality in Kurzeme's Regions, per 100 000 Population, 1996–2005

1996.–1998. gadā augstāks par Latvijas vidējo līmeni mirstības no ārējiem nāves cēloņiem tika novērots Ventspils rajonā, bet no 1998. gada līdz 2001. gadam – Liepājā. 2005. gadā Kurzemes reģionā zemākais mirstības no ārējiem nāves cēloņiem līmenis novērots Liepājas rajonā – 90 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem, Kuldīgas rajonā – 93 un Talsu rajonā – 97 nāves gadījumi,

tie ir zemākie rādītāji visā valstī pretstatā 300 nāves gadījumiem no ārējiem nāves cēloņiem Ludzas rajonā. Jāpiebilst: katru gadu ir tikai daži rajoni, kuros mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāte ir zemāka par 100 nāves gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem. Tā, piemēram, 2001. gadā Ventspils un Dobeles rajonā mirstība no ārējiem nāves cēloņiem uzrādīja koeficientus 89 un 90, 2003. gadā Alūksnes rajonā – 75 un Kuldīgas rajonā – 94, bet 2004. gadā Kuldīgas rajonā – 62 un Dobeles rajonā – 77 nāves gadījumus.

Kopumā vērtējot mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitātes dinamiku kopš 1996. gada, jāsecina, ka Kurzemes reģionā, līdzīgi kā Latvijā vidēji, vērojama intensitātes līmeņa samazināšanās tendence – visos rajonos vidējais pieauguma temps ir negatīvs, un tas visstraujāk samazinājies Kuldīgas un Talsu rajonā – vidēji gadā 6,2% un 5,4%, tiem seko Liepājas rajons – 4,4%, Saldus rajons – 4,0%, Ventspils pilsēta – 3,5%, Liepāja – 3,4%, Ventspils rajons – 3,0%.

Zemgales reģions. Mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem kopš 1996. gada Zemgales reģiona atsevišķās teritoriālās vienībās vērtējams dažādi (6. attēls).

6. att. Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem Zemgales reģionā (uz 100 000 iedzīvotājiem) 1996.–2005. gadā

[1, 93; 2,2, 112; 3, 119; 4, 128; 5, 130; 6, 116; 7, 128; 8, 128; 9, 150; 10, 119; 11, 99]

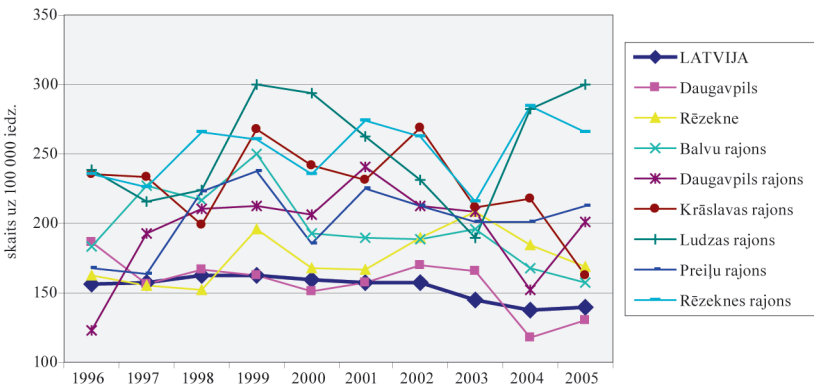
Deaths due to External Causes of Mortality in Zemgale's Regions, per 100 000 Population, 1996–2005

Augstāku par Latvijas vidējo līmeni mirstībā no ārējiem nāves cēloņiem uzrāda Jelgavas un Jēkabpils rajons, Aizkraukles, Bauskas, Tukuma rajons, dinamiskā uzrādot gan augstāku, gan zemāku līmeni atsevišķos gados, ir tuvu republikas vidējam līmenim, savukārt Jelgava un Dobeles rajons viennozīmīgi visā periodā uzrādījuši zemāku līmeni par valstī vidējo mirstību no ārējiem nāves cēloņiem. Pie tam Dobeles rajonā 2004. gadā novērots otrais zemākais šajā nāves cēloņu grupā mirstības līmenis Latvijā visā pētāmajā periodā – 77 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem.

Kopumā vērtējot mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitātes dinamiku kopš 1996. gada, jāsecina, ka Zemgales reģionā, līdzīgi kā Latvijā vidēji, vērojama intensitātes līmeņa samazināšanās tendence – visos rajonos vidējais pieauguma

temps ir negatīvs, un tas visstraujāk samazinājies Dobeles un Jelgavas rajonā – vidēji gadā attiecīgi 5,4% un 5,2%, tiem seko Jelgava – 4,4%, Aizkraukles rajons – 4,3%, Jēkabpils rajons – 2,3%, Tukuma rajons – 1,4%, savukārt Bauskas rajonā mirstībā no ārējiem nāves cēloņiem izmaiņas nav vērojamas – vidējais pieaugums – 0%.

Latgales reģions. Mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem kopš 1996. gada Latgales reģionā ir salīdzinoši augstāks nekā Latvijas vidējais rādītājs attiecīgajā periodā (7. attēls). Daugavpils (un nosacīti arī Rēzeknes) mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāte ir līdzīga Latvijas vidējam ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības intensitātes līmenim, bet pārējās Latgales administratīvās teritorijas rāda salīdzinoši augstāku līmeni.

7. att. Mirstība no ārējiem nāves cēloņiem Latgales reģionā (uz 100 000 iedzīvotājiem) 1996.–2005. gadā

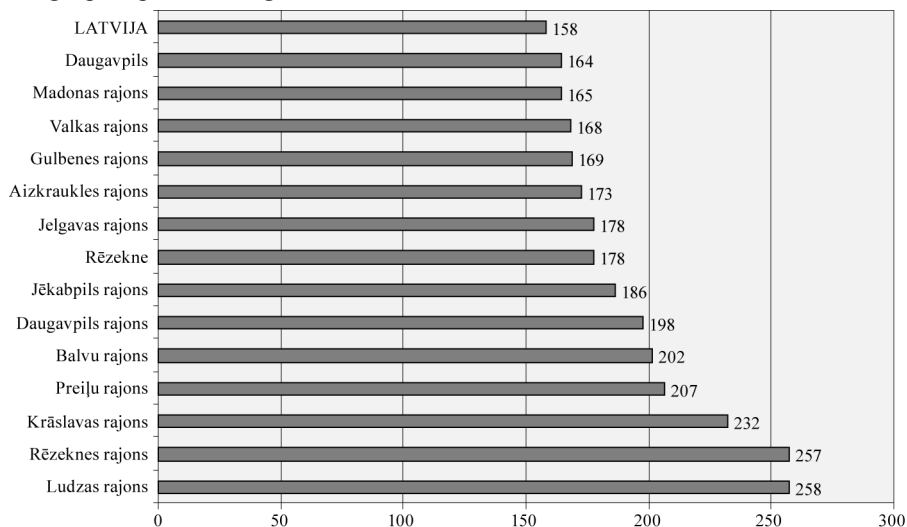
[1, 93; 2,2, 112; 3, 119; 4, 128; 5, 130; 6, 116; 7, 128; 8, 128; 9, 150; 10, 119; 11, 99]

Deaths due to External Causes of Mortality in Latgale's Regions, per 100 000 Population, 1996–2005

Balvu, Preiļu un Daugavpils rajona mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāti nosacīti var dēvēt kā vidēji augstu salīdzinājumā ar Latvijas vidējiem rādītājiem, bet visaugstākos līmeņus dinamiskā uzrāda Krāslavas, Rēzeknes un Ludzas rajons. Pie tam Ludzas rajons sešos gados, bet Rēzeknes rajons – septiņos gados no desmit pētāmajiem gadiem uzrāda mirstības no ārējiem nāves cēloņiem līmeni, augstāku par 250 nāves gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem.

Kopumā vērtējot mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitātes dinamiku kopš 1996. gada, jāsecina, ka Latgales reģionā, līdzīgi kā Latvijā vidēji, vērojama intensitātes līmeņa samazināšanās tendence – divās republikas pilsētās un piecos rajonos vidējais pieauguma temps ir negatīvs. Visstraujāk tas samazinājies Daugavpilī – vidēji par 6,1%, seko Krāslavas rajons – 5,5%, Balvu rajons – 4,5%, Rēzekne – 1,9%, Preiļu rajons un Rēzeknes rajons – par 1,3%, Daugavpils rajons – par 0,7%. Savukārt Ludzas rajons ir vienīgais rajons Latvijā, kurā kopš 1996. gada mirstības no ārējiem nāves cēloņiem vidējais pieauguma temps ir pozitīvs – 0,2% gadā, vidēji gadā uzrādot 258 nāves gadījumus uz 100 000 iedzīvotājiem no ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības.

1996.–2005. gadā vidējais reģistrētais mirstības no ārējiem nāves cēloņiem līmenis Latvijā līdzinās 158 nāves gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem. Visās astoņās Latgales reģiona administratīvi teritoriālajās vienībās vidējais mirstības līmenis no ārējiem nāves cēloņiem ir salīdzinoši augstāks, visaugstākais līmenis ir Latgales reģiona rajonos (8. attēls). Vistuvāko rādītāju Latvijas vidējam uzrāda Daugavpils, par 13% augstāks tas ir Rēzeknē.

8. att. Mirstības no ārējiem nāves cēloņiem vidējais līmenis rajonos un pilsētās, kurās tas ir augstāks par Latvijas vidējo līmeni no 1996. līdz 2005. gadam (uz 100 000 iedzīvotājiem)

Average Intensity of Death Rate Due to External Causes in Districts and Towns Higher than Average in Latvia in Period from 1996–2005, per 100 000 Population

2005. gadā Latgales reģionā kopumā joprojām ir augstākie mirstības intensitātes rādītāji, tomēr Daugavpilī reģistrētais mirstības līmenis ir zemāks par Latvijas vidējo mirstības līmeni no ārējiem nāves cēloņiem, tas ir, Latvijā vidēji bija 140 nāves gadījumi, bet Daugavpilī – 130 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem.

Ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības intensitātes reģioni (2000–2005) parādās šādā secībā – Kurzemes reģions (127 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem), Rīgas reģions (140), Vidzemes reģions (143), Zemgales reģions (150) un Latgales reģions (196), Latvijā vidēji mirstībai no ārējiem nāves cēloņiem uzrādot 149 nāves gadījumus uz 100 000 iedzīvotājiem.

Ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības un sociāli ekonomiskās attīstības korelācijas analīze

Veicot korelācijas analīzi, iegūta šāda mirstības no ārējiem nāves cēloņiem un izvēlēto sociāli ekonomisko rādītāju (mēneša vidējā darba samaksa latos, iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju latos, ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 1000

iedzīvotājiem, bezdarba līmenis %, virs darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvars %) sakarība:

1) pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp mirstības no ārējiem nāves cēloņiem koeficientiem un mēneša vidējo darba samaksu, tas ir, jo lielāka rajonā un republikas pilsētā mēneša vidējā darba samaksa, jo zemāka mirstība no ārējiem nāves cēloņiem (1. tabula), tas ir, jo aktīvāka ekonomiskā dzīve administratīvajā teritorijā un konkurētspējīgāks sabiedriskais sektors, jo cilvēku uzvedība ir mazāk antisociāla un vairāk pārdomātāka.

1. tabula

Mirstības no ārējiem nāves cēloņiem un atsevišķu sociāli demogrāfisko un ekonomisko rādītāju korelācijas koeficienti Latvijā 2000.–2004. gadā

Correlation Rates of Intensity of Death Rate Due to External Causes and Individual Socio-demographic and Economic Indices in Latvia, 2000–2004

Gads	Korelācijas koeficienti				
	Mēneša vidējā darba samaksa, Ls <i>Average gross wages and salaries of employes in public sector</i>	Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju faktiskajās cenās, Ls <i>Gross domestic product per capita, lats</i>	Ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem <i>Economically active enterprises per 1000 population</i>	Bezdarba līmenis, % <i>Registered unemployment rate, %</i>	Virš darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvars, % <i>Over working age, percentage of population</i>
2000	-0,417*	-0,362*	-0,086	0,774**	0,696**
2001	-0,403*	-0,451**	-0,080	0,777**	0,665**
2002	-0,412*	-0,413*	-0,166	0,791**	0,656**
2003	-0,362*	-0,232	-0,345*	0,673**	0,437*
2004	-0,403*	-0,310	0,577**

* vai ** – korelācija ir statistiski nozīmīga, $\alpha=0,05$ vai $\alpha=0,01$.

Šī sakarība ir noturīga visos piecos pētāmajos gados, pie tam skaitliski līdzīga;

2) trijos gados no pieciem (2000–2002) ir statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp mirstības no ārējiem nāves cēloņiem koeficientiem un IKP uz vienu iedzīvotāju, tas ir, jo lielāks rajonā un republikas pilsētā ir IKP uz vienu iedzīvotāju, jo zemāks ir mirstības no ārējiem nāves cēloņiem koeficients. Pēdējos divos pētāmajos gados šī sakarība, saglabājot savu tendenci, neuzrāda statistiski nozīmīgas sakarības, ko varētu skaidrot ar IKP kā visai sarežģīta rādītāja sastāvdaļu reģistrēšanas un aprēķināšanas jautājumiem, tomēr aprēķinātais raksturo ekonomiskās aktivitātes un mirstības no ārējiem nāves cēloņiem saistību;

3) eksistē statistiski nozīmīga pozitīva sakarība starp ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības koeficientiem un bezdarba līmeni, tas ir, jo lielāks rajonā un republikas pilsētā bezdarba līmenis, jo augstāks mirstības no ārējiem nāves cēloņiem koeficients. Tas skaidrojams ar faktu, ka bezdarbs kā sociāla parādība bieži rada antisociālu uzvedību, piemēram, bezdarbību, pastiprinātu alkohola lietošanu, huligānismu, kas var pārvērsties vardarbībā, neuzmanībā, nodarbojoties ar dažādiem gadījuma

darbiem, lietojot uguni un apkures ierīces, peldoties, saindējoties ar alkoholu un citām veselībai un dzīvībai bīstamām vielām. Piemēram, 2006. gadā saindēšanās un mirstības gadījumi no nelegālā alkohola lietošanas Preiļos komentārus neprasa. Tā kā statistikā nav reģistrēts alkohola patēriņš republikas rajonos un pilsētās, analizējot atsevišķus gadījumus, var tikai konstatēt alkohola līdzdalības nozīmību visos iepriekšējos iespējamajos gadījumos. Daļēji to apliecina arī papildu aprēķini. Piemēram, 2003. gadā, veicot korelācijas analīzi starp mirstības no ārējiem nāves cēloņiem veidiem, statistiski nozīmīgu sakarību uzrāda bezdarba līmenis un mirstības līmenis no saindēšanās un pakļaušanās kaitīgu vielu iedarbei – 0, 433(*);

4) pastāv statistiski nozīmīga pozitīva sakarība starp mirstības no ārējiem nāves cēloņiem koeficientiem un iedzīvotāju īpatsvaru virs darbības vecuma, tas ir, jo lielāks rajonā un republikas pilsētā virs darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvars, jo augstāks mirstības no ārējiem nāves cēloņiem koeficients, un otrādi. Analizējot sievietes un vīriešu mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitātes izmaiņas uz 100 000 attiecīgā dzimuma iedzīvotājiem pa vecuma grupām, jāsecina, ka, piemēram, 2003.–2004. gadā mirstības no ārējiem cēloņiem intensitāte 65–69 gadu vecuma grupā (sievietēm) un 70–74 gadu vecuma grupā (vīriešiem) pat ir pieaugusi jau pie tā augstiem koeficientiem šīs vecuma grupas mirstība no ārējiem nāves cēloņiem. Piemēram, 2004. gadā ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības koeficienti uz 100 000 attiecīgā vecuma un dzimuma iedzīvotājiem bija šādi: 65–69 gadu vecumā vīriešiem – 319, 70–74 gadu vecumā – 274, 75–79 gadu vecumā – 264, 80–84 gadu vecumā – 226, 85 un vairāk gadu vecumā – 408 (Latvijā vidēji – 218), sievietēm 75–79 gadu vecumā – 109, 80–84 gadu vecumā – 226 un 85 un vairāk gadu vecumā – 233 (Latvijā vidēji – 68). Minētie fakti skaidrojami ar vecumam pieaugošu nespēju fiziski un psiholoģiski izvērtēt dažādus ikdienas apdraudējumus, kas rada nelaiemes gadījumus ar letālām sekām [10, 104].

Analizējot sociāli demogrāfisko un ekonomisko rādītāju sakarību ar atsevišķiem ārējo nāves cēloņu veidiem 2003. gadā (dati par 2004. un 2005. gadu nav pieejami atsevišķi no izvēlētajiem rādītājiem), iegūta šāda sakarība (2. tabula):

- 1) statistiski nozīmīgu negatīvu sakarību uzrāda nejauša noslīkšana un slīkšana (tālāk tekstā – noslīkšana) un mēneša vidējā darba samaksa, maznozīmīgu negatīvu sakarību noslīkšana rāda arī ar IKP uz 1 iedzīvotāju un ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaitu rajonā un pilsētā. Tā kā iepriekšminētie rādītāji raksturo ekonomisko aktivitāti un attīstību, var izdarīt vispārinošu secinājumu – jo aktīvāka reģionā ekonomiskā attīstība, jo mazāk nāves gadījumu noslīkstot. Cilvēki pārdomāti un atbildīgi atpūšas, cenšoties sevi neapdraudēt;
- 2) statistiski nozīmīgu pozitīvu sakarību un sakarības tendenci līmenī uzrāda ar šiem ekonomiskās attīstības rādītājiem arī nāves gadījumi no vardarbības, ko varētu skaidrot ar vardarbīgiem uzbrukumiem mantkārības nolūkos, kautiņiem iedzeršanu laikā, bezpajumtnieku attiecību skaidrošanu, kas raksturīgi teritoriālām vienībām ar lielu iedzīvotāju blīvumu. Latvijas apstākļos tieši teritorijās ar lielu iedzīvotāju blīvumu šobrīd vērojama arī strauja ekonomiskā attīstība;

2. tabula

**Ārējo nāves cēloņu veidu un sociāli demogrāfisko un ekonomisko rādītāju sakarība
Latvijā 2003. gadā**

*Coherences between External Causes of Death and Socio-Demographic and Economic
Indices in Latvia, 2003*

Nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem <i>Death rates per 100 000 population</i>	Bruto mēneša vidējā darba samaksa sabiedriskā sektorā strādājošiem, Ls <i>Average gross wages and salaries of employes in public sector</i>	Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju faktiskajās cenās, Ls <i>Gross domestic product per capita, lats</i>	Ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem <i>Economically active enterprises per 1000 population</i>	Bezdarba līmenis, % <i>Registered unemployment rate, %</i>	Virs darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvars, % <i>Over working age, percentage of population</i>
Ārēji nāves cēloņi <i>External causes of mortality</i>	-0,362(*)	-0,232	-0,345(*)	0,673(**)	0,437(*)
Kritieni <i>Falls</i>	-0,138	-0,052	0,011	0,111	0,012
Nejauša noslīkšana un slīkšana <i>Accidental drowning and submersion</i>	-0,353(*)	-0,196	-0,167	0,160	0,121
Transporta nelaimes gadījumi <i>Transport accidents</i>	-0,103	-0,172	-0,176	-0,100	-0,276
Saindēšanās un pakļaušana kaitīgu vielu iedarbei <i>Accidental poisoning</i>	-0,160	0,029	-0,009	0,433(*)	0,198
Pakļaušanās dūmu un uguns iedarbei <i>Exposure to smoke, fire and flames</i>	-0,084	-0,076	-0,097	0,297	0,204
Vardarbība <i>Assault</i>	0,257	0,369(*)	0,302	-0,121	-0,156
Tišs paškaitējums <i>Intentional self- harm</i>	-0,319	-0,311	-0,295	0,316	0,151

*nozīmības līmenis $\alpha = 0,05$, **nozīmības līmenis $\alpha = 0,01$

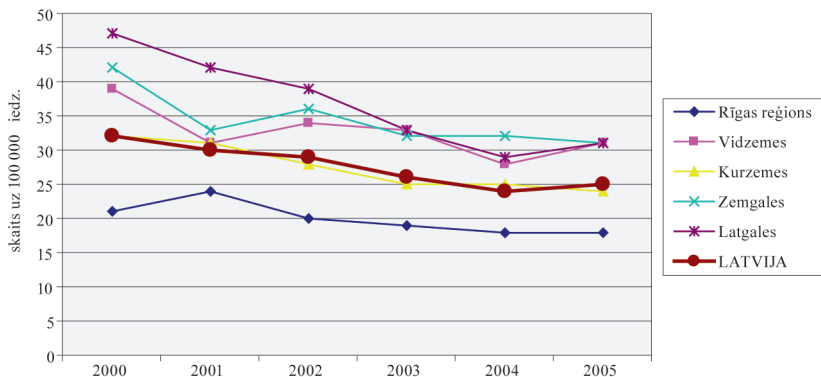
- 3) atbilstošu sakarību tendenču līmenī uzrāda pakļaušanās dūmu, uguns un liesmu iedarbei ar bezdarba līmeni un virs darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvaru rajonā vai pilsētā, kas izskaidrojams ar jau iepriekšminēto bezdarba

kā antisociālas uzvedības provocējošu faktoru un vecu cilvēku nespēju adekvāti novērtēt briesmas un rīkoties;

- 4) statistiski nozīmīgu pozitīvu sakarību uzrāda saindēšanās un pakļaušanās kaitīgu vielu iedarbei un bezdarba līmenis, ko var skaidrot ar bezdarba provocēto alkohola un citu vielu lietošanu, kas smagākos gadījumos izraisa nāvi,
- 5) negatīvu sakarību tendenču līmenī uzrāda tīšs paškaitējums un mēneša vidējā darba samaksa, IKP uz vienu iedzīvotāju, ekonomiski aktīvie uzņēmumi, bet pozitīvu sakarību – tīšs paškaitējums saistībā ar bezdarba līmeni.

Mirstība tīša paškaitējuma dēļ

Novērtējot mirstības no tīša paškaitējuma intensitāti (9. attēls) no 2000. gada vidēji Latvijā un reģionos, var secināt, ka zemākā mirstības intensitāte tīša paškaitējuma dēļ ir konstatēta Rīgas reģionā (2005. gadā – 18 tīša paškaitējuma gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem), tam seko Kurzemes reģions (24), Vidzemes, Zemgales un Latgales reģions (31) [11, 99].

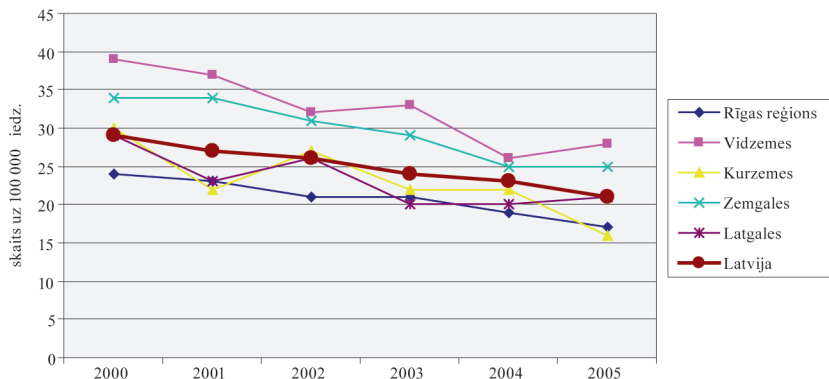
9. att. Mirstība tīša paškaitējuma dēļ Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem) [6, 120; 7, 127; 8, 128; 9, 151; 10, 119; 11, 99]

Deaths due to Intentional Self-Harm in Latvia and Its Regions per 100 000 Population

Mirstība transporta nelaimes gadījumu dēļ

Analizējot mirstību transporta nelaimes gadījumu dēļ, pēdējos sešos gados tā norāda uz šī cēloņa intensitātes samazināšanos – vidēji Latvijā 2005. gadā bija 21 gadījums uz 100 000 iedzīvotājiem (10. attēls) pretstatā 29 gadījumiem 2000. gadā, tādējādi vidēji Latvijā mirstība no transporta nelaimes gadījumiem šajā periodā samazinājās par 28%.

Transporta nelaimes gadījumu analīze pa reģioniem ļauj secināt, ka, lai arī Rīgas reģionā transporta līdzekļu skaits un blīvums salīdzinoši ir lielāks nekā citos reģionos, mirstības no transporta nelaimes gadījumiem intensitāte Rīgas reģionā pētāmajā periodā ir viszemākā ar stabilu samazināšanās tendenci (10. attēls). Rīgas reģionā reģistrētais mirstības no transporta nelaimes gadījumiem intensitātes līmenis ir 17 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem.

10. att. Mirstība no transporta nelaimes gadījumiem Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem) [6, 119; 7, 128; 8, 128; 9, 150; 10, 119; 11, 99]

Deaths due to Transport Accidents in Latvia and Regions, per 100 000 Population

Zemāka par vidējo līmeni Latvijā ir arī Kurzemes un Latgales reģionā reģistrēto nāves gadījumu intensitāte no transporta nelaimes gadījumiem – 2005. gadā attiecīgi 16 un 21 nāves gadījums uz 100 000 iedzīvotājiem.

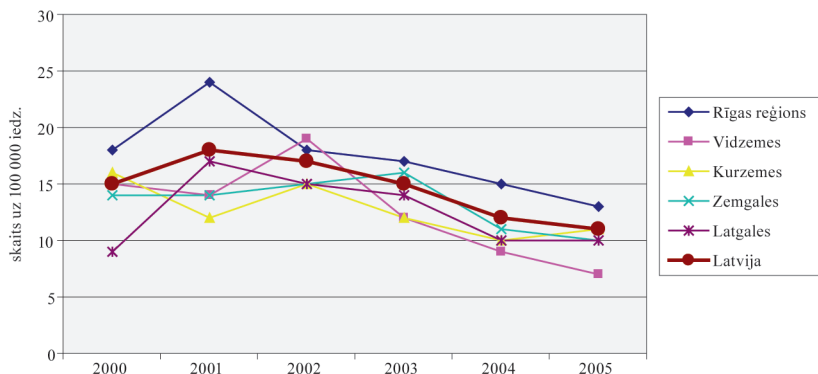
Augstāko mirstības intensitāti no transporta nelaimes gadījumiem parāda Vidzemes reģions (2005. gadā – 28 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem), tam seko Zemgales reģions (2005. gadā – 25 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem). Šis reģionālās atšķirības, iespējams, var izskaidrot ar nozīmīgiem starptautiskiem autoceļiem šo reģionu teritorijās. Jāpiebilst, ka mirstība no transporta nelaimes gadījumiem Latvijā ir augstāka Eiropā (līdzās Lietuvai – 2004. gadā – 22 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem). [13, 400]

Mirstība no kritieniem

Mirstības no kritieniem analīze pēdējos sešos gados, līdzīgi kā iepriekšējie ārējie nāves cēloņu veidi, norāda uz šī cēloņa intensitātes samazināšanos – vidēji Latvijā 2005. gadā bija 11 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem pretstatā 15 gadījumiem 2000. gadā (11. attēls), tādējādi vidēji Latvijā mirstība no kritieniem šajā periodā samazinājusies par 27%.

Analizējot mirstības no kritieniem intensitāti kopš 2000. gada, jāsecina, ka augstāko līmeni šajā nāves cēloņu grupā uzrāda Rīgas reģions (13 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem 2005. gadā), citos reģionos šis rādītājs variē no 7 līdz 11 gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem.

To, iespējams, var daļēji skaidrot ar celtniecības darbu apjomiem un iegūtām traumām, nokrītot no augstuma, kā arī ar daudzstāvu dzīvojamo māju izplatību tieši Rīgā. Lauku rajonos un republikas pilsētās, kur nav izteikta daudzstāvu apbūve, arī mirstība no kritieniem ir retāk izplatīta.

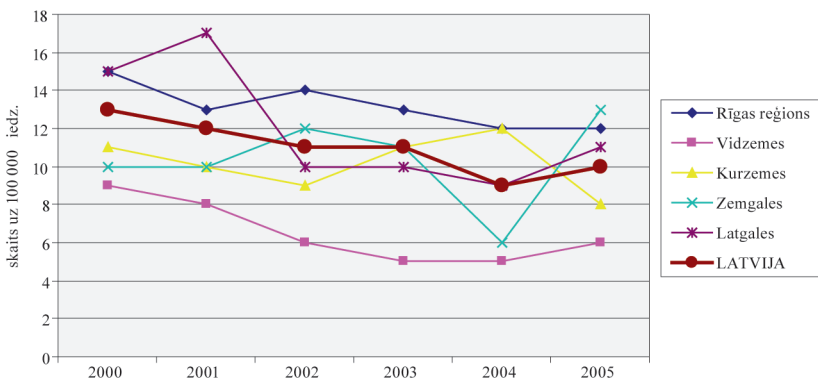
11. att. **Mirstība no kritieniem Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem)**
[6, 120; 7, 127; 8, 128;., 151; 10, 119; 11, 99]

Deaths due to Falls in Latvia and Regions, per 100 000 Population

Tomēr dinamikā vērojama mirstības no šī cēloņa samazināšanās tendence, kas vērtējama pozitīvi; to galvenokārt var izskaidrot ar darba drošības noteikumu ievērošanas pastiprināšanu celtniecības objektos, bīstamu teritoriju norobežošanu un tamlīdzīgi.

Mirstība no vardarbības

Mirstības no vardarbības analīze pēdējos sešos gados, līdzīgi kā iepriekšējie ārējie nāves cēloņu veidi, norāda uz šī cēloņa intensitātes samazināšanos – vidēji Latvijā 2005. gadā 10 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem pretstatā 13 gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem 2000. gadā (12. attēls); tad mirstība no vardarbības šajā periodā samazinājusies par 23%.

12. att. **Mirstība no vardarbības Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem)**
[6, 120; 7, 127; 8, 128; 9, 151; 10, 119; 11, 99]

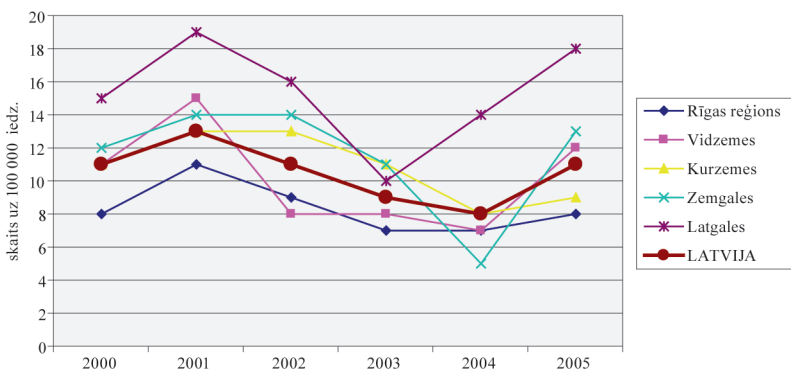
Deaths due to Assault in Latvia and Regions, per 100 000 Population

Zemākais mirstības no vardarbības intensitātes līmenis visā periodā ir Vidzemes reģionā (vidēji 2005. gadā – 6 gadījumi), augstākais līmenis ir Rīgas reģionā –

12 gadījumi. Lai arī situācija uzlabojas, tomēr reģiona īpatnības (augsta urbanizācijas pakāpe, augsts iedzīvotāju blīvums, ekonomiskā aktivitāte u. tml., par ko pagājušā gadsimta 30. gados jau rakstīja Čikāgas skolas pārstāvji, analizējot sabiedrības attīstības likumsakarības) nosaka Rīgas reģiona dominanti.

Mirstība noslīkstot

Noslīkšanas gadījumu analīze pēdējos gados dinamiskā norādīja uz šī cēloņa intensitātes samazināšanos – vidēji Latvijā 2004. gadā 8 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem pretstatā 11 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem 2000. gadā (13. attēls), taču 2005. gadā mirstība noslīkstot sasniedza atkal 11 nāves gadījumus uz 100 000 iedzīvotājiem, ko daļēji varētu skaidrot arī ar karsto un saulaino laiku peldsezonā.

13. att. Mirstība noslīkstot Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem [6, 120; 7, 127; 8, 128; 9, 151; 10, 119; 11, 99])

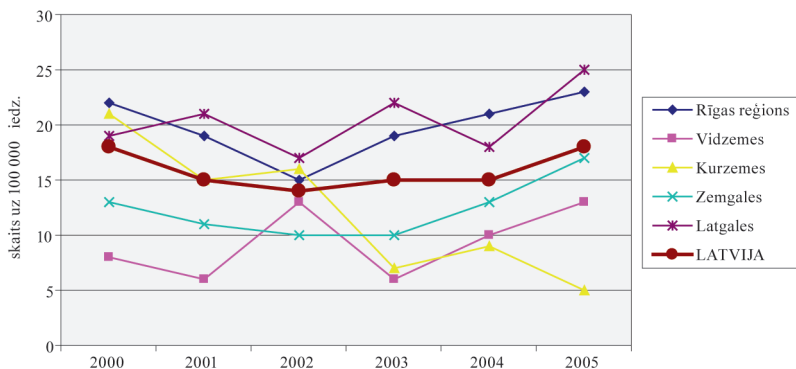
Deaths due to Accidental Drowning and Submersion in Latvia and Regions, per 100 000 Population

Noturīgi virs Latvijas vidējā noslīkšanas rādītāja visā periodā ir Latgales reģiona rādītāji, savukārt zem vidējā – Rīgas reģiona. Zemgales, Kurzemes un Vidzemes reģiona rādītāji atsevišķos gados ir gan augstāki, gan zemāki.

Mirstība no saindēšanās un pakļaušanās kaitīgu vielu iedarbei

Mirstības no saindēšanās un pakļaušanās kaitīgu vielu ietekmei (tālāk tekstā – saindēšanās) analīze pēdējos sešos gados dinamiskā norāda uz šī cēloņa intensitātes nemainīgu tendenci – vidēji Latvijā 16 gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem (14. attēls).

Zemāko mirstības no saindēšanās intensitātes līmeni uzrāda visā periodā Vidzemes reģions un Zemgales reģions, kopš 2003. gada arī Kurzemes reģions, augstāko intensitātes līmeni mirstībai no saindēšanās uzrāda Latgales un Rīgas reģions, kas Latvijā uzskatāmi zināmā mērā par pretējiem ekonomiskajā un sociālajā, arī demogrāfiskajā attīstībā.

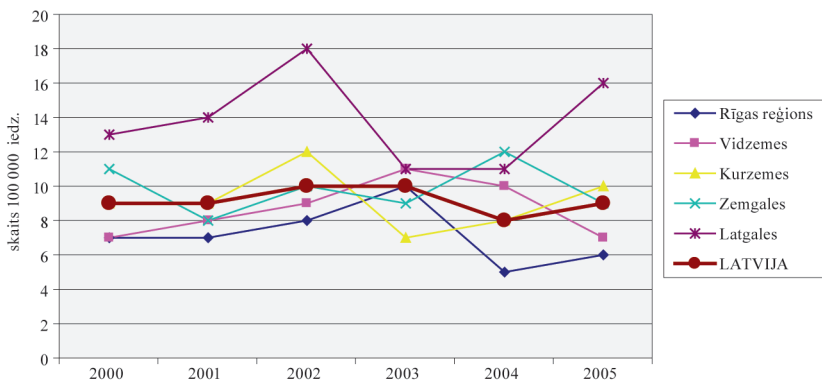

14. att. Mirstība no saindēšanās Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem) [6, 120; 7, 127; 8, 128; 9, 151; 10, 119; 11, 99]

Deaths due to Accidental Poisoning and Exposure to Noxious Substances in Latvia and Regions, per 100 000 Population

Mirstība no dūmu, uguns un liesmu iedarbības

Līdzīga situācija mirstībai no saindēšanās pēdējos sešos gados vērojama arī mirstības intensitātei no dūmu, uguns un liesmu iedarbības – tendence nemainīga – vidēji 9 nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem (15. attēls).

15. att. Mirstība no uguns, liesmu un dūmu iedarbības Latvijā un reģionos (uz 100 000 iedzīvotājiem) [6, 120; 7, 127; 8, 128; 9, 151; 10, 119; 11, 99]

Intensity Rates of Deaths due to Exposure to Smoke, Fire and Flames in Latvia and Regions, per 100 000 Population

Zemāko mirstības intensitātes līmeni no uguns, liesmu un dūmu iedarbības uzrāda visā periodā Rīgas reģions, pārējiem reģioniem uzrādot mainīgu vidējo līmeni, bet Latgales reģionā novērots augstākais mirstības līmenis. Lai arī 2. tabulā minētā sakarība starp mirstību no dūmu, uguns un liesmu iedarbības un bezdarba līmeni un virs darbības vecuma grupas īpatsvaru teritorijā nav statistiski nozīmīga, tā tomēr eksistē tendenču līmenī, un Latgales reģiona īpatnība – augstais bezdarba līmenis, kā arī nelabvēlīgā iedzīvotāju vecumstruktūra – ir viens no mirstību veicinošiem faktoriem.

Analizējot 1995.–2005. gadā Latvijā mirstības no ārējiem nāves cēloņiem atšķirības un izmaiņas reģionālā griezumā, var secināt:

1. Mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāte kopš 2000. gada Latvijā un atsevišķos reģionos ir samazinājusies vidēji gadā par 2,5%. Visstraujāk mirstība no ārējiem nāves cēloņiem samazinājusies Kurzemes reģionā – vidēji par 6,5% gadā, Rīgas reģionā – par 2,4%, Zemgales reģionā – par 1,7%, Vidzemes reģionā – par 1,4%, Latgales reģionā – par 1,0%.
2. Vidēji Latvijā mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāte 2005. gadā salīdzinājumā ar 2000. gadu samazinājusies par 12%.
3. Visaugstāko mirstības no ārējiem nāves cēloņiem intensitāti visā periodā uzrāda Latgales reģions, viszemāko – Kurzemes reģions.
4. Pētāmajā periodā konstatēta mirstības no ārējiem nāves cēloņiem samazināšanās tendence visos Latvijas reģionos, tomēr ir rajoni, kuros mirstības intensitāte ir salīdzinoši augstāka par vidējo līmeni Latvijā; tas ir Madonas, Alūksnes, Valkas un Ogres rajons Vidzemes reģionā, Jelgavas un Jēkabpils rajons Zemgales reģionā, visi Latgales reģiona rajoni ar visaugstākajiem līmeņiem – Ludzas, Rēzeknes un Krāslavas rajons. Ludzas rajons ir vienīgais rajons Latvijā, kurā kopš 1996. gada mirstības no ārējiem nāves cēloņiem vidējais pieauguma temps ir pozitīvs – 0,2% gadā, vidēji gadā uzrādot 258 nāves gadījumus uz 100 000 iedzīvotājiem.
5. Saistot ārējo nāves cēloņu izraisītās mirstības intensitātes reģionālos rādītājus ar ekonomiskās attīstības rādītājiem – IKP uz vienu iedzīvotāju, ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaitu, mēneša vidējo darba samaksu, bezdarba līmeni un vīrs darbības vecuma grupas īpatsvaru – konstatēta šāda sakarība:
 - pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp mirstības koeficientiem no ārējiem nāves cēloņiem un mēneša vidējo darba samaksu;
 - trijos gados no pieciem (2000–2002) pastāv statistiski nozīmīga negatīva sakarība starp koeficientiem mirstībai no ārējiem nāves cēloņiem un IKP uz vienu iedzīvotāju;
 - pastāv statistiski nozīmīga pozitīva sakarība starp mirstības koeficientiem no ārējiem nāves cēloņiem un bezdarba līmeni;
 - pastāv statistiski nozīmīga pozitīva sakarība starp mirstības koeficientiem no ārējiem nāves cēloņiem un vīrs darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvaru.
6. Analizējot sociāli demogrāfisko un ekonomisko rādītāju sakarību ar atsevišķiem ārējo nāves cēloņu veidiem 2003. gadā, iegūtas šādas sakarības:
 - statistiski nozīmīgu negatīvu sakarību uzrāda *noslīkšana* un mēneša vidējā darba samaksa, maznozīmīgu negatīvu sakarību noslīkšana uzrāda ar IKP uz vienu iedzīvotāju un ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaitu rajonā un pilsētā, kas dod pamatu secinājumam – jo aktīvāka reģionā ekonomiskā attīstība, jo mazāk nāves gadījumu noslīkstot;
 - statistiski nozīmīgu pozitīvu sakarību un sakarības tendenču līmeni uzrāda ar šiem ekonomiskās attīstības rādītājiem arī nāves gadījumi no *vardarbības*, ko varētu skaidrot ar vardarbīgiem uzbrukumiem mantkārtības

nolūkos, kautiņiem iedzeršanu laikā, bezpajumtnieku attiecību skaidrošanu, kas raksturīgi teritoriālām vienībām ar lielu iedzīvotāju blīvumu. Latvijas apstākļos teritorijās ar lielu iedzīvotāju blīvumu šobrīd vērojama strauja ekonomiskā attīstība;

- pozitīvu sakarību tendenču līmenī uzrāda **mirstība no dūmu, uguns un liesmu iedarbības** ar bezdarba līmeni un virs darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvaru rajonā vai pilsētā, kas izskaidrojams ar jau iepriekšminēto bezdarba kā antisociālas uzvedības provocējošu faktoru un vecu cilvēku nespēju adekvāti novērst briesmas un rīkoties;
- statistiski nozīmīgu pozitīvu sakarību uzrāda bezdarba līmenis un **saindēšanās un pakļaušanās kaitīgu vielu iedarbei**, ko var skaidrot ar bezdarba provocēto alkohola un citu vielu lietošanu, kas smagākos gadījumos izraisa nāvi;
- negatīvu sakarību tendenču līmenī uzrāda **tīšs paškaitējums** un mēneša vidējā darba samaksa, IKP uz vienu iedzīvotāju, ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits, bet pozitīvu sakarību – ar bezdarba līmeni.

7. Zemākā mirstības intensitāte no

- tīša paškaitējuma (analizējot datus kopš 2000. gada) konstatēta Rīgas reģionā, tam seko Kurzemes reģions, augstāko mirstības intensitāti uzrāda Latgales reģions;
- transporta nelaimes gadījumiem – Rīgas reģionā ar stabilu samazināšanās tendenci. Augstāko mirstības intensitāti no transporta nelaimes gadījumiem uzrāda Vidzemes reģions, tam seko Zemgales reģions;
- vardarbības – Vidzemes reģionā, augstāko mirstības no vardarbības intensitātes līmeni uzrādīt Rīgas reģionam;
- saindēšanās un pakļaušanās kaitīgu vielu iedarbei konstatēta Vidzemes reģionā un Zemgales reģionā, augstāko mirstības līmeni uzrāda Latgales un Rīgas reģions;
- mirstība dūmu, uguns un liesmu iedarbībā parādās visā periodā Rīgas reģionā, pārējiem reģioniem uzrādīt mainīgi vidēju līmeni dažādos gados, bet Latgales reģionā periodā novērots augstākas mirstības līmenis no dūmu, uguns un liesmu iedarbības.

8. Mirstības no kritieniem augstāko līmeni uzrāda Rīgas reģions.

9. Noturīgi virs Latvijas vidējā rādītāja par noslīkšanu visā periodā ir Latgales reģiona rādītāji, savukārt zem vidējā – Rīgas reģiona rādītāji.

10. Reģiona ekonomiskā attīstība uzskatāma par faktoru, kas samazina mirstību no ārējiem nāves cēloņiem, savukārt augsts bezdarba līmenis un nelabvēlīga iedzīvotāju vecumstruktūra šo faktoru paaugstina.

Literatūra

1. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 1996*. Rīga : LR VSK, 1996. 155 lpp.
2. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 1997*. Rīga : LR VSK, 1997. 167 lpp.

3. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 1998*. Rīga : LR CSP 1998. 196 lpp.
4. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 1999*. Rīga : LR CSP, 1999. 192 lpp.
5. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 2000*. Rīga : LR CSP 2000. 206 lpp.
6. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia. 2001*. Rīga : LR CSP, 2001. 208 lpp.
7. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 2002*. Rīga : LR CSP, 2002. 208 lpp.
8. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 2003*. Rīga : LR CSP, 2003. 200 lpp.
9. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 2004*. Rīga : LR CSP 2004. -206 lpp.
10. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 2005*. Rīga : LR CSP, 2005. 202 lpp.
11. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. Demographic Yearbook of Latvia 2006*. Rīga : LR CSP, 2006. 140 lpp.
12. Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde. Datu bāze. [Elektroniskais resurs] Pieejams: <http://test.csb.gov.lv:8080/DATABASE/visp/databasetree.asp> <http://test.csb.gov.lv:8080/DATABASE/iedzoc/databasetree.asp> (Skatīts 2007. g. 05.–20. janv.)
13. LR Centrālā statistikas pārvalde. *Latvijas statistikas gadagrāmata. Statistical Yearbook of Latvia 2006*. Rīga : LR CSP, 2006. 408 lpp.
14. Kristapsons, S. Iedzīvotāju mirstības ārējo nāves cēloņu izmaiņas 1990.–2004. gadā. *Latvijas Universitātes Raksti. 702. sēj. Ekonomika V*. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2006, 221.–228. lpp.

Summary

1. Intensity of deaths rate due to external causes in Latvia has decreased in average by 2.5% a year.

2. The highest intensity of deaths rate due to external causes is registered in the Latgales region (Ludza, Rēzekne, and Krāslava districts), but the lowest – in the Kurzemes region.

3. Associating the regional indices of intensity of deaths rate due to external causes with the showings of economical development, unemployment level, and proportion of the over working-age group the following connections have been established:

- 1) There exist statistically significant negative relationships between ratios of deaths rate due to external causes and average monthly gross salary in public sector in LVL;
- 2) There exist statistically significant negative relationships between ratios of deaths rate due to external causes and gross domestic product per capita at current prices in LVL;
- 3) There exist statistically significant positive relationships between ratios of deaths rate due to external causes and indices of unemployment rate in percentage;
- 4) There exist statistically significant positive relationships between ratios of deaths rate due to external causes and proportion of the over working-age group in %;

- 5) *Analysing connections of socio-demographic and economic indices with individual types of external causes of death in 2003 the following connections are found:*
- *negative correlative connections between indices of economic development indices are made by **accidental drowning and intentional self-harm**,*
 - *positive correlative connections between indices of economic development indices are made by **deaths from violence**,*
 - *positive connections with unemployment level and proportion of over working-age population in the district or town are showed by **exposure to fire and flames**,*
 - *positive connections with unemployment level are shown by **poisoning and exposure to noxious substances**.*
- 6) *Economical development of the region is regarded as a factor reducing the death rate due to external causes but high unemployment level and unfavourable age structure of the population in its turn is regarded as a factor raising the death rate due to external causes.*

Key words: *mortality, external causes of death, mortality of external causes of death.*

Mazumtirdzniecības uzņēmumi kā loģistikas ķēžu dalībnieki

Retailers as Elements in the Supply Chains

Ausma Krūmiņa

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Tirgvedības un kvalitātes vadības institūts

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: ausmak@lanet.lv.

Loģistikas ķēdes dalībnieku, to skaitā mazumtirgotāju, saskaņota rīcība ļauj maksimāli labi apmierināt patērētāju vēlnes un vajadzības. Tas nozīmē, ka pircēji var iegādāties kvalitatīvus produktus un saņemt nepieciešamo servisu par iespējami zemāko cenu. Tradicionāli loģistikas jeb piegādes ķēdēs noteicošie bija ražotāji, bet pēdējos gados jāvērtē 21. gadsimta loģistikas iezīme – mazumtirgotāju lomas un spēka palielināšanās. Loģistikas teorētiķi tam pagaidām velta samērā mazu vērību. Nepietiek ar to, ka mazumtirdzniecības uzņēmumu darbību vispusīgi analizē mārketinga speciālisti. Raksta mērķis ir pamatot, kāpēc arī loģistikas teorētiķiem un praktiķiem šim piegādes ķēdes/sadales kanāla dalībniekam jāvelta lielāka vērība un jāpēta mazumtirgotāji gan kā patstāvīgas sistēmas, gan kā loģistikas ķēdes elementi un jāraksturo materiālās, informācijas un finanšu plūsmas.¹

Atslēgvārdi: loģistika, piegādes ķēdes, mazumtirdzniecības uzņēmums kā sistēma, mazumtirdzniecības uzņēmumu darbība piegādes ķēdēs un sadales kanālos, mazumtirdzniecības uzņēmums “HD” kā loģistikas ķēžu dalībnieks.

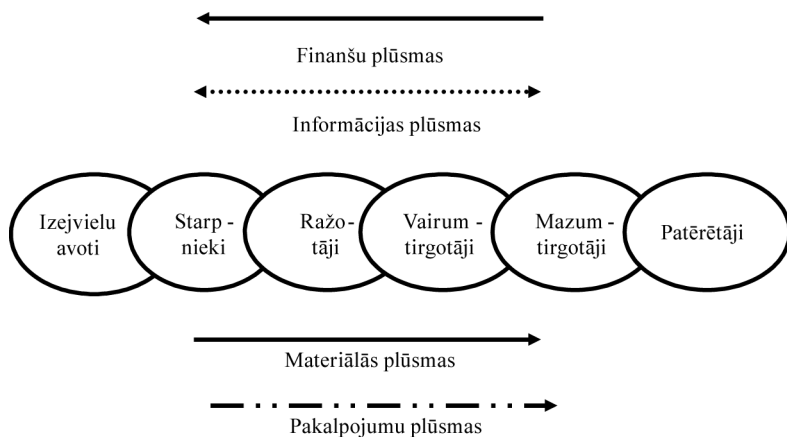
Loģistika ir zinātniski praktisks saimniekošanas virziens, kas izpaužas kā efektīvas materiālās, informācijas un finanšu plūsmas ražošanas un apgrozības sfērās. Mūsdienu ekonomiskajā un loģistikas zinātniskajā literatūrā, kā arī praksē, arvien biežāk tiek lietoti jēdzieni “loģistikas ķēde (*logistics chain*)” un “piegādes ķēde (*supply chain*)”. Šeit neanalizēsim abu jēdzienu izcelsmi un lietošanu dažādu valstu, skolu un autoru darbos, jo raksta autore uzskata par pieņemamu lietot tos abus kā identiskus jēdzienus.

Loģistikas jeb piegādes ķēdes integrē dažādās biznesa funkcijas un dažādos biznesa procesus un ietver tās aktivitātes, kas saistītas ar izejvielu, materiālu un pusfabrikātu iegādi, gatavo produktu ražošanu un novadīšanu līdz gala patērētājiem. Tās aptver materiālo, informācijas un finanšu plūsmu vadīšanu. Piegādes ķēdes veido piegādātāju un pasūtītāju tīklu, kurā darbojas jebkura biznesa vienība [5; 6, 35–106; 12].

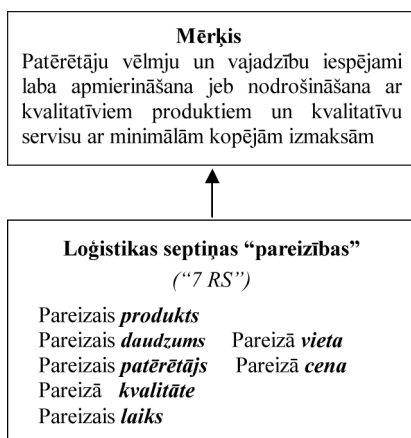
¹ Darba praktiskajā daļā izmantoti LU EVF fakultātes tirgvedības studiju virziena studentes Kristīnes Pleikas-Ižikas sagatavotie materiāli.

Loģistikas ķēdi raksturo kā tehnoloģiju secīgu izpildi, kas notiek no izejvielu ieguves vietām līdz pat gala patērētājiem. Tas nozīmē, ka izejvielu iegūšanu, materiālu un pusfabrikātu piegādi, produktu ražošanu un gatavo produktu sadali, to skaitā pasūtījumu pieņemšanu, produktu transportēšanu un uzglabāšanu plāno, īsteno un kontrolē kā tehnoloģiju secīgu izpildi materiālu un gatavo produktu ceļā no izejvielu avotiem līdz gala patērētājiem. Loģistikas ķēde palīdz izprast un analizēt produkta vērtības uzkrāšanas procesu.

Tradicionāli loģistikas ķēdes dalībnieki ir izejvielu ieguvēji, starpnieki, kas virza izejvielas līdz ražotājiem, ražotāji, vairumtirgotāji, mazumtirgotāji un pircēji/patērētāji (sk. 1. att.). Faktiski katrai precei ir izveidojusies sava unikāla loģistikas ķēde. Tās var būt arī vairākas [3; 8, 47–98].

1. att. Loģistikas ķēde un plūsmas tajā
Logistics Chain and the Main Flows in It

2. att. Loģistikas darbības mērķis un tā sasniegšanas galvenie elementi
The Goal of the Logistics and Its Main Elements

Loģistikā vadīšana ir vērsta uz tādu lēmumu pieņemšanu, kas, pamatojoties uz precīziem aprēķiniem, nodrošina visu darbību saskaņotību un racionalitāti. Ar loģistikas ķēdes dalībnieku vienotu rīcību iespējams maksimāli labi apmierināt gala patērētāju vēlmes un vajadzības ar minimālām kopējām izmaksām. Daudzi teorētiķi to cenšas pateikt ar jēdziena “septiņas pareizības jeb patiesības” (*seven rights*) palīdzību [1, 29–78; 5; 6]. Divus no minētajiem elementiem – “pareizā vietā” un “pareizā laikā” pēdējos gados bieži lieto arī mārketinga speciālisti (sk. 2. att.).

Loģistikas ķēdēs realizē daudzas funkcijas, bet gala patērētāji par tām īpaši neinteresējas. Viņiem ir svarīgi iegūt vēlamo produktu par iespējami zemāko cenu. Tātad loģistikas ķēžu dalībnieki, to vidū sadales kanālu starpnieki – vairumtirgotāji un mazumtirgotāji – palīdz gan ražotājiem, gan pircējiem, jo:

- novērš pieprasījuma un piedāvājuma nesaskaņotību (piemēram, ražotājs piedāvā lielus preču apjomus, bet konkrētās teritorijas patērētājiem vajag tikai nelielu preču daudzumu);
- novērš “attāluma” nesaskaņotību (piemēram, ražotājs atrodas vienā reģionā, bet pircēji – citā);
- vada preču krājumus;
- sekmē produktu pārvadāšanas racionalitāti (piemēram, veido lielas dažādu preču kravas un nogādā tās vajadzīgajā vietā);
- veido sortimentu (piemēram, apkopo specializēto ražotāju piedāvājumu un veido tādu preču sortimenta kopumu, kāds nepieciešams vairumtirgotājiem, mazumtirgotājiem un pircējiem).

Loģistikas ķēžu dalībnieki – vairumtirgotāji un mazumtirgotāji, kas “atrodas” starp ražotājiem un patērētājiem, savu darbību rezultātā veic galvenās sortimenta veidošanas funkcijas:

- 1) komplektēšanu (veido visdažādāko produktu komplektu);
- 2) sadalīšanu (vienveidīgu preču partijas sadala sīkākās);
- 3) šķirošanu (veido vienveidīgu preču komplektus);
- 4) uzkrāšanu (vienveidīgas preces no dažādiem avotiem koncentrē vienā vietā).

Labi izplānotas loģistikas ķēdes dod dažādas priekšrocības to dalībniekiem, arī gala patērētājiem, piemēram:

- iespējams samazināt piegāžu skaitu, kas savukārt ietekmē kopējās izmaksas un gala produkta cenu;
- ražotāji, vairumtirgotāji un mazumtirgotāji var izvietot savus objektus vēlamajās vietās (neatkarīgi no tā, kur atrodas pasūtītāji);
- ražošanas koncentrācija lielos uzņēmumos ļauj gūt “apjoma ekonomiju”. Tā savukārt dod iespēju realizēt preces par zemākām cenām;
- ražotājiem un tirgotājiem nav jāveido lieli preču krājumi;
- vairumtirgotāji var iepirkt un uzglabāt dažādu piegādātāju preces; tātad mazumtirgotājiem ir liela izvēles iespēja;

- iespējams samazināt transportēšanas izmaksas, galvenokārt tāpēc, ka tiek pārvesti lieli kravu apjomi utt. [10, 29–298].

Tradicionālajās loģistikas ķēdēs un sadales kanālos noteicošie ķēdes dalībnieki bija ražotāji. Saskaņā ar materiālo plūsmu vadīšanas “stumjā” (*push*) stratēģiju un domājot par sadales izmaksu samazināšanu, viņi lielus preču apjomus virzīja lielā attālumā. Lai gan tika lietoti visdažādākie mārketinga paņēmieni, pie vairumtirgotājiem un mazumtirgotājiem veidojās lieli preču krājumi un tāpēc neatbilda loģistikās darbības mērķim.

Pēdējā laikā situācija ir mainījusies un var runāt par mūsdienu, t. i., 21. gadsimta loģistikas iezīmēm. Lielā mērā to nosaka pircēju/patērētāju uzvedības izmaiņas. Piemēram, pircējiem ir maz laika, tāpēc viņi vēlas iepirkt visu nepieciešamo ļoti ātri. Bieži vien priekšroka tiek dota pusfabrikātiem. Pircēji kļuvuši zinošāki, aizvien biežāk vērtē attiecību “cena–kvalitāte” un, protams, vēlas iegādāties viskvalitatīvākās preces par vismazāko cenu. Pircēji aizvien retāk izvēlas standarta produkciju. Viņi grib būt atšķirīgi, un tas nozīmē, ka ražotājiem un tirgotājiem preču kolekcijas jāmaina ļoti bieži. Tātad mazumtirdzniecībai jāmainās līdz ar izmaiņām sabiedrībā.

Mazumtirgotājiem, īpaši lielajiem, kuriem ir pietiekami finansiālie resursi, rodas iespēja kontrolēt materiālās plūsmas sadales kanālos. Tas savukārt saistīts ar loģistikas funkciju izmaiņām. Piemēram:

- Palielinās mazumtirgotāju veikto iepirkumu apjoms un biežums.
- Paplašinoties preču sortimentam un pieaugot patērētāju vēlmēm, palielinās piegādātāju skaits.
- Palielinās preču krājumu aprites ātrums.
- Attīstās un uzlabojas sakari kā ar tiešajiem piegādātājiem, tā arī ar pārējiem loģistikas ķēdes dalībniekiem, un tas nozīmē, ka paaugstinās loģistikas ķēdes dalībnieku integrācijas līmenis.
- Paplašinoties darbības apjomiem, samazinās izmaksas, to skaitā loģistikas izmaksas, rēķinot uz vienu darījuma vienību utt.

Iepriekšminētais maina attiecības un spēku samērus loģistikas ķēdēs un sadales kanālos. Mazumtirgotāji kļūst spēcīgāki, jo veido savus produktu sadales centrus un bieži vien arī savus zīmolus. Protams, šos procesus sekmē mūsdienu informācijas vākšanas, apstrādes un uzglabāšanas tehnoloģiju attīstība. Mazumtirgotāji paši pēta pircēju rīcību un iegūtos rezultātus izmanto lēmumu pieņemšanā. Mazumtirgotāji sekmīgi vada preču krājumus – gan ikdienā lietojot krājumu vadīšanas teorijā izstrādātās metodes, gan samazinot piegādātāju skaitu, gan lietojot mūsdienu informācijas tehnoloģijas. Galu galā no loģistikas ķēdēm tiek izstumti vairumtirgotāji. Materiālo plūsmu vadīšana arvien biežāk ir raksturojama kā “velkošā” (*pull*) stratēģija. Tas nozīmē, ka uzglabājamo krājumu apjomi ir nelieli, tie tiek veidoti ciešā saskaņā ar nākamā posma pasūtījumu. Protams, loģistikas ķēdes dalībnieku un katra atsevišķa darbinieka atbildība par uzticētajiem pienākumiem būtiski palielinās [9, 10–44; 7, 25–230].

Pie mazumtirgotājiem esošo krājumu apjoma samazināšanās palielina to darbības efektivitāti. Datu apmaiņas ātruma palielināšanās veicinājusi ražošanas loģistikas teorijā izstrādātās “ātrās reaģēšanas” (*Quick Response*) sistēmas ieviešanu. Līdzko kāds preces veids veikalā ir pārdots, informācija momentāni nonāk tā informatīvajā sistēmā, un tas nozīmē, ka tiek “iedarbināta” krājumu pasūtīšanas un piegādāšanas ķēdīte. “Ātrās reaģēšanas” sistēma ir izdevīga kā mazumtirgotājiem, tā arī piegādātājiem. Daži šī izdevīguma raksturotāji ir ietverti 1. tabulā. Protams, ne jau visās loģistikas ķēdēs tā tiek ieviesta, jo nepieciešama ražotāju un mazumtirgotāju informatīvo sistēmu integrācija.

Loģistikas ķēžu dalībniekiem, kam jāsadarbojas ar spēcīgajiem mazumtirgotājiem, jāizprot mūsdienu situācija un jāpielāgojas tai. Tas nozīmē, ka jāpēta un jāanalizē fakti un attiecību izmaiņas. Dažas no tām apkopotas 2. tabulā. Rezultātā veidosies veiksmīga ķēdes dalībnieku sadarbība, un tas liecinās par koordinācijas un integrācijas procesiem, kā arī par spēju vadīt ķēdi/ķēdes kā sistēmu.

1. tabula

“Ātrās reaģēšanas” stratēģijas lietošanas izdevīgums mazumtirgotājiem un piegādātājiem [9, 20]

Retailers and the Advantage of the Strategy “Quick Response”

Izdevīgums mazumtirgotājiem	Izdevīgums piegādātājiem
Samazinās izmaksas	Samazinās izmaksas
Samazinās krājumu apjoms	Palielinās ražošanas ciklu paredzamība
Paātrinās preču plūsmas	Palielinās pasūtījumu biežums
Uzlabojas patērētāju apmierinātība	Nostiprinās sakari ar mazumtirgotājiem
Palielinās pārdošanas apjoms	Palielinās iespēja prognozēt realizācijas apjomu
Palielinās konkurences priekšrocības	Palielinās konkurences priekšrocības

2. tabula

Piegādātāju un mazumtirgotāju attiecības loģistikas ķēdēs un to iespējamās izmaiņas 21. gadsimtā [7, 24]

The Main Relations of the Suppliers and Retailers in the Logistics Chains

Pašreizējās attiecības	Jaunās attiecības
Attiecības balstās uz sacensību, daudzu problēmu esamību	Attiecības balstās uz sadarbību starp ķēdes dalībniekiem
Koncentrēšanās uz cenu	Izmaksu kontrole; koncentrēšanās uz kopējo izmaksu samazināšanu un apkalpošanas līmeņa paaugstināšanu
Liels piegādātāju skaits	Ierobežots piegādātāju skaits
Stings funkciju sadalījums	Sadarbība funkciju realizēšanā
Īstermiņa līgumi ar piegādātājiem un līdz ar to bieža piegādātāju maiņa	Ilgtermiņa līgumi ar piegādātājiem
Lieli apdrošināšanas krājumi	Pasūtījumu cikla saīsināšanās un pārskatāmas, precīzas krājumu prognozes

Loģistikas pētīšanas objekts ir materiālās, informācijas un finanšu plūsmas no izejvielu avotiem līdz gala patērētājiem. Loģistikas priekšmets ir minēto plūsmu optimizācija. Raksturo gan tā saucamās “ārējās” ķēdes, t. i., visu dalībnieku darbību no izejvielu avotiem līdz gala patērētājiem, gan arī atsevišķu uzņēmumu “iekšējās”

ķēdes. Pagājušā gadsimta pēdējā ceturksnī un mūsu gadsimtā loģistikas zinātniskajā literatūrā ir daudz publikāciju gan par loģistikas ķēdēm un to vadīšanas sistēmpieeju, gan arī par ražošanas un vairumtirdzniecības uzņēmumu darbības vadīšanu saskaņā ar loģistikas galveno mērķi. Diemžēl šajās publikācijās **ļoti maza vērība veltīta mazumtirdzniecības uzņēmumu loģistikas jautājumiem**. Nepietiek ar to, ka mazumtirdzniecības uzņēmumus pēta un to darbību analizē mārketinga speciālisti. Arī loģistikas teorētiķiem un praktiķiem jāpēta mazumtirgotāji – gan kā patstāvīgas sistēmas, gan kā ķēdes/ķēžu dalībnieki un jāraksturo materiālās, informācijas un finanšu plūsmas tajos.

Mazumtirdzniecības uzņēmuma loģistikas darbības vadīšanas sistēmu veido šādas apakšsistēmas:

- loģistikas infrastruktūras vadīšana;
- preču krājumu vadīšana;
- loģistikas izmaksu vadīšana;
- produktu uzglabāšanas procesa vadīšana;
- produktu transportēšanas vadīšana;
- informatīvo tehnoloģiju vadīšana.

Firmas kā sistēmas loģistikās vadīšanas realizēšanai jānodrošina: 1) iekšējo pretrunu novēršana starp iepirkšanas, mārketinga, finanšu, pārdošanas u. c. struktūrvienībām; 2) sadarbība ar citiem loģistikas ķēdes dalībniekiem. Mazumtirdzniecības uzņēmuma loģistikas menedžments nozīmē to, ka tiek radīta tāda preču vadīšanas sistēma, kas sekmē uzņēmuma un visas ķēdes stratēģisko mērķu realizāciju [5; 11].

Turpmāk tiks raksturots jauns, neliels mazumtirdzniecības uzņēmums un tā darbība loģistikas ķēdēs. Galvenā vērība tiks veltīta atsevišķiem stratēģiskās plānošanas procesa elementiem, tiks izvērtēta uzņēmuma sadarbība ar dažiem sadales kanālu dalībniekiem, kā arī izteikti priekšlikumi par to, kas vadītājam jāņem vērā, ja viņš vēlas, lai uzņēmums veiksmīgi sadarbotos ar visiem ķēdes/ķēžu dalībniekiem spēcīgās konkurences apstākļos.

Mazumtirgotājs – interjera salons SIA «HD» ir dibināts tikai pirms dažiem gadiem. Tas paredzēts sienu seguma materiālu, santehnikas, vannas istabas mēbeļu, kā arī telpu dekoru (karnīžu, griestu centru, kolonnu u. c.) realizēšanai. Uzņēmumā pašlaik strādā vadītājs (bez ekonomiskās izglītības), klientu konsultante-lietvede, klientu piesaistes menedžeris, klientu konsultants, grāmatvede un apkopēja.

Visus produktus (tapetes, dekorus, mēbeles, flīzes, santehniku) klientiem piedāvā izvēlēties pēc katalogiem. Salonā ir izvietoti tikai atsevišķu preču paraugi – eksponāti (vannas istabas mēbeļu komplekti, santehnika), kurus iespējams arī nopirkt. Tomēr šādi gadījumi ir reti. “HD” piedāvā: vinila, flizelīna, auduma, papīra, kā arī dažādu dabīgo materiālu **tapetes** no šādiem ražotājiem: “Texdecor” (Francija), A.S. “Creation” (Vācija), “Orient” (Ķīna), “Fausel Biskamp” (Vācija), “Lincrusta” (Anglija), “P+S” (Vācija), “Arlin” (Itālija), “Ideco” (Beļģija); **fototapetes** – no “Komar” (Vācija); **telpu dekorus**: dekoratīvās griestu līstes, griestu centrus, kolonnas no polistirola un poliuretāna – no “Bovelacci” (Itālija); **vannas istabas mēbeles** no

“Bellegno” (Itālija), “Royo” (Spānija); akrila un tērauda *vannas* no “Clearwater” (Anglija), “Kaldewei” (Vācija); *jaucējkrānus* no “Hansa” (Vācija), “Cristina” (Itālija) un *dušas kabīnes* no “Palme” (Austrija) [13].

Uzņēmumā nav izstrādāta mērķu sistēma; tātad nav formulēta tā misija, stratēģiskie mērķi, stratēģijas. Mārketinga darbības nav īpaši plānotas un koordinētas. Nav formulēta loģistikas mērķu sistēma. Tas nozīmē, ka uzņēmumā nav pieņemta mārketinga un loģistikas vadīšanas koncepcija un uzņēmums darbojas saskaņā ar neformālajiem plāniem, kas pagaidām “atrodas” vadītāja galvā.

Bukletā, kas tika izveidots, uzsākot salona darbību, kā izdales materiāls būvniecības izstādei (no abām pusēm krāsaini apdrukāta krīta papīra lapa – ar krāsainu interjera attēlu kolāžu, piedāvāto produkta veidu uzskaitījumu un kontakta informāciju) bija minēts **sauklis** – „Skaista dzīve skaistā interjerā!”. Tomēr citos materiālos tas vairs netiek izmantots. Uzņēmuma kopējā tēla uzturēšanai tiek lietots tikai tā logo. Ja “HD” vadītājs izlems turpmākajās aktivitātēs tomēr izmantot kādu saukli (paturot jau iepriekš formulēto un/vai kombinējot vairākus), būtu ieteicams vairāk uzsvērt uzņēmuma konkurences priekšrocības – plašo preču sortimentu, piemēram: „Plašākais tapešu piedāvājums Latvijā!”, „Ekskluzīvas tapetes no visas pasaules!”, „Tapetes katrai gaumei!”

Uzņēmumā nekavējoties jāveido tā stratēģisko mērķu sistēma. Piemēram, uzņēmuma **misiju** varētu formulēt saskaņā ar iepriekšminētajiem saukļiem: “Mēs nodrošināsim Jums patīkamu dzīvi skaistā interjerā, jo piedāvājam kvalitatīvus apdares materiālus, tapetes, iekārtas, mēbeles.”

Uzņēmuma **kopējās darbības mērķi** jāformulē, orientējoties uz peļņas palielināšanu, tirgus daļas palielināšanu un attīstības tempu palielināšanu. Atsevišķu **darbības virzienu mērķus** varētu formulēt šādi.

Klientu apkalpošanas mērķi: uzlabot klientu profesionālo apkalpošanu; minimizēt kļūdu skaitu, kas veidojas pasūtījumu pieņemšanas un apstrādes procesā utt.

Personāla mērķi: samazināt darbspēka mainību; paaugstināt darbinieku motivāciju; paaugstināt darbinieku kompetenci utt.

Finanšu mērķi: palielināt peļņu; palielināt apgrozījumu; piesaistīt investoru finanšu līdzekļus utt.

Mārketinga darbības mērķi: palielināt piedāvāto specifisko pakalpojumu skaitu; uzlabot klientu apkalpošanas kvalitāti; paaugstināt klientu apmierinātības līmeni; paaugstināt uzņēmuma konkurētspēju utt.

Mārketinga kompleksa (mārketinga *mix*) elementu mērķi: paplašināt preču sortimentu; palielināt ekskluzīvu preču piedāvājumu; atvērt jaunu tirdzniecības salonu; noteikt konkurētspējīgas cenas; uzlabot virzības pasākumu plānošanu, organizēšanu un koordinēšanu; veicināt uzņēmuma pozitīva tēla veidošanos klientu apziņā utt.

Loģistikas mērķi: sniegt klientiem maksimālu kopējo derīgumu, saglabājot minimālas izmaksas; ar minimālām kopējām izmaksām paaugstināt sniegto pakalpojumu kvalitāti; uzlabot informācijas apmaiņu uzņēmuma iekšienē; sekmēt informācijas plūsmu optimizēšanu visā loģistikas ķēdē; nodrošināt iespējami ātru pasūtījumu izpildi (ar minimālām izmaksām); turpināt stabilu un uzticamu sadarbības

partneru izvēli; izvēlēties lētus un uzticamus transportētājus; nodrošināt ilgtermiņa sadarbību ar piegādātājiem utt.

Uzņēmumā “HD” tiek īstenots attīstošais mārketinga veids – uzņēmums vēl ir salīdzinoši jauns, un var uzskatīt, ka tagad tā darbība saistīta ar pieprasījuma veidošanu. Uzņēmuma piedāvātajām precēm un pakalpojumiem ir daudz potenciālo klientu, tomēr pašlaik viņiem trūkst informācijas. Pēc atsevišķiem produktiem, piemēram, cementa flīzēm un *Lincrusta* ģipša veida apdares materiāliem (abi ļoti dārgi materiāli), ir acīmredzami nepietiekams pieprasījums; visticamāk, klienti neredz tiešu atbilstību starp šo produktu vērtību un augsto cenu. Šajā situācijā tiek īstenots stimulējošs mārketinga, kura mērķis ir panākt, lai klienti „saskatītu” šo produktu lietošanas augsto vērtību un būtu gatavi maksāt augsto cenu.

Izvērstas mērķu sistēmas veidošanā nopietni jāiesaistās uzņēmuma vadītājam. Tālākajam darbam noderīga būs šeit veiktā SVID (*SWOT*) analīze (sk. 3. tabulu).

Iekšējās vides faktori

Uzņēmuma darbinieki. Darbinieki ir vērtīgākais resurss, no kuru ieguldījuma vislielākajā mērā ir atkarīgs visa uzņēmuma sniegums – un vēl jo vairāk pakalpojumus piedāvājošā uzņēmumā, kur lielākā personāla daļa ir tiešā saskarē ar klientiem un no viņu profesionalitātes un kompetences nereti ir atkarīgs, vai pircējs produktu iegādāsies vai ne.

Uzsākot darbību, “HD” saskārās ar nopietnām darbaspēka mainības problēmām. Vadība kļūdaini uzskatīja, ka darbam interjera salonā piemērotākie būtu cilvēki ar mākslinieka izglītību (viņi spētu sniegt klientiem praktiskus padomus interjera jomā). Netika ņemta vērā prasme pārdot. Rezultātā – uzņēmumā pusotra gada darbības laikā dažādu iemeslu dēļ ir mainījušās sešas klientu konsultantes. Uzņēmums neiesaistījās īpašās personāla apmācības programmās un līdz ar to necieta zaudējumu nelietderīgi izlietotās naudas dēļ. Tomēr ir jāņem vērā, ka plašais un samērā specifiskais produkcijas klāsts prasa diezgan ilgu apmācības periodu un šajā laikā jaunais darbinieks nav spējīgs piedāvāt atbilstošas kvalitātes klientu apkalpošanu.

Finanses. Uzņēmums savu darbību ir uzsācis bez kredītsaistībām. Turpmāk, iespējams, tiks apsvērtas kredīta ņemšanas iespējas – tad, kad tiks atvērti jauni saloni. SIA “HD” preču apgrozījums visu tā darbības laiku ir audzis, un uzņēmuma vadītājs prognozē tendences saglabāšanos.

Ražošana. Ņemot vērā, ka “HD” “ražošanas” darbība izpaužas kā mazumtirgotāja funkciju realizēšana, uzņēmums galvenokārt orientējas uz profesionālu klientu konsultēšanu, individuālu apkalpošanu un plaša sortimenta un augstas kvalitātes produktu piedāvāšanu klientiem. Uzņēmums seko līdzī jaunākajām tendencēm interjera jomā un meklē sortimenta paplašināšanas iespējas [14].

Protams, arī *netiešās ārējās vides faktori* ietekmē uzņēmuma darbību.

Valsts ekonomiskais stāvoklis un makroekonomiskie rādītāji. Inflācijas ietekmē uzņēmuma izdevumi resursiem pieaug. Lai segtu izmaksas, tiek paaugstinātas cenas. Šajā gadījumā jūtamāko izmaksu pieaugumu dod darbaspēka izmaksu palielināšanās, degvielas cenu kāpums, kā arī īres maksas pieaugums. Procentu likmju pazemināšanās pozitīvi iespaido investīciju piesaisti. Piemēram, salīdzinoši pieejamie kredīti un

saprātīgas procentu likmes var veicināt līdzekļu piesaisti jauna salona atvēršanai. Vēl nesen valstī pieauga bezdarba līmenis; pašlaik daudzi uzņēmumi izjūt darbaspēka trūkumu. Jebkurā situācijā rodas zināmas grūtības ar profesionāla un kvalificēta darbaspēka piesaisti. Iedzīvotāju maksātspēja būtiski ietekmē “HD” darbību, jo salons piedāvā galvenokārt dārgu un pat ekskluzīvu produkciju. IKP pieaugums ietekmē individuālo pircēju un organizāciju pieprasījumu pēc precēm un pakalpojumiem. Īpaši svarīgi tas ir situācijās, kad tiek piedāvāti ļoti augstas kvalitātes produkti. **Sociālie un kultūras faktori.** Demogrāfiskie faktori, protams, nosaka patērētāju skaitu un sastāvu. Iedzīvotāju skaita pieaugums ietekmē vispārējo pieprasījuma apjomu valstī; iedzīvotāju sadalījums pa vecuma un dzimuma grupām, bērnu skaits ģimenē ietekmē mājsaimniecības pirktspēju, nozīme ir arī vidējam iedzīvotāju dzīves ilgumam, strādājošo ģimenes locekļu skaitam. Sasaistot demogrāfiskos rādītājus ar pirktspēju, var secināt: piemēram, jaunas ģimenes ar maziem bērniem un pietiekami lielu ienākuma līmeni vēlas izpētīt bērnu tapešu katalogus, savukārt daudz bērnu ģimenes ar zemu ienākuma līmeni nevar atļauties tērēt līdzekļus interjeram. Nozīmīgas ir vēsturiskās tradīcijas, cilvēku paradumi, dzīvesveids un kultūras vērtības – katrā reģionā ir savi uzskati un attieksme pret dzīvi. Tas viss jāņem vērā tad, kad nākas sadarboties ar ārzemju partneriem, piemēram, iepērkot produktus no dažādu valstu piegādātājiem, skaidri izpaužas atšķirības – vācieši ir precīzi, un tāpēc mūsu darbības stils ir samērā līdzīgs; itāļi bieži vien ir pilnīgi neprognozējami.

Valsts politika. Tās ietekme uz organizācijas darbību var izpausties divējādi – kā valsts ekonomiskā regulēšana un valsts institūciju attieksme pret uzņēmējdarbību. Ekonomiskā politika var motivēt un atbalstīt vai kavēt uzņēmējdarbību. Nosakot noteiktus organizācijas darbības ierobežojumus, lai tā varētu īstenot sabiedrības intereses, likumdošanai ir liela loma. Te var minēt standartizāciju, sertifikāciju, licencēšanu, drošības normas. Kas attiecas uz “HD”, tās darbību regulē un ierobežo tie paši noteikumi un likumi, kas jebkuru citu mazumtirdzniecības uzņēmumu; nekādu īpašu ierobežojumu, kas attiecas uz interjera salonu, nav.

Zinātnes, tehnoloģiju un tehnikas progress. Jaunievedumi veicina produkcijas ražošanas vai pārdošanas efektivitātes paaugstināšanu. Progress veicina komunikācijas līdzekļu attīstību, atvieglo un paātrina darbu ar informāciju. Kā jebkuru uzņēmumu, arī “HD” darbību ievērojami atvieglo un padara efektīvāku datoru izmantošana, internets kā ļoti ātrs, efektīvs un lēts komunikācijas līdzeklis. Praktiski visi pasūtījumi piegādātājiem tiek nosūtīti tieši ar interneta palīdzību.

Piegādātāji: ražotāji un starpnieki. No viņu rīcības lielā mērā ir atkarīgs pētāmā uzņēmums sniegums, jo piegādātāji spēj ietekmēt darbības efektivitāti, piemēram, mainot piegādes nosacījumus, izmaksas, formu u. c. Tā kā viens no “HD” mērķiem ir “Augstas kvalitātes un apkalpošanas līmeņa nodrošināšana”, tad ļoti svarīgi, lai arī piegādātāji strādātu saskaņā ar šādiem principiem. Uzticami un precīzi loģistikas ķēžu dalībnieki – piegādātāji ļauj īstenot loģistikas sistēmu/koncepciju “Tieši laikā” (“Just in Time”).

3. tabula

Mazumtirdzniecības uzņēmuma “HD” SVID (SWOT) analīze [13; 14]
 SWOT Analysis of the “HD”

Ārējie faktori	Spēks (S)	Vājums (W)
	Iekšējie faktori Konkurences priekšrocības Plašs sortiments (īpaši tapešu) Stabili un uzticami partneri Nav krājumu – darbojas “Tieši laikā” koncepcija Palielinās patērētāju skaits Palielinās apgrozījums Pozitīvu atsauksmju pieaugums (pozitīvs ‘word of mouth’) Pašreiz kvalificēts un prasmīgs personāls	Maza tirgus daļa Nepietiekama atpazīstamība Nepietiekams kapitāla daudzums straujai tirgus paplašināšanai Nekoordinētas mārketinga aktivitātes Nav izstrādāta personāla atlases un motivēšanas sistēma Atsevišķiem produktiem ļoti zems noiets
Iespējas (O)	SO stratēģija	WO stratēģija
Labvēlīga ekonomiskā un politiskā situācija valstī Patērētāju ienākumu līmeņa un pirkspējas palielināšanās Iedzīvotāju pieaugoša interese par augstākas kvalitātes produktiem Interjera pakalpojumu un priekšmetu pieprasījuma palielināšanās Tirgus paplašināšanas iespējas Būvniecības strauja attīstība	<i>Tirgus daļas palielināšana</i> <i>Esošās klientūras saglabāšana un lojalitātes veicināšana</i> <i>Jaunu klientu piesaistīšana</i> <i>Koordinētu mārketinga darbību veikšana</i> <i>Sadarbības veicināšana ar būvuzņēmumiem</i> <i>Sadarbības veicināšana ar interjera pakalpojumu sniedzējiem un dizaineriem</i>	<i>Tirgus daļas palielināšana</i> <i>Sadarbība ar citiem interjera saloniem ar atšķirīgu piedāvājumu</i> <i>Informācijas sistēmas uzlabošana par atsevišķu produktu pieprasījuma izmaiņām, to iemiesliem</i> <i>Atpazīstamības veicināšana</i> <i>Koordinētu mārketinga darbību veikšana</i> <i>Privāto investoru kapitāla piesaiste</i>
Draudi (T)	ST stratēģija	WT stratēģija
Augsta inflācija un ar tās ierobežošanu saistīto aktivitāšu ietekme uz pirkspēju Jaunu konkurentu parādīšanās nozarē vai esošo piedāvāto produktu sortimenta paplašināšanās Piegādātāju nosacījumu maiņa un/ vai to iespējama sadarbība arī ar konkurentiem Profesionāla darbaspēka trūkums	<i>Ilgtermiņa līgumu noslēgšana ar piegādātājiem</i> <i>Pasākumi esošā personāla saglabāšanai un motivēšanai</i> <i>Barjeru veidošana pret konkurentu “uzbrukumiem” – lojālu klientu bāzes veidošana</i> <i>Maksimāli iespējama izmaksu/ cenu samazināšana</i>	<i>Atteikšanās no nerentablajiem produktiem</i> <i>Ļoti šaura specializācija, piemēram, tikai tapešu tirdzniecība</i> <i>Apvienošanās ar konkurentiem</i> <i>Darbības uzsākšana arī citā nozarē</i> <i>Uzņēmumu pārdošana</i> <i>Uzņēmumu likvidācija</i>

Starptautiskās attiecības. “HD” gadījumā šis faktors saistīts ar starptautisko attiecību veidošanu un uzturēšanu ar piegādātājiem, jo praktiski visa pārdošana produkcija tiek importēta. Eiropas Savienība un tās vienotais tirgus ir ievērojami atvieglojis gan preču pasūtīšanu, gan piegādi [14].

Ļoti svarīgi ir izprast un novērtēt galvenos uzņēmuma darbību ietekmējošos **tiešās ārējās vides faktoros**.

“HD” ar produktu iepirkšanu nodarbojas pats vadītājs. Viņš rūpīgi vāc, analizē un izvērtē informāciju par ražotājiem un viņu starpniekiem – gan izmantojot pieejamo informāciju uzņēmumu mājaslapās, gan apmeklējot firmas un starptautiskas būvniecības un apdares materiālu izstādes, gan izveidojot personiskos kontaktus. Tā kā “HD” ir cieši saistīts ar uzņēmumu „Hansa Interiors Latvia” (lielāko tapešu importētāju un vairumtirgotāju Latvijā), tad, protams, tiek nostiprināta sadarbība ar tā piegādātājiem, īpaši ilggadējiem un tātad uzticamiem loģistikas ķēdes dalībniekiem. Veiksmīgi noslēgti izdevīgi līgumi ar tapešu piegādātājiem “Texdecor”, “A.S. Creation” un putuplasta un poliuretāna telpu apdares dekoru piegādātāju “Bovelacci” (sk. 3. att.). Svarīgi, ka ir paredzēta iespēja pasūtīt un iepirkt maza apjoma un praktiski neierobežota sortimenta tapetes un dekorus, kā arī pasūtīt produktus pēc katalogiem. Nozīmīga ir arī veiksmīga sadarbība ar transporta kompānijām un bankām.

Pircēji. No mārketinga viedokļa “pircēji” ir svarīgākais uzņēmējdarbības elements – visai darbībai jānotiek saskaņā ar viņu vajadzībām un pieprasījumu. “Pircēji” ir tikpat nozīmīgs elements, vērtējot no loģistikas viedokļa – visiem loģistikas ķēdes dalībniekiem jādarbojas tā, lai tās pēdējais posms – pircēji/patērētāji tiktu nodrošināti ar kvalitatīviem produktiem, kvalitatīvu servisu un tas viss – par iespējami zemāko cenu. Iepriekšminētais nozīmē, ka jāpēta pircēju vēlmes un vajadzības. Arī “HD” pircēji ir tie, kas būtiski ietekmē esošo un potenciālo produkcijas sortimentu. Pieprasījums ir atkarīgs no pirktspējas, vērtību sistēmas, gaumes, uzvedības pirkšanas lēmuma pieņemšanas procesā un, kā novērojuši darbinieki, arī no tautības (piemēram, krievu tautības cilvēki parasti izvēlas citāda stila tapetes nekā latvieši). Uzņēmumā “HD” tiek īstenoti atsevišķi mārketinga pasākumi, bet tas tiek darīts bez koordinācijas un sistemātiskas pieejas. Diemžēl, kā jau minēts iepriekš, uzņēmuma “HD” vadītājs, kas nav apguvis ne mārketinga, ne loģistikas zināšanas, neveic nopietnus pētījumus par esošo un potenciālo tirgu – ne par pircēju vajadzībām, ne konkurences situāciju. Tas nozīmē, ka nav precīzi formulēts mērķtirgus un ir vāji attīstīta atgriezeniskā saite ar pircējiem.

Konkurenti. Latvijas tirgū ir samērā daudz tapešu un citu apdares materiālu piedāvātāju, tomēr jāraksturo divu veidu galvenie uzņēmuma “HD” konkurenti – tie ir citi interjera saloni un apdares materiālu tirgotāji un būvniecības nami.

Citu interjera salonu piedāvās produkcijas klāsts ir diezgan atšķirīgs (“HD” galvenokārt orientējas uz apdares materiāliem), tomēr liela nozīme ir konkurentu ilggadīgai pieredzei un atpazīstamībai sabiedrībā (piemēram, “Alan Deko”, “Siena”, “Reaton”). Apdares materiālu tirgotāji un būvniecības nami piedāvā ļoti plašu produkcijas klāstu, bet ierobežotu sortimentu viena produkta veida ietvaros. Un vēl – šie konkurenti (piemēram, “Nelss”, “Kurši”, “Depo” u. c.) vairāk orientējas uz masu tirgu. “HD”, kā jau minēts, piedāvā augstas kvalitātes produktus [13; 14].

Pagaidām “HD”, lai arī ļoti jauns un samērā maz zināms uzņēmums, tomēr spēj veiksmīgi konkurēt ar citiem interjera saloniem un apdares materiālu tirgotājiem, jo par galveno konkurences priekšrocību izmanto plašo un kvalitatīvo sortimentu. Tomēr uzņēmuma vadītājam regulāri jāseko līdzi konkurentu darbībai un iespēju

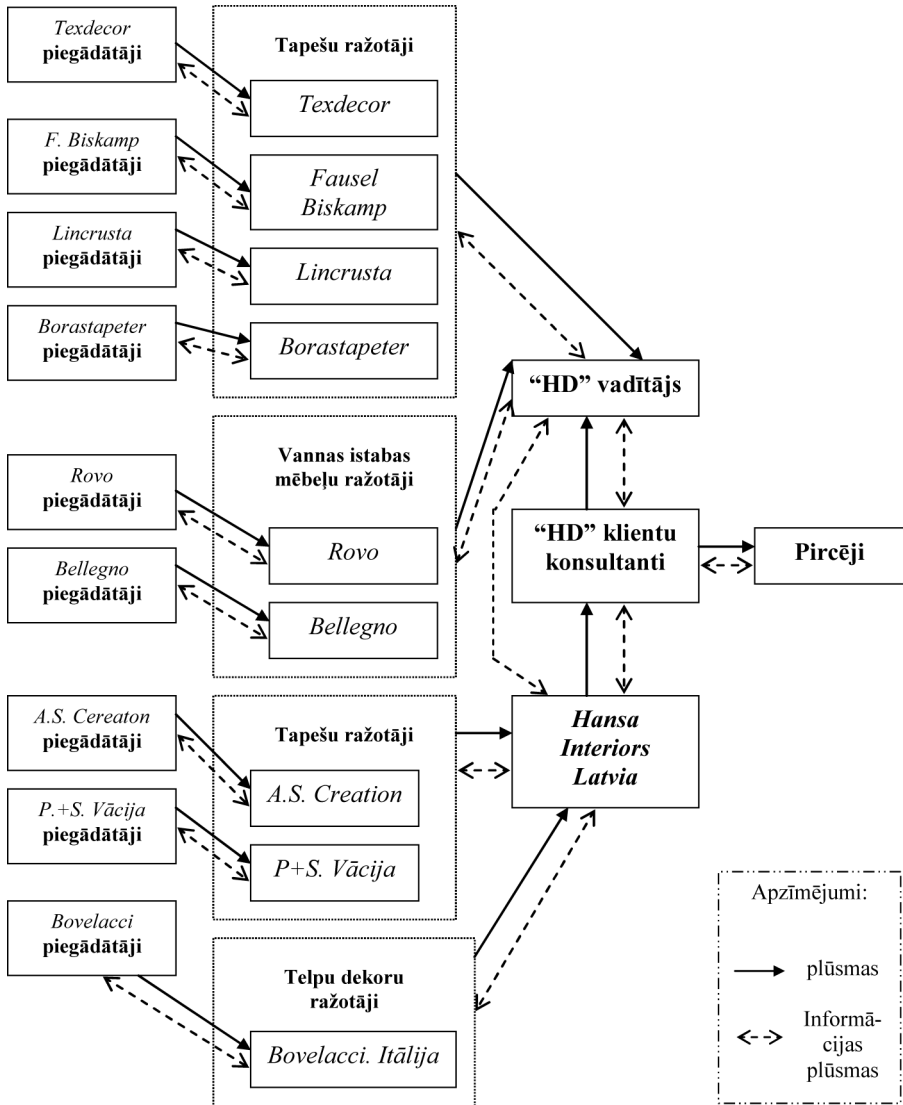
robežās jācenšas nepieļaut savu konkurences priekšrocību zaudēšanu. Piemēram, jānodrošina atsevišķu produktu izplatīšanas ekskluzīvas iespējas.

Lai gan uzņēmums “HD” ir neliels, tas uzskatāms par **patstāvīgu sistēmu**, jo izveidots un darbojas saskaņā ar galvenajām sistēmas pazīmēm: veselums un sadalīšanas iespēja; noteikta organizācija; cieši savstarpējie sakari starp elementiem; integrācija. Katra uzņēmuma darbinieka pienākumu kopums uzskatāms par sistēmas elementu, kas “strādā” saskaņā ar uzņēmuma kopējās darbības mērķiem. Personāla saskaņotā rīcība nodrošina uzņēmuma kā veseluma darbību. Ja tiek “zaudēts” kāds darbinieks, uzņēmums bez viņa var darboties tikai neilgu laiku (kāds cits darbinieks īslaicīgi var veikt pienākumus amatu apvienošanas kārtībā). Piemēram, ja no darba aiziet klientu konsultants – uzņēmums faktiski nespēj pilnvērtīgi apkalpot pircējus. Lai gan “HD” nav daudz darbinieku, ir skaidri noteikts, kurš kuram ir pakļauts un kurš kuram atbild par padarīto. Ciešo saistību starp sistēmas elementiem var raksturot tā, ka katra darbinieka kvalitatīvs darbs ir iespējams tikai tad, ja pārējie darbinieki savus pienākumus ir izpildījuši. Darbinieku pienākumi un atbildība viņus savstarpēji saista un ļauj “HD” saglabāt veselumu (kā uzņēmumam). Katra darbinieka atbildība par uzticētajiem pienākumiem ir īpaši svarīga, vērtējot to no uzņēmuma (kā sistēmas) kopējās darbības viedokļa. Integrācijas īpašība izpaužas tādējādi, ka visu sistēmas elementu darbs ir orientēts uz patērētāju vēlmju un vajadzību maksimāli labu apmierināšanu.

Saskaņā ar loģistikas teoriju var raksturot uzņēmuma iekšējās loģistikas ķēdes (šajā nelielajā mazumtirdzniecības uzņēmumā tās ir samērā vienkāršas) un, protams, uzņēmuma “HD” darbību tapešu, vannas istabu iekārtu un dekoru loģistikas ķēdēs (sk. 3. att.). Attēlā vispārīgā veidā parādītas gan iekšējo, gan ārējo ķēžu galvenās plūsmas – materiālās un informācijas.

Katrs loģistikas ķēdes dalībnieks pilda tam uzticētās **funkcijas**. Saskaņā ar šī raksta autorei jau agrāk analizēto loģistikas funkciju klasifikāciju varam raksturot galvenās elementārās un kompleksās funkcijas [2; 4; 10, 67–156].

Elementārās funkcijas ir darbības, kas saistītas ar plūsmu rašanos, absorbēšanu vai pārveidošanu un kas nepakļaujas tālākai sadalīšanai izvirzītā uzdevuma ietvaros. Piemēram, “HD” varētu izdalīt šādas elementārās funkcijas: klienta pasūtījuma līguma sagatavošana (pēc klienta galīgās izvēles un izteiktās vēlnes pasūtīt precī klientu konsultants sastāda līgumu, ievada sagatavē prasītos datus); līguma drukāšana (tiek izdrukāti 2 eksemplāri); līgumu pārbaude (pārbauda, vai visa informācija par daudzumu, kodu, cenas, klienta kontakta informācija pareizi ievadīta); naudas iemaksa kasē (pircējam jāveic priekšapmaksa vismaz 50% apjomā no pasūtījuma summas); līguma parakstīšana utt.

3. att. "HD" loģistikas ķēdes [autoreis veidots pēc 14]

Logistics Chains of the "HD"

Kompleksās funkcijas ir elementāro funkciju kopums. Šajā gadījumā par **amatfunkcijām** var uzskatīt "apgādi" – preču paraugu un katalogu pasūtīšanu, pasūtījumu piegādi, transportēšanu un uzglabāšanu līdz tam brīdim, kad klients preces paņem; "ražošanu" – klientu konsultēšanu, iepazīstināšanu ar piedāvājumu, atbildēšanu uz jautājumiem, izvēlēto preču pasūtīšanu; "sadali" – klientu konsultēšanu, mārketinga darbības klientu piesaistei. Par **atslēgas** funkcijām var uzskatīt klientu apkalpošanas standartu uzturēšanu (pastiprinātas uzmanības pievēršanu apkalpošanas kvalitātei); transportēšanu (lētāko, uzticamāko un precīzāko transporta kompāniju

atlasī un izvēli, ilgstošas sadarbības veidošanu); pasūtīšanas procesa vadīšanu (standartu un procedūru izstrādi pasūtījumu izpildei); “ražošanas” procesa vadīšanu (klientu konsultantu un vispārējās uzņēmuma darbības plānošanu, koordinēšanu un kontroli); cenu veidošanu. Par **palīgfunkcijām** šajā gadījumā jāuzskata uzglabāšana; serviss; preču atpakaļatdošanas atbalsts (nekvalitatīvas produkcijas, aizkavētu piegāžu vai citu kļūdu gadījumā maksimāli efektīvs un ātrs problēmas risinājums); informatīvais atbalsts (gan esošo, gan potenciālo klientu informatīvais nodrošinājums, lietojot telefonu un informāciju uzņēmuma mājaslapā).

Katram loģistikas ķēdes dalībniekam jāpilda savas funkcijas saskaņā ar sistēmpiecejas un ķēžu vadīšanas galveno **mērķi** – patērētāju vēlmju un vajadzību maksimāli labu apmierināšanu (nodrošinot iespējami labāku produktu kvalitāti un pircēju apkalpošanu) ar minimālām kopējām izmaksām. Nav pieļaujama darbošanās pēc principa “lēti iepirksim, dārgi pārdosim”. Loģistikas ķēdes dalībnieku – partneru sadarbība dod iespēju samazināt izmaksas un/vai palielināt produkta derīgumu patērētājiem.

Veicamās funkcijas var grupēt un klasificēt saskaņā ar dažādiem mērķiem, bet viens no svarīgākajiem vienmēr ir “izmaksu minimizēšana” – katrā darba vietā, katrā procesa posmā un pie katra ķēdes dalībnieka. Diemžēl jāsecina, ka praksē (arī pērtītajā uzņēmumā “HD”) šāda analīze tiek veikta reti – gan vājo zināšanu, gan nevēlēšanās dēļ (“kam man/mums tik sarežģīti aprēķini un pētījumi jāveic!”). Protams, klasifikācijas mērķu formulēšana un pašas klasifikācijas veikšana nav vienkārša. Secinājumā jāsaaka, ka ne vienmēr uzņēmumos tiek domāts par loģistikas piecejas svarīgu principu: **“Izmaksas ir attaisnojamas tikai tādā gadījumā, ja tās saistītas ar pievienotās vērtības veidošanos un tādējādi nodrošina papildu derīgumu patērētājiem.”**

Mazumtirdzniecības uzņēmumi (arī “HD”) parasti ir pieņēmuši mārketinga koncepciju jeb filosofiju, t. i., orientāciju uz pircējiem/patērētājiem un labāk vai sliktāk to realizē. Par loģistikas koncepciju gan to nevarētu teikt. Īpaši, ja analizējam mazumtirdzniecības uzņēmumus un to attiecības ar pārējiem ķēdes dalībniekiem. Praksē visbiežāk ir novērojama sadarbība tikai starp atsevišķiem dalībniekiem.

Tālāk minētie ieteikumi jāņem vērā gan loģistikas ķēžu un sadales kanālu plānotājiem, gan to dalībniekiem, to skaitā mazumtirdzniecības uzņēmumiem (arī interjera salona “HD” vadītājam):

- 1) loģistikas ķēdes dalībnieku – partneru sadarbība dod iespēju samazināt izmaksas un/vai palielināt produkta/pakalpojuma derīgumu patērētājiem;
- 2) katram loģistikas ķēdes dalībniekam, arī mazumtirgotājam, jāvērtē, kādu pievienoto vērtību dod viņa veikums un kā viņš iesaistās kopējā derīguma nodrošināšanā un, protams, palielināšanā gala patērētājam;
- 3) loģistikas ķēdes dalībnieku integrācija novērš tās nevajadzīgās barjeras, kuras traucē efektīvām materiālajām plūsmām un neļauj samazināt kopējās izmaksas ķēdē.

Katrs uzņēmums ir loģistikas ķēdes vai loģistikas tīkla dalībnieks un tāpēc ļoti cieši saistīts ar citiem dalībniekiem – pie tam ne tikai ar saviem piegādātājiem un savu produktu/pakalpojumu pircējiem, bet tieši vai netieši ar visiem ķēdes dalībniekiem.

Pašlaik saka, ka atrašana un darbība loģistikas ķēdē vispār nosaka to, “vai mēs esam šajā biznesā”. Daudzi ārzemēs veiktie pētījumi liecina, ka 21. gadsimtā vairs nav pareizi analizēt un vērtēt katru atsevišķa uzņēmuma darbību salīdzinājumā ar tā konkurentiem. Katrs iekšējās vai ārējās ķēdes dalībnieks, to skaitā mazumtirgotājs, var ideāli veikt savas funkcijas, bet, ja tās nav pakļautas vienotam mērķim un neīstenojas integrācija, patērētāju vajadzības netiks apmierinātas, jo **konkurē nevis uzņēmumi, bet loģistikas ķēdes.**

Literatūra

1. Coyle, J. J., Bardi, E. J., Langley, C. J. *The Management of Business Logistics*. St. Paul : West Publishing Company, 2002. 580 p.
2. Krūmiņa, A. Iepakošana kā loģistikas funkcija. *Latvijas Universitātes Raksti, 706. sēj. Vadības zinātne*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 562.–573. lpp.
3. Krūmiņa, A. Klientu serviss un tā loma loģistikas ķēžu darbībā. *Latvijas Universitātes Raksti, 671. sēj. Ekonomika, III*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2004, 192.–204. lpp.
4. Krūmiņa, A. Loģistikas funkcijas un to realizācija sadales kanālos. *Ekonomikas un vadības fakultātes 59. konferences referāti*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2001, 43.–50. lpp.
5. Krūmiņa, A. Piegādes ķēdes un to vadīšana. *Latvijas Universitātes Raksti, 702. sēj. Ekonomika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 239.–252. lpp.
6. Lambert, D. M., Guinipero, L. C., Ridenhower, G. J. *Supply Chain Management: A Key to Achieving Business Excellence in the 21st Century*. San Francisco : FT, 1998. 789 p.
7. Sparks, L., Fernie, J. *Logistics and Retail Management*. 2004. 385 p.
8. Stock, J. R., Lambert, D. M. *Strategic Logistics Management*. Dubuque : MCGraw-Hill/IRWIN, 2002. 476 p.
9. Ковалев, К. Ю., Уваров, С. Ф., Щеглов, П. Е. *Логистика в розничной торговле: как построить эффективную сеть*. СПб : Питер, 2007. 272 с.
10. Сергеев, В. И. *Менеджмент в бизнес-логистике*. М. : Информационно-издательский дом «Филинь», 1997. 772 с.
11. Gonzalez, A. Best Practices in Managing Outsourced Logistics Operation. *ARC Advisory Group*, February, 2004. Available: www.ARCweb.com (14.01.07).
12. Piegādes ķēžu vadīšanas profesionālā padome. Pieejams: www.cscmp.org (29.03.07.)
13. SIA “HD” npublicētie materiāli.
14. Npublicēti materiāli: LU studentes Kristīnes Pleikas–Ižikas veiktais uzņēmuma “HD” darbības vērtējums.

Summary

Retailers must align themselves with logistics partners, companies that go beyond just managing the physical movement of goods, but also provide the systems and services that enable flexible and efficient fulfilment processes. Selecting the right partners of the chains is absolutely critical. The benefits that retailers achieve by transforming their operations are derived from different key areas: reduction in overhead costs, reduction in inventory, more cost-effective transportation rates, etc.

Retailers must continuously measure, analyse, improve, and control their processes in order to respond effectively and efficiently to changes in the market. Operational excellence in logistics can be defined as the efficient and cost-effective flow of goods and information – across multiple parties (vendors, customs, transportation providers, etc.) and intermediary points (consolidation/deconsolidation centres, distribution centres, stores, etc.) – from product source to consumer.

This paper will highlight the challenges and opportunities facing the retail industry, with particular emphasis on inbound and outbound logistics and the role of logistics partners.

Key words: *logistics, logistics chain, retailer as the element of the logistics chain and distribution channel, retailer “HD” as the element of the logistics chains.*

General Theoretical Approach and Practical Aspects of Innovation Policy Planning: Based on the Example of Estonia

Raivo Linnas

This problem-solving article treats a general approach to the policy planning, particularly planning of innovation policy (IP) as well as its practical aspects based on the example of innovation policy planning in Estonia. Estonia is a respectable and intriguing case for research, because the Republic of Estonia has been able to achieve fast and outstanding economic success during its relatively short period of re-independence, does have Skype, the genome project, e-government, etc, yet, no generally recognised 'Estonian Nokia' has been found or identified. In this article, the author analyses the pros and contras of the IP planning and offers a number of ideas to enhance the preconditions for success in the future. Author is of the general opinion that it is very difficult to find arguments to claim that Estonia will be successful in its implementation of its innovation policy in the future, as the planning process for most part has not resembled the generally accepted model of a policy planning process.

Keywords: *Analysis, Planning, Estonia, Innovation, Innovation Policy, Policy.*

Acknowledgements: *The author would like to express his gratitude to professor Dr. Rainer Kattel from the Tallinn University of Technology for guiding the author's way of thinking and writing, for friendly criticism, and valuable advice.*

Introduction

This problem-solving article treats general approaches to the planning of innovation policy based on the example of that of Estonia. Bruland (1998, 167), Reinert, (1999), Dziura (2001), Nielsen (2003), Goh (2004), Kattel and Kalvet (2005, 17), Meng, (2005, 115) and several other authors consider innovation to be one of the most significant factors from the point of view of economic development. As the Republic of Estonia has been able to achieve fast and outstanding economic success during its relatively short period of its re-independence, studying innovation policy in Estonia is a rewarding object of research.

Estonia's ex-president Lennart Meri initiated discussions for finding the so-called 'Estonian Nokia'. Estonia does have Skype, the genome project, e-government, etc, but no generally recognised 'Estonian Nokia' has yet been found or identified. Although the economic development of Estonia, a small open-economy in a democratic society, has been rapid, it is not certain that the prompt development will be sustainable over a longer-term horizon. Innovation is irrefutably a major factor for achieving economic success and therefore also has an important role in generating general welfare.

In this article, the author analyses the incentives and disincentives of the sustainable progress of innovation policy and offers ideas to enhance the preconditions for success in Estonia, but not only in Estonia.

Although several authors have identified clear sources of success in a number of countries, i.e. in countries where varying innovative policies have been applied successfully, one has to be very careful of transferring their experience to Estonia, as well as comparing the impact of Estonia's innovation policy with that of efforts carried out in other states, as the take-off positions and political, economic, legal, and cultural environments of different countries vary to a great extent. This averment is also supported by Bruland (1998, 161, 162) and by Peet (2006, 48). Meng (2005, 105) claims that all countries are standing at the same starting point in the development and in the application of nanotechnology. Although this claim might be correct on the face of it, this author still disagrees. Big and small societies are in possession of varying resources of knowledge, money, people, competencies, etc. According to Perez (2001, 4) "...need to strengthen human capital and increase capacity for innovation" are in focus. Their political, economic, legal, and cultural internal and external environments vary to a great extent, which is why a common temporal take-off position does not mean that all participants are of identical capabilities and stamina - that all of them inherently are both, "sprinters" and "marathon runners". This idea is supported by Perez (2001, 25), who says that "*staying in the race demands growing support from the environment and constant innovation, intensive investment and probably very skilful manoeuvring in terms of markets and alliances*". This view is supported likewise by Kattel and Kalvet (2005, 13). In compare sans with big, rich, and successful economies, it is more complicated for small societies, even if they may be open to prompt and intensive involvement and exploitation of human capital, investment and other resources.

In light of that, the proficiency, excellence and devotion to innovative policy planning is one crucial success factor in achieving great impact of policy management.

The aim of this particular article is to give an overview of substantial theoretical and practical factors of success or failure of IP implementation process, particularly concerning aspect of planning in the case of Estonia. Results of this particular study are showing more general picture of IP planning in an innovation policy management process.

Author performed this particular research based on qualitative approach of methodology and used qualitative methods of collecting, processing and interpreting qualitative data. Author is of opinion that qualitative approach, methods and data are relevant for solving the main problem of this particular research. Author did make a structural review of a number of possible fields of research and found the field of innovation and innovation policy to be particularly worthy and significant. Author performed also structural and non-structural search of relevant theoretical publications, analysed and synthesised the collected information. Author conducted a search and made qualitative analysis of strategy and policy documents of Estonia and made a decision to focus on that which is most relevant to the research field. Picked out strategy and policy documents concerning innovation and IP were

qualitatively analyzed from the stand point of semantics and content. On the bases of results obtained from the data collected, analysed and interpreted, author made some conclusions of more general character of innovation policy planning.

1. Innovation Policy Research Results in the World

1.1. Approaches to Innovation and Innovation Policy

This chapter provides a brief overview of innovation and innovation policy research results that should be helpful in analysing innovation policy making as regards the choice of the approach, main standpoints, and criteria.

Different authors have treated innovation differently by content, size, nature, types, e.t.c. Perez (1986, 2) treats innovation in an economic context, differentiating clearly between innovation and invention: „*The invention of a new product or process occurs within what could be called the techno-scientific sphere and it can remain there forever. By contrast, an innovation is an economic fact. The first commercial introduction of an invention transfers it to the techno-economic sphere as an isolated event, the future of which will be decided in the market. In case of failure, it can disappear for a long time or forever. In case of success it can still remain an isolated fact, depending upon the degree of appropriateness, its impact on competitors or on the other areas of economic activity. Yet, the fact with the most far-reaching consequences is the process of massive adoption.*” Perez (1985, 9; 1986, 2, 3) and Luggen, Birkenmeyer and Brodbeck (2005, 72) distinguish between increasing or small and radical innovation. Boer and During (2001) and Meyer and Loh (2004) classify innovation into three groups: product innovation, process innovation, and organisation innovation. Logically, it can be concluded that inherently, there has to be a fourth group of innovation, which is general, i.e., innovation covering and binding all the three groups. Luggen, Birkenmeyer and Brodbeck (2005, 73) state that by combining the three types of innovation (organisation innovation, business system innovation, and product/process/service/technology innovation) and the rate of innovation (increasing and radical), it is possible to speak about six types of innovation. Actually, defining innovation and types of innovation is an infinite process, because the content-related limits of innovation are as boundless as the limits of human thought and activity, for example, up to the thinking standards and social innovation.

Different authors have treated differently also enablers, preconditions, success factors. Smits and Kuhlmann (2004) claim that five functions “*play a crucial role in the management of present-day innovation processes: (1) management of interfaces, (2) (de-)construction and organizing (innovation) systems, (3) providing a platform for learning and experimenting, (4) providing an infrastructure for strategic intelligence and (5) stimulating demand articulation, strategy and vision development.*” Sommerlatte (2004, 1) states that sustainable innovation is ensured by five significant thrusts: “*(1) a corporate strategy giving top priority to innovation and to building a competency platform; (2) a comprehensive innovation process; (3) a flexible organization favoring innovation behavior; (4) multiple innovation partnerships; (5) an innovation culture characterized by effective organizational*

learning and knowledge management.” Luggen, Birkenmeier and Brodbeck (2005, 71) have established the following as preconditions for successful innovation: innovation competence (prerequisite), innovation process (value creator) and innovation (output). Preiss and Spooner (2003) consider intra-organisational and also external factors important in fostering innovation. These factors may be either conducive or adverse. Meyer and Loh (2004), but also many other authors, consider communication and information technologies very important elements in promotion of innovation.

Luggen, Birkenmeier and Brodbeck (2005, 80) also provide the concept of innovation potential and Lane and Klavans (2005, 186) add the concept of the capability of scientific intelligence. The notion of the capability of scientific intelligence has been treated by many authors. For example, Bruland (1998, 167) states that the determiner of innovation performance forms one of the two components of innovation systems: extensive expansion of innovation in economies characterised by rapid expansion and/or high profitability. The possible number of concepts and notions related to innovation is actually also unlimited.

McPherson’s and McDonald’s (2005, 38) research about Scotland confirms that the innovation process is a dynamic, non-linear, socially coherent, and interactive process. Luggen *et al.*: *„The innovation process is the value creator. It aims to optimise both the portfolio of innovative ideas (effectiveness in the early stages) and the process of innovation projects (efficiency in the project phase). There are two tasks that have to be done continuously. It is the market intelligence and the technology intelligence.”*

Rabson and Marco (1999) treat innovation as system-based and state that there are two types of innovation systems: creative style type and psychological type.

1.2. Research Results of Innovation Policy Implementation

Meyer and Loh (2004) treat innovation policy from three aspects: innovation in the public sector (e-government); innovation policy in the private sector (fostering technological innovation) and innovation policy in households (building an all-inclusive information society).

Wonglimpiyarat (2005) analysed the development of the Silicon Valley via the prism of funding innovation and found that the capacity to foster clusters of innovation, an effective use of university resources, the supporting infrastructure, the culture of willingness to accept risk, and venture capital (VC) programmes are catalysts for economic development.

Morgan, Blake, Poyago-Theotoky (2003) claim that in introducing innovative technologies in Great Britain, such enterprises have been successful that operate in an environment characterised by innovative culture and structures encouraging innovation by long-term strategies.

Ruttan (2004) makes a generalisation claiming that in the USA, global success has been achieved in the areas where the US government has played a significant role in technological development.

Frederick (2004) compared the influence of business researches on the development of policies in New Zealand, Sinaloa, and Mexico (Sinoa) and concluded: *“In New Zealand, innovation policy is dynamic, but little attention is paid to the actual needs of businesses and their decision to opt for self-employment.”* Sinoa, on the other hand, focuses its attention on the creation of businesses, but innovation policy is missing.

Some authors state that structural (Alders, Leede, Looise 2002; Handyside, Light 1998) and socio-dynamic [power and trust (Alders, Leede, Looise 2002), knowledge, devotion, subjectivity] aspects are also relevant from the point of view of successful innovation.

Bruland claims that Scandinavian countries obtained new knowledge by extensive industrial espionage (Bruland 1998, 176) and technical associations (Bruland 1998, 177).

Chew and Chew (2003) claim, based on their studies on Singapore, that *“Singapore is facing two substantial difficulties. First of all, Singapore has limited possibilities, owing to the small domestic market, to involve foreign capital in research and development. Second of all, the public sector has pulled out a lot of knowledge owners from the private sector, which should be the main driver for innovation and development, and that is why the capability of the private sector for innovation is insufficient.”* Both of these circumstances are significant and appropriate in the case of Estonia as well, which is why such observations should be closely followed.

Parayil and Sreekumar (2004), who studied the dynamics of industrial development and innovation in Hong Kong, claim that *“the success of Hong Kong derives from the fact the modern national innovation system is dynamic, three-threaded, screw-like, the threads being the government, the industry, and the university, and it seems to be led by motivation-based economy.”*

Preiss and Spooner (2003) who studied innovation in Australia, state that *“domestic economy is operated by enterprises, mainly medium-sized and small ones, via the creation and distributing of innovation, but innovation in Australia is inhibited by the tax system and legal restrictions.”*

Based on the example of South Korea, Lee and Kwun (2003) claim that *„the current national innovation system of South Korea is government-initiated, target-oriented or plan-based, and input-focused, which has caused its inability to tackle the existing problematic practices, the loss of entrepreneurship among venture businesses, and the continued reliance of private innovation actors on government initiatives.“*

Lee and Wang (2003), who studied innovation-driven economy in Taiwan, point out that *“Taiwan is moving from the outdated tax-incentives, science-based industrial parks and public research institutions based model to promote R&D and innovation towards a new model relying on new tools (venture capital, innovation incubators, an open laboratory system, and e-commerce).”*

Tsai and Wang state that during the ten-year operation, the innovation policy measurers implemented by the Taiwanese government (establishment of science and industrial parks, extensive budgets for science and technology) have made a

considerable breakthrough (Tsai, Wang 2005, 254). Meng says that in Taiwan, technology-holding companies are the main ingredients of innovation clusters and the core element of the national innovation system and “*the main players of innovation clusters are knowledge centres, innovation business units, and the industry*” (Meng 2005, 104).

Kattel and Kalvet (2005, 24) have compared the innovation policy systems of different countries and concluded that „*one of the most significant differences in R&D systems is the fact that the structure of R&D financing in Central and Eastern European countries varies greatly across developed countries; the differences are especially vivid as regards R&D expenditure in the public and private sector*”.

Gray and Allan (2002), who studied small and medium enterprises, claim that „*in SME-s, the strongest barrier to innovation are organisational rigidities, staff development and information management, which is why management education becomes very important, being a significant factor of innovational ability*“.

Berg, Pihlajamaa, Nummi, Leinonen and Leivo (Berg *et al* 2004) say that the innovation process requires an appropriate and sufficient assessment system and view the duration and quality of the innovation process from six angles (the quality and duration model): R&D as part of business strategy, R&D as part of product and technology strategy, strategic implementation of R&D, R&D as a sector of business, R&D outputs, and R&D project implementation.

Sutton (1999, 10) classifies policy process into 5 different models: the incrementalist model, the mixed-scanning model, policy as arguments, policy as social experiment and policy as interactive learning. Author is of opinion that innovation policy process in Estonia has in some extent remarkable attributes of all those process models, but there is no clear and clean match with any of those.

Various authors have researched innovation and innovation management in different countries from the point of view of various fields, scopes and aspects and using different methods as well. Their research results are interesting, worthy of attention, and definitely useful. However, it has to be admitted that the results are still too eclectic and fragmented to enable generalisations and fundamental conclusions, which is why it is not easy to pick steady anchors in the selection and usage of innovation policy preconditions, success factors and hindrances for Estonia.

2. Innovation Policy Planning in Estonia.

2.1 Innovation, Types of Innovation, Innovation Policy

In earlier innovation policy related documents, Estonian innovation policy makers have not unequivocally specified what is considered innovation and which innovation types and scopes they focus on. Compared with TEI^I, the picture is considerably clearer in the case of TEII. A clearer and more consistent reference has been made to technological innovation. The key areas of innovation policy that deserve the most attention include development of user-friendly information technologies and information society, biomedicine and material technologies (TEII 2006, 9). However, the research papers of various authors (Kattel, Kalvet, Kurik, Terk) refer to the fact that in Estonia, the main emphasis lies on technological

innovation. Deductively, it is possible to conclude that innovation policy makers have intended to include product innovation, process innovation and organisational innovation. It should be pointed out that it is not certain whether innovation policy planners in Estonia mean innovation as defined by Perez (1986, 2) or not.

2.2 Innovation Policy Documents

A common feature characterising Estonia's innovation policy is the great number and complex structure of various strategic and policy documents, action plans, programmes and projects. (Proos 2006) The most general document is the SE21,²³ which represents, with its fundamental values and nature- and human-centred approach, a philosophical platform for the preparation, interpretation and assessment of all other innovation policy related documents.

The most relevant documents among those outlining technological development, scientific and development activities, and innovation are strategic documents EE2014,⁴⁵ research, development and innovation related documents TEI and TEII⁶, domain strategies, the state budget strategy 2004-2007, „Estonia's National Development Plan 2006“, but also many other domestic, European Union and international strategies, development plans, and programmes. In addition to these, innovation policy is influenced by strategic documents of other structural policies and domains and also such factors that have not been recorded in or covered by in any formal innovation policy strategic document.

EE2014 (2004, 13) claims that „*the goals, priorities and common view of the future established in the development plan „Estonia's Success 2014“ form the basis for all other strategic development plans and other documents, especially in the field of economic policy.*“ Kattel and Kalvet (2005, 11) confirm this. Thus, both SE21 and EE2014 are „umbrella documents“ of different levels. At times, it is difficult to understand, which document is considered paramount by policy makers. The messages of policy makers are different and in contradictory input-output meaning in different parts of various documents. Principally, lower-level documents do refer to higher-level documents, but it is very difficult to derive or see any interlocking of mentality and clear correlation between these documents. The story is complicated with single documents themselves as well. For example, TEI is on the one hand principally directed towards building up knowledge-based society, but on the other hand it can be treated as innovation policy elements “environment” and “instruments”. The authors of TEII (2006, 5) have tried, at least in words, create some clarity, but it is more a compulsory, seeming, rhetoric activity. The authors of various documents have differing views of society, state governance, policy-making, etc.⁷

Policy-making is an open cyclical process, which means the contents of the documents approved at different times should be reviewed as a full package each time a new policy or sub-policy of policy is being planned. SE21 and EE2014 allow presuming that and the preparation of TEII confirms that this is done in Estonia. At the moment it is difficult to assess how comprehensive and effective this is. It is also impossible to estimate to what extent the content-related meaning of innovation policy is changed without the changes being reflected in policy documents.

From the EE2014 it becomes clear that „*the development plan helps, via competitive economy and knowledge-based society, ensure long-term sustainable economic and socio-economic development, i.e., guarantee people's well-being and quality of life*“. When analysing the EE2014, one cannot help but get the impression that the compilers of this document have been slightly confused. At times, they are speaking about a strategy, then again about an action plan or a development plan. This provides a reasoned ground for concluding that the planners and writers of the strategy are not experts in the best combination of knowledge, experience, and skills. The situation is somewhat clearer in the second part of TEII (2006, 5).

The above-said indicates a confusion in the organisation of innovation policy planning and documentation and in an inadequate quality of planning. This is a clear sign of danger. Among other things, the above-stated also refers to a significant real threat that there may appear a large gap between planned policy and actually implemented policy.

2.3. Description of the Vision

Lucas (2006) claims that there is no longer-term vision in Estonia, that Estonia spends too little money on research, development and innovation and that the quality of lecturers at Estonian universities is low. The assessment provided by a foreign expert may be disputable from the point of view of scientific evidence, but it is certainly a noteworthy comment, despite the fact the vision is recorded *ekspressis verbis* in the SE21, EE2014, TEI (2004, 1, 10) and TEII (2006, 7). One cannot completely agree with Lucas' view, as the author of this article is of the opinion the problem lies in the existence of too many visions in Estonia and in the inability to reach a consensus regarding a common innovation policy vision by domains at different levels. The EE2014 describes impact in too abstract a manner; in other documents impact has been treated more clearly, but in a way that is not measurable by indicators or criteria, except for in the SE21. The EE2014 describes the vision in a separate chapter, but in such an abstract and general manner that enables today's politicians state the vision has been materialised, but in ten years it is still possible to say it has not. TEII also establishes the vision: Estonia is seen as a knowledge-based society. However, the vision of innovation policy has been described in other parts of EE2014 in a measurable way, although fragmentally. The best description of the vision is presented in SE21.

2.4 Innovation Policy Goals

Innovation policy is not important as a thing-in-itself, but as a means to achieve something. Thus, innovation policy inputs derive from more general values and documents embodying more general and extensive objectives, for example, primarily from the Constitution of Estonia, but also from SE21⁸ and other sources. SE21 (2005, 21) sees as the precondition for a successful and significant increase in well-being a transfer from investment-centred economy to innovation-centred economy. Here innovation is both the goal and a means to achieve something more important. Innovation here lies in considerable economic changes. The four prerequisites for innovative success formulated by the authors of SE21⁹ are very self-explanatory. At this point, innovation is seen as a means due to the fact that innovation-centred

economy helps better ensure the competitive ability of the state and economic subjects, thus promoting the increase of general well-being of Estonians.

The main objective of innovation policy has been formulated very generally, but still in the meaning of impact. The main objective is also specified in the form of sub-objectives. It is noteworthy that all the sub-objectives of innovation policy have been expressed from the point of view of their expected influence. In the sphere of Estonia's public administration, this is more of a rare than an ordinary phenomenon.

In the case of the documents containing Estonia's innovation policy, the common problem is that it is impossible to establish the relation between the hierarchies of the goals established in the strategic documents of different levels and also that more specific innovation policy objectives are listed in a chaotic and confusing manner in several places of the same strategic document. In some cases the goal is expressed as a state or an impact, in others - as an output, and in some sources as a means.

A general characteristic and, also viewed as a problem, is that goals are presented in a disorderly manner in the meaning of output and outcome in the field of innovation and in other areas as well, in the meaning of innovation as such, and also in the meaning of the document itself. In several cases, only the objectives of the document, not its substantial meaning is treated. Consequently, innovation policy makers have not been able to achieve clarity of thought and consistency in giving meaning to formulating and documenting the objectives.

Based on the observations stated above, it is only possible to claim that there was and still is no common understanding of the vision and goals of innovation policy among the makers, executors, other significant participants and stakeholders of the policy. Kurik and Terk (2005, 3) also draw attention to this fact: *„There are certain difficulties in achieving a common understanding and smooth cooperation between the Ministry of Economic Affairs and Communication and the other ministries such as the Ministry of Education and Research, and the Ministry of Finance. It seems that every ministry has a somewhat different idea of innovation.“* Having a common understanding is the inevitable precondition for success. Thus, a significant risk in the implementation of innovation policy in Estonia has materialized. Innovation policy makers (in the broader sense – Author) in the future should proceed, for example, from the approach of the SE21 (2005, 12) authors in treating the goals and objectives¹⁰.

2.5 Innovation Policy Inputs, Elements and Factors

The documents treated in this research include references to the fact that different inputs have been used in policy-making, i.e., situation descriptions and analysis, but it is not possible to ascertain to what extent and quality it has been done and how much they have been taken into account in policy-making. SE21 is an exception.

The innovation policy related documents lack sufficient information regarding the data that formed the basis for analyses, who and how the data was used, processed and interpreted, as well as what were the results of the analyses. There is no evidence regarding the assessment of the alternatives or giving causes for the selection of excluded and included target groups and criteria for such selection. No information

allowing to affirm that possible risks have been considered and appropriate measures timely planned has transferred from the planning process of innovation policy, but not only that, into the documents forming the basis of the current analysis. Again, SE21 forms an exception.

The managerial team, members of the project management organisation, target groups, cooperation partners, the responsible people on political and administrative level – a part of the target groups (on a very abstract level) and financiers included – are identifiable. The research, development and innovation strategy also includes the key areas, the role of the state, and the measures planned for the materialisation of goals.

A more general problem is that documents of different hierarchies have been prepared not in their logical order but randomly, depending on the subjective preferences of policy makers. SE21 should be a document forming a philosophical basis for other strategy documents. In reality, SE21 was prepared a year after TEI and a year before TEII. Unfortunately, the authors of TEII have not considerably linked the output of their mental activity to the values and more general goals established in SE21 as regards the content of the document. In the same way, it cannot be established that approval of SE21 would have been accompanied by a wave of conscious reformation - connecting, and analysing of all other strategy documents, including those embodying innovation policy.

The EE2014, TEI and TEII provide a basis for concluding that not only the main general policy elements but also particular innovation policy elements are included by innovation policy makers. However, no attention has been paid to the aspect of involving the financial system of the state, financial intermediaries, good governance and concentration of owners. Levine (2003, 6, 21) considers the role of the financial system in promoting innovation as very important. He states that the financial system influences technological innovation (*Ibid*, 2, 16), financial intermediaries influence the extent of technological innovation (*Ibid*, 8), and good governance influences the financing of innovation in the private sector (*Ibid*, 10). The suitability of the financial system and its support for the dispersion of the innovation policy „portfolio“ to manage risks have not been analysed in Estonia.

It is encouraging to know that the authors of TEII (2006, 7) have allegedly proceeded from other strategy documents, but to what extent the goals established in these documents can be implemented in a synchronised way, will be clear only after 2013.

2.6 Problem identification and wording

A clear description of the essence of the problem in the relevant innovation policy strategy documents is not included, and this is of a considerable risk. It is very important to reach a consensus in identifying, interpreting, understanding, acknowledging, attaching importance to, and formulating the problem. If this is not done, it is possible that each single group of participants or each participant may understand the content and scope of the problem in a different way. This may lead to each single group of participants or each individual or a management chain unit initiating activity or activities in implementing innovation policy that do not

result in an actual solution of the problem but embark on solving a problem of their own. Such multiplicity of activities arising from the multiplicity of conceptions impinges significant counter-effect on the activities and the resulting impact of other participants.

Kattel and Kalvet (2005, 11) state: *“At the same time, several recent studies have proved that the most remarkable problem of the competitive ability of Estonia’s economy and of the innovation system lies in the business sector”*, whereas the writers and approvers of policies have not acknowledged, reflected or attached importance to this very real problem.

2.7 Preconditions, Success Factors and Measurers

The most thorough, systemic, and substantial reflection on the context and general preconditions has been provided in SE21 (2005, 9-12). The EE2014 describes success prerequisites as preconditions and as five groups of success factors. Under the latter there is one more level of goals that can be interpreted as independent objectives but also as preconditions for achieving the sub-goals. Some of the goals described in clarifying success factors are measurable, some are not; some have an influence on the society and some have not.

In the course of the present research, no basis was found for a direct analysis of the existence, scope and quality of a resource analysis (knowledge, experience, skills, patents, money, time) made during the innovation policy planning process. In addition, it was not possible to establish how it is ensured that the policy priorities related to time and importance are recorded in the same way in every National Development Plan, in every annual action plan, in state budget of each particular year.

A thorough analysis conducted following Carlota Perez’s techno-economical (Perez 2003) and technological changes paradigm (Perez 2001) would have significantly, though not existentially, supported Estonia’s innovation policy making, but unfortunately, there is no evidence of this having been done. Kattel and Kalvet (2005, 17), too, consider paradigms important, stressing: *„thus, research, development and innovation policies should always proceed from a specific technology and its stage of development“*. Fortunately, the authors of SE21 have realised that, writing: *“Identification of Estonia’s three priority areas is in correlation with changes of the global technological paradigm, enabling Estonian scientists and engineers to participate in global research and development and innovation networks”* (SE21 2005, 68).

It was not possible to view innovation policy via the barriers to innovation policy making described by Bullock, Mountford and Stanley, because there is no information regarding the extent of actual time and funds spent on planning the policy and the readiness to take risks by decision-makers and officials.

Different authors have spoken about the importance of the innovation management process (Cooper 2001, Luggen, Birkenmeier, Brodbeck 2005, Meng 2005). Meng says that *“the innovation process varies depending on the industry type, technology, and company size”*. In the case of Estonia, it is not possible to admit that innovation policy makers have paid sufficient attention to this aspect,

although the rhetoric is appropriate (EE2014 2004, 14). Again, SE21 represents a positive exception, as the preparation process of the document has been logical and clearly recorded.

The major factors in innovation policy making are the existence of decision-makers', executers', advisers' and financiers' innovative thinking, i.e., free creative thinking¹¹, visionary abilities, and visions¹². Being a native Estonian, having gained various experience¹³ in both the public and private sector and thus being rather familiar with the situation of Estonia, I dare to claim that as regards the preconditions for innovation policy success, Estonia lacks innovation culture (in sense of broader ground), the country's market is not big enough to attract foreign investment, there are not enough research and development centers of very strong academically-applied competence and capacity; the support of the administrative environment, including the legal and taxation environment,¹⁴ is feeble; the ability of businesses to invest in innovation as well as the general innovative ability are inadequate; the public sector is unable to compete with the private sector in the labour market. All these components have been at least one of the characteristics in the innovation policy success of different countries.

Although Estonia has presented itself as a successful IT-country, there exist different and substantial barriers to receiving necessary IT support upon the implementation of significant policies on the level of the state¹⁵ and local governments and also in the private sector.

2.8 Seedbed of Innovation and Knowledge-based Society

It is a great pity that in the era of information technology and on the way to a knowledge-based society, several opinion leaders are advocating the idea that Estonia's young people should not try to enter universities, but choose a vocational school instead. Such a manner of thinking is a *coitus interruptus* from the point of view of knowledge-based society. Only a narrow-minded dilettante or a self-satisfied cynic, who places instantaneous self-interest first, could in this way endanger the sustainability of the Estonian state and nation by propagating such an idea. TEII states that „*the goals established in the strategy will be achieved via four measurers: human capital development, making the organisation of public sector research, development and innovation more efficient, increasing the innovative ability of enterprises, formation of policies aimed at promoting Estonia's long-term development.* (TEII 2006, 6) Can anyone explain how it would be possible to develop human capital and achieve knowledge-based society without creating a source of educated people?

The threat discussed above is further amplified by the outflow of competent experts to foreign countries from both, the state and local government institutions, research and development institutions, and economic subjects. The current Prime Minister Andrus Ansip is pouring oil on the fire by not seeing the slightest problem here or not wanting to admit it to the public¹⁶. Fortunately, President of the Republic Toomas-Hendrik Ilves, authors of TEII (TEII 2006, 9), Kurik, Terk (2005, 18), and also Woolridge are of the opposite opinion. However, the creation and success of innovation policy preconditions does not chiefly depend on those people, but, to a

great extent, on politicians in the coalition council, the Riigikogu and the Government of the Republic.

2.9 Disclosure of Innovation Policy

Innovation policy was feebly acknowledged, prioritised, clarified and made public to all participants (parliamentary parties, state institutions, business organisations, research and development organisations, investors, venture capitalists, households) and stakeholders. Innovation policy target groups are diverse, starting with every resident of Estonia in a certain sense and ending with various corporative and individual target groups in the sense of single sub-policies of policy or impact aspects. It is impossible to admit that innovation policy makers attached enough importance to communication and marketing activities and thus achieved the concentration of different associations of the society, although authors of EE2014 (2004, 2) claimed that *„implementation of „Estonia’s Success 2014“ must now, when we have the opportunity to use new means and possibilities arising from EU and NATO membership, become a process drawing the society together.”* This has not taken place, which is why it is very difficult to believe that all the important participants *in corpore* and every single participant separately have considered and realised, on a meaningful level, the importance of successful innovation, the preconditions for success, the manageability or unmanageability of processes and sub-processes, the essence of the critical chain from the point of view of inputs and outputs, the connections between measurers and single components and their connections to the expected impact.

2.9 Achieving common interests of Stakeholders

The success of innovation policy depends on the attitudes, needs, and preferences of the various groups of the society (as participants but also possible beneficiaries of the impact). We have to agree with Kattel and Kalvet (2005, 13) who claim that *„under the circumstances of globalising economy, political and economic interests may no longer coincide”*. Day-to-day living keeps proving that the interests of various interest groups do not coincide even when we are not dealing with the processes of globalisation. Innovation policy is, due to its high need for resources, an involvement of the entire society; its prolonged duration, and complicated achievement of results is a politically very sensitive issue. That is why a real danger of experiencing a failure exists because of the clashing subjective day-to-day policy related interests and the annual cycle of allocating resources from the state budget. Therefore, it would be naïve to believe that the values of all parliamentary parties and their leaders are dedicated to innovation and knowledge based society, and, that the pragmatic interests of the day-to-day policy support innovation in both the narrower and the broader sense.

The situation in Estonia is even further complicated by the almost perpetual pre-election, election, and post-election time attitudes. During the pre-election time, it is very difficult to believe that cooperation and communication between the three significant parties: the state, the university, and the industry, and the chain of the Riigikogu, the government of the Republic, state institutions, private business, households and individuals can take place with sufficient emphasis, thoroughness

and dedication, at the same time not setting in motion the immediate interests and convictions of single interest groups or individuals, causing likely impairment and the potential achievement of the innovative policy goals¹⁷. It is encouraging that the authors of TEII have considered cooperation as relevant (TEII 2006, 10), but this does not mean that one of the most important factors enabling the materialisation of actual and substantial cooperation, needs and opportunities – money – has been sufficiently taken into account when the state budget was being prepared and funds allocated.¹⁸

3. Conclusion and Proposals

According to Burton, the situation could be improved “*based on four key elements: Knowledge Creation; Knowledge Protection; Collaborative Business Arrangements for Knowledge Creation; and Diffused Entrepreneurship/ Entrepreneurial Management.*” There is great deal for improvement in Estonia in implementing these elements into day-to-day life.

In order to escape the current waddling and avoid matters coming to a total standstill, the Estonian innovation policy makers should:

1. Perform an inventory of all the strategy documents, compile a register of these documents, assess the timeliness and topicality of the subject matter of every single strategy, establish a hierarchy of the documents, analyse interaction between the documents and devise a systemic and integral model of strategic planning.
2. Achieve a common long-term agreement for prioritising innovation policy and establishing it in the State Budget Act, and observe that every annual state budget would ensure sufficient financing of innovation policy.
3. Move from the bureaucratic, output-based planning, reporting, and assessment to outcome-centred planning, reporting, and assessment. This does not mean that output-oriented and activity-based planning, reporting, and assessment are useless.
4. Select the criteria and indicators characterising innovation policy as regards its impact in the best way possible and compile them into an integral and comprehensive system of measurers, which will be used to regularly assess the co-effects and counter-effects of all innovation policy strategy documents from the point of view of the most significant aspects.
5. Amend the principles and arrangement of financing long-term strategies from the state budget so that they would more than before support fruitful implementation of such strategies.
6. Amend the legal framework so that it sets in motion and supports the proposals presented above.

Unfortunately, it has to be admitted that if the current development continues, the likelihood of materialisation of innovation policy visions and achievement of innovation policy goals and objectives in Estonia will be rather insignificant, as innovation policy planning does not function according to reasoned expectations,

there are currently not enough prerequisites for its proper functioning, and it is certain that the necessary principal changes will not be made before the 2007 elections.

References

Books

1. Bruland, Kristine. Berg, Maxine. (1998) *Technological revolutions in Europe: historical perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
2. Perez, Carlota. (2003) *Technological revolutions and financial capital. The dynamics of bubbles and golden ages*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Magazines and regular publications

1. Berg, Pekka. Pihlajamaa, Jussi. Nummi, Juha. Leinonen, Mikko. Leivo, Virpi. Measurement of the quality and maturity of the innovation process: methodology and case of a medium sized Finnish company. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management (IJEIM): Papers from the ISPIM 2002 Workshop held in Rome, Guest Editor: Professor Ferdinando Chiaromonte, Vol. 4, No. 4. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2004, pp 373-382.*
2. Boer, Harry. During, Willem E. Innovation, what innovation? A comparison between product, process and organisational innovation. *International Journal of Technology Management (IJTM), Vol. 22, No. 1/2/3. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2001, pp 83-107.*
3. Burton, John. Innovation, entrepreneurship and the firm: a post-Schumpeterian approach. *International Journal of Technology Management (IJTM), Vol. 17, No.1/2. Birmingham: Inderscience Publishers, 1999, pp 16-36.*
4. Chew, Soon Beng. Chew, Rosalind. Promoting innovation in Singapore: changing the mindset *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management (IJEIM), Vol. 3, No. 3, Birmingham: Inderscience Publishers, 2003, pp 267-281.*
5. DeMeyer, Arnoud. Loh, Chelvin. Impact of information and communications technologies on government innovation policy: an international comparison. *International Journal of Internet and Enterprise Management (IJIEM), Vol. 2, No. 1. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2004, pp 1-29.*
6. Dziura, Marek J. Innovation: sources and strategies. *International Journal of Technology Management (IJTM), Vol. 21, No. 5/6. Birmingham: Inderscience Publishers, 2001, pp 612-627.*
7. Frederick, Howard H. Entrepreneurship policy development: New Zealand in comparison. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business (IJESB), Vol. 1, No. 3/4. Birmingham: Inderscience Publishers, 2004, pp 294-312.*
8. Gray, Colin. Allan, John. Role of management education in developing capacity for innovation in small firms. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management (IJEIM), Vol. 2, No. 4/5. Birmingham: Inderscience Publishers, 2002, pp 373-389.*
9. Goh, Andrew L.S. The pursuit of innovation for transition to a knowledge economy: new challenges of industrial policy-making. *International Journal of Technology, Policy and Management (IJTPM), Vol. 4, No. 3. Birmingham: Inderscience Publishers, 2004, pp 218-239.*

10. Handyside, Tim. Light, Janice. An experiment in organisation for innovation. *International Journal of Technology Management (IJTM)*, Vol. 15, No. 1/2. Birmingham: Inderscience Publishers, 1998, pp 160-172.
11. Kattel, Rainer. Governance of Innovation Policy: The Case of Estonia. *TRAMES*, Vol. 8 (58/53), No. 4. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 2004, p 414.
12. Lane, Peter J. Klavans, Richard. Science intelligence capability and innovation performance: an absorptive capacity perspective. *Int. J. Technology Intelligence and Planning*, Vol. 1, No. 2, Birmingham: Inderscience Publishers, 2005, pp 185-204.
13. Lee, Byoung-Hoon. Kwun, Seog Kyeun. Public policy toward the innovation-driven economy in Korea. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management (IJEIM)*, Vol. 3, No. 3. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2003, pp 227-248.
14. Lee, Joseph S. Wang, Jiann-Chyuan. Public policies for the promotion of an innovation-driven economy in Taiwan. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management (IJEIM)*, Vol. 3, No. 3. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2003, pp 227-248.
15. Leede de, Jan. Looise, Jan C. Alders, Ben C.M. Innovation, improvement and operations: an exploration of the management of alignment. *International Journal of Technology Management (IJTM): Special Issue on Integrating Operations, Incremental Change and Radical Innovation. Guest Editor: Dr. Harry Boer*. Vol. 23, No. 4, Birmingham: Inderscience Publishers, 2002, pp 353-368.
16. Luggen, Martin. Birkenmeier, Beat. Brodbeck, Harald. Innovation Management in network of entrepreneurial firms. *Int. J. Entrepreneurship and Innovation Management*, Vol. 5, Nos. 1/2. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2005, pp 69-84.
17. McPherson, A.H. McDonald, Sean M. Local innovation support in Scotland: policy lessons from Glasgow. *Int. J. Foresight and Innovation Policy*, Vol. 2, No. 1. Inderscience Enterprises, 2005, pp 35-56.
18. Meng, Hsien-Chun. Innovation clusters as the national competitiveness tool in the innovation driven economy. *Int. J. Foresight and Innovation Policy*, Vol. 2, No. 1. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2005, pp 104-116.
19. Morgan, C.W., Blake, A, Poyago-Theotoky, J.A., The management of technological innovation: lessons from case studies in the UK food and drink industry, *International Journal of Biotechnology (IJBT)*, Vol. 5, No. 3/4. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2003, pp 334-353.
20. Nielsen, Klaus. Social capital and the evaluation of innovation policies. *International Journal of Technology Management (IJTM)*, Vol. 26, No. 2/3/4. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2003, pp 205-225.
21. Näpinen, Leo. Iseorganisatsioonimõtlemine, selle omandamise vajadus Eesti ühiskonnas. Teaduslugu ja nüüdisaeg IX: Teadusfilosoofia ja teadusmetodoloogia Eestis: Olukord ja perspektiivid. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1994, pp 158-180.
22. Näpinen, Leo. Understanding of the World and the Scientific Paradigm of Self-Organization. *Studia Philosophica nr. 40: Special Issue: PROCEEDINGS OF THE 7th SUMMER SYMPOSIUM OF THE INTERNATIONAL SOCIETY FOR THE PHILOSOPHY OF CHEMISTRY*. Tartu: Tartu Ülikool, 2004, pp 156-177.
23. Parayil, Govindan. Sreekumar, T.T. Industrial development and the dynamics of innovation in Hong Kong. *International Journal of Technology Management (IJTM)*, Vol. 27, No. 4. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2004, pp 369-392.
24. Peet, John. Hüvasti, põhjamaa mudel. Veel ühe Euroopa unistuse lõpp. *Maailm 2007*. Tallinn: Eesti Päevalehe AS, 2006, p 48.

25. Preiss, Kenneth J., Spooner, Keri. Innovation creation and diffusion in the Australian economy. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management (IJEIM)*, Vol. 3, No. 3. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2003, pp 197-210.
26. Rabson, Jonathan D. DeMarco, David A. A model of innovation systems with links to creative style and psychological type, *International Journal of Technology Management (IJTM)*, Vol. 18, No. 5/6/7/8, Birmingham: Inderscience Enterprises, 1999, pp 627-647.
27. Reinert, Erik S. The role of the state in economic growth. *Journal of Economic Studies*, Vol. 26 No. 4/5. MCB University Press (Emerald), 1999, pp 268-326.
28. Ruttan, Vernon W. The role of the public sector in technology development: generalisations from general purpose technologies, *International Journal of Biotechnology (IJBT)*, Vol. 6, No. 4. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2004, pp 301-323.
29. Smits, Ruud. Kuhlmann, Stefan. The rise of systemic instruments in innovation policy. *International Journal of Foresight and Innovation Policy (IJFIP)*, Vol. 1, No. 1/2. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2004, pp 4-32.
30. Sommerlatte, Tom. Capital market orientation in innovation management. *International Journal of Product Development (IJPD)*, Vol. 1, No. 1. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2004, pp 1-11.
31. Tsai, K-K. Wang, J-C. An examination of Taiwan's innovation policy measures and their effects. *Int. J. Technology and Globalisation*, Vol.1, No. 2, Birmingham: Inderscience Enterprises, 2005, pp 239-257.
32. Wonglimpiyarat, Jarunee. What are the mechanisms driving the success of the US Silicon Valley? *International Journal of Technology, Policy and Management (IJTPM)*, Vol. 5, No. 2. Birmingham: Inderscience Enterprises, 2005, pp 200-213.
33. Woolridge, Adrian. *Parimate heitlus. Maailm 2007*. Tallinn: Eesti Päevalehe AS, 2006, p 120.

Other sources

1. Bullock, Helen. Mountford, Juliet. Stanley, Rebecca. *Better Policy Making*. London: Policies Studies Directorate, 2001, p 83.
2. Kattel, Rainer. Kalvet, Tarmo. *Teadmistepõhine majandus ning info- ja kommunikatsioonitehnoloogiaalane haridus: hetkeolukord ning väljakutsed*. Tallinn: Poliitikauringute Keskus Praxis, 2005, p 103.
3. Kurik, Silja. Terk, Erik. (2005) *European Trend Chart on Innovation: Annual Innovation Policy Trends and Appraisal Report. Estonia 2004-2005*. A publication from the Innovation/SMEs Programme. European Commission, Enterprise Directorate-General, p 43.
4. Lucas, Edward. *Eesti vajab lennartmerilikku äratust*. Eesti Päevaleht, 23.06.2006.
5. Perez, Carlota. (1986) *The new technologies: An integrated view*. English version of the original Spanish "Las Nuevas Tecnologías: Una Vision de Conjunto", in C. Ominami ed., *LA TERCERA REVOLUCION INDUSTRIAL: IMPACTOS INTERNACIONALES DEL ACTUAL VIRAJE TECNOLÓGICO*, Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires, 1986, pp. 44-89, p 36.
6. Proos, Ivi. *Ühiskonna aiast*. Eesti Ekspress, nr. 17 (855), p B5, 27.04.2006, Tallinn.
7. Sutton, Rebecca. *Working Paper 118 The Policy Process: An Overview*. London: Chameleon Press Ltd, 1999, p 35.

WWW documents

1. Kivine, Märt. (2004) Riigikontrolli kontrolliaruanne nr 2-5/04/109 „Ettevõtlike Arendamise Sihtasutuse toetatud tootearendusprojektide tulemused”. [WWW]http://www.riigikontroll.ee/, 04.12.2006.
2. Levine, Ross. (2003) Finance and Growth: Theory and Evidence. [WWW]http://www.econ.brown.edu/fac/Ross_Levine/Publication/Forthcoming/Forth_Book_Durlauf_FinNGrowth.pdf, 04.12.2006.
3. Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium (MKM). (2006) [WWW]http://www.mkm.ee/index.php?id=9042, 05.12.2006
4. Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium (MKM). (2006) Teadmistepõhine Eesti 2007–2013. Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegia. (TEII). [WWW]http://www.mkm.ee/failid/TAI_strateegia_27_11_2006.doc, 05.12.2006.
5. Perez, Carlota. (1985) Technological change and opportunities for development as a moving target. [WWW]http://www.intech.unu.edu/events/herrera_lectures/herrera_lectures/2001_perez.pdf, 05.12.2006.
6. Riigikogu. (14.09.2005) Säästev Eesti 21. (SE21) Eesti säästva arengu riiklik strateegia. [WWW]http://www.envir.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=90658/SE21_est_web.pdf, 11.12.2006.
7. The European Private Equity and Venture Capital Association (EVCA). (2006) Benchmarking European Tax and Legal Environments. Indicators of Tax and Legal Environments Favouring the Development of Private Equity and Venture Capital and Entrepreneurship in Europe. [WWW]http://www.evca.com/images/attachments/tmpl_8_art_215_att_1051.pdf, 14.12.2006.
8. Vabariigi Valitsus. (10.11.2004) Eesti edu 2014. (EE2014) Vabariigi Valitsuse strateegiadokument. [WWW]http://www.riigikantslei.ee/failid/EE2014.doc.pdf, 11.12.2006.
9. Vanegas, A. Reaction Essay of- The Policy-Making Process by Charles E. Lindblom & Edward J. Woodhouse “How Can We Improve the Intelligence of Democratic Policymaking?” [WWW]http://filebox.vt.edu/users/avanegas/Reaction-av.htm, 12.12.2005.

Summary

This article treats general approaches to the planning of innovation policy based on the example of Estonia. Bruland (1998, 167), Reinert, (1999), Dziura (2001), Nielsen (2003), Goh (2004), Kattel and Kalvet (2005, 17), Meng, (2005, 115) and several other authors consider innovation to be one of the most significant factors from the point of view of economic development. As the Republic of Estonia has been able to achieve fast and outstanding economic success during the relatively short period of its re-independence, studying innovation policy in Estonia is a rewarding object for research.

In this article, the author analyses the incentives and disincentives of the sustainable progress of innovation policy and offers ideas to enhance the preconditions for success in Estonia, but not only for Estonia.

Although several authors bring forth clear sources of success in different countries having successfully applied innovation policies, one has to be very careful in transferring the experience of other countries to Estonia, as well as in comparing the impact of Estonia's

innovation policy with that of other states, as the take-off positions and political, economic, legal, and cultural environments of different countries vary to a great extent.

Compared with big, rich, and successful economies, it is more complicated for small societies, even if they are open to promptly and intensively involve and exploit human capital, investment and other resources.

In that light, the proficiency, excellence and devotion to innovation policy planning is one necessary and crucial success factor in achieving great impact of policy management.

Unfortunately, it has to be admitted that if the current development continues, the likelihood of materialisation of innovation policy visions and attainment of innovation policy goals and objectives in Estonia is rather small, as innovation policy planning does not function in accordance to reasoned expectations, likewise, currently there are not enough prerequisites for its functioning, and it is certain that the necessary principal changes will not be implemented before the 2007 elections.

Author is inclined to give important advice to the Estonian innovation policy makers: avoid coming to a total standstill in the innovation policy development.

This article consists of four chapters: Introduction, Innovation Policy Research Results in the World Innovation Policy Planning in Estonia and Conclusion and Proposals.

Endnotes

- ¹ *Teadmistepõhine Eesti I* (TEI, Knowledge-based Estonia I, approved by Estonian Parliament (Riigikogu) on 06.12.2001) is the R&D strategy for 2002-2006 and *Teadmistepõhine Eesti II* (TEII, Knowledge-based Estonia II, approved by Government of Estonia 16.11.2006) is the R&D strategy for 2007-2013.
- ² *Säästev Eesti 21* (SE21, Sustainable Estonia 21) is the Estonian National Strategy on Sustainable Development up to the Year 2030. SE21 was approved by Estonian Parliament (Riigikogu) in September 2005.
- ³ SE21: "According to the Terms of Reference, SE21 is an integral conception of the society, which does not go deep into the specific problems of any individual sphere of life but defines the movement of Estonia as a whole on relatively general scales, such as individualism-solidarity, mobility-stability, innovativity-traditionality, etc" (SE21 2005, 4).
- ⁴ *Eesti Edu 2014* (Estonia's Success 2014) is a long-term strategy document of the Government of Estonia.
- ⁵ EE2014: „Estonia's Success 2014 is a development plan enabling the people of Estonia achieve a higher standard of living and better quality of life, in short – higher well-being. "Estonia's Success 2014" helps, via competitive economy and knowledge-based society, ensure Estonia's long-term sustainable and human-centered socio-economic development. "Estonia's success 2014" draws together a purposeful vision of the future and ties it with the role of executive power in policy planning to prepare a general state development plan and guarantee the implementation of the plan." (EE2014, 2004, 1)
- ⁶ On 23 November 2006, the Government of the Republic approved the research and development activity and innovation strategy „Knowledge-based Estonia 2007-2013“ and the accompanying implementation plan. As a follow-up to the earlier similar document, the new strategy determines the principles, goals, and activities of Estonia's research and development activity and innovation. The new strategy shall enter into force after it has been approved by the Riigikogu.
- ⁷ It is important to know that the different documents embodying Estonia's innovation policy have been prepared and entered into force at different times by different political forces (decision-makers) and officials (executers), which means today's decision-makers and

executers do not have a uniform overview of the earlier documents. In addition, there exist different subjective interests and devotions in creating preconditions, removing obstacles, and achieving results in the scope expected as regards implementation of the planned action.

- ⁸ SE21: “Objective no 1: viability of Estonia’s cultural space; objective no 2: increase of well-being; objective no 3: coherent society; objective no 4: ecological balance.”
- ⁹ Authors of SE21: “First – introduction of the principles of knowledge-based management into state governance. The aim is to move from interest-based (sub) decisions towards inclusive and knowledge-based strategic management in making decisions that determine the development of the society. Second – changes in the creation and use of intellectual resources. As intellectual resources constitute the key resource of the knowledge-based society, a significant increase in and making the best use of this resource is an inevitable precondition for the entire model to take effect. Third – bringing human-nature relations into conformity with the principles of knowledge-based society. Fourth – establishment of sufficient support to movement towards knowledge-based society, since a substantive shift cannot be achieved without it” (SE21 2005, 59).
- ¹⁰ SE21: „The objectives have been described using the following components: content of the objective, components and measurers of the objective, risks to achieving the objective, the expected target status by 2030, the main mechanisms to achieve the objective.”
- ¹¹ The same is claimed by Näpinen: „The more different creative aspirations of free people in the society, the greater the potential of self-organisation, the richer the society without any specific planning or forecasts but from the point of view of the most valuable consciously created products, and the higher the well-being of people....The diversity of creative actions and ideas of free individuals gives rise to the achievements of a free society via self-organisation (in a non-vigorous reciprocal remote interaction between individuals), which are superior to the total of consciously designed achievements. Progress can be expected only from a society where individual freedom is broadly accepted, where it is rooted in its traditions as a decisive ethical principle” (Näpinen 1994, 159).
- ¹² However, it is important that visionaries maintained at least some contact with reality. Kivine (2004) points out the utopian forecasts made by them as one of the reasons for product development failures of enterprises.
- ¹³ The most valuable experiences include such positions as Deputy to the Auditor General, Chief Auditor of the Performance Audit Department, and posts directly related to state administration.
- ¹⁴ This is also claimed by EVCA: “The tax and legal environment for the development of the private equity and venture capital industry is quite unfavourable in Estonia, mainly due to the tax treatment of institutional investors. Limited partners and fund managers, pension funds and insurance companies are still faced with quantitative restrictions when investing in the asset class. Although there is a suitable domestic fund structure for private equity and venture capital, it is not tax transparent for domestic and non-domestic investors, and not free from undue investment restrictions. Furthermore, the country does not provide any tax incentives for investing in the asset class. There is also further room for improvement in the situation for investor companies, with regard to both company incentivization and fiscal R&D incentives. On a more positive note, Estonia has a good environment for retaining talent in investor companies and management funds, although the capital gains taxation for private individuals could still be reviewed.” (EVCA 2006, 39) “Estonia does not provide any tax incentives for investing in private equity and venture capital.” (EVCA 2006, 41) “The Limited Liability Company is not tax transparent either for domestic or for non-domestic investors. However, non-domestic investors can avoid a permanent establishment in Estonia when investing through this vehicle. Management fees are subject to VAT but

carried interest is not. A Limited Liability Company is not free from undue investment restrictions.” (EVCA 2006, 41) “Estonia does not provide a favourable environment for company incentivization as there is no specific scheme for supporting the creation and growth of innovative high-potential start-ups (young innovative company – YIQ). The country also lacks a special company tax rate for small and medium-sized enterprises (SMEs). On the positive side, since 1 January 2006 the new flat income tax rate in Estonia has been 23% (the previous rate was 24%), which is below the European average of 25.2%.” (EVCA 2006, 42) “Estonia does not seem to favour any form of investment in R&D as the country does not provide any of the fiscal R&D incentives evaluated in this study: business R&D expenditure, R&D capital expenditure, contracting researchers, technology transfer, cooperation between firms and research institutes/universities, and the creation of innovative firms” (EVCA 2006, 42).

- ¹⁵ The State Audit Office has estimated most of the information systems created 1993-1999 and databases at their disposal to be institution-centred. Decision no 2-5/004 of Chief Auditor of the Operational Audit Department Performance of Development Projects of Information Systems, 23 February 2001.
- ¹⁶ Ansip has repeatedly expressed it both in words and in writing. His most extreme speech on this subject was delivered at the Pärnu Management Conference on 13 October 2006.
- ¹⁷ This conviction is also supported by Kivine (2004), who claims: “The main reason behind poor results is ... the non-functioning of the value chain of EAS activities...”.
- ¹⁸ The same is stated by the authors of TEII about TEI: „Unfortunately, Estonia has been unable to follow the financing plan prescribed in the strategy and approved by the Riigikogu. Instead of proceeding from the benchmark level established in the strategy, the actual investments of recent years have been considerably smaller than planned in the strategy, as they have been formed in the course of annual budget negotiations. The strategy has been applied based on the resources actually allocated therefor (TE II 2006, 11).

Ieguldījumu pakalpojumu tirgus un tā attīstības tendences Latvijā

Analysis of Investment Services Market and Its Main Trends in Latvia

Aleksandrs Makijenko

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
AS IPS Astra Krājfondi
Jēkaba iela 2, Rīga, LV-1955
E-pasts: aleksandrs.makijenko@lkb.lv

Palielinoties iedzīvotāju labklājībai un attīstoties ekonomikai Latvijā, aizvien vairāk cilvēku izvēlas dažādus ieguldījumu pakalpojumus, lai efektīvāk izvietotu brīvās naudas resursus. Tomēr liela daļa iedzīvotāju joprojām neveido uzkrājumus. Iedzīvotāju uzkrājumi nākotnē kļūs par nozīmīgu ilgtermiņa investīciju avotu ekonomikā, tāpēc nepieciešams veicināt uzkrājumu veidošanu. Darba mērķis – izpētīt ieguldījumu pakalpojumu veidus Latvijā un ieteikt pasākumus uzkrājumu veicināšanai.

Atslēgvārdi: ieguldījumu pakalpojumi, uzkrājumi, pretinflācijas plāns, ieguldījumu fondi, ieguldījumu plāni.

Ievads

Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā (ES), pēdējos gados vērojama iedzīvotāju ienākumu pieauguma tendence, kas, iespējams, turpināsies arī nākotnē, notiekot konverģencei ar ES ekonomiku. Pieaugošais labklājības līmenis veicina pieprasījumu un dod iespēju indivīdiem apmierināt ne tikai primārās vajadzības, bet arī aizdomāties par uzkrājumu veidošanu. Aizvien vairāk cilvēku izmanto ieguldījumu fondu, pensiju fondu, dzīvības apdrošināšanas sabiedrību pakalpojumus, investē nekustamā īpašuma jomā.

Tomēr daudzi Latvijas iedzīvotāji pašreizējā ekonomiskajā situācijā uzskata uzkrājumu veidošanu par diezgan neprātīgu rīcību, jo sagaida būtisku ienākumu pieaugumu nākotnē, gaida augstu inflācijas līmeni vai neuzticas finanšu institūcijām. Lai mazinātu disbilanci ekonomikā un sekmētu ilgtspējīgu attīstību, valdība ir izstrādājusi pasākumu kopumu inflācijas mazināšanai. Viens no plāna punktiem paredz mazināt inflāciju, veicinot uzkrājumu veidošanu. Tomēr oficiālajās diskusijās par uzkrājumu veicināšanu netiek daudz runāts, tas rada sajūtu, ka pagaidām valdībai nav konkrētu priekšlikumu, kādā veidā veicināt tieši uzkrājumu veidošanu sabiedrībā, kaut arī pati par sevi šī faktora iekļaušana plānā ir apsveicama. Autors uzskata, ka iedzīvotāju uzkrājumi nākotnē kļūs par nozīmīgu ilgtermiņa investīciju avotu ekonomikā, tāpēc ir nepieciešams veicināt uzkrājumu veidošanu.

Darba mērķis ir izpētīt ieguldījumu pakalpojumu veidus Latvijā un noteikt pasākumus uzkrājumu veicināšanai.

Darba uzdevumi:

- klasificēt ieguldījumu pakalpojumu veidus Latvijā;
- analizēt nozīmīgākos ieguldījumu pakalpojumu tirgus segmentus;
- noteikt faktoros, kas, iespējams, ietekmēs ieguldījumu pakalpojumu attīstību;
- uz analīzes pamata sniegt priekšlikumus valdības politikai uzkrājumu veicināšanas jomā.

Raksta problēmas izpētē izmantotas kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes, piemēram, salīdzināšana un grupēšana, datu grafiskā attēlošana.

Ieguldījumu pakalpojumu veidi Latvijā

Ieguldījumu fondi ir viens no plašāk izmantotajiem investīciju instrumentiem Latvijas apstākļos. Fondi dod iespēju nelieliem investoriem apvienot savus ieguldījumus, īstenojot vienotu investīciju politiku. Pēc savas būtības ieguldījumu fondi ir masveida produkts, kas ļauj plašam investoru lokam saņemt augļus no investīcijām dažādos finanšu tirgus segmentos ar pietiekamu diversifikāciju un risku vadību. Fondi domāti investoriem, kuriem nav lielas pieredzes finanšu tirgos vai trūkst laika rūpīgi sekot līdzi savām investīcijām. Latvijā ieguldījumu fondus veidot un pārvaldīt var tikai speciālas akciju sabiedrības – ieguldījumu pārvaldes sabiedrības, kuras licencē un uzrauga Finanšu un kapitāla tirgus komisija.

Pie ieguldījumu pakalpojumiem ar specifisku ievirzi var attiecināt arī pensiju uzkrājumus, kurus Latvijā var veikt divos veidos. Šādu iespēju pamato Latvijas pensiju sistēma, kuru veido trīs līmeņi. Otrā pensiju līmeņa dalībnieku veiktās sociālās apdrošināšanas iemaksas ar viņu izvēlēta līdzekļu pārvaldītāja starpniecību tiek ieguldītas finanšu tirgū un uzkrātas konkrētā iemaksu veicēja pensijai. Dalība 2. pensiju līmenī ir obligāta visām sociāli apdrošinātam personām (ar nelieliem izņēmumiem, kas ir aprakstīti normatīvajos aktos), tāpēc šis ieguldījumu veids krasi atšķiras no visiem pārējiem, jo citi darbojas pēc brīvprātīguma principa; no dalības 2. pensiju līmenī nevar atteikties.

Trešais pensiju līmenis nodrošina iespēju katram individuāli pēc savas izvēles veidot papildu uzkrājumus savai pensijai privātajos pensiju fondos. Tā kā ienākumu līmenis Latvijā joprojām nav augsts un atpaliek no vidējā Eiropas līmeņa, cilvēku vēlme brīvprātīgi uzkrāt vecumdienām pagaidām ir nepietiekama, tomēr situācija uzlabojas. Laika gaitā vairāk cilvēku novērtē iespēju saņemt nodokļu atvieglojumus, uzkrājot ar privāto pensiju fondu starpniecību.

Dzīvības uzkrājošā apdrošināšana – produkts, kas radīts, lai vienlaikus veidotu naudas uzkrājumu un apdrošinātu dzīvību. Naudas uzkrājums kalpo kā garantants materiālajai neatkarībai, bet ietvertā dzīvības apdrošināšana nodrošina finansiālo aizsardzību ģimenei apgādnieka zaudējuma gadījumā. Dzīvības uzkrājošā apdrošināšana ir diezgan elastīgs produkts, jo katrs var izvēlēties maksājumu apmērus saskaņā ar dzīvības apdrošināšanas līgumu un līguma darbības termiņu, tomēr noteiktos nodokļu atvieglojumus var izmantot, tikai slēdzot līgumu uz vairāk nekā trim gadiem.

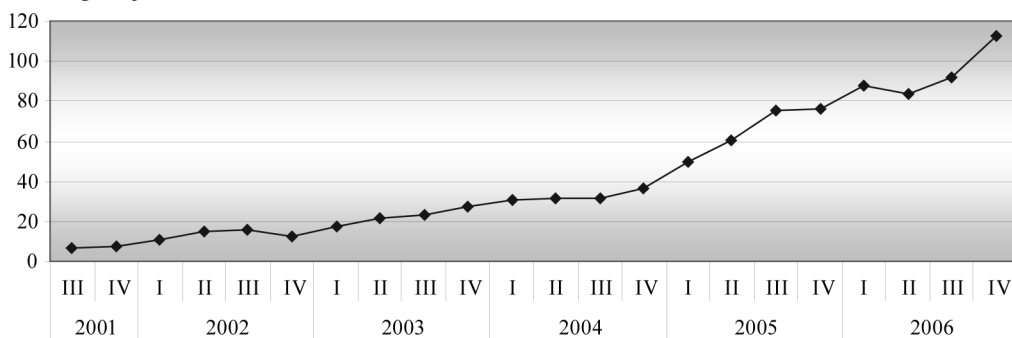
Riska kapitāla investīcijas – iespēja ar speciāli dibināto fondu palīdzību piedalīties nepublico uzņēmumu attīstībā, veicot ilgtermiņa ieguldījumu uzņēmumu pašu kapitālā (vai sniedzot ar pašu kapitālu saistīto aizdevumu), lai veicinātu uzņēmumu straujāku izaugsmi un attīstību. Autors riska kapitāla investīcijas izdala kā atsevišķu ieguldījumu pakalpojumu veidu, jo, kaut arī to būtība līdzinās ieguldījumu fondu darbībai, riska kapitāla nozare netiek regulēta un pakļauta Finanšu un kapitāla tirgus komisijas uzraudzībai, kā arī veicamie ieguldījumi ir ar augstu riska pakāpi un zemu likviditāti.

Individuālā līdzekļu pārvaldīšana – pakalpojums, kas pieejams tikai personām ar lielu naudas līdzekļu apmēru. Parasti klientam tiek veidots individuālais finanšu instrumentu portfelis, kas sastāv no dažādiem instrumentiem. Līdzekļi tiek ieguldīti dažādās valstīs un tirgus segmentos, ievērojot riska mazināšanas principus. Ir ieteicams veidot individuālo portfeli, ja ieguldījuma summa pārsniedz 200 tūkstošus ASV dolāru vai eiro.

Atsevišķu vietu ieguldījumu pakalpojumu vidū ieņem brokeru pakalpojumi un ieguldījumu konsultācijas. Ja klients izmanto visus iepriekšaplūkotos ieguldījumu pakalpojumus, viņš izvēlas tikai ieguldījumu politiku, bet visus investīciju lēmumus izvēlētās politikas ietvaros atstāj ieguldījumu pakalpojumu sniedzēju ziņā. Ja klients izmanto brokeru pakalpojumus, viņš var uzklaut brokeru un konsultantu viedokļus, tomēr visus investīciju lēmumus pieņem pats, un brokeris tikai izpilda attiecīgo klienta rīkojumu.

Nozīmīgāko ieguldījumu pakalpojumu tirgus segmentu analīze

Ieguldījumu fondu nozare Latvijā pēdējos gados strauji aug – aug gan tirgus dalībnieku skaits, gan ieguldījumu fondu aktīvu, gan piedāvāto produktu klāsts. 2005. gadā tika licencēta viena jauna ieguldījumu pārvaldes sabiedrība, bet 2006. gadā – trīs ieguldījumu pārvaldes sabiedrības. 2006. gadā tika dibināti četri jauni ieguldījumu fondi.

1. att. Ieguldījumu fondu aktīvi 2001.–2006. gadā, ceturkšņa beigās, miljonos LVL [3]

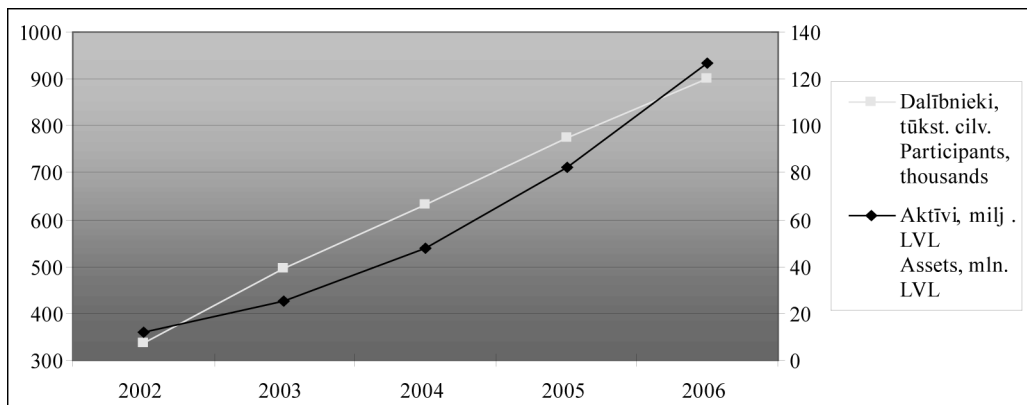
Assets of Mutual Funds in 2001–2006, End of Quarter, Million of LVL

1. attēlā apkopoti no 2001. līdz 2006. gada beigām ieguldījumu fondu aktīvi, kas pieauguši vidēji par 74% gadā. Visstraujākais palielinājums novērots 2003.

gadā, kad aktīvi pieauga par 120%. Iespaidīgu aktīvu pieaugumu var skaidrot ar iedzīvotāju ienākumu pieaugumu un viņu interesi par ieguldījumu fondiem, kā arī ieguldījumu fondu veiksmīgo darbību. 2006. gada 2. ceturksnī ieguldījumu fondu aktīvu apjoms salīdzinājumā ar iepriekšējo ceturksni samazinājās, un šī tendence nav raksturīga. Aktīvu apjoma kritumu var skaidrot ar nelabvēlīgām tendencēm pasaules finanšu tirgū 2006. gada 2. ceturksnī, kad strauji samazinājās vairuma finanšu instrumentu cenas. Tas negatīvi iespaidoja ieguldījumu fondu darbību, un to aktīvi samazinājās. Tomēr 2006. gadā pēdējos divos ceturkšņos situācija finanšu tirgos uzlabojās, un ieguldījumu fondu aktīvi turpināja palielināties, pārsniedzot 2006. gada 1. ceturkšņa līmeni. 2006. gada 4. ceturksnī ieguldījumu fondu aktīvi pirmo reizi vēsturē pārsniedza 100 miljonus LVL.

Kaut arī dati dod pamatu apgalvot, ka ieguldījumu fondu nozare strauji attīstās, reālos pieauguma tempus gandrīz nav iespējams aprēķināt, jo ne visi klienti iegulda Latvijā reģistrētos ieguldījumu fondos. Dažas lielākās Latvijas finanšu grupas (piem., Hansabanka, SEB Unibanka, Nordea, Sampo) piedāvā saviem klientiem ieguldīt līdzekļus ieguldījumu fondos, kuri ir reģistrēti citās ES valstīs un kurus pārvalda šo grupu radniecīgie uzņēmumi. Latvijai iestājoties ES, finanšu pakalpojumu sniegšanas brīvība paredz, ka citā ES dalībvalstī reģistrētos ieguldījumu fondus var piedāvāt Latvijā, pieprasot attiecīgu FKTK atļauju un reģistrējot FKTK ieguldījumu fonda prospekta versiju latviešu valodā. Minētās finanšu grupas izmanto šo iespēju, lai nerādītu to pašu produktu klāstu, kas jau ir izveidots plašākas grupas ietvaros. Reāli Latvijā līdzekļu piesaiste notiek tikai par komisijas maksu, bet pārvaldīšana notiek citā valstī. Respektīvi, Latvijā piesaistītie līdzekļi netiek uzskaitīti Latvijas ieguldījumu fondu aktīvos, kaut arī tie tiek ieguldīti finanšu tirgos ar ieguldījumu fondu starpniecību.

Tikpat grūti ir noteikt reālo aktīvu apjomu, kuru pārvalda individuāli (t. i., individuālos klientu finanšu instrumentu portfeļus). Saskaņā ar Latvijas likumdošanu veikt individuālo līdzekļu pārvaldīšanu var bankas, ieguldījumu pārvaldes sabiedrības un ieguldījumu brokeru sabiedrības. Turklāt banku bilancēs klientu individuālie portfeļi tiek uzrādīti postenī „Aktīvi pārvaldīšanā” kopā ar tā saucamajiem trasta jeb fiduciārajiem darījumiem, kad ieguldītā summa tiek izsniegta ar bankas starpniecību bankas vārdā personai, kuru ir noteicis pats ieguldītājs. Pašlaik nav iespējams atdalīt bilancē šos divus produktus, kas pēc savas būtības ir ļoti atšķirīgi. FKTK arī neapkopu informāciju par tiem līdzekļiem, kurus ieguldījumu pārvaldes sabiedrība pārvalda saskaņā ar individuālajiem līgumiem.

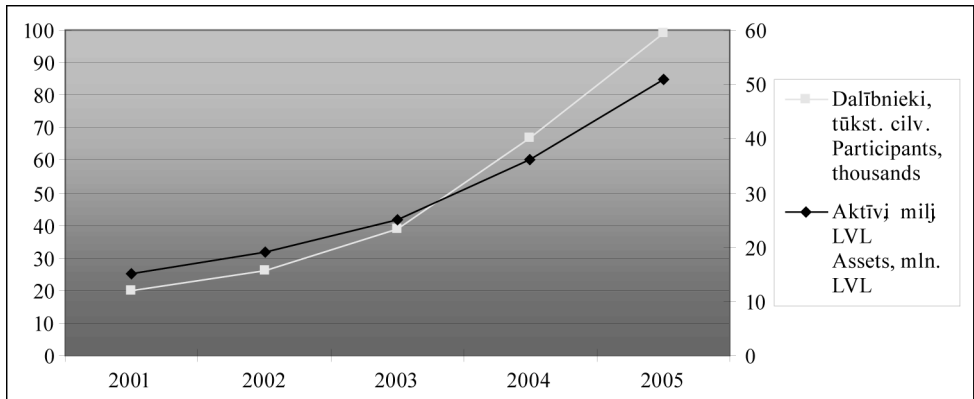
2. att. Otrā pensiju līmeņa dalībnieku skaits un aktīvi 2002.–2006. gadā, perioda beigās [8]

Assets and Number of Participants of 2nd Pension Pillar, 2002–2006, End of Period

2. attēlā apkopota informācija par otrā pensiju līmeņa aktīviem un dalībnieku skaitu 2002.–2006. gadā. Dati liecina, ka dalībnieku skaits katru gadu pieaug un 2006. gada beigās sasniedza 900 tūkstošus cilvēku. Tā kā par otrā pensiju līmeņa dalībnieku kļūst katrs strādājošais, var prognozēt, ka laika gaitā dalībnieku skaits tuvosies strādājošo skaitam valstī, kas pašlaik ir 1,06 miljoni cilvēku (2006. gada beigās [6]).

Aktīvu apjoms, kas uzkrāts otrā pensiju līmeņa ietvaros, 2006. gada beigās bija 127 miljoni latu. Atskaitījums otrajam pensiju līmenim veido noteiktais procents no katra dalībnieka bruto darba algas. Atskaitījumu apjoms, kas noteikts ar likumu „Valsts fondēto pensiju likums”, pakāpeniski pieaug no 2% no bruto darba algas 2001. gadā līdz 10% no bruto darba algas 2010. gadā. Analīzes periodā aktīvi auga vidēji par 81% gadā. Otrā pensiju līmeņa aktīvu pieauguma temps pārsniedza attiecīgo ieguldījumu fondu aktīvu augšanas tempu, jo valstī palielinājās vidējā alga un shēmas dalībnieku skaits. Var prognozēt, ka otrā pensiju līmeņa aktīvu apjoms turpinās palielināties līdz ar vidējās algas palielināšanos valstī, ēnu ekonomikas sektora samazinājumu un atskaitījumu likmes pieaugumu.

3. attēlā apkopota informācija par trešā pensiju līmeņa dalībnieku skaitu un aktīviem 2001.–2006. gadā. Analīzes periodā trešā pensiju līmeņa aktīvi pieauga vidēji par 48% gadā, bet dalībnieku skaits – vidēji par 29% gadā. Kopumā 2006. gada beigās trešā pensiju līmeņa dalībnieku skaits bija 99 tūkstoši un aktīvi – 55 miljoni latu. Kaut arī uzkrātais līdzekļu skaits un aktīvu kopsumma ir ievērojami, tomēr otrajam pensiju līmenim ir vairāk dalībnieku un uzkrāts vairāk līdzekļu, ko pamato obligātais pievienošanās process otrajam pensiju līmenim.

3. att. Trešā pensiju līmeņa dalībnieku skaits un aktīvi 2001.–2006. gadā, perioda beigās [4]

Assets and Number of Participants of 3rd Pension Pillar, 2001–2006, End of Period

Ja salīdzina otrā un trešā pensiju līmeņa dalībnieku skaitu, var secināt, ka vairums iedzīvotāju darbspējīgā vecumā brīvprātīgi neuzkrāj līdzekļus vecumdienām, jo tas saistās ar papildu izdevumiem šodien. Plašāk iedzīvotāju motivāciju uzkrāt un ar to saistītās problēmas autors aplūko nākamajā nodaļā.

Faktori, kas iespējami ietekmēs ieguldījumu pakalpojumu attīstību

Kāda ir Latvijas mājsaimniecību attieksme pret uzkrājumu veidošanu? Kā liecina 2007. gada sākumā veiktais Latvijas Krājbankas pētījums, 40% no iedzīvotājiem uzskata uzkrājumu veidošanu par nesaprātīgu rīcību. Tikai 5% iedzīvotāju spējuši apstiprināt, ka uzkrājumu veidošana ir viennozīmīgi izdevīga un nepieciešama [7].

2006. gada augustā veiktais *Inmind* pētījums norāda, ka galvenie iemesli, kāpēc cilvēki neveido uzkrājumus, ir zems ienākumu līmenis, kura dēļ uzkrāt nav iespējams (25% respondentu; galvenokārt respondenti ar ienākumiem līdz LVL 100 mēnesī), vai arī uzkrāšana tiek uzskatīta par bezjēdzīgu augstās inflācijas, neuzticēšanās finanšu institūcijām un citu iemeslu dēļ (26% respondentu; galvenokārt respondenti ar ienākumiem virs LVL 251) [5].

Divi minētie pētījumi norāda, ka Latvijas mājsaimniecību vidū uzkrājumu veidošanas nepieciešamība tiek vērtēta diezgan skeptiski, turklāt tiek minēti svarīgi faktori, kas var kavēt uzkrājumu veidošanu un ieguldījumu pakalpojumu attīstību Latvijā.

Viens no aspektiem, kāpēc netiek veikti uzkrājumi – neuzticība finanšu institūcijām. Latvijas sabiedrības izglītības līmenis personīgo finanšu vadības jautājumos un uzkrājumu jautājumos ir visai zems. Galvenokārt izglītošanas pasākumus veic privātās finanšu iestādes, reklamējot savus produktus, bet valdības iestādes tajā neiesaistās. Ir nepieciešams izglītēt iedzīvotājus par uzkrājumu veidošanu, jo tas nav tikai privāto iestāžu peļņas, bet visas sabiedrības labklājības jautājums. Valdībai kopā ar privātām institūcijām jāveido izglītības pasākumi

finanšu jomā, un, ja skaidrojumi par uzkrājumu būtību nāks no valdības iestādēm, tas automātiski paaugstinās iedzīvotāju uzticību šiem produktiem, kā arī dos pozitīvo signālu, ka valdība un finanšu iestādes strādā ar vienotu mērķi šajā jomā – dot mājsaimniecībām iespēju efektīvāk uzkrāt un labāk izmantot savus aktīvus. Šeit apsveicama ASV iniciatīva: kursu par personīgo finanšu vadību grib iekļaut pat vidusskolu programmās.

Iedzīvotāji apgalvo, ka neveido uzkrājumus, jo ir augsts inflācijas līmenis. Pēc CSB datiem, inflācija 2004. gadā bija 6,2%, 2005. gadā – 6,7%, 2006. gadā – 6,5% un 2007. gada februārī – 7,3%. No otras puses, ilgtermiņa vidējās svērtās procentu likmes latos piesaistītajiem noguldījumiem bija 4,8% 2004. gadā, 4,0% – 2005. gadā, 4,3% – 2006. gadā un 5% 2007. gada februārī [6]. Var secināt, ka pēdējo trīs gadu laikā depoziiti nespēja segt inflāciju.

Pašlaik vienīgā metode, ar kuru valsts veicina iedzīvotājus veidot uzkrājumus – nodokļu atvieglojumi. Atvieglojumi attiecas uz pensiju fondiem (3. pensiju līmenis) un ilgtermiņa dzīvības apdrošināšanu (kontrakti ar ilgumu virs 5 gadiem). Saskaņā ar pašreizējām normām, ja iemaksas šo uzkrājumu ietvaros nepārsniedz 10% no bruto ienākumiem gada laikā, no valsts var saņemt pārmaksāto iedzīvotāju ienākuma nodokli, respektīvi, var atgūt 25% no ieguldījuma summas. Pēc FKTK datiem, 2006. gada beigās 3. pensiju līmeņa dalībnieku skaits bija ap 100 tūkstošiem cilvēku, bet 2. pensiju līmeņa (obligāta dalība) ap 900 tūkstošiem iedzīvotāju. Tātad iedzīvotāji neredz lielu motivāciju uzkrāt brīvprātīgi, pat saņemot nodokļu atlaides. Par iemeslu var būt zems ienākumu līmenis, slikta informētība par nodokļu atgūšanas iespējām, kā arī fakts, ka pensiju un dzīvības apdrošināšanas produkti, no kuriem var atgūt nodokļus, ir ar ilgtermiņa ievirzi un līdz ar to nelikvidi īsā un vidējā termiņā.

Lai uzlabotu situāciju, pēc autora domām, jāatvieglo nodokļu atgūšanas procedūra, piemēram, datus par iedzīvotāju uzkrājumiem 3. pensiju līmeņa vai dzīvības apdrošināšanas jomā var sniegt finanšu starpnieki, un, pamatojoties uz viņu ziņojumiem, iedzīvotājiem tiks atmaksāti nodokļi. Var paaugstināt maksimālo summu, no kuras var atgūt nodokļus līdz 15–20% no bruto ienākumiem, kas dos motivāciju uzkrāt vairāk. Pašlaik motivācija acīmredzami ir ierobežota ar 10% ienākumiem. Svarīgs lēmums, ko var pieņemt – pielīdzināt uzkrājumus ar ieguldījumu fondu starpniecību 3. pensiju līmeņa uzkrājumiem un dzīvības apdrošināšanas uzkrājumiem. Pat tad, ja nosaka par minimālo dalības laiku ieguldījumu fondā 6 mēnešus vai vienu gadu (var arī ilgāku periodu), iedzīvotājiem šāda iespēja varētu likties diezgan pievilcīga, jo tik un tā parasti investīcijas ieguldījumu fondos netiek veiktas uz īsāku laiku. Turklāt finanšu iestādēs pašlaik ir plaši attīstītas kredītēšanas iespējas pret ieguldījumu fondu apliecību ķīlu, kas saglabā šāda instrumenta nosacīto likviditāti arī laika posmā, kad ieguldījums nevar tikt izņemts.

Pēdējos gados par izdevīgu ieguldījumu instrumentu tika uzskatīts nekustamais īpašums. Tomēr nekustamā īpašuma – ieguldījumu instrumenta loma – tuvākajos gados var mazināties, jo jau pašlaik ir sasniegts diezgan augsts cenu līmenis, un turpmāk šādi ieguldījumi var nebūt tik ienesīgi kā iepriekš, negatīvā scenārija ietvaros cenas pat var ievērojami samazināties. Stabilizējoties nekustamā īpašuma tirgum, tuvākajā laikā spekulatīvās naudas plūsmas tiks novirzītas uz citiem ekonomikas segmentiem,

kas var potenciāli paaugstināt pieprasījumu pēc ieguldījumu pakalpojumiem un veicināt šīs sfēras attīstību.

Secinājumi un priekšlikumi

Latvijā finanšu institūcijas piedāvā plašu ieguldījumu pakalpojumu klāstu. No tiem nozīmīgākie – ieguldījumu fondi, otrais un trešais pensiju līmenis. Nozīmīgs Latvijas iedzīvotāju skaits neveido uzkrājumus. Par iemesliem tiek minēti zemi ienākumi, augsta inflācija un neuzticēšanās finanšu iestādēm. Nākotnē situācija uzkrājumu jomā var uzlaboties un ieguldījumu pakalpojumu tirgus attīstīsies, ja valdība pretinflācijas pasākumu ietvaros pievērsīs uzmanību uzkrājumu veicināšanai. Pieprasījumu pēc ieguldījumu pakalpojumiem var pozitīvi ietekmēt arī naudas plūsmas no nekustamo īpašumu tirgus.

Valdībai, īstenojot inflācijas mazināšanas pasākumus, nepieciešams pievērst uzmanību sabiedrības izglītošanai investīciju jautājumos, paplašināt nodokļu atgūšanas iespējas no summām, kas ieguldītas dažādos finanšu produktos. Iedzīvotājiem ieteicams piesardzīgi vērtēt nekustamo īpašumu tirgus attīstības perspektīvas un diversificēt savus ieguldījumus, veidojot uzkrājumus arī ar finanšu instrumentu palīdzību.

Literatūra

1. Latvijas Republikas Valsts fondēto pensiju likums.
Pieejams: http://www.fktk.lv/lv/likumdosanas_akti/pensiju_fondi/likumi/valsts_fondeto_pensiju_likums
2. Latvijas Republikas Finanšu ministrija. Ziņojums par patēriņa cenu inflācijas attīstību un samazināšanas priekšlikumiem, 2007. Pieejams: <http://www.fm.gov.lv/inflacija/zinojums.doc>
3. Latvijas Republikas Finanšu un kapitāla tirgus komisija. Ieguldījumu pārvaldes sabiedrības 2006. g. 4. ceturksnī. Pieejams: http://www.fktk.lv/lv/statistika/finansu_instrumentu_tirgus/ceturksna_parskati/20061231_ieguldijumu_parvaldes
4. Latvijas Republikas Finanšu un kapitāla tirgus komisija. Privāto pensiju fondu darbība 2006. g. 4. ceturksnī. Pieejams: http://www.fktk.lv/lv/statistika/pensiju_fondi/ceturksna_parskati/20061231_privato_pensiju_fondu
5. Kazāks, M., Stikuts, D. *Uzkrājumu veidošana – gudrāka nākotne iedzīvotājiem un valstij*. Hansabanka, 2007. Pieejams: <http://www.hansabanka.lv/docs/materiali.php?nmid=0&naid=2>
6. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: www.csb.lv
7. Latvijas Krājbanka. Pieejams: www.lkb.lv
8. Pensiju mājaslapa. Pieejams: www.manapensija.lv

Summary

Latvian economy has experienced rapid development in recent years converging with EU. Household income has risen at a rapid pace and more people start to demand different investment services and products, including mutual funds, pension funds and life insurance. Despite the improving economic situation, large number of Latvian inhabitants do not set aside savings. Savings should be one of the main long term capital sources for investments in economy, that is why it is important to encourage saving. The main goal of the paper is to examine investment services market and investment products in Latvia and identify possible measures to encourage the saving process.

Key words: *investment services, savings, anti-inflation plan, mutual funds, pension funds.*

Tehnoloģiskais progress Latvijā: Koba-Duglasa ražošanas funkcijas lineārā un nelineārā modelēšana

Technology Progress in Latvia: Estimation of Linear and Non-Linear Cobb-Douglas Production Function

Aleksejs Meļihovs

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: Aleksejs.Melihovs@bank.lv

Lai gan tehnoloģiskais progress ir process, ko nevar novērtēt ar statistikas datiem, Koba-Duglasa ražošanas funkcijas novērtēšanai izmanto lineārās modelēšanas metodes. Šī darba mērķis ir izvirzīt alternatīvu metodi tehnoloģiskā procesa un Koba-Duglasa ražošanas funkcijas novērtēšanai, kas balstīta uz nelineārās modelēšanas paņēmieniem. Šim nolūkam tiek izmantots Kalmana filtrs. Salīdzinot ar lineāro modelēšanu, tika iegūti atšķirīgi koeficienti, kas ir pēc modeļa konstrukcijas nenobīdīti un daudz tuvāki citu Eiropas valstu Koba-Duglasa ražošanas funkcijas parametriem.

Atslēgvārdi: Latvija, Koba-Duglasa ražošanas funkcija, Kalmana filtrs, tehnoloģiskais progress.

Ievads

Koba-Duglasa ražošanas funkcija (tālāk tekstā – K-D ražošanas funkcija) ir ļoti izplatīta ekonomikas pētījumos, analizējot ražošanas faktoru (kapitāla un darbaspēka) atdevi, kā arī novērtējot tehnoloģiskā procesa līmeni un tendenci valstī. K-D ražošanas funkcijas novērtēšanai vispārpieņemts izmantot lineārās modelēšanas metodes. Šī darba mērķis ir izvirzīt alternatīvu metodi tehnoloģiskā procesa un Koba-Duglasa ražošanas funkcijas novērtēšanai, kas balstās uz nelineārās modelēšanas paņēmieniem. Veikts lineārā K-D ražošanas modeļa novērtējums, kura rezultāti salīdzināti ar nelineārā modeļa novērtēšanas rezultātiem.

K-D ražošanas funkcija

Ražošanas funkcijas novērtēšanai visbiežāk lieto standartu K-B ražošanas funkciju ar konstantu mēroga atdevi (*constant returns of scale*), kura ir šāda:

$$Y_t = A_t K_t^\alpha L_t^{1-\alpha}, \quad (1)$$

kur Y_t ir IKP salīdzināmajās cenās, A_t – kopējais faktoru ražīgums jeb tehnoloģiskais progress, K_t – reālais uzkrātā kapitāla apjoms, L_t – darbaspēks ekonomikā, α – kapitāla atdeve.

Jautājums par lineārās vai nelineārās modelēšanas izmantošanu rodas, ja sāk izvirzīt pieņēmumus par to, kā laika gaitā attīstās tehnoloģiskais progress. Tas saistīts ar to, ka pēc savas būtības tehnoloģiskais progress izpaužas kā funkcija no ražošanas faktoru (kapitāla (K) un darbaspēka (L) jaudu izmantošanas (U) un efektivitātes (E) līmeņa:

$$A_t = (U_K E_K)^\alpha (U_L E_L)^{1-\alpha}, \quad (2)$$

kas nav novērtējami ar pieejamiem statistikas datiem.

Vispārpieņemts tehnoloģisko progresu modelēt lineārajā veidā, kad tās pieaugums ir atkarīgs no laika un konstanta pieauguma tempa. Šāda modeļa novērtēšanu īsteno ar mazāko kvadrātu metodes (tālāk tekstā – MKM) palīdzību. Modelējot K-D ražošanas funkciju lineārajā veidā, pieņem, ka kopējā faktoru ražīguma attīstība laika gaitā jeb tehnoloģiskais progress tiek noteikts šādi:

$$A_t = A_0 e^{t\beta + \varepsilon_t}, \quad (3)$$

kur A_0 ir sākotnējais tehnoloģijas līmenis, e – eksponents, t – produktivitātes tendence, kas atkarīga no laika, β nosaka produktivitātes tendences pieaugumu, ε_t ir novērtējuma kļūda – stohastisks process.

Apvienojot vienādojumus (1) un (3) un logaritmējot tos, dabūjam vienādojumu, ko izmanto lineārajā modelēšanā, vērtējot ražošanas faktoru atdevi un tehnoloģisko procesu:

$$\log(Y_t) = a + \beta t + \alpha \log(K_t) + (1-\alpha) \log(L_t) + \varepsilon_t. \quad (4)$$

Ņemot vērā faktu, ka tehnoloģiskais progress ir nenovērojams process, pastāv iespēja izmantot speciālas, nenovērojamo procesu novērtēšanai piemērotas metodes, kas balstās uz nelineāro programmēšanu. Noteicot tehnoloģisko progresu nelineārajā modelēšanā, tās attīstība laika gaitā tika modelēta kā stohastisks process ar konstantu

pieaugumu, kas ir iegūts pēc šādiem pārveidojumiem: tā kā $A_t = A_0 e^{\sum_{s=1}^t \varepsilon_s}$ (tehniskais progress sastāv no ilgtermiņa komponentes un stohastiska procesa, ko raksturo ε_t), varam secināt, ka $\frac{A_t}{A_{t-1}} = e^{\gamma_t - (t-1)\gamma_{t-1} + \varepsilon_t}$. Tā kā tika pieņemts, ka tehnoloģiskais process

ir konstants ($\gamma_t = \gamma_{t-1}$), iegūstam šādu sakarību:

$$A_t = A_{t-1} e^{\gamma_{t-1} + \varepsilon_t}. \quad (5)$$

Logaritmējot (1) un (5) vienādojumus un apvienojot ar tehnoloģiskā progresa pastāvīgās izaugsmes nosacījumu, iegūstam tehniski aprēķināmo sistēmu, kas tika novērtēta ar Kalmana filtra palīdzību (sīkāk par lietoto metodoloģiju sk., piemēram, Hamiltona rakstā [3]):

$$\log(Y_t) = \log(A_t) + \alpha \log(K_t) + (1-\alpha) \log(L_t) + \varepsilon_{1t}, \varepsilon_{1t} \sim iid(0, \sigma_{\varepsilon_1}^2), \quad (6)$$

$$\log(A_t) = \log(A_{t-1}) + \gamma_{t-1} + \varepsilon_{2t}, \varepsilon_{2t} \sim iid(0, \sigma_{\varepsilon_2}^2), \quad (7)$$

$$\gamma_t = \gamma_{t-1}. \quad (8)$$

Pēc būtības, (6)–(8) vienādojumu sistēmas K-D ražošanas funkcijas attēlojums ir līdzīgs kā (4) vienādojumā, ar atšķirību, ka tehniskais progress netiek pieņemts kā lineārs, bet kā nejausās klejošanas process ar novirzi. Papildu atšķirība ir tāda, ka (6)–(8) vienādojumu sistēmā parādās vēl viens svarīgs faktors, kas atspoguļo šokus no piedāvājuma puses – ε_t , turpretī standarta lineārā specififikācija pieņem, ka eksistē tikai tehnoloģiskie šoki.

Izmantojamie dati un modeļu novērtēšanas rezultāti

Nodarbināto skaita datu avots ir darbaspēka apsekojumi. Līdz 2002. gadam darbaspēka apsekojumi tika veikti reizi pusgadā, un ceturkšņa dati par šiem rādītājiem līdz 2002. gadam nav pieejami. Nodarbinātības datu laukrinda periodam līdz 2002. gadam tika interpolēta.¹ Kapitāls K_t tika uzskaitīts šādi: uzkrātais kapitāls, ņemot vērā kapitāla līmeni 1994. gada beigās, investīcijas pamatkapitālā un amortizācijas līmeni, kas ir vidējais amortizācijas līmenis laika periodā. Visās ekonometriskajā modelēšanā izmantotajās laukrindās tika konstatēta sezonālitate, kura tika izņemta ar *Census-X12* algoritma palīdzību.

1. tabula

Lineārā modeļa novērtēšanas rezultāts

Linear Model Estimation Results

Metode: Mazāko kvadrātu Method: Least Squares				
Izlaše: Sample:	1995Q1 2004Q4			
Novērojumu skaits: Included observations:	40			
$\log(Y_t) = a + \beta t + \alpha \log(K_t) + (1 - \alpha) \log(L_t) + \varepsilon_t$				
	Koeficients Coefficient	Standartklūda Std. Error	t-statistika t-Statistic	Varbūtība Prob.
a	-0,387	0,063	-6,094	0,000
β	0,008	0,002	4,508	0,000
α	0,228	0,068	3,329	0,002
Koriģētais determinācijas koeficients Adjusted R-squared	0,994	Akaike informācijas kritērijs Akaike info criterion		-5,625
Regresijas standartklūda S.E. of regression	0,014	Švarca kritērijs Schwarz criterion		-5,498
Logaritmētā ticamība Log likelihood	115,491	Durbina-Vatsona statistika Durbin-Watson stat		0,848

Novērtējot (4) vienādojumu ar MKM, tika iegūti rezultāti (sk. 1. tab.), kas lielā mērā ir līdzīgi D. Stikuta novērtējumam [3]. No 1995. līdz 2002. gadam D. Stikuts novērtēja kapitāla atdevi IKP 22,5% līmenī un tehnoloģiskā progresa ilgtermiņa

¹ Detalizēta informācija par datu interpolācijā izmantotajiem pieņēmumiem saņemama no pētījuma autoriem pēc pieprasījuma.

izaugsmes tempu ap 3,6% gadā. Līdzīgais modelis laika posmā no 1995. līdz 2004. gadam sniedz līdzīgus rezultātus: kapitāla atdeve ir 22,8% un tehnoloģiskā progresa ilgtermiņa izaugsmes temps – ap 3,2% gadā.

Lai gan vienādojuma novērtētie koeficienti ir nozīmīgi pie 1% statistikas nozīmīguma līmeņa, Durbina-Vatsona statistika (0,848) norāda, ka uz t-statistikām nevaram paļauties, kā arī uz modeļa neprecīzu specifiku. Tomēr kļūdu autokorelācija (uz to norāda arī Durbina-Vatsona statistika) šajā gadījumā netiek uzskatīta par negatīvu parādību, jo pēc modelēšanas tā ir ražošanas funkcijas dinamiskā daļa, kas ietver informāciju par nobīdi no ilgtermiņa tendences. Lai gan kļūdu autokorelācija tiek izskaidrota, modeļa statistika liecina par iespējamo koeficientu nobīdi.

2. tabula

Nelineārā modeļa novērtēšanas rezultāts**Non-Linear Model Estimation Results**

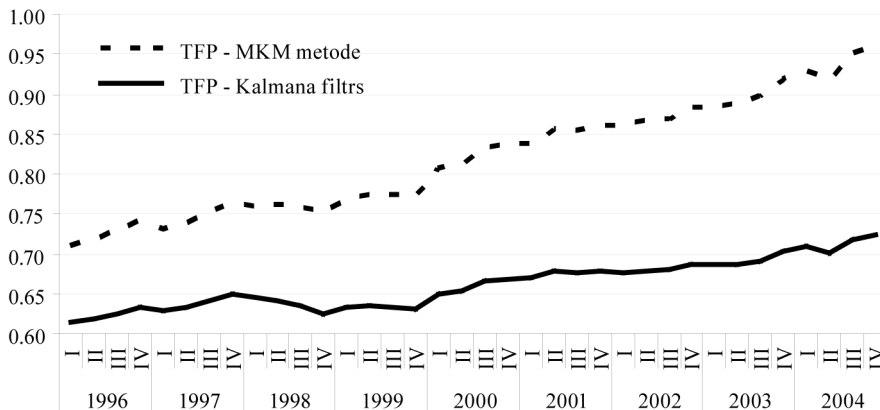
Metode: Maksimālā ticamība (Markvarta metode) Method: Maximum likelihood (Marquardt)				
Izlaše: Sample:	1995Q1 2004Q4			
Novērojumu skaits: Included observations:	40			
Konverģence sasniegta pēc 14 iterācijām Convergence achieved after 14 iterations				
$\log(Y_t) = \log(A_t) + \alpha \log(K_{t-1}) + (1-\alpha) \log(L_t) + \varepsilon_{1t}$ $\log(A_t) = \log(A_{t-1}) + \gamma_{t-1} + \varepsilon_{2t}$ $\gamma_t = \gamma_{t-1}$				
	Koeficients Coefficient	Standartklūda Std. Error	z-statistika z-Statistic	Varbūtība Prob.
α	0,378	0,110	3,440	0,001
$\sigma_{\varepsilon_{1t}}$	-10,386	0,891	-11,661	0,000
$\sigma_{\varepsilon_{2t}}$	-9,302	0,584	-15,925	0,000
	Vērtība perioda beigās Final State	VSK ^a Root MSE	z-statistika z-Statistic	Varbūtība Prob.
$\log(A_t)$	-0,320	0,011	-29,245	0,000
γ_t	0,005	0,002	2,963	0,003
Ticamības logaritms Log likelihood	85,280	Švarca kritērijs Schwarz criterion		-3,987
Akaike informācijas kritērijs Akaife info criterion	-4,114	Hanana-Kvinna kritērijs Hannan-Quinn criter.		-4,068

^a Vidējās kvadrātiskās standartklūdas kvadrātsakne

Novērtējot vienādojumu (6)–(8) sistēmu ar Kalmana filtra palīdzību, kas balstās uz nelineāro optimizāciju, tika iegūti atšķirīgi rezultāti (sk. 2. tab.). Vienādojuma novērtētie koeficienti ir nozīmīgi pie 1% statistikas nozīmīguma līmeņa. Kapitāla

atdeve ir novērtēta 37,8% līmenī, kas ir lielāks par ar MKM novērtēto rezultātu, un tehnoloģiskā progresa ilgtermiņa izaugsmes temps ir ap 2,0% gadā (mazāks nekā MKM lietošanas gadījumā).

Ar dažādām pieejām novērtēta tehnoloģiskā progresa attīstība Latvijā redzama 1. attēlā.

1. att. Tehnoloģiskā progresa dinamika Latvijā
Technology Progress Dynamics in Latvia

Izpētot, kādi rezultāti tika iegūti, novērtējot K-D ražošanas funkciju citās Eiropas valstīs, salīdzinājumam var minēt šādus rezultātus: kapitāla atdeve eirozonai tika novērtēta 41% līmenī [2]; Francijai kapitāla atdeve tika novērtēta 36% līmenī un TFP pieaugums – 1,2% gadā [1], Igaunijai kapitāla atdeve tika novērtēta 37% līmenī [4], bet Lietuvai – 36% [5]. Kā redzams, no iepriekšminētiem novērtējumiem, ar nelineārās modelēšanas iegūtie rezultāti Latvijai ir līdzīgi Eiropas valstīm – tas ir vēl papildus nelineārās pieejas pareizības apliecinājums.

Galvenie secinājumi

Novērtējot K-D ražošanas funkciju ar lineāri un nelineāri modelētu ražīgumu, tika iegūti visai atšķirīgi rezultāti. Novērtējot K-D ražošanas funkciju ar Kalmana filtra palīdzību, kapitāla atdeve tiek novērtēta apmēram 37,8% līmenī, kas ir augstāka nekā MKM novērtētā, un tehnoloģiskā procesa ilgtermiņa pieaugums apmēram 2,0% gadā, – tas ir zemāks nekā MKM lietošanas rezultātā iegūtais. Kapitāla atdeves līmenis apmēram atbilst citās Eiropas valstīs novērojamam lielumam; tas liecina par nelineārās pieejas pareizību.

Literatūra

1. Boissay, F., Villetelle, J.-P. *The French Block of the ESCB Multi-Country Model*. Working Paper № 456. European Central Bank, 2005, p. 13.
2. Fagan, G., Henry, J., Mestre, R. *An Area-Wide Model (AWM) for the Euro Area*. European Central Bank, 2001, p. 14.
3. Hamilton, J. *Time Series Analysis*. Princeton University Press., 1994, p. 372–408.
4. Kattai, R. *EMMA – a Quarterly Model of the Estonian Economy*. Working Paper № 12. Eesti Pank, 2005, p. 9.
5. Stikuts, D. *Latvijas faktiskā un potenciālā ražošanas apjoma starpība: aprēķins un lietojums*. Latvijas Banka, 2003/2, 2003.

Summary

Despite technological progress is a non-observable process, Cobb-Douglas production function traditionally is estimated via linear modeling. This paper is devoted to an alternative approach to Cobb-Douglas production function estimation that is based on the non-linear programming, which is more appropriate for the non-observable process estimation. For this purpose the Kalman filter has been applied. Estimation of Cobb-Douglas production function with non-linear model provides different results than in the case of linear model estimation. Estimated results are unbiased due to assumptions made during the modelling process and are closer to the Cobb-Douglas production function estimation results in other European countries.

Key words: *Latvia, Cobb-Douglas production function, Kalman filter, technology progress.*

Grāmatveža profesijas attīstība Latvijā *The Development of Accountants in Latvia*

Inta Millere

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Grāmatvedības institūts
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Inta.Millere@lu.lv

Veiksmīga saimnieciskā darbība nav iespējama bez grāmatvedības, bet savukārt kvalitatīvu grāmatvedības darbību spēj nodrošināt tikai profesionāls grāmatvedis.

Atslēgvārdi: grāmatvedis, uzskaitvedis, rēķinvedis, grāmatvedība.

Raksta mērķis ir pētīt un analizēt grāmatveža profesijas attīstību Latvijā, aplūkojot grāmatveža profesiju Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, kā arī pašreizējā tās attīstības stadijā un sniegt priekšlikumus turpmākai profesijas pilnveidošanai.

Pētījuma metodes. Rakstā ir izmantotas ekonomiskās analīzes un salīdzināšanas metodes, kā arī statistikas metodes, pētot un izvērtējot normatīvo aktu prasības un citus literatūras avotus, kā arī apkopojot statistikas pētījumus.

Grāmatveža profesija ir sena un cienījama. Līdz ar cilvēces, valstu, ekonomikas un uzņēmumu attīstību paralēli arī turpina attīstīties grāmatveža profesija.

Grāmatveža profesijas attīstības pirmsākumi jau meklējami senajās civilizācijās. Uzskaites darbinieki senatnē bija augsti godāti. Uzskaiti dēvēja par dievu noslēpumu. Senajā Ēģiptē faraona harēma “galvenais grāmatvedis” bija Neferhoteps, kuru visi ļoti cienīja. Vēl augstāk tika vērtēti tikai slepenpadomnieki un priesteri [17, 7].

Grāmatveža profesijai ir dziļas saknes ne tikai tādēļ, ka tā ir viena no senākajām profesijām, bet galvenokārt tāpēc, ka rakstu māksla un salīdzināšana pirmoreiz tika izmantota kā uzskaites instruments. Ēģiptieši un babilonieši lietoja rakstību, lai pierakstītu uzskaites informāciju. Vēsturnieks V. Djurants atzīmē, ka rakstība sākotnēji kalpoja grāmatvedības vajadzībām un kļuva nepieciešama sakarā ar pilsētu izaugsmi un dievnamu ekonomiku [17, 12].

Attīstoties prasībām pēc uzskaites, uzskaites darbinieku profesija bija radusies jau pirms mūsu ēras un tika izmantota Senajā Grieķijā, Babilonijā, Senajā Romā un citur. Grāmatvedības vēstures pētnieki atzīmē, ka pirmais grāmatvedis, kuru 1498. gadā oficiāli iecēla šajā amatā, bija Hristofors Štefers [5, 10].

Pirmo reizi vēsturē grāmatvežu biedrība tika izveidota 1581. gadā Venēcijā [18, 35], un tajā pašā gadā Venēcijā nodibināja arī grāmatvežu augstskolu. No 1650. gada Skotijā virsgrāmatvedis tika uzskatīts par līdzvērtīgu zvērinātam advokātam.

Cik zināms, visvecākā zvērināta virsgrāmatveža apliecība izdota 1720. gadā Kārlim Suellam Londonā [11, 49]. 1773. gadā Edinburgas rokasgrāmatā minēti 7 grāmatveži. Sākoties rūpniecības revolūcijai, radās arī profesionāli grāmatveži. 19. gadsimta sākumā katrā lielākajā Anglijas un Skotijas pilsētā bija ne vairāk kā piecdesmit grāmatvežu [18, 35].

Tika izveidotas vairākas grāmatvedības komitejas, biedrības un asociācijas. 1854. gadā Anglijas karalis apstiprināja statūtus virsgrāmatvežu biedrībai Edinburgā. 1880. gadā tika izveidots Anglijas un Velsas zvērinātu virsgrāmatvežu institūts. Sekojot Anglijas piemēram, 1880. gadā Kanādā, Monreālā, arī tika apstiprināti standarti Virsgrāmatvežu savienībai [11, 49]. Arvien vairāk palielinājās grāmatveža profesijas prestižs.

Pie grāmatveža profesijām bez grāmatvežiem var uzskatīt arī citas pielīdzinātās profesijas, kuru pārstāvji arī veic grāmatvedības pienākumus, piemēram, uzskaitvedis, rēķinvedis.

Svarīga loma grāmatveža profesijai bija arī Latvijas brīvvalsts laikā. Latviešu konversācijas vārdnīcā norādīts, ka “grāmatvedis – uzņēmuma vai iestādes kalpotājs, kam uzticēta grāmatvedība un kas to veic patstāvīgi. Par grāmatvedi nesauc palīgus, kas nodarbināti grāmatvedībā blakusdarbos. (..) Latvijā izšķir grāmatvežus un rēķinvežus. Lielos uzņēmumos ar plašiem apgrozījumiem parasti strādā daudz grāmatvežu, un uzraudzība par grāmatojumiem, grāmatu noslēgšanu un bilances uzstādīšanu piekrīt vecākam grāmatvedim, t. s. virsgrāmatvedim, kas nes atbildību. Arī pats uzņēmējs ir līdzatbildīgs” [13, 10485, 10489]. Ja šajā grāmatveža definējumā ietverta prasība, proti, ka virsgrāmatvedis ir atbildīgs par grāmatvedības kārtošānu, salīdzinām ar šodienas prasībām, tad, kā tas ir norādīts likuma “Par grāmatvedību” 2. pantā – par grāmatvedības kārtošānu ir atbildīgs uzņēmuma vadītājs [2, 2. p.]. Tātad pašlaik, raugoties no sabiedrības ieinteresētības viedokļa, no grāmatveža netiek prasīta nekāda atbildība, ja nu vienīgi uzņēmums, kurā strādā grāmatvedis, pats pēc savas iniciatīvas ir noslēdzis atsevišķu līgumu ar grāmatvedi, kurā ietverta atbildība. 1939. gada “Likumā par tirdzniecības grāmatvedību” bija prasība, ka inventārs un bilance, kas bija obligāti iesniedzamie pārskati, jāparaksta arī uzņēmuma grāmatvedim [3, 6. p.]. Pašlaik “Gada pārskatu likumā”, kas nosaka gada pārskatu parakstīšanas prasības, nav ietverta prasība, ka gada pārskats būtu jāparaksta arī grāmatvedim [1, 61. p.].

Turpinot aplūkot grāmatveža profesijas attīstību Latvijas brīvvalsts laikā, jāatzīmē, ka gadu pēc Latvijas valsts proklamēšanas, kara apstākļos, 1919. gada 16. decembrī notika Latvijas Grāmatvežu savienības organizēšanas sapulce [11, 51]. 1920. gada 7. janvārī tika pieņemti statūti, un 1920. gada 21. janvārī Latvijas Grāmatvežu savienību (turpmāk – Savienība) reģistrēja Apgabaltiesa. Pirmā biedru pilnsapulce notika 1920. gada 22. februārī, un tajā laikā Savienībā bija iestājušies 165 biedri. Pirmā valde, kurā bija deviņi locekļi, par valdes priekšsēdētāju ievēlēja Žani Sproģeri. Jau pirmajā valdes sēdē, kas notika 1920. gada 26. februārī, tika pievērsta uzmanība visiem svarīgajiem jautājumiem, ar kuru realizēšanu turpmāk nodarbojās Savienība. Latvijas grāmatvežu savienība nodarbojās ar grāmatvedības kursu organizēšanu, zvērinātu grāmatvežu institūta dibināšanu, referātu, priekšlasījumu un diskusiju vakaru organizēšanu, kā arī ar algu tarifu izstrādāšanu grāmatvežiem [12, 23].

Par Latvijas Grāmatvežu savienības valdes locekļiem tās pirmajos darbības gados ir bijuši gan tās pirmais valdes priekšsēdētājs Žanis Sproģeris, gan arī Pēteris Mežulis, Pēteris Graudiņš, Aleksandrs Kallas, bet ilgstoši – Paulis Ērglis [9, 94]. Paulis Ērglis bija Latvijas Grāmatvežu savienības valdes priekšsēdētājs no 1925. gada līdz 1937. gada maijam un arī vēlāk turpināja darboties kā valdes loceklis. Viņš darbojās arī kā grāmatvedis-eksperts un bija žurnāla “Latvijas Grāmatvedis un Eksperts” atbildīgais redaktors. Par nopelniem sabiedriskajā darbā apbalvots ar 5. šķiras Triju zvaigžņu ordeni un citiem ordeņiem un goda zīmēm [14, 231].

1934. gadā P. Ērglis rakstīja: “Latvijas Grāmatvežu savienības biedru skaits, kurš komplektējas pa lielākai daļai no bezpartejiskiem pilsoņiem (..) nekad nav pārsniedzis skaitli 300, kaut gan Latvijā strādā vairāk tūkstošu grāmatvežu” [6, 33]. Latvijas Grāmatvežu savienībai bija izveidota plaša zinātniskā bibliotēka, un tā izdeva žurnālu “Latvijas Grāmatvedis un Eksperts”, kurš bija vienīgais Latvijā, kas apskatīja dažādus grāmatvedības un ekspertīzes jautājumus [6, 35].

Pie Latvijas Grāmatvežu savienības 1930. gada 11. martā bija izveidota grāmatvežu ekspertu sekcija, par kuras biedriem varēja kļūt tikai Latvijas Grāmatvežu savienības biedri ar augstskolas Tautsaimniecības fakultātes izglītību un piecu gadu grāmatveža praksi vai arī ar speciālu vidējo izglītību un 15 gadu grāmatveža praksi, pie tam praksē ieskaitīja tikai patstāvīgā un atbildīgā grāmatveža darbā nokalpoto laiku [10, 28, 29].

Grāmatvežu algas pirmās Latvijas laikā bija atšķirīgas valsts iestādēs un privātajos uzņēmumos. Piemēram, valsts iestādēs grāmatvežu atalgojums gan 1936., gan 1938. gadā svārstījās no 144 LVL līdz 494 LVL – atkarībā no valsts iestādes lieluma un grāmatveža šķiras. Valsts iestādēs bija nodarbināti I, II un III šķiras grāmatveži, kā arī vecākie grāmatveži un virsgrāmatveži. Pilsētu pašvaldības grāmatvežu algas bija atkarīgas no iedzīvotāju skaita un svārstījās no 97 LVL līdz 416 LVL. Privātajos uzņēmumos bija nodarbināti grāmatveži un virsgrāmatveži, kā arī rēķinveži. Rūpniecības uzņēmumu grāmatvežu maksimālais algas apmērs bija ievērojami lielāks kā valsts iestādēs un pašvaldībās. Grāmatvežu algas uzņēmumos bija atkarīgas no uzņēmuma lieluma, un tās 1936. gadā bija robežās no 80 LVL līdz 850 LVL, bet 1938. gadā – no 100 LVL līdz 980 LVL, pie tam vīriešu grāmatvežu darbs tika labāk atalgots nekā sievietes, jo vīriešiem atalgojums 1936. gadā bija no 80 LVL līdz 850 LVL, 1938. gadā – no 100 LVL līdz 980 LVL, bet sievietēm 1936. gadā – no 80 LVL līdz 500 LVL, bet 1938. gadā – no 90 LVL līdz 550 LVL. Virsgrāmatvežiem bija ievērojami lielāks atalgojums – robežās no 300 LVL līdz 1575 LVL, bet rēķinvežiem – no 75 LVL līdz 500 LVL [7, 116, 117 un 8, 154].

Latvijas brīvvalsts laikā tika pievērsta uzmanība arī tādām jautājumam kā grāmatveža profesionālā ētika, kuras ievērošanā, kā to var spriest no valdes priekšsēdētāja Žaņa Sproģera rakstītā, ir bijušas līdzīgas problēmas, kādas ir arī pašlaik. Pirmais Latvijas grāmatvežu savienības valdes priekšsēdētājs Žanis Sproģeris norādīja, ka “augsti vērtē nevis grāmatvedi ar augstām aroda zināšanām, augstu sava aroda morāli un ētiku, bet gan grāmatvedi, kas veikli prot kombinēt un vest grāmatas pēc uzņēmuma vadītāju norādījumiem un izvest rezultātus pēc viņu vēlēšanās” [16, 48]. Diemžēl nereti līdzīgs grāmatveža darba vērtējums privātajā sektorā tiek piemērots arī pašlaik.

Izvērtējot grāmatveža profesiju Latvijas brīvvalsts laikā, var secināt, ka tā ir bijusi prestiža un labi atalgota. Tās pārstāvji bija izveidojuši savu profesionālo organizāciju – Latvijas Grāmatvežu savienību (vēlāk – biedrību), kas aktīvi darbojās grāmatvedības popularizēšanas jomā un izdeva arī savu žurnālu – “Latvijas Grāmatvedis un Eksperts”.

Tālāk aplūkosim grāmatveža profesiju Latvijā pašlaik, grāmatvežu skaitu un darba algu, to kvalifikācijas prasības, kā arī uzskaitveža un rēķinveža profesiju, kuru arī var attiecināt uz grāmatveža profesiju.

Profesiju, to vidū arī grāmatveža profesijas regulējumu, pašlaik nosaka Ministru kabineta noteikumi Nr. 125 “**Noteikumi par profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību**”, kas izdoti saskaņā ar Valsts statistikas likuma 7.¹ pantu un Darba likuma 40. panta septīto daļu un tika pieņemti 2007. gada 13. februārī, bet stājās spēkā ar 2007. gada 20. februāri. Minēto Noteikumu 1. punktā teikts, ka “Noteikumi nosaka sistematizētu profesiju sarakstu – profesiju klasifikatoru un profesijai atbilstošos pamatuzdevumus un kvalifikācijas pamatprasības, lai nodrošinātu starptautiskai praksei atbilstošu darbaspēka uzskaiti un salīdzināšanu, kā arī nosaka klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību”.

Ministru kabineta (MK) noteikumi Nr. 125 “**Noteikumi par profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību**” (turpmāk – **Noteikumi**) nosaka, ka “profesijas ir sagrupētas deviņās pamatgrupās profesiju profesionālās kvalifikācijas līmeņa (teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas dod iespēkt noteiktai sarežģītības un atbildības pakāpei atbilstošu darbu) dilstošā secībā [4, 5.1. p.].

Iepazīstoties ar **Profesiju klasifikatoru, var secināt, ka grāmatveža profesija ir iekļauta gan 2., gan 3., gan 4. pamatgrupā. Tas nozīmē, ka to potenciālajiem izpildītājiem ir nepieciešams augsts sagatavotības līmenis, lai varētu veikt sarežģītu un atbildīgu darbu.**

2. pamatgrupa ir vecākie speciālisti. Atbilstoši Noteikumu 6.2. punktam 2. pamatgrupā ir iekļautas “profesijas, kurās nepieciešams augsts teorētisko un profesionālo zināšanu līmenis dabas, sociālajās un humanitārajās zinātnēs un nepieciešama prasme risināt teorētiskās problēmas. Profesionālās darbības pamatuzdevums ir esošo zināšanu plaša lietošana un papildināšana, sistemātiska pieredzes apgūšana” [4, 6.2. p.].

Atsevišķā grupā – 2411 ir iekļauti *grāmatveži*. Atbilstoši Noteikumu 1. pielikumam “šīs atsevišķās grupas vecākie speciālisti sniedz grāmatvedības pakalpojumus, konsultē grāmatvedības jautājumos, veic grāmatvedības grāmatu, dokumentu un pārskatu revīziju; izdara par tiem atzinumus un izstrādā metodiskus dokumentus”. Noteikumu 1. pielikumā noteikts, ka “grāmatvežiem ir noteikti šādi profesionālās darbības pamatuzdevumi –

- “plānot un noteikt budžeta un grāmatvedības kontroli un citus grāmatvedības darbības aspektus un sistēmas, kā arī konsultēt šajos jautājumos;

- gatavot finanšu dokumentus apstiprināšanai pirms iesniegšanas vadībai, akcionāriem, juridiskām un citām ar likumu noteiktām personām;
- gatavot maksājumu deklarācijas, konsultēt par nodokļu un maksājumu problēmām, apstrīdēt strīdīgas prasības nodokļu komisijā;
- gatavot budžeta ieņēmumu prognožu pārskatus;
- veikt finanšu pētījumus dokumentu viltošanas un bankrota jautājumos;
- kontrolēt pārskatus un grāmatvedības grāmatas;
- veikt kredītiestāžu auditu, grāmatvedības un statistikas pārskatu analīzi, izdarīt atzinumus, gatavot normatīvos un metodiskos dokumentus, veikt analītisko darbu;
- analizēt un izvērtēt kapitāla izlietojumu; plānot kapitāla palielināšanu un finansēšanas avotus;
- veikt finanšu plānošanu un prognozēšanu; sagatavot investīciju projektus;
- plānot un veikt zinātniskās pētniecības darbu finanšu ekonomikā; veikt līdzīga satura uzdevumus;
- vadīt citus darbiniekus”.

Saskaņā ar Profesiju klasifikatoru 2411 grupas profesijas ir:

- 2411 01 Galvenais GRĀMATVEDIS
- 2411 02 Vecākais GRĀMATVEDIS
- 2411 03 REVIDENTS
- 2411 04 AUDITORS
- 2411 05 Informācijas sistēmu AUDITORS
- 2411 06 Kredītiestāžu uzraudzības EKSPERTS
- 2411 07 Uzraudzības AUDITORS
- 2411 08 Grāmatvedības EKSPERTS
- 2411 09 Kredītiestāžu uzraudzības ANALĪTIĶIS
- 2411 10 Metodikas EKSPERTS
- 2411 11 Aizdevumu REVIDENTS
- 2411 12 Vecākais FINANSISTS
- 2411 13 Zvērināts REVIDENTS

Iepazīstoties ar grāmatvežu grupas profesijām, var secināt, ka pie šīs grupas tiek pieskaitīti arī revidenti un auditori, kā arī eksperti un vecākais finansists.

3. pamatgrupā iekļauti speciālisti, no kuriem uz grāmatvežu profesijām var attiecināt 3433 grupu – uzskaites speciālisti. Saskaņā ar Noteikumiem 3. pamatgrupa ir “profesijas, kurās nepieciešamas tehniskās zināšanas un pieredze vienā vai vairākās tehnikas, dabas, sociālo vai humanitāro zinātņu nozarēs. Profesionālās darbības pamatuzdevums ir tehniska rakstura darbu veikšana, īstenojot konceptuālas nostādnes, dažādu darba metožu lietošana atbilstoši minētajām nozarēm” [4, 6.3. p.]. Noteikumu 1. pielikums nosaka, ka 3433 grupas speciālisti

“veic pilnu finanšu operāciju uzskaiti komersantos, personālsabiedrībās, iestādēs, biedrībās un nodibinājumos, organizācijās un pārbauda dokumentu noformēšanas pareizību, seko bankas finanšu resursu stāvoklim, nodrošina valūtas darījumu grāmatvedības darbību, veic jebkura veida dokumentu norēķinus starptautiskā tirdzniecībā” un 3433 grupas darbības pamatuzdevumi ir “veikt pilnu komersanta, personālsabiedrības, iestādes, biedrības un nodibinājuma, organizācijas finansiālo operāciju uzskaiti grāmatvedības ekspertu vadībā, pamatojoties uz vispārējiem grāmatvedības uzskaites principiem; nodrošināt finanšu informācijas apkopošanu un apstrādi, finanšu rādītāju aprēķināšanu un analīzi; izstrādāt priekšlikumus komersanta, personālsabiedrības, iestādes, biedrības un nodibinājuma, organizācijas finansiālās darbības pilnveidošanai; kontrolēt valūtas darījumu grāmatvedības darbību, veikt dokumentāros norēķinus starptautiskajā tirdzniecībā; pārbaudīt naudas maksājumus, ienākumus un citu finanšu operāciju dokumentu pareizību; gatavot finanšu pārskatus; lietot teorētiskās un praktiskās grāmatvedības zināšanas, risinot problēmas, kas radušās darba procesā; konsultēt grāmatvežus grāmatvedības programmas lietošanā; veikt līdzīga satura uzdevumus; vadīt citus darbiniekus”.

3433 grupas – *uzskaites speciālisti* – profesijas ir šādas:

- 3433 01 GRĀMATVEDIS
- 3433 03 Valūtas darījumu GRĀMATVEDIS
- 3433 04 Vērtspapīru GRĀMATVEDIS
- 3433 05 Valūtas operāciju GRĀMATVEDIS
- 3433 06 Kontu OPERATORS
- 3433 07 Kontu ADMINISTRATORS
- 3433 08 Finanšu SPECIĀLISTS
- 3433 09 GRĀMATVEDIS (KONSULTANTS)

3. pamatgrupā pie apakšgrupas 3434 ir arī profesija 3434 02 – *grāmatveža palīgs*, bet, tā kā grupas nosaukums ir “*Statistiķi, matemātiķi un tiem radniecīgu profesiju speciālisti*”, autore to pie grāmatvežu profesijām neattiecinā.

4. pamatgrupa ir kalpotāji. Saskaņā ar Noteikumiem 4. pamatgrupa ir “profesijas, kurās nepieciešamas zināšanas un prasme iegūt un lietot informāciju. Profesionālās darbības pamatuzdevums ir sekretāra pienākumu veikšana, lietvedības un kancelejas darbu veikšana, prasme strādāt ar kancelejas tehniku, rakstāmmašīnām un skaitļotājiem, izpildot naudas izmaksas un pieņemšanas operācijas” [4, 6.4. p.], **kurā ir 4121 grupa – uzskaites un grāmatvedības darbinieki”, kuri, kā to nosaka Noteikumu 1. pielikums,** “palīdz veikt uzskaiti un grāmatvedības operācijas, aprēķināt pašizmaksu un algas, saņemt naudu no abonentiem, kā arī izmaksāt algas”, un šīs grupas darbinieku pamatuzdevumi ir “izdarīt ierakstus uzskaites un grāmatvedības dokumentos; veikt nepieciešamos aprēķinus; veikt citas, mazāk atbildīgas, uzskaites un grāmatvedības funkcijas; atbilstoši spēkā esošajām instrukcijām rēķināt produkcijas pašizmaksu; veikt darba algas aprēķina un izmaksas palīgdarbus; saņemt naudu no abonentiem; aprēķināt pašvaldības nodokļus un nodevas; pieņemt un reģistrēt ziņojumus par visu veidu bojājumiem; veikt izpildīto remontdarbu uzskaiti; veikt līdzīga satura uzdevumus”.

4121 grupa “uzskaites un grāmatvedības darbinieki” ietver šādas profesijas:

- 4121 01 Jaunākais GRĀMATVEDIS
- 4121 02 KASIERIS
- 4121 03 Grāmatvedības UZSKAITVEDIS
- 4121 04 Pašizmaksas RĒĶINĀTĀJS
- 4121 05 Algu RĒĶINĀTĀJS
- 4121 06 Remontdarbu DISPEČERS
- 4121 07 Nodokļu (nodevu) ADMINISTRATORS
- 4121 08 RĒĶINVEDIS

Izvērtējot iepriekšminētās 2411 grupas – grāmatveži, 3433 grupas – uzskaites speciālisti un 4121 grupas – uzskaites un grāmatvedības darbinieki profesijas, autore pie grāmatveža profesijām attiecina šādas profesijas:

- 2411 01 Galvenais GRĀMATVEDIS
- 2411 02 Vecākais GRĀMATVEDIS
- 3433 01 GRĀMATVEDIS
- 3433 03 Valūtas darījumu GRĀMATVEDIS
- 3433 04 Vērtspapīru GRĀMATVEDIS
- 3433 05 Valūtas operāciju GRĀMATVEDIS
- 3433 09 GRĀMATVEDIS – KONSULTANTS
- 3434 02 GRĀMATVEŽA PALĪGS
- 4121 01 Jaunākais GRĀMATVEDIS
- 2411 08 Grāmatvedības EKSPERTS
- 4121 03 Grāmatvedības UZSKAITVEDIS
- 4121 04 Pašizmaksas RĒĶINĀTĀJS
- 4121 05 Algu RĒĶINĀTĀJS
- 4121 08 RĒĶINVEDIS

Analizējot grāmatveža profesiju Profesiju klasifikatorā, var secināt, ka tikai 14 profesijas no Profesiju klasifikatora iepriekš apskatītajām grupām, kurās ir minētas 29 profesijas, uzskatāmas par grāmatveža profesiju, turklāt pieskaitot tām arī tādas profesijas kā *pašizmaksas rēķinātājs* un *algu rēķinātājs*.

Lai gūtu priekšstatu par grāmatvežu skaitu Latvijā, to atalgojumu, kā arī sadalījumu pa dzimumiem un pēc nodarbinātības valsts un privātajā sektorā, ir nepieciešams iepriekšminētās informācijas apkopojums.

LR Centrālajā statistikas pārvaldē par katra gada oktobra mēneša rezultātiem uzņēmumi iesniedz pārskatu “6-darbs”, kurā apkopota informācija par uzņēmuma darbiniekiem, viņu skaitu un atalgojumu pa profesijām. Diemžēl minētā atskaite nav jāiesniedz pilnīgi visiem uzņēmumiem. Neapsekotajiem uzņēmumiem tiek aprēķināti rezultāti pēc statistikas metodēm. Vispār netiek apsekoti un iekļauti kopējā skaitā arī pašnodarbinātie grāmatveži u. c. Sakarā ar kritēriju maiņu 2006. gadā apsekojums pa profesijām vispār netika veikts, un līdz ar to pēdējie dati LR Centrālajā statistikas

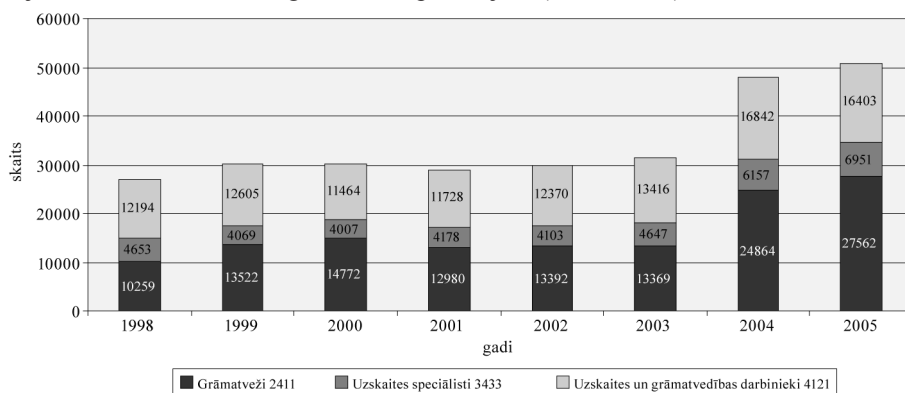
pārvaldē ir par 2005. gada oktobri. Iepriekšminētā informācija netiek publicēta statistikas biļetenos, tāpēc, pēc autores lūguma, LR Centrālā statistikas pārvalde, izmantojot pārskatu “6-darbs”, ir apkopojusi un sagatavojusi iespējamo informāciju par vidējo darbinieku skaitu un bruto darba samaksu pa grāmatveža profesijām no 1997. gada līdz 2005. gadam. Tā kā uzņēmumi statistikas atskaitē “6-darbs” norādīja pieprasīto informāciju pa Profesiju klasifikatora grupām, izdalot, kā to atskaitē prasīja, tikai labākajā gadījumā četras, nevis sešas zīmes, tad, kā jau iepriekš tika minēts, katrā pētāmajā grupā ir iekļautas ne tikai grāmatveža profesijas vien. Ņemot vērā iepriekš teikto, LR Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie rezultāti ir tikai aptuveni, bet tomēr visprecīzākie, jo šāda veida informāciju par grāmatvežu skaitu, viņu darba samaksu ar sadalījumu pa dzimumiem, kā arī atsevišķi izvērtējot sabiedriskajā sektorā strādājošos un privātajā sektorā nodarbinātos, neviena cita institūcija neapkopo.

Turpmākai analīzei izmantoti LR Centrālās statistikas pārvaldes sagatavotie dati par trīs profesiju grupām:

- 2411 – grāmatveži;
- 3433 – uzskaites speciālisti;
- 4121 – uzskaites un grāmatvedības darbinieki.

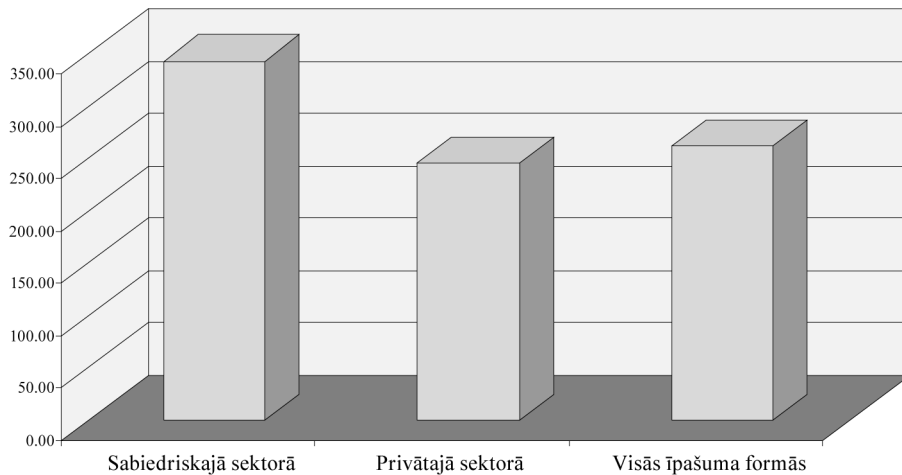
Jāņem arī vērā, ka analizētajā periodā no 1997. gada līdz 2005. gadam ir bijušas izmaiņas šajās trīs grupās iekļautajās profesijās, piemēram, līdz 2006. gada oktobra grozījumiem Profesiju klasifikatorā pie 3. pamatgrupas bija arī profesija 3433 02 rēķinvedis, kas tika svītrotā no 3. pamatgrupas un iekļauta 4. pamatgrupā, piesūķirot tai koda numuru – 4121 08 rēķinvedis.

Analizējot LR Centrālās statistikas pārvaldes apkopotos datus pa iepriekš minētajām profesiju grupām, var secināt, ka grāmatvedības speciālistu skaits ar katru gadu pieaug un no 1998. gada līdz 2005. gadam tas bija gandrīz dubultojies. 1998. gada oktobrī bija 27106 grāmatveža profesijā nodarbinātie, bet 2005. gada oktobrī jau 50916 darbinieki, no kuriem grāmatveži ar profesijas klasifikācijas kodu 2411 bija 27562, tas ir 54% no grāmatveža profesijām (sk. 1. attēlu).

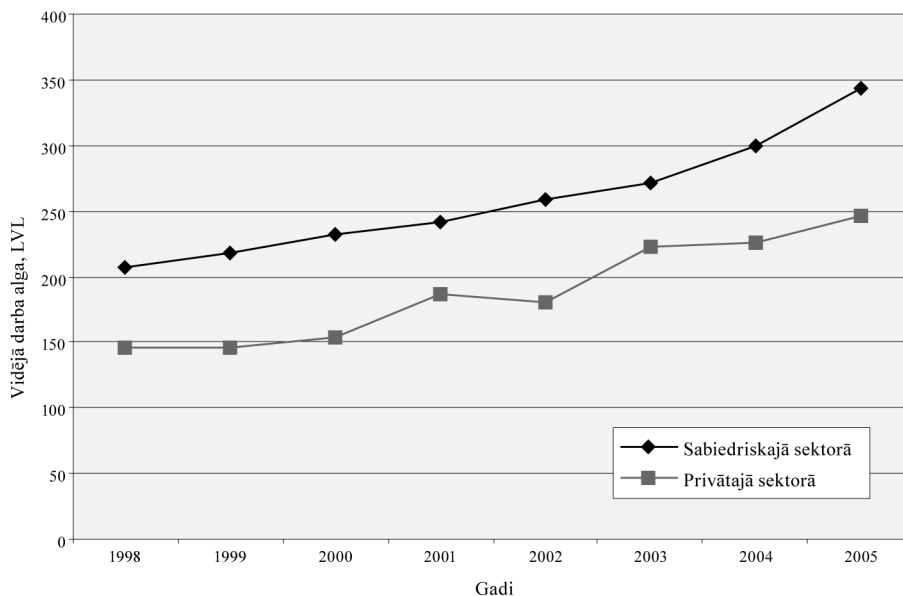
1. att. Grāmatvežu, uzskaites speciālistu, uzskaites un grāmatvedības darbinieku skaits 1998.–2005. gada oktobrī, cilvēki.

The Number of Accounting and Bookkeeping Specialists, the Number of Employees Working in Bookkeeping and Accounting, in October 1998–2005, People

4. att. Vidējā bruto darba alga grāmatvežiem 2005. gada oktobrī, LVL
Average Gross Wages of Accountants in October 2005, LVL

Tomēr pozitīvi ir vērtējams fakts (tas redzams 5. attēlā), ka vidējā bruto darba alga grāmatvežiem gan sabiedriskajā, gan privātajā sektorā no 1998. gada līdz 2005. gadam ir palielinājusies.

5. att. Vidējā grāmatvežu darba samaksa 1998.–2005. gada oktobrī, LVL
Average Remuneration of Accountants in October 1998–2005, LVL

Kopumā vērtējot apkopoto informāciju pa grāmatveža profesijām, var secināt, ka Latvijā grāmatveža profesiju var iedalīt grāmatvežos, uzskaitvežos un rēķinvežos. Tā kā Profesiju klasifikatorā grāmatveži ir iekļauti gan 2., gan 3., gan 4. pamatgrupā, tad ir no svara, pie kuras pamatgrupas darbiniekiem viņi pieder; tas arī nosaka viņu kompetences un atbildības līmeni. Cik precīzi tiek ņemts vērā Profesiju klasifikators un cik atbilstoši tā prasībām pieņem darbā grāmatvežus un attiecina pie atbilstošās grupas, ir katra uzņēmuma ziņā un netiek kontrolēts. Tas nozīmē, ka par grāmatvedi vai pat par galveno grāmatvedi var arī būt darbinieks, kura veiktie pienākumi neatbilst attiecīgās grupas kvalifikācijas līmenim, jo, kā tas redzams 1. attēlā, grāmatvežu skaits no 1998. gada līdz 2005. gadam 2. grupā ir pieaudzis ievērojami straujāk nekā citu grāmatveža profesiju skaits 3. un 4. grupā.

Izvērtējot iepriekš aplūkotās grāmatveža profesijas, autore uzskata, ka, tā kā Profesiju klasifikatorā līdzās grāmatveža profesijām attiecīgajās grupās ir iekļautas arī citas profesijas, būtu lietderīgi pārskatīt Profesiju klasifikatoru un 2411 grupā *grāmatveži* iekļaut tikai grāmatvežus, kā arī būtu nepieciešams pārskatīt un sakārtot pārējās analizētās grāmatveža profesiju grupas – **3433 grupu** – *uzskaites speciālisti* un **4121 grupu** – *uzskaites un grāmatvedības darbinieki*.

Lai gan kopējais grāmatvežu skaits ir lielā mērā palielinājies, vēl joprojām ir liels pieprasījums pēc grāmatvežiem, par ko liecina daudzie sludinājumi presē un citos masu informācijas līdzekļos. Fundamentālās izmaiņas grāmatvedības regulējošos normatīvajos aktos prasa arvien profesionālākus darbiniekus ar atbilstošām zināšanām savā darbības sfērā. Grāmatvedības darbu līdz pēdējam sīkumam vairs nenosaka konkrēti likumi, instrukcijas un norādījumi – kā sociālismā. Ņemot vērā grāmatvedības regulējošo normatīvo aktu prasības, katrā uzņēmumā, iestādē un organizācijā ir jāveido sava grāmatvedības politika, un šie jautājumi lielā mērā ir jārisina grāmatvedim. Līdz ar to arvien pieaug prasības pēc kvalificētiem grāmatvedības speciālistiem.

Grāmatvežu kvalifikācijas paaugstināšanu un profesionālu grāmatvežu sertifikāciju veic 1994. gadā dibinātā Latvijas Republikas Grāmatvežu asociācija (LRGA). LRGA grāmatvežu sertifikācijas programmas ir izstrādātas saskaņā ar ANO konferencē pieņemtajiem, kā arī ar ES direktīvu ieteiktajiem profesionāla grāmatveža kvalifikācijas kritērijiem [20]. Ar grāmatvežu atestācijas jautājumiem LRGA nodarbojas speciāli izveidota Atestācijas komisija. Ir ļoti augstas prasības, lai kļūtu par sertificētu profesionālu grāmatvedi. Uz augstākās pakāpes profesionāla grāmatveža sertifikātu var pretendēt persona, kura ir ieguvusi augstākās izglītības diplomu un kurai ir darba pieredze 3 gadi par galveno grāmatvedi vai 5 gadi par grāmatvedi, vai 5 gadi vadošā amatā ekonomikas nozares specialitātēs, kur nepieciešamas grāmatvedības zināšanas. Lai saņemtu profesionāla grāmatveža sertifikātu, jānokārto kvalifikācijas pārbaudījumi – finanšu grāmatvedībā (SGS kontekstā), vadības grāmatvedībā, LR nodokļu sistēmā un komerciesībās [20]. Kā noteikts “Profesionālo grāmatvežu atestācijas nolikuma augstākās pakāpes sertifikāta iegūšanai” 4.6. punktā, “Profesionāla grāmatveža sertifikāts tiek izsniegts uz pieciem gadiem un, lai sertifikātu varētu saņemt atkārtoti, nepieciešams veikt resertifikāciju”. Pašlaik augstākās pakāpes profesionālu grāmatvežu sertifikātu ir jau saņēmuši 289 pretendenti [20], un 46 profesionāla

grāmatveža sertifikātu pirmajiem ieguvējiem, kas to saņēma 2001. gadā, 2006. gadā jau bija jāveic resertifikācija.

Latvijā ar grāmatvežu sertifikācijas jautājumiem nodarbojas arī citas organizācijas, kā, piemēram, Grāmatvežu sertifikācijas centrs, kas piešķir grāmatvežu profesionālās kompetences sertifikātus. Lai iegūtu kompetences sertifikātu, pretendentiem ir jābūt vispārējai vidējai, vidējai profesionālai vai augstākai izglītībai, darba pieredzei grāmatvedības uzskaites darbā ne mazākai par trim gadiem un prasmei strādāt ar datoru. Kompetences sertifikāta derīguma termiņš ir trīs gadi, un pēc termiņa beigām pretendents var veikt pārsertifikāciju [21]. Salīdzinot prasības pretendentiem, kas vēlas iegūt grāmatveža sertifikātu, piemēram, LRGA vai Grāmatvežu sertifikācijas centrā, var teikt, ka gan izglītības, gan arī darba pieredzes ziņā prasības LRGA profesionāla grāmatveža sertifikāta pretendentiem ir augstākas.

Latvijā nav izstrādāti vienoti kritēriji grāmatvežu sertifikācijai, un ar to var nodarboties jebkura komercsabiedrība vai biedrība, kas to vēlas, izvirzot savas prasības un kritērijus grāmatvežiem un to zināšanām. Autore uzskata, ka būtu nepieciešams pievērst uzmanību grāmatvežu sertifikācijas un kvalifikācijas paaugstināšanas jautājumu sakārtošanai, jo gan Latvijas, gan citu valstu darba devējiem, darbojoties vienotā tirgū un globalizācijas apstākļos, ir jābūt pārliecinātiem par grāmatvežu kompetenci un sniegto pakalpojumu kvalitāti, tāpēc arī liela nozīme ir grāmatvežu sāktajai sertifikācijai, bet šī jautājuma sakārtošanai jānosaka vienota politika un vienoti sertifikācijas kritēriji, kas atbilstu starptautiski atzītiem kritērijiem.

Problemātiskāka ir situācija, ka komercsabiedrībām, kas sniedz grāmatvedības pakalpojumus, nav nepieciešamība apliecināt savu kompetenci šajā jomā, jo ar šo biznesu – grāmatvedības pakalpojumu sniegšanu, var nodarboties jebkura komercsabiedrība. Arī atbildība par grāmatvedības pakalpojumu sniegšanas kvalitāti nav noteikta nekāda. Šo prasību trūkums nenodrošina grāmatvedības pakalpojumu kvalitāti un mazina grāmatveža profesijas prestižu.

Lai paaugstinātu grāmatveža profesijas labo slavu, grāmatvežiem jāievēro arī zināmas ētikas prasības, tādēļ LRGA Ētikas komisija ir izstrādājusi un apstiprinājusi, kā arī izdevusi profesionālo grāmatvežu Ētikas kodeksu, kas ir izstrādāts, pamatojoties uz Starptautiskās grāmatvežu asociācijas Ētikas kodeksu, ņemot vērā Latvijas Republikas likumdošanas prasības. Ētikas kodekss nosaka, ka grāmatveža profesijas mērķis ir strādāt atbilstīgi profesijas standartiem un kopumā apmierināt sabiedrības intereses; lai to sasniegtu, jāievēro četras pamatprasības: ticamība, profesionālisms, pakalpojumu kvalitāte un pārliecība, bet, lai sasniegtu grāmatveža profesijas mērķus, grāmatvedim jāievēro tādi pamatprincipi kā godprātība, objektivitāte, profesionālā kompetence un piesardzība, konfidencialitāte un profesionāla rīcība un, protams, profesijas standarti [15, 23].

Grāmatveža profesijas prestižs un turpmākā attīstība būs atkarīga no sabiedrības viedokļa. Tāpēc turpmāk vajadzētu rūpēties par kvalificētu grāmatvežu sagatavošanu, ētikas normu ievērošanu, atbilstošu atalgojumu, atbildību par veikto darbu un lepnumu par piederību pie šīs profesijas.

Secinājumi

1. Grāmatveža profesijas pirmsākumi meklējami jau senajās civilizācijās pirms mūsu ēras, kad radās nepieciešamība pēc uzskaites.

2. Grāmatveža profesija Latvijas brīvvalsts laikā bijusi prestiža un labi atalgota. Tās pārstāvji bija izveidojuši savu profesionālo organizāciju – Latvijas Grāmatvežu savienību, kas aktīvi darbojās grāmatvedības popularizēšanas jomā un izdeva arī savu žurnālu – “Latvijas Grāmatvedis un Eksperts”.

3. Latvijas brīvvalsts laikā grāmatvedis bija atbildīgs par grāmatvedības kārtošānu, un grāmatvedim, kā to noteica 1939. gada “Likums par tirdzniecības grāmatvedību”, arī bija jāparaksta inventārs un bilance, kas bija obligāti iesniedzamie pārskati. Pašlaik grāmatvedību regulējošo normatīvo aktu prasības neietver grāmatveža atbildību par grāmatvedības kārtošānu, jo likums “Par grāmatvedību” nosaka, ka par grāmatvedības kārtošānu ir atbildīgs uzņēmuma vadītājs un, kā tas izriet no “Gada pārskatu likuma” prasībām, grāmatvedim nav jāparaksta gada pārskats.

4. Pašlaik Latvijā Profesiju klasifikatorā grāmatveža profesijas ir iekļautas gan 2., gan 3., kā arī 4. pamatgrupā, tas **nozīmē, ka to potenciālajiem izpildītājiem ir nepieciešams augsts sagatavotības līmenis, lai varētu veikt sarežģītu un atbildīgu darbu.**

5. No 29 grāmatveža profesijām Profesiju klasifikatorā, kas ietvertas trīs grupās: **2411 grupa – grāmatveži, 3433 grupa – uzskaites speciālisti, 4121 grupa – uzskaites un grāmatvedības darbinieki**, tikai 14 profesijas ir uzskatāmas par grāmatveža profesijām, tāpēc vajadzētu pārskatīt grāmatveža profesijas pa grupām, piemēram, Profesiju klasifikatora 2411 grupā *grāmatveži* būtu iekļaujami tikai grāmatveži, kā arī būtu nepieciešams pārskatīt un sakārtot pārējās grāmatveža profesiju grupas – **3433 grupu – uzskaites speciālisti un 4121 grupu – uzskaites un grāmatvedības darbinieki.**

6. 2005. gada oktobrī bija 50916 grāmatveža profesijās nodarbinātie, no kuriem 84% strādāja privātajā sektorā. Grāmatvežu-sieviešu skaits ir ievērojami lielāks kā vīriešu skaits – 94% no kopējā grāmatveža profesiju skaita. 2005. gada oktobrī sabiedriskajā sektorā grāmatvežiem vidējā darba samaksa bija 344 LVL, bet privātajā sektorā – 246 LVL, te jāņem vērā, ka joprojām privātajā sektorā tiek izmantotas “aplokšņu algas”, kuru lielums nav zināms.

7. Jāpievērš uzmanība grāmatvežu sertifikācijas un kvalifikācijas paaugstināšanas jautājumu sakārtošanai, jo gan Latvijas, gan citu valstu darba devējiem, darbojoties vienotā tirgū un globalizācijas apstākļos, ir jābūt pārliecinātiem par grāmatvežu kompetenci un sniegto pakalpojumu kvalitāti, tāpēc liela nozīme ir sāktajai grāmatvežu sertifikācijai, nepieciešams noteikt vienotu sertifikācijas politiku un vienotus sertifikācijas kritērijus, kas atbilstu starptautiski atzītiem kritērijiem.

8. Lai paaugstinātu grāmatveža profesijas prestižu, nepieciešams nodrošināt kvalificētu grāmatvežu sagatavošanu, noteikt grāmatvežu atbildību par darba rezultātiem, rūpēties par ētikas normu ievērošanu, kā arī saņemt atbilstošu atalgojumu un būt lepnēm par piederību pie šīs profesijas.

Literatūra

- LR likums "Gada pārskatu likums". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178, 2006. g. 8. nov.
- LR likums "Par grāmatvedību". *Ziņotājs*, Nr. 44, 1992. g. 12. nov. (ar sekojošiem grozījumiem).
- Likums par tirdzniecības grāmatvedību. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. Rīga, Tieslietu ministrijas kodifikācijas departaments, Valsts tipogrāfija, 1939, 124. lpp.
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 125 "Noteikumi par profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 29 (3605), 2007. g. 19. febr.
- Danilans, A. *Ekonomists grāmatvedis*. Rīga : Zvaigzne, 1984. 88 lpp.
- Ērglis, P. Grāmatvežu pienākumi atjaunotā Latvijā. *Latvijas Grāmatvedis un Eksperts*, 1934, Nr. 2/3, 33.–36. lpp.
- Grāmatvežu kalendārs 1938. gadam*. Rīga : Rota III spiestuve, 1938, 116., 117. lpp.
- Grāmatvežu kalendārs 1940. gadam*. Rīga: Rota III spiestuve, 1939, 154. lpp.
- Grāmatvežu savienības 15 gadu jubileja. *Latvijas Grāmatvedis un Eksperts*, 1935, Nr. 5/6, 93.–95. lpp.
- Gulbja, V. Latvijas Grāmatvežu savienības ekspertu sekcija. *Latvijas Grāmatvedis un Eksperts*, 1934, Nr. 1, 28., 29. lpp.
- Kēdens, R. Zvērinātu virsgrāmatvežu kvalifikāciju vēsture. *Latvijas Grāmatvedis un Eksperts*, 1934, Nr. 2/3, 49.–51. lpp.
- Latvijas Grāmatvežu savienība. *Latvijas Grāmatvedis un Eksperts*, 1934, Nr. 1, 23. lpp.
- Latviešu konversācijas vārdnīca*. VI sēj. Rīga : A. Gulbja spiestuve, 1931, 10485., 10489. lpp.
- Ērglis, P. Latvijas Grāmatvežu savienības goda biedrs. *Latvijas Grāmatvedis un Eksperts*, 1937, Nr. 10/11, 230.–231. lpp.
- Profesionālo grāmatvežu ētikas kodekss*. Rīga : SIA "Tipogrāfija Ogre", LRGA, 2002. 23 lpp.
- Sprūģeris, Ž. Grāmatvedības nozīme. *Latvijas Grāmatvedis un Eksperts*, 1934, Nr. 2/3, 46.–49. lpp.
- Кутер, М. И. *Теория бухгалтерского учета*. Москва : Финансы и статистика, 2003. 639 с.
- Хендриксен, Э. С., Ван Бреда, М. Ф. *Теория бухгалтерского учета*. Москва : Финансы и статистика, 2000. 574 с.
- Par vidējo darba samaksu un darbinieku skaitu – LR Centrālās statistikas pārvaldes sagatavota nepublicēta informācija 02.02.2007. Nr. 1101-12/271.
- Pieejams: <http://www.lrga.lv/?id=11> (resurss izmantots 05.04.07.)
- Pieejams: <http://www.gramatvezusc.lv/?p=1706&lang=374> (resurss izmantots 05.04.07.)

Summary

A successful economic activity is not possible without accountancy but only a professional accountant can ensure qualitative accounting. The profession of an accountant is old and honorable. The author of the article has investigated the profession of an accountant which existed during the years of independence in Latvia before the World War II, but viewing the present situation in Latvia the author pays attention to the professional activity and responsibility of professional accountants. Using the statistical data the author has analysed the number of accountants and their remuneration at the present stage of the development of the country. The author has also emphasised the professions of accountants and their qualification requirements included in the Professional classification as well as the crucial questions referring to the profession of accountants, such as training of qualified accountants, certification of accountants, responsibility for their performance and the observation of ethical principles. At the end of the paper the author advances conclusions and proposals for the future improvement and the increase of the prestige of the profession of an accountant.

Key words: *accountant, book-keeper, accountancy.*

Latvijas cilvēkkapitāls: attīstība un strukturālās īpatnības

Human Capital of Latvia: Development and Structural Peculiarities

Unda Ozoliņa

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Valkas filiāle
Beverīnas iela 3, Valka
E-pasts: unda@valka.lv

Rakstā aplūkotas dažādas cilvēkkapitāla koncepcijas un to praktiskā izmantošana, akcentējot cilvēkkapitāla lomu ekonomiskajā augsmē, analizējot cilvēkkapitāla veidus, mobilitāti, izglītības – cilvēkkapitālu ietekmējošā faktora – ietekmi.

Veikta Latvijas cilvēkkapitāla salīdzinošā analīze, aplūkojot iedzīvotāju izmaiņas nodarbinātībā pa darbības veidiem, ikgadējās pārmaiņas nodarbināto iedzīvotāju sadalījumā pēc izglītības līmeņa, studentu skaita pieauguma tendences, darba samaksas struktūras apsekojuma rezultātus, pieaugušo iedzīvotāju iesaistīšanos apmācības procesos un pieaugušo izglītības un nodarbinātības rādītāju sakarības.

Atslēgvārdi: cilvēkkapitāls, vispārējās un specifiskās zināšanas, izglītības ekonomiskā atdeve.

Ievads

Pēdējos gados Latvijas tautsaimniecība veiksmīgi attīstās, un ekonomiski Latvija pašlaik ir visstraujāk augošā Eiropas Savienības valsts. Latvijas ilgtspējīgas attīstības mērķi izriet no Riodežaneiro Deklarācijā paustajiem principiem, tās ģeopolitiskās vietas pasaulē, dabas īpatnībām, sociālās un ekonomiskās attīstības pieredzes un pašreizējā stāvokļa. Latvijai jānodrošina, lai tirgus ekonomikas mehānismi kalpotu ilgtspējīgai attīstībai, nepārtraukti jānovērtē tās progress noteikto attīstības mērķu sasniegšanā. Jāpiezīmē, ka ilgtspējīga attīstība ir orientēta uz cilvēkiem, un tās mērķis ir uzlabot cilvēku dzīves apstākļus, saglabājot dabu un vidi, tāpēc nepieciešams respektēt dabu, kas apgādā cilvēkus ar resursiem un visu nepieciešamo dzīvei. Šādā perspektīvā ilgtspējīga attīstība nozīmē cilvēku dzīves apstākļu kvalitatīvu uzlabošanu, ja netiek pārsniegta ekosistēmas atbilstošā kapacitāte. Savukārt, attīstība jāsaprot kā kvalitātes jēdziens, kas ietver idejas par uzlabošanu un progresu. Latvijas ilgtermiņa attīstības virzībai pamatā ir labklājības pieaugums.

Viens no Latvijas ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošanas galvenajiem uzdevumiem ir cilvēkresursu jeb cilvēkkapitāla attīstība.

Ilgtermiņa attīstība ir atkarīga ne tikai no investīcijām fiziskajā, bet arī intelektuālajā kapitālā, kā arī tehniskā progresa attīstībā, kur intelektuālais kapitāls nozīmē kombinētas nemateriālas vērtības [16].

Viena no svarīgākajām intelektuālā kapitāla formām ir cilvēkkapitāls – zināšanas un iemaņas, kas ietvertas darba resursos, kuri veidojas kā rezultāts no agrākiem ieguldījumiem cilvēku izglītībā un profesionālajā apmācībā. Mūsdienās cilvēkkapitāls tiek atzīts par nozīmīgu faktoru ekonomiskās augsmes un attīstības veicināšanā, jo tas ir produktīvā bagātība, kas apvienota darbaspēkā, tā iemaņas, zināšanās un prasmē. Cilvēkkapitāla veidošanas un cilvēkresursu attīstības teorijas pievēršas cilvēkiem kā ieguldījumam ražošanas pieaugumā, uzskatot cilvēkus par līdzekļiem lielāka ienākumu un pārticības sasniegšanai. Cilvēkkapitālu veido valsts iedzīvotāju kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji – viņu izglītība, profesionālā sagatavotība, veselība.

Raksta mērķis ir aplūkot cilvēkkapitāla koncepcijas svarīgākos teorētiskos aspektus un to praktisko lietojumu, kā arī ar izglītības – cilvēkkapitālu svarīgāko ietekmējošo faktoru – ekonomiskās atdeves novērtējuma metodēm veikt salīdzinošo analīzi cilvēkkapitāla attīstības tendencēm Latvijā un tā strukturālajām īpatnībām ES kontekstā.

Raksta uzdevums – noskaidrot cilvēkkapitāla koncepcijas būtību, raksturot izglītības ietekmi uz cilvēkkapitālu, noskaidrot tā attīstības īpatnības un struktūras izmaiņas Latvijā.

1. Cilvēkkapitāla koncepcijas un to praktiskā izmantošana

Vēsturiski cilvēkkapitāls kā nozīmīgs attīstības faktors ir parādījies salīdzinoši nesen. Pēc Otrā pasaules kara uzsvars tika likts uz fiziskā kapitāla veidošanu, jo dominēja klasiskais A. Smita valsts bagātības formulējums: klasiskie ražošanas faktori ir zeme, darbs, kapitāls. Tikai 20. gadsimta 50. un 60. gados parādījās uzskats, ka lielāko daļu no iekšzemes kopprodukta pieauguma uz vienu iedzīvotāju nevar izskaidrot tikai ar kapitāla pieaugumu uz vienu iedzīvotāju. Piemēram, R. Solovs parādīja, ka izlaides pieaugums ir atkarīgs no darba un kapitāla daļas pieauguma ātruma un tehnoloģiskās pilnveidošanās ātruma [8].

Cilvēkkapitāla koncepciju divdesmitā gadsimta 60. gados izveidoja Čikāgas skolas pārstāvji, kuri pieņēma, ka indivīdi, lemjot par papildu izglītības iegūšanu, piedalīšanos dažādos kvalifikācijas paaugstināšanas pasākumos, uzlabojot savu veselības stāvokli, salīdzina savus gaidāmos ienākumus un izmaksas, kas rodas šī procesa rezultātā [17].

Šulcs (*Theodore Schultz*) un Denisons (*E. F. Denison.*), attīstot cilvēkkapitāla teoriju, ir pierādījuši izglītības ietekmi uz darba produktivitāti un tautsaimniecības ekonomikas izaugsmi, kā arī secinājuši, ka investīcijas cilvēkkapitālā ir nozīmīgas ekonomiskās izaugsmes veicinātājas. Motivācija palielināt cilvēkkapitālu balstās uz racionālu aprēķinu – nākotnē gaidāmo peļņu [23].

Savukārt Bekers (*Gary S. Becker*) 1964. gadā ir attīstījis teorētisku modeli, kas aplūko cilvēka individuālās investīcijas izglītībā un ar to saistītos ienākumus un izdevumus. Indivīdam jāizvēlas starp iespēju strādāt algotu darbu vai iespēju

attīstīt un papildināt savu cilvēcisko kapitālu, kas nākotnē nesīs potenciāli augstāku ienākumu, bet pašreiz prasa laiku un rada alternatīvās izmaksas (indivīda nenopelnītie ienākumi) [18].

Cilvēkkapitāla koncepcijas nozīmi atzīst arī starptautiskas organizācijas. Pēc Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) definīcijas, cilvēciskais jeb cilvēkkapitāls ir zināšanas, prasmes, kompetence un citi indivīdā ietvertie atribūti, kas ir būtiski ekonomiskajās aktivitātēs. Kā citus indivīda atribūtus var minēt veselību un motivāciju. Cilvēkkapitāls galvenokārt veidojas izglītības un apmācības procesā, un tas palielina indivīda ekonomisko produktivitāti, t. i., dod viņam iespēju ražot vairāk un vērtīgākas preces un pakalpojumus un līdz ar to iegūt lielāku ienākumu [21].

Cilvēkkapitāla koncepciju izmanto arī makroekonomiskos pētījumos, kur cilvēkkapitāla līmeni raksturo tā spēja paaugstināt darba produktivitāti, līdz ar to izglītots un augsti kvalificēts darbspēks reprezentē tautas saimniecības izaugsmes potenciālu. Savukārt mikroekonomikas pētījumos cilvēkkapitāls tiek raksturots kā visas spējas un zināšanas, kuras indivīdam sniedz noteiktu materiālu vai nemateriālu labumu, tātad nodarbināto personu potenciāls saņemt savām spējām atbilstošu ienākumu no paveiktā darba.

Cilvēkkapitāla loma ekonomikas augsmē ir cieši saistīta ar sociālo un politisko, institucionālo un tiesisko sistēmu katrā konkrētā valstī, kas ir savstarpēji saistīti un ietekmē gan ekonomisko labklājību, gan sociālo labklājību, gan ekonomikas augsmi. Tātad zināšanas, prasmes un iemaņas, kas ir indivīdam piederošas īpašības, ietekmē ne tikai individuālo, bet arī ekonomisko labklājību [2, 106].

Cilvēkkapitāla veidošanās notiek mūža garumā, to iedala trīs posmos:

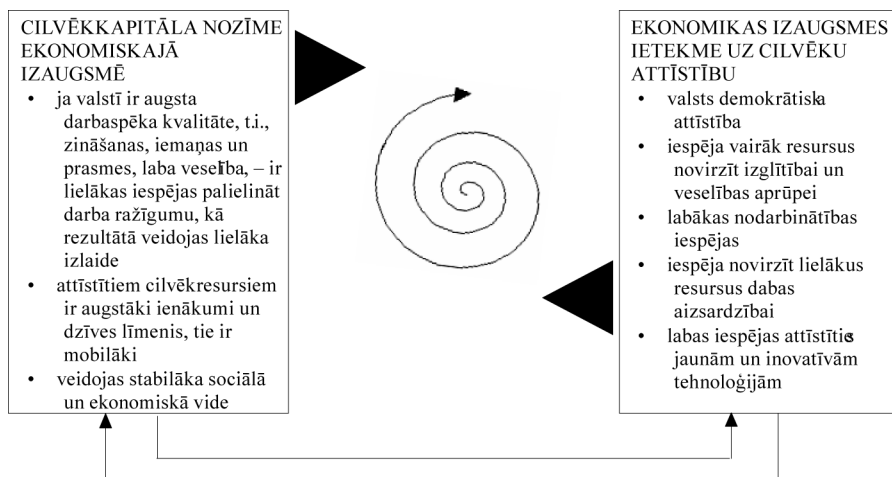
- izglītības iegūšanas posms (bērnība, pusaudža gadi) – nav ienākumu, bet ir izdevumi izglītības iegūšanai;
- aktīvās nodarbinātības posms – ir ienākumi no algota darba, bet papildu izdevumi iegūtā cilvēkkapitāla uzturēšanai, atjaunošanai un papildināšanai, lai palielinātu ienākumus;
- pensijas posms – turpinās ienākumu gūšana (pensija), bet cilvēkkapitāla pilnveidošana nav saistīta ar papildu ienākumu gūšanu.

Katrā posmā cilvēkkapitālam ir zināma ietekme uz valsts ekonomisko izaugsmi. Savukārt, valsts ekonomiskā izaugsme pozitīvi ietekmē cilvēku attīstību. Šī dinamiskā kopsakarība parādīta 1. attēlā.

Mūsdienās tiek uzskatīts, ka 50% no ekonomiskās izaugsmes nodrošina cilvēkkapitāls gan no makroekonomiskā, gan mikroekonomiskā viedokļa.

Viens no veidiem, kā novērtēt izglītības ietekmi uz pieaugumu, ir piemērot Solova (1956) modeli, kur cilvēkkapitāls tiek raksturots kā papildu ieguldījums produkcijas pieaugumā. Piemēram, Manakivets *al* (*Mankiw et al*, 1992) parāda, ka tradicionālā augsmes teorija var pielāgot cilvēkkapitālu empīriskajai analīzei. Ekonomiski plašākā līmenī var ņemt vērā arī cilvēkkapitāla ārējās pazīmes [12].

Cilvēkkapitāla uzkrāšanai var būt īstermiņa ietekme uz augsmes tempiem, ar ekonomisko augsmi saprotot kvantitatīvas izmaiņas tautsaimniecībā jeb IKP pieaugumu.

[3, 207]

1. att. Cilvēkkapitāla nozīme ekonomiskajā izaugsmē un ekonomikas izaugsmes ietekme uz cilvēku attīstību

Mutual Interdependence of Human Capital, Economic Growth and Human Development

Dažādi autori piedāvā dažādas pieejas cilvēkkapitāla un tā ietekmes novērtējumam.

Izglītības ekonomiskā atdeve kā iespējas nākotnē palielināt savus ienākumus ir atkarīga no finansiālajiem ieguvumiem, kas balstīti uz izmaksām. Precīzu šo finansiālo ieguvumu un izmaksu attiecību ir iespējams attēlot grafiski, kas ir stilizēts vecuma un ienākumu atspoguļojums, aplūkots no divām dažādām investīciju stratēģijām:

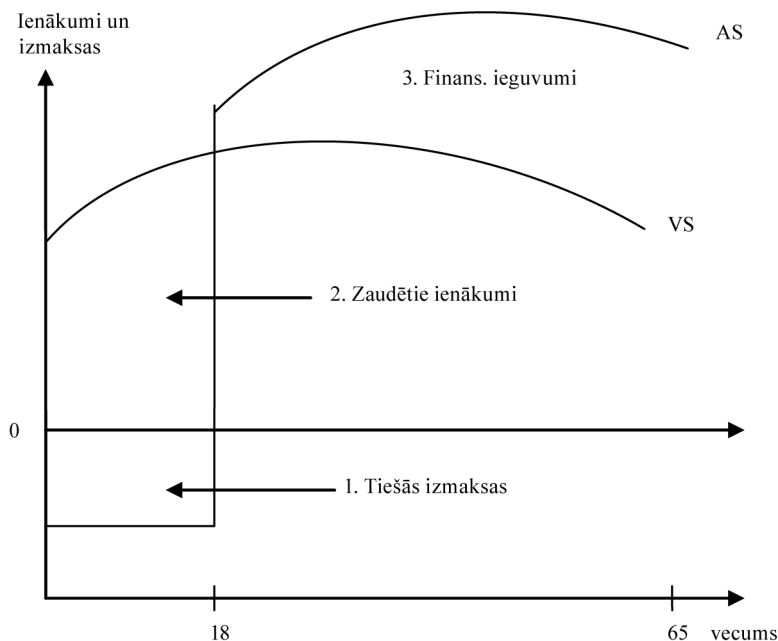
- beidzot vidusskolu, indivīds uzsāk pilna laika darba gaitas jau 18 gadu vecumā, nepārtraukti strādājot līdz 65 gadu vecumam;
- indivīds, beidzot vidusskolu, izvēlas tālāk studēt koledžā 4 gadus – no 18 gadu vecuma līdz 21 gadam, sākot pastāvīgi strādāt no 22 līdz 65 gadu vecumam.

Izvēloties apmācības vai studijas, indivīdam jāreķinās ar divu veidu izmaksām: pirmās ir tiešās izmaksas, kas iekļauj mācību maksu, maksu par grāmatām un citām mācību vajadzībām (sk. 2. attēlu), kur vecuma un ienākumu grafiks ir zem 0 ienākumiem uz vertikālās ass [7, 284].

Otrs izmaksu veids ir iespējamās izmaksas jeb zaudētie koledžas ienākumi, kurus būtu saņēmis, ja pēc vidusskolas beigšanas indivīds būtu devies strādāt, tomēr ir pierādīts, ka studiju un apmācību gadi atmaksājas: finansiālie ieguvumi cilvēkam ar augstāko izglītību ir daudz lielāki nekā ienākumi indivīdam tikai ar vidusskolas izglītību, kā arī augstskolu beigušajam ir iespēja konkurēt darba tirgū, lai saņemtu pēc iespējas lielākus finansiālos ieguvumus.

Izskaidrojot ienākumu nevienlīdzīgo sadalījumu indivīdu vidū, Mincers (*J. Mincer*) 1958. gadā izmantoja standarta ienākumu funkciju, darba pieredzi interpretējot kā izglītības turpinājumu darba vietā. Villis (*R. Willis*) un Rozens (*S. Rosen*) 1979. gadā secināja, ka pastāv saikne starp indivīda pieprasījumu pēc

augstākās izglītības un ienākumiem, kas būtiski ietekmē kopējos indivīda mūža ienākumus. Izglītība nodarbinātību ietekmē divējādi, gan ar darba samaksu stundā, gan ar kopējo nostrādāto laiku.

VS – vidusskolas beigušo ienākumu līkne,

AS – koledžu beigušo ienākumu līkne.

2. att. Ieguvumi un izmaksas koledžas studiju rezultātā

Benefits and Costs of College Studies

Lai izšķirtu un konkretizētu cilvēkkapitāla formu ietekmes īpatnības, pētījumos dažkārt izšķir specifisko un vispārējo cilvēkkapitālu. [20]

Analizējot cilvēkkapitāla veidus, var secināt, ka specifiskajām (*specific*) zināšanām jeb specifiskajam cilvēkkapitālam salīdzinājumā ar vispārējām (*general*) ir zemāka rentabilitāte, jo tās indivīdam dod priekšrocības tik ilgi, kamēr strādā konkrētā uzņēmumā. Vispārējām zināšanām ir augstāka atdeve, jo tās ir iespējams lietot daudzos, pat dažādos darbības veidos (piem., prasme izmantot datoru). Darba devējs augstāk vērtē darbiniekus ar vispārējām zināšanām (reti maina darba vietu, beidzamos atlaiž no darba).

Darbiniekam, kurš ir studējis vai absolvējis augstskolu, iespējamais izglītības atdeves indikators ir piemaksa par izglītību. Tas nozīmē augstāku atalgojuma līmeni, ko saņem augstskolu beigušais salīdzinājumā ar strādājošo bez attiecīgas izglītības. Turklāt kopumā ir pierādīts, piemēram, Ingrams (*Ingram*) un Neimans (*Neuman*, 2000), ka ieņēmumi ir augstāki, ja izglītības līmenis tiek paaugstināts. Tādējādi augstskolu beigušo algas palielinājuma izmantošana par rādītāju ir piemērojama kā iespējamais terciārās izglītības galarezultāta rādītājs [6].

Vairāki pētījumi rāda, ka aplūkotajiem sasniegumiem ir tieša ietekme uz ieņēmumiem – gan pēc atšķirībām izglītības kvantitatē, gan vecuma un darba pieredzes un citiem faktoriem, kas var ietekmēt ieņēmumus. Citiem vārdiem, tiem, kas absolvē augstskolu ar noteiktu grādu un salīdzinoši labākām sekmēm, nākotnē ir saskare ar turpmākām ieņēmumu atšķirībām, tātad arī atšķirībām individuālajā produktivitātē.

Cilvēkkapitāla attīstību var aplūkot arī profesionālās mobilitātes jautājuma kontekstā.

Profesionālās mobilitātes pētījumi tiek veikti no dažādiem teorētiskajiem viedokļiem. Katrīna Šau (*Katherine Shaw*, 1987) pievēršas cilvēkkapitāla investīciju modelim, lai izprastu, kā profesionālās izmaiņas ir saistītas ar profesionālo ieguldījumu intensitāti un profesionālo prasmju izmaiņām. Braians McKols (*Brian McCall*, 1990) un Dereks Nīls (*Derek Neal*, 1999) attīstīja profesionālās saskaņotības teoriju (*occupational matching*), kur individuāls lēmums mainīt profesiju ir atkarīgs no konkrētās profesijas pieskaņotības kvalitātes. Načums Sičermens un Odeds Galors (*Nachum Sicherman and Oded Galor*, 1990) analizē uzņēmuma iekšējo un starpuzņēmumu profesionālo mobilitāti, pievēršoties katra individuālajai karjerai.

Visi šie pētījumi atzīst, ka profesionālā mobilitāte ir plaši izplatīta fenomēns un ka liela daļa cilvēku, mainot darbu, maina arī profesiju. Ļoti reti ir iespējams redzēt darbinieku, kas veic vienu un to pašu darbu visu savu dzīvi. Bieži cilvēki maina profesiju, lai atrastu labāku saskaņu starp savam spējām un interesēm. Tomēr zināmi ekonomiskie nosacījumi arī var būt par iemeslu profesijas maiņai. Strukturālas un tehnoloģiskas pārmaiņas var pamudināt cilvēku mainīt savu karjeru, par spīti labai profesionālajai saderībai vai labi uzsāktai virzībai pa karjeras kāpnēm [22].

2. Cilvēkkapitāla salīdzinošā analīze Latvijā

Kā parādīts 1. daļā, mūsdienu cilvēkkapitāla koncepcija iekļauj dažādas metodoloģiskas pieejas cilvēkkapitāla analīzei. Izmantojot dažas no minētajām teorētiskajām nostādnēm, autore analizē cilvēkkapitāla attīstības tendences un īpatnības Latvijā.

Raksturojot cilvēkkapitāla līmeni un struktūru Latvijā, varētu aplūkot nodarbinātības un izglītības statistiskos rādītājus.

1. tabula

Nodarbināto iedzīvotāju vidējā skaita sadalījums gadā pa darbības veidiem (%)

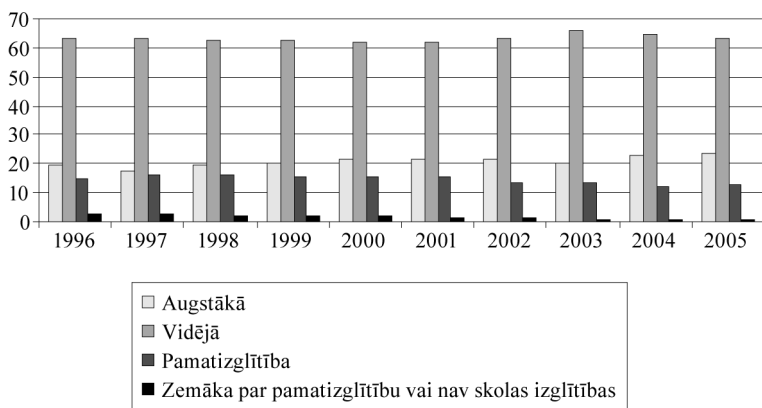
The Year's Average Percentage of Employed Population by Sector (%)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
PAVISAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	16,8	21,1	18,6	16,1	14,3	14,9	14,9	13,5	13,0	11,8
Zvejniecība	0,5	0,5	0,5	0,4	0,0	0,0	0,6	0,3	0,2	0,3
Rūpniecība – pavisam	21,8	20,8	21,1	20,0	20,6	18,4	19,6	19,7	18,9	17,3
Būvniecība	5,4	5,2	5,5	6,0	6,0	7,1	6,1	7,4	8,6	8,8

Pakalpojumu sektors: – vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, auto, moto un sadzīves priekšmetu remonts										
– viesnīcas un restorāni	27,8	27,1	29,2	30,8	32,4	32,9	31,5	33,0	32,7	33,8
– transports, glabāšana un sakari										
– finanšu starpniecība										
– operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība										
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	6,3	5,9	6,8	7,7	7,6	7,1	6,9	6,7	7,2	7,9
Izglītība	10,0	9,3	8,5	9,0	9,3	9,2	8,9	7,9	8,2	8,8
Veselība un sociālā aprūpe	6,1	5,4	5,3	5,4	5,1	5,2	6,1	5,9	5,3	5,6
Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	5,3	4,9	4,5	4,6	4,7	5,1	5,4	5,7	5,9	5,6

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

Pēdējo desmit gadu (no 1996. līdz 2005. gadam) laikā ir mainījies nodarbināto iedzīvotāju skaits pa darbības veidiem. Pieaudzis nodarbināto skaits pakalpojumu sektorā (no 27,8% līdz 33,8%) un būvniecībā (no 5,4% līdz 8,8%), turpretim samazinājies lauksaimniecībā (no 16,8% līdz 11,8%) un izglītības (no 10% līdz 8,8%) nozarēs nodarbināto skaits (sk. 1. tabulu).

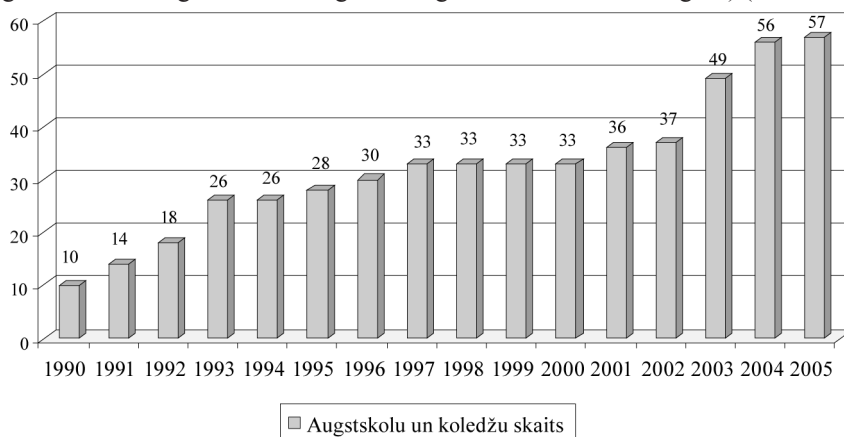
Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

3. att. Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums pēc izglītības līmeņa, % *Division of Employed Population by Level of Education, %*

Analizējot cilvēkkapitāla kvantitatīvās un kvalitatīvās izmaiņas, saistot tās ar nodarbināto iedzīvotāju izglītības līmeni, ir redzams, ka no 1996. līdz 2005. gadam nodarbināto skaits ar augstāko izglītību pieaudzis no 182,5 tūkstošiem līdz 242,5 tūkstošiem, savukārt nodarbināto skaits, kam izglītība ir zemāka par pamatizglītību

vai vispār nav skolas izglītības, ir samazinājies no 22,1 tūkstoša līdz 8,4 tūkstošiem. Nodarbināto skaits ar vidējo izglītību vidēji ir 640 tūkstoši katru gadu, ar nelielām ikgadējām svārstībām, bez ievērojamas tendences palielināties vai samazināties (sk. 3. attēlu).

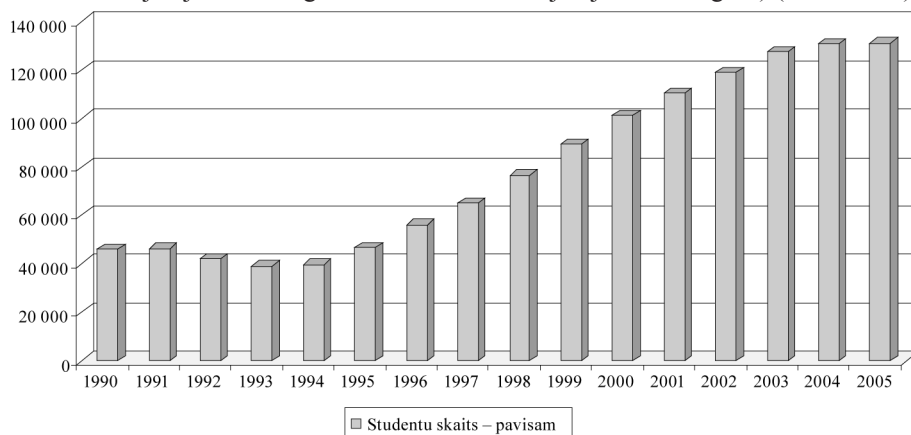
Latvijas virzību uz zināšanām balstītu sabiedrību un cilvēkkapitāla lomas palielināšanos atspoguļo augstskolu, koledžu, augstskolu filiāļu studējošo skaita pieaugums. Kopš 1990. gada augstskolu un koledžu skaits ir palielinājies 5,7 reizes (no 10 augstskolām 1990. gadā līdz 57 augstākās izglītības iestādēm 2005. gadā) (sk. 4. attēlu).

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

4. att. Augstskolu un koledžu skaits Latvijā no 1990. līdz 2005. gadam
Number of Institutions of Higher Education in Latvia, Years 1990–2005

Ievērojami pieaudzis studējošo skaits, kas 15 gados palielinājies 2,85 reizes (no 45 953 studējošajiem 1990. gadā līdz 131 125 studējošajiem 2005. gadā) (sk. 5. attēlu).

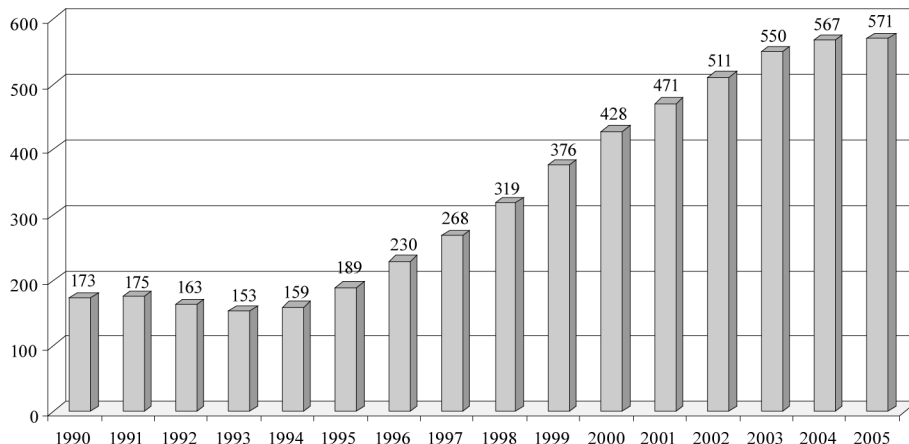

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

5. att. Studentu skaita izmaiņas Latvijas augstskolās 1990.–2005. g.

*Change of Number of Students at Institution of Higher Education in Latvia,
Years 1990–2005*

Latvija ir viena no valstīm ar augstu studentu skaitu uz 1000 iedzīvotājiem. Būtiski, ka gadu no gada studentu skaits palielinās, tādējādi vēlreiz apliecinot zināšanu lomas pieaugumu, cilvēkkapitāla ietekmes palielināšanos uz ekonomikas izaugsmi (sk. 6. attēlu).

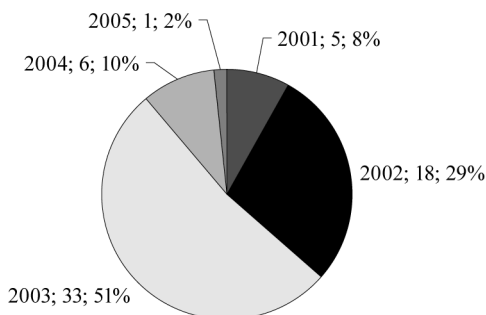

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

*6. att. Studentu skaits uz 1000 iedzīvotājiem Latvijā 1990.–2005. g.
Number of Students per 1000 Inhabitants in Latvia, Years 1990–2005*

Lai apmierinātu iedzīvotāju prasības iegūt izglītību iespējami tuvāk dzīves vietai, ar 2001. gadu Latvijā sāka veidoties augstskolu filiāles. 2005. gadā, pēc Izglītības un zinātnes ministrijas datiem, Latvijā bija 63 augstskolu filiāles [14].

Visvairāk filiāļu, pavisam 33, ir nodibināts 2003. gadā (sk. 7. attēlu).

Avots: Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centrs (AIKNC) [14]

*7. att. Augstskolu filiāļu izveide (gads; skaits; %)
Establishment of Branches of Higher Education Institution (Year, Number, %)*

Jau kopš 1990. gada ir novērojama nepilna laika studējošo skaita pieauguma tendence (no 16 876 nepilna laika studējošajiem 1990. gadā līdz 53 862 studentiem nepilna laika studijās 2005. gadā), kas liecina par cilvēku izpratni par izglītības nozīmi un nepieciešamību pēc zināšanām, lai nodrošinātu karjeras iespējas un ienākumu stabilitāti vai pieaugumu.

Kopš 1990. gada būtiski nav mainījies (ar tendenci nedaudz samazināties) valsts finansēto jeb budžeta studentu skaits, kas vidēji gadā ir ap 30 000 studējošo. Turpretim studējošo skaits, kas zināšanas apgūst par maksu, ir palielinājies no 4088 studentiem 1992./93. akadēmiskajā gadā līdz 101 269 studentiem 2005./2006. akadēmiskajā gadā, ir kardināli mainījusies proporcija (procentuālā attiecība) starp valsts finansētajām un maksas studentu vietām. 1992./93. akadēmiskajā gadā par budžeta līdzekļiem mācījās 90,3% studējošo, bet 2005./2006. akadēmiskajā gadā tie bija tikai 22,8% un 77,2% zināšanas apguva par maksu (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Studentu skaits augstskolās, koledžās sadalījumā pēc mācību maksas finansējuma
Number of Students at Institutions of Higher Education by Financial Source

	Studentu skaits			Procentos no kopējā studentu skaita		
	Pavisam	Mācījās par budžeta līdzekļiem	Mācījās par mācību maksu	Pavisam	Mācījās par budžeta līdzekļiem	Mācījās par mācību maksu
1992/93	42 204	38 116	4 088	100,0	90,3	9,7
1993/94	38 956	33 537	5 419	100,0	86,1	13,9
1994/95	39 676	28 199	11 477	100,0	71,1	28,9
1995/96	46 680	30 708	15 972	100,0	65,8	34,2
1996/97	56 164	31 130	25 034	100,0	55,4	44,6
1997/98	64 948	31 633	33 315	100,0	48,7	51,3
1998/99	76 653	32 763	43 890	100,0	42,7	57,3
1999/00	89 509	32 572	56 937	100,0	36,4	63,6
2000/01	101 270	34 129	67 141	100,0	33,7	66,3
2001/02	110 500	32 988	77 512	100,0	29,9	70,1
2002/03	118 944	32 257	86 687	100,0	27,1	72,9
2003/04	127 656	30 944	96 712	100,0	24,2	75,8
2004/05	130 706	30 674	100 032	100,0	23,5	76,5
2005/06	131 125	29 856	101 269	100,0	22,8	77,2

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

Nemainīgi pēdējo gadu laikā vislielākais studējošo skaits ir sociālo zinātņu, komerczinātņu un tiesību studiju programmās (2005. gadā – 71 049 studējošo). Pēc 2005. gada datiem, mazāk populāras ir izglītības (16 007 studējošo), inženierzinātnes, ražošanas un būvniecības (13 159 studējošo), humanitārās zinātnes un mākslas (9 238 studējošo), veselības aprūpes un sociālās labklājības (6 793 studējošo), dabaszinātņu, matemātikas un informācijas tehnoloģiju (6 792 studējošo), pakalpojumu (6 385 studējošo) un lauksaimniecības (1 605 studējošo) studiju programmas (sk. 3. tab.).

Salīdzinot pieprasītākās studiju programmas ar nodarbināto iedzīvotāju skaitu pa darbības veidiem, varam secināt, ka nodarbināto skaita pieaugums pakalpojuma sektorā

atbilst studējošo pieprasījumam pēc zināšanām sociālajā, komerczinību un tiesību zinātnē, savukārt novērotajam nodarbināto skaita ikgadējam pieaugumam tādās nozarēs kā būvniecība neseko studējošo skaita pieaugums inženierzinātnēs un būvniecībā (sk. 1. tabulu).

3. tabula

Studentu skaits pa izglītības tematiskajām grupām augstskolās un koledžās
Number of Students at Institutions of Higher Education by Thematic Education Groups

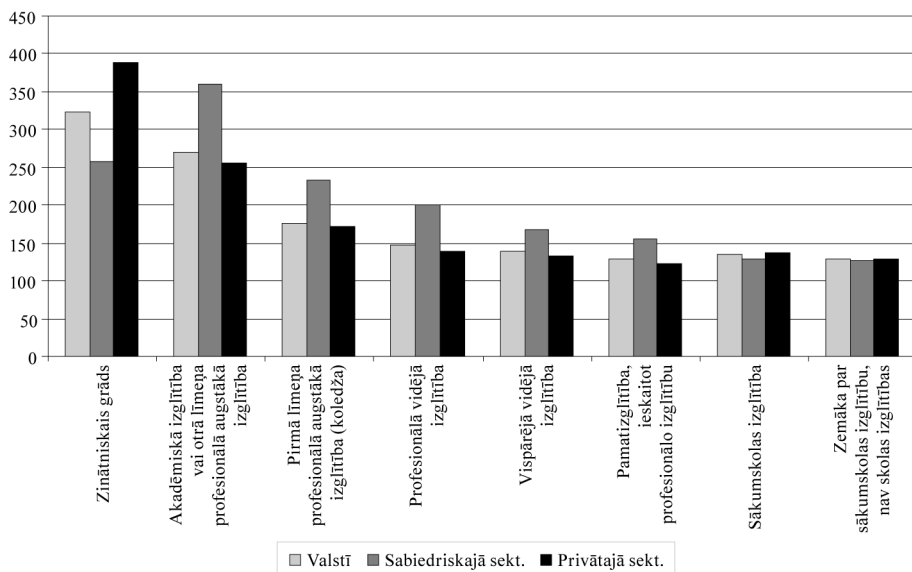
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
PAVISAM	64 948	76 653	89 509	101 270	110 500	118 944	127 656	130 706	131 125
Izglītība	12 728	15 596	17 795	18 480	17 859	18 067	18 603	17 739	16 007
humanitārās zinātnes un māksla	5 490	5 445	6 893	6 867	7 794	8 176	9 129	8 664	9 238
sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	27 416	34 992	42 619	51 263	56 391	62 725	68 983	71 272	71 049
dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas	3 255	3 396	5 765	6 592	7 905	6 090	6 354	6 853	6 792
inženierzinātnes, ražošanas un būvniecība	10 645	11 351	9 300	10 128	11 320	14 398	14 899	12 352	13 159
Lauksaimniecība	2 114	2 221	1 668	1 795	2 025	2 108	2 073	1 903	1 605
veselības aprūpe un sociālā labklājība	2 459	2 490	2 430	3 091	3 940	4 168	4 329	6 188	6 793
Pakalpojumi	841	673	3 039	3 054	3 266	3 212	3 286	5 735	6 385
citur neklasificētās tematiskās grupas	–	489	–	–	–	–	–	–	97

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

Pirmajā nodaļā autore aprakstīja izglītības ekonomiskās atdeves teorētiskos aspektus. Šīs teorētiskās atziņas apstiprina darba samaksas struktūras apsekojuma rezultāti, kas Latvijā tika veikti 2002. gadā. 8. attēlā uzskatāmi redzams, ka cilvēkam ar augstāku izglītības līmeni ienākumi vidēji mēnesī ir lielāki, netieši norādot, ka darba devēji novērtē darbiniekus ar augsta līmeņa vispārējām zināšanām. Zīmīgi, ka privātajā sektorā šī tendence ir izteiktāka, turpretim sabiedriskajā sektorā netiek materiāli novērtēti darbspēki ar zinātnisko grādu (sk. 8. attēlu).

Augstāka izglītība nodrošina ne tikai iespēju saņemt lielāku atalgojumu, bet arī lielāku garantiju būt nodarbinātam. Pēc *EUROSTAT* veiktajiem pētījumiem, par pamatu ņemot indikatoru, kas parāda iespējamību būt bez darba, kaut arī ir vēlme strādāt darba meklētājam atkarībā no viņa izglītības līmeņa, varam secināt: jo augstāks izglītības līmenis, jo vieglāk atrast darbu un būt nodarbinātam. Pētījums aptver iedzīvotājus vecumā no 25 līdz 59 gadiem un parāda, kā izglītības faktors samazina iespējamību palikt bez darba. Salīdzinoši ar vidējiem rādītājiem 25 Eiropas Savienības valstīs Latvijas rādītāji un tendences ir līdzīgas (sk. 9. attēlu). Vidēji ES valstīs bezdarba līmenis iedzīvotājiem ar sākumskolas, pamatizglītību vai bez tās (*level 0-2 (ISCED 1997)*) 2006. gadā ir 10,3%, Latvijā tie ir 15,1%, visaugstākais rādītājs ir Slovākijā – 43,7%, seko Polija (23,5%) un Čehijas Republika (22,8%), savukārt zemākie rādītāji ir Kiprā (4,2%), Dānijā (5%) un Luksemburgā (5,1%). Daudz mazāka rādītāju diference vērojama iedzīvotāju ar vidējo izglītību (*level*

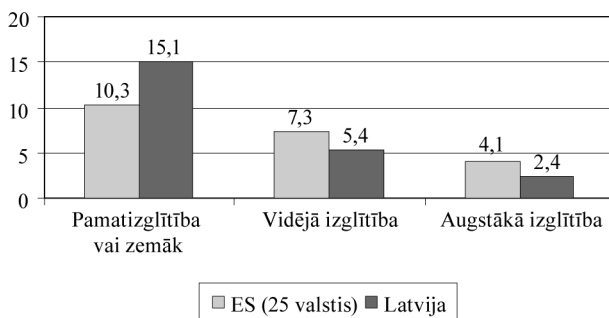
3-4 (ISCED 1997)) bezdarba atspoguļojumā. ES valstīs tie ir 7,3%, Latvijā 5,4%, savukārt augstākais bezdarba līmenis iedzīvotājiem ar vidējo izglītību ir Polijā (13%), bet zemākais – Luksemburgā (3,2%). Vēl mazāka atšķirība starp valstīm vērojama bezdarba rādītājos iedzīvotājiem ar augstāko izglītību (level 5–6 (ISCED 1997)). ES valstīs vidēji tie ir 4,1%, Latvijā – 2,4%, bet augstākais rādītājs – 6,4% ir Grieķijā, bet zemākais – 2,2% Ungārijā un Apvienotajā Karalistē.

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

8. att. Mēneša vidējā bruto samaksa (bez visa veida neregulārām izmaksām) pa izglītības līmeņiem 2002. gada oktobrī; LVL

Average Monthly Gross Earnings (without Other Disbursements) by Level of Education in October 2002, LVL

Avots: EUROSTAT [24]

9. att. Bezdarba rādītāji no kopējā iedzīvotāju skaita pēc izglītības līmeņa vidēji ES valstīs un Latvijā 2006. gadā (%)

Average Unemployment Rates of the Total Population by Level of Education in EU Countries and Latvia in 2006 (%)

Cilvēkam ar augsta līmeņa vispārējām zināšanām ir izteikti lielāka mobilitāte, spēja pielāgoties jauniem apstākļiem, tomēr, kā jau iepriekš minēts, specifiskās zināšanas dod zināmas priekšrocības, strādājot konkrētā uzņēmumā ilgāku laiku, jo specifisko cilvēkkapitālu raksturo zināšanas un prasmes, ko cilvēks ieguvis savā darba vietā. Savukārt, kvalitatīvāka darba procesa nodrošināšanai aizvien straujāk tiek ieviestas jaunas tehnoloģijas, nepieciešamas aizvien jaunas prasmes katram darbiniekam, kas norāda, ka vienreiz iegūtās zināšanas visu mūžu ir jāpapildina, jāatjauno, jāiegūst no jauna. Tādēļ ir radies pieprasījums pēc kursiem, semināriem un tālākizglītības programmām pieaugušajiem, tiek veidoti atsevišķi mācību centri pie lielākajiem uzņēmumiem, augstskolas piedāvā kvalifikācijas un tālākizglītības kursus.

Latvijā termins „pieaugušo izglītība” atpazīstams un populārs kļuva jau 90. gados, tomēr tikai pašlaik tiek veidotas Latvijas mūžizglītības politikas pamatnostādnes, lai nodrošinātu izglītību mūža garumā atbilstoši iedzīvotāju interesēm, spējam un reģionu sociāli ekonomiskās attīstības vajadzībām.

4. tabula

Pieaugušo iedzīvotāju izglītība Latvijā
Adult Education in Latvia

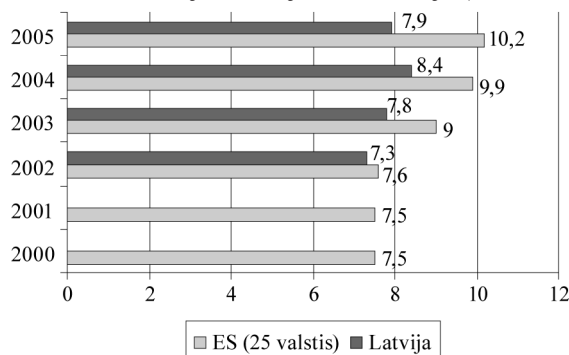
	Izglītojamo personu skaits						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
PAVISAM	210 777	196 160	204 856	210 741	217 547	266 622	268 844
Pedagogu tālākizglītība	21 708	21 988	18 205	23 834	22 706	20 284	19 073
Humanitārās zinātnes un māksla	24 440	21 620	27 827	27 695	26 857	34 805	36 768
valodas	21 604	17 912	24 430	24 457	22 586	30 968	32 446
lietišķā māksla	476	579	534	248	403	510	307
vēsture, filozofija	972	1 440	684	11	768	481	636
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	39 600	41 091	49 901	60 816	57 972	59 806	60 681
sociālās un cilvēkrīcības zinātnes	6 366	6 322	6 676	9 656	7 164	6 602	7 566
bibliotēkas, informācija, arhīvs	2 434	2 012	2 268	1 226	2 569	1 766	1 774
komerczinības un administrēšana	25 552	24 342	34 438	38 470	33 809	36 352	39 289
to skaitā tieslietu zinātnes	2 237	5 281	5 103	10 050	10 881	10 807	10 109
Dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas	–	–	–	13 533	12 450	10 555	17 621
to skaitā datorika	15 345	12 900	14 836	13 219	11 672	9 696	16 495
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	8 586	8 388	7 660	8 755	7 972	7 919	11 401
Lauksaimniecība	14 524	12 428	12 554	13 857	12 406	12 855	16 401
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	45 212	44 473	29 357	30 980	33 867	53 903	45 198
Pakalpojumi	40 426	32 681	24 714	24 124	23 673	36 313	51 102
transporta pakalpojumi	26 547	20 613	364	...	–	...	36 779
To skaitā autovadītāju apmācība	...	19 547	20 712	19 481	17 953	33 033	31 004
Pārējās programmas	936	591	16 646	8 979	12 083	25 239	12 485

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde [15]

Mūžizglītības politika Latvijā balstās uz ideju, ka jāsekmē cilvēka personiskā izaugsme, pašpilnveide katrā dzīves posmā, visās dzīves jomās mūža garumā, tādējādi radot priekšnosacījumus katra iedzīvotāja uzņēmības, adaptācijas spēju attīstīšanai un panākot sociālo iekļautību, nodarbinātību, aktīvu pilsonisku līdzdalību.

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem varam secināt, ka pēdējo sešu gadu laikā dažādos pieaugušo izglītības piedāvātajosursos un programmās izglītību ir papildinājuši vidēji 250 000 pieaugušo katru gadu (sk. 4. tabulu). Līdzīgi kā augstākajā izglītībā, 2005. gadā vispopulārākās ir sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības (60 681), tam seko pakalpojumi (51 102), kur lielākais apjoms ir transporta pakalpojumi (36 779), no kuriem 31 004 ir autovadītāju apmācība, veselības aprūpe un sociālā labklājība (45 198), pedagogu tālākizglītība (19 073), dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas (17 621), kur vislielākā interese ir datorikā (16 495), lauksaimniecība (16 401), inženierzinātnes, ražošana un būvniecība (11 401), pārējās programmas (12 485).

Eiropas Savienības valstīs vecumā no 25 līdz 64 gadiem pieaugušo iesaistīšanās izglītības un apmācības procesos gadu no gada pieaug neatkarīgi no tā, vai tas ir vajadzīgs esošajam vai nākotnes darbam vai ne. Tas liecina par iedzīvotāju izpratni par izglītības nozīmi, kā arī izglītības piedāvājuma daudzveidību un kvalitāti. Latvijas rādītāji šajā jomā salīdzinājumā ar Eiropas Savienības rādītājiem ir pieejami tikai no 2002. gada, un tie parāda, ka ir vēl daudz darāmā, lai veidotu gan iedzīvotāju izpratni par zināšanu nepieciešamību, gan nodrošinātu daudzveidīgu, tirgus prasībām atbilstošu apmācības programmu piedāvājumu. Kopumā salīdzinājumā ar citām Eiropas Savienības valstīm Latvijas rādītāji ir zem vidējā (sk. 10. attēlu).

Avots: EUROSTAT [19]

10. att. Pieaugušo iedzīvotāju iesaistīšanās apmācības procesos ES un Latvijā (%)
Participation of Adult Population in Education and Training in EU and Latvia (%)

Pieaugušo apmācībai ir ievērojama vieta nodarbinātības veicināšanā, līdz ar to arī kvalitatīva cilvēkkapitāla nodrošināšanā, jo ir vērojama sakarība starp pieaugušo izglītības un nodarbinātības rādītājiem. Tā, piemēram, 2005. gadā Zviedrijā 32,1% bija iesaistīti pieaugušo izglītības apmācības programmās, un nodarbinātības līmenis šajā valstī bija 72,5%, līdzīgi Dānijā pieaugušo izglītībā iesaistīti 27,4%, nodarbinātības līmenis 75,9%, Apvienotajā Karalistē pieaugušo apmācībā iesaistīti 27,5% un

nodarbināti valstī 71,7%. Nedaudz atpaliek Somija ar 22,5% apmācībā iesaistītajiem pieaugušajiem iedzīvotājiem un 68,4% nodarbinātības līmeni valstī. Pretēja situācija ir valstīs, kur pieaugušo izglītībā iesaistīto iedzīvotāju skaits salīdzinājumā ar kopējo iedzīvotāju skaitu ir daudz mazāks. Tikai 3,9% Ungārijas pieaugušo iesaistījušies dažādās apmācības programmās 2005. gadā, savukārt nodarbinātības līmenis šīn valstī ir tikai 56,9%; līdzīgi ir Polijā, kur pieaugušo izglītībā iesaistījušies 4,9% un nodarbinātības līmenis valstī ir 52,8%, un Slovēnijā, kur tikai 4,6% guvuši zināšanas pieaugušo apmācības programmās un nodarbinātības līmenis valstī ir 57,7% [24].

Secinājumi

Analizējot cilvēkkapitāla attīstības tendences un struktūras īpatnības Latvijā, var secināt, ka Latvijā cilvēkkapitāls ir nozīmīgs faktors ekonomiskās augsmes un attīstības veicināšanā, kas veidojas izglītības un apmācības procesā, palielinot indivīda ekonomisko produktivitāti. Latvijā no 1996. līdz 2005. gadam ir notikušas cilvēkresursu strukturālas izmaiņas, jo mainījies nodarbināto iedzīvotāju skaits pa darbības veidiem, pieaudzis nodarbināto skaits ar augstāko izglītību, samazinājies nodarbināto skaits, kam izglītība ir zemāka par pamatizglītību vai nav skolas izglītības, savukārt, nodarbināto skaits ar vidējo izglītību nav mainījies, bez ievērojamas tendences palielināties vai samazināties.

Latvijā notiek virzība uz zināšanām balstītu sabiedrību un cilvēkkapitāla lomas palielināšanos, ko atspoguļo gan augstskolu, koledžu un augstskolu filiāļu skaita, gan studējošo skaita pieaugums. Lai gan lielā mērā ir palielinājies studējošo skaits, kopš 1990. gada būtiski nav mainījies valsts finansēto jeb budžeta vietu skaits, kas vidēji ir saglabāties ap 30 000 studējošo. Tajā pašā laikā vērojama nepilna laika studējošo skaita pieauguma tendence. Latvijā populārākās – ar vislielāko studējošo skaitu – ir sociālo zinātņu, komerczinību un tiesību studiju programmas. Diemžēl nodarbināto skaita ikgadējam pieaugumam tādās nozarēs kā, piemēram, būvniecība, neseko studējošo skaita pieaugums inženierzinātnēs un būvniecībā.

Pētījumi rāda, ka lielāki ienākumi ir nodarbinātajam ar augstāku izglītības līmeni, tas liecina, ka darba devēji novērtē darbiniekus ar augsta līmeņa zināšanām. Augstāka izglītība nodrošina arī lielāku garantiju būt nodarbinātam.

Gadu no gada ES valstīs palielinās vecumā no 25 līdz 64 gadiem pieaugušo iesaistīšanās izglītības un apmācības procesos. Tā kā ir vērojama sakarība starp pieaugušo izglītības un nodarbinātības rādītājiem, pieaugušo apmācībai ir ievērojama vieta nodarbinātības veicināšanā, līdz ar to arī kvalitatīva cilvēkkapitāla nodrošināšanā. Latvijā katru gadu vidēji 250 000 pieaugušo papildina izglītību dažādosursos un programmās, – tas tomēr ir nedaudz zem ES vidējiem rādītājiem.

Pēdējos gados Latvijā notiek straujās pozitīvas izmaiņas cilvēkkapitāla attīstībā, kas atbilst kopējiem ES nospraustajiem virzieniem.

Literatūra

- Čurkina, I. *Ekonomikas augsmes faktori Latvijā*. Rīga : LZA EI, 2003. 168 lpp.
- Dimza, V. *Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā*. Rīga : LZA EI, 2003. 206 lpp.
- Ekonomika, I. Latvijas Universitātes Raksti*, 658. sēj. Rīga : Zinātne, 2003. 289 lpp.
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības indikatoru pārskats 2003*. Rīga : Latvijas vides aģentūra, 2003. 64 lpp.
- Latvijas ekonomikas pārstrukturizācijas problēmas jaunās ekonomikas apstākļos*. Monogrāfija. R. Šķapara un Ē. Šumilo redakcijā. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 398 lpp.
- Education, Research, and Economic Growth. Some Tests for the U.S. and Germany. Volker Caspari, Darmstadt University of Technology, Jens Rubart, Darmstadt University of Technology and Center for Empirical Macroeconomics, University of Bielefeld Günther Rehme, Darmstadt University of Technology. Darmstadt, August 2004.
- Kaufman, B. E. *The Economics of Labor Market and Labour Relations*. Chicago : The Dryden Press. 746 p.
- Rifkin, J. *The End of Work: the Decline of the Global Labour Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New-York : Putnam Book. 350 p.
- Solow, R. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics* 70, February 1956, p. 65–94.
- Schultz, T. *The Economic Value of Education*. New York : Columbia University Press, 1963.
- Becker, Gary S. *Human Capital a Teoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. 2nd Edition. 1983.
- Loening, J. *The World Bank and University of Goettingen Time Series Evidence on Education and Growth*. The case of Guatemala, 1951–2002. 38 p.
- Нестерова, Д., Сабирьянова, К. *Инвестиции в человеческий капитал в переходный период в России*. Научный доклад № 99/04. РПЭИ/Фонд Евразия, 1998. 47 с.
- Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centrs. Pieejams: <http://www.aiknc.lv/lv/list.php> 21.01.2007
- LR Centrālā statistikas pārvalde. Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes. Pieejams: <http://test.csb.gov.lv:8080/dialog/statfile16.asp> (07.01.2007.)
- Zināšanu pārvaldība. Pieejams: <http://72.14.221.104/search?q=cache:doJ6M6z4mjQJ:www.cs.rtu.lv/stp/zp/kapitals.htm+intelektu%C4%81lais+kapit%C4%81ls&hl=lv&gl=lv&ct=clnk&cd=1> (21.01.2007.)
- Chicago school (economics). Pieejams: [http://en.wikipedia.org/wiki/Chicago_school_\(economics\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Chicago_school_(economics)) (22.10.2006.)
- Encyclopædia Britannica Article Gary S. Becker. Pieejams: <http://www.britannica.com/eb/article-9014037/Gary-S-Becker> (25.10.2006.)
- Life-long learning – total. Percentage of the adult population aged 25 to 64 participating in education and training. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=en&product=Yearlies_new_population&root=Yearlies_new_population/C/C3/C36/em051 (07.01.2007.)
- Mincer, J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. *The Journal of Political Economy*, Vol. 66, № 4, Aug. 1958, p. 281–302. Pieejams: <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-3808%28195808%2966%3A4%3C281%3AIIHCAP%3E2.0.CO%3B2-K&size=LARGE> (03.03.2007.)
- Organisation for Economic Co-operation and Development. Human Capital. Pieejams: http://www.oecd.org/topic/0,2686,en_2649_34605_1_1_1_1_37451,00.html (22.10.2006.)

Sabirianova, K. Z. *The Great Human Capital Reallocation: a Study of Occupational Mobility in Transitional Russia*. Moscow : EERC, 2000, p. 1–42. Pieejams: http://www.eerc.ru/details/download.aspx?file_id=3788 (03.03.2007.)

The University of Chicago Chronicle. Theodore Schultz. Pieejams: <http://chronicle.uchicago.edu/980305/schultz.shtml> (22.10.2006.)

Unemployment Rates of the Total Population by Level of Education. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=en&product=Yearlies_new_population&root=Yearlies_new_population/C/C3/C31/cca23824 (14.01.2007.)

Summary

Analyzing the tendency of human capital development and structural particularities in Latvia we can come to the conclusion that in Latvia human capital is an important factor of economic growth and development promotion, which is formed by educational and training processes, therefore increasing the individual's economical productiveness. In 1996–2005 in Latvia structural changes of human recourse took place, because of the change of employed population by sector: A number of employed persons with higher education increased, number of employed persons without basic education or less than basic education decreased, but the number of employed persons with secondary education has been constant without remarkable tendency to increase or diminish.

In Latvia there is a positive tendency towards the knowledge based society and increase of the role of human capital, which is proved by the enlargement of number of institutions of higher education and their branches as well as by increase of number of university students. While the number of students has rapidly increased, there have not been substantial changes in numbers of state financed studies from year to year, which has been unchangeable about 30 000 students in average since 1990. At the same time there is a remarkable growth of external students. The most popular studies with the largest number of students in Latvia there are study programs in social sciences, commerce/business and jurisprudence. Unfortunately despite in rise of employed persons in such fields like building, there is not notable increase of students in engineering and building studies.

The researches show that the person with higher level of education has greater earnings, which proves the assessment of employer to the worker with higher education. The higher education secures a person to be employed.

Year by year in EU countries there is an increase of adult population aged 25 to 64 participating in education and training. As there is a compatibility by indicators of adult education and employment, the adult training plays a remarkable role in employment promotion, wherewith in promotion of qualitative human capital, too. In Latvia every year 250 000 adults supplement their knowledge at different courses and programs, nevertheless it is a bit under the average indicators of EU.

During last years there are rapid positive changes in development of human capital in Latvia, which correspond to the marked out aims of EU.

Key words: *human capital, general and specific knowledge, economic returns of education.*

Konverģences procesa ietekme uz ekonomikas ārējās konkurētspējas pārmaiņām

Impact of Convergence Process on the External Competitiveness of Economy

Daina Paula

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Tautsaimniecības institūts
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Daina.Paula@bank.lv

Latvijai, iestājoties Eiropas Savienībā, tika izvirzīta virkne priekšnosacījumu, pirmām kārtām – panākt likumdošanas savstarpēju atbilstību, bet, kā zināms, jaunās ES dalībvalstis nevar izvēlēties eiro ieviešanu vai neieviešanu, un šis ir jauns izaicinājums, kura piepildījums izrietne vien no valsts vēlmēm, bet arī tās gatavības pievienoties vienotas valūtas zonai. Šo gatavību, savukārt, apliecina t. s. konverģences kritēriji, tiesa, šeit ir runa galvenokārt par nominālo konverģenci. Tā dēvētie Māstrihtas kritēriji nosaka atsevišķu makroekonomisko rādītāju mērķa līmeni, taču nenosaka, cik augstam labklājības līmenim un kādai ekonomikas struktūrai valstī ir jābūt. Tomēr ir skaidrs, ka nominālā konverģence ir tikai kritēriju kopums un nevar tikt uzskatīta par pašmērķi. Uzturot ārējās ekonomiskās attiecības ar virkni valstu, rodas iespēja ne vien nodrošināt ražošanas jaudas ar nepieciešamajiem resursiem un eksportēt preces un pakalpojumus, bet arī pārņemt un piedāvāt ārējā tirgū tehnoloģijas. Tas ir dinamisks process, kurā valstu labklājības līmeņiem ir iespēja tuvināties. Rakstā aplūkotas konverģences procesa teorētiskās nostādnes, kā arī analizēta Latvijas līdzšinējā konverģence ar ES valstīm, galvenokārt cenu, izmaksu un ienākumu līmeņa rādītāji un to saikne ar ārējo konkurētspēju.

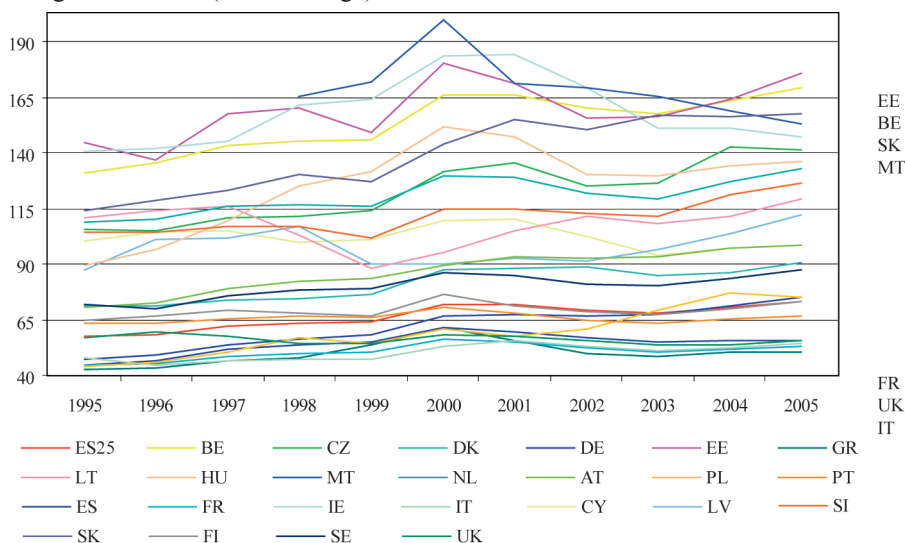
Atslēgvārdi: konverģence, ekonomikas atvērtība, konkurētspēja.

Ar konverģenci parasti saprot ekonomiski saistītu valstu vai reģionu ekonomisko rādītāju savstarpēju izlīdzināšanos. Šajā sakarā mēdz nošķirt absolūtu konverģenci (pilnīga tautsaimniecības struktūras, ienākumu un cenu līmeņu izlīdzināšanās) un nosacītu konverģenci, kad izlīdzinās vai nu daži rādītāji, vai to tendences. Jāatzīmē, ka konverģences virziens parasti ir vērsts uz augstāku labklājības līmeni, tomēr šo virzienu daļēji ietekmē arī t. s. ekonomikas lielums.

Ekonomikas literatūrā nereti jāsastopas ar viedokli, ka ne ikkatrā situācijā valsts ir spējīga konverģēt uz augstāku dzīves līmeni. Zaks un Vorners (*Sachs, Warner, 1995*) atzīmē dažus priekšnoteikumus, kas literatūrā biežāk minēti kā nepieciešami, lai valsts labklājības līmenis varētu izlīdzināties ar pārējo reģionu. Pirmkārt, valstij jābūt ar atvērtu tautsaimniecību, pretējā gadījumā tai nav ekonomisko attiecību ar pārējo pasauli un tā nevar ne tirgoties ar precēm, ne arī apmainīties ar tehnoloģijām vai piesaistīt/ieguldīt kapitālu. Vienlaikus arī politiska atsvešināšanās no citām valstīm, militāri nemieri u. tml. situācijas kavē ekonomisko tuvināšanos reģioniem ar

augstāku dzīves līmeni. Otrkārt, tiek minēts nepieciešamais minimālais cilvēkkapitāla līmenis. Tas izriet no iespējām pārņemt, uzlabot tehnoloģijas. Treškārt, tās ir politiskās nestabilitātes situācijas, kurās ekonomiskie mērķi var nebūt primāri, kā arī situācijas, kad valstī politisku apsvērumu dēļ nedarbojas nekādi tirgus mehānismi. Autori gan atgādina, ka kritēriji nav viennozīmīgi, it sevišķi sākotnējais cilvēkkapitāla līmenis, jo tas nozīmētu, ka dažām valstīm (kuras ilgstoši atrodas pēdējā vietā) nekad nebūtu iespējas tuvināties citām valstīm no labklājības līmeņa viedokļa [5, 2–3].

ES valstīs atvērības pakāpe, ko mēra kā importa un eksporta kopsummas attiecību pret iekšzemes kopproduktu, pašlaik variē no 40–50% (Itālijā, Lielbritānijā) līdz gandrīz 290% (Luksemburgā).

1. att. ES dalībvalstu ekonomikas atvērības pakāpe
(autores aprēķini, dati: Eurostat)

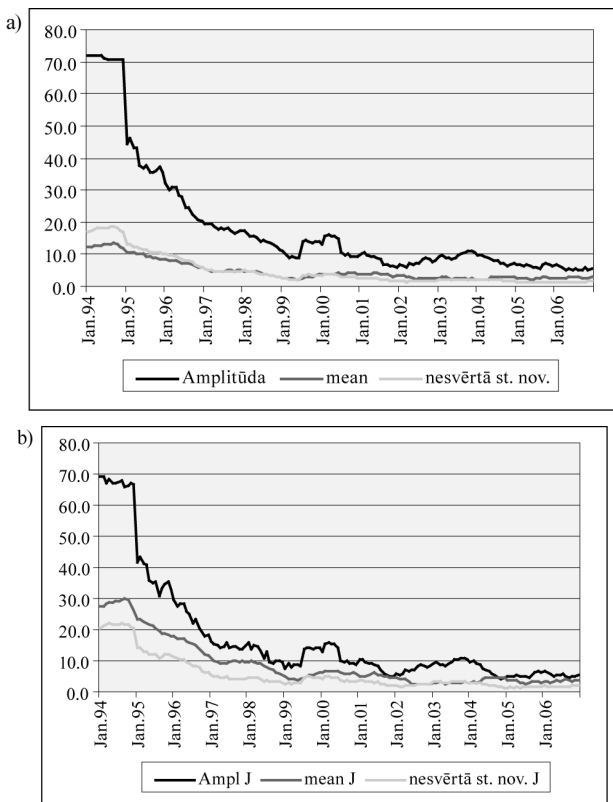
*Degree of Openness of Economy of the EU Memberstates
(Authors' Calculations; Data Source: Eurostat)*

Lai arī visu dalībvalstu atvērības pakāpei ir neliela tendence pieaugt, ES kopumā ir mazāk atvērta nekā katra no tās dalībvalstīm ($(Q+X)/IKP < 50\%$), jo, savā starpā tirgojoties, dalībvalstu tirdzniecība tiek uzskatīta par iekšēju, t. i., tiek uztverts tikai tas ārējās tirdzniecības apjoms (attiecībā pret IKP), kas Eiropas Savienībai ir ar “pārējo pasauli”. Tas nozīmē, kas liela daļa tirdzniecības norisinās starp pašām ES dalībvalstīm, kas saskaņā ar optimālas valtas zonas teoriju ir svarīgs priekšnoteikums vienotas valūtas zonas izveidei. Politiski ES valstis pašlaik nav ne sociālistiskas, ne arī tajās tiek novērota kāda pastāvīga politiska nestabilitāte, militāri nemieri u. tml. situācijas, līdz ar to arī šie faktori, ja vērtējam Zaka un Vornera kritērijus, nevarētu traucēt dzīves līmeņu izlīdzināšanos starp ES valstīm.

Lai arī nav viennozīmīgu teorētisku atzinumu par valūtas kursa režīma ietekmi uz ekonomikas izaugsmi, atsevišķi autori norāda, ka tieši stabils valūtas kurss sekmē izaugsmi [3, 10]. Uzskatot fiksētu valūtas kursu par visstabilāko un atzīmējot empīrisku sakarību, ka fiksēta kursa valstīm parasti raksturīga augsta atvērības

pakāpe (patiesībā mazām valstīm tā kļūst par vienu no galvenajiem iemesliem fiksēta kursa režīma izvēlei), varam pieņemt, ka Latvijai no šo faktoru viedokļa ir lieliskas iespējas konverģēt uz augstāku labklājības līmeni.

Par cilvēkkapitālu liecina dažādi rādītāji: vidējais mācību studijām veltītais gadu skaits, iedzīvotāju īpatsvars ar noteiktu izglītības līmeni, izdevumi izglītībai, zinātnei un pētniecībai, augsto tehnoloģiju īpatsvars pievienotajā vērtībā un eksportā u. c. Autore šos jautājumus aplūkojusi jau iepriekšējā LU rakstu krājumā, analizējot konkurētspējas pētīšanas kvalitatīvās metodes. Ir vērts atgādināt, ka, lai arī izdevumi izglītībai (kā daļa no IKP) ES valstīs tik krasi neatšķiras, tomēr zinātnei un pētniecībai veltītā izdevumu daļa Latvijā irniecīga, turklāt trūkst privātā sektora ieinteresētības šajā sfērā.

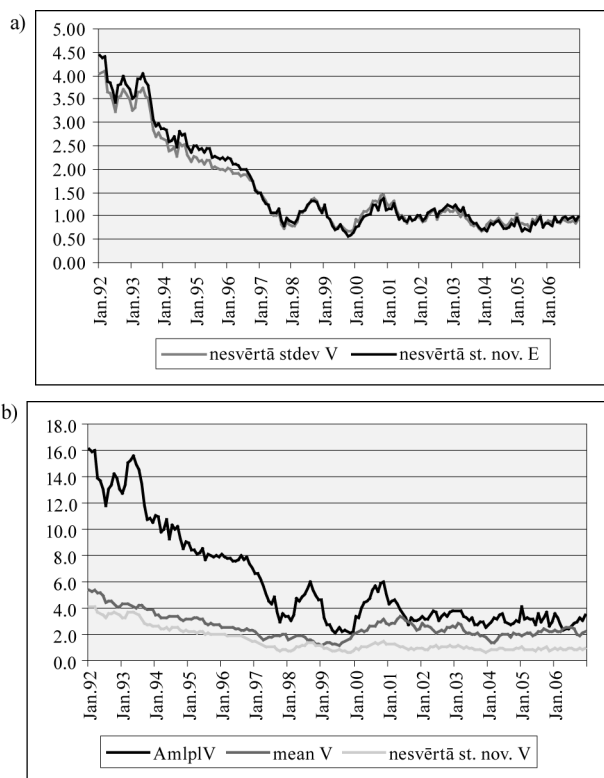

2. att. Patēriņa cenu indeksa izlīdzināšanās ES 25 valstīs (a) un jaunajās dalībvalstīs (b) (autores aprēķini, dati: LR CSP un Eurostat)

*CPI Convergence in EU 15 Countries (a) and in New Member States (b)
(Authors' Calculations; Data Source: CSB of Latvia; Eurostat)*

Ja valsts spēj konverģēt – kādā virzienā notiks izlīdzināšanās? Teorija apgalvo, ka pielāgošanās vairāk jūtama tajā pusē, kuras ekonomika ir lielāka, taču parastā tendence ir “konverģēt uz augšu”. Tomēr pilnīgu dzīves līmeņa izlīdzināšanos pat starp ekonomiski cieši saistītām valstīm var nepanākt, ko apliecina ilglaicīga korelācija starp atsevišķu ES dalībvalstu cenu līmeņu dinamiku.

Kuri konkurētspēju ietekmējoši parametri mainās konverģences procesā? Uztverot konkurētspēju kā procesu starp ieguldījumiem un iznākumu (*inputs in- and outputs from competitiveness*), ir skaidrs, ka valsts atvērtība (precēm, pakalpojumiem, izejvielu un darba tirgum) un brīvā kapitāla kustība pirmām kārtām nosaka ražošanas faktoru brīvu pieejamību, to vidū izmaiņas cilvēkkapitālā. Tajā pašā laikā atvērtība ir pamatā t. s. vienas cenas likumam un pirktspējas paritātei, citiem vārdiem, cenām tirgojamām precēm un pakalpojumiem, izteiktām vienas un tās pašas valūtas vienībās, jāizlīdzinās. Tādējādi jāsamazinās starpība starp resursu cenām un to pieauguma tempiem. Aplūkojot biežāk lietotos deflatorus, redzams, ka pirmām kārtām notikusi manāma patēriņa cenu izlīdzināšanās (2. att. a un b; 2.–6. att.; autores aprēķini, izmantojot Eurostat un LR CSP datus).

3. att. Patēriņa cenu indeksa izlīdzināšanās ES 15 valstīs (a) un standartnovirzes salīdzinājums vecajās dalībvalstīs un eirozonā (b) (autores aprēķini, dati: LR CSP un Eurostat)

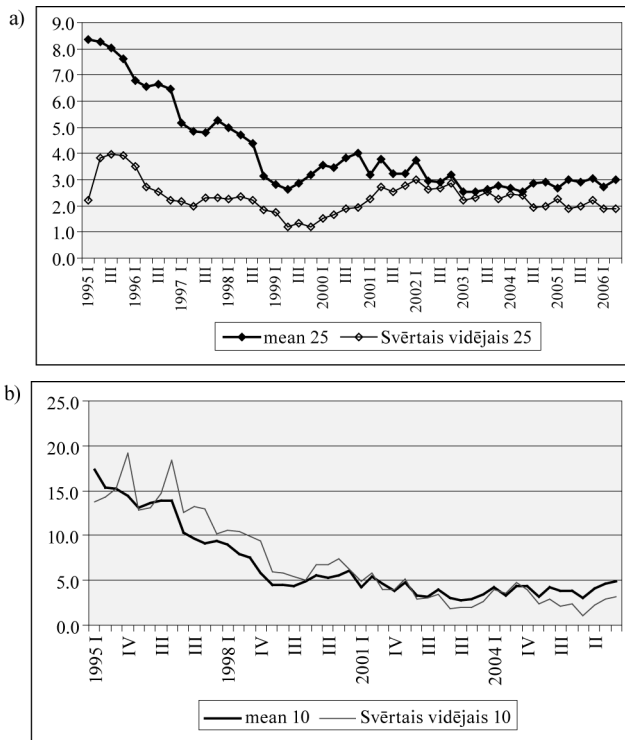
CPI Convergence in EU 15 Countries (a) and Standard Deviations in Old Member States and Euro Area (b) (Authors' Calculations; Data Source: CSB of Latvia; Eurostat)

Kā liecina 2. attēls, kopš 1994. gada būtiski samazinājusies amplitūda starp inflācijas rādītājiem gan ES 25 valstīs (a), gan jaunajās dalībvalstīs (b), vienlaikus mazinoties datu izkliedei ap vidējo līmeni.

Taču, salīdzinot ES 15 valstis (V) un eirozonas valstis (E) (3. att.), redzams, ka pēc eiro ieviešanas eirozonā novērotās inflācijas atšķirības bija lielākas nekā ES

15 jeb vecajās dalībvalstīs kopumā, taču situācija mainījās 2004. gada sākumā, ko, iespējams, noteica dažāda energoresursu cenu elastība un to ietekme uz patēriņa cenām.

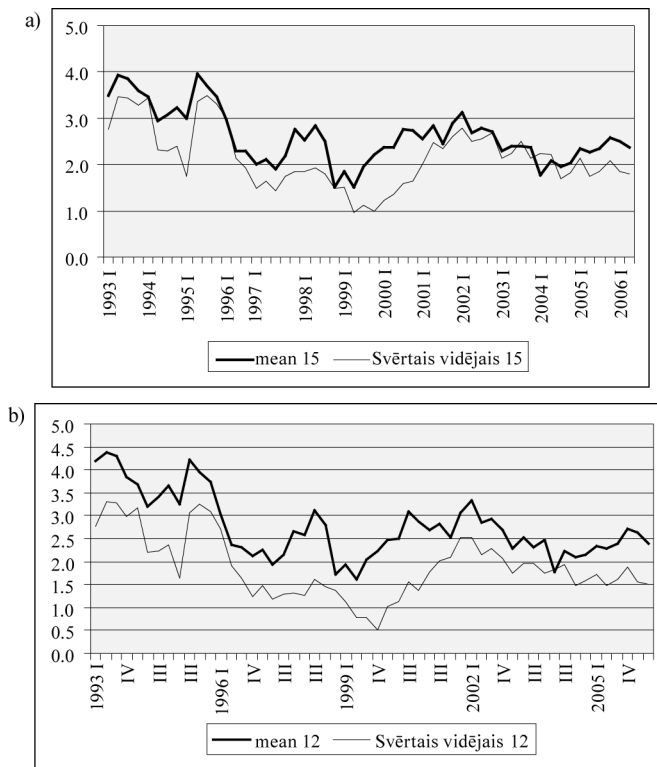
Aplūkojot IKP deflatoru kopumā (4. att.), tātad, ietverot gan patēriņa cenas, gan resursu cenas, ieskaitot darbaspēku, redzams, ka vidējais deflators ir būtiski samazinājies, taču, ņemot vērā ekonomikas lielumu, tas ir bijis diezgan stabils (4. att. a).

4. att. IKP deflatora izlīdzināšanās ES 25 valstīs (a) un jaunajās dalībvalstīs (b) (autores aprēķini, dati: LR CSP un Eurostat)

Convergence of the GDP Deflator in EU 25 Countries (a) and in the New Member States (b) (Authors' Calculations; Data Source: CSB of Latvia; Eurostat)

Attēls 4 (b) liecina, ka jauno dalībvalstu lielākajām valstīm deflatora dinamika kopš 2001. gada vidus ir stabilāka un zemāka nekā mazajās valstīs, uz ko norāda zemāks vidējais svērtais deflators.

5. att. IKP deflatora izlīdzināšanās ES 15 valstīs (a) un eirozonā (b) (autores aprēķini, dati: LR CSP un Eurostat)

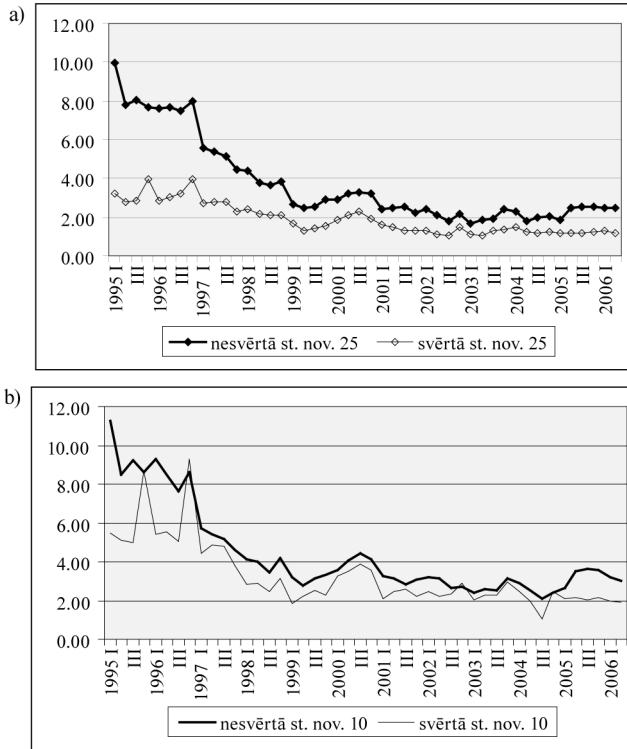
*Convergence of the GDP Deflator in EU 15 Countries (a) and in the Euro Area (b)
(Authors' Calculations; Data Source: CSB of Latvia; Eurostat)*

IKP deflators būtiski neatšķiras ES 15 valstīs un eirozonā (5. att.), bet tas ir būtiski samazinājies jaunajās dalībvalstīs, turklāt datu izkliede ap vidējo līmeni ir būtiski mazinājusies. Taču gan visā ES 25, gan arī jaunajās dalībvalstīs to nosaka labāki lielo valstu rādītāji (6. att).

Iepriekšējie attēli norāda, ka, lai arī cenu un izmaksu pārmaiņas ES valstīs ir lielā mērā izlīdzinājušās, tomēr pilnīga konverģence nav sasniegta, par ko liecina vēl joprojām pastāvošās deflatoru atšķirības: standartnovirzes lielums līdzīgs deflatora lielumam.

Kas uztur atšķirības deflatoros? Pirmkārt, tas ir cenu līmenis tirgojamajām precēm. Pat ja ražošanas izmaksas starp valstīm ir līdzīgas, var atšķirties nodokļu politika un konkurences apstākļi starp valstīm, līdz ar to arī cenu līmeņa pieauguma tempi var ilgstoši atšķirties. Otrkārt, tas ir cenu izlīdzināšanās process netirgojamajām precēm, ko nereti saista ar t. s. Blassa–Samuelsona efektu. Blassa–Samuelsona efekts parāda, cik lielā mērā patēriņa cenu pieaugumu izraisa fakts, ka tirgojamā sektora produktivitātes un ienākumu pieaugums rada pieprasījuma un cenu pieaugumu netirgojamajā sektorā. Arī strukturālās atšķirības – patērētāju izvēle, atvērtības pakāpe un tirdzniecības struktūra –, kā arī algu un cenu noteikšanas īpatnības var

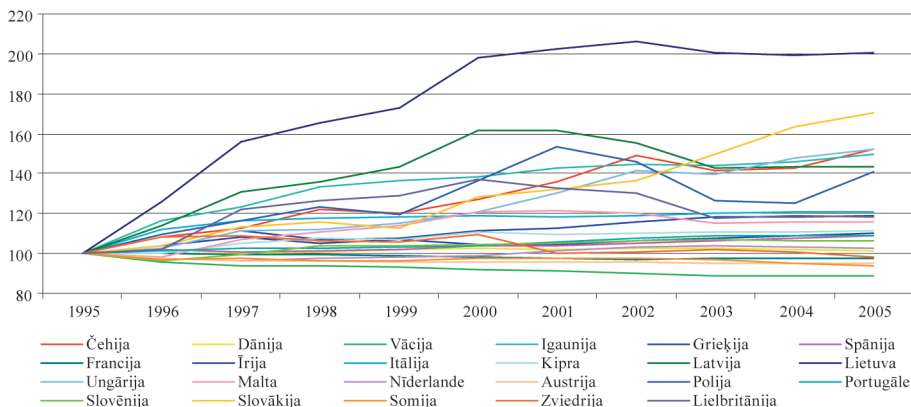
noteikt ilglaicīgas atšķirības deflatoros. Piemēram, cenas regulējošu mehānismu saglabāšana sektoros, kur tas nepieciešams, izlīdzinošu un kompensējošu mehānismu pagaidu darbība u. c. Tāpat tie var būt ar ekonomisko politiku saistīti faktori, darba tirgus strukturālās pārmaiņas u. c. [4, 65–76]

6. att. IKP deflatora standartnovirze ES 25 valstīs (a) un jaunajās dalībvalstīs (b) (autores aprēķini, dati: LR CSP un Eurostat)

Standard Deviation of the GDP Deflator in EU 25 Countries (a) and in the New Member States (b) (Authors' Calculations; Data Source: CSB of Latvia; Eurostat)

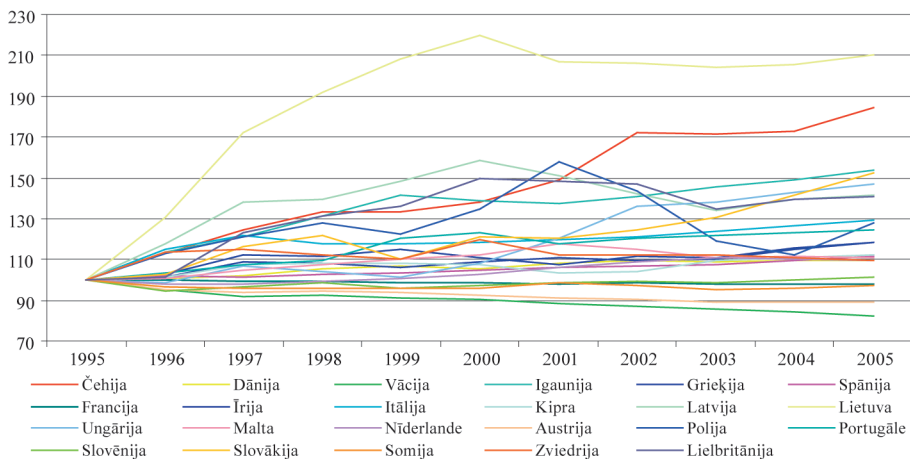
Sintezējot deflatoru pārmaiņas un valūtas kursu pārmaiņas, varam novērot k ietekmi uz ārējo konkurētspēju ES valstīs (7. att.)

7. att. ES dalībvalstu reālais efektīvais valūtas kurss (PCI) pret 12 tirdzniecības partnervalstu valūtām (Dati: Eurostat)

CPI Based Real Effective Exchange Rates of the EU Member States Against Currencies of 12 Trading Partner Countries (Data Source: Eurostat)

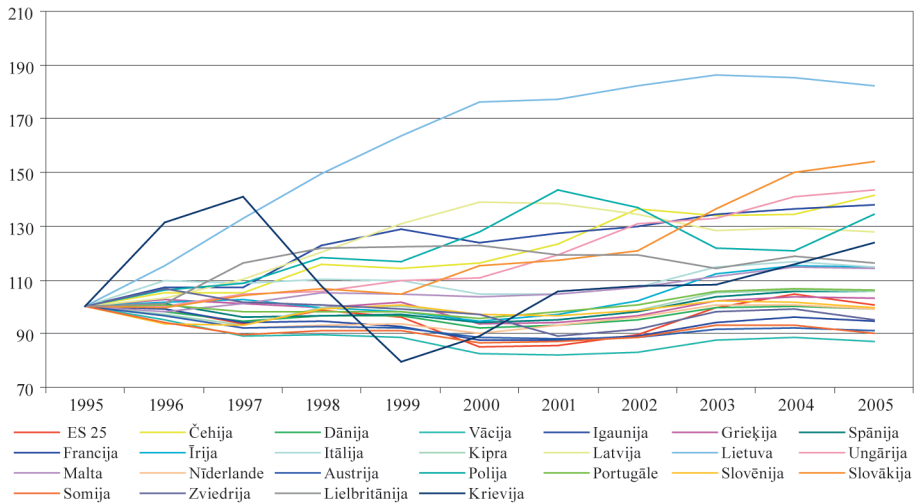
Jāatzīmē, ka visas valstis, kas atrodas virs 120% līmeņa (reālais efektīvais kurss 10 gadu laikā pieaudzis vairāk nekā par 20%), ir jaunās ES dalībvalstis, kur šādu dinamiku galvenokārt noteicis cenu līmeņa pieaugums. CPI vietā, kas ietver lielu daļu netirgojamā sektora, izvēloties vienības darbaspēka izmaksu indeksu, kas tuvāk atspoguļo tieši izmaksu konkurētspēju, iegūstam līdzīgu dinamiku: 10 gadu laikā reālais efektīvais kurss pieaudzis par 100–110% (8. att).

8. att. ES dalībvalstu reālais efektīvais valūtas kurss (VDI) pret 12 tirdzniecības partnervalstu valūtām (Dati: Eurostat)

ULC Based Real Effective Exchange Rates of the EU Member States Against Currencies of 12 Trading Partner Countries (Data Source: Eurostat)

Tomēr, ņemot vērā plašāku tirdzniecības partnervalstu grupu, redzams, ka dinamika nav tik strauja un to ietekmē ne vien darbaspēka izmaksu attiecība pret produktivitātes pārmaiņām, bet arī nominālais efektīvais valūtas kurss (9. att.)

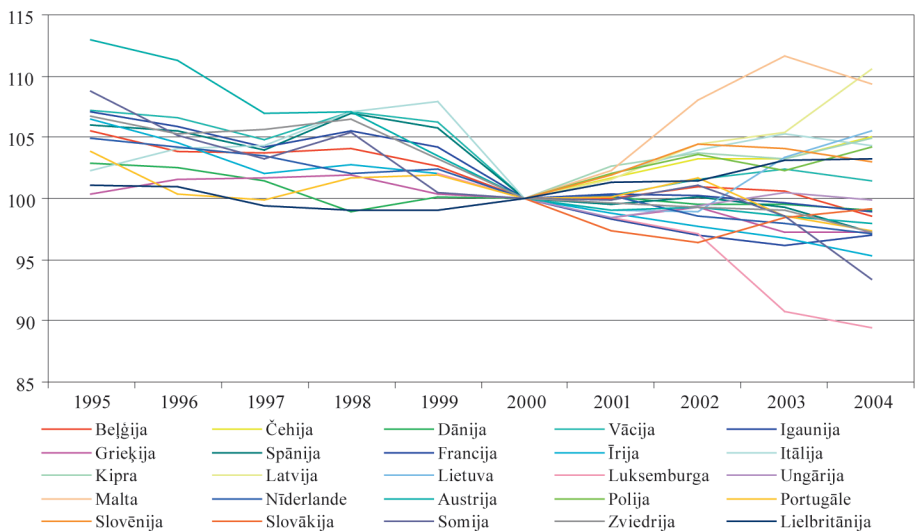

9. att. ES dalībvalstu un Krievijas reālais efektīvais valūtas kurss (VDI) pret 41 tirdzniecības partnervalstu valūtu (Dati: Eurostat)

ULC Based Real Effective Exchange Rates of the EU Member States and Russia Against Currencies of 41 Trading Partner Countries (Data Source: Eurostat)

Nominālais efektīvais valūtas kurss, piem., Krievijai, palīdzēja saglabāt konkurētspēju pat 10–13% ikgadējas inflācijas apstākļos.

Aplūkojot citu konkurētspējas rādītāju, t. i., tirdzniecības nosacījumus jeb eksporta un importa vienības vērtības indeksu attiecību (2000=100%), redzams, ka atšķirība starp valstīm ir pieaugusi (10. att).

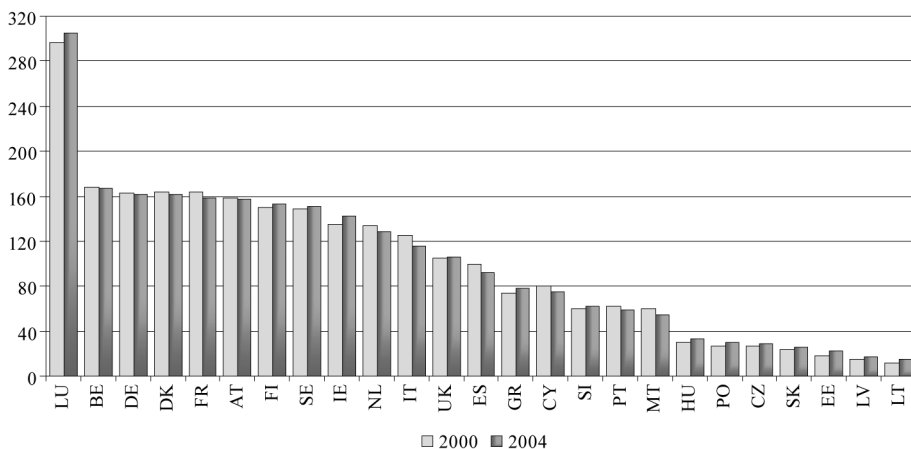

10. att. ES dalībvalstu tirdzniecības nosacījumi
Terms of Trade of the EU Member States

Kopumā redzams, ka jaunajām dalībvalstīm REK uzlabojums ir mazāk izteikts nekā vecajām vai arī pēdējo gadu laikā nav novērots, ko galvenokārt nosaka tieši cenu un izmaksu līmeņa konverģence, turpretī tirdzniecības nosacījumu situācija ir pretēja. Tirdzniecības nosacījumu uzlabojuma pamatā var minēt importa un eksporta struktūras atšķirību: valstīs, no kurām jaunās dalībvalstis iegūst kapitālpreces un starppatēriņa preces, cenu un ienākumu līmenis šajos gados nav pieaudzis tik strauji kā jaunajās dalībvalstīs, tomēr vislielākie uzlabojumi redzami tieši vismazākajās, visatvērtākajās jaunajās dalībvalstīs.

Varam konstatēt arī to, ka jauno dalībvalstu konkurētspēja pēc aplūkotajiem rādītājiem vairs būtiski neuzlabojas. Jāatzīmē gan, ka šeit parādītas konkurētspējas pārmaiņas laika gaitā pret savu bāzes līmeni, pret vienu un to pašu valstu grupu, bet tas neparāda, kura valsts patiesībā ir labākā situācijā. To savukārt var redzēt no citiem rādītājiem, kas izteikti absolūtā izteiksmē: produktivitāte, ienākumi, patēriņš, investīciju dinamika, cilvēkkapitāla pārmaiņas, atvērtība, tirdzniecības plūsmas, peļņas rādītāji u. c.

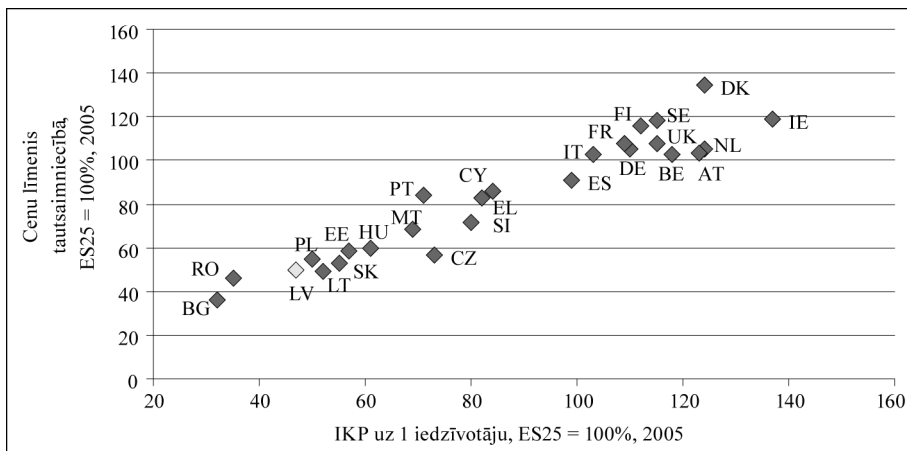
Kā Latvija konverģējusi līdz šim? Kas ir konkurētspējas mēraukla? 11. attēls liecina, ka, lai arī darbaspēka produktivitātes līmenis Latvijā pieaug, tomēr tas ir viens no zemākajiem ES valstīs (reālais IKP/nodarbināto skaits, neņemot vērā PPP).

11. att. Darba ražīgums, % no ES vidējā līmeņa (Dati: Eurostat)
Labour Productivity, in % of the EU Average Level (Data source: Eurostat)

Tādējādi, samazinoties cenu un izmaksu konkurētspējas nozīmei, šis varētu kļūt par noteicošo izaicinājumu konkurētspējas nodrošināšanai jau tuvāko gadu laikā. Lai arī stratēģiskie ekonomikas attīstības dokumentu projekti (piem., Nacionālais attīstības plāns) ietver norādes par izglītību un zinātnei kā prioritāti, trūkst mērķtiecības sistēmiskai pieejai jautājumā par, piem., ražojošās vai pakalpojumu sfēras un zinātniskās pētniecības tuvināšanu, kopīgiem projektiem, kā arī šajā aspektā – saiknes starp darba tirgu un izglītības sistēmu.

Sakarība starp cenu un ienākumu līmeni ES valstīs liecina, ka ir pavisam nedaudzas valstis, kur cenu līmenis pārsniedz ienākumu līmeni procentos no ES vidējiem rādītājiem (12. att.)

12. att. Sakarība starp ienākumu un cenu līmeni ES valstīs (Dati: Eurostat)

Relation Between Income and Price Levels in the EU Countries (Data Source: Eurostat)

Starp šīm valstīm ir arī Latvija. Ja cenu līmenis izlīdzinās straujāk nekā ienākumu līmenis, pieaug pirktspējas samazināšanās risks, kas var kļūt par pamatu pieprasījuma pieauguma bremsēšanai un kavēkli ekonomikas attīstībā.

Secinājumi

- Konverģences procesā cenu un izmaksu konkurētspējas loma samazinās, un lēti resursi vairs nevar būt konkurētspējas priekšrocība (jo cenu un izmaksu līmenis ir līdzīgs). Latvijas situācijā šajā aspektā arī nominālā efektīvā valūtas kursa iespējamā ietekme uz konkurētspējas rādītājiem samazināsies, jo ārējā tirdzniecībā “ne-eiro” valūtām būs mazāks īpatsvars.
- Līdz ar to fiksēta kursa un pilnīgas vai tuvas cenu un izmaksu konverģences apstākļos konkurētspēju definē pavisam citi faktori, t. i., faktori, kas ļauj paaugstināt darba ražīgumu salīdzinājumā ar nozīmīgākajām tirdzniecības partnervalstīm.
- Empīriski pētījumi liecina, ka fiksēta valūtas kursa valstīm raksturīga augstāka atvērības pakāpe un investīciju īpatsvars ekonomikā, turklāt tām raksturīgs straujāks IKP pieauguma temps nekā peldoša valūtas kursa režīma valstīm (bet nedaudz lēnāks nekā valstīm ar valūtas koridoru vai kādu no regulēta peldošā kursa stratēģijām). Tātad ir iespējas ātrāk pielāgoties. Tomēr Latvijai ES ietvaros konverģences ātrumu šajā aspektā var mazināt fakts, ka vairums valūtu piesaistītas eirozonai. Līdz ar to ir ierobežots skaits nozīmīgāko tirdzniecības partnervalstu, pret kurām valūtas kursa režīma ietekmē var uzlaboties Latvijas konkurētspēja.

Literatūra

1. Community Strategic Guidelines 2007–2013. Brussels, 2005.
2. Gardiner, B., Martin, R., Tyler, P. *Competitiveness, Productivity and Economic Growth Across the European Regions*. Cambridge, 2004.
3. Harms, P., Kretschmann, M. Words, Deeds, and Outcomes: a Survey on the Growth Effects of Exchange Rate Regimes. *Study Center Gercenzee Working Paper*, March 2007.
4. Monetary Policy and Inflation in a Heterogeneous Currency Area. *ECB Monthly Bulletin*, May 2005.
5. Sachs, J. D., Warner, A. M. *Economic Convergence and Economic Policies*. National Bureau of Economic Research. Cambridge, Massachusetts, 1995.

Summary

Prior to the EU accession all the Candidate Countries were supposed to meet a set of criteria, mainly in field of harmonization of legislation. Now the New Member States have no opportunity to choose to stay outside the euro area, and this is a new challenge, fulfilment of which depends not only on willingness but also on capability to join the common currency area. However, the mentioned ability is measured by using the so-called Maastricht Criteria, which in fact refer only to the nominal convergence. They do determine certain target values of particular macroeconomic indicators, but do not suggest any specific level of welfare or structure of economy. Nevertheless, it is clear that the nominal convergence serves only as a set of measures and cannot be regarded as the target per se. Maintaining foreign economic relations with a wide range of countries not only offers the opportunity to build up capacity of production in terms of resources, but also allows for exchanging technologies. It is a dynamic process in which the welfare of countries may equalise gradually. Theoretical aspects of convergence are overviewed in the article, as well as the analysis of convergence of Latvian economy with the rest of EU is provided, namely, the connection between growing income level, price and cost level with the external competitiveness.

Key words: *convergence, openness of economy, competitiveness.*

Grāmatvežu un revidentu profesionālā ētika: apmācības metodes

Professional Ethics for Accountants and Auditors: Methods of Education

Andrejs Ponomarjovs
Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: lean@balticom.lv

Viens no svarīgākajiem ētikas apmācības mērķiem – apgūt ētisko lēmumu pieņemšanas prasmi. Šī raksta mērķis ir analizēt ekonomisko profesiju pārstāvju – grāmatvežu un revidentu – ētikas apmācības nozīmi un nepieciešamību, kā arī sniegt vadlīnijas grāmatvežu un revidentu ētikas apmācības veidošanai un attīstībai.

Ētisko lēmumu pieņemšanas modelis ietver divus komponentus: morālo attīstību un tikumību. Savukārt morālā attīstība ietver spēju uztvert/atpazīt morālo aspektu konkrētā situācijā un kritiskas domāšanas spēju, bet tikumība aptver ētisko motivāciju un raksturu. Literatūras analīze rāda, ka grāmatvedības izglītības pētnieki lielākā mērā koncentrējas uz normatīvi ētiskas spriešanas procesiem. Šī raksta autors uzskata, ka, pētot ētisko apmācību metodes, lielāka uzmanība būtu jāvelta citiem ētisko lēmumu pieņemšanas aspektiem (uztvere, motivācija, raksturs), jo tie var nodrošināt ceļu ētisko lēmumu pieņemšanas procesa uzlabošanai.

Lai palielinātu grāmatvedību un revīziju studējošo morālo motivāciju, autors rekomendē pārliecināt studentus rīkoties atbilstoši augstākajiem profesijas morālajiem standartiem, norādot, ka tieši viņi ir savas morālās izaugsmes saimnieki, kā arī veicināt cieņpilnu attieksmi pret izvēlēto profesiju.

Autors norāda, ka grāmatvedības un revīzijas nozaru augstskolu fakultātēm ir liela nozīme studentu morālā sagatavošanā. Šīs fakultātes ir līderi šo profesiju kopienā, jo sniedz studentiem primāro iespaidu par profesiju akadēmiskās izglītības ietvaros. Līdz ar to viņi ir atbildīgi par morālā toņa noteikšanu profesionālajā kopienā, nodrošinot labvēlīgu vidi ētiskās motivācijas un ētiskās uzvedības atzīšanai un realizēšanai. Visbeidzot, autors iezīmē virzienus turpmāko pētījumu veikšanai.

Atslēgvārdi: ētika, ētiskas uzvedības modelis, morāla attīstība, tikumība, ētisko lēmumu pieņemšanas process, profesionālas ētikas kodekss.

Mūsdienu sabiedrībā ir virkne profesiju, kurām raksturīgas zināmas īpašības. Sociologi pievērš uzmanību diviem aspektiem, kas nepieciešami šīm profesijām:

1. speciālās zināšanas un iemaņas;
2. pienākums ievērot ētikas normas.

Šīs pazīmes var attiecināt uz dažādu nozaru profesijām, to vidū:

- juridiskās profesijas: tiesneši, notāri, advokāti;

- medicīnas profesijas: ārsti, medmāsas;
- ekonomiskās profesijas: revidenti, grāmatveži;
- citas profesijas: žurnālisti, valsts ierēdņi un tamlīdzīgi.

Makss Vēbers norāda, ka profesionālā specializācija ir pamatā vispārējai kompleksai ekonomiskai kārtībai.¹ Citi teorētiķi uzsver, ka nepieciešamas profesijas ar atšķirīgiem, profesijai raksturīgiem ētiskiem ideāliem.² No šī uzskata radusies teorija par tādām profesiju grupām, kuru pārstāvjiem ir īpašas privilēģijas (speciālā atļauja, licence), kuras ir attaisnojamas, pamatojoties uz šādiem apsvērumiem:

- profesijas pārstāvju darbā jāizmanto īpašas zināšanas un iemaņas, jāspēj veidot intelektuāli sarežģītus spriedumus un pieņemt lēmumus;
- tā kā klients nespēj adekvāti novērtēt sniedzamā pakalpojuma kvalitāti, viņam jāuzticās personai, kas viņam sniedz šo pakalpojumu (piemēram, konsultē);
- klienta uzticība balstās uz pārliecību, ka pakalpojuma sniedzēja personiskās intereses ir sabalansētas ar klienta interesēm un sabiedrības labumu par labu diviem pēdējiem;
- profesijas ietvaros eksistē pašregulācija – sabiedrība (arī valsts institūcijas, tiesas) var paļauties uz to, ka profesijas pārstāvji ir kompetenti, sargā savu klientu uzticību, vērtē to augstāk par savām personiskām interesēm.³

Šīs profesionālās pazīmes ietver arī norādi uz pakalpojuma sniedzēja personības īpašībām. Tas, ka personai savas profesionālās darbības kontekstā jābūt ne tikai kompetentai (jābūt zinošai un jāspēj zināšanas izmantot, veidojot spriedumus un pieņemot lēmumus), bet jāapzinās arī savas profesijas sabiedriskā nozīme, mērķi, jāatbilst noteiktiem profesijai atbilstošiem ētiskiem kritērijiem, norāda arī uz nepieciešamību pēc noteikta veida izaugsmes.⁴

Šī raksta mērķis ir analizēt ekonomisko profesiju pārstāvju – grāmatvežu un revidentu – ētikas apmācības nozīmi un nepieciešamību, kā arī sniegt vadlīnijas grāmatvežu un revidentu ētikas apmācības veidošanai un attīstībai.

Autors vēlas dalīties profesionālās ētikas apmācības pieredzē, kura ir iegūta, gatavojot lekcijas Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes Grāmatvedības institūta studentiem mācību programmu ietvaros. Šo pieredzi var izmantot, veidojot mācību kursus profesionālās ētikas jautājumos studentiem, attīstot un pilnveidojot profesionālo vērtību apgūšanu mācību procesā. Rakstā izmantoti vairāku autoru zinātniskie pētījumi par analizējamo jautājumu.

Latvijas grāmatvežu ētika netiek regulēta normatīvo tiesību aktu līmenī. Pārsvārā ētiskā uzvedība profesijas ietvaros ir brīvprātīga lieta. Kaut dažas profesionālās grāmatvežu organizācijas mēģina pieņemt ētikas normas, kas būtu obligātas viņu

¹ Weber, Max. *On Law, in Economy and Society*. Max Rheinstein ed. 1922, p. 253.

² Rhode, Deborah L., Luban, David. *Legal Ethics*. Fourth Edition. New York : Foundation press, 2004, p. 3.

³ Kritzer, Herbert. *The Professions Are Dead: Long Live the Professions* 22. *Law&Social Inq.* 713 (2001); Section B *infra*.

⁴ Del Ray, Marina. Youth Leaders Choose Core Language for Character Education. *Ethics: Easier Said Than Done*, issues 19 and 20. CA : Josephson Institute of Ethics, 1992.

biedriem, tomēr kontrole ir vāja, bet pašām organizācijām nav tādas autoritātes sabiedrībā, lai bez normatīva regulējuma šo autoritāti pieņemtu arī sabiedrība, kas izmanto grāmatvežu pakalpojumus. Daudzu grāmatvežu attieksme pret profesionālo ētiku pārsvarā ir noraidoša. Šajā sakarā kļūst nozīmīga topošo grāmatvežu sagatavošana, sniedzot tiem izglītības programmu ietvaros ieskatu par profesionālas ētikas pamatprincipiem, rosinot analizēt dažādas no ētikas viedokļa konfliktējošas hipotētiskās situācijas, risināt ētikas konfliktus un pieņemt pamatotus lēmumus šo konfliktu atrisināšanai.

Savukārt, revidentu (Latvijā – zvērinātu revidentu) profesionālās ētikas ievērošana ir zvērināta revidenta pienākums. Par ētikas normu pārkāpšanu revidents ir disciplināri atbildīgs. Revidentu ētikas normas ir apkopotas Starptautiskās grāmatvežu federācijas (SGF) Profesionālo grāmatvežu ētikas kodeksā, kas ir saistošs revidentiem, kā arī plaši skaidrotas Starptautiskos revīzijas un apliecinājuma uzdevumu standartos saistībā ar dažādām darbībām, ko veic revidenti savas profesijas ietvaros. Tomēr, lai gan ir tik detalizēts revidentu profesionālās ētikas normu izklāsts revidentu darbību regulējošos dokumentos, prasme pieņemt ētiskus profesionālus lēmumus apgūstama, lietojot noteiktus pedagoģiskus paņēmienus profesionālās apmācības ietvaros.

Viens no svarīgākiem ētikas apmācības mērķiem ir apgūt ētisko lēmumu pieņemšanas prasmi. Pēc kādiem principiem, no kādām uzvedības normām jāvadās grāmatvedim vai revidentam, pieņemot profesionālus lēmumus apstākļos, kad pastāv morālas dabas pretruna, konflikts, domstarpības? Atbildei uz šo jautājumu autors vēlas piedāvāt ētisko lēmumu pieņemšanas modeli, kas būtu piemērots Latvijas grāmatvežiem un it īpaši revidentiem. Šī modeļa pamatā ir L.Tornas (*L. Thorne*) apkopotais **ētiskas uzvedības modelis**, kas sastāv no četriem komponentiem un pamatojas uz tikumības teorijas doktrīnu. Modelis parāda arī ētikas apmācības ietekmi uz modeļa komponentiem un pierāda, ka ētikas apmācībai jāaptver visi komponenti, jo atsevišķu komponentu apgūšana nav pietiekama ētisko lēmumu pieņemšanas procesā.

Tornas ētisko lēmumu pieņemšanas modelis sastāv no divām daļām:

1. **morālā attīstība**, kas iekļauj sevī divus aspektus: morālo aspektu atpazīšana/ uztvere un šo aspektu analīze/apzināšana;
2. **tikumība**, kas, savukārt, arī ietver sevī divus aspektus: ētiskā motivācija un vēlēšanās rīkoties atbilstoši morālei, kā arī personas rakstura īpatnības, kas spēj piepildīt šo motivāciju/vēlēšanos.⁵

Morālā attīstība

Viens no komponentiem, kas veido morālo attīstību, ir *spēja uztvert/atpazīt morālo aspektu konkrētā situācijā*. Ētiskā lēmuma pieņemšanas process sākas ar to, ka potenciālais lēmuma pieņēmējs apzinās, kādā veidā konkrētā situācija var ietekmēt

⁵ Thorne, L. The Role of Virtue in Auditors' Ethical Decision Making: an Integration of Cognitive-Developmental and Virtue-Ethics Perspectives. *Research on Accounting Ethics*, 4, 1998, p. 291–308.

ciņu personu labklājību un līdz ar to identificē šīs situācijas morāles aspektus. Kā parādīja empīriskā izpēte, ko veica Fulmers (*Fulmer*) un Kargils (*Cargile*), studenti, kas studēja AICPA programmā, salīdzinājumā ar citiem ekonomisko specialitāšu studentiem daudz ātrāk varēja atpazīt iespējamus ētiskos aspektus noteiktos uzdevumos (situācijās).⁶ Tomēr, vērtējot uzdevumu risinājumus, jāatzīmē, ka izvēlētie argumenti risinājuma pamatojumam īpaši neatšķiras. Tas liecina, ka ētiskā aspekta atpazīšana nav pietiekama, lai izvēlētos pareizo, ētikas nomām atbilstošu risinājumu.

Šajā sakarā M. Armstronga veica pētījumu par ētikas un profesionālo priekšmetu mācību kursu mijiedarbību un nonāca pie secinājuma, ka vislabākā ir tā dēvētā „sendviča pieeja”, kas paredz, ka grāmatvedības specialitāšu studentu ētiskā apmācība norisinās vairākos etapos.⁷ Sākumā ētika tiek pasniegta kā vispārējo ētikas jautājumu izklāsts, tālāk ētikas kurss parādās atsevišķos profesionālos priekšmetos saistībā ar dažādu grāmatvedības un revīzijas uzdevumu (kāzusu) risināšanu. Tādējādi tiek veicināta studentu ētiskā domāšana un izpratne par profesionālo ētiku.

Otrais Tornas modeļa komponents ir *ētiskā aspekta analīze/apzināšana, ar kuru nonāk pie ētiskas spriešanas*. Šī komponenta pamatā ir kritiskas domāšanas spējas attīstība. Zinātniskajā literatūrā aizstāvētas vairākas pieejas, kādā veidā var iemācīties analizēt un ētiski spriest par dažādām profesionālām situācijām.⁸ Starp šīm pieejām var minēt morālās attīstības psiholoģiju, klasiskās filozofiskās teorijas, kāzusu analīzi, ētikas kodeksus un tikumības teoriju.

Lai izveidotu pamatu ētikas piemērošanai grāmatvežu un revidentu profesionālajā darbībā, mācību grāmatās par ētikas jautājumiem parasti tiek piedāvātas klasiskās normatīvās ētikas teorijas: egoisms, utilitārisms, deontoloģija. Ir svarīgi, lai studenti saprastu šīs teorijas, jo bieži vien, iepazīstoties ar tām ekonomisko kursu ietvaros, studenti tās pietiekami neizprot. Tā, piemēram, ekonomisko programmu ietvaros studentiem tiek piedāvāta Ādama Smita teorija. No šīs teorijas studenti var kļūdaini secināt, ka arī revidentiem un grāmatvežiem rīkoties tikai savās interesēs ir ne vien pieļaujams, bet pat vēlams un nepieciešams, jo tas tiek darīts, lai palielinātu arī sabiedrības intereses. Studiju kursa ietvaros diskutējot par egoisma teoriju, būtu jānorāda: Ādama Smita apgalvojums, ka cilvēki rīkojas savās personīgās interesēs, ir izteikts saistībā ar izveidoto ekonomisko modeli. Studentiem jāskaidro, ka Ādama Smita apgalvojums nav ne normatīvs („cilvēkiem ir jārīkojas savās interesēs”), ne empīrisks („cilvēki vienmēr rīkojas savās interesēs”).

Pasniedzot klasiskās ētikas teorijas, pastāv risks, ka studentiem var izveidoties priekšstats, ka visas teorijas ir vienādas un vienmēr palīdz sniegt morālo attaisnojumu savai rīcībai. Vai arī var izveidoties pretēja situācija: studenti uzskatīs visas teorijas

⁶ Fulmer, W. E., & Cargile, B. R. Ethical Perceptions of Accounting Students: does Exposure to Code of Professional Ethics Help? *Issues in Accounting Education*, Fall, p. 207–219.

⁷ Armstrong, M. B. Ethics and Professionalism in Accounting Education: a Sample Course. *Journal of Accounting Education*, 1998, 11, p. 77–92.

⁸ Thorne, L. The Role of Virtue in Auditors' Ethical Decision Making: an Integration of Cognitive-Developmental and Virtue-Ethics Perspectives. *Research on Accounting Ethics*, 4, 1998, p. 291–308.

par nosacītām, attīstot studentos agnosticisma (pasaules neizzināmības) garu. Līdz ar to pasniedzēja uzdevums ir izskaidrot katras teorijas vājās un stiprās puses, rosināt analizēt šīs teorijas, piemērot un vērtēt rezultātu.

Daži autori uzstāj, ka būtu jāstūdie tikai profesionālās ētikas kodekss. Tomēr pastāv risks, ka pasniedzējs var izmantot šo kodeksu kā vienīgo mācību līdzekli, pievērsoties tikai kodeksa saturam un neveidojot izpratni par profesionālajiem pienākumiem un atbildību, kas sniedzas pāri ētikas kodeksam. Uzmanības koncentrēšana tikai uz ētikas kodeksa normām nozīmē attīstīt studentos nelokāmu, stīvu profesionālo pienākumu izpratni, profesionālo spriedumu tukšumu (to, ko ikdienā mēs saucam par tukšu pļāpāšanu).

Alternatīva pieeja, pasniedzot profesionālās ētikas normas un skaidrojot pamatprincipus, piemēram, neatkarību, varētu būt šāda:

1. sākumā tiek analizēts neatkarības jēdziens, tās nepieciešamība grāmatveža (revidenta) darbā, esošās neatkarības koncepcijas;
2. tālāk pasniedzējs var piedāvāt dažādus kāzus (situācijas), kas ietver neatkarības aspektus, un aicināt studentus tos atklāt. Lai sasniegtu rezultātus, būtu lietderīgi sadalīt studentus nelielās grupās;
3. pēc kāzusu apspriešanas auditorijā studentiem var uzdot pašiem mēģināt atrast atbildi, izmantojot attiecīgo literatūru, normatīvos dokumentus, skaidrojumus. Studenti var salīdzināt savā grupā izveidoto kāzusu risinājumu un literatūrā sniegtos norādījumus un vadlīnijas, analizējot to rakstveidā.

Šāda veida uzdevumi iekļauj sevī darbu grupā, pētījuma veikšanu, kritisko domāšanu, rakstīšanu un ētiku. Tādējādi studenti uztver ētikas kodeksus kā izpētes objektu, nevis kā „atbilžu grāmatu” vai noteikumus kā pašus par sevi.

Tikumība

Tornas modeļa otrā kategorija ir tikumība. Arī tā sastāv no diviem komponentiem.

Viens no tiem ir *ētiskā motivācija/nodoms*. Vairums pētnieku (*Pincloffs, Thorne, Rest, Gough*) uzskata, ka tikumība ir indivīda rakstura pazīme. Šī pazīme ir ieaudzināma, veidojama un pārveidojama, tātad nav statiska. Tieši tikumības esamība indivīdā un tās attīstības pakāpe nosaka ētisko motivāciju/nodomu, pieņemot konkrētus lēmumus. Šajā sakarā interesanta ir Gafa (*Gough*) izstrādātā formula:

Doma → Darbība → Paradums → Raksturs → Liktenis.⁹

Pēc Gafa uzskata, personas raksturs dzīves laikā mainās. Tādējādi viņš izstrādājis četrus principus.

1. Mums kā cilvēkiem ir spēja noteikt, kas mēs esam un kādi mēs vēlamies būt vai arī – kādiem mums jābūt pēc būtības.
2. Atbilžu meklējumi uz jautājumu „Kas mēs esam pēc būtības?” neizbēgami noved mūs ētiskā dimensijā.

⁹ Gough, R. W. *Character is Destiny: the Value of Personal Ethics in Everyday Life*. Rocklin, CA : Prima Publishing, 2001.

3. Mums ir iedzimta spēja izvēlēties labo.
4. Kad mēs nonākam pie apziņas par to, kas mēs esam, – mēs un tikai mēs esam tie, kas nosaka mūsu pašu likteni.

Gafis uzskata, ka indivīdi kļūst labāki, rīkojoties ētiski. Līdz ar to viņš aicina indivīdus praktizēt labu uzvedību, jo tikumība ir labs paradums.¹⁰

Sekojošā Gafa nostādnēm, grāmatvedības un revīzijas pedagogiem jācenšas ieaudzināt studentos lepnuma (labā nozīmē) izjūtu par savu profesiju un jāsekmē vēlēšanos darboties saskaņā ar augstākiem profesijas ideāliem. Pedagogiem jāpārliecina studenti, ka tikumības apgūšana ir nepieciešama veiksmīgas un izcilas profesionālas prakses veidošanai.

Studentu tikumības apmācībā nozīmīga loma ir piemēriem no prakses. Varētu būt divu veidu piemēri. Viens no tiem ir tā saucamie „šausmu stāsti”, kas kopā ar pedagoga komentāriem parādītu studentiem, kā rīkoties būtu nepareizi. Citi varētu būt pozitīvi stāsti, tā saucamie „varoņu stāsti”, kas modinās lepnumu par izvēlēto profesiju un kļūs par pozitīvo motivāciju rīcībai.

Tornas tikumības kategorijas otrais komponents (modeļa pēdējais) ir *ētiskais raksturs/uzvedība*. Tieši indivīda raksturs noteic viņa vēlēšanos un spēju rīkoties saskaņā ar ētisko nodomu.

Kā norāda Rests (*Rest*), drosme ir viens no būtiskākajiem komponenta *ētiskais raksturs/uzvedība* tikumiem. Drosme nodrošina to, ka indivīds no ētiskā nodoma nonāk pie ētiskās uzvedības.¹¹ Svarīgs ir arī tāds tikums kā neatlaidība. Šajā stadijā pedagoga loma nedaudz mainās. Pedagoģs sagatavo studentus ētiskai uzvedībai, palielinot morālo jūtīgumu, veicinot morālo domāšanu un motivāciju, bet pēdējais solis studentam jāizdara pašam. Lai to izdarītu, studentiem ir nepieciešams apgūt tā saucamos instrumentālos tikumus (drosme, neatlaidība, garaspēks). Šo tikumu apgūšana notiek ar praksi un atkārtotību, līdz indivīdi to sāks atbalstīt un veicināt arī sabiedrībā.

Secinājumi

Viens no svarīgākajiem ētikas apmācības mērķiem ir ētisko lēmumu pieņemšanas prasmes apgūšana. Ētisko lēmumu pieņemšanas modelis ietver divus komponentus: morālo attīstību un tikumību. Savukārt, morālā attīstība iekļauj spēju uztvert/atpazīt morālo aspektu konkrētā situācijā un kritiskas domāšanas spēju, bet tikumība aptver ētisko motivāciju un raksturu.

Pētot ētisko apmācību metodes, uzmanība jāpievērš ne tikai normatīvi ētiskas spriešanas procesiem, bet arī citiem ētisko lēmumu pieņemšanas aspektiem: uztvere, motivācija, raksturs, jo tie nodrošinās bāzi ētisko lēmumu pieņemšanas procesam.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Rest, J., Narvaez, D., Bebeau, M. J., & Thoma, S. T. *Postconventional Moral Thinking: a Neo-Kohlbergian Approach*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1999.

Grāmatvedības un revīzijas nozaru augstskolu fakultātēm ir liela nozīme studentu morālā sagatavošanā – tās veicina labvēlīgu vidi ētiskas motivācijas un ētiskas uzvedības atzīšanai un lietošanai. Grāmatvedības un revīzijas pedagogiem jācenšas ieaudzināt studentos lepnuma (labā nozīmē) izjūtu par savu profesiju un jāsekmē vēlēšanos darboties saskaņā ar augstākiem profesijas ideāliem. Pedagogiem jāpārliecina studenti par to, ka tikumības apgūšana ir nepieciešama veiksmīgas un izcilas profesionālas prakses veidošanai. Pedagogiem jāgatavo studenti ētiskai uzvedībai, palielinot morālo jūtīgumu, veicinot morālo domāšanu un motivāciju, veicinot arī pētījuma veikšanu un kritisko domāšanu.

Literatūra

1. Armstrong, M. B. Ethics and Professionalism in Accounting Education: a Sample Course. *Journal of Accounting Education*, 1998, 11, p. 77–92.
2. Rhode, Deborah L., Luban, David. *Legal Ethics*. Fourth Edition. New York : Foundation press, 2004, p. 3.
3. Fulmer, W. E., & Cargile, B. R. Ethical Perceptions of Accounting Students: does Exposure to Code of Professional Ethics Help? *Issues in Accounting Education*, Fall, p. 207–219.
4. Gough, R. W. *Character is Destiny: the Value of Personal Ethics in Everyday Life*. Rocklin, CA : Prima Publishing, 2001.
5. Rest, J., Narvaez, D., Bebeau, M. J., & Thoma, S. T. *Postconventional Moral Thinking: a Neo-Kohlbergian Approach*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1999.
6. Thorne, L. The Role of Virtue in Auditors' Ethical Decision Making: an Integration of Cognitive-Developmental and Virtue-Ethics Perspectives. *Research on Accounting Ethics*, 4, 1998, p. 291–308.
7. Del Ray, Marina. Youth Leaders Choose Core Language for Character Education. *Ethics: Easier Said Than Done*, issues 19 and 20. CA : Josephson Institute of Ethics, 1992.

Summary

The model of ethical decision-making encapsulates moral development and virtue. Within the model, moral sensitivity and moral judgement include moral development, while virtue comprises moral motivation and moral character. The literature review indicates that accounting education researchers have primarily focused on ethical judgments and the prescriptive reasoning process. The primary inference of this paper is that accounting education researchers should place greater emphasis on the other three aspects of ethical decision-making (sensitivity, motivation, and character), for they might provide avenues for improvement in ethical decision-making.

To increase accounting students' moral motivation, the paper recommends exhorting students to good behaviour, pointing out that they, indeed, are masters of their moral selves, and encouraging them to take pride in their profession.

The paper urges all accounting faculty to recognize that they play an important part in their students' moral maturation. Accounting faculty are the leaders of the branch of the accounting community to which students are first exposed, the academic accounting community. As such, they are responsible for setting the moral tone of the community and providing a nurturing

environment in which ethical motivation and ethical behaviour can flourish. As explained in the paper, directly enhancing students' ethical behaviour is probably beyond the scope of academic accountants. Finally, the paper addresses implementation issues and directions for future research.

Key words: *ethics, model of ethical behavior, moral development, virtue, model of ethical decision, code of professional conduct.*

Interaktīvā mārketinga attīstība mūsdienās *The Development of Interactive Marketing at the Present State of Affairs*

Valērijs Praude

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Tirgvedības un kvalitātes vadības institūts
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: valerijs.praude@lu.lv

Jeļena Šalkovska

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Tirgvedības un kvalitātes vadības institūts
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: lenand@btv.lv

Ekonomikas globalizācijas apstākļos pasaules tirdzniecības sistēma nepārtraukti attīstās. Tehnoloģiju un informācijas sistēmu attīstība būtiski ietekmē uzņēmumu darbības procesus. Pastiprinās konkurences spiediens, un, lai uzņēmums varētu cīnīties par savu vietu globālajā tirgū, tam nepārtraukti jāuzlabo sava mārketinga stratēģija, mārketinga kompleksa elementi, pielāgojot tos globalizācijas īpatnībām. Jaunāko tehnoloģiju un informācijas sistēmu izmantošana ļauj uzņēmumam samazināt savas izmaksas, palielināt ienākumus un līdz ar to arī paaugstināt konkurētspēju pasaules un vietējā tirgū.

Interaktīva mārketinga mērķis ir palīdzēt pircējam ietaupīt savu laiku pirkumu veikšanai. Interaktīvais mārketinga paātrina pirkšanas procesu, nodrošinot pircēja informētību par produkta kvalitāti un kvantitāti un cenu izdevīgumu. Interaktīvā mārketinga kanāli – pasts, telefons, televīzija, radio un internets – piedāvā patērētājam ātrāku un kvalitatīvāku servisu, neatkarīgu no laika un vietas ierobežojumiem, lai gan efektivitātes un interaktivitātes pakāpe ir dažāda.

Autori aplūko interaktīvā mārketinga būtību, analizē tā priekšrocības un trūkumus, raksturo populārākos interaktīvās pārdošanas kanālus kā interaktīvā mārketinga sastāvdaļu, kā arī analizē autoru vadībā veiktās Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultātus par interaktīvās pārdošanas izmantošanu.

Atslēgvārdi: interaktīvais mārketinga, interaktīvā pārdošana, interaktīvās pārdošanas kanāli, televīzijas mārketinga, telefonmārketinga.

Interaktīvais mārketinga ir mārketinga veids, kas atbilst mūsdienu pircēju prasībām par pārdošanas procesa organizēšanu, informācijas pasniegšanas veidu par produktu pieejamību, kā arī citiem mārketinga *mix* elementiem. Interaktīvais mārketinga tiek īstenots tā dēvētajā pārdošanā ārpus veikaliem. Tas ir noteicošais raksturlielums arī citu mārketinga *mix* elementu plānošanai. Populārāki interaktīvās

pārdošanas veidi ir: tirdzniecība ar pasūtījumiem pēc kataloga, tirdzniecība pa telefonu vai ar televīzijas starpniecību, kā arī izmantojot e–pastu.

Tirdzniecību pēc katalogiem īsteno uzņēmumi, kas nodarbojas ar jaukta sortimenta pārdošanu, piedāvājot plašu produktu klāstu. Parasti katalogi tiek izsūtīti potenciālajiem klientiem pa pastu brošūru, grāmatu, CD–disku vai video kasešu veidā. Baltijas valstīs tirdzniecība pēc katalogiem vēl nav ieguvusi lielu popularitāti, bet ar katru gadu tā palielinās.

Tirdzniecību pa telefonu izmanto preču un pakalpojumu pārdošanai. Baltijas valstu iedzīvotāji ir iepazīstināti ar šo interaktīvā mārketinga veidu ar *Baltcom* uzņēmuma starpniecību. Parādoties Latvijas tirgū, tas veica mārketinga kampaņu, kuras ietveros iedzīvotāji saņēma zvanus ar piedāvājumiem pieslēgties satelītu televīzijai un internetam vai mainīt savu stacionāra telefona apkalpošanas uzņēmumu. Šī mārketinga veidu var attiecināt uz ienākošo mārketingu, to izmanto, lai veidotu datubāzes par piedāvājumiem produktiem un pakalpojumiem un pārdotu tos korporatīviem klientiem vai parastajiem iedzīvotājiem. Situācijas, kad klienti mēģina sazvanīt uzņēmumu pēc kādas reklāmas pārskatīšanas, sauc par ienākošo mārketingu. Klienti šajā gadījumā parasti zvana, lai saņemtu precīzāku informāciju par preci vai pakalpojumu un veiktu pasūtījumu. Telefonmārketingu var arī izmantot, ja nepieciešams uzzināt patērētāju viedokli, vajadzības var arī pieņemt sūdzības. Progresīva metodoloģija piedāvā veidot datubāzes, lai varētu automātiski atrast klienta numuru un nosūtīt viņam mārketinga ziņojumu.

Televīzijas mārketingings tiek iedalīts divos veidos – tradicionālajā reklāmā, kuru mēs esam pieraduši redzēt ik pēc pusstundas gandrīz katrā TV kanālā, un TV–veikalos. Televīzijas veikaliem ir daudz lielāka interaktivitātes pakāpe nekā parastajai reklāmā. ASV šis mārketinga veids ir ļoti attīstīts: izveidoti speciālie kanāli, kuros tiek raidīti tikai TV–veikalu piedāvājumi, piemēram, HSN (*home shopping network*). Šādos kanālos skatītājiem 24 stundas diennaktī tiek rādītas dažādu preču īpatnības un priekšrocības, kā arī telefonu numuri, ar kuriem var veikt pasūtījumu.

Tirdzniecība pa elektronisko pastu tiek īstenota ar informatīvajiem kanāliem internetā. E–pastu pārsvarā izmanto ražotāji, tirgotāji, bankas utt. E–pasta izmantošana ir ļoti ērts informācijas saņemšanas līdzeklis patērētājiem, kuriem mājās ir dators, un uzņēmumiem, kuri nodarbojas ar pirkumiem vai produktu piegādi patērētāju tirgiem.

Interaktīvā pārdošana ir process, kurā, ņemot palīgā internetu un radnieciskas digitālās tehnoloģijas, piemēram, telekomunikāciju medijus, satelīta tehnoloģijas, īsteno uzņēmuma mārketinga mērķus un atbalsta modernas mārketinga koncepcijas. Interaktīva pārdošana paredz sakaru kanālu un informatīvo tehnoloģiju izmantošanu reālajā laikā.

Var minēt šādas interaktīvā mārketinga **priekšrocības**.

- *Ērtība*. Piedāvājot saviem klientiem interaktīvā mārketinga pakalpojumus, uzņēmumi piedāvā ērtību. Patērētāji var pasūtīt preces 24 stundas diennaktī, neizejot no mājām.
- *Informācija*. Pircēji ātri un viegli saņem lielu informācijas apjomu par dažādu uzņēmumu salīdzinošiem datiem, to produkciju, konkurentiem un preču

cenām. Visi uzņēmumi, kuri lieto interaktīvā mārketinga paņēmienus, savā darbībā sniedz klientiem lielu informācijas apjomu uzņēmumu mājaslapās vai interaktīvajos katalogos. Piemēram, *Consumer World* mājaslapa (www.consumerworld.org) piedāvā piekļuvi pie liela e-veikalu skaita Web-lapām, patērētāju tiesību aizsardzības informācijas un citiem interneta resursiem, kas informē patērētāju [8].

- *Ietekmēšanas līmeņa samazināšana.* Pircējam nav nepieciešamības kontaktēties ar pārdevēju personiski un pakļauties racionālo un emocionālo faktoru ietekmei. Interaktīva pārdošana ir labs risinājums gan kautrīgiem, gan neatkarīgiem klientiem.
- *Ģeogrāfiskais segums.* Tas ir ļoti būtisks aspekts mārketinga attīstības problēmu risināšanai ekonomikas globalizācijas apstākļos, jo vairāki uzņēmumi strādā ne tikai savas valsts ietvaros, bet arī starptautiskajā tirgū.
- *Atsevišķu produktu kategoriju mērķauditorijas pilna sasniedzamība.* Interaktīvais mārketingš ir ideāls instruments datortehnikas, sadzīves tehnikas, finanšu pakalpojumu un līdzīgu preču pārdošanā.
- *Fokusēšana uz mērķauditoriju.* Interaktīvais mārketingš balstās uz atgriezeniskās saites veidošanu, izmantojot reklāmas ziņojumus, tāpēc fokusēšana uz sašaurināto mērķauditoriju dod iespēju kontaktēties ar izvēlēto potenciālo klientu loku.
- *Interaktīvā mārketinga elastīgums.* Iespēja ātri pielāgoties tirgus prasībām. Uzņēmumiem ir lielāka reaģēšanas spēja uz izmaiņām mērķtirgū. Informācijas tehnoloģijas ļauj patērētājiem izmantot uzņēmumu pakalpojumus 24 stundas diennaktī, septiņas dienas nedēļā.

Interaktīvais mārketingš dod lielas privilēģijas, tomēr tam, tāpat kā jebkuram citam mārketinga veidam, ir arī savi trūkumi. Tā kā interaktīvais mārketingš pamatojas uz jauno informācijas tehnoloģiju ieviešanu gan uzņēmumos, gan potenciālo patērētāju dzīvē, **trūkumi** bieži vien ir saistīti ar sekām, kuras rodas pēc tehnoloģiju ieviešanas un lietošanas.

- *Pircēju piekļuves problēmas interaktīviem pārdošanas kanāliem.* Lai gan attīstības tempi ir strauji, interaktīvais mārketingš apkalpo samērā šauru patērētāju loku.
- *Informācijas pārblīvējums un haotiskums.* Lietojot internetu, patērētājiem tiek piedāvāts ļoti liels informācijas apjoms, tāpēc produkta meklējums lielos katalogos vai internetā pirkšanas procesu var padarīt par ilgstošu un nogurdinošu. Daudz informācijas var arī nepamanīt.
- *Drošība.* Interaktīvā mārketinga lietotājus uztrauc, ka tehniski prasmīgi krāpnieki var izmantot viņu kredītkaršu numurus. Uzņēmumi, no savas puses, ir satraukti par to, ka atsevišķi lietotāji ielaužas viņu datorsistēmās, lai veiktu spiegošanu vai elektronisko diversiju. Internets nepārtraukti uzlabo drošības sistēmas pret ielaušanos, tomēr šis process atgādina nepārtrauktas sacīkstes starp jaunām aizsardzības sistēmām un to atklāšanas metodēm. Pircējiem jābūt pārliecinātiem par tirgotāja eksistenci un piedāvājuma nopietnību. Jābūt iespējai, izmantojot neatkarīgus avotus, noskaidrot tirgotāja statusu.

Piemēram, pēc uzņēmuma reģistrācijas datiem pārbaudīt attiecīgajā valstī kompānijas un tās pilnvaroto personu statusu, uzzināt no neatkarīgiem avotiem, vai tirgotājs ievēro noteiktus standartus (Komercedarbības kodeksu, datu aizsardzības standartus u. c.).

- *Ētikas problēmas.* Lietotājus uztrauc iespēja, ka daži uzņēmumi var pārkāpt ētiskos principus un nodot klienta datus citām organizācijām bez atļaujas.
- *Negatīva reakcija.* No vienas puses – interaktīvais mārketingas piedāvā lielu informācijas apjomu, no otras puses – tas ir dusmu un kaitināšanas izpausmes līdzeklis. Piemēram, internetā var atrast tādas Web-lapas kā *Down With Shapple*, kuras izveido neapmierinātie un sadusmotie patērētāji vai bijušie uzņēmumu darbinieki. Viņu informācija var būt arī patiesa, tomēr var arī tikt izplatītas pilnīgi nepamatotas baumas par uzņēmumiem. Uzņēmumi dažreiz slēdz līgumus ar speciālām firmām šo Web-lapu monitoringa veicināšanai [4, 506].

Interaktīvā pārdošana ietver datubāzes, e-pasta sūtījumus, telefonus, televīziju, privātos tiešsaistes tīklus, attiecīgās programmatūras elektroniskās formas, interneta bankas, „fakss uz pieprasījuma” u. tml. Interaktīvā pārdošana pieprasa integrētu pieeju – visiem digitālajiem un tiešsaistes rīkiem stratēģiski jābūt spējīgiem saskaņoti darboties vienotā sistēmā.

Interaktīvajā mārketingā nepieciešama kompleksa pieeja, jāsaskaņo visas detaļas un mārketinga stratēģijas aspekti, piemēram:

- tirgus izpēte un analīze;
- mērķauditorijas noteikšana;
- produkta vadīšana un tēla veidošana;
- produktu sadale;
- produktu virzīšana mērķtirgū;
- cenu stratēģija.

Salīdzinājumā ar tradicionālo pārdošanu interaktīvajai pārdošanai kā interaktīvā mārketinga sastāvdaļai ir savas īpatnības, un uzņēmējam vajadzētu censties tās izmantot savā labā, lai sasniegtu efektīvus interaktīvā mārketinga rezultātus. Pārdošanas process ir atkarīgs no apkārtējās vides attīstības procesiem, tāpēc to ietekmē šādi faktori: ekonomikas globalizācija, informācijas tehnoloģiju attīstība, nepieciešamība taupīt laiku, veicot pirkumus, patērētāju ienākuma līmeņa palielināšanās, iedzīvotāju pārvietošanās no centra uz piepilsētas rajoniem, daudzu specializēto veikalu atteikšanās no tirdzniecības ar produktiem, kas tiek lēni realizēti, bezmaksas telefonu numuri, pa kuriem pircēji var bez maksas un jebkurā laikā piezvanīt.

Interaktīvais mārketingas dod iespēju ātri pielāgoties tirgus prasībām. Datubāzes, kuras izveido klientu uzskaites veikšanai, interaktīvās pārdošanas veicējiem ļauj aptvert savu auditoriju un veikt izmaiņas tās uzskaitē. Interaktīvās pārdošanas ieviešana uzņēmumā palīdz samazināt tā izdevumus, jo interaktīvais mārketingas tiek orientēts uz konkrētu tirgus segmentu un izdevumi tiek veikti saskaņā ar tirgus segmentu un tā ierobežoto auditoriju. Interaktīvā pārdošana atver plašākas darbības

robežas, paātrina informācijas iegūšanas ātrumu, padara pirkšanas procesu ātrāku un ērtāku klientam.

Interaktīvajam mārketingam ir savas īpatnības: ierobežots pircēju skaits un līdz ar to arī realizācijas apjoms, jo uzņēmumi apkalpo samērā šauru tirgus segmentu; izvēlētā tirgus segmenta īpatnības – demogrāfiskās, izglītības, tehniskās sagatavošanās, – kas ierobežo piedāvātās produkcijas sortimentu; informatīvais pārslogojums; tehnoloģijas sistēmu drošības trūkums; patērētāju personālās informācijas pieejamība, kas būtiski skar privātpersonu tiesības.

Interaktīvajā pārdošanas procesā pirkuma veikšana notiek ātrāk un biežāk, tātad efektīvāk. Interaktīvās pārdošanas sistēma paredz, ka pārdevējs un potenciālais klients ir iesaistīti saskarsmes procesā [3, 153]. Datubāzes izmantošana dod iespēju adresēt reklāmas ziņojumu konkrētajam patērētājam, mērķauditorijai. Interaktīvajā pārdošanā noregulēts atgriezeniskās saites mehānisms, kad tiek dota atbilde katram klientam. Darījums šajā gadījumā var notikt jebkurā laikā un vietā, kas ir ļoti izdevīgi jebkurai potenciālajam pircējam. Interaktīvā pārdošana ļauj paredzēt lietotāja atbildes mehānismu uz izteikto piedāvājumu, un tādēļ ir iespējams jau iepriekš sagatavot atbildes variantu. Atbildes reakcija atkarīga no tā, cik precīzi izveidots piedāvājums – konkrētai mērķauditorijai atbilstošs piedāvājums.

Par interaktīvās pārdošanas kanāliem var uzskatīt: pastu, telefonu, televīziju, radio, internetu un tiešos kontaktus. Autori pievērš uzmanību faktam, ka ne tikai internets ir interaktīvās pārdošanas kanāls, kā ļoti bieži tiek uzskatīts.

Interaktīvo pārdošanu pa pastu īsteno ar vēstuļu, reklāmas, paraugu, katalogu, prospektu un citu pasta sūtījumu sūtīšanu potenciāliem klientiem. Adresāts tiek izvēlēts, balstoties uz visvairāk iespējamo noteiktas grupas preču pircēju sarakstiem. Baltijas valstīs tirdzniecībai pa pastu pagaidām nav liels apgrozījums, taču ar katru gadu tas palielinās.

Pasta mārketinga pirmsākumi ir ASV, ar to arī tiek skaidrota pasta sūtījumu popularitāte Amerikas kontinentā. Sūtījumi pa pastu ASV dod 59% no tirgus gada apgrozījuma [13, 493]. No tabulas var secināt, ka sūtījumu skaits un materiāla vērtība ir tieši atkarīga no valsts ekonomiskā stāvokļa, ekonomikas attīstības tendencēm un iedzīvotāju labklājības.

Individuālā pieeja katram klientam padara sūtījumus pa pastu par vienu no visefektīvākajiem interaktīvā mārketinga veidiem. Vislabākos rezultātus var sasniegt, kombinējot dažus pasta sūtījumu veidus. Piemēram, pirmajā etapā patērētājs saņem vēstuli, otrajā – cenu piedāvājumu, bukletu vai katalogu, trešajā – pasta atklātņi ar uzsvērtu motivācijas iemeslu tūlītējai rīcības veikšanai.

Pēc Tiešā mārketinga asociācijas novērtējuma, gadā pa pastu tiek izsūtīti 10 tūkst. dažādu katalogu [4, 457]. Katalogu mārketinga – interaktīvais mārketinga, kuru īsteno, sūtot katalogus klientiem pa pastu vai piedāvājot tos veikalos, lai klienti varētu iegādāties preces pēc katalogiem.

Katalogus var sadalīt 3 veidos:

1. kopējie uzņēmuma katalogi, kuros tiek piedāvātas visdažādākās preces;
2. specializēti katalogi pēc preču grupām, kuros tiek piedāvātas šaura profila preces;

3. biznesa katalogi, kuri specializējas uz kompaktdisku vai videokasešu pārdošanu.

Faktori, kas ietekmē katalogu mārketinga veikšanu, atspoguļoti 1. tabulā.

1. tabula

Katalogu izmantošanu ietekmējošie faktori [5, 24]

The Fact of Influence to Catalogue's Using Process

Sociāli ekonomiskie faktori	Vides faktori	Šķēršļi
Sieviešu skaita palielināšanās aktīvo iedzīvotāju vidū	Degvielas cenu kāpums	Nepiemērotas veikalu darba stundas
Iedzīvotāju novecošanās	Iespēja izmantot bezmaksas telefonu līnijas	Neapmierinātība ar apkalpošanu veikalos
Brīvo naudas līdzekļu pieaugums	Kredītkaršu lietošanas palielinājums	Auto novietošanas grūtības, it īpaši pilsētas centrā
Neprecēto cilvēku skaita pieaugums	Informācijas apstrādes izmaksu samazināšana	Komersantu tendence sekot apstākļiem, nevis traucēt tiem
„Es” (egocentristu) paaudzes izaugsme	Datubāzes esamība	

Katalogu izvietošana internetā daudzkārt palielina potenciālo klientu loku, samazina iespēšanas un sūtīšanas izdevumus, kā arī piedāvā unikālus pakalpojumus. Tātad integrētā pieeja interaktīvo pārdošanas kanālu izvēlei palielina pārdošanas efektivitāti.

Tomēr mārketingam ar pasta sūtījumu izmantošanu ir diezgan zems interaktivitātes līmenis salīdzinājumā, piemēram, ar telefonmārketingu.

Telefonmārketinga ir interaktīvā mārketinga veids, kas izmanto telefonu, lai stātos personiskā saskarsmē ar pircēju un īstenotu pārdošanas procesu. Tas ir dārgāks mārketinga veids nekā pa pastu, taču tas ir efektīvāks, jo tiešā sarunā cilvēku iespējams vieglāk pārliecināt. Telefonmārketingā ienākošie zvani ir tie, kurus veic pircējs, atsaucoties uz reklāmu presē, un izejošie – kurus veic uzņēmums, meklējot jaunus pircējus, iepazīstinot ar precī, kas pasniegta intriģējoša piedāvājuma formā. Telefonmārketinga ziņojumam jābūt īsam, vienkārši veicamam. Ja tas ir sarežģīti vai prece jādemonstrē, labāk izmantot pastu.

Telefonmārketinga efektivitāte ir atkarīga no speciālistu profesionālisma, no viņu pareizas sagatavotības un stimulēšanas. Tālruna operatoram jābūt ar patīkamu balsi, tam jābūt enerģiskam, ikvienu telemārketinga dienesta darbinieku vispirms jāiemāca pareizi strādāt pēc scenārija, pēc tam, kad iegūta darba pieredze, jāiemācās improvizēt. Telefonmārketinga speciālistam jāzina, ka biznesa telefonmārketinga jāveic līdz pusdienlaikam vai darbdienas otrajā pusē, bet zvani privātpersonām jāveic no 19:00 līdz 21:00.

Telefonmārketinga nozīmē tālruna un telekomunikācijas tehnoloģiju izmantošanu kopā ar datubāzes pārvaldes sistēmām tieši preču pārdošanas procesā. Bieži šo servisu sauc par *Call-centriem*. *Call-centri* piedāvā:

1. klientu meklēšana, izmantojot „aukstos” zvanus – vēršanās pie mērķauditorijas, kura paredz vairākus etapus:

- datubāzes veidošana pēc uzņēmuma pieprasījuma;
 - kontaktpersonas iegūšana;
 - uzņēmuma pakalpojumu īsa prezentācija;
 - informācijas materiālu izsūtīšana;
 - uzzinātās ieinteresētības loka un „karsto” klientu nodošana uzņēmumam;
2. adresāta informētība – adresēto zvanu veicināšana potenciālajiem un esošajiem klientiem, to informēšana par uzņēmuma piedāvātajiem pakalpojumiem, prezentāciju veikšanu, aicinājumiem uz biroju;
 3. datubāzes aktualizēšana – datu pareizības pārbaude konkrētajā brīdī;
 4. aptaujas:
 - segmenta izcelšana;
 - konkurentu zīmes noskaidrošana uzņēmuma segmentā;
 - patērētāju informētības līmeņa noskaidrošana par uzņēmuma un to konkurentu markām;
 - patērētāju priekšrocības: iepirkumu vietas un cenas;
 - reklāma.

Faksimilsūtījumi – sūtījumi pa telefaksu ar šādu saturu: sludinājumi par jauniem piedāvājumiem, izpārdošanām un citiem notikumiem patērētājiem, kuri izmanto faksimilaparātus vai datorus, kuri izpilda to funkcijas. Faksimilsūtījumiem ir kāda liela priekšrocība atšķirībā no parastajiem pasta sūtījumiem: ziņojumu saņemšana un nodošana notiek momentāni. Šodien mārketinga speciālisti bieži izmanto faksimilsūtījumus, izsūtīt piedāvājumus potenciāliem un reāliem klientiem, kuri izmanto faksa aparātus. Uzņēmumu faksa numurus vai atsevišķo klientu numurus tagad var viegli atrast telefona grāmatās. Bet faksa sūtījumiem ir arī liels trūkums: daudzi klienti sūdzas, ka viņi saņem nevēlamus sūtījumus, kuri tikai piesārņo telefonlīniju un ietekmē papīra patēriņu.

Balss sūtījumi – balss pasta sistēma ir domāta mutisko ziņojumu saņemšanai un glabāšanai. Ziņojumi tiek izsūtīti uz konkrētiem telefona numuriem. Telekomunikāciju kompānijas piedāvā šo pakalpojumu kā autoatbildētāja aizvietotāju. Patērētājs, kurš pieslēdzas šim pakalpojumam, var pārbaudīt, vai ir saņemti jauni ziņojumi, zvanot uz telefona operatoru sistēmas numuriem. Šo pakalpojumu Latvijā piedāvā gan TELE2, gan LMT tīkli [33; 35]. Daži uzņēmumi izmanto tādas programmas, kuras ļauj apzvanīt daudzus klientus un atstāt tiem ziņojumus balss pastā.

Daudzi patērētāji augsti vērtē telefonmārketinga priekšrocības. Pareizi organizēts un orientēts telefonmārketinga dod patērētājiem vairākas priekšrocības, arī pirkumu veikšanas ērtību un iespēju saņemt pilnīgāku informāciju par precēm un apkalpošanu. Par galveno telefonmārketinga priekšrocību uzskata personisko kontaktu, jo cilvēka balss ir viens no ietekmīgākajiem saskarsmes instrumentiem. Telefonsaruna ir rezultatīva, kad, izmantojot datubāzi, uzņēmums labi zina, ko klients iegādājies iepriekš un ko viņam var piedāvāt.

Runājot par telefonmārketinga trūkumiem, jāatzīmē: lielākais telemārketinga trūkums, pēc klientu uzskatiem, ir tas, ka tas ir kļuvis uzbāzīgs un „nelūgts”. Vēl viens trūkums saistīts ar materiālo pusi – telefonmārketinga ir dārgs kontaktlīdzeklis, un operatoriem, kuri kontaktējas ar klientiem, jābūt ļoti kvalificētiem. Operatoram

ir jāprot pārvarēt psiholoģisko barjeru un jāmēģina ieinteresēt klientu jau no pirmā sarunas brīža. Un, tā kā telefonsarunu ir viegli pārtraukt, operatoram jāprot uzturēt sarunu, jābūt kompetentam.

Televīzijas mārketings ir interaktīvā mārketinga veids, kas izmanto televīziju kā pārdošanas un komunikācijas kanālu, pielāgojot šim kanālam visus pārējos mārketinga *mix* elementus. Televīzijas mārketingu visbiežāk īsteno ar tiešās atgriezeniskās saites jeb tiešās atbildes reklāmas radīšanu – reklāmas izvietošanu televīzijā, kura paredz ātru patērētāja reaģēšanu; var arī izmantot speciālus komerciālus kanālus, kuri paredzēti tikai komerciālās reklāmas informācijas nodošanai. Klients ar to iepazīstas un var pasūtīt precīzi pa izdevīgām cenām, neizejot no mājām. Piemēram, Latvijas televīzijas kanālā TV 5 bieži parādās *Top-Shop* TV – veikala interaktīvā reklāma. Katrā ziņojumā skanošā informācija paredzēta patērētāja ātrai reaģēšanai.

Galvenās televīzijas mārketinga priekšrocības ir saistītas ar auditorijas lielumu, jo pašlaik televīzija ir vislielākais masu mediju pārstāvis, ar vislielāko auditorijas apjomu. Šis faktors nozīmē, ka īsā laikā var nodot informāciju lielam potenciālo klientu skaitam.

Radio mārketings ir interaktīvā mārketinga veids, kas palīdz pievērst radio-klausītāju uzmanību uzņēmuma precēm vai pakalpojumiem. Radio visbiežāk izmanto kā papildkanālu, lai nostiprinātu pa televīzijas kanāliem nodotās informācijas efektu, jo paša radio interaktivitātes pakāpe ir diezgan zema. Vislielāko mārketinga darbības interaktivitātes pakāpi var sasniegt, izmantojot internetu kā pārdošanas kanālu.

Internets ir interaktīvā mārketinga veids, kas izmanto internetu kā pārdošanas un komunikācijas kanālu, pielāgojot šim kanālam visus pārējus mārketinga *mix* elementus. Internets kā interaktīvās pārdošanas kanāls tiek izmantots šādās formās: e-veikali, korporatīvas Web-lapas, mārketinga komunikāciju ziņojumu izvietošana interneta vidē, e-pasta sūtījumi, interneta bankas.

E-veikala veidošana. Pastāv divas iespējas, kā izveidot e-veikalu: uzņēmums var nopirkt „vietu” no komerciālā informatīvā dienesta vai atvērt personīgo Web-lapu [4, 507]. Vietas pirkšana ir saistīta ar nomas maksu par noteiktu diska atmiņu izmantošanu dienesta datorā vai ar līniju veidošanu starp uzņēmuma personīgo datoru un informatīva dienesta „tirdzniecības virknēm”. Operatīvi informatīvie dienesti parasti veido uzņēmumam „tirdzniecības punktu” un paziņo saviem abonentiem par tā atklāšanu. Par pakalpojuma izmantošanu uzņēmums maksā dienestam ikgadējo nomas summu, kā arī procentus no elektronisko pārdošanu apjoma.

Vairāki uzņēmumi tomēr parasti izveido *personīgo Web-lapu*. Uzņēmuma mājaslapa – efektīvākais tirdzniecības organizēšanas līdzeklis. Tā sniedz informāciju gan par pašu uzņēmumu, gan par tā piedāvātajiem pakalpojumiem un precēm. Izmantojot veiksmīgo lapas noformējumu un skanīgo domēna vārdu, ir iespēja pievērst klienta uzmanību un atstāt viņa atmiņā informāciju, kura asociējas ar paša uzņēmuma darbību; kādreizējās nepieciešamības gadījumā būs lielāka varbūtība, ka klients atcerēsies par uzņēmumu un tā internetlapu. Uzņēmuma internetlapa ir nepārtraukti pieejama interneta lietotājiem, un, tā kā saturs tiek glabāts elektroniskā formātā, niecīgu izmaiņu veikšanai ir nepieciešamas dažas minūtes.

Viens no Web-lapas tipiem ir **korporatīvā Web-lapa**. Tā nodrošina uzņēmumam interaktīvo saikni ar klientiem. Uzņēmumi cenšas veidot kompānijas, tās produkcijas

un pakalpojumu pozitīvo tēlu savu klientu, kā arī nodrošināt tos ar alternatīviem noieta kanāliem. Taču pārdošana netiek uzskatīta par galveno mērķi. Korporatīvas Web-lapas parasti veido lielus informācijas un citu līdzekļu apjomus, kuri paredzēti atbildes sniegšanai klientam. Tās veido uzņēmuma pozitīvo un pievilcīgo tēlu patērētāju acīs. Korporatīvas Web-lapas sniedz informāciju par uzņēmuma vēsturi, tā mērķiem un stratēģiju, par produktiem un pakalpojumiem, ko uzņēmums var piedāvāt klientam. Informē par notikumiem, kompānijas darbiniekiem, uzņēmuma finansiālo stāvokli un par vakantajām darba vietām.

Citi uzņēmumi veido *mārketinga Web-lapas*. Mārketinga mājaslapas tiek veidotas tā, lai varētu piesaistīt lietotāju ciešā saskarsmē ar uzņēmumu. Saskarsme tiek veidota, lai stimulētu produkcijas un pakalpojumu pārdošanu. Veidojot mārketinga Web-lapu, saikne un sadarbība ar patērētāju tiek ierosināta pēc kompānijas gribas. Mājaslapas ietver katalogu, padomus, kā arī tādus noieta stimulēšanas līdzekļus kā kuponi, izpārdošanas ar atlaidi un konkursi patērētājiem. Uzņēmums plaši reklamē savas mārketinga Web-lapas iespieddarbos, radio un televīzijā, kā arī reklāmas rādītājos, kuri parādās citās Web-lapās. Piemēram, uzņēmums „Toyota” izveidoja savu mārketinga mājaslapu – www.toyota.com [9]. Tiklīdz lietotājs aiziet uz šo mājaslapu, uzņēmums nezaudē laiku un tūlīt mēģina viņu pierunāt uz pirkumu. „Toyota” mājaslapā var atrast daudz noderīgas informācijas: automaģistrāļu kartes, padomi vecākiem, kuri plāno doties ceļojumā kopā ar bērniem, golfa sacensību saraksts, kā arī ziņas par kultūras dzīvi. Protams, „Toyota” mājaslapa piedāvā izsmēlošu informāciju par savu ražoto produkciju: mūsdienīgo „Toyota” automobiļu raksturojumus, ziņas par „Toyota” dīleriem visā pasaulē, par to sniegtajiem pakalpojumiem, atrašanas vietām un norādēm uz to mājaslapām. Apmeklētāji, kurus ieinteresējusi „Toyota” piedāvājumi, var aizpildīt elektronisko pasūtījuma veidlapu (norādot savu personīgo informāciju, mājas adresi, tālruņa numuru un e-pasta adresi), lai saņemtu kompānijas brošūras un bezmaksas CD ROM, kurš demonstrē „Toyota” automašīnu modeļus. Pastāv visas iespējas, ka pirms CD saņemšanas ar jums sazināsies „Toyota” dīleris un piedāvās izmēģināt izvēlēto auto.

Ar mājaslapas izveidošanu vien nepietiek, interneta lietotājiem jāliek to apmeklēt. Galvenais ir padarīt savu mājaslapu pietiekami pievilcīgu, lai cilvēki, vienu reizi to apmeklējot, būtu apmierināti un vēlētos to apmeklēt vēl un vēl. Tas nozīmē, ka uzņēmumam ir nepārtraukti jāseko mājaslapas atjaunošanas procesam, jāpalielina tās pievilcība un jāstimulē cilvēku interese.

Mūsdienās visas komercbankas piedāvā bezmaksas iespējas izmantot interneta bankas pakalpojumus. Tas ir savstarpēji izdevīgs process gan bankai, gan klientiem.

Mārketinga komunikācijas Internetā (banneri, lidojošie objekti, uzlecošie logi, debesskrāpji) ar tūlītējās reakcijas paņēmieni izmantošanu nodrošina diezgan augstu interaktivitātes pakāpi. E-veikali arī plaši izmanto mārketinga komunikāciju ziņojumus internetā, īstenojot tādā veidā integrēto pieeju interaktīvam mārketingam. Par mārketinga komunikācijām internetā plašāk tiek aprakstīts autoru grāmatā „Mārketinga komunikācijas” [1].

E-pasta sūtījumu izmantošana var būt efektīvs līdzeklis mājaslapas reklamēšanā. Īpaši pēdējā laikā, pieaugot interneta lietotāju skaitam, e-pasta komerciālie paziņojumi ir kļuvuši par efektīvu mārketinga līdzekli, kas paver iespējas tieši un

pastāvīgi potenciālajiem un pastāvīgajiem klientiem sniegt jaunāko informāciju par precēm un pakalpojumiem, ko uzņēmums piedāvā.

Izsūtot e-pasta komerciālos ziņojumus, jāievēro tāds būtisks aspekts kā atļaujas saņemšana. Būtiski ir ievērot pamatprincipu, ka pirms komerciālā e-pasta nosūtīšanas uz attiecīgo e-pastu ir jāsaņem adresāta piekrišana jeb atļauja nosūtīt e-pasta ziņojumu. Ja komerciālie e-pasta ziņojumi tiek veikti bez adresāta piekrišanas, potenciālais klients tos, visticamāk, uztvers kā nevēlamus, un tas radītu negatīvu attieksmi pret uzņēmumu. Latvijā e-pasta sūtījumus reglamentē Informācijas sabiedrības pakalpojumu likums – par tiesisko regulējumu [10].

Starp *citiem interaktīvās pārdošanas kanāliem* var izdalīt forumus, telefona konferences vai ziņu grupas, kuri parasti tiek organizēti „pēc intereses”, elektronisko ziņojumu dēļus, Web-pārraides abonēšanu. Tādas darbības formām ir gan komerciāls, gan nekomerciāls raksturs.

Forumi. Forumi ir diskusiju klubi, kas darbojas komerciālo operatīvi informatīvo dienestu ietvaros. Forumi var atbalstīt reklāmas ziņojumu klasificēto katalogu, kā arī lasītavas, tā dēvētās „čata istabas”, ziņojumu apmaiņai reālajā laikā.

Konference jeb ziņu grupas. Ziņu grupas ir forumu interneta versijas. Atšķirībā no komerciālajiem forumiem ziņu grupas dalībnieki ir cilvēki, kas saņem un nosūta ziņojumus, veltītus vienam tematam. Atšķirībā no komerciālajiem forumiem šeit netiek veidotas lasītavas un netiek ierosinātas konferences. Interneta lietotāji var piedalīties ziņu grupu forumos bez abonēšanas. Internetā eksistē vairākas ziņu grupas, kas veltītas jebkuram tematam – no veselīga uztura sistēmām, tehnikas remonta mājas apstākļos līdz antikvāro automašīnu kolekcionēšanai un viedokļu apmaiņai – par pēdējo meksikāņu ziepju operu.

Elektronisko ziņojumu dēļi (BBS) – specializētie operatīvi informatīvie dienesti, kuri velta savu darbību atsevišķai tematikai vai grupai. Ziņojumu dēļu tematika var būt visdažādākā: brīvā laika pavadīšanas iespējas, veselības uzturēšana, datorspēles un programnodrošinājums utt. Katrs uzņēmums var sameklēt sev atbilstošu ziņu grupu vai BBS, kas atbilst viņu ražotai produkcijai vai pakalpojumiem, un piedalīties tās darbībā. BBS lietotāji negatīvi uztver jebkurus BBS komercializācijas mēģinājumus. Tāpēc uzņēmumiem jābūt ļoti uzmanīgiem, jāseko, lai viņu piedalīšanās ziņu grupās nebūtu uzbāzīga un dotu pārējiem lietotājiem konkrētu labumu.

Forumu un ziņu grupu popularitāte veicināja sponsorētu Web-lapu skaitu palielināšanos. Tādas Web-lapas nodrošina vietu internetā, kur dalībnieki var saņemt kopā un apmainīties ar viedokļiem jautājumos, kuri pārstāv viņu kopīgās intereses.

Uzņēmums var kļūt par jebkuras *Web-pārraides abonentu*, kuras automātiski izvieto atlasīto informāciju citu abonentu datoros. Par fiksēto mēneša maksu dienestu abonenti izvēlas vajadzīgos informācijas kanālus – ziņas, korporatīvā informācija, izklaide utt., kā arī citus interesējošus tematus. Pēc tam Web-pārraides dienests automātiski ielādē šo informāciju abonentu datoros. Web-pārraide palīdz veidot patērētājam pievilcīgo kanālu, pa kuru mārketinga speciālisti var izplatīt elektronisko reklāmu un citus informācijas ziņojumus. Lielī operatīvi informatīvie dienesti piedāvā saviem abonentiem kļūt par Web-pārraides lietotājiem. Uzņēmumam jābūt uzmanīgam, lai neprovocētu klienta negatīvo reakciju.

Personisko kontaktu izmantošana ir efektīvs interaktīvās pārdošanas līdzeklis, kas ļauj izmantot individuālo pieeju katram klientam, bet diemžēl nevar nodrošināt plašas mērķauditorijas aptveri.

Autoru vadībā 2006. gadā bija veikta Latvijas iedzīvotāju aptauja par interaktīvo pārdošanas kanālu izmantošanu un tā attīstības šķēršļiem.

Pētījuma mērķis: izziņāt un izanalizēt Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret interaktīvo pārdošanu.

Pētījuma uzdevumi:

1. izpētīt, vai Latvijas iedzīvotāji ir informēti par interaktīvās pārdošanas iespējām;
2. izpētīt, vai Latvijas iedzīvotāji izmanto interaktīvās pārdošanas formas iepirkšanas procesā;
3. izpētīt, vai interaktīvā pārdošana atvieglo un vai apmierina preču un pakalpojumu iegādes procesu.

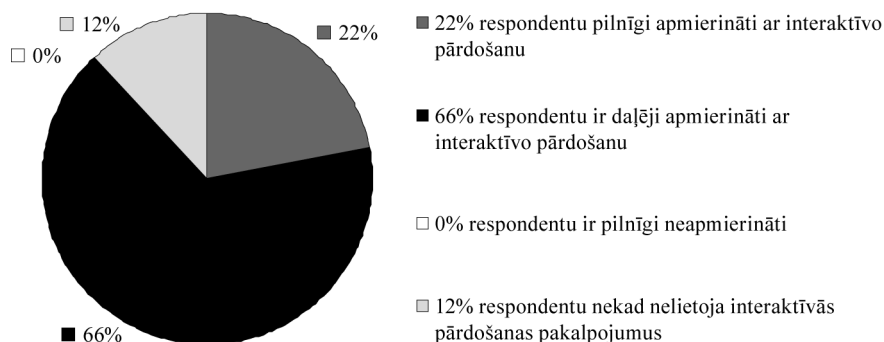
Pētījuma objekts: Latvijas iedzīvotāji, kas sastopas ar interaktīvās pārdošanas piedāvājumiem.

Pētījuma priekšmets: Latvijas iedzīvotāju apmierinātība ar interaktīvās pārdošanas kanālu darbību.

Izlases apjoms: 400 respondenti. Iespējamais **izlases apjoms** tika aprēķināts pēc metodikas, kuras pamatā ir pazīstamās vācu socioloģes Elizabetes Noeles un amerikāņu sociologa Kokrēna metodes[6, 94]. Izmantota **nejaušas izlases metode**.

Anketēšana tika veikta Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Valmierā un Daugavpilī.

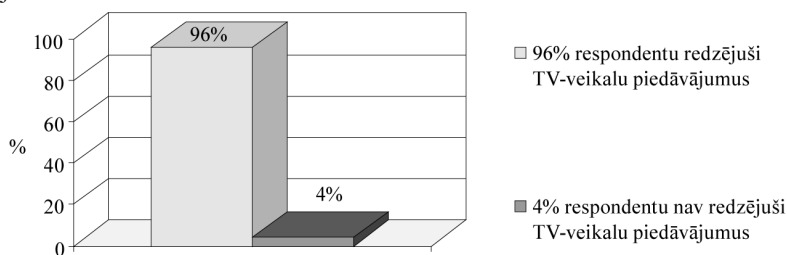
Kopumā anketu aizpildīja 68% sieviešu un 32% vīriešu. No tiem 24% respondentu ir līdz 20 gadu vecumam, 70% – vecumā no 21 līdz 40 gadiem, 2% – vecumā no 41 līdz 64 gadiem un 4% – vecumā virs 65 gadiem. Tika izskatīts arī respondentu ienākuma līmenis, kas ļauj izdarīt secinājumus ne tikai par respondentu finansiālo stāvokli, bet arī par respondentu sociālo statusu. 14% no aptaujātajiem cilvēkiem nav nekādu ienākumu, 22% respondentiem ir zems ienākumu līmenis – līdz 100 latiem mēnesī, 32% respondentu ir vidējais ienākums līmenis – no 101 līdz 200 latiem mēnesī, 24% aptaujāto cilvēku ienākuma līmenis mēnesī ir no 201 līdz 350 latiem un 8% respondentu ir augsts ienākuma līmenis – virs 350 latiem mēnesī. No tiem tikai 22% respondentu ir pilnīgi apmierināti ar interaktīvās pārdošanas pakalpojumiem, 66% respondentu ir daļēji apmierināti, bet pārējie vispār nekad neizmantoja interaktīvās pārdošanas pakalpojumus (sk. 1. att.).

1. att. Respondentu apmierinātības līmenis ar interaktīvo pārdošanu¹
The Level of Interactive Sales Satisfaction among Respondents

Lai noskaidrotu, kāda patērētāju kategorija un kādu iemeslu dēļ izmanto vai neizmanto katru no interaktīvas pārdošanas veidiem, anketā tika uzdoti un vēlāk izanalizēti attiecīgi jautājumi. Zemāk analizēts katrs jautājums atsevišķi, lai varētu secināt par katru minēto interaktīvās pārdošanas veidu.

TV-veikali. Aptaujas rezultāti parādīja, ka, lai gan TV-veikali tiek izplatīti Latvijas televīzijas kanālos, 4% no kopējā respondentu skaita nekad tos nav redzējuši.

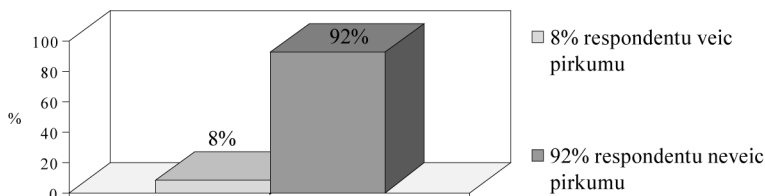

2. att. TV-veikalu piedāvājumu mērķauditorijas sasniedzamība
Target Consumer Accessibility of TV-Shop Offers

Sīkāk izskatot pozitīvās atbildes uz pirmo jautājumu (1. jautājums: Vai Jūs esat redzējis TV-veikalu piedāvājumus televīzijā?), noskaidrojās, ka TV-veikalu piedāvājumus televīzijā nav redzējuši jauni cilvēki vecumā līdz 20 gadiem, kuriem nav ienākumu. Tie var būt studenti, kuriem kopmītnēs nav pieejama televīzija, vai arī jaunieši, kuri principiāli pārslēdz televīzijas kanālu, tiklīdz sākas reklāmas pauzes.

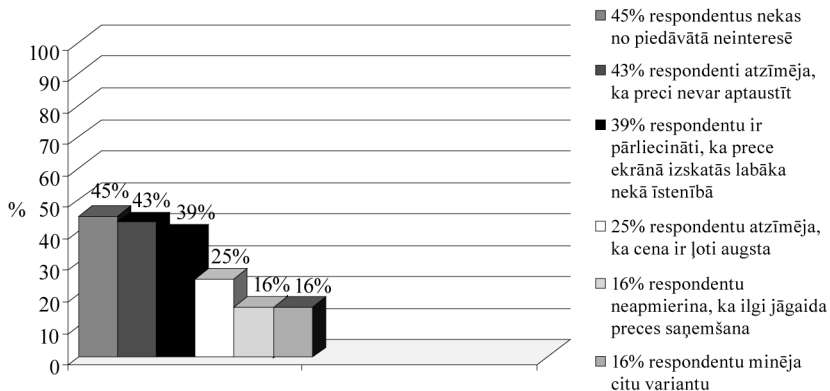
Nākamais jautājums (Vai Jūs esat veicis pirkumu, izmantojot TV-veikalu? (3. att.)) parādīja, ka pirkumu veikuši tikai 8,3% aptaujāto no tiem 96% respondentiem, kuri TV-veikalu piedāvājumus televīzijā redzējuši. Visi respondenti, kas pirkumu veica, kā pamatojumu minēja to, ka viņu iegādāto precī nevar nopirkt parastajā veikalā.

¹ Visos raksta attēlos atspoguļoti autoru vadībā veiktās aptaujas rezultāti.

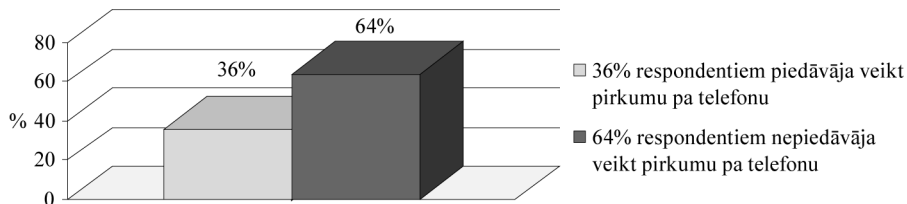
3. att. Ar TV-veikalu palīdzību izdarīto pirkumu intensitāte
TV-Shopping Purchase Intensity

No tiem 8,3% respondentu, kas veica pirkumu, tikai 25% ir vīrieši, kuru vecums nepārsniedz 20 gadus. Pārējie 75% pircēju bija sievietes. Tas ļauj secināt, ka TV-veikalu piedāvājumus pārsvarā izmanto emocionālāki cilvēki. Pārējie respondenti TV-veikalu piedāvājumus neizmantoja, kā iemeslu pārsvarā minot, ka viņus nekas no piedāvātā neinteresēja, kā arī baidoties no vilšanās, jo precis nevar aptaustīt un nav zināms, kādā kvalitātē tā būs, kad to atvedīs. Minēja arī citus iemeslus (sk. 4. att.)

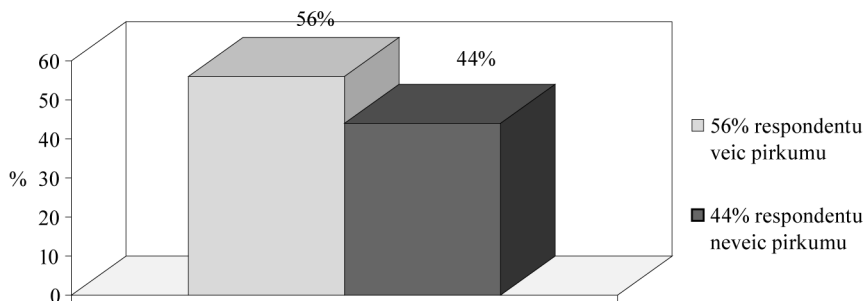
4. att. Iemesli, kādēļ respondenti neiegādājas TV-veikalos
Respondent Reasons for not Using TV-Shop

Piedāvājumi pa telefonu. Uz ceturto jautājumu (Vai Jums tika piedāvāts izmantot kādu pakalpojumu vai veikt pirkumu pa telefonu?) viena trešdaļa no respondentu skaita (36%) atbildēja, ka viņi ir sastapušies ar piedāvājumiem izmantot kādu pakalpojumu vai veikt pirkumu pa telefonu (5. att.)

5. att. Respondentu saskarsme ar telefonpārdošanu
Respondent's Interaction with Telesales

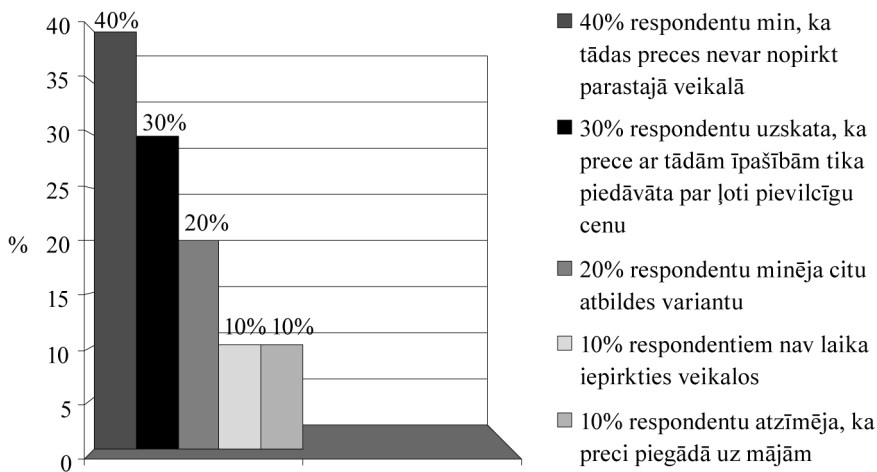
56% respondentu no tiem, kuriem piedāvāja veikt pirkumu pa telefonu, pirkumu veica (6. att.). Pārsvārā tās bija jaunas sievietes vecumā līdz 20 gadiem vai arī 21–40 gadu vecuma grupas (70% no respondentu skaita, kuri veica pirkumu), pārsvārā ar zemu ienākuma līmeni (57% no šīm sievietēm ienākumi ir zemāki par 100 latiem mēnesī, bet 14% ienākumu vispār nav).

6. att. Ar telefonmārketinga palīdzību izdarīto pirkumu intensitāte

Telesales Intensity

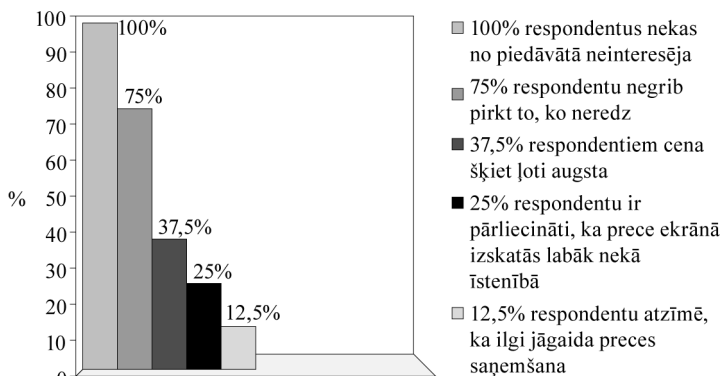
Pirkumu pa telefonu respondenti pamatoja ar dažādiem iemesliem (6. att.): vajadzīgo precī nevar nopirkt parastajā veikalā, prece ar tādām īpašībām tika piedāvāta par ļoti pievilcīgu cenu, nav laika iepirkties parastajos veikalos, precī piegādā tieši uz mājām; minēja arī citus iemeslus, kuri ir ļoti dažādi un gandrīz neatkārtojas (tāpēc tos apvienoja zem punkta „cits” – neaprašot).

7. att. Telefonmārketinga izmantošanas motīvi preču iegādē

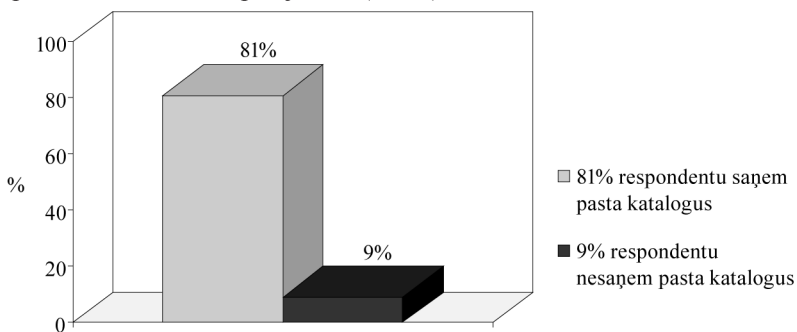
Reasons for Choosing Telemarketing

44% respondentu, kas atteicās veikt pirkumu ar telefonmārketinga palīdzību, pamatoja to šādi (8. att.): simtprocentīgi visi respondenti, kas atteicās veikt pirkumu pa telefonu, minēja: nekas no piedāvātā viņus neinteresēja, kā arī atzīmēja tādus iemeslus, ka prece ekrānā izskatās labāk nekā īstenībā, cena ir ļoti augsta, ilgi jāgaida preces saņemšana un nevar pirt to, ko neredz.

8. att. **Telefonmārketiņa neizmantošanas motīvi preču iegādē**
Reasons for not Choosing Telemarketing

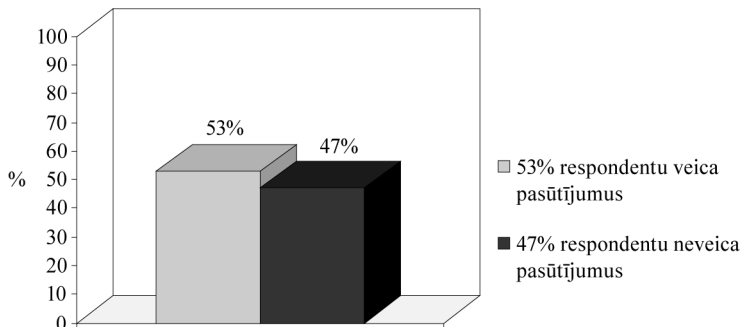
Pasta katalogi. Ar pasta katalogiem situācija ir daudz labāka. Tos saņem 81 respondents no visiem aptaujātiem (9. att.).

9. att. **Pasta sūtījumu saņemšana katalogu, bukletu un līdzvērtīgu pirkumu piedāvājumu veidā**
Posted Sales Offers e. g. Catalogue of Goods and Sales Brochure Receipt

53% respondentu no visiem, kas saņem pasta sūtījumu veidā katalogus, uz astoto jautājumu (Vai Jūs veicat pirkumu pa pastu?) atbildēja pozitīvi (10. att.).

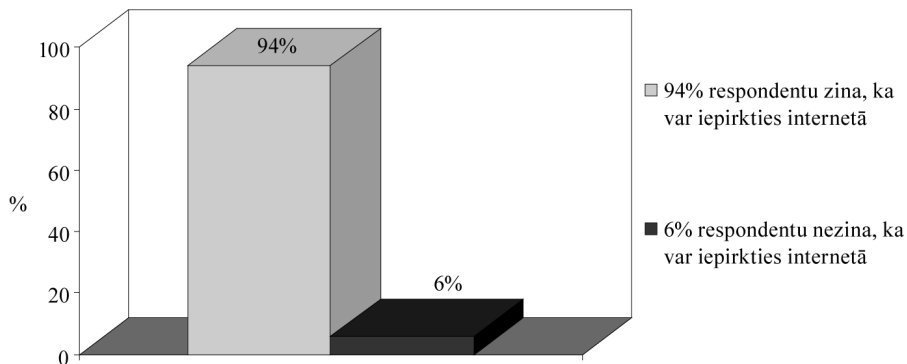
Pircēji atkal pārsvarā ir sievietes (84% no visiem respondentiem, kas veic pirkumus pa pastu) ar vidējo ienākumu līmeni (48% no visām sievietēm, kas veic pirkumus pa pastu). Tikai 25% no visiem aptaujātiem vīriešiem izdarīja pirkumu, izmantojot pasta katalogus. No tā var secināt, ka vīrieši pārsvarā katalogiem neuzticas. Par iemeslu pārsvarā min šādus paskaidrojumus: 26% respondentu nekas no piedāvātā neinteresē, 16% respondentu šķiet, ka prece katalogos izskatās labāk nekā īstenībā, bet 20% respondentu neizmanto pasta katalogu pakalpojumus, jo precī nevar aptaustīt, pārējie respondenti minēja citus variantus. Par pasta katalogu priekšrocībām respondenti min: 20% – tādu precī nevar nopirkt parastajā veikalā, 28% – prece ar tādām īpašībām tika piedāvāta par ļoti pievilcīgu cenu, 14% visvairāk patīk, ka precī piegādā uz mājām.

10. att. Intensitāte pirkumiem pa pastu

Mail – Order Intensity

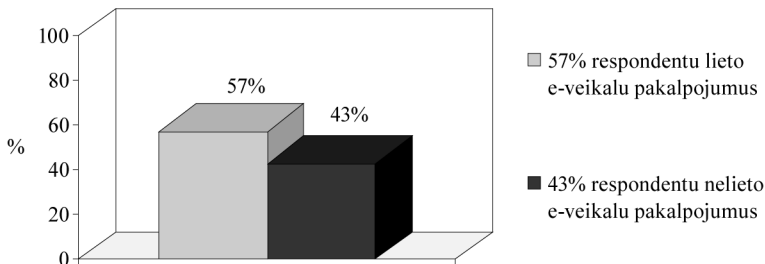
E-veikali. Par interneta veikaliem mūsdienās zina gandrīz katrs. To pierādīja respondentu atbildes uz desmito jautājumu (Vai Jūs zināt, ka var iepirkties internetā?) (11. att.).

11. att. Respondentu zināšanas par iespējām iepirkties internetā

Respondents' Knowledge of Internet Shopping

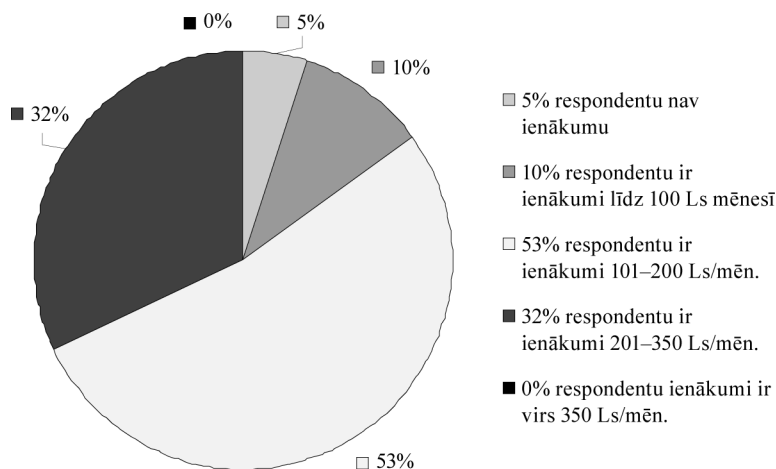
Tikai 6% respondentu (šajā gadījumā tās visas bija sievietes ar zemu vai vidēju ienākuma līmeni (līdz 200 Ls/mēnesī)) nezina par tādas iespējas esamību. Pārējie respondenti to apzinās, un lielākā daļa (57% respondentu no tiem, kuri zināja par iespēju iepirkties internetā) izmanto šo izdevību (12. att.).

12. att. E-veikala pakalpojumu lietošanas intensitāte

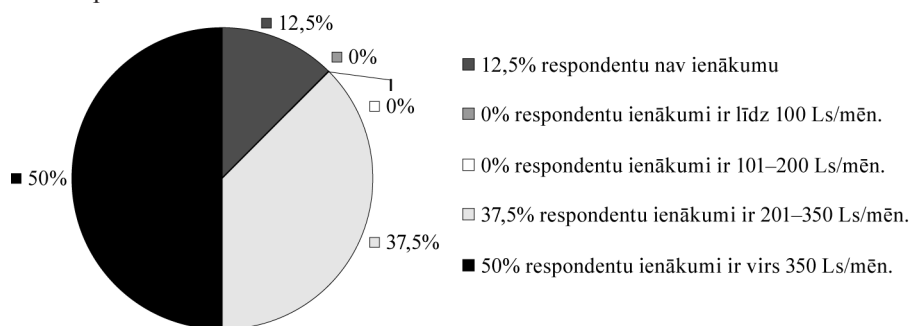
E-shopping Intensity

Kā liecina aptaujas rezultāti, e-veikalus vairāk izmanto sievietes (70% respondentu no tiem, kas lieto e-veikalu pakalpojumus) un vīrieši (30% respondentu no tiem, kas lieto e-veikalu pakalpojumus).

13. att. Ienākumi sievietēm, kuras veic pirkumus e-veikalos
Female e-shoppers Income

Visi respondenti, kas izmanto e-veikalu pakalpojumus, ir ar vidējo ienākumu līmeni (no 101 līdz 200 Ls/mēnesī) un augstu ienākumu līmeni (no 201 Ls/mēnesī un vairāk) (15. att.; 16. att.), bet e-veikalus izmanto arī respondenti ar zemu (līdz 100 Ls/mēnesī) ienākumu līmeni (15% respondentu no to respondentu skaita, kas lieto e-veikalu pakalpojumus (neatkarīgi no respondentu dzimuma)), jo uzskata, ka cena internetā vienmēr ir izdevīgāka par cenu tradicionālajos veikalos. Bet respondenti (37% respondentu no to respondentu skaita, kas lieto e-veikalu pakalpojumus) ar augstu ienākuma līmeni (no 201 Ls/mēnesī un vairāk) e-veikalos veiktos pirkumus skaidro ar to, ka viņiem trūkst laika meklēt vajadzīgo precī parasto veikalu plauktos.

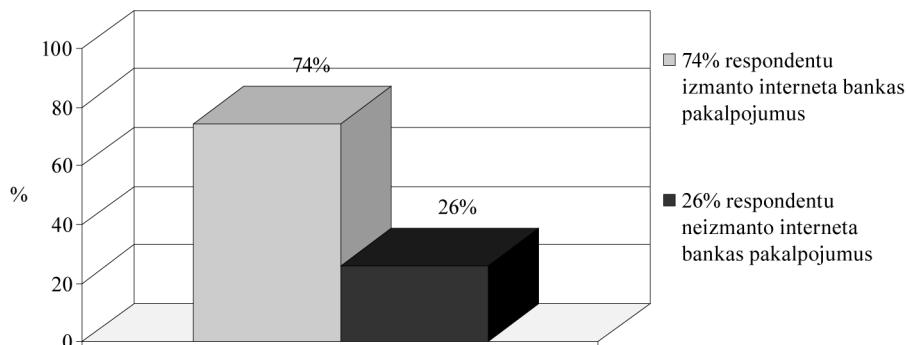

14. att. Ienākumi vīriešiem, kuri veic pirkumus e-veikalos
Male e-shoppers Income

Jautājums par e-veikalu izmantošanu parādīja, ka tos vairāk izmanto 21–40 gadus veci vīrieši. Tieši šajā vecuma kategorijā iekļaujas visi vīrieši, kuri vispār izmanto

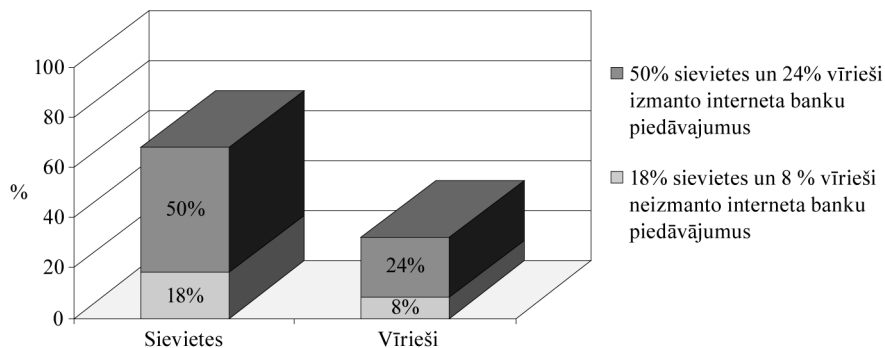
e-veikalu pakalpojumus. Tas izskaidrojams ar to, ka gados jaunākiem respondentiem vai nu nav kredītkartes vai zināšanu, lai pirktu preces internetā, vai arī ir pietiekami daudz laika un vēlēsianās meklēt vajadzīgās preces tradicionālos veikalos. Gados vecāki cilvēki pārsvarā nav interneta lietotāji.

Interneta bankas. No visiem interaktīvās pārdošanas veidiem respondenti visvairāk izmanto interneta bankas pakalpojumus. Atbildot uz 13. jautājumu (Vai Jūs izmantojat interneta bankas pakalpojumus?) pozitīvi atbildēja 74% no kopējā respondentu skaita. (15. att.)

15. att. Interneta bankas pakalpojumu izmantošanas intensitāte
Internet Banking Intensity

No tiem respondentiem, kas interneta banku pakalpojumus izmanto, 68% ir sievietes un 32% vīrieši. No visām aptaujātām sievietēm interneta banku pakalpojumus izmanto 73,5%, bet no visiem aptaujātiem vīriešiem interneta banku pakalpojumus izmanto 75% (16. att.).

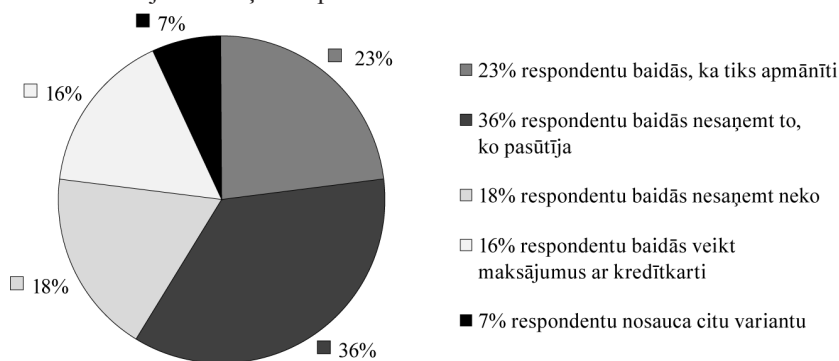
16. att. Interneta banku lietotāji (pēc dzimuma sadalījuma)
Internet Banking users Distribution by Gender

Gan sievietes, gan vīrieši ar lielāku ienākuma līmeni (virs 201 Ls/mēnesī) par interneta banku pakalpojumu izmantošanas plusu nosauca iespēju veikt maksājumus no jebkuras vietas pasaulē 24 stundas diennaktī; respondenti ar zemāku ienākumu līmeni (līdz 200 Ls/mēnesī) kā plusu atzīmēja faktu, ka nav jāmaksā komisijas maksu vai tā ir pazemināta; gandrīz visi pieminēja, ka var ātri un ērti iegūt informāciju par konta esošo stāvokli un ka tas ir ērti un ātri. Bet lielāka daļa to respondentu, kuri

interneta banku pakalpojumus neizmanto (77%), atzinās, ka viņiem vienkārši nav laika tikt skaidrībā, kā tas notiek, un nav nepieciešamības to darīt.

Kaut arī interaktīvās pārdošanas pakalpojumus izmanto 88% respondentu, arī viņiem attālināto pirkumu veikšana asociējas ar dažādiem riskiem (17. att.). Lielākā respondentu daļa – 62% aptaujāto – baidās nesaņemt to, ko pasūtīja; 40% respondentu baidās, ka tiks piemānīti, citiem interaktīvā pirkšana asociējas ar to, ka var vispār neko nesaņemt, kā arī baidās veikt maksājumus ar kredītkarti. Par citiem riskiem, veicot attālinātus pirkumus, respondenti minēja:

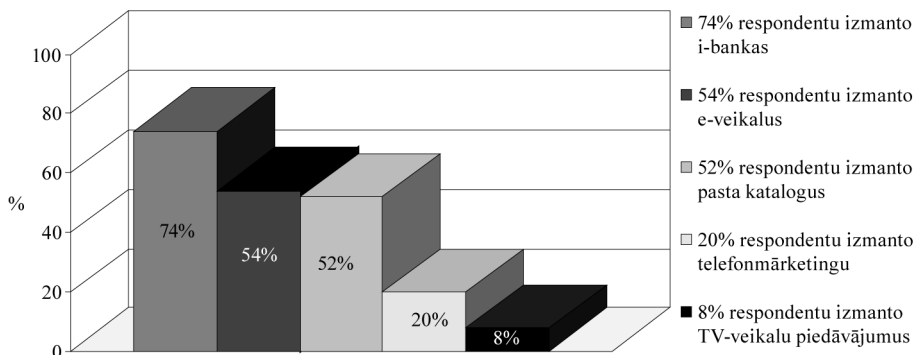
- baidās saņemt nekvalitatīvu preci;
- risks vilties;
- samaksas laikā nebūs pietiekami daudz naudas, jo nevar zināt, vai piegādes izmaksas jau ir iekļautas produkta cenā.

17. att. Riski, ar kuriem asociējas „attālināto” pirkumu veikšana

Risks Associated with Interactive Purchases

No visiem interaktīvās pārdošanas veidiem visvairāk izmanto interneta bankas pakalpojumus (74% respondentu); e-veikala pakalpojumus kaut reizi izmantojuši 54% no kopējā respondentu skaita; ar pasta katalogu starpniecību preces iegādājās 52% respondentu; ar telefona palīdzību – 20% aptaujāto, bet TV-veikalu piedāvājumu izmantoja tikai 8% respondentu. (18.att.)

18. att. Interaktīvās pārdošanas veidu izmantošanas reitings(%)

Interactive Selling Method Popularity (%)

Pēc veiktās aptaujas var izdarīt secinājumus.

1. Interaktīvā pārdošana ir ieguvusi popularitāti Latvijas tirgū. Tas liecina par to, ka patērētāji vērtē priekšrocības, kuras dod interaktīvā pārdošana – ātrāks un ērtāks iepirkšanās process.
2. Latvijas iedzīvotāji ir labi informēti par interaktīvās pārdošanas iespējām. Tas nozīmē, ka mārketinga komunikācijas uzņēmumiem, kuri nodarbojas ar interaktīvo mārketingu, ir efektīvas.
3. Interaktīvā pārdošana atvieglo preču un/vai pakalpojumu iegādes procesu. 90% respondentu atzina šo priekšrocību par noteicošo pirkšanas procesā.
4. Patērētāju ienākumu līmenis ietekmē pirkumu veikšanu, izmantojot interaktīvās pārdošanas kanālus.
5. Pašlaik Latvijas iedzīvotāji bieži izmanto interaktīvās pārdošanas dažādas formas, tomēr tās neapmierina lietotājus pilnā mērā un asociējas ar dažādiem riskiem.

Raksta autoru secinājumi par interaktīvā mārketinga attīstību mūsdienās.

1. Viens no galvenajiem mūsdienu mārketinga attīstības faktoriem ir pārdošanas procesa modifikācija. Informācijas tehnoloģiju un datorsistēmu attīstība devusi iespēju parādīties jaunam pārdošanas veidam – interaktīvajai pārdošanai, izmantojot pastu, televīziju, radio, telefonu un internetu. Rezultātā izveidojās interaktīvais mārketinga, kurā iekļauta interaktīvās pārdošanas mijiedarbība ar citiem mārketinga *mix* elementiem.
2. Interaktīvās pārdošanas priekšrocības – ērtība, informācijas faktors, ģeogrāfiskais neierobežojums un citi faktori paver plašas iespējas gan uzņēmējiem, gan patērētājiem.
3. Interaktīvā pārdošana dod iespēju veidot dialogu un nekavējoties nodrošināt pieeju informācijai par uzņēmumiem, precēm un pakalpojumiem.
4. Interaktīvā pārdošana palīdz veidot attiecības ar patērētāju, samazināt izdevumus, paaugstināt darbības efektivitāti un elastīgumu. Interaktīva pārdošana ir globālais līdzeklis, kas palīdz pircējiem un pārdevējiem no dažādām pasaules malām efektīvi mijiedarboties.
5. Pēc interaktivitātes līmeņa pārdošanas veidus var sadalīt šādā dilstošajā secībā:
 - interneta kanāli;
 - televīzijas mārketinga;
 - telefonmārketinga;
 - pasta sūtījumi;
 - radiomārketinga.
6. Pārdevējam un pircējam interaktīvā pārdošana dod lielisku iespēju veidot divpusīgo dialogu – tāpēc Latvijas uzņēmumiem ir jāizmanto šī iespēja ilglaicīgu attiecību veidošanai.

Autoru priekšlikumi.

1. Uzņēmumiem, kas izmanto interaktīvās pārdošanas kanālus, mārketinga komunikācijās ar patērētājiem galvenais akcents jāliek uz priekšrocībām, kuras dod interaktīvie piedāvājumi – laika un naudas ekonomija.
2. Lai paplašinātu dažādu interaktīvas pārdošanas veidu lietotāju loku, Latvijas uzņēmumiem ir jāveic speciāli pētījumi, kas ļautu skaidri apzināt jau esošos interaktīvās pārdošanas lietotājus no potenciālajiem, lai turpmāk viņus piesaistītu ar dažādiem mārketinga paņēmieniem.
3. Efektīvākai lietotāju apkalpošanai jāizmanto pārdomāta interaktīvās pārdošanas lietotāju segmentācija, kas būtiski atvieglotu gan interaktīvās pārdošanas klientu apkalpošanu, gan interaktīvās pārdošanas attīstību kopumā.
4. Latvijas uzņēmumiem interaktīvās pārdošanas procesā jāisteno integrēta pieeja mārketinga komunikācijām, nodrošinot to atbilstību visiem mārketinga *mix* elementiem.
5. Uzņēmumiem, kuri nodarbojas ar interaktīvo pārdošanu, jāiegūst patērētāju uzticība, lai izgaistu un netraucētu viņu bailes un neuzticība. Līdz ar to jāpievērš uzmanība psiholoģiskai ietekmei uz patērētāju uzvedību, izmantojot mārketinga komunikācijas.
6. Latvijas uzņēmumiem jādiferencē interaktīvās pārdošanas piedāvājumi, ņemot vērā mērķauditorijas ienākumu līmeni.

Literatūra

- Praude, V., Šalkovska, J. *Mārketinga komunikācijas*. 2. sēj. Rīga : Vaidelote, 2006. 454 lpp.
- Tay, L. *Internet Marketing in Real Estate*. New Jersey, USA : Prentice – Hall, 2001. 245 p.
- Евстафьев, В. А., Ясонов, В. М. *Что и как рекламировать: практические советы*. Издат. дом «Питер», 2005. 424 с.
- Котлер, Ф. *Основы маркетинга. Краткий курс*. Издат. дом «Вильямс», 2006. 656 с .
- Ксардель, Д. *Прямой Маркетинг*. Издат. дом «Нева», 2004. 128 с.
- Ноэль, Э. *Массовые опросы*. М. : АВА-Эстрада, 1993. 272 с.
- Hoffman, D. L., Novak, T. P. *Marketing in Hypermedia. Computer – Mediated Environments: Conceptual Foundations*. Mc. Graw Hill, 1996, p. 10–68.
- Pieejams: <http://www.consumerworld.org>
- Pieejams: <http://www.toyota.com>
- Pieejams: <http://www.em.gov.lv>

Summary

One of the main marketing development factors nowadays is the modification of selling process. The development of information technology and computer-based systems has promoted a new way of realization – interactive sales by post, TV, radio, telephone and internet. In response interactive marketing took shape by collaboration of interactive sales and other elements of marketing mix.

The advantages of interactive sales for example convenience, information factor, no geographic borders etc., opens up new opportunities to both business persons and consumers.

An interactive sale gives an opportunity to establish a dialogue and immediately provide with information on companies, goods and services. It also stimulates relationships with consumers, cut down expenses, increase performance efficiency and flexibility. An interactive sale is a global mean that promotes efficient collaboration between customers and sellers from all around the world.

The results of opinion survey in Latvia shows a high popularity of interactive sales in local market. That proves that consumers assess the interactive sales advantages – faster and more convenient buying process. At the time being the majority of Latvia`s society is using different forms of interactive sales however they it does not fulfil their expectations and is associated with different types of risk. For more efficient customer service companies should use well – considered segmentation of interactive sales consumers that would substantially ease the customer service as well as the development of interactive sales in the whole. In the process of interactive sales Latvia`s companies should promote integrated approach to marketing communications by ensuring their eligibility to all the marketing mix elements, because interactive sales is a component of interactive marketing.

Key words: *interactive marketing, interactive sale, interactive sale canals, telemarketing, telefonmarketing.*

ISO standartu ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā *Trends of ISO Standards' Implementation in the World and in Latvia*

Jānis Priede

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: priede.janis@gmail.com

Roberts Škapars

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: skapars@lanet.lv

ISO 9000 standartu pirmoreiz ieviesa 1979. gadā Lielbritānijā. Taču tā pirmsākumi meklējami Japānā, kur produkcijas kvalitātes uzlabošanai tika ieviests standarts, kas veicināja Japānas uzņēmumu produkcijas konkurētspēju pasaules tirgū. Vēlāk, ņemot vērā japāņu sasniegumus, amerikāņi secināja, ka arī viņiem nepieciešami savi standarti, un sāka pievērst lielu uzmanību produkcijas kvalitātei. Savukārt Eiropa, lai spētu konkurēt, izveidoja savus standartus, tikai novēršot japāņu un amerikāņu sistēmu kļūdas.

Rakstā atspoguļotas tendences kvalitātes vadības sistēmas standarta ISO 9000 un ISO 14000 ieviešanā gan pasaulē, gan Latvijā. Autori norāda arī tos ieguvumus un motivāciju, kādēļ uzņēmējiem būtu nepieciešams ieviest kādu no kvalitātes vadības sistēmām.

Raksta mērķis ir aplūkot kvalitātes vadības sistēmas standarta ISO 9000 un ISO 14000 ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā, izpētot sistēmu ieviešanas motivāciju.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai nepieciešams izpildīt šādus uzdevumus:

- izpētīt kvalitātes vadības sistēmas standarta ISO 9000 un ISO 14000 ieviešanas tendences pasaulē un Latvijā;
- noskaidrot uzņēmēju motivāciju ieviest kvalitātes vadības sistēmas konkurētspējas stiprināšanai.

Pētījuma veikšanā un raksta sagatavošanā autori izmantoja speciālo literatūru, publicētos pārskatus par kvalitātes vadības sistēmu ieviešanu pasaulē, kā arī Latvijas Kvalitātes asociācijā pieejamo informāciju par kvalitātes vadības sistēmu ieviešanas tempiem Latvijā.

Atslēgvārdi: kvalitāte, konkurētspēja, ISO, sertifikāts, apsekojums, ieguvumi.

Tendences kvalitātes vadības sistēmu standarta lietošanā. Savā īsajā pastāvīšanas laikā ISO sagatavotais apskats ir parādījis strauju sertifikāciju skaita pieaugumu uzņēmumu un organizāciju kvalitātes vadības sistēmu atbilstībai ISO 9000 standartam pasaules mērogā. 1993. gada sākumā tika reģistrēti 28 000 apliecinājumi atbilstībai ISO 9000 standartam, bet 1994. gadā šis skaitlis palielinājās

līdz 70 000 un pat vairāk. 1998. gada beigās šis rādītājs pieauga aptuveni līdz 300 000 apliecinājumu. ISO 9000 standarts aptver ne tikai industriālās nozares, kā tas bija sākumā, bet ir jau izplatījies visos tautsaimniecības sektoros daudzos pasaules reģionos. Apskatā ietvertais valstu skaits ir pieaudzis trīs reizes, un 2005. gadā tas bija 161 ar tendenci pastāvīgi palielināties.

Sertifikātu piešķiršanas procesa novērtējums liecina, ka 2005. gadā tika sertificēti aptuveni 780 000 sertifikācijas gadījumu, bet 2008. gadā šis rādītājs var pieaugt līdz vienam miljonam. Šis pieaugums būs straujāks nekā līdz šim, un tas būs visaptverošs ISO 9000 standarta kā apstiprinātas kvalitātes zīmes atzīšanas rezultāts, ko izmantos visās tautsaimniecības nozarēs.

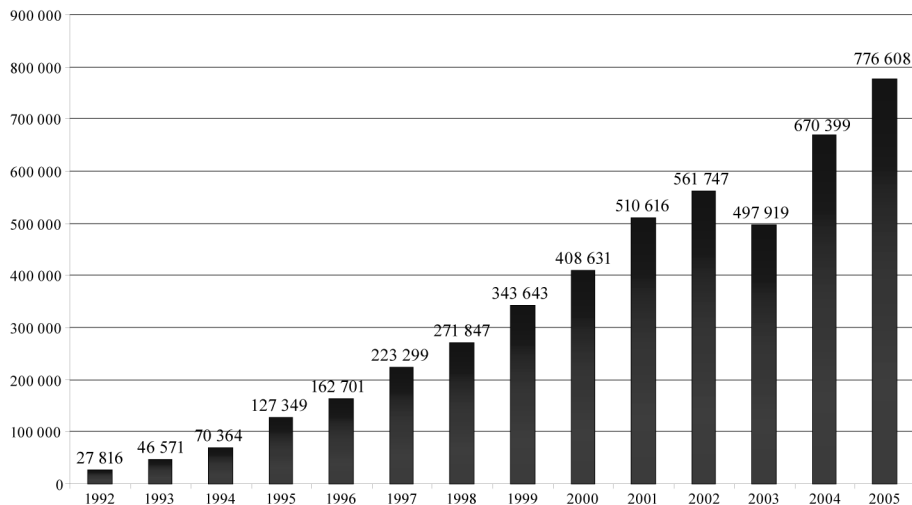
Apvienotajā Karalistē, Nīderlandē, Francijā un Vācijā – valstīs, kas katra savā laikā bija vadības sistēmu sertifikācijas iniciatore – arī pašlaik turpinās palielināties ISO 9000 sertifikācijas prasību izturējušo uzņēmumu, kompāniju un organizāciju skaits. Taču pēdējo trīs četru gadu laikā arī citās valstīs un reģionos krasi pieaug kopējais atestāciju skaits [11, 8].

Kas attiecas uz Eiropu, tad situācija, piemēram, Beļģijā, Itālijā un Spānijā, ir gluži tāda pati kā Centrālās un Austrumeiropas valstīs, it īpaši Horvātijā, Čehijas un Slovākijas Republikās, Ungārijā un Polijā. Sagaidāms, ka atbilstoša pieauguma tendence būs vērojama Centrālās un Austrumeiropas reģionos, kur sertifikātu piešķiršanas process progresēs strajos tempos atkarībā no tā, kā šīs valstis turpinās izmantot jaunās, radošās iespējas biznesā, bet tirdzniecības ierobežojumi samazināsies. Citi reģioni, kurus raksturo augsti attīstības tempi, ir Ķīna, Dienvidaustrumāzija, Taivāna un Dienvidamerika, bet īpaši Argentīna un Brazīlija.

Tas, ko dod ISO 9000 standarta piemērošana, ir īpaši izdevīgi uzņēmumiem ar savām iekšējām priekšrocībām, piemēram, ar paaugstinātu ražošanas efektivitāti un pilnīgāku vadības sistēmu kontroli. Pie tam, tāpat kā līdz šim, pastāv ISO 9000 standarta prasības, kuras palīdz kompānijām vadīt savu biznesu un atvieglot starptautisko tirdzniecību. Pastāvīgā ISO 9000 standartam atbilstošo sertifikāciju skaita pieauguma iemesls ir tas, ka tas ir starptautisks standarts. Vispārējais atzinums un darbs, ko veic tādas institūcijas kā Starptautiskais akreditācijas forums un tā Eiropas partneris – Sertifikācijas akreditācija (*Accreditation of Certification*), ir ļāvis standartam ISO 9000 iekarot vispārēju atzinību kā kvalitātes kritērijam [11, 9].

Šobrīd var runāt par to, ka pagaidām ir vērojams ISO standartiem atbilstošo sertifikāciju skaita pieaugums, turklāt šķiet, ka pieprasījumu nosaka jebkurš vietējais ekonomiskais spiediens. Atkarībā no tā, kā Rietumeiropas tirgus sāk „nobriest”, pieaug arī pieprasījums pēc ISO standartiem atbilstošos valstu ekonomiskajos formējumos. It īpaši tas attiecas uz organizācijām, kuru eksporta pamattirgus ir Rietumeiropas valstis un ASV.

ISO standarti ir arī orientieris importētājiem, kas rada jaunas tirgus iespējas organizācijām, kas nodarbojas ar ražošanu un pakalpojumiem starptautiskajā mērogā [11, 9].

1. att. Uzņēmumu skaits pasaulē ar atbilstību ISO 9000 standarta prasībām [12]

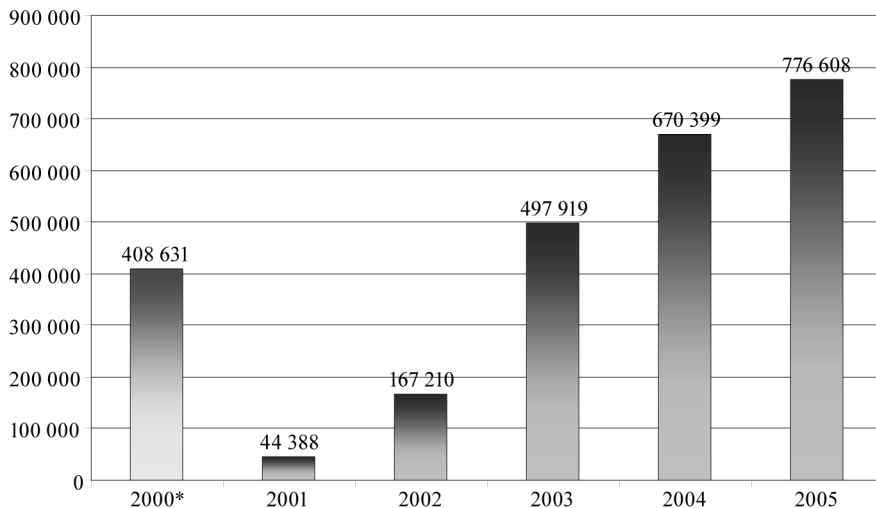
The Number of Enterprises in the World that have Implemented Standard ISO 9000

Aplūkosim nedaudz plašāk ISO pētījumos iekļauto informāciju par sertifikāciju pasaulē. Autori ir analizējuši šajos ziņojumos iekļautos datus un sagatavojuši attēlus, lai ilustrētu notiekošos procesus.

ISO 9000 standarts. Sākumā aplūkosim kopējo uzņēmumu skaitu pasaulē, kas ir sertificējuši savu kvalitātes vadības sistēmu atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām (1. att.).

1. attēlā redzams, ka 2005. gadā pasaulē ISO 9000 standartu jau bija ieguvuši 776 608 uzņēmumi. 2003. gadā ir kritums, kas saistīts ar ISO 9000:1994 standarta aizstāšanu ar jauno ISO 9000:2000, un tāpēc tas ir pārejas posms, kad daži uzņēmumi vēl strādāja atbilstoši vecajam standartam un bija tādi, kas uzreiz ieviesa jauno. Šo situāciju vairāk atspoguļo 2. attēls.

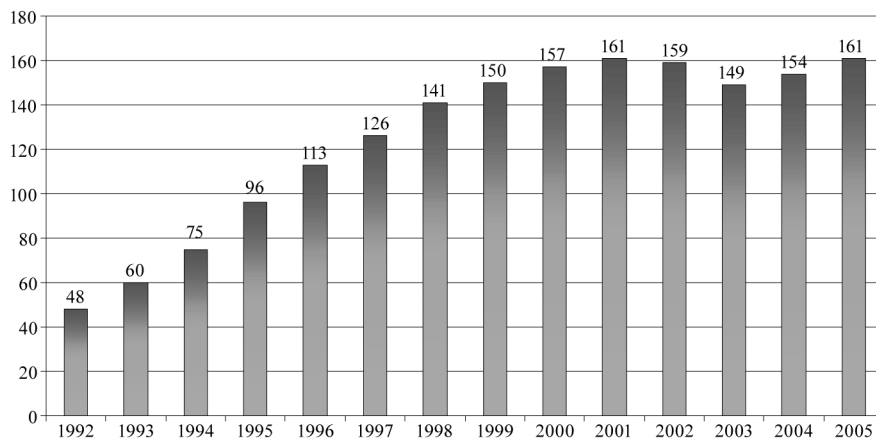
2. attēlā redzams, ka 2000. gadā uzņēmumi savas kvalitātes vadības sistēmas sertificēja atbilstoši ISO 9000:1994 standarta prasībām. Tā kā 2000. gada beigās tika publicēts jaunais standarts, tad, sākot ar 2001. gadu, uzņēmumi varēja sertificēties atbilstoši jaunajam ISO 9000:2000 standartam. No 1. un 2. attēla var secināt, ka 2001. gadā kopējais uzņēmumu skaits ar ISO 9000 sertifikātu bija 510 616 un 44 388 no tiem bija uzņēmumi ar ISO 9000:2000 sertifikātu. Tāda situācija izveidojās tāpēc, ka vecais standarts netika anulēts līdz ar jaunā standarta publicēšanu. Sertifikāta darbības termiņš parasti ir 3 gadi. Tāpēc tie uzņēmumi, kas 2000. gadā sertificēja savu kvalitātes vadības sistēmu atbilstoši ISO 9000:1994 standarta prasībām, varēja strādāt saskaņā ar to līdz 2003. gadam. Tieši tāpēc 2003. gadā ir vērojams sertificēto uzņēmumu skaita kritums, kas ir skaidrojams ar pielāgošanās periodu jaunajam standartam prasībām. Jāteic, ka pielāgošanās jaunajam standartam ir notikusi pietiekami ātri un 2005. gadā jau 776 608 uzņēmumi apliecināja savu atbilstību ISO 9000:2000 standarta prasībām.

2. att. Uzņēmumu skaits ar atbilstību ISO 9000:2000 standarta prasībām kopš 2001. gada [12]

The number of Enterprises which Conform to Standard ISO 9000:2000 since Year 2001

ISO standarti ir starptautiskie standarti, kas ir ļoti plaši pazīstami. Aplūkosim, cik daudzu valstu uzņēmumos ISO 9000 standarts ir guvis atsaucību (3. att.).

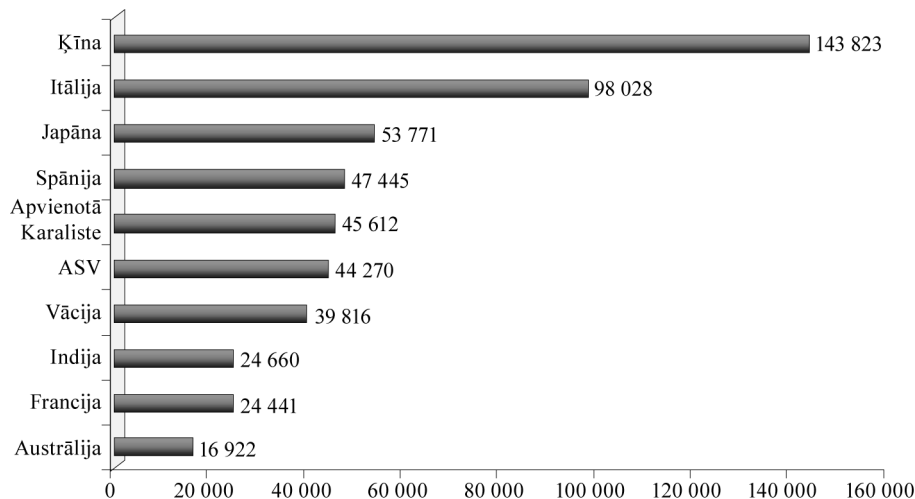
3. att. Pasaules valstis, kuru uzņēmumi ieviesuši ISO 9000 standartus [12]

The number of Countries that have Implemented Standard ISO 9000

3. attēlā redzams, ka līdz pat 2001. gadam ir vērojams aizvien lielāks to valstu skaits, kur uzņēmumi sertificē savas kvalitātes vadības sistēmas atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām, un 2001. gadā sertificētie uzņēmumi bija 161 valstī. 2002. gadā vērojams neliels kritums, un 2003. un 2004. gads ir jaunā standarta pārejas periods, kas tika aprakstīts jau iepriekš. 2005. gadā atkal ir sasniegts 2001. gada līmenis. Tendence, ka aizvien vairāk valstu uzņēmumi sertificē kvalitātes vadības sistēmas

atbilstoši vienotiem principiem, ir ļoti pozitīva. Tas atvieglo uzņēmumu sadarbību starptautiskā līmenī, jo šie uzņēmumi darbojas pēc vienotiem kvalitātes vadības principiem, un ir lielāka pārliecība par sadarbības partneru uzticamību.

Apskatīsim valstis, kuru uzņēmēji visaktīvāk ievieš kvalitātes vadības sistēmas atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām (4. att.).

4. att. Valstis ar vislielāko reģistrēto ISO 9000:2000 sertifikātu skaitu 2005. gadā [12]
Ranking of Countries with registered ISO 9000:2000 Certificates in 2005

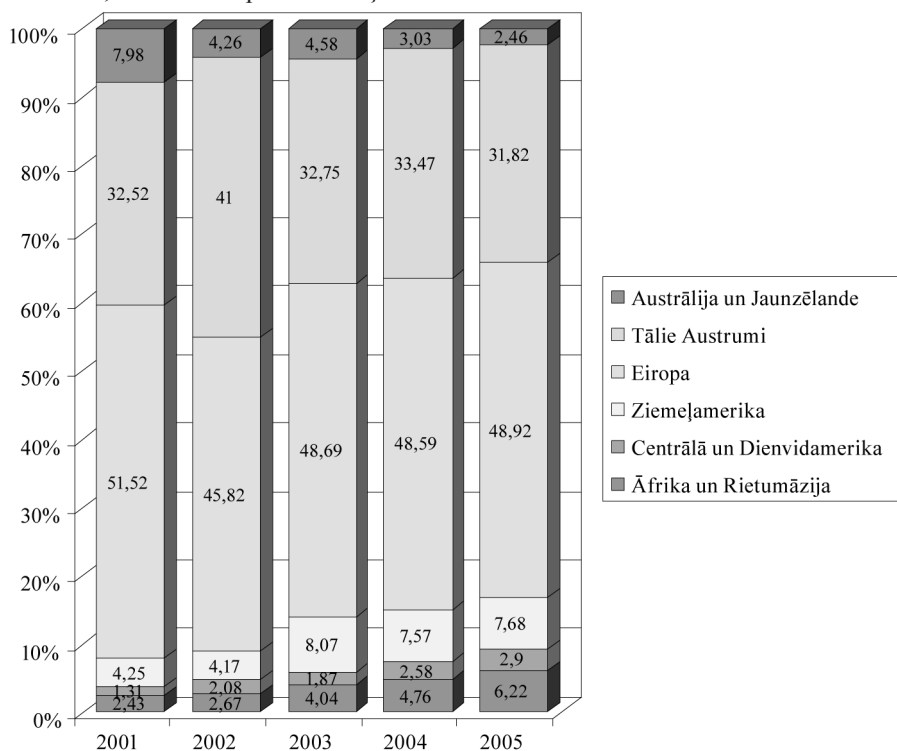
Ķīnai ir ļoti lielas ambīcijas pasaules tirgū – tas labi redzams 4. attēlā. Gandrīz 144 tūkstoši Ķīnas uzņēmumu ir apliecinājuši savu kvalitātes vadības sistēmu atbilstību ISO 9000 standarta prasībām. Kvalitātes nozīme, konkurējot starptautiskajā tirgū, ir ārkārtīgi liela, tāpēc daudzu valstu uzņēmēji aizvien vairāk to apzinās un izmanto kā vienu no galvenajiem instrumentiem konkurences cīņā. Kā redzams 4. attēlā, arī Indijas uzņēmēji ir kļuvuši aktīvi, un 2005. gadā jau 24 660 uzņēmumu saņēma ISO 9000 sertifikātu. Arī Indijas ekonomika tuvāko gadu laikā strauji augs un tuvākajās desmitgadēs kļūs par vērā ņemamu ekonomiku pasaulē.

Aplūkojot aktīvākos uzņēmējus pa pasaules reģioniem, redzam, ka ISO 9000 sertificētie uzņēmumi visvairāk atrodas Eiropā un Tālajos Austrumos (5. att.).

5. attēlā redzams, ka no 2001. līdz 2005. gadam nedaudz vairāk nekā 80% sertificētie uzņēmumi atradās Eiropā un Tālajos Austrumos. Pēdējos gados ISO standarti ieņem lielāku nozīmi arī Ziemeļamerikā, kur uzņēmēji arī sertificē kvalitātes vadības sistēmas atbilstoši ISO 9000. Salīdzinoši mazāka uzņēmēju aktivitāte ir vērojama Austrālijā un Jaunzēlandē, Centrālajā un Dienvidamerikā, kā arī Āfrikā un Rietumāzijā.

ISO 14000 standarts. Sākotnēji bija sagaidāms, ka pēc nelielas aktivitātes ISO 14000 standarta lietošanā atbilstošo sertifikāciju skaits līdzināsies vismaz analogiskiem ISO 9000 standarta lietošanas rādītājiem. Kaut gan pagaidām ne visai strauji – un tas ir prasījis vairāk laika, nekā daudzi gaidīja, nesen pieaugusi apkārtējās vides aspekta svarīguma izpratne organizācijās un sabiedrībā kopumā pastiprināja

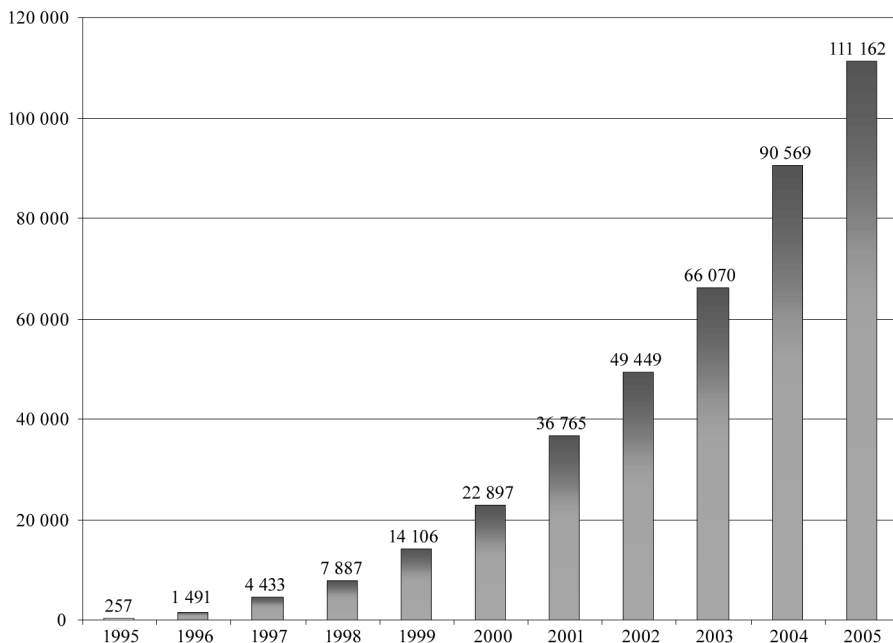
vajadzību pēc ISO 14000 standarta. Visintensīvākais šim standartam atbilstošo sertifikāciju skaits kopš tā ieviešanas brīža atzīmēts Lielbritānijā, Nīderlandē, Vācijā, Somijā, Zviedrijā, Japānā, Korejā un Taivānā. Pirmais pētījums, lai iegūtu atbilstošus statistiskos datus pasaules mērogā, tika veikts 1995. gada decembrī. Šajā laikā 19 valstīs tika fiksēti aptuveni 250 sertifikācijas gadījumi atbilstībai ISO 14000 standartam. Taču 1998. gadā šis skaitlis palielinās aptuveni līdz 8000 gadījumiem 72 valstīs. Lielākais apkārtējās vides normatīviem atbilstošais sertifikāciju īpatsvars attiecas uz Eiropu – 54%; seko Tālie Austrumi – 32%, turklāt vairāk nekā puse ir Japānā. Palielinoties valdību un likumdošanas – administratīvo institūciju skaitam, kas ievērojamu uzmanību pievērš apkārtējās vides jautājumiem, ISO 14000 standarts varētu kļūt par būtisku morāli ētisko principu pastiprinājumu valstu un kompāniju attiecībās, lai arī kādā pasaules daļā tas nedarbotos.

5. att. Sertificēto uzņēmumu īpatsvars pa pasaules reģioniem atbilstoši ISO 9000 standarta prasībām [12]

Proportion of the Enterprises with Standard ISO 9000 between Regions of the World

Aplūkosim kopējo uzņēmumu skaitu pasaulē, kas ir sertificējuši savu kvalitātes vadības sistēmu atbilstoši ISO 14000 standarta prasībām (6. att.).

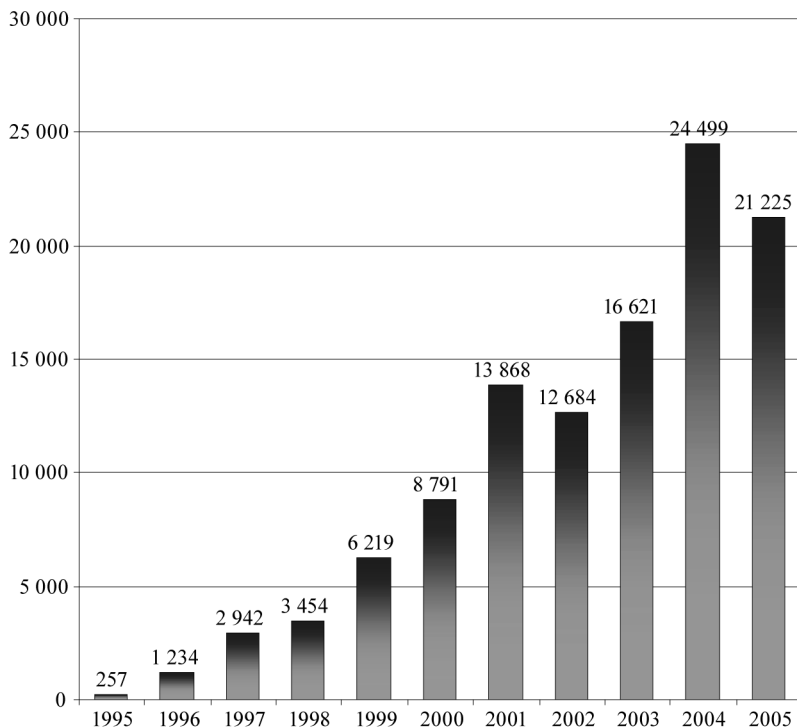

6. att. Uzņēmumu skaits pasaulē ar atbilstību ISO 14000 standarta prasībām [12]
The Number of Enterprises in the World that have Implemented Standard ISO 14000

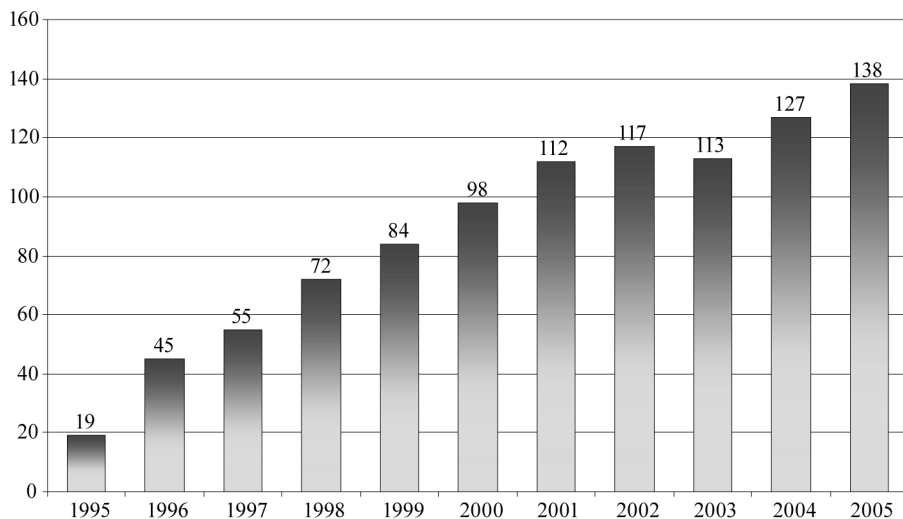
6. attēlā redzams, ka 1995. gadā bija tikai 257 uzņēmumi ar ISO 14000 standartu, taču 2005. gadā tie bija jau vairāk nekā 110 tūkstoši uzņēmumu. Ir skaidri redzams, ka šis standarts gadu no gada kļūst aizvien populārāks un sertificēto uzņēmumu skaits katru gadu pieaug ļoti strauji (7. att.).

7. attēlā vēlreiz varam pārliecināties, ka ISO 14000 standarts ir populārs un aizvien vairāk uzņēmēji ievieš to savā darbībā. Jāteic, ka 2005. gadā sertificēto uzņēmumu skaits ir mazāks nekā 2004. gadā, un vēl ir pārāgi izdarīt secinājumus par turpmākajām tendencēm.

Tikko pārliecinājāmies, ka ISO 14000 standarts ir populārs, tāpēc aplūkosim, cik daudzās valstīs uzņēmēji to ir ieviešuši (8. att.).

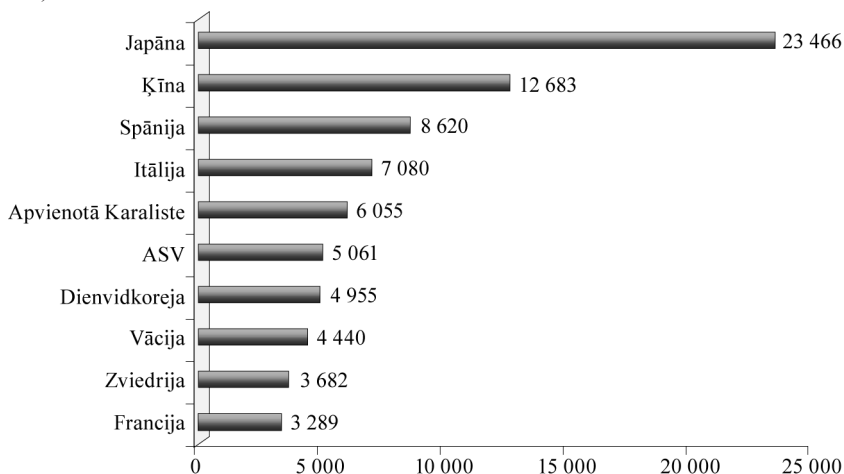
7. att. ISO 14000 standarta ikgadējie ieviešanas tempi, uzņēmumu skaits [12]
Annual Implementation Rate of Standard ISO 14000

8. att. Pasaules valstis, kuru uzņēmumi ieviesuši ISO 14000 standartus [12]
Amount of Countries that have Implemented Standard ISO 14000

8. attēlā redzams, ka ik gadu aizvien vairāk valstīs uzņēmēji ievieš ISO 14000 standarta prasības. Neliels kritums ir vērojams 2003. gadā, taču 2004. gadā valstu skaits strauji palielinājās un 2005. gadā sasniedza 138 valstis.

Aplūkosim valstis, kurās ir visvairāk uzņēmēju, kas ieguvuši ISO 14000 sertifikātu (9. att.).

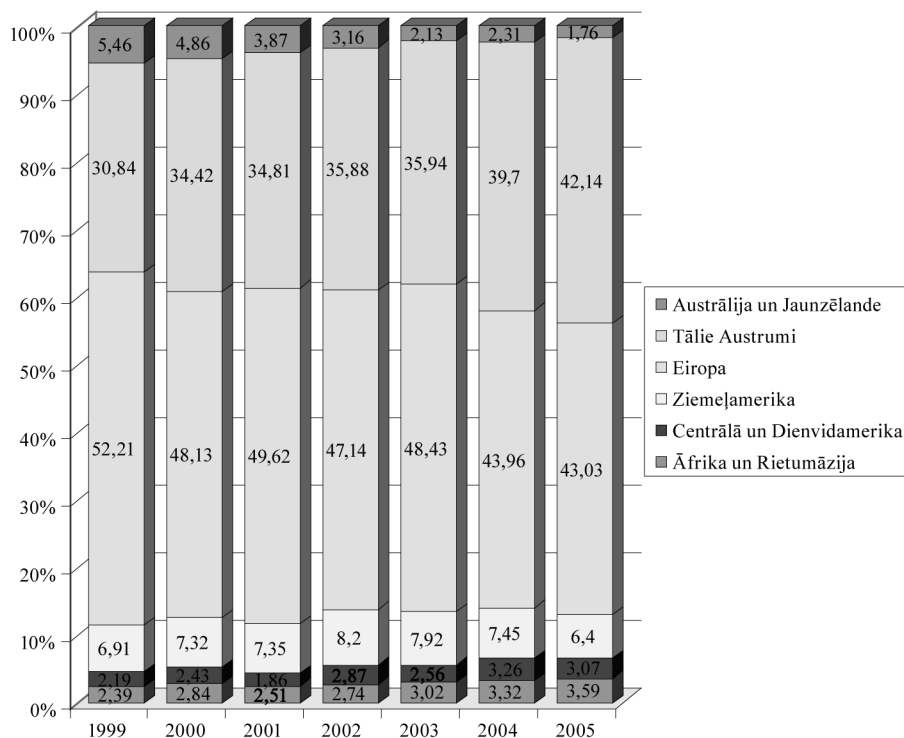
9. att. Valstis ar vislielāko reģistrēto ISO 14000 sertifikātu skaitu 2005. gadā [12]
Top Ranked Countries with ISO 14000 Certificates in Year 2005

Lidere ISO 14000 standarta ieviešanas ziņā ir Japāna (9. att.). Japānas uzņēmēji apzinās nepieciešamību un nozīmi savu uzņēmējdarbību sakārtot atbilstoši vides prasībām.

Runājot par ISO 14000 standarta ieviešanu pasaules reģionos, redzam, ka aktīvākie reģioni ir Eiropa un Tālie Austrumi (10. att.).

Tāpat kā ISO 9000 standarts, arī ISO 14000 standarts populārākais ir Eiropas un Tālo Austrumu uzņēmēju vidū. Kopš 1999. gada līdz 2005. gadam ir vērojama tendence, ka uzņēmēji Tālajos Austrumos, lielā mērā Japānas uzņēmēju iniciatīvas dēļ, katru gadu kļūst aizvien aktīvāki par eiropiešiem.

Pasaulē sertificēto uzņēmumu skaits atbilstoši ISO 9000 un ISO 14000 standartu prasībām nemitīgi palielinās, tas arī ir apliecinājums tam, ka palielinās uzņēmēju izpratne par šo sistēmu ieguvumu lielo nozīmi.

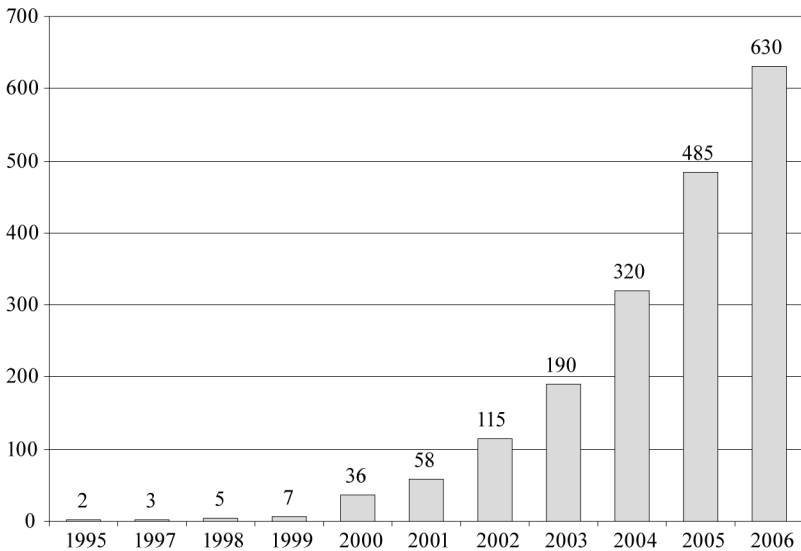
10. att. Sertificēto uzņēmumu īpatsvars pa pasaules reģioniem atbilstoši ISO 14000 standarta prasībām [12]

Proportion of the Enterprises with Standard ISO 14000 between Regions of the World

Autori, pamatojoties uz Latvijas Kvalitātes asociācijas informāciju, ir izveidojuši attēlu, kurā ir redzami ISO 9000 ieviešanas tempi Latvijā (11. att.).

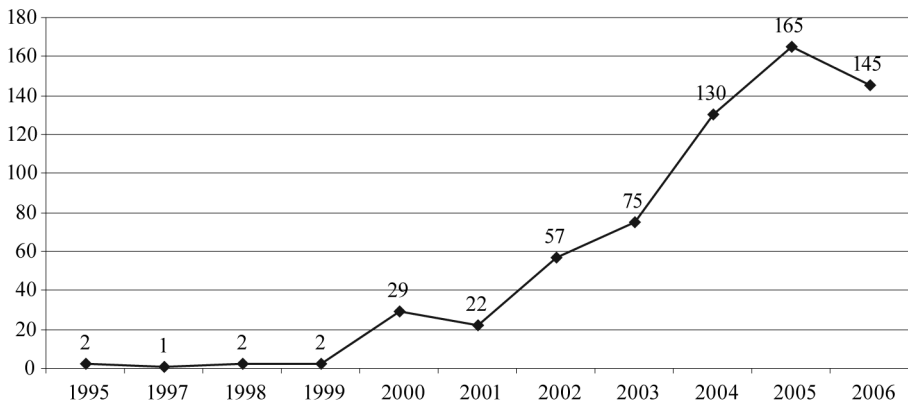
Pasaulē sertificēto uzņēmumu skaits ir ārkārtīgi liels. Latvijā šādu uzņēmumu skaits jau ir mērāms vairākos simtos un pamazām sasniegs 1000 uzņēmumus. Latvijas uzņēmēji vēl nav pietiekami novērtējuši kvalitātes vadības sistēmu lielo ieguvumu, tāpēc standartu ieviešanas process nav straujāks.

Sākot ar 2000. gadu, izsniegto sertifikātu skaits strauji palielinājās, un 2006. gadā tika izsniegti 630 sertifikāti.

11. att. ISO 9000 ieviešanas tempi Latvijā, uzņēmumu skaits [9]
Implementation of ISO 9000 in Latvia

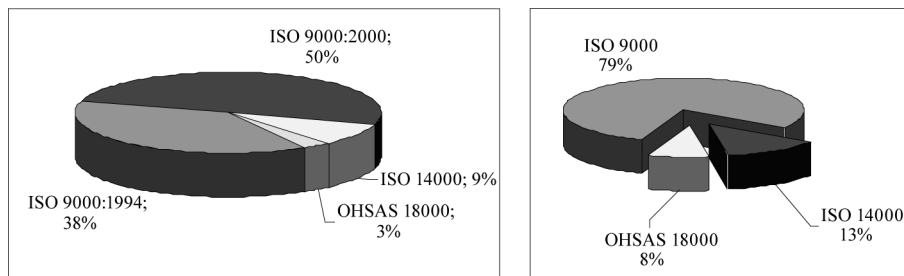
Ikgadējie ISO 9000 ieviešanas tempi Latvijā ir atspoguļoti 12. attēlā.

12. att. ISO ikgadējie ieviešanas tempi Latvijā, uzņēmumu skaits [9]
Implementation of ISO 9000 in Latvia Annually

12. attēlā redzams, ka ikgadējie ieviešanas tempi nemitīgi palielinājušies kopš 2001. gada līdz 2005. gadam, ar nelielu kritumu 2006. gadā. Autori vērtē, ka pašlaik ir pārāgri spriest par turpmāku tempu samazinājumu, jo daudzkas ir atkarīgs no sertifikāciju uzņēmumu darbības un uzņēmēju ieinteresētības ieviest un sertificēt kvalitātes vadības sistēmas.

13. attēlā parādīts autoru apkopotās informācijas salīdzinājums datiem 2003. gadā un 2006. gadā.

13. att. Uzņēmumu skaits, kas atbilst kādam no starptautiskajiem standartiem Latvijā 2003. gadā un 2006. gadā, procentos [9]

Number of Enterprises in Latvia which Conform to Certain International Standards

in Years 2003 and 2006, Percent

Kā redzams, lielākā uzņēmumu daļa ir sertificēti atbilstoši ISO 9000 standartam. ISO 9000 ir universāls standarts, kuru var lietot jebkurā uzņēmumā vai organizācijā, līdz ar to ir skaidrojama tā popularitāte.

13. attēlā 2003. gada datiem ir izdalīts atsevišķi ISO 9000:1994 un ISO 9000:2000 standartam atbilstošo uzņēmumu skaits. Redzams, ka ISO 9000:2000 ieviešanas tempi bija lieli un jau pārsniedza ISO 9000:1994 ieviesto standartu skaitu. Šāds sadalījums bija 2003. gadā, kad spēkā vēl bija pēdējie 1994. gada versijas standarti.

Pašlaik ISO 9000:1994 ir zaudējis spēku, jo 2004. gadā beidzās pārejas periods jaunā standarta ieviešanai. Pašlaik visiem uzņēmumiem ir pieejams ISO 9000:2000 standarts. Kā redzams 2006. gada datos, ISO 9000 vēl joprojām dod ievērojamu daļu no kopējā sertifikāciju skaita (79%). Taču šis īpatsvars ir samazinājies salīdzinājumā ar 2003. gadu, kad rādītājs bija 88%. ISO 9000 sertifikāciju īpatsvars ir samazinājies, jo palielinājies pārējo sertifikāciju apjoms. Tā, piemēram, ja salīdzina ar 2003. gadu, 2006. gadā ISO 14000 sertificēto uzņēmumu īpatsvars palielinājās no 9% līdz 13% un OHSAS 18000 īpatsvars palielinājās no 3% līdz 8%.

Ir vērojama tendence, ka uzņēmumu skaits, kam ir vairākas kvalitātes vadības sistēmas, nemitīgi palielinās. Tas liecina par nopietno attieksmi pret kvalitāti uzņēmumā. Nākotnē šādu uzņēmumu būs aizvien vairāk, jo palielinās uzņēmēju izpratne par šo standartu nepieciešamību; to liecina arī uzņēmēju lielā interese šodien.

Šī pētījuma rezultāti parāda, ka ISO 9000 un ISO 14000 sērijas standarti pasaulē un Latvijā kļūst aizvien populārāki. No pētījuma datiem izriet, ka no 2002. gada līdz 2005. gadam vidējais sertificēto uzņēmumu gada pieaugums bija 82,7%. Latvijā šis rādītājs tajā pašā laika periodā ir aptuveni 61,7%. Tātad tas atpaliek no pasaules rādītāja, taču Latvijai tas ir pietiekami liels. Šāda pozitīva tendence kvalitātes vadības sistēmu jomā liecina par uzņēmēju interesi par kvalitātes vadību un nodrošināšanu, kā arī šo instrumentu izmantošanu konkurences cīņā Latvijā un pasaulē.

Kvalitātes vadības sistēmu izmantošana uzņēmumu konkurētspējas stiprināšanai. Tikko redzējam, ka kvalitātes vadības sistēmas pasaulē un Latvijā kļūst aizvien populārākas. Kāpēc? Atbilde rodama, izpētot pašus standartus. Standarti pamatā

tika veidoti, apkopojot pasaules labāko uzņēmumu praksi un pieredzi. Tādējādi tie ir centieni piedāvāt šo labo pieredzi izmantot visiem pasaules uzņēmumiem, kas to vēlas vai arī ir saskārušies ar šādu nepieciešamību, ko ir noteikušas aizvien pieaugošās klientu prasības.

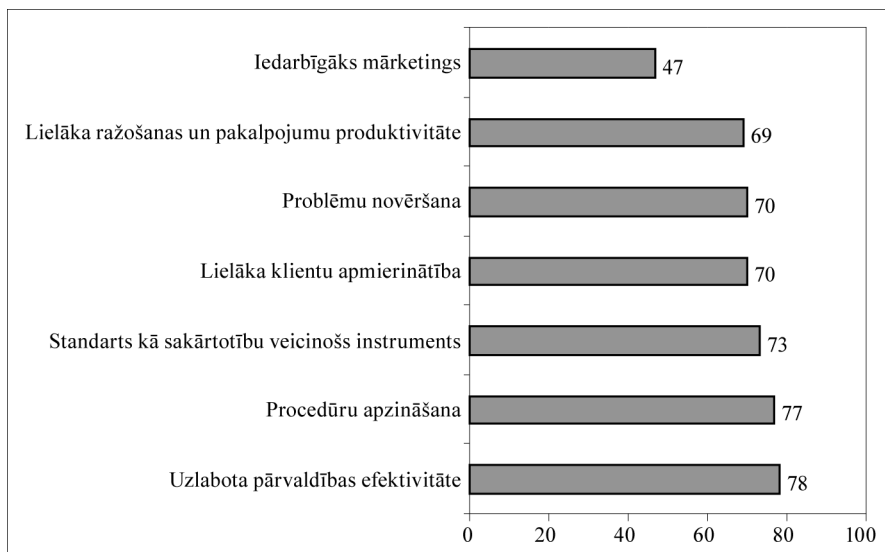
Organizācija, kas ir ieviesusi kvalitātes pārvaldības sistēmu, gūst vairākus nozīmīgus uzņēmējdarbību un kvalitāti veicinošus nosacījumus. Rezumējums par šiem ieguvumiem ir dots diagrammas veidā (14. att.), kur attēloti galvenie organizācijas iekšējie ieguvumi. Statistikas ziņas ņemtas no firmas *SGS Yarsley Certification Service* (Lielbritānija) datiem. Pētījumā veikta 4250 respondentu–sertifikātu īpašnieku aptauja, kuras rezultātā saņemtas atbildes no 1190 (28%) respondentiem.

Sertificētas organizācijas ieguvumi iekšējā tirgū [8, 9]:

- priekšrocības pasūtījumu konkursu (tenderu) pieteikumos;
- atvieglojumi banku kredītu saņemšanā;
- samazinātas apdrošināšanas iemaksas.

Sertificētas organizācijas priekšrocības un ieguvumi ārējā tirgū [8, 9]:

- standarts un attiecīgais sertifikāts ir starptautiski pazīstams un atzīts jebkurā valstī;
- labākas izredzes piedalīties starptautiskos projektos un programmās;
- lielāka pārliecība par izstrādājuma vai pakalpojuma kvalitātes stabilitāti salīdzinājumā ar nesertificētajiem piedāvājumiem.

14. att. Galvenie organizācijas ieguvumi ISO 9000:2000 standarta ieviešanas rezultātā (Procentos respondentu pozitīvās atbildēs) [8, 9]

*Main Benefits from Introducing ISO 9000:2000 in Organizational Work
(Percent of Respondents with Positive Answers)*

No 14. attēla var secināt, ka uzņēmums, ieviesis ISO 9000:2000 standartu, iegūst daudz dažādu priekšrocību salīdzinājumā ar konkurentiem, kam šāda vadības sistēma nav ieviesta.

Galvenie secinājumi un priekšlikumi. ISO organizācija visiem interesentiem piedāvā iepazīties ar ziņojumiem, kuros tiek piedāvāta informācija par ISO standartu ieviešanas tendencēm visā pasaulē. Ar katru gadu palielinās pasaulē sertificēto uzņēmumu skaits, kā arī valstu skaits, kurās uzņēmēji ir ieviesuši kādu no kvalitātes vadības sistēmām, tādējādi tas ļoti atvieglo uzņēmumu sadarbību starptautiskā līmenī, jo šie uzņēmumi darbojas pēc vienotiem kvalitātes vadības principiem un ir lielāka pārliecība par sadarbības partneru uzticamību.

Pasaulē sertificēto uzņēmumu skaits ir ārkārtīgi liels. Latvijā šādu uzņēmumu skaits jau ir vairāk nekā 600. Latvijas uzņēmēji tikai pamazām sāk novērtēt kvalitātes vadības sistēmu lielo ieguvumu. Sākot ar 2000. gadu, izsniegto sertifikātu skaits strauji palielinājās, un 2006. gadā jau ir izsniegti 630 sertifikāti.

Autori uzskata, ka kvalitātes nodrošināšana ir viens no svarīgākajiem konkurētspējas paaugstināšanas veidiem. Kvalitāte ir ļoti nozīmīga visās tautsaimniecības nozarēs un visos nozares uzņēmumos. Jo vairāk Latvijas uzņēmēji spēs piedāvāt kvalitatīvus izstrādājumus un pakalpojumus, kas spēj apmierināt pircēju vēlmes gan vietējā, gan starptautiskā tirgū, jo vairāk tas veicinās Latvijas uzņēmēju tēlu iekšzemē un pasaulē. Kā piemēru var minēt Japānu. Šis valsts uzņēmēji ar lielu uzcītību pēc Otrā pasaules kara pievērsās kvalitātes nodrošināšanas jautājumiem, lai iekarotu pasaules tirgus. Tagad, pēc 50 gadiem, kopš uzņēmēji nepārtraukti tiecas pēc izcilības, nevienam vairs nerodas šaubas par Japānas uzņēmēju izstrādājumu un pakalpojumu kvalitāti, tieši tāpēc šis valsts uzņēmēji spēj veiksmīgi ielauzties pasaules tirgū.

Tepat Eiropā kā piemērus var minēt Vāciju, Lielbritāniju un Franciju. Tas, protams, viennozīmīgi nenodrošina kvalitāti visiem izstrādājumiem un pakalpojumiem, taču tā ir zināma drošība par atsevišķām preču grupām un to atbilstību pircēja vēlmēm.

Tā kā Latvijā ir ļoti liels mazo un vidējo uzņēmumu īpatsvars kopējā uzņēmumu skaitā, liela uzmanība ir jāpievērš tieši šo uzņēmumu informēšanas un konsultatīvajam darbam. Latvijas Kvalitātes asociācijai būtu lietderīgi panākt, lai pēc iespējas vairāk Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu saņemtu informāciju par kvalitātes nodrošināšanu un tās nepieciešamību. Jāpopularizē ne tikai kvalitātes nodrošināšanas nepieciešamība, bet arī dalības nepieciešamība Latvijas Kvalitātes balvas izcīņā. Latvijas Kvalitātes asociācijai būtu jāizvērtē dalības maksas samazināšanas iespējas mazajiem un vidējiem uzņēmumiem. Pašlaik tā ir 250 lati. Samazinot šo iemaksu līdz 100 latiem, dalību balvas izcīņā varēs atļauties daudz vairāk uzņēmumu, kas – ar uzņēmumu piesaisti – nodrošinās lielākus kopējos asociācijas ieņēmumus. Iesaistot aizvien vairāk Latvijas uzņēmumu, izplatīsies EKVF Izcilības modeļa lietojums un aizvien vairāk uzņēmumu paaugstinās savu konkurētspēju.

Pēc autoru domām, Latvijas uzņēmējiem, aizvien vairāk praksē ieviešot un lietojot labas uzņēmējdarbības prakses paraugus, tiks nodrošināta kopējā Latvijas uzņēmēju konkurētspējas paaugstināšanās pasaules reitingos un pircēju apziņā. Tagad ir uzņēmumi, par kuru kvalitāti pircēji nešaubās un cenšas izvēlēties šos izstrādājumus un pakalpojumus arī turpmāk. Šādus uzticamos pircējus ir jānodrošina

arī ārvalstīs, lai veicinātu gan uzņēmumu darbības rādītājus, gan valsts eksporta apjomus un tautsaimniecības konkurētspēju kopumā.

Literatūra

- LVS EN ISO 9001:2000 kvalitātes vadības sistēmas standarts. Prasības. VSIA Latvijas Standarts, 2001. 33 lpp.
- Aizpurietis, A. Daži svarīgi jautājumi par ISO 9000:2000 kvalitātes sistēmu izstrādāšanas efektivitāti. *Kvalitāte*, 2003, Nr. 3, 2.–4. lpp.
- Bole, J. ISO 9001:2000 auditi – vērtība biznesam! *Kvalitāte*, 2003, Nr. 3, 7.–9. lpp.
- Borbale, M. Ko apliecina ISO 9000 sertifikāts? *Kvalitāte*, 2002, Nr. 4, 4.–5. lpp.
- Hanejs, D. Pasaule 2026. gadā. *Nedēļa*, 2006, 65. lpp.
- International Organization for Standardization*. Pieejams: /<http://www.iso.org/>, – 2007. g. 10. janv.
- Juran, J. M., Godfrey, A. B. *Juran's Quality Handbook*. New York : McGraw-Hill, 2000. 1300 p.
- Matīss, I. ISO 9000 – brīnumlīdzeklis vai papīru fabrika? *Kvalitāte*, 2000, Nr. 3, 8.–11. lpp.
- Latvijas Kvalitātes asociācija*. Pieejams: / <http://www.lka.lv/>, – 2007. g. 10. janv.
- Prīmane, G. Kvalitāte – konkurētspējas nodrošināšanas elements. *Kvalitāte*, 2002, Nr. 2, 10.–11. lpp.
- Prīmane, G. ISO standartu pielietošanas tendences. *Kvalitāte*, 2001, Nr. 6, 8.–9. lpp.
- The ISO Survey 2005*. Pieejams: /<http://www.iso.org/>, – 2007. g. 10. janv.

Summary

The results of this research show that each year ISO 9000 and ISO 14000 standards are becoming more popular in the world and in Latvia. Growth in Latvia is less pronounced than in the world, but still it is a very substantial result. By the end of the year 2006, there was more than 600 enterprises and organizations in Latvia with conformance to quality management system ISO 9000:2000 standard and more than 100 enterprises and organizations which conformed to the quality management system ISO 14000 standard. That kind of positive tendency in certification shows that local entrepreneurs are very interested in quality management and assurance and they are trying to use quality tools to raise competitiveness and efficiency.

Key words: *quality, competitiveness, ISO, certificate, survey, benefits.*

Budžeta izlīdzināšanas jautājumi Latvijas Republikā *Issues of Fiscal Equalization in the Republic of Latvia*

Gaļina Rešina

Baltijas Starptautiskā akadēmija
Lomonosova iela 4, Rīga, LV-1003
E-pasts: reshinaganna@inbox.lv

Saskaņā ar Eiropas Hartas atzinumiem par vietējām pašvaldībām to ekonomiskās patstāvības principu īstenošanu lielā mērā nosaka vietējo pašvaldību budžetu nozīmes palielināšanās. Šajā rakstā autore analizē negatīvās tendences vietējo pašvaldību izdevumu pilnvaru samazināšanā un pamato nepieciešamību aktivizēt budžeta iespējas Latvijas reģionālajā attīstībā. Autore ieteiktie priekšlikumi un to argumentācija, kas ir pētījuma galvenie rezultāti, maina pieeju vietējo pašvaldību budžetu izlīdzināšanas vērtējošo rādītāju noteikšanā; vietējo pašvaldību budžetiem jāklūst par to attīstības, nevis izdzīvošanas budžetiem.

Atslēgvārdi: vietējās pašvaldības, budžetu izlīdzināšana, vērtējamie ieņēmumi, dzīves kvalitātes monitorings, reģionālā attīstība.

Vietējo pašvaldību izdevumu funkciju nodrošināšana ar pašu ienākumiem ir sarežģīts un nozīmīgs municipālo budžetu valsts regulēšanas uzdevums šo budžetu veidošanas stadijā. Šis apstāklis arī nosaka tēmas aktualitāti. Raksta mērķis bija noteikt un pamatot galvenos virzienus vietējo pašvaldību budžetu izlīdzināšanas politikas pilnveidošanā Latvijā.

Šī mērķa īstenošanai bija izvirzīts risināt šādus uzdevumus:

- analizēt Latvijas Republikas budžetu sistēmas strukturēšanas metodoloģiskos principus;
- pamatot novērtēšanas kritērija izvēli starpbudžetu attiecību izpētē un, balstoties uz šī pamatojuma, noteikt vietējo budžetu nozīmīguma tendences reģionu attīstībā;
- argumentēt nepieciešamību izmantot jaunas metodes budžetu izlīdzināšanas politikā un sniegt konkrētus priekšlikumus tās pilnveidošanai.

Šīs problēmas izpētē izmantotas vispārzinātniskas metodes: analīze un sintēze, loģiskā un kompleksā pieeja, risinot šos jautājumus kopumā, kā arī zinātniskās novērošanas metodes – izlase, salīdzināšana un vispārināšana.

Pašvaldību budžeta neatņemams atribūts ir vietējā pašvaldība. Unitārās valstīs, kāda ir arī Latvija, vietējo varas institūciju darbības kontrole tiek unificēta visā valsts teritorijā, un tā ir nostiprināta likumdošanā. Valsts funkciju nostiprināšana vietējā līmenī, no vienas puses, un stingra vietējo varas institūciju darbības kontrole, it īpaši budžeta jomā, no otras puses, ir vispārīgās iezīmes, kas raksturo vietējās pašvaldības modeli valstīs ar unitāru valsts iekārtu.

Tajā pašā laikā budžeta sistēmas funkcionēšanas organizatoriskai formai jābūt orientētai uz sociālā taisnīguma principa ievērošanu visā valsts teritorijā, uz budžeta resursu efektīvu izmantošanu un uz iespējām regulēt sociālekonomiskos procesus atsevišķos administratīvajos veidojumos. Tai jāpiemīt manevrēšanas spējam un jābūt efektīvai budžeta resursu izlietošanā. Turklāt, atzīstot vietējo varas orgānu politisko un ekonomisko patstāvību par nozīmīgu sabiedrības demokratizācijas kritēriju, Eiropas Harta atzinumos par vietējām pašvaldībām apstiprina vietējo varas institūciju politisko un ekonomisko patstāvību par svarīgu sabiedrības demokratizācijas kritēriju. Harta paredz, ka nacionālai likumdošanai jāļauj vietējām varas institūcijām reglamentēt nozīmīgu daļu valsts lietu un pārvaldīt tās vietējās pašvaldības institūciju kompetences robežās un konkrētā reģiona vietējo iedzīvotāju interešu labā. Tādējādi Eiropas Savienība neuzskata, ka vietējā līmeņa budžeta pakalpojumi ir attiecināmi uz valsts lietām, jo tieši vietējā kopiena kā neliels, bet nozīmīgs pilsoniskās sabiedrības posms ir galvenais vietējās pašvaldības subjekts.

Latvijas valsts budžeta sistēmas strukturēšanas metodoloģiskie principi nosaka dažus unitārai valstij raksturīgus budžetu veidus. Tas ir valsts budžets un liels skaits pašvaldību budžetu, kurus var iedalīt pamatbudžetos un speciālos budžetos. To daudzveidību nodrošina daudzfunkcionālo sakaru sistēmas komplicētība starp „centru” un pašvaldībām, kā arī starp pašām pašvaldībām – finanšu un budžeta resursu nepietiekamības dēļ – sociālekonomisko procesu nodrošināšanai reģionos.

Latvijas kā unitārās valsts budžeta sistēmā saskaņā ar pieņemto likumu paketi paredzēts:

- realizēt administratīvi teritoriālo veidojumu (pašvaldību) budžetu ekonomiskās patstāvības principus;
- īstenot pašvaldību budžetu sadalīto veidošanu;
- ievērot nepieciešamību sasaistīt pašvaldību budžetu izstrādāšanas patstāvīgumu ar svarīgāko pasākumu finansēšanu no valsts budžeta [1; 2; 3; 4].

Daudzi Eiropas Hartas principi un nostādnes par vietējām pašvaldībām atspoguļotas jau pieņemtajos LR likumos, kas regulē finanšu un budžetu attiecības valstī, proti:

- pieņemti jauni likumi, kas piešķir pašvaldībām juridisku statusu;
- sadalītas funkcijas starp dažādām pašvaldībām, kā arī starp pašvaldībām un centrālo vadību;
- noteikts un ar likumu nostiprināts pašvaldību nekustamais īpašums;
- izveidots neatkarīgs pašvaldību budžets ar likumā nostiprinātu pašvaldību finansēšanu;
- noteikta savstarpējo sakaru sistēma starp pašvaldībām un centrālo vadību;
- palielināta pašvaldību paspārnē esošo sabiedrisko organizāciju nozīmība;
- izstrādāta pašvaldību darbinieku sagatavošanas sistēma.

Mūsdienu pasaulē ir grūti atrast valsti, kurai nerastos problēmas budžeta veidošanas attiecībās starp „centru” un teritorijām. Reģioniem vienmēr ir pamats

uzskatīt, ka „centrs” ir veidojis ar tiem netaisnīgas budžeta attiecības, un uzstāt, lai tiem tiktu piešķirts īpašs statuss, kas paredz labvēlīgāku ekonomisko režīmu.

Šajā sakarā rodas tā kritērija izvēles problēma, kas ļautu novērtēt starpbudžetu sakaru īpatnības valsts kopīgā budžeta sistēmā. Pasaules praksē ir izstrādāta virkne pieeju šīs problēmas risināšanai. Praktiski visas valstis – neatkarīgi no valsts iekārtas tipa un starpbudžetu attiecību modeļa – tradicionāli lieto šādus pamatkritērijus:

- subnacionālo varas institūciju pilnvaras pašu ieņēmumu veidošanā un vispirms pašu nodokļu ieviešanā;
- subnacionālo varas institūciju pilnvaras izdevumu veikšanā;
- subnacionālo varas institūciju procentuālā izdevumu daļa konsolidētajā valsts budžetā.

Pēc mūsu uzskatiem, par šādu kritēriju jāuzskata subnacionālo varas institūciju procentuālā izdevumu daļa konsolidētajā valsts budžetā. Tieši šādā vērtējumā izpaužas attiecīgo vietējās varas institūciju reālais pārvaldes efekts, īstenojot patstāvīgu budžeta politiku. Par argumentu šī kritērija labā, analizējot starpbudžetu sakarus Latvijas Republikā, var noderēt fakts, ka šis kritērijs pēc savas būtības ir pirmā un otrā iepriekšminēto kritēriju funkcija – subnacionālo varas institūciju pilnvaras pašu ieņēmumu veidošanā un pilnvaras izdevumu noteikšanā, kas zināmā mērā ir nosacīti pastāvīgi un deklarēti Latvijas Republikas likumdošanas aktos, piemēram, likumi „Par budžetu un finanšu vadību” un „Par pašvaldību budžetiem” [1; 2; 3].

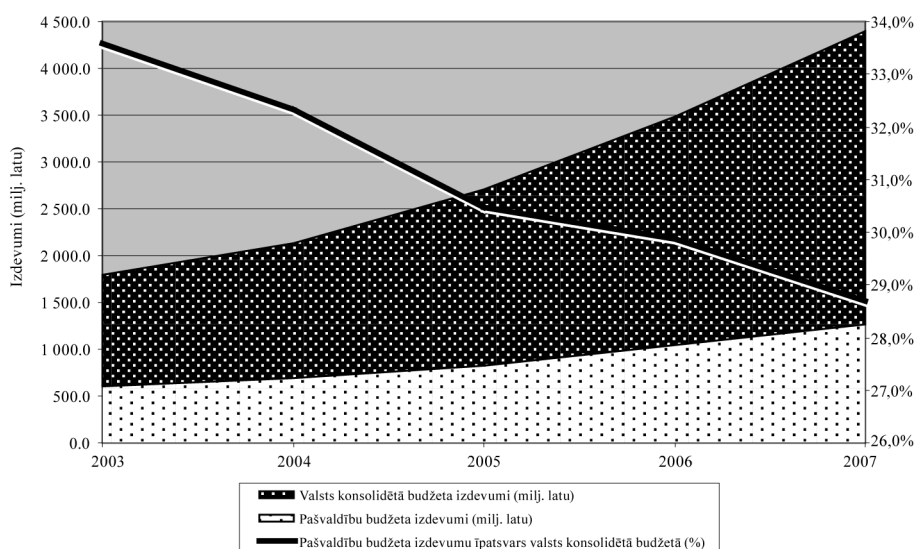
Pats par sevi saprotams, ka gadījumā, ja likumā paredzētā kārtā tiek ierobežotas vietējo varas institūciju pilnvaras aplikšanā ar nodokļiem, tas rada priekšnosacījumus palīdzībai finanšu un dotāciju veidā, kas tiek sniegta šīm institūcijām no valsts pamatbudžeta. Nodokļu ienākumu un pašu ieņēmumu, kurus vietējās varas iestādes iekasē pašvaldību budžetā, nepietiekamība var radīt pašvaldību izdevumu samazināšanos. Lai to novērstu, gadījumā, ja vietējām varas institūcijām nepietiek ieņēmumu, iztrūkstošais resursu apjoms tām tiek piešķirts no valdības budžeta vai no starpbudžetu izlīdzināšanas fonda. Līdz ar to vietējā līmenī būtu jānodrošina tāds izdevumu apjoms, kāds ir nepieciešams, lai sasniegtu sociālekonomiskās politikas mērķus, kurus deklarē centrālās varas pārstāvji. Tajā pašā laikā, kā liecina pētījumi šajā jautājumā, starpbudžetu attiecību mehānisms, kas darbojas Latvijas Republikā, vēl pilnībā neatbilst Eiropas prasībām pastiprināt vietējo budžetu lomu un panākt šo budžetu augstu patstāvības līmeni. Šo tēzi apstiprina šādas negatīvās tendences: no 2003. gada līdz 2007. gadam valsts budžeta konsolidētā izdevumu daļa palielinājās par 2 596,7 miljoniem latu vai par 144,3%, bet pašvaldību budžetu izdevumi pieauga par 656,7 miljoniem latu vai par 108,6% un prognozēs par 2007. gadu procentuāli bija attiecīgi 34,6% un 9,9% no IKP (1. tab., 1. att.). Turklāt jākonstatē, ka analizētajā piecu gadu laikā pašvaldību budžetu izdevumu daļai valsts konsolidētā budžeta izdevumos piemīt stabila tendence samazināties no 33,6% līdz 28,7% vai arī par 4,9 procentu punktiem.

1. tabula

**Pašvaldību budžeta izdevumu īpatsvars valsts konsolidētā budžetā
no 2003. gada līdz 2007. gadam [12–12.1; 12.2]**

The Proportion of Spending by Local Governments in the Expenditure of the Consolidated Budget of Latvia (2003–2007, millions of lats)

Budžeta izdevumi	2003	2004	2005	2006	2007
	Fakts			Plāns	
Valsts konsolidētā budžeta izdevumi (milj. latu)	1799,7	2127,5	2702,1	3484,1	4396,4
Pašvaldību budžeta izdevumi (milj. latu)	604,6	687,5	823,4	1040,4	1261,1
Pašvaldību budžeta izdevumu īpatsvars valsts konsolidētā budžetā (%)	33,6%	32,3%	30,5%	29,9%	28,7%

**1. att. Pašvaldību budžeta izdevumu īpatsvars valsts konsolidētā budžetā
no 2003. gada līdz 2007. gadam**

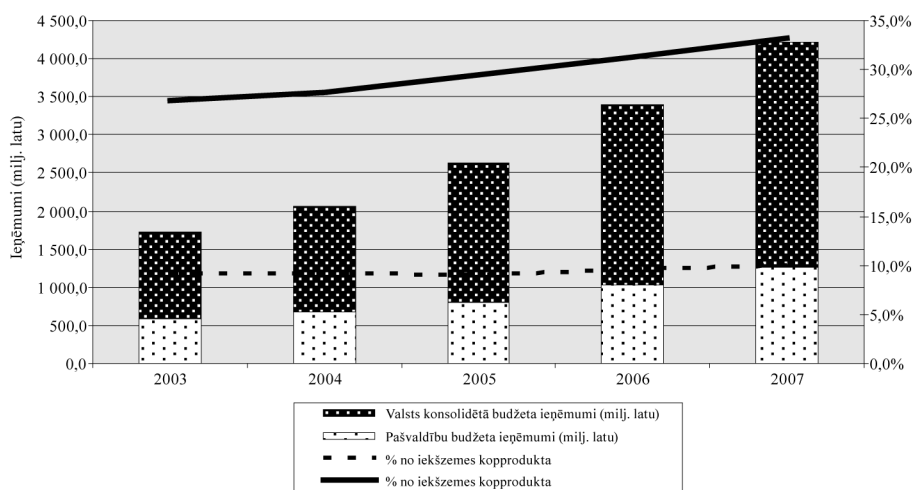
The Proportion of Spending by Local Governments in the Expenditure of the Consolidated Budget of Latvia (2003–2007, millions of lats)

Saasina uzmanību fakts, ka konsolidētā valsts budžeta ieņēmumu un pašvaldību budžetu ieņēmumu pieauguma dinamiku raksturo pretēji rezultāti, kas demonstrē pieaugumu no IKP gan absolūtā, gan procentuālā izteiksmē. Tā analizētajā laikā valsts konsolidētā budžeta ienākumi pieauga par 2 497,9 miljoniem latu vai par 145,2% un deva 33,2% no IKP, tajā pašā laikā pašvaldību budžetu ienākumi palielinājās par 679,7 miljoniem latu vai par 116,9% un deva 9,9% no IKP (2. tab., 2. att.). Aplūkotās likumsakarības norādītajos budžetos, ja uz tām paskatās no vietējo budžetu lomas pieauguma un patstāvības pakāpes palielināšanās viedokļa, apstiprina tēzi par nepietiekami efektīvu starpbudžetu attiecību mehānisma funkcionēšanu, jo uz valsts budžeta un pašvaldību budžeta ienākumu bāzes vispārējās palielināšanās fona pašvaldību budžeta izdevumu daļa valsts konsolidētajā budžetā stabili samazinās.

2. tabula

Valsts konsolidētā budžeta un pašvaldību budžeta ieņēmumu dinamika [12–12.1; 12.2]
Latvian State Consolidated Budget and Municipal Budget Growth Dynamics

Budžeta ieņēmumi	2003	2004	2005	2006	2007	+
	Fakts			Plāns		/bāzes g.
Valsts konsolidētā budžeta ieņēmumi (milj. latu)	1720,7	2056,3	2632,5	3397,2	4218,6	2497,9
% no iekšzemes kopprodukta	26,9%	27,7%	29,5%	31,3%	33,2%	–
Pašvaldību budžeta ieņēmumi (milj. latu)	581,4	679,0	805,7	1035,0	1261,1	679,7
% no iekšzemes kopprodukta	9,1%	9,1%	9,0%	9,5%	9,9%	–

2. att. Valsts konsolidētā budžeta un pašvaldību budžeta ieņēmumu dinamika
Latvian State Consolidated Budget and Municipal Budget Growth Dynamics

Sakarā ar šīm tendencēm būtu lietderīgi salīdzināt budžeta mehānisma funkcionēšanas pieredzi tādās ES unitārās valstīs kā Francija un Lielbritānija. No vienas puses, Francija ir relatīvi decentralizēta unitāra valsts ar republikānisku pārvaldes sistēmu, un 1982. gadā Francijā vietējo pašvaldību pārbūvē gūtā pieredze ir neapšaubāmi noderīga arī Latvijai. No otras puses, svarīgs ir atsevišķu budžeta rādītāju salīdzinājums ar Anglijas sistēmu, jo tā ir viena no visnenākajām stabilākajām Eiropā.

Tiek izdalīti divi vietējās pašvaldības iekārtas pamattipi: franču (kontinentālais) tips, ko izmanto Francijā, Itālijā, Beļģijā, Holandē, Spānijā, Portugālē, un angļusakšu tips, kas tiek izmantots Lielbritānijā, ASV, Kanādā, Austrālijā, Jaunzēlandē. Pamatojoties uz šiem diviem tiem, tiek organizēts arī trešais – jauktais tips, kas ir raksturīgs Vācijas, Itālijas, Japānas pašvaldību sistēmām [10, 64–68]. Abiem vietējo pašvaldību iekārtas tiem ir raksturīgas kopīgas iezīmes, vispirms tās ir finanšu ekonomiskās pilnvaras, no kurām galvenās ir vietējā budžeta patstāvīga izstrādāšana,

apstiprināšana un izpildīšana, vietējā plānošana un saimnieciskās darbības regulēšana. To visu pilnībā var attiecināt arī uz Latvijas likumdošanu budžeta jomā.

Tajā pašā laikā, veicot salīdzinošo analīzi, skaitliskie dati pārlicina, ka ekonomiskās patstāvības, sociālās atkarības un spējas manevrēt ar resursiem pakāpe Francijas un Lielbritānijas vietējo pašvaldību budžetos ir daudz augstāka: Latvijā pašvaldību budžetu izdevumu daļa no valsts konsolidētā budžeta izdevumiem ir 28,7% salīdzinājumā ar 44,5%–46,2% Francijā un 38,6%–41,5% Lielbritānijā (ņemot vērā divu budžetu – kārtējo un kapitālo izdevumu – summu). Kopumā ES dalībvalstu sabiedrisko finanšu sistēmā vietējās finanses ieņem ārkārtīgi nozīmīgu stāvokli.

Jautājuma izpēte parādīja, ka, lai gan unitārās valstīs pastāv kopīgi ieņēmumu avoti, tādi kā nodokļi un nodokļu ieņēmumi, transferti un aizņēmumi, to proporcijas, veidojot vietējo budžetu, ir atšķirīgas. Analizējot 2003.–2007. gada pašvaldību budžetu ieņēmumu daļas struktūru, var konstatēt, ka šajā laikposmā nodokļu ieņēmumu, nenodokļu ieņēmumu un dotāciju, to skaitā arī speciālo dotāciju no valsts pamatbudžeta, attiecība ir gandrīz nemainīgās proporcijās – 55:10:35. Nodokļu ieņēmumu galvenais avots – vairāk nekā 89% – ir konkrētās pašvaldības teritorijā dzīvojošo iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Tā, piemēram, 2007. gadā vietējo varas institūciju rīcībā paliks 79% no šā nodokļa, bet pārējā daļa – 21% tiks pārskaitīta valsts pamatbudžetā. Norādītās proporcijas tiek pārskatītas ik gadu, un pašvaldību budžetos atstātā nodokļa daļa tiek palielināta. Tādējādi Latvijā, kas ir Eiropas Savienības visnabadzīgākā valsts, par vienu no galvenajiem vietējo budžetu veidošanas avotiem ir kļuvuši ieņēmumi no darba atalgojuma, kaut gan tā apmērs ir visai niecīgs salīdzinājumā ar attīstītajām ES dalībvalstīm. Jāņem vērā arī tas, ka, jo lielāks ir nodokļu slogs no iedzīvotāju ienākumiem (ja pārējie nosacījumi ir nemainīgi), jo mazākas ir iespējas sasniegt ekonomisko mikro- un makroproporciju pozitīvās pārmaiņas. Tas kļūst par iemeslu reģionu attīstību stimulējošu faktoru mazināšanai un traucē risināt reģionu sociālekonomiskās problēmas. Tā, piemēram, Francijā kopīgais nodokļu slogs tiek noteikts kā 45,7% no IKP, bet iedzīvotāju ienākuma nodoklis ir 6,4% no IKP; Lielbritānijā – attiecīgi 36,0% un 9,3% no IKP. Latvijā budžeta prognozēs 2007. gadam nodokļu slogs veido 31,3% no IKP un iedzīvotāju ienākuma nodoklis – 5,9% no IKP [10, 67; 11, 623; 12.4].

Turklāt dotāciju piešķiršana nemainīgos apjomos atstāj reģionus bez attīstību stimulējošiem faktoriem, kā arī bez faktoriem, kas sekmē piešķirto finanšu līdzekļu taupīgu izlietošanu. Dotācijas kā valsts piedalīšanās vietējo varas institūciju izdevumu pilnvaru un to mērķizdevumu daļējā segšanā pašvaldību budžetos nerada objektīvus priekšnosacījumus, lai stimulētu prioritāro nozaru attīstību, kā arī netiek nodrošināta pienācīga kontrole. Šo faktu apstiprina pašvaldību izdevumu daļas noturīgās samazināšanās konsolidētā valsts budžeta izdevumos līdz 28,7%, kā arī dotēšanas pamata un lieluma nemainīguma izpēte analizējamā periodā – 2003.–2007. gadā. Tā kā uzņēmuma ienākuma nodoklis ir viens no galvenajiem tiešajiem nodokļiem, tad turpmāk, vismaz 5 gadu laikā, būtu visai taisnīgi un lietderīgi – saskaņā ar noteiktajiem stabilajiem normatīviem – paredzēt uzņēmuma ienākuma nodokli no tiem uzņēmumiem, kas darbojas vietējo pašvaldību teritorijās, atstāt šo pašvaldību budžetos, apvienojot to ar dotāciju samazināšanu, kas paredzēta pašvaldību budžeta pietiekamībai.

Kā rāda pētījums, vertikālā izlīdzināšana neatrisina visas problēmas budžeta resursu nodrošināšanā pašvaldībās, jo tā nav savienojama ar valsts vietējo budžetu sabalansētību, kas nozīmē nodokļu proporcionālu sadali starp daudzām pašvaldībām, lai novērstu (vai samazinātu) dažādu reģionu nevienlīdzību nodokļu iespēju jomā. Šādas teritoriju nevienlīdzības izpausmes budžeta regulēšanas teorijā tiek uzskatītas kā sociālās nevienlīdzības izpausmes forma, ko rada teritoriālie faktori [8, 200–209].

Horizontālā izlīdzināšana paredz nodokļu sloga proporcionālu sadali starp vietējiem budžetiem, lai novērstu vai vismaz samazinātu dažādu teritoriju nevienlīdzību nodokļu iespēju jomā, kā arī lai īstenotu iedzīvotāju diferenciāciju pēc budžeta vidējā ienākuma uz vienu cilvēku uzskaiti un nivelētu reģionālās atšķirības pēc iztikas minimuma, kā arī pēc iedzīvotāju finanšu ienākumiem un izdevumiem [4].

Latvijas Republikā pastāvošās teritoriālā iedalījuma sistēmas apstākļos horizontālās izlīdzināšanas uzdevuma īstenošana ir daudz sarežģītāka nekā pārējās Baltijas valstīs.

Uzdevuma risināšana, kas paredz nodrošināt katram cilvēkam garantētos valsts pakalpojumus un labumus, ir saistīta ar lielām atšķirībām pašvaldību ekonomiskajā stāvoklī, ar atšķirīgu izdevumu līmeni un lielu vietējo varas institūciju budžetu iespēju diferenciāciju, piemēram, salīdzinājumam Latgales un Rīgas reģionā [7]. Būtiskas reģionālās atšķirības pēc iztikas minimuma, iedzīvotāju finanšu ienākumiem un izdevumiem nevar korespondēt ar pašvaldību budžetu ienākuma daļas horizontālo sabalansētību.

Par Latvijas reģionu nevienmērīgo ekonomisko attīstību uzskatāmi liecina 2000.–2006. gada biļetenu „Latvijas reģionu makroekonomiskais raksturojums” statistiskie dati, kā arī katras pašvaldības finanšu līdzekļu pietiekamības analīze, kas tiek veikta to budžetu izlīdzināšanas procesā. Tā, piemēram, 2007. gadā budžeta ieņēmumi vai „vērtētie ieņēmumi” – Pašvaldību izlīdzināšanas fonda izstrādāšanas un izlietošanas ekonomiskais rādītājs – pašās „bagātākās” pašvaldībās bija no 507 latiem (Rīgas rajona Garkalnes novads) līdz 63 latiem (Ludzas rajona Goliševas pagasts).

Pašos rajonos arī var novērot lielas svārstības starp budžeta ieņēmumu uz vienu iedzīvotāju maksimumu un minimumu, piemēram, Krāslavas rajonā – no 179 latiem Krāslavas novadā līdz 67 latiem Kalniešu un Svriņu pagastā; Jēkabpils rajonā – no 226 latiem Jēkabpils pilsētā līdz 98 latiem Asares pagastā un 88 latiem Mežāres pagastā; Alūksnes rajonā – no 254 latiem Alūksnes pilsētā līdz 83 latiem Malienas pagastā [12.3].

Aprēķinātās pašvaldību iemaksas Izlīdzināšanas fondā 2007. gadā būs 70,9 miljoni latu, bet dotācijas no šī fonda aprēķinātas 78,0 miljoni latu, t. s. 7,1 miljoni latu ienāks no valsts pamatbudžeta. Turklāt dotācijas no šī fonda izlieto 83% visi pašvaldību veidojumi; finanšu donori ir 9% pašvaldību un tikai 8% pašvaldību „apkalpo” pašas sevi, t. i., neveic iemaksas Izlīdzināšanas fondā un nesāņem dotācijas no tā [12.3]. Šajā procesā Finanšu ministrija faktiski uzstājas tieša norēķinu centra lomā, kas īsteno horizontālo izlīdzināšanu.

Turklāt budžeta izlīdzināšanas efektivitāte izpaužas ne tik daudz teritoriju budžeta nodrošinājuma rādītājos, bet gan vietējo pašvaldību ekonomikas un sociālās sfēras attīstības, kā arī iedzīvotāju dzīves līmeņa un dzīves kvalitātes rādītājos.

Tādējādi dzīves līmeņa paaugstināšanas problēma nacionālā mērogā būtu jārisina, palielinot administratīvās teritorijas, kas kļūtu par administratīvi teritoriālās un reģionālās reformu īstenošanas rezultātu reģionālās plānošanas pamata izveidošanai. Patlaban, kad pastāv vairāk nekā 550 pašvaldību vienību, konstatēt, cik efektīvi tiek izlietoti reģionu attīstībā investējamie līdzekļi, ir visai problemātiski. ES struktūrfondu un Kohēzijas fonda izmantošanas efektivitāte, realizējot investīciju projektus, modernizējot infrastruktūru, pilnveidojot pakalpojumu sfēru, ir tieši atkarīga no reģionu struktūrpolicies izmaiņām, tādējādi tiek radīti reāli priekšnosacījumi Latvijas teritoriju ilglaicīgai un vienmērīgai attīstībai.

Latvijai kā ES dalībvalstij ir sniegta iespēja reģionālās politikas īstenošanā izmantot budžeta finansējumu no Eiropas Savienības struktūrfondi. Šādu iespēju zināmā mērā nosaka valsts administratīvi teritoriālā iedalījuma strukturēšana un optimizācija.

EUROSTAT radītā „teritoriālo veidojumu statistiskā nomenklatūra” (*Nomenclature of territorial units of statistics – NUTS*) nosaka ES dalībvalstu struktūrfondu izlietošanas kārtību un uzskaiti un veic tās efektivitātes analīzi. Šajā gadījumā NUTS ir **piecu līmeņu** hierarhiska klasifikācija – ir trīs reģionālie līmeņi un divi vietējie līmeņi ES dalībvalstu teritoriālajā iedalījumā. Šāda klasifikācija sadala katru ES dalībvalsti veselā reģionu skaitā NUTS-1, kuri savukārt tiek sadalīti reģionu skaitā NUTS-2, tālāk reģioni NUTS-2 tiek sadalīti reģionu skaitā NUTS-3 utt. Šāda iedalījuma un NUTS piemērošanas pamatmērķis ir [6; 9]:

- ieviest, attīstīt un harmonizēt reģionālo statistiku ES dalībvalstīs;
- veikt reģionu sociālekonomisko analīzi;
- strukturēt ES reģionālo politiku.

Latvijas attaisnoti masīvā un neefektīvā teritoriāli administratīvā iedalījuma izmaiņas rezultātiem loģiski būtu jānonāk pie tā, ka minētie reģioni (NUTS-3: Rīgas reģions, Vidzemes reģions, Kurzemes reģions, Zemgales reģions, Latgales reģions) [7, 4] kļūtu ne tikai par reģionālās plānošanas, bet arī par reģionālās attīstības pamatu. Tādēļ ir nepieciešams nobīdīt budžeta regulēšanas akcentus – no pašvaldību resursu noteikšanas un izstrādāšanas uz vietējo budžetu līdzekļu izlietošanas rezultātu plānošanu. Pēc mūsu uzskatiem, viens no virzieniem var būt dzīves kvalitātes monitorings. Tā būtība slēpjas pašvaldības iedzīvotāju dzīves apstākļu un darbības pārmaiņu rakstura sistemātiskā novērošanā, kas ir saistīta ar reģiona ekonomikas pāreju no viena stāvokļa citā – no izdzīvošanas stratēģijas uz attīstības stratēģiju. Sociālekonomisko problēmu reģionālā monitoringa pamatmērķis ir nodrošināt vadību ar pilnīgu, patiesu un savlaicīgu informāciju par reģiona iedzīvotāju dzīves, darbības rezultātiem, lai izstrādātu un pieņemtu pārvaldes lēmumus negatīvo tendenču pārvarēšanai un pozitīvo tendenču attīstībai dzīves kvalitātes pārmaiņu jomā. Līdz ar to vietējo pašvaldību budžeta pietiekamības rādītāji var tikt iekļauti dzīves kvalitātes monitoringa sistēmā un izmantoti, lai īstenotu efektīvu budžeta izlīdzināšanas politiku un nodrošinātu iedzīvotājiem maksimāli iespējamo labklājības līmeni.

Šādai monitoringa sistēmai Latvijas apstākļos, kad pastāv reģionālo un administratīvi teritoriālo situāciju un problēmu daudzveidība, ir praktiska un zinātniska nozīme, kuru nosaka ekonomiskās plānošanas un reģionālās attīstības droša pamata izstrādāšanas uzdevumi. Budžeta izlīdzināšanas politikas pamatā, kuras

galvenā būtība ir nodrošināt maksimāli iespējamo iedzīvotāju labklājības līmeni konkrētajā teritorijā, jāizmanto dzīves kvalitātes novērtējuma rādītāji. Tāpēc būtu svarīgi un nepieciešami par budžeta izlīdzināšanas efektivitātes indikatoriem izmantot rādītājus, kas raksturo pašvaldību diferenciacijas pakāpi pēc sociālekonomiskās attīstības, nevis pēc izdzīvošanas parametriem.

Nobeigumā nepieciešams norādīt, ka ieteikto pieeju mainīšana par budžeta vertikālo un horizontālo izlīdzināšanu vērtējošiem rādītājiem tomēr atstāj atklātus jautājumus par vietējo pašvaldību attīstības precīzu kritēriju izstrādāšanu gan tuvākā, gan ilglaicīgā perspektīvā.

Tādējādi galvenais izpētes gaitā gūtais secinājums ir šāds: **budžetu izlīdzināšanas – gan horizontālās, gan vertikālās – efektivitātei jāizpaužas ne vien un ne tikai vietējo pašvaldību budžetu minimālajā nodrošinājumā, bet gan reģionu sociālekonomiskās attīstības iespējās un, galvenais, vietējo pašpārvalžu, kuras ir optimāli administratīvi teritoriālie veidojumi, attīstības iespējās.**

Literatūra

- Latvijas Republikas 1994. gada 24. marta likums „Par budžetu un finanšu vadību” (ar grozījumiem līdz 20.10.2005.).
- Latvijas Republikas 1994. gada 19. maija likums „Par pašvaldībām” (ar grozījumiem līdz 17.10.2005.).
- Latvijas Republikas 1995. gada 29. marta likums „Par pašvaldību budžetiem” (ar grozījumiem līdz 20.10.2005.).
- Latvijas Republikas 1998. gada 5. marta likums „Par pašvaldību finanšu izlīdzināšanu” (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 07.10.1999.).
- Eiropas Harta par vietējo pašvaldību, Strāsburga, 1985. gada 15. oktobris. *Latvijas Vēstnesis*, 1995, Nr. 38.
- Keišs, S., Kazinovskis, A. *Reģionālā administratīvi teritoriālā iedalījuma reformas problēmas Latvijā*. 2001, 93. lpp.
- Latvija. Galvenie statistikas rādītāji 2006. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2006.
- Rešina, G. *Latvijas Republikas budžets: vakar, šodien, rīt*. Rīga : „Turība”, 2003, 264. lpp.
- Council Regulation (EEC) № 2052/88 on the tasks of the Structural funds: O.J. L 185 of 15 July 1988.
- Егорова, М. Правовой режим местных бюджетов в унитарных государствах. *Финансовое право*, 2004, № 3.
- Финансово-кредитный энциклопедический словарь. Кол. авторов под общ. ред. А. Г. Грядновой. М. : Финансы и статистика, 2004. 1168 с.
12. Likumprojekta „Par valsts budžetu 2007. gadam» paskaidrojumi. Pieejams: <<http://www.fm.gov.lv>> - FM Pask_A_072206.doc.
- 12.1. „Par valsts budžetu 2007. gadam”. 2. nodaļa. Fiskālais apskats. Pieejams: FM Pask_D_071206.doc.

- 12.2. „Par valsts budžetu 2007. gadam”. 2.3. nodaļa. Pašvaldību budžetu projekts. Pieejams: FM Pask_E_071206.doc.
- 12.3. 2.4. nodaļa. Pašvaldību finanšu izlīdzināšanas aprēķins 2007. gadam.
- 12.4. „Par valsts budžetu 2007. gadam”. 3. nodaļa. Ieņēmumu analīze. Pieejams: FM Pask_G_071206.doc.

Summary

Organizational form of budget system functioning should be oriented toward observance of principles of social equality in the whole state territory, maneuverability and efficiency of use of budget recourses and possibility of socio-economic process regulation in separate administrative-territorial units.

Achievement of this objective might be provided by creation of a system of clearly interrelated forms of vertical and horizontal fiscal equalization. Therewith means of funds reassignment shall be such that the most efficient utilization of budgetary recourses and outmost social and economic effect in development of regions and local governments are achieved.

The research carried out proves pressing necessity in shift of accent of budget regulation from search and formation of local government resources and to planning of results of employment of local budgets. In the core of fiscal equalization politics, essence of which is provision of maximal living standard of the population in the concrete territory, a living standard indicator should be employed. Therefore, for efficiency of fiscal equalization indicators it is significant and imperative to employ indicators that characterize a level of differentiation of local governments in parameters of socio-economic development, but not sustainability.

Key words: *local government, fiscal equalization, estimation indicators, living standard indicator, development of the regions.*

Financial Sector Globalisation **Finanšu sektora globalizācija**

Ramona Rupeika-Apoga

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv.5, Rīga, LV-1050

e-pasts: ramona.rupeika-apoga@lu.lv

The purpose of this research is to analyse the benefits and some of the challenges that the financial sector faces under the impact of globalisation. Chapter 1 summarises issues relating to the key characteristics of financial sector globalisation. Chapter 2 and 3 explore the benefits and challenges of financial sector globalisation. Chapter 4 explores the impact of globalisation on the development of Latvian banking sector. Finally, on the basis of the author's findings offers are being put forward, which will help emerging and developing countries to benefit from the globalisation. During development of this paper the generally accepted qualitative and quantitative methods of economic research were used.

Key words: *globalisation, financial sector, banks and financial markets*

Introduction

With the advent of globalisation and rapid integration of financial markets, the world we live in is getting smaller in every aspect of life. In today's financial environment, dominated by a dynamic, aggressive financial service industry, banks as major players operate with greater freedom. Banks are special: they are the nervous system of the economy. They provide access to the payment system and benefit from a specially designed safety net. However, the need to attract capital after a major banking crisis, or to privatise the system after the fall of communism, has forced many countries in Eastern Europe to allow the entry of foreign investment into their large banks.

Nowadays, when international financial sector is experiencing significant changes, financial sector is being discussed at a global level. The main changes brought by globalisation are trends towards intensive cross-border financial and payment flows, greater risk-sharing internationally through a broader array of financial instruments, an increasing share of cross-border holdings of assets and an increasing international profile of financial markets, market players and institutions.

Furthermore, there exist more universal financial institutions today than in the past. Advances in IT technology, capital movements and geographical extension of financial business have become the new engines of global integration.

The increased awareness of risk concept, together with the higher living standards and rapid technological development, has led to substantial change in the hedging strategies.

It certainly appears to be the case that the emergence of new markets, such as highly liquid foreign exchange and derivative markets, has provided essential financial transactions and contributed to the rapid expansion of global finance. However, the speculative uses of the new financial instruments in these markets have increased the diversity of risks. Consequently, the availability of a wider range of financial instruments and deeper financial markets has enabled banks, non-bank financial institutions, institutional investors and companies to better manage their risks by using complex hedging strategies.

The **object** of this paper is financial sector globalisation.

The **purpose** of this research is to analyse the benefits and some of the challenges that financial sector face under the impact of globalisation.

To achieve the purpose the following **tasks** were conducted:

1. summarising the key characteristics of financial sector globalisation;
2. briefly discussion of the benefits of financial sector globalisation;
3. identifying the challenges of financial sector globalisation;
4. analysing the banking sector globalisation in Latvia;
5. on the basis of the author's findings to put forward offers, which will help emerging and developing countries to benefit from the globalisation.

Chapter 1 summarises issues relating to the key characteristics of financial sector globalisation. Chapter 2 and 3 explore the benefits and challenges of financial sector globalisation. Finally, Chapter 4 explores the impact of globalisation on the development of Latvian banking sector.

During development of the paper the generally accepted qualitative and quantitative **methods of economic research** were used.

1. Globalisation

The focus of this article is on the globalisation of banking and financial markets and its implications. For purposes of the remarks to follow (related to how banking markets are likely to develop in Europe), the key characteristics of globalisation may be summarised as follows:

- Borrowers, lenders and investors increasingly have global options with respect to the source of funding and the allocation of funds and savings.
- As a result, the geographical domain of financial intermediation has widened and has become increasingly global. In its extreme form (not yet achieved), the global financial system can be viewed as a set of financial markets, exchanges and institutions which trade in financial instruments and channel world savings (wherever they are located) to investment wherever the risk-adjusted rate of return is considered to be greatest. In this way, financial institutions and markets intermediate in business between agents irrespective of their location or that of the institution or market. While the bulk of financial intermediation is still conducted within the domain of national financial systems, this proportion is decreasing and, at the margin and especially for the corporate sector, global options have become increasingly available. In

principle, this should raise efficiency in the allocation of financial resources in the global economy to the extent that savers, borrowers and institutions have wider options and are not restricted to domestic options.

- Financial firms also locate outside their own country and conduct intermediation business for foreign local, domestic and international customers.
- Financial innovation (the creation of new financial instruments, markets and facilities) spreads quickly on a global basis.
- Shareholdings of both financial and industrial or commercial companies are becoming increasingly international in that, over time, the proportion of shares of major banks and financial enterprises that is owned outside the country has been rising steadily.
- Various forms of arbitrage between financial markets and institutions take place on a global basis.
- Financial markets and institutions are not only in competition with each other, but face increasing competition from outside their domestic countries. This is especially the case in the market for corporate and wholesale business but, to some limited extent, also in retail business.
- Shocks are transmitted internationally.
- Market discipline has been enhanced, and the market in corporate control (the mergers and acquisitions market) has increasingly become international in the financial sector and again relates both to financial institutions and to markets: witness cross-border mergers and acquisitions in the banking sector and also in securities markets.

Globalisation has wider dimensions than those described above. However, the characteristics of globalisation that have been highlighted are those are particularly relevant to the discussion that follows.

2. Benefits from globalisation

Financial globalisation has created clear efficiency benefits by intensifying competition within the key commercial banking market and increasing financial market completeness. Entry by foreign financial institutions using advanced credit risk assessment and portfolio management tools intensifies price competition and improves credit allocation by better matching price and nonprice terms to the level of credit risk, thereby reducing the role of directed credit. FSFDI (Foreign direct Investment in the financial sector) has increased the completeness of markets as foreign-owned financial institutions have introduced new financial products to emerging financial markets. The development of securities and derivatives markets provides alternatives to bank loans for channelling credit and liquidity in the local economy. Expanded consumer lending markets improve the economic welfare of households.

FSFDI also has contributed to financial stability in emerging markets by integrating a local financial institution into a larger, global foreign institution. Access to global capital markets through the parent relaxes equity and funding constraints. More subtly, the local institution also becomes part of the global market for corporate

control of financial institutions. The development of that market, reflected in active buying and selling of financial institutions, financial business lines, and financial assets and liabilities, provides the opportunity to restructure or reposition a weakly performing financial institution or business unit. The ability to sell businesses or assets to another financial institution presents an alternative to liquidating or winding down underperforming holdings[6,27].

Financial globalisation has brought indisputable gains - sources of financing are cheaper, wider and more flexible and risk taking is rewarded. The distribution of the gains from financial globalisation, both across and within individual economies, is not straightforward. Less developed countries, for example, are expected to benefit more from wider access to the credit and securities markets of the developed nations. However, after a series of financial crises, especially in the 1990s, the sceptics have claimed that the costs of financial opening in emerging markets are likely to outweigh its uncertain benefits.

However beneficial the globalisation trends may be in terms of economic efficiency, the implied changes, increased cross-border competition and pressure to adjust have provoked resistance and calls for protection, and not only in emerging markets. Throughout the world economy we can observe an increasing aversion to risk and to change.

3. Challenges of globalisation

1. The first concern is the impact of a potential divergence of interests between a foreign acquirer and the host financial authorities. The performance of the domestic financial system, and especially the banking system, is essential to the success of any country's long-term economic strategy. Given the need for infusions of capital and financial management know how, a high degree of alignment likely existed between the initial interests of a foreign acquirer of a troubled local financial institution and those of the host financial authorities when many purchases were made in the mid-to late 1990s.

Over time, however, the parent institution makes decisions based on global risk and return considerations. While a profit-seeking parent institution has an incentive to develop the host country's banking and financial markets and to accommodate the country's economic growth, in practice, business strategy in and capital commitments to the host country take into account the global set of market opportunities. In some cases, the foreign parent may reduce its local risk tolerance or capital commitment in light of global business considerations.

What may seem to the parent organisation to be marginal decisions in a global business strategy may have major consequences for the availability of credit and liquidity in the host country when the local financial institution is large relative to local markets. While competitive forces, relatively free entry, and a global market for corporate control should replenish any gap in capital or risk tolerance over time, in practice, frictions, entry restrictions and information asymmetries can slow that process. The process could become more disorderly in periods of individual institution or general financial distress.

2. The second concern is the need for home and host country supervisors to coordinate their supervision of large, multinational institutions. Where foreign-owned institutions make up a large proportion of the financial sector of an emerging market country, the health and wellbeing of the country's financial system may depend greatly on the financial strength and managerial effectiveness of the parent organisation, as well as the local subsidiary or branch.

Financial supervisors have carried out substantial work on improving the coordination between home and host countries in the Basel Committee on Banking Supervision and the Joint Forum. Supervisory information sharing is seen as key. The consolidated supervisor of the parent organisation needs a fairly complete and direct flow of information from host country supervisors in order to develop a comprehensive picture of the organisation's financial condition and risk profile. In turn, host country supervisors would like to benefit from that comprehensive overview of the parent as they carry out their supervisory responsibilities.

Progress has been made within the G-10 countries in facilitating information flows through memoranda of understanding, planning meetings among supervisors of a global financial organisation, and, in some cases, joint examination of bank activities in host countries by host and home supervisors. Information-sharing activities with emerging market countries need to be widened and deepened where foreign parents are major participants in local markets. In particular, host country authorities want to receive information that is material to the operation of banking and financial markets within that country, recognising that some constraints exist, especially for public parent companies [3].

Coordination within such a framework, however, increases in difficulty as the number of relevant supervisors increases. The potential exists, but remains to be fully exploited, for disclosures by financial institutions to provide both the comprehensive overview of an individual financial firm's health and risk profile, and the relevant country or industry segment detail sufficient to meet the needs of host country supervisors, depositors and counterparties. Country detail in many cases would remain at a level of aggregation sufficient to protect proprietary positions. One conceivable approach is creation of an electronic financial statement and disclosure document that could use spreadsheet presentation tools for financial and risk information and would allow more drilling down into the details at lower levels of aggregation. Improved disclosure creates a presumption of openness even when financial institutions are experiencing distress, as US banks found during the banking problems of the early 1990s.

Whether coordination is facilitated through supervisory information-sharing arrangements or enhanced public disclosure, or both, the larger role for foreign-owned, complex financial organisations diversified by geography and product segment creates new challenges for host country supervisors. Robust legal, accounting and regulatory frameworks in the host country facilitate supervisory coordination and information flows by reducing the uncertainty about information, actions and impact. Adoption by emerging market countries of international principles and standards promulgated by organisations such as the Basel Committee on Banking Supervision and the International Accounting Standards Board contribute to further improvement. Host

country supervisors also need to understand foreign legal, accounting and regulatory frameworks in order to assess the financial health of the parent and the obligations and constraints imposed by the home country on the parent [5,6].

The International Monetary Fund (IMF) has developed an index of compliance with the Basel Core Principles for Effective Banking Supervision, which illustrates the opportunity for further improvement in the emerging and developing economies. In addition, supervisors in both the emerging markets and advanced countries face the need to enhance continually the financial and technical skills of examiners and supervisors.

3. The third concern is the loss of information to the host country financial system and its financial authorities through reduced public disclosure. Market discipline based on the availability of public information about financial institutions is an important potential pillar of financial stability. Supervisors in host countries where the level of foreign ownership is high discern an impact from the delisting of large local financial institutions that constitute a major component of local stock exchanges. The corresponding reduction of local analyst coverage decreases the richness of analysis in the local market. Global analysis of the parent is unlikely to focus in a detailed and consistent manner on each country in which a multinational financial institution is active.

While not necessarily a private loss to the shareholder, since the reduced coverage may reflect the financial institution's diversification of income and exposure, reduced disclosure and analysis may represent a social loss, since the information formerly available allowed nonshareholders and regulators in the host country to assess broadly the financial health of participants in local markets and incorporate this information into the price discovery process for equities and other financial instruments. Both contribute to market liquidity.

4. Latvian banking sector¹

General information

Banking services in the Republic of Latvia are offered by twenty-two banks and three branches of foreign banks as well as by credit institutions or their subsidiaries registered in the countries of the European Economic Area that have submitted their applications to the Financial and Capital Market Commission. Two electronic money institution and two money market funds have also been registered with the Bank of Latvia.

Before 2006, licences from the financial sector supervisory authorities of member states of the European Economic Area regarding the intention to undertake financial services in Member States without opening a branch were issued to: the JSC *Akciju komercbanka Baltikums* – in Lithuania and Estonia, JSC *SEB Latvijas Unibanka* – in Lithuania, JSC *Rietumu Banka* – in the United Kingdom and JSC *Parex banka* – in Italy.

¹ Sources: FCMC, Bank of Latvia, CSB of Latvia

By the end of Q2 2006, nine banks were subsidiaries of foreign banks (JSC *Hansabanka*, *HVB Bank Latvia AS*, JSC *Latvijas Biznesa banka*, JSC *Latvijas tirdzniecības banka*, JSC *Latvijas Krājbanka*, JSC *Dnb NORD Banka*, JSC *PARITATE BANKA*, JSC *Sampo Banka* and JSC *SEB Latvijas Unibanka*), and the market share of these banks at the end of Q2 2006 made up 54% of total banking sector assets.

By the end of 2005, the following banks had opened their branches abroad: the JSC *NORD/LB Latvija* (in Tallinn) and the JSC *Parex banka* (in Tallinn and Berlin). The JSC *Parex banka* plans to open a branch also in Stockholm in 2006.

By the end of 2005, 100 notifications from the financial sector supervisory authorities of member countries of the European Economic Area were received regarding the intention of banks from these countries to undertake financial services in Latvia without opening a branch (see Table 4.1).

Table 4.1

Notifications of Prvosition of Financial Sercices in Latvia² (at end of period)

State	31.12.2005	31.12.2004
Great Britain	25	19
Germany	15	8
Austria	14	8
France	7	3
Luxembourg	6	1
Ireland	5	5
Netherlands	4	2
Denmark	3	2
Italy	3	1
Lithuania	3	-
Iceland	2	-
Cyprus	2	-
Poland	2	-
Finland	2	1
Hungary	2	1
Sweden	2	-
Estonia	1	1
Norway	1	-
Spain	1	-
Total	100	52

Information that have been highlighted indicates that the national banking sector is already constituent part of the global financial environment.

Furthermore, the Latvian banks play an important role in attracting foreign investment.

It is extremely important for Latvia to retain access to international capital markets to offset the external imbalance caused by the transitional period, and to make efficient

² Source: FCMC

use of technological and organisational possibilities related to foreign investment. A successful banking sector is therefore an essential precondition for restriction of instability risks, and its prime responsibility is to set up a favourable investment climate that would attract foreign long-term investment. The role of banks in the attraction of foreign investment is confirmed by the fact that in 2006 85,3% of institutions' liabilities to monetary financial institutions was comprised of foreign banks' financing to their Latvian subsidiaries and branches (compared to 82,3% on 31 December 2004). According to the Financial and Capital Market Commission data, foreign shareholders owned 58,6% of the total paid-up share capital in Latvian banks at the end of 2005. They held over 50% of paid-up share capital in nine banks.

Restructuring of the banking sector has been accomplished and the industry is almost entirely in private hands. The State of Latvia is the owner of the state joint-stock company *Latvijas Hipoteku un zemes banka*, which also functions as a development bank (at the end of 2005, its share capital accounted for 10,6% of the total paid-up bank capital).

In 2000, the Bank of Latvia introduced the real-time gross settlement system SAMS (the inter-bank automated payment system), which enables safe and efficient settlement on the Latvian interbank market and in the Bank of Latvia's monetary policy operations. The Bank of Latvia envisages to join TARGET, the single European payment system, in November 2007.

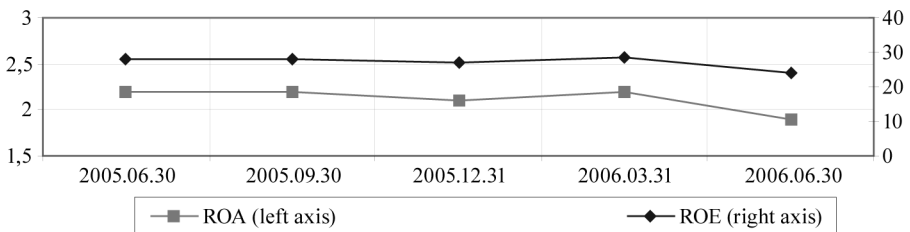

Fig. 4.1. Profitability Indicators (ROA and ROE)³ (as a percentage)

The legislative framework for banking in Latvia meets the EU requirements in full, and in some areas the requirements are even more rigorous. The International Accounting Standards (IAS) have been fully introduced; banks' annual reports are prepared in accordance with IAS and audited by internationally recognised auditing firms. Practical supervision of the banking sector in Latvia is very tight and bank inspections are conducted more frequently than in the EU Member States.

In eleven months of 2006, banks' profit reached 219.2 million lats (an increase of 41.4 million lats or 23.3% year-on-year) (see Figure 4.1).

Key indicators of the Latvian banking sector see in Appendix 1.

³ Source: FCMC

Credit risk and market risks

In Q2 2006, total volume of banking capital adequacy ratio⁴ rose by 12.8% and at the end of June reached 761.1 million lats (compared to 8.1% in the 1st quarter of 2006). At the end of Q2 2006, of total capital adequacy requirement, 96.6% were capital requirements for credit risk in a bank's portfolio, whereas a total of market risk capital requirements constituted only 3.4% (compared to 96.4% and 3.6% on 31 March 2006) (see Figure 4.2).

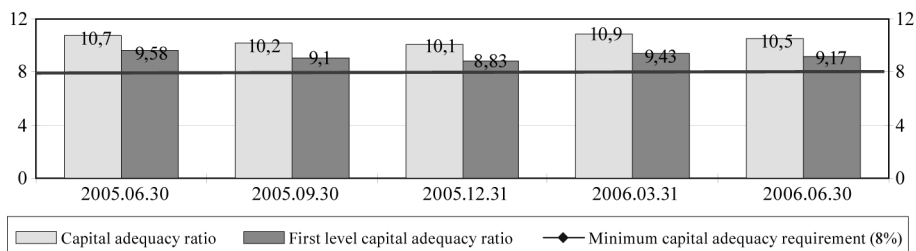

Fig. 4.2. Capital Adequacy Ratio⁵ (as a percentage)

Liquidity risk

In the 2nd quarter of 2006, an increase in liquid assets⁶ considerably exceeded an increase in current assets⁷ (by 5.6 percentage points) and the liquidity ratio of banking sector grew, reaching 51.5% at the end of June (compared to 49% on 31 March 2006) (credit institutions must maintain adequate liquid assets in sufficient amounts, but not less than 30% of total current liabilities) (see Figure 4.3).

By the end of the 2005, the liquidity ratio for individual banks ranged between 33.9% and 110.8%.

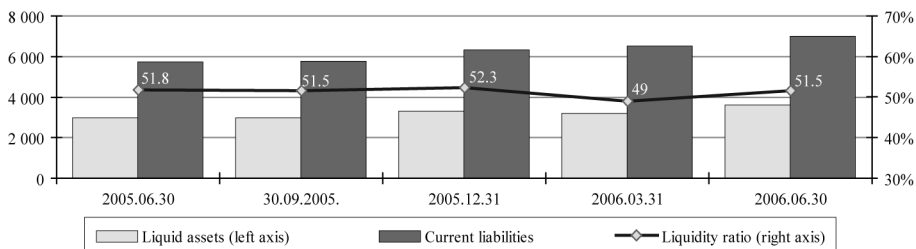

Fig. 4.3. Liquid Assets, Current Liabilities and Liquidity Ratio for Banks⁸ (in thousands of lats; as a percentage)

⁴ A capital adequacy requirement reflects the bank's capital required for hedging against credit risk and market risks.

⁵ Source: FCMC

⁶ Liquid assets = vault cash + claims on central banks and other credit institutions + fixed-income debt securities of central governments.

⁷ Current liabilities – claim liabilities and liabilities with a residual maturity of not more than 30 days.

⁸ Source: FCMC

Banking consolidation groups

At the end of the 2nd quarter of 2006, 14 banks registered in Latvia were managed by groups subject to consolidated supervision (JSC *Baltic Trust Bank*, JSC *Hansabanka*, *HVB Bank Latvia* JSC, JSC *LATEKO BANKA*, JSC *Latvijas Biznesa banka*, State JSC *Latvijas Hipotēku un zemes banka*, JSC *Multibanka*, JSC *Nord/LB Latvija*, JSC *Parex banka*, JSC *PARITATE BANKA*, JSC *Rietumu Banka*, JSC *SEB Latvijas Unibanka*, JSC *Trasta komercbanka* and JSC *VEF banka*), which had 56 subsidiaries in total, incl. 19 leasing companies, four investment brokerage firms, seven investment management companies, three banks, six pension funds, one insurance company, seven auxiliary undertakings and nine other financial institutions (see Table 4.2).

Table 4.2

Types of Activity of Subsidiaries Included in Banking Consolidation Groups⁹

Type of subsidiary	31.03.2006		30.06.2006	
	total	incl. foreign	total	incl. foreign
Leasing companies (LEC)	19	9	19	9
Investment brokerage firms (IBF)	4	3	4	3
Investment management companies (IMC)	6	-	7	-
Banks (BNK)	3	3	3	3
Pension funds (PFU)	6	-	6	-
Insurance companies (ISC)	1	-	1	-
Auxiliary undertakings (AUU)	7	4	7	4
Other financial institutions (OFI)	10	6	9	5
In total	56	25	56	24

In the Q2 2006, investments by Latvian banking groups were mostly made in subsidiaries registered in Latvia (32) and Russia (5), as well as in subsidiaries registered in Estonia (4), in Lithuania (3), Cyprus (3), Ukraine (3), great Britain (1), Ireland (1) and in four other subsidiaries registered in non-European Union states.

Challenges

However, given the important role of the banking sector already discussed, the banking sector should also be directly involved in trying to resolve the issue of sustainable economic development. It is a well known truism that all that is good for the banks is good for the economy as well. The reverse causality is also true, however: what is bad for the economy at large could ultimately hurt the banking sector too. There is little doubt that high inflation is harmful for economic growth. Hence, it would be wholly in the interests of the banks themselves to avoid a situation where the inflation developments in a particular country go out of control.

Financial markets in our country are currently in the process of formation, and the relative position of each commercial bank in this market has yet to be set. Therefore, the market share gained today is likely to determine the flows of income

⁹ Source: FCMC

for many years to come. Unsurprisingly, most banks in the economy are actively pursuing aggressive strategies with increasing their market share coming at the top of priority lists. If most or larger banks actively pursue similar strategies, however, it soon becomes clear that reaching the objective for all is not possible. Hence, the underlying development trends are not sustainable.

However, if an individual bank should recognise that the current rate of growth cannot be sustained in the long run, it is still optimal for that bank to stick to its aggressive strategy as long as all other major banks do not change their respective strategies. Thus, the economy may be locked in the short-term equilibrium position, which, however, is not sustainable in the long run and in fact is detrimental to the long-term development of the economy.

Market participants' behaviour could help to solve this problem. The expectations for other market participants' behaviour are crucial, especially the behaviour of the market leaders - the largest and most important banks. If these banks were first to demonstrate more emphasis on risk management in their business strategy, as opposed to pure pursuit of larger market shares, it would set a clear example which other banks would have strong incentive and motivation to follow.

It may be true that in the period after the restoration of independence, the Latvian economy has not had a chance to experience the full cycle of economic activity, and, as a result, domestic bankers do not have enough experience in this area. Luckily, however, most of the largest banks in Latvia are owned by foreign shareholders that have the requisite expertise and the experience. They are also best positioned to provide the necessary incentives for the domestic management of the commercial banks in Latvia. The foreign shareholders of the largest Latvian or, indeed, pan-Baltic banks must more emphasis on risk management and pay more consideration to sustainability issues in developing the business strategies for their Baltic branches, as opposed to short-term growth issues. For our banking system, which is relatively young, this could be the best way of benefiting from more mature markets where the banking experience and expertise have been accumulated over several hundreds of years.

Conclusions

1. The main changes brought about by globalisation are trends towards intensive cross-border financial and payment flows, greater risk-sharing internationally through a broader array of financial instruments, an increasing share of cross-border holdings of assets and an increasing international profile of financial markets, market players and institutions.
2. Gains from globalisation are:
 - intensifies competition within the key commercial banking market and increases financial market completeness;
 - escalates new financial product introduction;
 - provides alternatives to bank loans by the development of securities and derivatives markets;
 - improves the economic welfare of households;

- intensifies price competition and improves credit allocation by better matching price and nonprice terms to the level of credit risk, thereby reducing the role of directed credit;
 - contributes to financial stability in emerging markets by integrating a local financial institution into a larger, global foreign institution;
 - gains access to global capital markets through the parent relaxes equity and funding constraints;
 - provides the opportunity to restructure or reposition a weakly performing financial institution or business unit.
3. Some main challenges of financial sector globalisation are following:
 - the impact of a potential divergence of interests between a foreign acquirer and the host financial authorities;
 - the need for home and host country supervisors to coordinate their supervision of large, multinational institutions;
 - the loss of information to the host country financial system and its financial authorities through reduced public disclosure.
 4. Latvian banks have a significant share of foreign assets and liabilities that indicates that the national banking sector is already constituent part of the global financial environment. At the end of 2005 foreign shareholders owned 58.6% of the total paid-up share capital in Latvian banks. They held over 50% of paid-up share capital in nine banks.
 5. The legislative framework for banking in Latvia meets the EU requirements in full, and in some areas the requirements are even more rigorous. Practical supervision of the banking sector in Latvia is very tight and bank inspections are conducted more frequently than in the EU Member States.
 6. Information-sharing activities with emerging and developing market countries need to be widened and deepened where foreign parents are major participants in local markets. Progress has been made within the G-10 countries in facilitating information flows through memoranda of understanding, planning meetings among supervisors of a global financial organisation, and, in some cases, joint examination of bank activities in host countries by host and home supervisors.
 7. One conceivable approach of regulatory frameworks coordination, when the number of relevant supervisor is high, is creation of an electronic financial statement and disclosure document that could use spreadsheet presentation tools for financial and risk information and would allow more drilling down into the details at lower levels of aggregation.
 8. Adoption by emerging market countries of international principles and standards promulgated by organisations such as the Basel Committee on Banking Supervision and the International Accounting Standards Board contribute to further improvement. Host country supervisors also need to understand foreign legal, accounting and regulatory frameworks in order to assess the financial health of the parent and the obligations and constraints imposed by the home country on the parent.

9. The foreign shareholders of the largest Latvian or, indeed, pan-Baltic banks must put more emphasis on risk management and pay more consideration to sustainability issues in developing the business strategies for their Baltic branches, as opposed to short-term growth issues.

List of references:

1. Bank of Latvia: annual reports, monetary reviews, and monetary bulletins
2. Central Statistical Bureau of Latvia: annual reports and quarterly bulletins
3. Crockett, A (2004): Interview reported in *SUERF Newsletter*, SUERF, Vienna, December.
4. Financial and Capital Market Commission: annual reports, quarterly reports, and monthly reports
5. Franks, J (2006): "The right conditions for trust between businesses", *Mastering Financial Management*, *Financial Times*, 16 June, 6p.
6. Maier, S (2006): "Structural factors behind the German banking system's weak profitability", *UniCredit Banking and Financial Monitor*, No. 2, July, 30p.

Appendix 1

Key Indicators of the Latvian Banking Sector¹⁰

	Reporting period	Data	Data of corresponding period of the previous year
Total assets* (at end of period; in millions of lats)	2006 X	14 550.9	9 862.9
Total assets (at end of period; compared with corresponding period of previous year; %)	2006 X	47.5	34.8
Loans to residents (in millions of lats)	2006 X	8 873.7	5 592.5
loans in lats	2006 X	2 198.2	1 720.1
loans in foreign currencies	2006 X	6 675.5	3 872.4
Growth in loans to residents (compared with corresponding period of previous year; %)	2006 X	58.7	58.7
Non-performing loans (% of total loans)	2006 IX	0.4	0.9
Weighted average interest rates on loans to residents (%)			
loans to non-financial corporations in lats	2006 XI	6.4	5.5
loans to non-financial corporations in foreign currencies	2006 XI	5.3	4.9
loans to households in lats	2006 XI	11.0	6.8
loans to households in foreign currencies	2006 XI	5.6	4.7
Deposits from residents (in millions of lats)	2006 X	4 165.4	2 844.4
Deposits in lats	2006 X	2 441.2	1 681.8
Deposits in foreign currencies	2006 X	1 724.2	1 162.6
Weighted average interest rates on deposits from residents (%)			
non-financial corporation time deposits in lats	2006 XI	3.6	2.4

¹⁰ Source: Bank of Latvia

non-financial corporation time deposits in foreign currencies	2006 XI	3.5	2.6
household time deposits in lats	2006 XI	3.7	2.8
household time deposits in foreign currencies	2006 XI	3.7	2.8
Weighted average interest rate on overnight loans (%)	2006 XI	2.05	2.44
Capital and reserves (in millions of lats)	2006 X	1 146.3	771.9
Retained earnings for the reporting year (in millions of lats)	2006 X	201.6	162.2
Broad money M3 (at end of period; in millions of lats)	2006 X	5 110.7	3 542.7
Broad money M3 (compared with corresponding period of previous year; %)	2006 X	44.3	32.5

* Only net claims on Government are included.

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir izanalizēt finanšu sektora attīstības priekšrocības un izaicinājumus saistībā ar globalizāciju. Globalizācijas plusi un mīnusi ir asu diskusiju lokā jau vairākus gadus gan pasaulē, gan Latvijā. Viedokļu dažādība mudināja autori meklēt atbildes uz šādiem jautājumiem:

- Kādas ir finanšu sektora globalizācijas raksturīgākās pazīmes?
- Kāda ir globalizācijas nozīme finanšu sektorā, izpētot gan ar to saistītās priekšrocības, gan izaicinājumus?
- Kādu ietekmi tā atstāj uz banku sektora attīstību Latvijā?

Pētījuma rezultātā autore izstrādājusi priekšlikumus, kuri varētu palīdzēt attīstītām un attīstības valstīm gūt labumus no globalizācijas. Darbā tika izmantotas ekonomiskās un statistisko datu analīzes pētīšanas metodes.

Apgrozāmā kapitāla pārvaldīšanas laika aspekts kā peļņas pieauguma pamats

The Time Aspect of Working Capital Management as the Foundation of Profit Growth

Svetlana Saksonova
Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Finanšu institūts
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Svetlana.Saksonova@lu.lv

Raksta *mērķis* ir parādīt apgrozāmā kapitāla pārvaldīšanas laika aspektu, tā nozīmi kapitāla apgrozījumā un iespējā gūt peļņas palielinājumu, pierādīt, ka efektīva apgrozāmā kapitāla pārvaldīšana laika aspektā ļauj panākt apgrozījuma palielinājumu un rezultātā – peļņas palielinājumu.

Autore izvirza uzdevumus – sistematizēt apgrozāmā kapitāla pārvaldīšanas laika aspekta etapus, parādīt, kādi paņēmieni jāizmanto iesaistītā apgrozāmā kapitāla samazinājumam, kā arī novērtēt apgrozāmā kapitāla ekonomijas izdevīgumu.

Atslēgvārdi: apgrozāmais kapitāls, apgrozāmā kapitāla cikls, ekonomija, ekonomijas izdevīguma noteikšana.

Ievads

Pastāv viedoklis, ka eksistē divi principiālie galvenie veidi, kā optimizēt uzņēmuma finanšu stāvokli.

Tie ir:

- darbības rezultātu optimizācija (uzņēmumam ir jāiegūst lielāka peļņa);
- racionāla darbības rezultātu izlietošana – apgrozāmā kapitāla samazinājums [3, 30].

Uzņēmuma darbības optimizācija, racionāli izmantojot sasniegtos darbības rezultātus, ir efektīva, bet tās iespējas ar laiku kļūst mazākas.

Piemēram: naudas līdzekļu deficītu var uz laiku pārvarēt, atliekot maksājumus kreditoriem līdz maksimāli iespējamam termiņam; var iegūt maksimāli iespējamus avansus no pircējiem; var piesaistīt kredītu; ir iespējams lūgt pircējam apmaksāt produkciju tās saņemšanas dienā; ārkārtas gadījumā ir iespējams nesamaksāt nodokļus. Taču šī rezerve saistību apmaksas termiņu atlikšanai nav bezgalīga. Uzņēmums var iegādāties materiālos krājumus minimālos apjomos, panākt debitoru parādu operatīvu iekasēšanu, pārdot produkciju burtiski uzreiz, neatstājot nevienu vienību gatavās produkcijas noliktavā. Taču nav iespējams samazināt materiālos krājumus zemāk par minimālo nepieciešamo līmeni, nav iespējams padarīt izgatavošanas ciklu īsāku,

nekā to prasa darba tehnoloģija. Tātad uzņēmuma apgrozāmo aktīvu samazināšanas iespējas agri vai vēlū beigsies.

Budžeta saistību neizpildīšana laikus var radīt papildu finansēšanas avotu. Taču tā radītais efekts būs ātri izsmelts. Vēl jo vairāk, parāds budžetam un nokavētie termiņi ar laiku pārvērtīsies par uzņēmuma finanšu stāvokļa pastāvīgas novājināšanas avotu.

Situācija ar pamatlīdzekļu iegādi ir līdzīga situācijai ar apgrozāmo kapitālu. Atsakoties no lieliem ieguldījumiem, uzņēmums varētu optimizēt finanšu stāvokli, taču ir skaidrs, ka tā ir tikai pagaidu uzlabošanās.

Savukārt, darbības rezultātu optimizācija, kad uzņēmums iegūst lielāku peļņas apjomu, var būt bāze uzņēmuma stabilam finanšu stāvoklim. Līdz ar to šāds uzņēmuma finanšu stāvokļa optimizēšanas veids ir stratēģisks, nevis taktisks.

Skaidrs, ka pārvaldes lēmumu kombinācijas uzņēmuma finanšu stāvokļa pārvaldīšanas jomā var būt visai dažādas un mainīties no perioda uz periodu. Ienesīguma samazināšanās laikā (t. sk. pieprasījuma sezonālās samazināšanās laikā) apgrozāmā kapitāla pārvaldīšanas kontrole un kapitālieguldījumu pieļaujamā lieluma noteikšana kļūst īpaši svarīga.

Mēģināsim pierādīt, ka divi minētie uzņēmuma finanšu stāvokļa optimizācijas veidi nav jāuztver kā neatkarīgi. Autores skatījumā efektīva apgrozāmā kapitāla pārvaldīšana laika aspektā samazina apgrozāmo kapitālu, dod iespēju panākt apgrozījuma palielinājumu un tādējādi peļņas palielinājumu.

1. Apgrozāmā kapitāla cikla noteikšana uzņēmumos

Apgrozāmais kapitāls ir tie naudas līdzekļi, kas ieguldīti materiālos vai precēs, darbaspēka un pieskaitāmās izmaksās, atskaitot to summu, kuru uzņēmums ir parādā piegādātājiem.

Apgrozāmo kapitālu aprēķina no apgrozāmajiem līdzekļiem (krājumiem, debitoriem, naudas), atņemot īstermiņa saistības (parādi piegādātājiem, nākamo periodu ieņēmumi, saņemtie avansi, nodokļi un sociālās nodrošināšanas maksājumi, kā arī citas saistības, par kurām netiek maksāti procenti).

Tātad apgrozāmais kapitāls ir nepieciešams uzņēmuma normālai darbībai. Apgrozāmais kapitāls parasti ir tieši atkarīgs no uzņēmuma apgrozījuma un mainās līdz ar tā izmaiņām. Palielinoties apgrozījumam, rodas vajadzība pēc lielāka apgrozāmā kapitāla un otrādi – tam samazinoties, samazinās apgrozāmā kapitāla nepieciešamība.

Ļoti svarīgi zināt, cik liels apgrozāmais kapitāls ir nepieciešams uzņēmumam, jo pretējā gadījumā uzņēmums var saskarties ar likviditātes problēmām.

Katram, kas vada uzņēmumu, jā rūpējas par to, lai samazinātu līdz minimumam naudas masu, kas iesaistīta šajā jomā. Tam ir divi galvenie iemesli:

- jebkura ieguldījuma mērķis ir maksimizēt atdevi no iesaistītā kapitāla, respektīvi – iegūt pēc iespējas lielāku peļņu, izmantojot mazāku apgrozāmo kapitālu;
- jānodrošina apgrozāmā kapitāla pietiekams apjoms, lai uzņēmuma darbība neciestu apgrozāmā kapitāla trūkuma dēļ.

Jebkurš uzņēmums savā attīstībā saskaras ar šādām problēmām:

- realizācijas problēma: ko un cik daudz uzņēmums ir spējīgs pārdot tirgū;
- uzņēmuma pamatlīdzekļu jauda, tas ir, – ko un cik daudz uzņēmums ir spējīgs saražot vai piedāvāt pārdošanai (ja tas ir mazumtirdzniecības uzņēmums), vai sniegt kā pakalpojumu.

Tomēr, ja uzņēmumam trūkst apgrozāmā kapitāla, var tikt ierobežotas uzņēmuma attīstības iespējas, pat ja uzņēmumam nav augšminēto problēmu.

Jebkura uzņēmuma apgrozāmā kapitāla izpēte pilnīgi noteikti norāda uz to faktu, ka, ja uzņēmums vēlas samazināt līdz minimumam savas investīcijas vai ieguldījumus šajā sfērā, tam *jāiemācās pārvaldīt laiku*.

Apgrozāmā kapitāla minimizācijai nepieciešams:

- pēc iespējas ātrāk pārvērst materiālus vai preces, darbaspēku un pieskaitāmās izmaksas atpakaļ naudas līdzekļos;
- maksimāli (protams, saskaņotās robežās) paildzināt saņemamo kredītu, tas ir, laiku līdz naudas atmaksāšanai, kas pienākas materiālu un darbaspēka piegādātājiem, kā arī pieskaitāmo izdevumu maksāšanai.

Tāpat galvenais un maksimāli kopējais uzdevums ir apgrozāmā kapitāla minimizācija.

Tomēr jāsaprot, ka šādi uzdevumi atkarībā no apstākļiem prasa zināmus pārveidojumus un korekcijas.

Piemēram, reizēm ir lietderīgi turēt materiālus noliktavā ilgāku laiku, ja rodas bažas, ka krājumu var nepietikt vai var izrādīties, ka ir lietderīgi organizēt kādas preces masveida ražošanu, sagaidot paredzēto patērētāju pieprasījuma palielināšanos.

Var arī teikt, ka pamatā atbildīgi par apgrozāmā kapitāla pārvaldīšanu vienmēr ir tie, kas nodarbojas ar pārdošanu un mārketingu. Izmantojot savas iemaņas konkrētajā jomā, viņi samazina naudas atmaksāšanas laiku, kurš parasti apgrūtina vai palielina apgrozāmā kapitāla minimizācijas procesu.

Tāpat – lai efektīvi pārvaldītu apgrozāmo kapitālu, nepieciešams pārvaldīt laiku [1, 48].

Nopietnu problēmu veido arī nepieciešamība savstarpējie saskaņot dažādas funkcijas, kuru atbildības sfērā ietilpst apgrozāmā kapitāla dažādi elementi.

Lai cik svarīga apgrozāmā kapitāla pārvaldījumā būtu noieta politikas un mārketinga loma, to panākumi cieši atkarīgi arī no citiem faktoriem.

Var izdalīt šādas atbildības sfēras, kuru kompetencē ir laika pārvaldīšana:

- ja materiāli atrodas noliktavā, laika kontrole ir apgādes darbinieku pienākums (to darbinieku, kas nodarbojas ar iepirkumiem);
- laiks, kad materiāli, darbaspēks un pieskaitāmās izmaksas atrodas ražošanā un tiek pārveidoti gatavā produktā vai pakalpojumā, ir to personu kompetencē, kas ražo produkciju vai sniedz pakalpojumus, – tā ir ražošanas darbinieku kompetence;

- kad materiāli, darbaspēks un pieskaitāmās izmaksas pārvērtušās gatavā produktā vai pakalpojumā, tieši atbildīgi par laiku, kad tie vēl nav pārdoti, ir pārdošanas un mārketinga speciālisti;
- kad gatavie ražojumi vai pakalpojumi ir jau pārdoti, daudzi klienti un pircēji nesamaksā uzreiz, un laiks, kas paiet līdz maksāšanai, pieņem debitoru parādu formu vai rēķinu saņemšanas formu. Un otrādi, kad materiāli, darbaspēks un pieskaitāmās izmaksas, ko izlieto produkta ražošanas procesā, lielākoties arī netiek apmaksāti tūlīt, savu kreditoru parādu vai rēķinu apmaksas dzēšanai uzņēmumam arī ir nepieciešams zināms laiks. Šī laika kontrole ir finanšu darbinieku gādībā.

Šīs atbildības sfēras daļēji savstarpēji krustojas.

Piemēram:

- laiks, kad materiāli atrodas noliktavā, attiecas uz ražošanas procesu tādā pašā mērā kā uz apgādi;
- jautājumi par kredīta piešķiršanu debitoriem skar arī mārketinga dienestu, jo pārāk aktīva cenšanās pēc kredīta samazināšanas nākotnē var radīt sarežģījumus ar noieta un pat padarīt to neiespējamu. Tā kredīta ilgumam, ko uzņēmums saņem no materiālu piegādātājiem, jābūt apgādes darbinieku interešu lokā, jo pārāk ilga maksājumu kavēšana var draudēt nākamajām piegādēm un to nepārtrauktībai.

Tieši šo savstarpējo sakarību un funkciju krustošanas dēļ pārvaldīt apgrozāmo kapitālu kļūst grūtāk, jo, uzņēmumam paplašinoties, sava loma ir arī tam, ka atbildība par dažādām funkcijām tiek sadalīta starp menedžeriem.

Un tā nemaz nav nejaušība, ka savu apgrozāmo kapitālu mazie uzņēmumi dažreiz pārvalda daudz sekmīgāk nekā lielie uzņēmumi.

Pie tam bieži gadās, ka, uzņēmumam paplašinoties, tiem cilvēkiem, kas ir spējīgi izdarīt nozīmīgu un reālu ieguldījumu apgrozāmā kapitāla pārvaldījumā, kļūst aizvien grūtāk saprast, kā viņiem iekļauties notiekošos procesos.

Kā piemēru izskatīsim ražošanas uzņēmuma darbības pilnu ciklu – no produkcijas ražošanas līdz tās pārdošanai:

- visi etapi ir savstarpēji saistīti no apgrozāmā kapitāla pārvaldījuma viedokļa;
- izsekosim laika intervāliem no tā brīža, kad uzņēmums ir iztērējis naudu:
 - materiālu iegādei,
 - darbaspēkam un pieskaitāmajām izmaksām, līdz to gala pārveidošanai atkal naudas līdzekļos brīdī, kad notiek pārdoto preču apmaksāšana.

Materiālu laika cikls – nosacītais piemērs.

Pieņemsim (sk. 1. tabulu):

- materiāli tiek glabāti vidēji 2 nedēļas, pirms tie tiek izmantoti ražošanā;
- ražošanas cikla ilgums – laiks, kas nepieciešams materiālu pārveidošanai gatavā produkcijā – vēl 2 nedēļas;
- gatavas produkcijas krājumi noliktavā – 1 mēnesis;
- debitoru parādu ilgums – vidēji 2 mēneši;

- laiks, kas nepieciešams uzņēmumam šo materiālu apmaksāšanai – 2 mēneši.

Tātad tīrais laiks ir 2 mēneši. Tas ir termiņš, kura laikā nauda ir saistīta materiālos, kamēr tā neatgriezīsies pēc preču realizācijas un apmaksāšanas.

Darbspēka un pieskaitāmo izmaksu laika cikls.

Līdz „kopējam laikam” (ieskaitot) visi dati ir identiski datiem par materiāliem – 4 mēneši.

Tomēr kredīts, ko uzņēmums saņem no piegādātājiem, pēc sava ilguma atšķiras no tā laika, kas ir uzrādīts materiāliem, un veido 2 nedēļas un pieskaitāmo izmaksu nomaksai – 1 mēnesi.

Tātad kopējais laiks ir šāds: ailei „Darbspēks” – 3,5 mēn., ailei „Pieskaitāmās izmaksas” – 3 mēn.

1. tabula

Apgrozāmā kapitāla pārvaldīšana: dati par laika ilgumu
Working Capital Management: Data on Time Lengths

Apgrozāmā kapitāla sfēras	Materiāli	Darbspēks	Pieskaitāmās izmaksas
	Mēnešos		
Izejvielas noliktavā	0,5	0,5	0,5
Ražošanas cikls	0,5	0,5	0,5
Gatavā produkcija noliktavā	1	1	1
Debitoru parādi	2	2	2
Kopējais laiks	4	4	4
Mīnuss: saņemtā kredīta ilgums	(2)	(0,5)	(1)
Tīrais laiks	2	3,5	3

Pēc šo datu izpētīšanas jānoskaidro, kādas funkcijas ietekmē katru no šiem laika intervāliem.

Piemēram, analizējot „Izejvielas noliktavā”, jācenšas samazināt laika intervālu starp materiāla piegādi un tā izlietošanu, jāņem vērā, ka to var ietekmēt un izraisīt noteiktas korekcijas trīs funkcijas: apgāde, ražošana, pārdošana un mārketingis.

Tālāk jānoskaidro un jānosaka personiskā atbildība par laika intervāliem. Piemēram, jānosaka konkrēto amatu un tajos strādājošo personu atbildība par apgrozāmā kapitāla pārvaldīšanu: noliktavas pārzinis, ražotnes meistars, mazumtirdzniecības pārdevējs, citi.

Jānodod atbildes uz jautājumiem:

- Kādā veidā var ietekmēt investīcijas apgrozāmā kapitālā uzņēmumā?
- Vai investīcijas varētu samazināt? Kādā veidā un kas to var izdarīt?

2. Nepieciešamā apgrozāmā kapitāla noteikšanas aprēķins

Pēc apgrozāmā kapitāla laika ciklu izpētīšanas aplūkosim, kādā veidā šajā jomā ir savstarpēji saistīti laiks un nauda.

2. tabulā (nosacītā piemēra turpinājums) ir parādīts peļņas un zaudējumu plāna rēķins par 12 mēnešu periodu.

Saskaņā ar šo tāmi uzņēmums plāno pārdot preces par kopējo summu 5 milj. Ls. Izdevumi materiāliem, darbspēkam un pieskaitāmām izmaksām līdzināsies attiecīgi 40, 20 un 20% no šī pārdošanas apjoma. Paredzētā peļņa tātad būs 20%. Naudas izteiksmē 12 mēnešiem paredzētie izdevumi: materiāli – 2,4 milj. Ls, darbspēks – 1,2 milj. Ls, pieskaitāmās izmaksas – 1,2 milj. Ls.

2. tabula

Plānotais peļņas vai zaudējumu aprēķins *Calculating Planned Profits or Losses*

Tāmē paredzētais pārdošanas apjoms gada laikā 6 milj. Ls			
Posteņa nosaukums	Izmaksu īpatsvars pārdošanas apjomā, %	Tāmes izdevumi gada laikā, milj. Ls	
Izmaksas:			
Materiāliem	40	2,4	X
Darbspēkam	20	1,2	X
Pieskaitāmām izmaksām	20	1,2	X
Kopējās izmaksas	80	X	4,8
Peļņa	20	X	1,2
Pārdošanas apjoms	100	6	

Izmantosim laika ciklus, kas parādīti 1. tabulā, lai uz šo faktu pamata aprēķinātu šī uzņēmuma vajadzību pēc apgrozāmā kapitāla.

3. tabulā izmantosim laika ciklus, kas norādīti 1. tabulā, un tos datus, kas atspoguļoti 2. tabulā.

3. tabula

Plānotais apgrozāmā kapitāla aprēķins *Calculating Planned Working Capital*

Tāmē paredzētais pārdošanas apjoms gada laikā, Ls			6 milj. Ls
	Pārdošanas apjoma daļa, %	Tāmes izdevumi gada laikā, Ls	Nepieciešamais apgrozāmais kapitāls, Ls
<i>Izmaksas:</i>			
materiālu darbspēka	40	2,4 milj. Ls x 2/12	400 000
pieskaitāmās izmaksas	20	1,2 milj. Ls x 3,5/12	350 000
	20	1,2 milj. Ls x 3/12	300 000
Kopā			1 050 000
Apgrozāmais kapitāls uz 1 latu, kas paredzēts pārdošanai		1 050 000: 6 milj. Ls	0,175 Ls

Tātad, lai nodrošinātu pārdošanu Ls 6 000 000 apmērā, ir nepieciešams apgrozāmajā kapitālā investēt 1 050 tūkst. Ls. Citiem vārdiem, vajadzēs sameklēt Ls 0,175 vajadzīgā apgrozāmā kapitāla, lai nodrošinātu vienu latu no plānotās pārdošanas (apgrozījuma) [2, 176].

3. Apgrozāmā kapitāla ekonomijas izdevīguma novērtēšana

Vēlreiz ielūkosimies 1. tabulā un uzdosim jautājumu: kādu rezultātu var panākt, ja izdosies samazināt laika ciklu, piemēram, uz 2 nedēļām.

4. tabulā ir dati apgrozāmā kapitāla ekonomijas aprēķiniem, izmantojot divas pieejas.

Izmantojot 4. tabulas datus, novērtēsim iespējamo laika ekonomiju un apkoposim apgrozāmā kapitāla ekonomijas izdevīgumu, izmantojot divas pieejas.

4. tabula

Apgrozāmā kapitāla ekonomijas un izdevumu dati
Data on Saving of Working Capital and Expenditures

Apgrozāmais kapitāls, kas nepieciešams pārdošanas 1 latam	Ls 0,175
Ekonomija uz efektīvāka laika pārvaldījuma pamata	Ls 210 000
Apgrozāmā kapitāla ekonomijas izdevumi	Ls 30 000
Tāmes peļņa no pārdošanas	20%
Gaidāmie procentu ieņēmumi no investīcijām	12,5%

Piemēram (sk. 4. tabulu), izdevās ietaupīt 210 tūkst. Ls apgrozāmā kapitāla, kurus var izmantot citiem nolūkiem. Un, ja ir iespējams iegūt atdevi no investīcijām, piemēram, 12,5% apmērā, šīs ekonomijas rezultātā katru gadu peļņa palielināsies par Ls 26 250 –, tas ir, 12,5% no Ls 210 000. Tomēr vajadzēs šo papildu peļņu samazināt par divu nedēļu ekonomijas izdevumiem – Ls 30 000.

5. tabula

Apgrozāmā kapitāla ekonomijas aprēķins
Calculating Saving of Working Capital

Pirmā pieeja – ekonomija neinvestēta apgrozījuma palielināšanai	(Ls)
Atdeve no ekonomijas (12,5%)	$210\,000 \times 0,125 = 26\,250$
Mīnuss: izdevumi ekonomijai	30 000
Zaudējumi no ekonomijas	$30\,000 - 26\,250 = 3\,750$
Otrā pieeja – papildu pārdošana uz ekonomijas rēķina	(Ls)
Apgrozījuma pieaugums	$210\,000 : 0,175 = 1\,200\,000$
Mīnuss: ekonomijas izdevumi	30 000
Peļņa no ekonomijas	1 170 000

Faktiski pirmās pieejas ietvaros šīs ekonomijas izdevumi salīdzinājumā ar tās izdevīgumu rāda, ka tas nav izdevīgi.

Tomēr tas ir vienpusīgs skatījums uz apgrozāmā kapitāla ekonomiju – uzņēmums, kas dinamiski attīstās, vērtē situāciju citādi. Uzņēmējs izpētīs situāciju no dažādiem viedokļiem un izmantos šo ekonomiju pārdošanas apjoma palielinājumam.

Vēl vairāk, peļņa var arī pārsniegt vēlamos 20%. Tas notiek tādēļ, ka mainīgās izmaksas pieaug proporcionāli uzņēmuma darbības mērogam, bet pastāvīgās izmaksas un pieskaitāmās izmaksas, kā likums, būtiski pārsniedz mainīgo izmaksu lielumus.

Tāda pieeja apgrozāmā kapitāla pārvaldījumam ļauj secināt, ka izdevīgums no apgrozāmā kapitāla minimizācijas patiešām ir ļoti būtisks. Arī darbinieku darba samaksa un darba apstākļi kopumā daudzējādā ziņā ir atkarīgi no uzņēmuma iespējām paplašināties.

Secinājumi

- apgrozāmā kapitāla pārvaldījums būtībā ir laika pārvaldīšana;
- atsevišķas darbības funkcijas ietekmē viena otru un ir savstarpēji saistītas katrā apgrozījuma kavēšanas pamatjomā;
- apgrozāmā kapitāla un laika pārvaldījums tieši ietekmē uzņēmuma likviditāti, pastiprina tā spējas izmantot noieta mārketinga iespējas, pamatojoties uz vienu no faktoriem, kas kavē uzņēmuma paplašināšanos, respektīvi – tā investīciju apgrozāmā kapitāla līmeņa samazināšanu, kurš ir nepieciešams noteikta pārdošanas apjoma sasniegšanai.

Literatūra

1. Jones, E. *Guide of Business Finance*. Financial Times-Pitman publishing, 2004.
2. Saksonova, S. *Uzņēmuma finanšu vadības praktiskās metodes*. Rīga, 2006.
3. Васина, А. *Финансовая диагностика и оценка проектов*. Питер, 2004.

Summary

The purpose of this paper is to show the time aspect of working capital management, its importance for increasing the turnover and profits and to prove that effective management of working capital in time aspect leads to the possibility of achieving an increase in turnover and increase in profits as a result.

The author puts forward the tasks to systematise stages of time aspect of working capital management, to show what measures have to be used to decrease the amount of working capital involved as well as to evaluate the profitability of saving of working capital.

Key words: *working capital, working capital cycle, savings, determining the profitability of savings.*

Revīzijas riska noteikšanas prakse Latvijā *Practice of Audit Risk Identification in Latvia*

Olga Sergejeva

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: olgastn@latnet.lv

Pētījuma gaitā apkopota informācija par revīzijas riska noteikšanas teorētiskiem pamatiem un metodēm, analizējot starptautisko revīzijas standartu prasības – vienu no prioritāriem avotiem, kas reglamentē revīzijas riska identifikāciju un novērtēšanu neatkarīgo revidentu darbībā Latvijā. Pētījumā pievērsta uzmanība arī teorētisko zināšanu savietošanai ar revīzijas praksi, to praktiskai izmantošanai problēmas risināšanai. Pētījuma rezultāts – revīzijas riska noteikšanas konceptuālās pieredzes izmantošanas iespējas vietējās revīzijas prakses uzlabošanai šajā jomā.

Pētījuma mērķis – izpētīt un apkopot Starptautisko revīzijas standartu prasības par revīzijas riska identificēšanu un novērtēšanu, kā arī veikt konceptuālās pieredzes pārskatīšanu revīzijas riska noteikšanas problēmu risināšanai praksē.

Mērķa sasniegšanai pētījumu gaitā tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- izpētīt Starptautisko revīzijas standartu prasības par revīzijas riska noteikšanas paņēmieniem revīzijas praksē;
- apkopojot teorētisko un praktisko pieredzi, izanalizēt saiknes starp revīzijas riska komponentēm, kā arī saiknes starp revīzijas risku un revīzijas procedūrām, revīzijas pierādījumiem, revīzijas būtiskumu un izlases apjomu;
- izanalizēt revīzijas riska noteikšanas kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes;
- salīdzināt un shematiski attēlot iespējamās revīzijas riska noteikšanas variantus revīzijas praksē.

Pētīšanas metodes. Lai sasniegtu darba mērķi, pētījumā lietotas teorētiskās metodes, cēloņsakarību atklāšanas metode, loģikas metode, analīze, salīdzināšanas metode, konkretizācijas metode, kā arī pašas autorens empīriskā pieredze revīzijas jomā.

Atslēgvārdi: revīzija, revīzijas prakse, revīzijas risks, pastāvošais risks, kontroles risks, atklāšanas risks.

Saīsinājumi: Starptautiskie revīzijas standarti (SRS).

Levads

Patlaban revīzijas praksē Latvijā bieži vērojamas ar revīzijas riska noteikšanu saistītas problēmas, kas radušās dēļ praktiskas pieredzes trūkuma šajā jomā.

Revīzijas riska noteikšanas prasības ir apkopotas SRS 200 „Finanšu pārskatu revīzijas mērķis un vispārējie principi”, SRS 315 „Uzņēmuma un tā darbības vides izpratne un būtisku neatbilstību riska novērtējums”, SRS 330 „Revidenta veiktās

procedūras, pamatojoties uz riska novērtējumu”, SRS 400 „Riska novērtēšana un iekšējā kontrole”, kā arī netieši minētas pārējo SRS kontekstā. Starptautiskie revīzijas standarti apstiprināti Latvijas Zvērinātu revidentu asociācijā obligātai lietošanai revīzijas praksē Latvijā un līdz ar to ir saistoši visiem zvērinātiem revidentiem un zvērināto revidentu komercsabiedrībām, kas darbojas Latvijas Republikā.¹

Pētījumi revīzijas riska novērtēšanas jomā pārsvarā notiek tajās valstīs, kurās ir izstrādāti revīzijas nacionālie standarti un līdz ar to ievērojamākie sasniegumi šajā jomā ir šo valstu profesionālajām institūcijām. Revīzijas riska novērtēšanas pētījumus veic Starptautiskās grāmatvežu federācijas Starptautiskā revīzijas un apliecinājuma standartu padome (*IAASB*), kā arī Amerikas sertificēto grāmatvežu institūta (*AICPA*) Audita padome un Krievijas Federācijas Audita darbības padome. Tā, piemēram, revīzijas riska kvantitatīvo modeli izstrādāja un ieviesa revīzijas praksē Amerikas Audita padomes speciālisti. Sākotnēji kvantitatīvo modeli un tā izmantošanu savā grāmatā plaši aprakstījuši Dž. K. Lobeke un A. Ārens, pēc tam šo teoriju turpināja attīstīt Krievijas Audita padomes speciālisti, kvantitatīvo revīzijas riska noteikšanas metodi transformējot uz multiplikatīvo un aditīvo modeli. Savukārt Starptautiskā revīzijas un apliecinājuma standartu padome (*IAASB*) savos pētījumos akumulējusi starptautisko revīzijas riska novērtēšanas teorētisko un praktisko pieredzi, sadarbojoties ar dažādo valstu audita profesionālajām institūcijām. Sakarā ar pēdējām izmaiņām SRS Amerikas Audita padomes speciālisti vienā no kārtējām sēdēm precizēja sākotnējo kvalitatīvo modeli, aizvietojot pastāvošā un kontroles riska komponentes ar būtisku neatbilstību risku.²

Ņemot vērā revīzijai piemītošos ierobežojumus, revīzija nav garantija tam, ka finanšu pārskatos nebūs būtiskas neatbilstības, tomēr revidents ir atbildīgs par atbilstošu revīzijas veikšanas procesa organizāciju un īstenošanu.

Revīzijas gaitā, veicot revīzijas procedūras un savācot revīzijas pierādījumus, revidenta uzdevums ir iegūt pietiekamu, nevis absolūtu pārliecību par to, ka finanšu pārskatos nav būtisku neatbilstību, kas var ietekmēt finanšu pārskatu lietotāju lēmumu pieņemšanu. Revīzijas gala rezultāts ir revidenta ziņojums, kurā revidentam ir iespēja izteikt savu profesionālo viedokli, pamatojoties uz veikto revīziju.

Savukārt, pietiekama pārliecība ir iegūta tad, kad revidents, veicot revīzijas procedūras, ir samazinājis revīzijas risku līdz pieņemami zēmam līmenim.

Izmantojot pietiekamas pārliecības koncepciju, **revīzijas risku** var definēt kā risku, ka pietiekama pārliecība, pēc revidenta domām, ir iegūta, tomēr finanšu pārskati satur būtiskas neatbilstības, vai otrādi – revidents secinājis, ka finanšu pārskati satur būtiskas neatbilstības un modificējis savu ziņojumu, bet patiesībā būtiskas neatbilstības nepastāv. Abos gadījumos revīzijas rezultāts ir neatbilstošs revidenta ziņojums.

¹ *Starptautiskā grāmatvežu federācija. Starptautisko revīzijas, apliecinājuma pakalpojumu un ētikas oficiālo paziņojumu rokasgrāmata*. Rīga : LZRA, 2004. 873 lpp.

² ASB Meeting April 2005 Materials. Pieejams: http://www.aicpa.org/download/auditstd/2005_04_Agenda_Material/Materiality_ED.pdf

Sabiedrībai, revidenta klientam var būt dažādi darbības riski atkarībā no darbības mērķiem, par šo risku identificēšanu un novēršanu ir atbildīga sabiedrības vadība, bet revidentam jāņem vērā un jāizpēta tikai tie riski, kas var ietekmēt finanšu pārskatus. Bet revidentam jāatceras arī tas, ka jebkurš no pārējiem darbības riskiem, kas pašlaik neattiecas uz finanšu pārskatiem, var tomēr netieši ietekmēt finanšu pārskatu sagatavošanu.

Saskaņā ar SRS revīzijas risks sastāv no trim komponentiem³:

1. pastāvošais risks;
2. kontroles risks;
3. atklāšanas risks.

Pastāvošais risks nozīmē, ka jebkurš apgalvojums var ietvert būtiskas neatbilstības, pieņemot, ka nepastāv iekšējā kontrole. Pastāvošā riska novērtējumu ietekmē tādi faktori kā darījumu būtības un uzskaites sarežģītība, vadības aplēses subjektivitātes pakāpe, ārējie apstākļi un tamlīdzīgi, kā arī šo faktoru kombinācijas.

Kontroles risks – iekšējās kontroles nepietiekamība, lai savlaikus konstatētu un novērstu būtiskas neatbilstības apgalvojumu līmenī un finanšu pārskatos. Kontroles riska novērtējums ir atkarīgs no iekšējās kontroles sistēmas, tās elementu uzbūves un darbības efektivitātes. Ja kontroles risks ir novērtēts zemāk par augstu vai 100%, revidentam jāveic kontroles pārbaudes, lai pamatotu šādu riska novērtējumu.

Atklāšanas risks ir risks, kad revidenta veiktās procedūras nebūs efektīvas būtisku neatbilstību atklāšanai finanšu apgalvojumu līmenī un finanšu pārskatos. Atklāšanas risku var samazināt, veicot atbilstošas revīzijas procedūras, nodrošinot kvalificētas revīzijas darba grupas efektīvu darbību un uzraudzību.

Lai efektīvi plānotu un veiktu revīzijas darbu, revidentam ir svarīgi saprast, kādas sakarības pastāv starp revīzijas riska komponentēm, revīzijas pierādījumiem, revīzijas būtiskumu un izlases apjomu.

Pētot revīzijas risku, var konstatēt dažādas tā sastāvdaļu sakarības. Aplūkosim svarīgākās.

1. Kontroles risks, atklāšanas risks un revīzijas pierādījumu apjoms.

Kontroles risks ir apgriezti proporcionāls atklāšanas riskam, savukārt starp kontroles risku un revīzijas pierādījumu apjomu pastāv tieša atkarība. Jo augstāks ir kontroles risks, jo zemākam jābūt atklāšanas riskam, jo vairāk revīzijas pierādījumu revidentam jāsavāc.

2. Atklāšanas risks un revīzijas pierādījumu apjoms.

Ja atklāšanas risks ir zemākā līmenī, tas nozīmē, ka būtisku neatbilstību risks ir augsts, tāpēc revīzijas pierādījumu apjomam jābūt lielam, lai pamatotu revīzijas riska zemu novērtējumu.

³ SRS 400, p. 326.

3. Atklāšanas risks un revīzijas risks.

Multiplikatīvā revīzijas riska noteikšanas modeļa pamatā var secināt, ka pastāv tieša sakarība starp pieņemamo revīzijas risku un atklāšanas risku, kā arī atgriezeniskā sakarība starp revīzijas risku un revīzijas pierādījumu apjomu. Gadījumā, ja revidents nolēmj samazināt revīzijas risku, viņam jāsamazina atklāšanas risks, palielinot revīzijas pierādījumu apjomu.

4. Pastāvošais risks un atklāšanas risks.

Pastāvošais risks ir apgriezti proporcionāls atklāšanas riskam, savukārt, starp pastāvošo risku un revīzijas pierādījumu apjomu pastāv tieša atkarība. Jo augstāks pastāvošais risks, jo zemākam jābūt atklāšanas riskam, jo lielākam jābūt revīzijas pierādījumu apjomam.

5. Atklāšanas risks un būtisku neatbilstību risks.

Būtisko neatbilstību risks ir apgriezti proporcionāls atklāšanas riskam, jo augstāks ir būtisku neatbilstību risks, jo zemāku atklāšanas risku var atļauties pieņemt revidents.

Būtisku neatbilstību riska sastāvdaļas ir pastāvošais un kontroles risks, šiem riskiem ir tieša saistība un vienāda izmaiņu tendence attiecībā uz atklāšanas risku, tāpēc var novērtēt būtisku neatbilstību risku kā vienu kopumu, nesadalot to sastāvdaļās.

6. Revīzijas risks un revīzijas būtiskums.

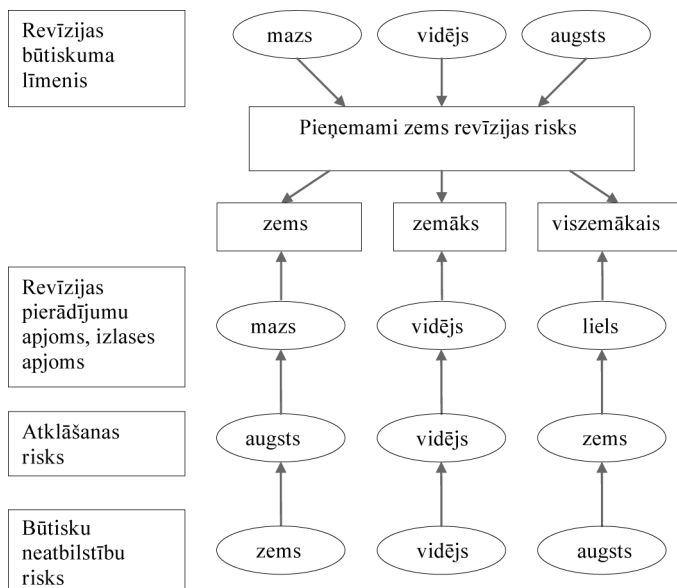
Revīzijas risks ir apgriezti proporcionāls revīzijas būtiskumam: jo zemāks ir būtiskuma līmenis, jo augstāks ir revīzijas risks.

7. Revīzijas risks un izlases apjoms.

Revīzijas risks ir apgriezti proporcionāls izlases apjomam, jo zemāks ir revīzijas risks, jo lielāks ir izlases apjoms, lai savāktu lielāku revīzijas pierādījumu apjomu.

Autore uzskata, ka jēdzienu „revīzijas riska pieņemami zems līmenis” būtu nepieciešams stratificēt, jo arī revīzijas riska pieņemami zēmam līmenim ir augstākas un zemākas novērtējuma robežas, šo faktu pārskatāmi apliecina revīzijas riska noteikšanas kvantitatīvās metodes.

Augšminēto revīzijas riska, to komponentu savstarpējo sakarību klasifikāciju shematiski var attēlot šādi:

1. att. Revīzijas riska komponentu un revīzijas pierādījumu sakarības shēma
(balstoties uz SRS 200, 315, 330, 400)

*Scheme of Auditing Risk Components and Audit Evidences Coherence
(Basing Upon ISA 200, 315, 330, 400)*

SRS atzīst, ka nav lietderīgi atsevišķi novērtēt pastāvošo un kontroles risku tāpēc, ka tie ir savstarpēji tieši saistīti komponenti, un definē tos kā „**būtisku neatbilstību risku**”.⁴ Vadība vienmēr cenšas samazināt pastāvošo risku, ieviešot kontroles procedūras un uzskaites politiku, lai atklātu un novērstu radušās neatbilstības. Pēc būtības sabiedrības (klienta) iekšējās kontroles sistēmas attīstības pakāpe atspoguļo arī pastāvošo riska līmeni. SRS uzsvērts, ka revidents nav atbildīgs par neatbilstību atklāšanu, kas individuāli vai kopsummā nav būtiski finanšu pārskatu kontekstā.

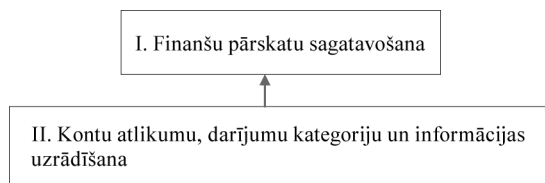
Faktiski revīzija balstās uz būtisku neatbilstību riska novērtēšanu un atklāšanas riska samazināšanu, SRS izpratnē – „**riska pieeja**”.

Būtisku neatbilstību risks pastāv neatkarīgi no veiktās revīzijas, tāpēc to dēvē arī par sabiedrības (klienta) risku, savukārt, atklāšanas risks un līdz ar to revīzijas risks ir tieši atkarīgs no revīzijas procedūrām, tāpēc uzskatāms par revidenta risku.⁵

Būtisku neatbilstību risku novērtē **divos līmeņos**:

⁴ IAS 315, IFAC. *Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements*. New York : IFAC, 2006.

⁵ Подольский, В. И., Савин, А. А., Сотникова, Л. В. *Аудит*. Москва : Юнити, 2007.

2. att. Būtisku neatbilstību riska novērtēšanas līmeņi
Evaluation Levels of Significant non-Compliances Risk

Būtisku neatbilstību risku novērtē divos līmeņos tāpēc, ka ne vienmēr riska novērtējums finanšu pārskatu līmenī un kontu atlikumu, darījumu kategoriju un informācijas uzrādīšanas līmenī būs viens un tas pats.

Pirmajā gadījumā finanšu pārskati tiek aplūkoti kā nedalāms kopums, šajā līmenī revidentam jāizpēta tādi faktori, kas var motivēt klienta vadību sagrozīt finanšu pārskatu datus, tie varētu būt, piemēram, ekonomiskas nozares attīstības aspekti, iekšējās kontroles procedūru pārkāpšana, iespējama krāpšana un likumu neievērošana.

Otrajā gadījumā revidents novērtē būtisku neatbilstību risku kontu atlikumu, darījumu kategoriju un informācijas uzrādīšanas līmenī, lai saplānotu revīzijas procedūru apjomu, raksturu un laiku, vadības apliecinājumu pierādījumu iegūšanai un revidenta atzinuma pamatošanai.

Revīzijas risku novērtējumu veic galvenokārt **divos etapos**⁶:

- revīzijas sākotnējā vai plānošanas posmā;
- revīzijas nobeigumā posmā.

Pastāv arī variants veikt revīzijas riska koriģēšanu revīzijas veikšanas posmā.

SRS atzīst, galvenokārt, divus revīzijas riska noteikšanas metodes:

1. kvalitatīvā metode;
2. kvantitatīvā metode.

Revīzijas riska noteikšanai revīzijas praksē konkrētajos apstākļos var piemērot jebkuru no šīm metodēm, bet tajā pašā laikā šo modeļu izmantošana neizslēdz revidenta profesionāla vērtējuma izmantošanas nepieciešamību.

Kvalitatīvā metode

Kvalitatīvā revīzijas riska noteikšanas metode piemērojama gadījumos, kad revidents izmanto piesardzīgu pieeju revīzijas riskam un necenšas dot tam skaitlisku novērtējumu.

SRS prasa novērtēt būtisku neatbilstību risku kopumā, pēc autores viedokļa, būtisku neatbilstību riska, atklāšanas riska un revīzijas procedūru saistību var shematiski attēlot šādi (sk. 1. tabulu).

⁶ IAS 315, IFAC. *Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements*. New York : IFAC, 2006.

1. tabula

Revīzijas riska pieņemami zēmam līmenim atbilstošais revīzijas procedūru apjoms
Amount of Audit Procedures, Corresponding to Satisfactorily Low Level of Auditing Risk

Būtisku neatbilstību risks	Revīzijas procedūru un pierādījumu apjoms	Atklāšanas risks	Revīzijas izmaksas
Augsts	Liels	Zēms	Samērīgi lielas
Vidējs	Vidējs	Vidējs	Vidējas
Zēms	Mazs	Augsts	Zēmas

1. tabulā ir atspoguļots nepieciešamo revīzijas detalizēto procedūru un iegūto revīzijas pierādījumu apjoms revīzijas riska noturēšanai pieņemami zemākā līmenī. Saskaņā ar SRS neatkarīgi no būtisku neatbilstību novērtējuma revidentam jāveic detalizētas procedūras par būtiskiem kontu atlikumiem un darījumu klasēm. Tas nozīmē, arī gadījumā, ja būtisku neatbilstību risks ir novērtēts kā zēms un atklāšanas risks, savukārt, ir augsts, arī revidentam jāveic detalizētas procedūras – tikai samērā mazākā apjomā.

Šo metodi izmantot revīzijas praksē, pēc autores viedokļa, būtu ieteicams tāpēc, ka šī metode atspoguļo revīzijas riska subjektivitātes raksturu un ir izdevīga izmaksu ziņā.

Kvantitatīvās metodes īstenošanai var izmantot šādus revīzijas riska aprēķināšanas modeļus⁷:

1. multiplikatīvais modelis (reizinot riska komponentus);
2. aditīvais modelis (summējot riska komponentus).

Multiplikatīvais modelis ir risku varbūtības reizinājums. Tas ir šāds:⁸

$$AR = IR \times CR \times DR, \text{ kur [1]}$$

AR (*audit risk*) – revīzijas risks,

IR (*inherent risk*) – pastāvošais risks,

CR (*control risk*) – kontroles risks,

DR (*detection risk*) – atklāšanas risks.

Praktiski neviens no revīzijas riska komponentiem, kā arī pats revīzijas risks, zināmo ierobežojumu dēļ nevar būt vienāds ar „0”.

$$0 < AR \leq 1$$

Pretēji revīzijas riskam piemēro jēdzienu „revīzijas drošums” **AS** (*audit assurance*) kas izpaužas kā:

$$AR = 1 - AS, \text{ kur [2]}$$

AR (*audit risk*) – revīzijas risks,

AS (*audit assurance*) – revīzijas drošums.

⁷ Подольский, В. И., Савин, А. А., Сотникова, Л. В. *Аудит*. Москва : Юнити, 2007.

⁸ Turpat.

Aditīvais modelis ir risku faktoru varbūtības kopsomma. Faktiski katrs no revīzijas riska komponentiem tiek iedalīts apakškomponentos, piemēram, neatbilstošas pienākumu sadales risks, datu zaudēšanas risks, nelegālas pieejas izmantošanas risks datu bāzēm, neefektīvas organizatoriskas struktūras risks u. tml. Tāda modeļa izmantošana praksē ir sarežģīta objektīvas novērtēšanas dēļ, jo revīzijas risku apakškomponentu varētu būt ļoti daudz.

Multiplikatīvo modeli atšķirībā no aditīvā modeļa aktīvi piemēro riska noteikšanai ārzemju revīzijas literatūras avotos un praksē, balstoties uz šī modeļa, ir izstrādātas dažādas datorprogrammas, kas palīdz revidentam aprēķināt revīzijas risku, vismaz revīzijas plānošanas posmā.

Jāpiebilst, ka dažas kvantitatīvās revīzijas riska novērtēšanas metodes paredz katra riska veida atsevišķo novērtēšanu, to skaitā kontroles un pastāvošo risku, bet no SRS prasībām izriet, ka šajā gadījumā pastāv iespēja, ka riski nebūs pareizi novērtēti. Tāpēc autore piedāvā izmantot šādu kvantitatīvo modeli (sk. 2. tab.).

2. tabula

Revīzijas riska pieņemami zēmam līmenim atbilstošais revīzijas procedūru apjoms
Amount of Audit Procedures, Corresponding to Satisfactorily Low Level of Auditing Risk

Būtisku neatbilstību risks		Revīzijas risks (pieņemami zēms)		Atklāšanas risks		Revīzijas procedūru un pierādījumu apjoms	Revīzijas izmaksas
KV	KVN%	KV	KVN%	KV	KVN%	X	X
Augsts	70–100	Viszemākais	5	Zēms	7	Liels	Samērīgi lielas
Vidējs	30–70	Zemāks	5	Vidējs	10	Vidējs	Vidējas
Zēms	10–30	zēms	5	Augsts	25	Mazs	Zēmas

* (KV – kvalitatīva risku noteikšanas metode, KVN% – kvantitatīva riska noteikšanas metode, izteikta procentos)

*(KV – qualitative risk identifying method, KVN% – quantitative risk identifying method, per cents)

2. tabulā sniegtajā piemērā revidents, izmantojot savu profesionālo spriedumu, pieņēma būtisku neatbilstību riska robežas un pieņemami zēma revīzijas riska līmeni 5% apmērā.

Izmantojot multiplikatīvā modeļa revīzijas riska formulu, var izrēķināt atklāšanas risku: $DR = AR / (IR \times CR)$,

No piemēra ir skaidrs, ka, piemēram, izrēķinātais atklāšanas risks 7% apmērā atbilst zēmam kvalitatīva modeļa atklāšanas riska līmenim, 10% – vidējam atklāšanas riskam, 25% – augstam atklāšanas riskam.

Autore uzskata: neatkarīgi no tā, kādu metodi izmanto revīzijas riska noteikšanai, visos gadījumos rezultātam jābūt aptuveni vienādam, tāpēc arī tabulā ir doti dati no kvalitatīvas revīzijas riska noteikšanas metodes. Pēc teorētiskās būtības abas metodes dod vienu un to pašu rezultātu.

Secinājumi

Revīzijas riskam piemīt subjektivitātes pazīmes, jo optimālas riska noteikšanas iespējas līdz šim pasaulē nav demonstrētas, līdz ar to katram revidentam ir savs profesionālais viedoklis šajā jomā un normatīvie akti pieļauj tādu subjektīvo pieeju revīzijas riska noteikšanai. Apkopojot pētījuma gaitā iegūtās zināšanas, var secināt, ka revīzijas praksē būtu ieteicams lietot kvalitatīvās revīzijas riska noteikšanas metodes, jo, lai gan, izmantojot kvantitatīvās metodes, revīzijas risku var matemātiski aprēķināt, tomēr riska komponentu novērtēšanas subjektivitātes dēļ revīzijas risks ir tikai relatīvs lielums, kas balstīts uz revidenta profesionālo spriedumu.

Literatūra

1. IFAC(2006). Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements. New York : IFAC, 976 p.
2. *Starptautiskā grāmatvežu federācija. Starptautisko revīzijas, apliecinājuma pakalpojumu un ētikas oficiālo paziņojumu rokasgrāmata.* Rīga : LZRA, 2004. 873 lpp.
3. Arens, Alvin A., Loebbecke, James K. *Auditing an Integrated Approach.* New Jersey, 1995. 560 p.
4. Подольский, В. И., Савин, А. А., Сотникова, Л. В. *Аудит.* Москва : Юнити, 2007, с. 583.
5. Чертыгин, Е. М. Васильева, Н. Е. *Выборочные методы в аудите.* Москва : Дело, 2003, с. 144.
6. *ASB Meeting April 2005 Materials.* Pieejams: http://www.aicpa.org/download/auditstd/2005_04_Agenda_Material/Materiality_ED.pdf

Summary

The audit risk is subjective, because possibilities of optimal risk identifying still have not been shown in the world, because every auditor has his own professional opinion in this field, and legal acts allow such subjective approach to audit risk identification. After summarizing the knowledge obtained from this research, we can draw the conclusion that qualitative audit risk evaluation methods should be used in auditing. Even if using quantitative methods, audit risks can be calculated mathematically, but still due to subjectivity of risk components, evaluation audit risk remains a relative number only, based upon the professional judgement of an auditor.

Key words: *audit risk, auditing practice, audit risk evaluation methods.*

Ekonomisko un vadības profesiju darba apmaksas tirgus konjunktūra Latvijā

Salary Calculations of Economic and Management Professions Experts in Latvia

Valērijs Skribans

Sociālo tehnoloģiju augstskola
Ekonomikas katedra
Bezdelīgu iela 12, Rīga, Latvija
E-pasts: skriban@gmail.com

Šī raksta mērķis ir izpētīt ekonomisko un vadības profesiju speciālistu algas un algu aprēķināšanas metodes, novērtēt profesiju izdevīgumu salīdzinājumā ar citām nozarēm un profesijām.

Mērķa sasniegšanai ir risināti šādi uzdevumi: vispusīgi definētas ekonomisko un vadības profesiju grupas, noteikta to vieta normatīvajos aktos (Latvijas Republikas (LR) profesiju klasifikatorā), speciālistu sagatavošanas un izglītības sistēmā, darba tirgū; izpētīti ekonomisko un vadības profesiju speciālistu atalgojumu ietekmējošie faktori; noteikts ekonomisko un vadības profesiju speciālistu atalgojuma vidējais līmenis, kā arī svārstību zemākās un augstākās robežas; atsevišķi salīdzināti sieviešu un vīriešu skaits un algas ekonomiskās un vadības profesijās; izpētīti teorētiskās un tirgū lietotās darba samaksas sistēmas un metodes; novērtēts ekonomisko un vadības profesiju izdevīgums salīdzinājumā ar citām nozarēm un profesijām.

Atslēgvārdi: darba apmaksā, motivējošās sistēmas, izdevumi personālam, tirgus konjunktūra.

Ekonomisko un vadības profesiju tirgū parādīties daudz jauno speciālistu, palielinājusies ekonomisko un vadības speciālistu konkurence, paaugstinājušās prasības pret speciālistiem. Šajā rakstā ir pēfītas ekonomisko un vadības profesiju speciālistu algas un algu aprēķināšanas metodes, novērtēts profesiju izdevīgums salīdzinājumā ar citām nozarēm un profesijām.

Pēdējos gados Latvijā ievērojami palielinās ekonomisko un vadības zinātņu fakultāšu absolventu skaits. 2005. gadā Latvijā grādu un kvalifikāciju ieguvuši 1584 ekonomisti, 1541 uzņēmējdarbības un vadības speciālists, 890 vadības speciālisti un vēl 43 dažādu ekonomikas un vadības studiju programmu 2717 speciālisti, kas kopumā ir 26% no 2005. gada absolventu skaita[1]. Tādējādi darba tirgū parādījās daudz jauno speciālistu, palielinājās ekonomisko un vadības speciālistu konkurence, paaugstinājās prasības speciālistiem. No vienas puses, ir zināms, ka konkurences pieaugums darba tirgū samazina darba apmaksu, bet, no otras, – speciālistu atalgojums nesliecas uz samazināšanas pusi, it īpaši kopējās algas pieauguma apstākļos. Šī raksta mērķis ir izpētīt ekonomisko un vadības profesiju speciālistu

algas un algu aprēķināšanas metodes, novērtēt profesiju izdevīgumu salīdzinājumā ar citām nozarēm un profesijām.

Vispirms aplūkosim, kādas ir ekonomiskās un vadības profesijas. LR profesiju klasifikators 2441 atsevišķā grupā [2] iedala ekonomistus 9 profesijām – ekonomists; ekonomists; lauksaimniecības, ekonometrijas, finanšu, ārējās tirdzniecības, darba, cenu, nodokļu ekonomists. Finanšu un tirdzniecības iestāžu speciālistu 3411 atsevišķā grupā iedala finansistus pa 11 profesijām. Pie tam klasifikators min vēl vairāk nekā 150 profesiju (bez vadītājiem), kuru pildīšanai ir nepieciešama speciālā ekonomiskā augstākā izglītība. Klasifikators atspoguļo ekonomisko profesiju bagātību, bet to nav iespējams lietot tirgus situācijas pētīšanai. Aplūkosim, kuri no klasifikatorā minētajiem speciālistiem reāli nonāk darba tirgū.

Latvijā koledžas un augstskolas sagatavo ekonomiskos speciālistus pēc 45 programmām, bet atsevišķas programmas beidzniecīgs speciālistu skaits, piemēram, 2005. gadā programmu “Agrārā un reģionālā ekonomika” apguva tikai viens speciālists. Apvienojot programmas pēc pamatvirzieniem, autors izdalīja trīs lielākās ekonomikas specialitāšu grupas: vadības speciālisti (ietilpst uzņēmējdarbība un vadīšana, vadības zinības un citas programmas), ekonomisti (ekonomika, nozaru ekonomika u. c.), finanšu un uzskaites speciālisti (grāmatvedība un finanses, audits, nodokļi u. c.). Absolventu sadalījums pēc šīm grupām ir šāds: vadības speciālisti – 3636 (55,0%), ekonomisti – 2021 (30,7%), finanšu un uzskaites speciālisti – 592 (9%). Ārpus šīm grupām palika 354 absolventi (5,4%) no programmām, kurus problemātiski pievienot jau minētajām grupām, piemēram, mārketingu un tirdzniecību, starptautiskais bizness u. c. Kopumā šis sadalījums atspoguļo ekonomiskās izglītības pamatvirzienus.

Nākamais pētījuma solis ir saprast tirgus pieprasījumu pēc konkrētajiem speciālistiem. Latvijā ir daudz uzņēmumu, kuri nodarbojas ar personāla pētījumiem, piemēram, SIA Fontes Latvija, CVO Group, KOMIN SIA, CV Market u. c. Tie regulāri publicē savas atskaites, ievieto internetā datu bāzes [3, 4, 5, 6], kas kļūva par šī pētījuma informatīvo bāzi. Šī pētījuma metodoloģija, datu bāzes veidošanas procedūra ir vienkārša: tiek sastādītas aptaujas anketas, kuras mērķis ir noskaidrot speciālista algas līmeni. Vienlaikus piedāvāti papildjautājumi par speciālistu, tā vecumu, dzimumu, izglītību un darba stāžu, ka arī par darba vietu, tās atrašanās vietu, uzņēmuma lielumu un valstisko piederību. Anketu aizpilda pats speciālists, un tā ir anonīma, to var aizpildīt arī internetā [5]. Tas, ka anketas var anonīmi aizpildīt internetā, var samazināt pētījuma kvalitāti, bet pirms raksta sagatavošanas iegūtie dati tika pārbaudīti izlases veidā: indikatīvo uzņēmumu vadītāji vai grāmatveži, saņemot apkopotos pētījuma datus, atbildēja, vai uzņēmuma speciālistu algas atbilst iegūtajiem tirgus datiem vai ne. Tādā veidā no speciālistiem iegūtie dati tiek pārbaudīti no to maksātāju puses. Valsts oficiālā statistika diemžēl neveic tik sīkas atalgojuma uzskaites, un pēc tās nav iespējams pārbaudīt personāla pētīšanas uzņēmumu datus.

Tātad, apkopojot personāla pētīšanas uzņēmumu datus, ekonomisko un vadības profesiju grupējums ir citāds. Pēc datu bāzes apstrādes (datu atlasēs) pētījumā palika informācija par 3467 speciālistu darba vietām, amatiem, algām un citiem darba apstākļiem. Datu atlasī autors veica, lai paaugstinātu pētījuma kvalitāti, tāpēc pētījumā

nebija iekļauti amati, par kuriem informāciju sniedza mazāk nekā 50 speciālisti. Izņēmums bija augstākā līmeņa vadītāji, jo šajā grupā aptaujāto personu skaits, bez šaubām, nevar būt liels, un ekonomisti, kuru skaits aptaujā bija 47.

Vadoties pēc ieņemamajiem amatiem, var ieviest šādu ekonomisko un vadības specialitāšu grupējumu: finanšu speciālisti (37,1%), tirdzniecības speciālisti (26,9%), administratīvie darbinieki (17,0%), mārketinga speciālisti (15,4%), augstākā līmeņa vadītāji (3,4%). No šiem datiem izriet, ka vadības speciālistu sagatavošana izglītības iestādēs darba tirgū nav pieprasīta, līdz vadības līmenim ar laiku nonāk tikai 3,4% no respondentiem. Tāda pati situācija ir ar ekonomistiem, kuri šajā grupējumā ir iekļauti starp finanšu speciālistiem, jo to īpatsvars tirgū ir tikai 1,4%. Vienlaikus ļoti maz sagatavots finanšu, tirdzniecības un mārketinga speciālistu un administratīvo darbinieku.

Izglītība ir ļoti svarīgs jautājums atalgojuma noteikšanā. Reālā situācija ir tāda, ka darba devēji Latvijā bieži vien neņem vērā izglītības atbilstību ieņemamajam amatam, bet ir standarta prasība – augstākā izglītība. Tas attiecas uz visām pētījumā atspoguļotajām profesijām – tagad bez augstākās izglītības ir problemātiski iegūt pat grāmatveža vai sekretāra vietu.

Bez izglītības ir arī citi faktori, kas nosaka atalgojuma lielumu. Svarīgākie no tiem ir uzņēmuma lielums, uzņēmuma valstiskā piederība (starptautiskais raksturs), darbinieka darba stāžs konkrētā amatā, darbinieka dzimums. Šie faktori tiks aplūkoti šajā pētījumā. Uzņēmuma lielums algas ietekmē dažādi. Pētījuma izstrādes gaitā tika izvirzīta hipotēze, ka uzņēmuma lielums ir saistīts ar darba slodzi; mazajos uzņēmumos darba ir mazāk, slodze ir neregulāra, tāpēc atalgojums ir zemāks. Taču šī hipotēze neapstiprinājās. Mazo un lielo uzņēmumu darbinieku atalgojuma starpība tiek izskaidrota ar dažādo darba organizāciju. Pagaidām Latvijā efektīvas algas sistēmas lielākoties izmanto vidējie un lielie uzņēmumi. Mazos uzņēmumos, t. s. viena īpašnieka uzņēmumā, alga bieži ir atkarīga nevis no tirgus situācijas, bet no īpašnieka priekšstata par taisnīgu atalgojumu.

Uzņēmuma valstiskā piederība arī varētu būt saistīta ar efektīvu algas sistēmu lietošanu. Latvijā vismazāk efektīvas algas sistēmas ir valsts iestādēs, pēc tam seko privātie uzņēmumi ar vietējo kapitālu, bet vislielākās algas ir starptautiskajos uzņēmumos. Šajā rakstā izpētīts, kāds ir algu pārsvars Latvijas starptautiskajos uzņēmumos salīdzinājumā ar Latvijas privātajiem uzņēmumiem. No otras puses, strādājot starptautiskā uzņēmumā, ikdienā ir nepieciešamas papildu valodu zināšanas. Atbilstoši paaugstināta darba apmaksā starptautiskos uzņēmumos tiek uzskatīta par taisnīgu piemaksu par valodu zināšanām. Darbinieka darba stāžs konkrētā amatā, nozarē vienmēr tieši ietekmējis algu – jo lielāka pieredze, jo labāka darba kvalitāte un lielāka darba alga.

Atsevišķa vieta algas aprēķināšanai ir darbinieka dzimumam. Sieviešu algas Latvijā vidēji ir par 21,5% zemākas nekā vīriešu algas [7], kas ir pretrunā ar esošo LR likumdošanu un Eiropas ētiskajiem principiem. Salīdzinot vidējās algas, redzams, ka bieži sievietes un vīrieši strādā dažādos darbos, dažādās profesijās, ar to var skaidrot starpību atalgojumā. Ekonomiskās un vadības profesijās tādas starpības nav. Neatkarīgi no dzimuma visi – gan sievietes, gan vīrieši – pilda vienu un tādu pašu darbu. Tāpēc īpaši pasvītrots šī pētījuma daļas objektīvais un metodiskais derīgums,

kas ir ļoti reti sastopams līdzīgos pētījumos. Pētījumā tika izvirzīta hipotēze: jo augstāka ir darbinieku profesionalitāte, jo mazāka ir atalgojuma diskriminācija atkarībā no dzimuma.

Bez augšminētajiem faktoriem darbinieku algas ietekmē arī darba vietas ģeogrāfiskais stāvoklis, uzņēmuma darbības nozare, izglītība. Rīgas un Latvijas pārējo reģionu algas atšķiras par 20–25% [8], bet, ņemot vērā, ka lielākā daļa ekonomisko un vadību profesiju darba vietu koncentrētas Rīgā, arī šis sadalījums plaši netiks apskatīts. Uzņēmuma darbības nozare netika apskatīta, jo par algām nozarē var secināt tikai tad, ja aptaujāto skaits ir vismaz 3–7% no nozarē strādājošiem, bet spriest par visu nozari pēc 10–15 darbinieku algām būtu nepareizi. Darbinieki ar augstāko izglītību pelna vidēji par 24% vairāk nekā darbinieki ar vispārējo izglītību [7], bet, ņemot vērā faktu, ka augstākā izglītība ekonomiskām un vadības profesijām ir obligāta prasība, pētījumā atspoguļotas algas tikai darbiniekiem ar augstāko izglītību.

Apkopotie dati par ekonomiskajām un vadības profesijām un to algām doti 1. tabulā, kur tie sagrupēti, vadoties pēc aptaujāto profesijas speciālistu skaita.

1. tabula

Ekonomisko un vadības profesiju speciālistu algas 2006. gada augustā–septembrī
Salary of Economic and Management Professions Experts in 2006 August–September

Amats	Grāmatvedis		Galv. grāmatvedis		Klientu apkalpošanas menedžeris		Biroja vadītājs		Mārketinga menedžeris	
	Novērojumu skaits	Vidējā alga, Ls	Novērojumu skaits	Vidējā alga, Ls	Novērojumu skaits	Vidējā alga, Ls	Novērojumu skaits	Vidējā alga, Ls	Novērojumu skaits	Vidējā alga, Ls
Darbinieku skaits										
līdz 50	189	301	139	479	118	375	222	349	76	419
50-400	141	344	50	580	66	515	95	376	67	473
Virs 400	64	398	10	506	22	450	26	396	13	530
Vidēji	394	332	199	506	206	428	343	360	156	452
Uzņēmuma valstiskā piederība										
Vietējais	293	311	145	467	132	373	245	333	96	412
Starptautiskais	101	394	54	612	74	526	89	436	60	514
Vidēji	394	332	199	506	206	428	343	360	156	452
Profesijā nostrādātais laiks (gados)										
<1	59	247	2	550	20	293	41	301	17	354
1-2	100	296	12	405	64	384	115	324	55	398
2-3	63	358	16	472	33	439	62	364	31	459
3-5	64	387	38	258	38	470	68	386	35	524
5-10	73	373	74	547	46	487	48	423	17	555
>10	30	344	57	467	5	600	9	528	1	500

1. tabulā redzams, ka pētījumā liela uzmanība tika pievērsta datu atlasē kvalitātei. Pirms vidējās algas vienmēr tiek pētīts novērojumu skaits, t. i., aptaujāto speciālistu skaits. Autora skatījumā novērojumu skaits pētījumā ir pietiekams, lai teiktu, ka pētījums atspoguļo tirgus reālo situāciju. Jāatzīmē, ka novērojumu skaits augstākā līmeņa vadītājiem nav īpaši liels, kas var ietekmēt šīs grupas

atsevišķo segmentu datu kvalitāti. Pieaugot darbinieku darba stāžam, datu kvalitāte samazinājas. Pētījuma dati ir kvalitatīvi darbiniekiem ar darba stāžu līdz 5 gadiem, bet ar stāžu virs 10 gadiem dati dažkārt nav lietderīgi izmantojami. Tas ir saistīts ar būtiskām strukturālām izmaiņām darba tirgū apmēram pirms 10 gadiem.

1. tabulas galvenā vērtība ir praktiskais palīgs uzņēmējiem algas noteikšanā. Algas noteikšanai autors piedāvā izmantot šādu vienkāršotu metodi (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Algās noteikšanas matrica

Salary Definition Matrix

Algās aprēķināšanas bāze	Piemaksas / samazinājumi		
	Uzņēmuma lielums	Uzņēmuma valstiskā piederība	Darba stāžs
Amata vidējais atalgojums	Mazs – 30 Ls Vidējais nemainās Liels + 30 Ls	Vietējais – 30 Ls Starptautiskais + 60 Ls	Vidējais algas līmenis atbilst 2–3 gadīgam darba stāžam. Citos gadījumos novirzes ir +/- 15 Ls par katru darba stāža gadu.

No 2. tabulas izriet, ka, palielinoties uzņēmuma darbinieku skaitam, speciālisti katrā nākamajā grupā saņem par 30 Ls vairāk, starptautisko uzņēmumu darbinieki saņem vidēji par 90 latiem vairāk nekā vietējos uzņēmumos, kā arī darba stāžs konkrētajā amatā, konkrētajā nozarē dod algas paaugstinājumu vidēji par 15 Ls gadā. Tas ir viens no šodienas Latvijas darba tirgus paradoksiem: nopelnīt var vairāk un ātrāk, nevis paaugstinot sava darba kvalitāti (kura aug kopā ar darba stāžu), bet pārējot darbā uz lielu starptautisko uzņēmumu.

Iepriekš tika runāts tikai par algas vidējo līmeni. Bet ir zināms, ka ikviena alga ir ļoti individuāla. Algas svārstās, ņemot vērā uzņēmuma parametrus un darbinieka individuālās īpašības. Šajā pētījumā arī ir norādītas algu svārstību robežas (sk. 3. tabulu).

3. tabulā ekonomiskās un vadības specialitātes sagrupētas un ranžētas atbilstoši amata popularitātei. No 3. tabulas izriet, ka parasti algas svārstās par +/-23% no vidējā līmeņa. Visvairāk algas svārstās finanšu speciālistiem – par +/-31%, bet vismazāk kasieriem, kas izskaidrojams ar amatu darba pienākumu neidentiskumu (pirmajā gadījumā) un standartizāciju (otrajā gadījumā) visos uzņēmumos. Novirzes no algas vidējā līmeņa nosaka arī uzņēmuma darbības nozare. Piemēram, ekonomisti ir nepieciešami visu nozaru uzņēmumos, tāpēc tiem svārstības no algas vidējā līmeņa ir lielākas nekā aizdevumu un kredītu speciālistiem, kuri lielākoties strādā vienā finanšu sektorā.

Atsevišķa vieta algas pētījumos ir darbinieka dzimumam. Šis pētījuma sadaļas uzdevums ir nevis diskriminēt kādus speciālistus, bet raksturot tirgus situāciju. 4. tabulā ir salīdzinātas ekonomisko un vadības profesiju speciālistu algas pēc to dzimuma.

3. tabula

**Ekonomisko un vadības profesiju speciālistu algu svārstības robežas
2006. gada augustā–septembrī**
*Economic and Management Professions Experts Salary Variability Limits
in 2006 August–September*

	Novērojumu skaits	Zemākā robeža, Ls	Vidējā alga, Ls	Augstākā robeža, Ls
Grāmatvedis	394	260	332	404
Galvenais grāmatvedis	199	383	506	630
Finanšu analītiķis	137	405	503	601
Finanšu speciālists	118	376	543	710
Kasieris	116	246	291	336
Aizdevumu / Kredītu speciālists	110	307	388	470
Kredītu menedžeris	85	337	448	560
Finanšu asistents	79	243	308	374
Galvenais ekonomists	47	425	568	712
Klientu apkalpošanas darbinieks	272	186	236	287
Tirdzniecības pārstāvis	260	301	406	511
Klientu apkalpošanas menedžeris	206	322	428	535
Klientu konsultants	115	199	258	318
Tirdzniecības konsultants	80	240	335	431
Biroja vadītājs	343	281	360	439
Sekretārs	247	200	243	286
Mārketiņa menedžeris	156	345	452	559
Mārketiņa asistents	112	244	314	384
Sabiedrisko attiecību speciālists	75	308	423	539
Klientu menedžeris	66	295	370	446
Reklāmas menedžeris	63	269	347	426
Vadītājs, produkti un tirdzniecības markas	63	490	623	757
Tirdzniecības viceprezidents	85	712	935	1159
Tirdzniecības un mārketiņa direktors	32	545	713	882
Mārketiņa viceprezidents	7	636	810	984

4. tabula

Ekonomisko un vadības profesiju speciālistu skaita un algas salīdzināšana, ņemot vērā to dzimumu, 2006. gada augustā–septembrī

Economic and Management Professions Experts amount and Salary Comparison Take into Account Sex in 2006 August–September

Amats	Speciālistu skaits		Vidējais atalgojums		
	Vīrieši	Sievietes	Vīriešiem, Ls	Sievietēm, Ls	Starpība, %
Grāmatvedis	56	374	317	344	8,5
Galvenais grāmatvedis	19	184	611	526	-13,9
Finanšu analītiķis	76	70	513	515	0,4
Finanšu speciālists	46	66	669	428	-36,0
Kasieris	24	100	306	295	-3,6
Aizdevumu / Kredītu speciālists	42	84	387	398	2,8
Kredītu menedžeris	33	62	487	443	-9,0
Finanšu asistents	23	67	316	326	3,2
Galvenais ekonomists	14	30	683	561	-17,9
Klientu apkalpošanas darbinieks	91	189	285	226	-20,7
Tirdzniecības pārstāvis	187	94	450	359	-20,2
Klientu apkalpošanas menedžeris	116	93	465	391	-15,9
Klientu konsultants	54	68	299	241	-19,4
Tirdzniecības konsultants	45	39	402	284	-29,4
Biroja vadītājs	63	325	441	360	-18,4
Sekretārs	11	251	255	253	-0,8
Mārketinga menedžeris	59	127	465	469	0,9
Mārketinga asistents	35	84	306	314	2,6
Sabiedrisko attiecību speciālists	19	50	449	461	2,7
Klientu menedžeris	38	30	340	431	26,8
Reklāmas menedžeris	22	31	368	322	-12,5
Vadītājs, produkti un tirdzniecības markas	35	34	707	568	-19,7
Tirdzniecības viceprezidents	86	26	940	783	-16,7
Tirdzniecības un mārketinga direktors	21	24	846	580	-31,4
Mārketinga viceprezidents	7	3	739	510	-31,0

Ekonomisko un vadības profesiju speciālistu tirgū sieviešu algas vidēji ir par 10,7% zemākas nekā vīriešu algas (visās profesijās – par 21,5% [7]); no tā varētu secināt, ka, jo augstāka ir darbinieku profesionalitāte, jo mazāka ir atalgojuma diskriminācija atkarībā no dzimuma. Bet tas neattiecas uz vadītājiem. Speciālistu vidū sievietes un vīrieši varētu saņemt līdzīgas algas, bet vadītāji-vīrieši vienmēr saņem būtiski vairāk.

4. tabulā redzams, ka dažādām profesijām speciālistu – vīriešu skaits ir lielāks, citām – lielāks sieviešu skaits, dažādām – vienāds. Šis grupējums arī saistīts ar dalījumu tā saucamajās “sieviešu” un “vīriešu” profesijās un nozarēs. Ir redzams, ka administratīvā darbā (biroja vadībā) vīriešu īpatsvars ir tikai 11% no visiem strādājošiem. Tādējādi ne visur ir lietderīgi salīdzināt sieviešu un vīriešu algas

ekonomiskajās un vadības profesijās. Pētījumā gaitā no salīdzināšanas bija izņemtas tā dēvētās “viena dzimuma profesijas”, un palika tikai tās, kur speciālistu skaits aptuveni vienāds. Tālāk speciālistu algas tiek salīdzinātas nozares ietvaros (lai izvairītos no situācijas, kad vīriešu–būvniecības ekonomistu algas salīdzinātas ar sievietu–pārtikas rūpniecības ekonomistu algu). Pēc izlases rezultātu salīdzināšanas un apkopošanas jāsecina, ka sievietu algas vidēji par 10,1% ir zemākas nekā vīriešu algas, kas būtiski neatšķiras no sākumā iegūtā rezultāta (statistiskās kļūdas ietvaros) un apstiprina to.

Viens no svarīgākajiem pētījuma jautājumiem: par kādu pienākumu pildīšanu speciālisti saņem atalgojumu. No uzņēmuma viedokļa tas nozīmē, ka uzņēmums ir gatavs maksāt tirgus algas, pretī prasot adekvātu darba apjomu. Tālāk aplūkotās darba algas aprēķināšanas metodes.

Visvienkāršākā metode ir izmaksāt fiksēto mēneša algu. Šo metodi var lietot administratīviem darbiniekiem (sekretārēm), zemākā un vidējā rango finanšu darbiniekiem (grāmatvežiem, asistentiem), kuru darbs nemainās līdz ar uzņēmuma apgrozījumu, nesvārstās laika ziņā utt. [9, 84–85]

Nākamais atalgojuma veids ir fiksētas algas izmaksa plus bonuss par padarīto darbu. Šis atalgojuma veids tiek izmantots tikai galvenajiem grāmatvežiem, izmaksājot bonusu (prēmiju) par gada bilances sastādīšanu.

Biežāk ir izplatīta fiksētas algas izmaksa plus bonuss, sasniedzot uzņēmumam noteikto rādītāju. Piemēram, ja debitoru parāds uzņēmumam samazinās līdz prasītajam līmenim, parādu piedzīšanas speciālists saņem prēmiju. Šīs metodes trūkums ir tāds, ka tā motivē tikai sasniegt prasīto līmeni, bet darbinieks nav ieinteresēts to pārsniegt. Tajā pašā laikā, ja darbinieks dažu mēnešu laikā nenasniegs prasīto līmeni, viņš nebūs ieinteresēts tālāk sasniegt šo līmeni, darbs nebūs apmaksāts atbilstoši cerētajam, darbinieks var aiziet uz citu uzņēmumu. Šī metode Latvijā ir ļoti plaši izplatīta dažādās nozarēs un dažādos amatos, bet, autora skatījumā, to labāk neizmanto augšminēto trūkumu dēļ.

Tirdzniecībā un mārketingā ekonomiskām un vadības profesijām ļoti izplatīta ir akorda darba alga, kad darbinieks saņem algu vai tās daļu tieši proporcionāli padarītajam darbam, visbiežāk no apgrozījuma. No menedžmenta viedokļa šis algas veids vairāk stimulē sasniegt labākus rezultātus, bet var izraisīt darbiniekos psiholoģisko diskomfortu, kad nav pārliecības par rītdienu. Jau tika teikts, ka akorda alga visbiežāk tiek aprēķināta no apgrozījuma, tas ir taisnīgi tirdzniecības darbiniekiem, menedžeriem u. c., no kuru darba ir atkarīgs uzņēmuma ieņēmumu apjoms. Bet ekonomisko un vadības profesiju vidū ir arī tie darbinieki, kuriem lietderīgi aprēķināt akorda algu ne tikai no apgrozījuma, bet arī no peļņas. Pirmkārt, tie ir jebkura līmeņa vadītāji un, otrkārt, speciālisti, kuri tiešā veidā var ietekmēt peļņu (piemēram, ekonomisti). Lai motivētu vadošos darbiniekus, ieteikts līdz 10% no peļņas novirzīt vadošo darbinieku prēmiju fondā. Diemžēl Latvijā šī iespēja netiek izmantota visos uzņēmumos, un tas būtiski samazina to darbības efektivitāti.

Akorda algas sistēmai ir vēl viena priekšrocība – tā automātiski ņem vērā dažādus ekonomiskos procesus, piemēram, inflāciju un kopējo ekonomisko pieaugumu. Tas ir ļoti aktuāli Latvijā šodienas apstākļos. Citu ekonomisko un vadības profesiju pārstāvjiem, kuri nesaņem akorda algas, ir nepieciešams vismaz reizi gadā

pārskatīt fiksētās algas līmeni. 2004.–2005. gadā algas pieaugums ekonomisko un vadības profesiju sektorā bija tuvs kopējam ekonomiskajam pieaugumam (IKP pieaugumam) – 8–10% gadā, bet 2006. gadā algu pieaugums sasniedza vidēji 23%, kas jāņem vērā algas apjoma noteikšanā.

Neatkarīgi no algas aprēķināšanas metodes, tai jābūt saprotamai, citādi no tās nebūs nekādas jēgas.

Nākamais svarīgais jautājums ir novērtēt, cik ekonomisko un vadības profesiju algas ir konkurētspējīgas salīdzinājumā ar citu profesiju atalgojumu. 5. tabulā ekonomisko un vadības profesiju algas salīdzinātas ar citām. Atspoguļotas visplašāk izplatītās ekonomiskās un vadības profesijas, tās ir salīdzinātas ar tehniskajām profesijām ātri augošā būvniecības nozarē un moderno informācijas tehnoloģiju nozarē, kā arī ar valodu speciālistiem. Jāatzīmē, darbinieku skaits ar ekonomisko un vadības izglītību tirgū ir lielāks nekā inženiertehniskajiem u. c. darbiniekiem, tāpēc pārējo profesiju pētījuma kvalitāte ir pakāpi zemāka.

5. tabula

**Ekonomisko, vadības un pārējo profesiju speciālistu algu salīdzināšana
2006. gada augustā–septembrī**
*Economic, Management and Other Professions Experts Salary Comparison
in 2006 August–September*

	Novērojumu skaits	Zemākā robeža, Ls	Vidējā alga, Ls	Augstākā robeža, Ls
Grāmatvedis	394	260	332	404
Tirdzniecības pārstāvis	260	301	406	511
Elektroinženieris	110	306	385	465
Inženieris celtnieks	74	347	441	536
Programmētājs / Analītiķis	244	396	518	641
Informācijas sistēmu operators / Analītiķis	81	304	392	481
Tīklu speciālists	80	334	452	570
Tulkotājs/tulks	82	239	309	380

5. tabulā atspoguļotās inženiertehnisko speciālistu algas ir mazākas nekā ekonomisko un vadības profesiju speciālistiem. Reālā situācija ir pretēja, bet inženiertehniskie speciālisti, it īpaši būvniecībā, daļu algas saņem aploksnē, tāpēc šī statistika nav pareiza. Bet ekonomistiem šajā gadījumā ir būtiska priekšrocība, jo tie ir sociāli vairāk nodrošināti. IT speciālisti pārsvarā nopelna vairāk nekā ekonomisko un vadības profesiju speciālisti. Pie tam IT speciālistiem darba tirgū ir mazāka konkurence, tāpēc IT nozare ir neapšaubāmi pievilcīga no karjeras veidošanas viedokļa. To nevar viennozīmīgi teikt par tulka/ tulkotāja karjeru. Atkarībā no darba specifikas tulku speciālisti varētu saņemt vairāk vai mazāk nekā ekonomisti.

Šis pētījums ir aktuāls plašām sociālām grupām. Izmantojot iegūtos rezultātus, skolēniem var parādīt, ka augstākā izglītība nodrošina augstāku atalgojumu un līdz ar to – labāku dzīves līmeni. Studentiem, speciālistiem ir parādītas tirgus prasības, kā arī minēti efektīvas karjeras ceļi. Uzņēmumu vadītājiem un īpašniekiem tiek dotas rekomendācijas par algas noteikšanas algoritmiem.

Literatūra

Pārskats par Latvijas augstāko izglītību 2005. gadā (skaitļi, fakti, tendences). R. : Izglītības un zinātnes ministrijas Augstākās izglītības un zinātnes departaments, 2006. 273 lpp.

LR profesiju klasifikators.

Pieejams: <http://www.cvmarket.lv>

Pieejams: <http://www.e-darbs.lv>

Pieejams: <http://www.cv.lv>

Pieejams: <https://cv.fontes.lv>

Algu ietekmē izglītība, vecums, dzimums. *Dienas Bizness*, 2006. g. 29. sept.

Rietumu algas mums maksās tikai pēc daudziem gadiem. *Dienas Bizness*, 2006. g. 29. sept.

Аширов, Д. А. *Управление персоналом*. М. : Московский государственный университет экономики, статистики и информатики (МЭСИ), 2002. 136 с.

Summary

In the market of economic and management trades, the number of young specialists is constantly increasing, the competition between specialists is intensifying, requirements for specialists are growing. In this paper the level of wages in the market of economic trades in Latvia has been researched, practically used methods of definition of wages has been investigated, perspectives of economic specialities in comparison with other trades has been estimated.

In this paper the term of economic and management trades is comprehensively formulated from the point of view of the Latvian legislation, from the point of view of preparation of experts and educational system, and from the point of view of a labour market. Factors influencing the growth of wages are certain. The average level of wages, and the categories with respect to borders of fluctuation of wages is certain. Distinction between work and wages of men and women in economic and administrative trades in this paper has been investigated separately.

Key words: *management labour market, wages, motivates systems, personal cost.*

Uzņēmuma maksātnespēja un iespējamie risinājumi tās novēršanai *Insolvency of Enterprise and Possible Solutions*

Ruta Šneidere

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Grāmatvedības institūts
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: ruta.sneidere@lu.lv

Raksta mērķis – pievērst sabiedrības uzmanību tādai aktuālai problēmai kā uzņēmuma maksātnespēja un tās prognozēšanas metožu lietošanas iespējas. Rakstā pētīta uzņēmuma maksātnespējas būtība, analizējot dažādu autoru interpretācijas, un novērtēta maksātnespējas ietekme uz valsts ekonomisko attīstību. Raksturoti dažādu autoru pētījumi par uzņēmuma maksātnespējas pazīmēm, cēloņiem un ietekmējošiem faktoriem. Raksta pēdējā daļā apkopoti autores veiktā bankrota prognozēšanas modeļu testēšanas rezultāti un, pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, sniegtas rekomendācijas maksātnespējas problēmu risināšanai.

Atslēgvārdi: maksātnespēja, bankrots, maksātnespējas pazīmes, cēloņi, prognozēšanas modeļi.

Ievads

Līdz ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā būtiski mainās uzņēmējdarbības vide un ar to saistītie faktori. Viens no sekmīgas uzņēmējdarbības nosacījumiem ir uzņēmumu maksātnespēja un finanšu resursu pieejamība. Maksātnespējas un bankrota prognozēšanas problēmas pētījuši un prognozēšanas modeļus izstrādājuši daudzi pazīstami zinātnieki: *A. E. Altman*, *L. A. Bernstein*, *J. J. Wild* (ASV), *R. Taffler*, *H. Tichow* (Apvienotā Karaliste), *D. A. Botheras*, *J. G. Fulmer*, *G. L. V. Springate* (Kanāda), *M. Golder* un *J. Konan* (Francija), *J. Mackevičius* (Lietuva). Minētie zinātnieki lielākoties bankrota prognozēšanas metodes un modeļus izstrādājuši pēc finanšu pārskata informācijas, kas sagatavota pēc savas valsts nacionāliem grāmatvedību reglamentējošiem normatīviem aktiem un uzskaites standartiem, līdz ar to kritiski jāvērtē šo prognozēšanas metožu tieša izmantošana Latvijas uzņēmumu finanšu pārskatu analīzē.

Raksta **mērķis** – izpētīt un analizēt finanšu analīzes metodes un modeļus uzņēmuma maksātnespējas prognozēšanai un, pamatojoties uz pētījumu rezultātiem, sniegt rekomendācijas maksātnespējas problēmu risināšanai.

Mērķa sasniegšanai risinājamie **uzdevumi** – raksturot uzņēmuma maksātnespējas būtību un novērtēt tās ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību, izpētīt dažādu autoru viedokļus par uzņēmuma maksātnespējas raksturīgākiem cēloņiem un ietekmējošiem

faktoriem, apkopot autores veiktā bankrota prognozēšanas modeļu testēšanas rezultātus un, pamatojoties uz secinājumiem, sniegt rekomendācijas maksātnespējas problēmu risināšanai.

Pētījuma **metodoloģiskais pamats** ir ārvalstu un Latvijas zinātnieku darbi, normatīvie akti par uzņēmumu maksātnespējas atzīšanu un procedūrām, zinātnisko konferenču un semināru materiāli, kā arī autores praktiskā pētījuma rezultāti.

1. Uzņēmuma maksātnespēja un tās ietekme uz valsts ekonomisko attīstību.

Raksturojot finansiālo situāciju uzņēmumā, zinātnisko darbu autori lieto vairākus terminus dažādās interpretācijās par uzņēmuma maksātnespēju. Dž. Vestons (*Weston J. F.*) un Van Horne (*Van Horne*) jēdzienus maksātnespēja un bankrots saista ar finansiālām grūtībām un atkarībā no tās cēloņiem ir izveidojuši šādu klasifikāciju [13, 961]:

- ekonomiskā maksātnespēja (*economic failure*);
- uzņēmējdarbības maksātnespēja (*business failure*);
- tehniskā maksātnespēja (*technically insolvency*);
- maksātnespēja pirms bankrota (*insolvency in bankruptcy*);
- bankrota izsludināšana (*legal bankruptcy*).

Plašāku skaidrojumu un būtības izklāstu par uzņēmumu maksātnespēju sniedz E. Altmans (*E. Altman*), kurš, novērtējot finansiālo situāciju, lieto terminus *financial distress* (finansiālās briesmas) un *insolvency* (maksātnespēja). E. Altmans interpretācijā finansiālās briesmas ir situācija, kad naudas plūsma ir nepietiekama, lai segtu īstermiņa saistības. Īstermiņa saistību sastāvā ir parādi piegādātājiem un darbiniekiem, faktiskie vai potenciālie zaudējumi tiesu prāvās un nokavēti aizdevumi vai procentu maksājumi saskaņā ar aizdevuma līgumu. Tehniskā saistību neizpilde ir brīdinājums, ka bankrota draudi ir nenovēršami. Reizēm terminus „maksātnespēja” un „finansiālās briesmas” lieto identiski. Maksātnespēju interpretē kā piederīgu kapitālam vai naudas plūsmai, un abi tiek bieži jaukti. Vebstera Jaunajā pasaules enciklopēdijā (*Webster's New World Dictionary*) maksātnespēja, pirmkārt, definēta kā nespēja apmaksāt visus parādus un, tikai otrkārt, – kā nespēja apmaksāt parādus termiņā [4, 246–247]. Maksātnespēja, interpretējot saistībā ar kapitālu, tiek definēta kā uzņēmums ar negatīvu pašu kapitālu – aktīvu kopsumma ir mazāka par saistību kopsummu. Ir gan arī pozitīvi piemēri, ka uzņēmums ar negatīvu pašu kapitālu vienojas ar kreditoriem un pēc gada apmaksā visas savas saistības pilnā apmērā un sekmīgi turpina savu saimniecisko darbību [4, 270]. Ja maksātnespēja tiek definēta saistībā ar naudas plūsmu – tas nozīmē uzņēmuma nespēju apmaksāt īstermiņa saistības. Šajā gadījumā kreditoriem ir tiesības pieprasīt uzņēmuma pārveidošanu, jo aizdevuma līgums no aizņēmēja puses netiek pildīts. Mazāki zaudējumi kreditoriem ir situācijā, kad uzņēmumam ir negatīvs pašu kapitāls, bet naudas plūsma pārsniedz īstermiņa saistības. Tas nozīmē, ka kredītsaistības tiks pildītas noteiktajā termiņā. Šajā situācijā akcionāriem jācenšas nodrošināt saistību atmaksu, pretējā gadījumā kreditoriem ir tiesības uz kapitāla daļu. Maz ticams, ka uzņēmuma vērtība dramatiski samazināsies un akcionāri no tā gūs labumu [4, 248].

Ekonomiskajā literatūrā angļu valodā ir sastopami divi it kā līdzīgi termini – *failure* un *distress*. Tādēļ ir svarīgi noskaidrot, kas tieši ir domāts ar šiem terminiem. Tulkojums latviešu valodā:

- *failure* – krahs, pilnīga neveiksme, bankrots, sabrukums [6, 247]. Tas būtībā nozīmē uzņēmuma maksātnespēju, kam var būt dažādi cēloņi – katastrofas, nesaimnieciskums u. c. [6, 63];
- *distress* – bēdas, ciešanas, briesmas, posts, mantas aprakstīšana [11, 186].

Profesors R. Moriss (*R. Morris*), analizējot dažādu autoru zinātniskos darbus, nonāca pie slēdziena, ka minētie termini tiek lietoti šādās situācijās:

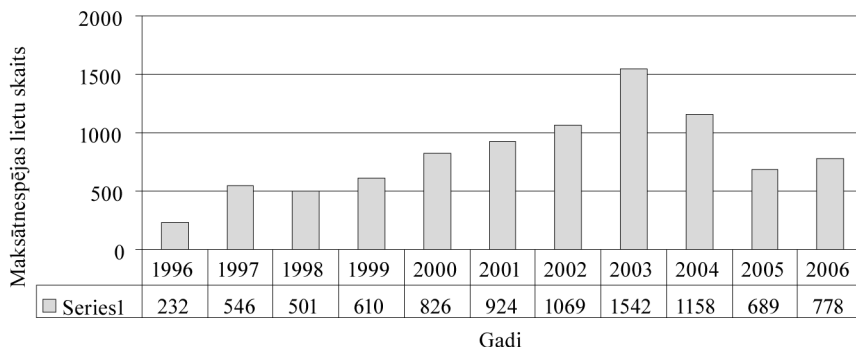
- iegūtās peļņas samazinājums salīdzinājumā ar prognozējamo;
- uzņēmuma likvidēšana;
- akciju sabiedrības neveiksme ietver terminu „bankrots”, kurš reāli saprotams kā debitora likvidācija vai tiesas izpildītāja iecelšana [9, 24–26].

Aplūkojot jēdzienus uzņēmumu *maksātnespēja* un *bankrots* no juridiskā viedokļa, jāanalizē normatīvie akti, kas regulē uzņēmumu maksātnespējas un bankrota procedūras katrā valstī. Maksātnespējas procesus Rietumu valstīs pārsvarā regulē Bankrota likums. Ja uzņēmums nonācis finansiālajās grūtībās, nespēj nokārtot parādu saistības, tad saskaņā ar šo valstu likumdošanu tiek iesniegts bankrota pieteikums un uzņēmuma likvidācijā tiek piemērotas maksātnespējas procedūras. Šajā kontekstā Rietumu valstu zinātnieku P. Ficpatrika (*P. Fitzpatrick*), J. Horigana (*J. Horigan*), C. Mervina (*C. Merwin*), V. Bīvera (*V. Beaver*), E. Altmana (*E. Altman*) u. c. darbos uzņēmumu finansiālo grūtību un to problēmu pētījumi ir saistīti ar iespējamā bankrota prognozēšanu.

Latvijā maksātnespējas procesus un bankrota procedūru regulē 1996. gada 12. septembrī pieņemtais LR likums „Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju”. Termins *bankrots* šajā likumā tiek definēts kā maksātnespējas stāvokļa risinājums, kas izpaužas kā parādnieka likvidācija un kreditoru prasījumu apmierināšana no līdzekļiem, kuri iegūti likvidācijas procesā, atsavinot parādnieka mantu. Savukārt, termins *maksātnespēja* šā likuma definīcijā ir ar tiesas spriedumu konstatēts parādnieka stāvoklis, kurā tas nespēj nokārtot savas parādu saistības [1].

Izvērtējot maksātnespējas būtību no ekonomiskā un juridiskā viedokļa, var konstatēt, ka uzņēmuma finansiālo grūtību un neveiksmju raksturošanā tiek lietoti termini – uzņēmuma maksātnespēja vai bankrots. Ekonomiskās un zinātniskās literatūras pētījumi liecina, ka zinātnieki bankrota jēdzienu pielīdzina maksātnespējas jēdzienam, arī dažādu zinātnieku izstrādātie bankrota prognozēšanas modeļi pēc būtības prognozē uzņēmuma maksātnespējas varbūtību. Rezultātā autore nonākusi pie secinājuma, ka jēdzienus „maksātnespēja” un „bankrots” pētījumos par uzņēmuma finansiālām problēmām var lietot kā identiskus, jo tie apzīmē situāciju, kurā uzņēmums nespēj segt savas finanšu saistības un turpināt saimniecisko darbību.

Lai novērtētu uzņēmuma maksātnespējas ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību, lietderīgi analizēt dažādus statistiskos rādītājus.

**1. att. Maksātnespējas lietu skaits Latvijā laika periodā
no 1995. līdz 2006. gadam [18]**

The Number of Insolvency Cases in Latvia for the Time Period of 1995–2006

Statistiskā informācija (1. att.) liecina, ka Latvijā kopš 1995. gada palielinās maksātnespējīgo uzņēmumu skaits – no 86 maksātnespējīgiem uzņēmumiem 1995. gadā līdz 1 542 maksātnespējas pieteikumiem 2003. gadā. Tikai no 2004. gada ir vērojams samazinājums, un kā būtisku samazinājumu var atzīmēt 2005. un 2006. gadu, kad maksātnespēja pieteikta 689 un 778 uzņēmumiem. Ar maksātnespējas administrēšanu saistītie speciālisti maksātnespējīgo uzņēmumu skaita straujo sarukumu skaidro ar šādu apstākļu izmaiņām:

- uzņēmēji gadu gaitā iemācījušies plānot savu darbību un izdevumus. Tas liecina, ka zināmā mērā Latvijas uzņēmējdarbības vide attīstījusies, kā arī apliecina Latvijas vispārējās labklājības palielināšanos [10, 4];
- kreditoriem nav iespējas piedalīties maksātnespējīgā uzņēmuma administratora izvēlē [8, 4];
- vairāku normatīvo aktu prasību izpildi [5, 4].

Jāatzīmē, ka minēto speciālistu viedokļi ir ļoti vispārīgi, jo nav veikti pētījumi par maksātnespējīgo uzņēmumu skaita palielināšanās vai samazināšanās cēloņiem un to ietekmi uz ekonomisko attīstību. Pētot uzņēmējdarbību regulējošo normatīvo aktu prasības, autore nonāca pie slēdziena, ka galvenais cēlonis maksātnespējas lietu skaita samazinājumam ir Komerclikuma spēkā stāšanās kārtības likuma prasība: visiem uzņēmumiem jāveic pārreģistrācija līdz 2004. gada 31. decembrim. Tie uzņēmumi, kuri nonākuši finansiālās grūtībās, pārreģistrāciju nav veikuši un atbilstoši normatīvā akta prasībām tika likvidēti, izslēdzot maksātnespējas procesu. Par to liecina arī SIA *Lursoft* dati, ka LR Uzņēmumu reģistrs 2005. gadā pieņēmis lēmumu par 7663 uzņēmumu, – 3,8% no Uzņēmuma reģistrā pieteiktiem uzņēmumiem, – darbības izbeigšanu saskaņā ar Komerclikuma spēkā stāšanās kārtības likuma 19. panta pirmo un otro daļu [17].

Statistiskā informācija rāda (1. tab.), ka Latvijā vairumā gadījumu (89,4%) maksātnespējīgie uzņēmumi saimniecisko darbību pārtrauc un tiek likvidēti. Saskaņā ar normatīviem aktiem bankrots ir maksātnespējas stāvokļa risinājums, kas izpaužas kā parādnieka likvidācija un kreditoru prasījumu apmierināšana no līdzekļiem, kuri

iegūti likvidācijas procesā, atsavinot parādnieka mantu likumā noteiktajā kārtībā [1]. Ļoti maz ir uzņēmumu, kas pēc maksātnespējas pieteikšanas spēj finansiālo situāciju uzlabot un turpināt saimniecisko darbību. Finansiālo situāciju izdevies uzlabot tikai 13 uzņēmumiem sanācijas veidā, un 21 uzņēmumam bijis iespējams nokārtot visas savas saistības, kurām iestājies izpildes termiņš, un tā aktīvi pārsniedz atlikušo parādu summu.

1. tabula

Uzņēmumu maksātnespējas procesa iznākums Latvijā no 1991. līdz 2006. gadam [18]
The Outcome of Bankruptcy Proceedings of Latvian Enterprises between 1991 and 2006

Procedūras	Skaitis	Struktūra,%
Bankrota procedūras pabeigšana un maksātnespējas procesa izbeigšana	6615	89,4
Noraidīts maksātnespējas pieteikums	476	6,5
Izbeigta tiesā maksātnespējas lieta	129	1,7
Uzsākta un pabeigta bankrota procedūra	83	1,1
Parādnieks nokārtojies visas savas saistības	47	0,6
Līdz izsludinātā termiņa beigām nav pieteicies neviens kreditors	14	0,2
Parādnieks nokārtojies visas savas saistības, kurām iestājies izpildes termiņš, un tā aktīvi pārsniedz atlikušo parādu summu	21	0,3
Pabeigts sanācijas process	13	0,2
Kopā	7398	100

Uzņēmumu bankrota dēļ tiek zaudētas darba vietas. Valsts pienākums ir sociāli un ekonomiski aizsargāt iedzīvotājus, tiem nokļūstot bezdarbnieka statusā. Šim mērķim ir paredzēti līdzekļi no valsts speciālā budžeta. Kā liecina Latvijas Labklājības ministrijas statistiskā informācija, bezdarbniekiem izmaksāto pabalstu apmērs mērāms miljonos latu.

2. tabula

Bezdarbnieka pabalsta kvantitatīvie rādītāji no 2000. līdz 2005. gadam [3]
Quantitative Analysis of Unemployment Support Payments between 2000 and 2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Izdevumi, milj. Ls	21,5	18,4	21,1	23,7	27,1	28,9
Bezdarbnieka pabalsta saņēmēju skaits (tūkst. vid. mēnesī)	39,8	37,9	41,5	38,9	39,7	37,9

Izdevumiem bezdarbnieku sociālai nodrošināšanai kopš 2001.gada ir tendence palielināties – no 18,4 milj. Ls līdz 28,9 milj. Ls 2005. gadā (2. tab.). Vērtējot valsts īstenoto politiku iedzīvotāju labklājības nodrošināšanā, šādu rādītāju pieauguma tendence vērtējama visnotaļ pozitīvi. Tomēr jāatzīst, ka šo līdzekļu izlietojums dotu lielāku ieguldījumu valsts labklājības palielināšanā, ja tiktu novirzīti valsts ekonomiskās attīstības nodrošināšanai.

Valsts ekonomiskā attīstība lielā mērā ir atkarīga no nodokļiem, kas veido budžeta pamatienējumus. Uzņēmumiem kļūstot maksātnespējīgiem un bankrotējot, ievērojamas summas zaudē valsts budžets nodokļu ieņēmumu veidā. Par to liecina

VID statistiskā informācija: 2004. gadā VID dzēsis nodokļu parādu 135,55 miljonu latu apmērā 1100 uzņēmumiem, kuri atzīti par bankrotējušiem.

3. tabula

**Latvijas maksātnespējīgo uzņēmumu nodokļu parādi valsts budžetam
no 2003. līdz 2005. gadam [19]**

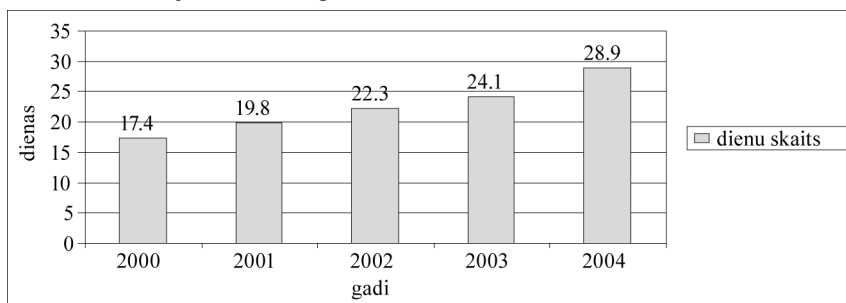
Tax Debt of Insolvent Latvian Enterprises between 2003 and 2005

Nodokļu parāda klasifikācija	2003. g.		2004. g.		2005. g.	
	Parāds, tūkst. Ls	Īpatsvars pret kopējo nodokļu parādu summu, %	Parāds, tūkst. Ls	Īpatsvars pret kopējo nodokļu parādu summu, %	Parāds, tūkst. Ls	Īpatsvars pret kopējo nodokļu parādu summu, %
Uzņēmumi, kuriem ierosināta maksātnespējas lieta	12 915,81	3,04	9 879,67	2,49	11 920,26	3,21
Uzņēmumi, kuri atzīti par maksātnespējīgiem	273 255,51	64,34	239 997,68	60,40	203 021,08	54,75

Maksātnespējīgo uzņēmumu nodokļu parādi veido ievērojamu daļu no visiem nodokļu parādiem (3. tab.), un to summas ir būtiskas, tādējādi valsts budžets nesaņem paredzētos nodokļu ieņēmumus un valstij samazinās līdzekļi valsts ekonomiskās attīstības nodrošināšanai.

Uzņēmuma finansiālo situāciju ietekmē arī tāds rādītājs kā faktiskie maksājumu termiņi pēc preču piegādes vai pakalpojumu sniegšanas un maksājumu kavējumu termiņi.

Šajā jomā regulārus pētījumus veic parādu iekasēšanas un kredītinformācijas aģentūras kā Latvijā, tā arī Eiropā.

2. att. Vidējie maksājumu termiņi Latvijā 2000.–2004. gadā dienās pēc preču piegādes vai darbu izpildes [16]

The Average Number of Days that a Payment is Delayed after Receipt of Goods or Services in Latvia between 2000 and 2004

Vidējiem maksājumu termiņiem Latvijas uzņēmumu savstarpējos darījumos ir tendence gadu no gada pagarināties, un 2004. gadā tie ir sasnieguši augstāko

līmeni kopš 2000. gada – 28,9 dienas pēc preču piegādes vai darbu izpildes, liecina *Creditreform Latvija* veiktais pētījums (2. att.). Savukārt, maksājumu kavējumu termiņi pēc noteiktā maksāšanas termiņa vidēji ir 17–19 dienas, un 1% no darījumu summas vidēji netiek apmaksāts vispār, veidojot bezcerīgos parādniekus uzņēmumu finanšu pārskatos [16].

Apkopojot pētījuma rezultātus par uzņēmumu maksātspējas ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību, autore nonāca pie slēdziena, ka uzņēmumu maksātspēja ir nopietna problēma. Pārtraucot uzņēmuma saimniecisko darbību, piemērojot bankrota procedūras, negatīvi tiek ietekmēta valsts sociāli ekonomiskā attīstība. Investori un kreditori zaudē ieguldītos līdzekļus, nodokļu parādi samazina budžeta ieņēmumus un pabalstu izmaksas bezdarbnieku sociālo vajadzību nodrošināšanai – tie ir līdzekļi, kurus valsts zaudē ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanai.

2. Uzņēmuma maksātspējas cēloņi un ietekmējošie faktori

Uzņēmuma maksātspēja ir saistīta ar uzņēmuma finansiālām grūtībām, un, savlaikus neapzinot tās cēloņus un ietekmējošos faktoros, uzņēmums var bankrotēt. Viens no finanšu analīzes virzieniem maksātspējas problēmu analīzē ir kvalitatīvo rādītāju pētījumi. Pēc dažādu zinātnieku publikācijās sniegtām interpretācijām, šos pētījumus nosacīti var iedalīt divos virzienos:

- maksātspējas pazīmju un cēloņu analīze;
- maksātspēju ietekmējošie iekšējie un ārējie faktori.

Maksātspējas cēloņi var būt dažādi – ekonomisko faktoru nelabvēlīga ietekme, finansiālās grūtības, profesionalitātes trūkums, nevērība, stihiskas nelaimes, krāpšana un citi. Savlaicīga šo cēloņu apzināšana dod iespēju veikt operatīvus pasākumus situācijas uzlabošanai [12, 652].

R. Moriss (*R. Morris*), veicot pētījumus par uzņēmuma maksātspējas pazīmēm un cēloņiem, secināja, ka ir vairāki kvalitatīvie un kvantitatīvie rādītāji, kas sniedz priekšstatu par uzņēmumu pirms detalizētas finanšu rādītāju analīzes veikšanas. Kā galvenie raksturojošie rādītāji, kuriem vēlams pievērst uzmanību, tiek minēti:

- uzņēmuma vecums;
- diversifikācijas pakāpe;
- izmaiņas biznesa virzienos;
- uzņēmuma nosaukuma maiņa;
- pieauguma tempi aktīviem;
- ilgtermiņa finanšu ieguldījumi;
- meitas uzņēmumu likvidācija un darbinieku skaita samazināšanās;
- dividenžu politika;
- cik gadus nav deklarētas dividendes;
- cik gadus uzņēmums darbojas ar zaudējumiem;
- cik gadus nav pieaudzis neto apgrozījums.

Parasti maziem uzņēmumiem raksturīgākās problēmas ir pieauguma tempu samazināšanās, zema diversifikācijas pakāpe, ilgtermiņa finanšu ieguldījumu

samazināšanās un neveiksmīga saimnieciskā darbība pēdējo divu gadu laikā. Visi šie faktori nelabvēlīgi ietekmē uzņēmuma finansiālo stāvokli. Savukārt, izmaiņas darbības virzienos, uzņēmuma nosaukuma maiņa ne vienmēr vērtējama negatīvi. Mainot darbības virzienu, attīstot uzņēmējdarbību citā nozarē, šie pasākumi liecina par uzņēmuma īpašnieku un vadības elastību savlaikus reaģēt un novērst iespējamās maksātnespējas problēmas [9, 227–228].

Līdzīgu pētījumu veicis S. Slatters, kurš, analizējot uzņēmumu gada pārskatus, nonācis pie secinājuma, ka raksturīgākās pazīmes un cēloņi, kas norāda, ka uzņēmumam ir finansiālas grūtības, ir šādi:

- ienesīguma samazināšanās;
- realizācijas samazināšanās pie nemainīgām cenām;
- aizņēmumu palielināšanās;
- likviditātes samazināšanās;
- samazinātas dividendžu izmaksas;
- tirgus daļas samazinājums;
- grāmatvedības uzskaites un aktīvu novērtēšanas metožu maiņa;
- revidentu maiņa;
- novēlota gada pārskata publicēšana;
- bieža struktūrvienību vadītāju nomaiņa [9, 188–189].

No ārējā finanšu pārskatu lietotāju viedokļa S. Slattera apkopotās pazīmes ir viegli izmantojamas, tādēļ tās ieteicams lietot uzņēmuma vispārējās situācijas novērtēšanai.

No Latvijas zinātnieku veiktajiem pētījumiem par uzņēmuma maksātnespējas cēloņiem jāatzīmē A. Klauša pētījums par pārvaldību uzņēmumu maksātnespējas procesā. A. Klauša pētījuma rezultāti parāda, ka Latvijas uzņēmumu maksātnespējas galvenie cēloņi ir šādi:

- uzņēmuma vadītāja nepietiekama kompetence;
- nestabils un/vai nepietiekams noieta tirgus;
- spēcīgu, ārvalstu kapitālu balstītu konkurentu ienākšana tirgū;
- nodokļu un nodevu politika;
- lielle nodokļu uzrēķini pat par labticīgiem pārkāpumiem;
- konkurentu un komercdarbības partneru negodīgums [7, 158].

Analizējot un izvērtējot vairāku autoru zinātniskos pētījumus par maksātnespējas cēloņiem un pazīmēm, autore secina, ka nozīmīgākās cēloņu grupas, kas ietekmē finansiālo situāciju uzņēmumā, var minēt:

- nepilnības un trūkumi uzņēmuma pārvaldē;
- ekonomisko faktoru nelabvēlīgā ietekme;
- problēmas kredītu pieejamībai un investīcijām;
- parādu uzkrāšanās un saistību neizpilde.

3. Metodes maksātspējas prognozēšanai

Viens no sekmīgas uzņēmējdarbības nosacījumiem ir uzņēmumu maksātspēja un finanšu resursu pieejamība. Lēmumu pieņemšana par kapitāla izvietojumu pamatojas arī uz finanšu analīzes metodēm, kuras izmanto daudzu profesiju speciālisti – grāmatveži, ekonomisti, auditori un revidenti, finanšu vadītāji (menedžeri) un analītiķi – būtībā to speciālistu loks, kas sagatavo finanšu pārskatus un pieņem vadības lēmumus uzņēmumā, bankās, kā arī pārbauda finanšu pārskatu informācijas ticamību, biznesa plānu realitāti un konsultē potenciālos investorus. Pirms līdzekļu ieguldīšanas potenciālajiem partneriem un investoriem jānovērtē gan uzņēmuma pašreizējais finansiālais stāvoklis, gan arī tā saimnieciskās darbības attīstības tendences.

Uzņēmuma finansiālais stāvoklis – ekonomiska kategorija, kas raksturo saimnieciskā subjekta kapitāla apgrozības procesu un spēju attīstīties, nepiesaistot finansējumu no ārienes. Uzņēmumā līdz ar saimniecisko darbību kapitāls atrodas nepārtrauktā kustībā, mainoties gan līdzekļu un to avotu struktūrai, gan arī līdzekļu apjomam un to nepieciešamībai, un līdz ar to mainās finansiālais stāvoklis, kā rezultātā uzlabojas vai pasliktinās uzņēmuma maksātspēja. Finansiālais stāvoklis uzņēmumā var būt stabils vai nestabils. Par finansiāli stabilu uzņēmumu uzskata tādu uzņēmumu, kurš spēj savlaikus dzēst parādu saistības un nomaksāt rēķinus, finansēt uzņēmuma darbību no pamatdarbībā gūtiem līdzekļiem un izvairīties no finansiālās krīzes situācijām [14, 606]. Attīstoties un paplašinoties uzņēmējdarbībai, attīstījās viens no ekonomiskās analīzes virzieniem – finanšu koeficientu analīze, kuras uzdevums bija novērtēt uzņēmuma finansiālo stāvokli un prognozēt maksātspēju. Analizējot un salīdzinot dažādu zinātnieku viedokļus, autore nonāca pie slēdziena, ka finanšu koeficientu klāsts, kas ieteicami maksātspējas prognozēšanai, ir ļoti plašs. Tomēr dažādo finanšu koeficientu aprēķināšana un to izmaiņu pētīšana, izmantojot datu salīdzinošo analīzi, nedod precīzu maksātspējas novērtējumu un bankrota varbūtības pakāpi. Attīstoties ekonomikā, finanšu analīzes metodes tika pilnveidotas, un zinātnieki pievērsās bankrota prognozēšanas modeļu izstrādei, kur pamatā izmantoti dažādi finanšu koeficienti dažādās kombinācijās. Latvijas ekonomiskajā un mācību literatūrā, kas iznākusi pēc valsts neatkarības atjaunošanas, ir maz publikāciju par finanšu analīzi un tās metodēm. Vēl mazāka uzmanība pievērsta tādām specifiskām, bet ļoti svarīgām finanšu analīzes metodēm kā uzņēmumu maksātspējas un bankrota prognozēšana, un ļoti maz ir zinātnisku pētījumu par šo metožu un modeļu piemērotību Latvijas uzņēmumu finanšu pārskatu analīzē.

Autore pētījusi tādas bankrota prognozēšanas modeļus, kas izstrādāti, izmantojot lineāru funkciju – salikto diskriminanta analīzes metodi, ar kuras palīdzību tiek aprēķināts prognozēšanas indekss bankrota varbūtības pakāpes noteikšanai.

No samērā plašā bankrota prognozēšanas modeļu klāsta, kas raksturoti zinātniskajā literatūrā, autore empīriskiem pētījumiem izmanto tos modeļus, kas izstrādāti dažādās ekonomiskās situācijās, dažādos laika periodos un kuros izmantotas atšķirīgas modeļi iekļauto finanšu koeficientu kombinācijas (4. tab.). Tādējādi praktiskajā pētījumā iekļauti Altmana Z' , Altmana Z'' , Springeita G, Fulmera H, Tišova Z, Taflera/Tišova Z, Zmijevska Z, Irkutskas R, Savickas Z, Šorina/Voronovas Z_{2L} bankrota prognozēšanas modeļi.

4. tabula

Dažādu autoru bankrota prognozēšanas modeļu kopsavilkums
Financial Coefficients in Various Authors' Insolvency Prediction Models

Finanšu koeficienti Modeļu autori un izstrādes gads	E. Altmans Z` (1968)	E. Altmans Z`` (1968)	H. Tišovs (1976)	Taffers/Tišovs (1977)	G. Springeits (1978)	J. Fulmers (1984)	M. Zmijevskis (1984)	V. Šorins / I. Voronova (1997)	G. Savicka (2001)	Irkutskas R (2003)
Darba kapitāls/aktīvu kopsumma	X	X			X			X		
Nesadalītā peļņa / aktīvu kopsumma	X	X				X		X		
Peļņa pirms % maksājumiem un nodokļiem/ aktīvu kopsumma	X	X			X					
Pašu kapitāls /saistības	X	X						X		
Neto apgrozījums / aktīvu kopsumma	X			X	X	X		X	X	X
Īstermiņa saistības/ aktīvu kopsumma				X		X				
Starpseguma likviditāte			X							
Visas saistības / aktīvu kopsumma						X	X			
Peļņa pirms % un nodokļiem/ saistības			X							
Peļņa pirms nodokļiem/ neto apgrozījums			X							
Apgrozāmie līdzekļi/ saistības – nodokļi			X							
Naudas līdzekļi + īstermiņa vērtspapīri/ apgrozāmie līdzekļi			X							
Peļņa pirms nodokļiem/ īstermiņa saistības					X					
Neto peļņa/ aktīvi							X		X	
Apgrozāmie līdzekļi/ īstermiņa saistības							X			
Darba kapitāls/ apgrozāmie līdzekļi									X	
Apgrozāmie līdzekļi / aktīvi									X	X
Pašu kapitāls/ aktīvi									X	
Peļņa pirms % maksājumiem un nodokļiem/ īstermiņa saistības				X						
Apgrozāmie līdzekļi/ aktīvu kopsumma				X						
Peļņa pirms nodokļiem / pašu kapitāls						X				
Naudas plūsma/ saistības						X				
Pamatlīdzekļi/ aktīvi						X				
Darba kapitāls/ saistības						X				
Peļņa pirms % maksājumiem un nodokļiem/% maksājumi						X				
Peļņa pirms nodokļiem/ aktīvi								X		
Neto peļņa/ pašu kapitāls										X
Neto peļņa/ (pārdotās produkcijas ražošanas izmaksas + pārdošanas izmaksas + administrācijas izmaksas)										X

Kopumā praktiskajā pētījumā, testējot minētos bankrota prognozēšanas modeļus, izmantoti būvniecības, tirdzniecības, apstrādes rūpniecības un pakalpojumu nozares

163 dažādu uzņēmumu 513 finanšu pārskati, kas analizēti no 2000. līdz 2004. gadam. Atlasot analīzei izmantojamos uzņēmuma finanšu pārskatus, tika ņemti vērā šādi principi:

- Finanšu pārskatu pieejamība. Maksātnespējas aģentūras datu bāzē tika atlasīti tie uzņēmumi, kuriem maksātnespēja reģistrēta no 2001. līdz 2004. gadam (1. grupas uzņēmumi). No katras nozares tika atlasīti 50 uzņēmumi alfabēta kārtībā un iesniegts pieprasījums 1. grupas uzņēmumu finanšu pārskatu saņemšanai no LR Uzņēmumu reģistra. Ne visi no pieprasījumā minētiem uzņēmumiem bija iesnieguši LR Uzņēmumu reģistrā savus finanšu pārskatus, tādēļ praktiskajam pētījumam izmantoti to uzņēmumu pārskati, kas pieejami Uzņēmumu reģistrā. Maksātspējīgo (2. grupas uzņēmumi) uzņēmumu finanšu pārskati tika saņemti no studentu mācību prakses vietām.
- Finanšu pārskatu realitāte. Pētījumā izmantotajiem datiem jābūt atbilstošiem realitātei. Tāpēc, veicot uzņēmumu atlasī, netika ņemti vērā nekādi kritēriji, kas varētu ierobežot pētījumā iekļaujamos finanšu pārskatus pēc aktīvu, neto apgrozījuma vai peļņas rādītājiem. Datu iegūšana no studentu mācību prakses vietām apliecina, ka šie uzņēmumi nav pakļauti maksātnespējas procesam un turpina uzņēmējdarbību.

Pētījumā iekļauto uzņēmumu un finanšu pārskatu skaits sadalījumā par nozarēm uzskatāmi parādīts 5. tabulā.

5. tabula

Pētījumā iekļauto uzņēmumu un finanšu pārskatu sadalījums

The Overview of Entities and Number of Financial Statements Included in the Study

Nozare	1. gr. uzņēm. skaits /pārskatu skaits	2. gr. uzņēm. skaits /pārskatu skaits
Būvniecība	18/53	18/62
Pakalpojumi	15/46	16/53
Apstrādes rūpniecība	20/59	26/89
Tirdzniecība	25/74	25/77

Modeļu testēšanai aprēķināti prognozēšanas indeksi pēc uzņēmumu finanšu pārskatiem, un, lai korekti novērtētu katra konkrētā modeļa precizitātes pakāpi, to vērtības salīdzinātas ar zinātnieku izstrādāto modeļu vērtēšanas kritērijiem. Autores veiktie teorētiskie pētījumi liecina, ka, raksturojot dažādu autoru izstrādātos bankrota prognozēšanas modeļus un to testēšanas rezultātus, precizitātes pakāpe virs 80% tiek uzskatīta kā laba un šādu modeļi ieteicams izmantot uzņēmuma maksātnespējas prognozēšanai.

Modeļu vidējie testa rezultāti pēc maksātspējīgo uzņēmumu finanšu pārskatiem parāda, ka augsta precizitātes pakāpe virs 80% ir tikai diviem analizētajiem modeļiem – Altmana Z` (91,4%) un Fulmera H (85,9%).

Turpmākajā pētījuma gaitā bankrota prognozēšanas modeļi testēti, izmantojot tādu uzņēmumu finanšu pārskatus, kuriem nav reģistrēta maksātnespēja un kuri turpina sekmīgu uzņēmējdarbību (2. grupas uzņēmumi).

6. tabula

Modeļu vidējie testa rezultāti 1. grupas uzņēmumos
The Average Outcome of Insolvency Prediction Models as Applied to Group 1 Entities

Nr. p. k.	Modelis	Analizēto pārskatu skaits	Uzrāda maksātnespējas varbūtību	
			Skaits	%
1.	Altmans Z`	232	169	72,8
2.	Altmans Z``	232	212	91,4
3.	Springeits	232	142	61,2
4.	Fulmers H	149	128	85,9
5.	Tišovs Z	222	70	31,5
6.	Taflers/Tišovs Z	232	53	22,8
7.	Zmijevska Z	232	178	76,7
8.	Irkutska R	232	19	8,2
9.	Savicka Z	231	58	25,0
10.	Šorins/Voronova Z ₂₁	232	174	75,0

Apkopojot veiktos pētījuma rezultātus, autore secināja, ka ne visi pētījumā testētie modeļi uzrāda augstu ticamības pakāpi.

7. tabula

Modeļu testa rezultātu kopsavilkums 1. un 2. grupas uzņēmumos
Summary of the Outcomes of Insolvency Prediction Models as Applied to Group 1 and Group 2 Entities

Nr. p. k.	Modeļa nosaukums	Vidējā modeļa precizitāte nozarē, %							
		Būvniecība		Ražošana		Pakalpojumi		Tirdzniecība	
		1. gr.	2. gr.	1. gr.	2. gr.	1. gr.	2. gr.	1. gr.	2. gr.
1.	Altmans Z`		87,8	91,6	94,4	82,6	95,0		98,2
2.	Altmans Z``	94,3	92,7	91,6	90,3	84,7	90,0	93,2	89,3
3.	Fulmera H	83,3	83,9	84,5	77,9	96,1	85,0	83,3	90,2
4.	Zmijevska Z	81,1					95,0	85,2	92,9
5.	Šorina/Voronovas Z ₂₁		92,7		83,4	82,6	92,5	82,5	94,6

Kopsavilkumā (7. tab.) apkopoti to modeļu testa rezultāti, kuri, pārbaudot modeļa reaģēšanas spējas pēc 1. un 2. grupas uzņēmumu finanšu pārskatiem, uzrādīja ticamības pakāpi virs 80%. Modeļu vērtēšanai svarīgākais kritērijs ir testa rezultāts pēc 1. grupas uzņēmumu finanšu pārskatiem, jo lēmuma pieņemšanā būtiskāk ir apstiprināt prognozi, ka uzņēmumam pastāv iespēja bankrotēt. Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka ir tikai daži modeļi, kas uzrāda precizitāti virs 80% visās analizētajās nozarēs, un ir modeļi, kuru testa rezultāti parāda, ka modelis izmantojams tikai kādai atsevišķai nozarei. Kopumā novērtējot veiktā pētījuma rezultātus, var secināt, ka uzņēmumu maksātnespējas prognozēšanā vislabākos testa rezultātus visās pētījumā iekļautajās nozarēs parāda Altmans Z`` un Fulmera H modeļi. Lai uzņēmuma maksātnespējas prognoze būtu ar augstāku ticamības pakāpi, autore iesaka

aprēķināt bankrota prognozēšanas indeksus pēc visiem konkrētajā nozarē atzītiem prognozēšanas aprēķina modeļiem.

Analītiķa vai vienkārša finanšu pārskatu lietotāja interesēs ir gūt priekšstatu par potenciālā vai esošā darījuma partnera finansiālo stāvokli un attīstības perspektīvām nākotnē. Sintezējot subjektīvo vērtējumu pēc maksātspējas pazīmju apzināšanas ar aprēķinātā bankrota prognozēšanas indeksa rezultātu, iespējams iegūt pamatotu informāciju par pētāmo uzņēmumu. Iegūtā informācija ir derīga uzņēmuma īpašniekiem un vadībai, lai apzinātu pieļautās kļūdas un trūkumus uzņēmuma darbībā; savlaikus tās novēršot, iespējams izvairīties no maksātspējas un bankrota. Ārējiem finanšu pārskata lietotājiem uzņēmuma maksātspējas prognozēšanas sistēmas lietošana ļaus iegūt informāciju, kas izmantojama lēmuma pieņemšanai uzsākt vai izbeigt sadarbību ar attiecīgo uzņēmumu.

Secinājumi

Apkopojot pētījuma rezultātus, var izdarīt vairākus secinājumus un rekomendācijas:

- uzņēmuma maksātspēja ir nopietna problēma. Pārtraucot uzņēmuma saimniecisko darbību, piemērojot bankrota procedūras, negatīvi tiek ietekmēta valsts sociāli ekonomiskā attīstība. Investori un kreditori zaudē ieguldītos līdzekļus, nodokļu parādi samazina budžeta ieņēmumus un pabalstu izmaksas bezdarbnieku sociālo vajadzību nodrošināšanai – tie ir līdzekļi, kurus valsts zaudē ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanai;
- maksātspējas problēmu risināšanai var lietot kvalitatīvās rādītāju sistēmas. Lai izvairītos no maksātspējas un bankrota, autore rekomendē uzņēmumiem veikt regulāri pēc gada pārskata sastādīšanas maksātspējas pazīmju testēšanu;
- autore veiktais pētījums par maksātspējas un bankrota prognozēšanas modeļu izstrādi ļauj secināt, ka pastāv liela modeļu daudzveidība. Modeļi atšķiras ar izmantotiem finanšu rādītājiem un modelī iekļauto finanšu koeficientu skaitu;
- bankrota prognozēšanas modeļu testa rezultāti rāda, ka Latvijas uzņēmumu finanšu pārskatu analizē rekomendējami Altmana Z'' un Fulmera H prognozēšanas modeļi.

Literatūra

- LR likums „Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātspēju”. *Latvijas Vēstnesis*. 1996. g. 2. okt., Nr. 165 (650) (ar grozījumiem, kas izdarīti līdz 30.12.2006.).
- LR likums „Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātspēju”, 1. pants. Pieejams: www.mna.gov.lv (2006. g. 3. apr.),
- LR Labklājības ministrijas Sociālais ziņojums par 2004.–2005. gadu. Pieejams: www.lm.gov.lv/soc_zin0405.PDF

- Altman, E. I. *Bankruptcy & Distressed Restructurings. Beard Books.* Washington DC, 1999. 417 p.
- Brūvelis, A. Mazāk maksātspējīgo. *Dienas Bizness*, Nr. 5 (2764), 2006, 4. lpp.
- Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca.* Aut. kol. R. Grēviņas vadībā. Rīga : Zvaigzne, 2000. 702 lpp.
- Klauss, A., Klauss, K. Pārvaldība maksātspējas procesā. *LU Raksti. Vadības zinātne*, 674. sēj., 2004, 156.–166. lpp.
- Lūsis, A. Mazāk maksātspējīgo. *Dienas Bizness*, Nr. 5 (2764), 2006, 4. lpp.
- Morris, R. Early Warning Indicators of Corporate Failure. *Ashgate.* England, 1997. 425 p.
- Ramiņa, I. Mazāk maksātspējīgo. *Dienas Bizness*, Nr. 5 (2764), 2006, 4. lpp.
- Treilona, M., Mozere, R. *English Dictionary for Speakers of Latvian.* Rīga : Zvaigzne, 1996. 822 lpp.
- Van Horne, J. C. *Financial Management and Policy.* NY : Prentice Hall, 1983. 808 p.
- Weston, J. F., Brigham, E. F. *Managerial Finance.* Illinois : The Dryden Press, 1992. 961 p.
- Савицкая, Г. В. *Анализ хозяйственной деятельности предприятия.* Минск : ООО Новое знание, 1999. 688 с.
- Pieejams: www.creditreform.com/EU/01/2005 (2006. g. 30. janv.)
- Pieejams: www.creditreform.lv/anal.pēt.2005 (2006. g. 15. janv.)
- Pieejams: www.lursoft/statistika (2006. g. 5. janv.)
- Pieejams: www.lursoft/statistika (2007. g. 3. janv.)
- Pieejams: www.vid.gov.lv/user (2006. g. 20. janv.)

Summary

The purpose of this paper is to draw attention to the acute problem of entity-level insolvency and the models developed to predict it. The definitions, signs, causes and factors influencing insolvency, as proposed by various authors, are summarized. The effect of insolvency on the country's economic growth is assessed. Finally, the article introduces the author's work in testing various models for predicting the enterprise insolvency and, based on the conclusions of this work, offers recommendations for possible solutions.

Key words: *insolvency, bankruptcy, causis of insolvency, factor, prediction model.*

Inflācijas ietekme uz tautsaimniecību un valdības politika inflācijas korekcijai

The Inflation Impact on the National Economy and Government Policy for the Inflation Correction

Ieva Šnīdere

Ekonomikas ministrija

Brīvības iela 55, Rīga, LV-1519

E-pasts: Ieva.Snidere@em.gov.lv

Inflācija ir nopietna problēma, kas ietekmē tautsaimniecību, kā arī iedzīvotāju dzīves līmeni. Inflācijas lielums ir daudzu ekonomisko lēmumu pamatā, līdz ar to valsts seko inflācijas procesiem.

Darba mērķis ir analizēt inflācijas ietekmi uz izaugsmi un ārējā tirgus izmaiņām, kā arī dziļāk analizēt valsts politiku inflācijas samazināšanai, aplūkojot monetārās, fiskālās un struktūrpolitikas pasākumus inflācijas ierobežošanai un to ietekmi uz Latvijas tautsaimniecības attīstību turpmākajos gados.

Autore secina, ka ir nepieciešami inflāciju ierobežojošie pasākumi, tomēr, lai mazinātu šo pasākumu negatīvo ietekmi uz izaugsmi, jāliek lielāks uzsvars uz struktūrpolitikas pasākumiem, kas stiprinātu Latvijas tautsaimniecības konkurētspēju.

Atslēgvārdi: izaugsme, inflācija, valdības politika, inflācijas ierobežošana.

Cenas ir viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē ekonomikas stabilitāti, tāpēc arī inflācija pamatoti tiek uzskatīta par svarīgu iekšējā ekonomiskā līdzsvara rādītāju un nozīmīgu tautsaimniecības risku. Ekonomiku kā vienotu veselumu inflācija ietekmē vairākos virzienos:

- 1) no resursu izvietojumu un ekonomiskās efektivitātes aspekta, jo inflācijas dēļ nav iespējams optimāli saskaņot cenu pieaugumu dažādās nozarēs, īstenot daudzas svarīgas saimnieciskas operācijas: inflācija „uzstājas” kā naudas glabāšanas nodoklis;
- 2) no ienākumu un bagātību pārdales aspekta starp dažādām iedzīvotāju grupām, jo tās radītās sekas nav atkarīgas no sabiedrības attīstības mērķiem un pamatvērtībām;
- 3) no inflācijas izmaksu jeb iespējamo zaudējumu aspekta, kas ir atšķirīgi prognozējamas (sagaidāmas) un neprognozējamas (negaidītas) inflācijas apstākļos [1]. Pilnīgi **sagaidāmas inflācijas** ietekme uz tautsaimniecību ir relatīvi maza. Tādā gadījumā ir nepieciešams uzmanīgāk organizēt naudas plūsmu un uzkrājumus, lai maksimāli samazinātu zaudējumu no naudas vērtības samazināšanās. No šādas sistēmas uzņēmējs var ciest vienīgi tikai neelasīgu

kontraktu dēļ. Pilnīgi sagaidāma inflācija rada tiešus zaudējumus (*menu cost*) – nepieciešamību mainīt cenu sarakstu. Papildus šāda inflācija var būt par iemeslu resursu neefektīvai izvietojšanai – to relatīvās cenas varētu neatbilst optimālam līmenim, jo cenu izmaiņas dažādos sektoros ir atšķirīgas.

Sagaidāmas inflācijas gadījumā ienākumu indeksēšana mazina inflācijas negatīvās sekas, taču nav iespējams novērst visus tās radītos zaudējumus, jo samazinās iedzīvotāju reālie aktīvi, paaugstinās procenta likme, tādēļ palielinās naudas turēšanas alternatīvās izmaksas [1]. Indeksācija padara „vieglāku dzīvi kopā ar inflāciju”, bet arī mazina vēlēšanos to samazināt, īpaši ja indeksācija tiek novēlota. Šāda indeksācija palielina reālās algas pat tad, kad inflācija samazinās, tādējādi palielina ražotāju izmaksas un samazina efektivitāti. Inflācijas indeksācija ar aizkavēšanos rada vēl lielākas problēmas fiksēta valūtas kursa gadījumā, ko izmanto inflācijas samazināšanai, jo tādējādi pasliktinās reālais valūtas kurss un tautsaimniecības starptautiskā konkurētspēja.

Tautsaimniecībai visvairāk kaitē **negaidīta inflācija**. Negaidīta inflācija bez indeksācijas vislielākos zaudējumus rada naudas aizdevējiem, nodokļu maksātājiem un skaidras naudas glabātājiem [2]. Piedevām neskaidrība par nākotnes inflāciju ir jo lielāka, ja inflācija pieaug. Tādēļ negaidīta inflācija palielina ekonomisko lēmumu nenoteiktību. Rezultātā – ilgtermiņa investīciju samazināšanās un riska prēmijas palielināšanās, līdz ar to tā samazina ekonomisko izaugsmi ilgākā laikposmā. Bez tā negaidīta inflācija neparedzēti pārdala reālos ienākumus no kreditoriem uz debitoriem. Un, visbeidzot, augsta negaidīta inflācija apgrūtina tirgus ekonomikas funkcionēšanu un efektīvu resursu izlietošanu, jo šādā situācijā ir grūti interpretēt relatīvo cenu izmaiņas. Vispārīgi runājot, augsta inflācija mazina naudas spēju pildīt norēķinu, vērtības uzglabāšanas un apmaiņas līdzekļa funkcijas. Taču inflācijas apstākļos daži cilvēki gūst vairāk ienākumu, nekā cieš zaudējumus, piemēram, cilvēki, kas aizņēmušies naudu par procenta likmi, mazāku par inflāciju, vai iekļājuši nekustamo īpašumu;

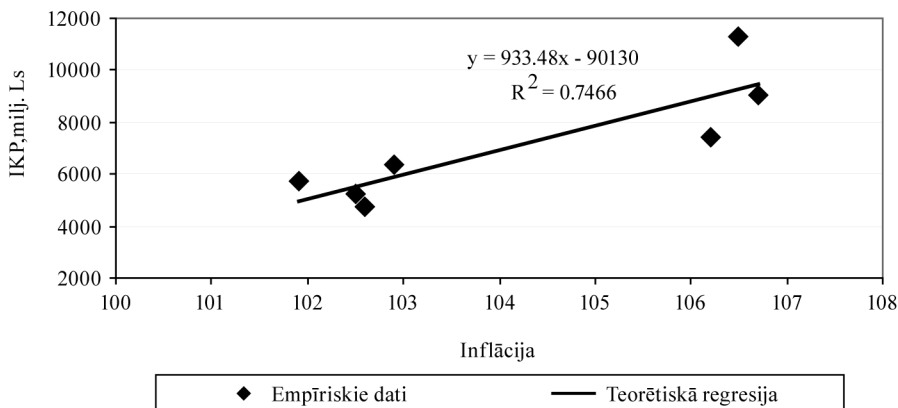
- 4) no riska un nenoteiktības aspekta, ko izraisa pati inflācija, jo tieši nenoteiktība padara grūtāku inflācijas tempu paredzēšanu;
- 5) no ražošanas reālā apjoma un nodarbinātības izmaiņu aspekta. Taču jāatzīmē, ka par inflācijas ietekmi un tās izpausmes veidu uz IKP ekonomiskajā literatūrā nav vienota viedokļa, jo inflācija tiek saistīta gan ar ražošanas reālā apjoma pieaugumu, gan ar samazināšanos.

Inflācijas ietekmes analīze uz izaugsmi un ārējā tirgus izmaiņām

Lai izpētītu inflācijas (x_t) ietekmi uz izaugsmi (ražošanas līmeni–iekšzemes kopproduktu un tā pieaugumu) laika periodā no 2000. gada līdz 2006. gadam, tiek izmantotas matemātiskās statistikas metodes (lineārās regresijas un korelācijas analīze) [2]. Aprēķinātie regresijas vienādojuma parametri ir: $b = 933,48$; $a = -90130$. Tātad regresijas vienādojums ir

$$\hat{Y}_t = 933,48x_t - 90130$$

Regresijas koeficients (b) atspoguļo faktora robežtieksmi jeb robežefektivitāti un izsaka rezultatīvās pazīmes papildu pieaugumu, kurš saistīts ar faktoriālās pazīmes pieaugumu par vienu vienību. Tā kā $b=933,48$, tas nozīmē, ka, inflācijai pieaugot par 1% attiecībā pret iepriekšējo gadu, IKP apjoms faktiskajās cenās vidēji palielināsies par 933,48 miljoniem latu. Jāatzīmē, ka inflācija nav vienīgais faktors, kas ietekmē IKP izmaiņas, tāpēc tas nenozīmē, ka, piemēram, inflācijas pieaugums par 20% radīs proporcionālu IKP pieaugumu.

Avots: Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati [10]

1. att. Inflācijas un IKP teorētiskā regresija Latvijā no 2000. gada līdz 2006. gadam
Inflation and GDP Abstract Regression in Latvia in 2000–2006

Aprēķinātais determinācijas koeficients $R^2 = 0,7466$ norāda, ka starp inflāciju un IKP eksistē ciešas sakarības.

Korelācijas koeficients $r = 0,864$ un teorētiskās regresija ir augšupejoša (sk. 1. att.), un tas nozīmē, ka sakarība starp IKP lielumu un inflāciju ir pozitīva – pieaugot faktoriālāi pazīmei (inflācijai), arī rezultatīvā pazīme (IKP lielums) kopumā vidēji pieaug. Tā kā empīriskie dati ir samērā tuvu teorētiskās regresijas liknei, sakarība starp inflāciju un IKP ir cieša.

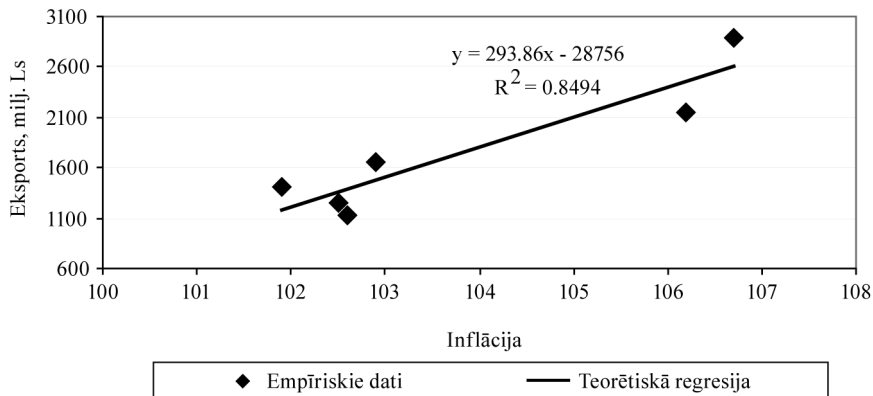
Inflācijas un IKP sakarību analīze ilustrē faktu, kas raksturīgs arī Latvijas tautsaimniecībai analizējamā periodā: mērena inflācija, neliels cenu kāpums (līdz 3% gadā) ekonomikā ir pat nepieciešams, lai stimulētu ražotājus paplašināt ražošanu un palielināt nodarbinātību. Ekonomiskās rosības pieaugums stimulē arī ārējās tirdzniecības aktivitātes, un tā tiek veicināts IKP apjoma pieaugums. Lai uzzinātu inflācijas pastarpināto ietekmi uz IKP, noskaidrosim cēloņsakarības starp eksportu, importu un to ietekmējošo faktoru – inflāciju.

Saskaņā ar eksporta un inflācijas regresijas un korelācijas aprēķina rezultātiem $a = -28756$ un $b = 293,86$, bet $r = 0,9216$.

Regresijas vienādojums ir: $\hat{Y}_i = 293,86x_i - 28756$.

Regresijas koeficients $b = 293,86$, tas nozīmē, ka, inflācijai pieaugot par 1% (attiecībā pret iepriekšējo gadu), eksporta apjoms palielināsies vidēji par 293,86 miljoniem latu.

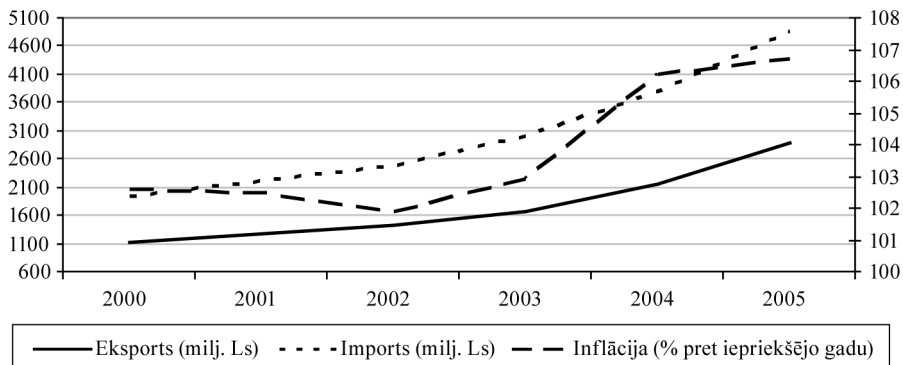
Korelācijas koeficients šajā gadījumā ir $r=0,9216$. Tātad eksistē ciešas pozitīvas korelatīvas sakarības starp inflācijas palielināšanos un eksporta apjoma palielināšanos, kas stimulē IKP pieaugumu, jo paplašinās iekšzemes preču tirgus un palielinās kopējais pieprasījums.

Avots: Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati [10]

2. att. Eksporta un inflācijas teorētiskā regresija Latvijā no 2000. gada līdz 2005. gadam
Export and Inflation Abstract Regression in Latvia in 2000–2005

Teorētiskā regresija ir augšupejoša (sk. 2. att.), tas nozīmē, ka sakarība starp eksportu un inflāciju ir pozitīva – pieaugot inflācijai (faktoriālai pazīmei), arī eksporta apjoms vidēji palielinās (sk. 3. att.).

Avots: Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati [10]

3. att. Eksporta, importa un inflācijas attiecība Latvijā no 2000. gada līdz 2005. gadam
Export, Import and Inflation Correlation in Latvia in 2000–2005

Lai izpētītu inflācijas ietekmi uz importa apjomu, arī tiek izmantota regresijas un korelācijas analīze.

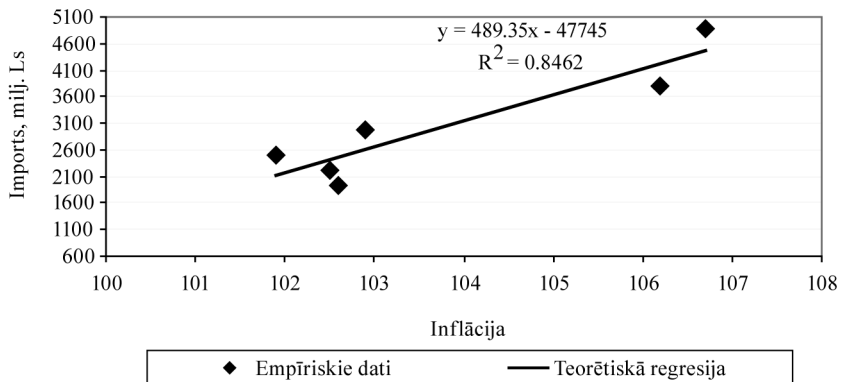
Pēc aprēķinu veikšanas iegūstam, ka $a=-47745$; $b=489,35$, bet $r=0,9199$. Lineārās regresijas vienādojums ir:

$$\tilde{Y}_i = 489,35x_i - 47745$$

Tas nozīmē, ka, inflācijai pieaugot par 1% attiecībā pret iepriekšējo gadu, importa apjoms vidēji palielināsies par 489,35 miljoniem latu.

Korelācijas koeficients šajā gadījumā ir $r=0,9199$. Tātad eksistē ciešas pozitīvas korelatīvas sakarības starp inflācijas palielināšanos un importa apjoma palielināšanos, bet jāatzīmē, ka šīs sakarības var mainīties citu faktoru ietekmē.

Teorētiskā regresija ir augšupejoša (sk. 4. att.), līdz ar to sakarība starp importu un inflāciju ir pozitīva – pieaugot inflācijas līmenim, importa apjoms palielinās, rezultātā palielinās arī galējā tieksme importēt, kas IKP lielumu ietekmē proporcionāli. Jāatzīmē arī, ka importa apjoma pieaugums ir gandrīz divas reizes lielāks par eksporta apjoma pieaugumu, par ko liecina regresijas koeficienti.

Avots: Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati [10]

4. att. Importa un inflācijas teorētiskā regresija Latvijā no 2000. gada līdz 2005. gadam *Import and Inflation abstract regression in Latvia in 2000–2005*

Valdības politika inflācijas korekcijai

Valdības pretinflācijas politikas instrumentu klāsts ir diezgan ierobežots. Tā ir fiskālā un monetārā politika, kas pārsvarā saistīta ar pieprasījuma ierobežošanu, un daži struktūrpolitikas elementi, piemēram, izmaksu inflācijas samazināšana, nepaaugstinot administratīvi regulējamās cenas, konkurences veicināšana. Citiem struktūrpolitikas instrumentiem, saistītiem ar produktivitātes pieaugumu, kas mazina inflācijas pieauguma sekas, ir izteikts ilgtermiņa raksturs, un sākotnējā periodā tie drīzāk rada spiedienu uz inflāciju, nekā mazina to [4].

Izšķiroties par konkrētu pretinflācijas politiku, jāievēro, ka pretinflācijas politikai var būt gan pozitīvas, gan negatīvas sekas.

Ekonomiskajā sistēmā ir vērojami savdabīgi pretinflācijas spēki. Parasti pieprasījuma straujās izmaiņas īsā laikā ietekmē ne tikai cenu kāpumu (aug patēriņa cenas), bet arī rada papildu stimulus ražotājiem, kas izpaužas ražošanas apjomu un nodarbinātības pieaugumā vai arī importa palielināšanā. Vienlaikus sāk pieaugt arī ražotāju izmaksas, tāpēc dažādā dinamika patēriņa un ražotāju cenām izlīdzinās, bet ražošanas apjomu pieaugums var samazināties, atgriežoties savā potenciālajā stāvoklī.

Savukārt izmaksu inflācijas sekas īsā laikā drīzāk būs visai negatīvas (ražošanas izmaksu palielināšana mazina ražotāju konkurētspēju, tādēļ negatīvi tiek ietekmēti ražošanas apjomi un nodarbinātība). Ilgtermiņā ekonomikas līdzsvarošana procesu (cenu un izlaides dinamiku) ietekmēs iedzīvotāju reālo ienākumu samazināšanās/lēnāki pieauguma tempi, kas ierobežos pieprasījumu, gan arī ražošanas faktoru (darbaspēka) cenu nepalielināšanās/samazināšanās [4].

Tāpēc inflācijas tempu pieauguma apstākļos politikas veidotājiem ir dilemma: no vienas puses, pilnībā paļauties „dabiskiem” pretinflācijas spēkiem; no otras, – aktīvi veidot pretinflācijas pasākumus, tomēr rēķinoties ar to, ka pretinflācijas pasākumiem būs arī negatīvs efekts.

Monetārās politikas pasākumi. Latvijā ir atvērta ekonomika, kur iekšzemes pieprasījuma pieaugums galvenokārt rezultējas importa pieaugumā. Tomēr kopš 2004. gada beigām patēriņa cenu izmaiņu analīze norāda arī uz pieaugošu iekšzemes pieprasījuma ietekmi uz inflāciju. Kaut gan netirgojamo preču cenu gada pieaugums 2004. gadā bija zemāks nekā inflācijas vidējais rādītājs, ietekme uz kopējo patēriņa cenu indeksu palielinājās ar katru mēnesi.

Tomēr Latvijā sakarā ar realizēto fiksētā valūtas kursa režīmu monetārās politikas iespējas samazināt iekšzemes pieprasījumu ir ierobežotas, jo monetārajai politikai jābūt vērstai uz valūtas kursa stabilitātes nodrošināšanu, tas ir, Latvijas Bankas starpmērķis un operacionālais mērķis ir nacionālās valūtas kursa uzturēšana centrālās paritātes līmenī. Centrālajai bankai neadekvāti palielinot procentu likmi, ekonomikā sagaidāmas spekulatīvas kapitāla ieplūdes sakarā ar procentu likmju starpību. Tas savukārt palielinās naudas piedāvājumu un galu galā virzīs procentu likmes uz leju. Līdz ar to fiksēta valūtas kursa apstākļos procentu likmju politikas ietekme uz iekšzemes pieprasījumu ir tikai īslaicīga [5].

Sakarā ar joprojām zemo kapitāla tirgus attīstību un iespējamo valūtas risku, ko nosaka piesaiste valūtu grozam, Latvijas Banka ierobežoti var izmantot procentu likmju politiku iekšzemes pieprasījuma regulēšanā. Latvijas Banka saistībā ar pieaugošu iekšzemes pieprasījumu vairākkārt veica refinansēšanas likmes paaugstināšanu. Tomēr Latvijā šo pasākumu veikto ietekmi ierobežo ne tikai valūtas režīma izvēle, bet arī vairāki specifiski faktori. Tie ir zema rezidentiem izsniegto kredītu īpatsvars IKP, salīdzinoši liels ārvalstu valūtas izsniegto kredītu īpatsvars kredītu struktūrā, kā arī banku salīdzinoši vieglā pieeja ārvalstu resursiem [5].

Kā papildu iespēju iekšzemes pieprasījuma mazināšanā Latvijas Banka izmanto obligātās rezervju prasības. Lai gan Latvijā obligāto rezervju norma pakāpeniski ir jāsamazina līdz Eiropas Centrālās bankas (ECB) noteiktajam līmenim, sakarā ar augsto iekšzemes pieprasījumu un pieaugošu kreditēšanu Latvijas Banka atlika tās samazināšanu un pat vairākkārt paaugstināja banku obligāto rezervju normu. Tomēr obligāto rezervju norma parasti netiek bieži mainīta, tās iedarbība ir sagaidāma ilgtermiņā, un turpmāk Latvijai būs jāveic tās harmonizēšana ar ECB līmeni [5].

Tādējādi fiksētā valūtas kursa režīms valstī un Latvijas finanšu sektora specifiskās iezīmes ierobežo Latvijas Bankas iespēju ar tās rīcībā esošajiem instrumentiem ietekmēt iekšzemes pieprasījumu. Latvijas Banka, veicot monetārās politikas

izmaiņas pēdējos gados, ir parādījusi tirgus dalībniekiem savu vērtējumu par makroekonomisko vidi un tās iespēju robežās ietekmējusi iekšzemes pieprasījumu.

Lata piesaiste pie eiro 2005. gada 1. janvārī ievērojami samazināja valūtas kursa (lata kurss pret eiro) ietekmi uz inflāciju. Šobrīd valūtas kursa ietekme uz inflāciju ir nenozīmīga, jo ASV dolāra kursa izmaiņas ietekmē tikai degvielas cenas, kuru īpatsvars patēriņa grozā ir neliels. Vērā ņemot arī otrās kārtas efektu, ietekme uz inflāciju nebūs būtiska, jo ASV dolāra vērtības izmaiņu ietekmes uz inflāciju elastība nav nozīmīga.

Fiskālās politikas pasākumi. Lai novērstu fiskālās politikas iespējamo nelabvēlīgo ietekmi uz cenu stabilitāti valstī, Latvijā ieviesta starptautiskajiem standartiem atbilstoša likumdošana. Tā novērš valdības iespējamo negatīvo ietekmi uz monetāro politiku, kas var rasties no naudas emisijas budžeta deficīta segšanai. Centrālā banka ir neatkarīga, un tā nedrīkst finansēt valsts budžeta deficītu. Tādējādi ir novērsta iespēja, ka fiskālās politikas dēļ naudas masa tiek palielināta neadekvāti ekonomikas vajadzībām. Valdības fiskālā politika līdz ar to nevar tieši ietekmēt cenu līmeni valstī.

Tomēr, ievērojot valsts lomu tautsaimniecībā, fiskālai politikai ir zināma netieša ietekme arī uz inflācijas procesiem. Valdība ir samērā liels patērētājs un ietekmē kopējo pieprasījuma līmeni valstī. Nodokļu un izdevumu politika arī ietekmē visus tirgus dalībniekus – gan patērētājus, gan uzņēmumus.

Dažiem valsts izdevumu veidiem, tādiem kā sociālajiem izdevumiem un no budžeta izmaksātajai (tieši vai netieši) darba samaksai, ir lielāka ietekme uz pieprasījumu. Vienlaikus arī nodokļu slogs ietekmē indivīdu patēriņa iespējas. Nepieciešamības gadījumā, ierobežojot šos izdevumus un palielinot nodokļu slogu, var panākt zināmu pieprasījuma līmeņa samazināšanos valstī. Ievērojot šo pasākumu negatīvo ietekmi uz tautsaimniecības attīstību un sociālo situāciju, tos vajadzētu izmantot tikai tādā gadījumā, ja pieprasījuma izraisītā inflācija būtiski ietekmē makroekonomisko stabilitāti, līdz ar to radot draudus sekmīgai tautsaimniecības attīstībai un iedzīvotāju labklājībai. Jāapzinās arī, ka salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm Latvijas valsts budžeta ieņēmumu un izdevumu īpatsvars pret IKP ir zems, tādējādi arī valdības ietekme uz tautsaimniecību ir atbilstoši mazāka. Valsts izdevumu struktūrā aptuveni trešā daļa ir pensiju un sociālo pabalstu maksājumi. Izdevumi pensijām pēc likuma tiek indeksēti atbilstoši inflācijai un darba samaksas pieaugumam. Tas parāda, ka tā izdevumu daļa, ko valdība var ierobežot ar savu lēmumu, ir mazāka par kopējo budžetu [4].

Pašlaik fiskālā politika ietekmē cenu līmeņa izmaiņas gan ar nodokļu, gan arī izdevumu politiku:

- 1) saskaņojot netiešos nodokļus ar ES prasībām, tiek celtas akcīzes nodokļu likmes un paplašināta PVN apliekamā bāze. Tas rada tiešu ietekmi uz cenu līmeni, jo, lai nesamazinātu savus ienākumus, pārdevēji atbilstoši nodokļu pieaugumam ceļ arī cenas. Šāds cenu pieaugums savukārt daļēji akumulē tirgū esošo lieko pieprasījumu un samazina citu preču un pakalpojumu cenu kāpumu pieprasījuma faktoru dēļ. Turklāt jāapzinās, ka notiekošā akcīzes nodokļu likmju paaugstināšana notiek galvenokārt sabiedrības ilgtermiņa

interesu, nevis fiskālu apsvērumu dēļ: tabakas produktu cenu celšanai jāstimulē mazāku šo veselībai kaitīgo preču patēriņu, bet augstākas degvielas cenas veicina tās ekonomiju un līdz ar to samazina automobiļu radīto gaisa piesārņojumu;

- 2) pēdējos gados ir vērojams stabils valdības izdevumu apjoma pieaugums, turklāt straujāk aug tieši izdevumi atalgojumam, kas, ņemot vērā zemā atalgojuma dēļ līdz šim atliktā patēriņa apjomu, tieši ietekmē pieprasījumu valstī. Turklāt algu pieaugums cilvēkiem sniedz pieeju arī iepriekš nepieejamiem līzingu un kredītu pakalpojumiem, vēl vairāk palielinot maksātspēju.

2005. gadā nebija redzamas vajadzības valsts budžetā iestrādāt īpašus inflācijas samazināšanas pasākumus, bet šogad valdība pieņēma pasākumu plānu patēriņa cenu pieauguma ierobežošanai. Tas paredz tādas inflācijas ierobežošanas pasākumus, kas uzlabotu situāciju nekustamo īpašumu tirgū, darba tirgu un produktivitāti, kā arī konkurences politiku. Galvenie pasākumi saistīti ar budžeta un nodokļu politiku un kreditēšanas ierobežošanu [3].

Latvijas Banka uzskata, ka straujas izaugsmes laikā pieļaujama valsts budžeta deficīts Latvijā būtu 1,0–1,5% no IKP [5] (pašlaik plānotais valsts budžeta deficīts 2007. gadam patēriņa cenu pieauguma ierobežošanas plānā ir 0% [3]). Valdības izdevumu samazināšana veicinātu straujā iekšzemes patēriņa pieauguma tempu krišanos un tādējādi daļēji veicinātu iekšzemes patēriņa pieauguma dēļ izraisīto cenu pieauguma samazināšanos.

Vienlaikus Ekonomikas ministrija atzīmē, ka apstākļos, kad valdībai vairāku gadu garumā bija jārealizē ierobežojoša fiskālā politika, tās tālāka pastiprināšana atstāj arvien negatīvāku efektu uz tautsaimniecību un negatīvās sekas šādai politikai pārsniedz inflācijas tempu samazināšanas ieguvumu. Pieprasījuma samazināšana jau pati par sevi negatīvi ietekmē ražošanu, bet vairāku uz izaugsmi vērsto programmu neīstenošana mazina nākotnes izaugsmes iespējas. Uz izaugsmi vērstās programmas/investīcijas valdības izdevumu samazināšanas nepieciešamības gadījumā tiek upurētas pirmās, jo tās nerada tūlītējas sociālas sekas. Turklāt inflācijas palielinājuma gadījumā sociālās politikas ierobežojoša korigēšana nav iespējama [4].

Struktūrpolitikas pasākumi. Administratīvi regulējamo cenu izmaiņas, ko izraisa likumdošanas grozījumi (nodokļu likmes, īres griesti, civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likmes), ir vienreizējas un pārejošas un nākamajos periodos neradīs cenu pieaugumu, attiecīgi samazinot inflācijas rādītāju.

Pēdējo gadu laikā novērotā energoresursu cenu kāpuma dēļ ir augstāki dabasgāzes, siltumenerģijas un elektroenerģijas tarifi. Pašlaik energoresursu cenas ir stabilizējušās un tuvākajā laikā būtiski neietekmēs regulējamo cenu izmaiņas.

Konkurences padome pret cenu kāpumu var vērsties tikai saskaņā ar Konkurences likuma normām un Konkurences likumā paredzētajām izmeklēšanas pilnvarām.

Cenu celšanos precēm var izraisīt arī **konkurenci** ierobežojošas vienošanās starp tirgus dalībniekiem, piemēram, vienošanās par cenu fiksēšanu, par tirgus sadali. Pašreizējās Konkurences padomes izmeklēšanas pilnvaras nenodrošina iespēju

efektīvi atklāt šādas vienošanās, tāpēc tika izstrādāts likumprojekts “Grozījumi Konkurences likumā”, kas novērstu šo problēmu [6].

Dominējošā situācijā esoši uzņēmumi ir tendēti pārdot savu preci tirgū par augstām cenām un gūt virspeļņu. Konkurences likuma 13. panta trešais punkts paredz, ka šādam uzņēmumam ir aizliegta netaisnīgu pirkšanas vai pārdošanas cenu vai citu netaisnīgu tirdzniecības noteikumu tieša vai netieša uzspiešana. Likumprojektā “Grozījumi Konkurences likumā” ir iekļautas normas, kas atvieglotu vēršanos pret šāda veida pārkāpumiem [6].

Konkurences likuma mērķis ir arī nepieļaut dominējoša uzņēmuma izveidošanos; tas tiek nodrošināts ar kontroli, tirgus dalībniekiem apvienojoties. Likumprojektā “Grozījumi Konkurences likumā” ir iekļautas normas, kuras ievērojot apvienošanās kontrole kļūs efektīvāka, papildinot pastāvošo uzņēmumu apvienošanās aizliegšanas kritēriju (apvienošanās aizliedz, ja tās rezultātā rodas vai nostiprinās dominējošais stāvoklis, kas ievērojami kavēs, ierobežos vai deformēs konkurenci), ar kritēriju, ka apvienošanās aizliedz, ja tās rezultātā var tikt ievērojami samazināta konkurence jebkurā konkrētajā tirgū. Jaunā kritērija priekšrocība ir tā, ka tas ļauj aizliegt apvienošanās, kuru rezultātā neizveidojas dominējošais stāvoklis, bet tirgus daļa vai tirgus vara ir pietiekami liela, lai apvienotais tirgus dalībnieks spētu būtiski kavēt konkurenci. Atsevišķās tautsaimniecības nozarēs, t. sk. mazumtirdzniecībā, tiek uzskatīts, ka, pastāvot jau vismaz 25% tirgus daļai, tirdzniecības uzņēmumam rodas tā sauktā „pirkšanas vara”, tas var izspiest no tirgus mazākus konkurentus un nākotnē iegūt dominējošu stāvokli. Savukārt Konkurences likums par dominances sliekšni nosaka vismaz 40% tirgus daļas, kas neļauj vērsties pret šādu apvienošanās.

Jāatzīmē, ka efektīvs līdzeklis cenu kāpuma ierobežošanai ir sistemātiski analizēt un likumdošanas procesā novērst cēloņus cenu pieaugumam. Tas sasniedzams, veicinot pietiekami efektīvas konkurences attīstību visos tautsaimniecības sektoros sabiedrības interesēs. Tikai tirgus stāvoklī, kad uzņēmums ir dominējošs kādā konkrētā tirgū vai tirgus vara un tirgus kontroles iespējas tiek iegūtas aizliegto vienošanās ceļā, ir iespēja palielināt cenas, nerēķinoties ar iespējamu konkurentu reakciju. Pastāvot tirgos lielam skaitam tirgus dalībnieku, kas konkurences apstākļos piedāvā preces un pakalpojumus, tiek samazināts risks pretlikumīgu darbību veikšanai. Līdz ar to viens no konkurences politikas mērķiem ir veidot komercdarbības vidi, kurā nepastāv ievērojamas administratīvās un citas barjeras brīvai preču un pakalpojumu kustībai [6].

Konkurences politiku raksturo konkurences aizsardzības un uzraudzības pasākumu kopums, lai aizsargātu katru sabiedrības individu no darbībām, vērstām pret godīgu konkurenci, kā arī konkurences attīstības pasākumu īstenošana konkurences attīstības veicināšanai dažādos preču un pakalpojumu tirgos [6].

Lai nodrošinātu efektīvu konkurences politikas realizāciju likuma piemērošanā un konkurences veicināšanā, būtiski ir nodrošināt konkurences aizsardzības institūciju ar resursiem atbilstoši tai izvirzītajiem uzdevumiem [6].

Institūcijas administratīvās spējas stiprināšana ietver pasākumu kopumu, kas nodrošinātu ilgtermiņā stabilu un efektīvu iestādes darbību likumā un starptautiskajos līgumos noteikto saistību izpildei, kā arī konkurences veicināšanas un sabiedrības informēšanas pasākumu īstenošanu [6].

Sabiedrības informēšana inflācijas gaidu ierobežošanai. Inflācijas gaidu izraisītais cenu pieaugums ir saistīts ar sabiedrībā radīto ažiotāžu un nepamatotas informācijas izplatīšanos plašsaziņas līdzekļos par gaidāmo cenu pieaugumu pēc iestāšanās ES. Tas radīja psiholoģisko efektu – patērētāju pārmērīgu pieprasījumu pēc atsevišķām precēm un uzņēmēju iespējas palielināt cenas, balstoties uz izplatītajām bažām par cenu pieaugumu. Lai gan inflācijas gaidas nav izraisījuši ekonomiski faktori, tomēr augstais un pieaugošais iekšzemes pieprasījums nodrošina ražotājiem un tirgotājiem iespējas paaugstināt cenas, nesamazinot apgrozījumu. Līdz ar to inflācijas gaidu ierobežojošs faktors būtu jau minētie iekšzemes pieprasījuma ierobežošanas pasākumi, bet nozīmīga loma inflācijas gaidu novēršanai būtu valsts amatpersonu informācijas sniegšana par ES ietekmi uz cenu pieaugumu – tādat informēšana, kā arī iedzīvotāju uzticība valdībai.

Galvenie pasākumi, kas tuvākā nākotnē var ietekmēt inflāciju:

- būtiski cenu palielinājumu ietekmēs augošās darba algas, kas savukārt palielinās iepriekšējo gadu augstās inflācijas otrās kārtas efektu un ietekmēs inflācijas gaidas;
- inflāciju veicinās paredzami enerģijas sadārdzinājumi (elektroenerģijas, dabasgāzes un siltuma tarifu palielinājums);
- cenu pieauguma dinamika salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem var nedaudz mazināties, stabilizējoties degvielas cenām un palielinoties konkurencei rūpniecības preču tirgos (globalizācijas ietekme) [7].

Kā jau tika minēts, šogad valdība pieņēma Pasākumu plānu patēriņa cenu pieauguma ierobežošanai. Plāns paredz, ka valdības politikai jābūt orientētai uz ilgtspējīgas izaugsmes scenārija izpildi, bet, pēc autores domām, lai šis scenārijs piepildītos un lai ierobežojošie pasākumi neradītu tik lielu negatīvu iespaidu uz izaugsmi, īpašs uzsvars jāliek uz struktūrpolitikas pasākumiem, kuru galvenajam mērķim jābūt papildu stimulu veidošana investīciju palielināšanai augstas pievienotās vērtības nozarēs. To var panākt ar uzkrājumu pārplūšanu investīcijās, t.sk. tirgojamās nozarēs, kas ļauj palielināt eksporta potenciālu un Latvijas konkurētspēju kā iekšējā, tā arī ārējā tirgū.

Literatūra

1. Minford, P. What are the Right Models and Policies for a World of Low Inflation?. – SAGE Publications: *National Institute Economic Review*, № 196, April, 2006, p. 92–106.
2. Vilciņa, A. *Inflācija – viens no svarīgākajiem tautsaimniecības riskiem*. R : Latvijas Universitāte, 2002, 8. lpp.
3. Ziņojums par patēriņa cenu inflācijas attīstību un samazināšanas priekšlikumiem. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv> – 06.03.2007.
4. Ekonomikas ministrijas npublicētie materiāli. R : LR EM, 2006.
5. Latvijas Bankas npublicētie materiāli. R : LR LB, 2006.
6. Konkurences padomes npublicētie materiāli. R : LR KP, 2006.
7. Ziņojums par Latvijas Tautsaimniecības attīstību. R. : LR EM, 2006, 172 lpp.

8. Paula, D. Inflācija un tautsaimniecība. R. : Latvijas Banka, biļetens „Averss un Reverss” (1/2007). 12 lpp.
9. Beņkovskis, K., Paula, D. *Inflācijas gaidas Latvijā: patērētāju apsekojuma rezultāti*. R. : Latvijas Banka, 2007. 30 lpp.
10. *Ekonomika un finanses (IKP faktiskajās cenās, tūkst. latu; patēriņa cenu indeksi), ārējā tirdzniecība (eksports un imports, tūkst. latu)*. 26.03.2007. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv>

Summary

Inflation is a serious problem affecting national economy as well as the living standard of population. The inflation rate lies at the bottom of numerous economic resolutions, wherewith the state follows the economic processes.

The aim of this work is to analyse the influence of inflations on growth and changes in foreign market, as well as to make deep analysis of the national policy for decreasing the inflation, discussing measures of the monetary, fiscal and structural policy for decreasing the inflation and the it influence on economic development of Latvia in after years, which will enable deeper insight into the possibilities of long-term economic growth of Latvia and the need for carrying out such inflation-restricting measures.

The author of the work concludes, that there is a need to carry out inflation-restricting measures, only with design to blunt the negative effect on growth and to set higher accent to structural policy measures with the aim to strengthen competitiveness of the national economy of Latvia.

Key words: *national economy, inflation, government policy, decreasing the inflation.*

Inflāciju raksturojošie rādītāji Latvijā un Eiropas Savienībā

Inflation Indices in Latvia and in the European Union

Ilze Sproģe

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga LV-1050
E-pasts: Ilze.Sproge@lu.lv

Rakstā analizēta inflācijas definīcija. Rādītāji, kas raksturo cenu pieaugumu noteiktām precēm un pakalpojumiem, statistikā ir vairāki, bet nav vienota rādītāja, kas atspoguļotu iedzīvotāja ikdienas patēriņa cenu izmaiņas. Raksturotas saskaņotā (harmonizētā) patēriņu cenu indeksa rādītāju komponentu atšķirības pa valstīm. Aplūkotas atšķirības starp iedzīvotāju izdevuma patēriņa grozu un inflācijas aprēķina preču un pakalpojuma grozu, kā arī parādīta iedzīvotāju reālā pirktspēja uz atsevišķām precēm.

Atslēgvārdi: inflācija, patēriņa cenu indekss, saskaņotais (harmonizētais) patēriņa cenu indekss.

Ievads

Raksta mērķis – analizēt inflāciju raksturojošos rādītājus Latvijā un Eiropas Savienībā.

Raksta uzdevums:

- izanalizēt inflāciju raksturojošos rādītājus gan Latvijā, gan ES;
- lielāku uzmanību pievērst:
 - patēriņa cenu indeksa svāriem Latvijā un ES;
 - mājsaimniecības patēriņa izdevumu struktūrai Latvijā;
 - saskaņotā (harmonizētā) patēriņa cenu indeksa svāriem Latvijā un ES;
 - cenu indeksam Latvijā;
 - iedzīvotāju ienākumu un preču cenu izmaiņu attiecībām;
 - dot secinājumus un priekšlikumus inflācijas rādītāju salīdzināšanai starp ES dalībvalstīm.

Inflācija ir vispārējā cenu līmeņa celšanās un naudas pirktspējas krišanās.

Inflācija tautsaimniecībā:

- negatīvi ietekmē iedzīvotāju dzīves līmeni, palielina iedzīvotāju ekonomisko noslāņošanos;
- rada tālākas inflācijas gaidas, kas vismaz uz laiku izkropļo cenu veidošanas mehānismus tirgū;

- palielina ražošanas izmaksas un negatīvi ietekmē lata reālo kursu, padarot sliktāku vietējo ražotāju stāvokli;
- ietekmē konkurētspēju iekšējā un ārējā tirgū. [6]

Lai arī atsevišķu preču cenas var svārstīties – pieaugt vai samazināties – galvenā inflācijas pazīme ir visu preču vidējais cenu kāpums. Inflāciju parasti mēra kā vispārēju indeksu izmaiņas kādā laika periodā.

Cenu līmenis tiek noteikts, aprēķinot vidējās svērtās cenas lielam daudzumam preču kādā noteiktā laikā. Cenu indeksu aprēķinā var iekļaut dažādas preču grupas. Līdz ar to vispārējo cenu līmeni raksturo dažādi rādītāji.

Latvijā cenu līmeņa izmaiņas raksturo vairāki indeksi:

- patēriņa cenu indekss;
- lauksaimniecības produkcijas iepirkuma cenu indekss;
- ražotāju cenu indekss;
- būvniecības izmaksu indekss;
- eksporta/importa vienības vērtības;
- pakalpojumu indekss u. c. indeksi [2].

Inflācija raksturo cenu pieaugumu, nevis izdevumu kopumu. Savukārt, vidējais cenu līmenis tiek aprēķināts, ņemot vērā pirktu preču un pakalpojumu cenu pārmaiņas un iepriekšējo periodu izdevumu struktūru, kas pieejama mājsaimniecību budžeta apsekojumos. Ikviena patērētāja izdevumu struktūra gan ir individuāla un atkarīga no ienākumiem, gaumes un dažādiem citiem faktoriem. Parasti, pieaugot ienākumiem, iedzīvotāji mazāku ienākumu daļu tērē pirmās nepieciešamības precēm, lielāku daļu atvēlot, piemēram, kultūras, izklaides un tūrisma pakalpojumiem, pieaug prasības pēc kvalitātes, noteiktiem preču zīmoliem u. tml. Taču izdevumu īpatsvara samazinājums kādā preču vai pakalpojumu grupā vēl nenozīmē, ka tām tiek atvēlēta mazāka naudas summa. Un otrādi: pieaugot izdevumu summai, tā ne ikreiz veido lielāku daļu patēriņa izdevumu struktūrā. [7]

Latvijā gandrīz vienmēr ar terminu inflācija saprot patēriņa cenu indeksu (PCI), kas atspoguļo patēriņa preču un pakalpojumu cenu pārmaiņas noteiktā laika periodā un mēra cenu izmaiņu vidējo līmeni patēriņa preču un pakalpojumu atlases fiksētam kopumam (patēriņa grozam). Šo rādītāju pārsvarā lieto makroekonomiskajā analīzē, pētot inflācijas procesus ilgākā laika periodā.

Latvijā patēriņa cenu indeksa izmaiņas lieto arī sakarā ar pensijām – veic indeksēšanu. Indeksēšanas mērķis ir sniegt kompensāciju par inflācijas nelabvēlīgo ietekmi uz naudas vērtību. Kompensācijas mērķiem var izmantot atsevišķu patēriņa grupu cenu indeksus vai arī kādas nozares vai nozaru grupas ražotāju cenu indeksus.

Patēriņa preču indeksa noteikšanai Latvijā 2007. gadā tiek noteiktas 443 preces un pakalpojumi, kam regulāri tiek reģistrētas cenas. [3] Tiek apsekoti apmēram 2,4 tūkstoši dažādu tirdzniecības un maksas pakalpojumu objektu. Pavisam katru mēnesi tiek novērotas vairāk nekā 20 000 cenas. 2006. gadā noteica cenas 428 precēm un pakalpojumiem, bet 2003. gadā – 397 precēm un pakalpojumiem (1. tabula). [3; 8,184]

I. tabula

Patēriņa cenu indeksu svāri Latvijā, % [2]
 Consumer Price Index Weights in Latvia, %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
VISAS PRECES UN PAKALPOJUMI	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
– Visas preces	86,0	81,7	81,1	79,8	77,6	76,8	75,0	75,5	74,5	74,5	73,9	73,1	73,2
– Pārīka, alkoholiskie dzērieni un tabaka	57,0	50,0	49,2	46,6	41,8	37,6	37,5	39,0	37,4	34,9	34,2	33,7	32,4
– Nepārīkas preces	29,0	31,7	31,9	33,1	35,8	39,2	37,5	36,5	37,1	39,6	39,7	39,5	40,8
– Pakalpojumi	14,0	18,3	18,9	20,2	22,4	23,2	25,0	24,5	25,5	25,5	26,1	26,9	26,8
Pārīka un bezalkoholiskie dzērieni	49,7	44,2	43,6	41,0	36,5	32,5	32,1	33,6	31,6	29,0	28,4	27,5	25,4
Alkoholiskie dzērieni un tabaka	7,4	5,8	5,6	5,6	5,3	5,1	5,4	5,4	5,8	5,9	5,8	6,2	7,0
Apģērbs un apavi	8,7	8,3	6,1	6,1	6,3	6,9	6,6	6,4	7,0	7,4	7,2	7,2	7,2
Mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurnāmais	14,0	14,7	16,6	17,3	19,2	19,4	18,4	18,1	13,9	14,1	13,8	13,2	13,2
Mājokļa iekārtas, mājturības piederumi un mājas uzkopšana	2,8	3,1	2,9	2,6	3,6	5,3	4,3	4,2	4,4	5,1	5,1	5,1	5,6
Veselība	1,1	3,3	4,5	4,4	4,1	3,9	4,3	4,4	3,8	3,9	4,2	4,3	4,3
Transports	6,3	6,8	6,5	7,3	7,4	9,0	9,6	9,2	9,8	10,4	11,3	11,6	12,2
Sakari	0,8	1,0	1,8	2,1	2,8	4,1	5,0	4,5	5,9	6,1	5,9	5,4	5,2
Atpūta un kultūra	3,4	5,4	4,5	4,8	5,7	5,6	5,8	5,7	6,5	6,9	6,9	7,8	8,4
Izglītība	0,9	0,8	0,9	1,0	1,1	1,1	0,9	0,9	1,5	1,6	1,8	1,5	1,4
Viesnīcas, kafējnīcas un restorāni	2,7	3,6	3,5	4,0	4,0	3,2	3,5	3,5	5,4	5,0	5,2	5,5	5,2
Pārējās preces un pakalpojumi	2,3	3,0	3,5	3,8	4,0	3,9	4,1	4,1	4,4	4,6	4,4	4,8	4,9

2. tabula

Mājsaimniecības patēriņa izdevumu struktūra Latvijā, % [2]
Structure of Household Consumption in Latvia, %

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
MĀJSAIMNIECĪBAS PATĒRIŅA IZDEVUMI	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
pārtika un bezalkoholiskie dzērieni	50,9	46,8	41,0	38,2	36,5	36,4	35,2	32,4	30,6	31,0
alkoholiskie dzērieni un tabaka	5,1	5,0	5,4	4,8	5,5	3,1	3,4	3,6	3,5	3,3
apģērbī un apavi	5,7	5,7	6,9	6,5	6,5	6,4	6,8	7,5	7,2	7,8
mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais	14,3	15,0	16,6	17,3	16,3	1,3	13,0	12,7	12,6	12,0
mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkopšana	2,5	3,0	4,0	4,9	4,8	4,3	4,4	5,4	5,1	5,5
veselība	3,7	3,8	3,4	3,7	4,0	3,9	3,2	3,6	3,9	3,9
transportis	6,0	7,0	6,7	7,4	7,5	9,4	9,7	10,7	11,9	11,6
sakari	1,4	2,0	3,1	4,2	5,2	5,3	5,9	6,0	6,6	6,1
atpūta un kultūra	4,1	4,6	5,5	5,6	6,2	6,2	6,5	6,6	6,2	6,7
izglītība	0,8	0,8	1,0	0,9	1,0	1,5	1,5	1,6	1,8	1,5
restorāni, kafējnīcas, viesnīcas	2,4	2,6	2,4	2,2	2,4	4,9	5,6	4,9	5,3	5,6
dažādas preces un pakalpojumi	3,1	3,7	4,0	4,3	4,1	4,3	4,8	5,0	5,2	5,1

Analizējot patēriņa cenu indeksa svaru izmaiņas Latvijā, varam konstatēt, ka no 1995. gada līdz 2007. gadam pārtikas īpatsvars ir samazinājies no 49,7% uz 25,4%, bet tādas pozīcijas kā transports un sakari ir palielinājuši savu īpatsvaru. Šīs izmaiņas ir saistītas ar mājsaimniecības patēriņa izdevumu struktūras izmaiņām. Arī mājsaimniecības izdevumu struktūrā pārtika no 50,9% 1996. gadā ir samazinājusies uz 31% 2005. gadā.

Īpaši var atzīmēt izmaiņas alkohola un tabakas pozīcijas īpatsvaru patēriņa cenu indeksa svaros, kas no 2000. gada līdz 2007. gadam ir palielinājuši savu īpatsvaru no 5,1% uz 7,0% (1. tabula), bet, ja salīdzinām mājsaimniecības izdevumu struktūru, tad ir pretēji – alkohola un tabakas īpatsvars samazinās mājsaimniecības izdevumu struktūrā (2. tabula).

Ir saprotams, ka ikviens cilvēks salīdzina cenas precēm un pakalpojumiem, kas svarīgi viņa patēriņam. Turklāt daudz vieglāk ir pamanīt strauju cenu kāpumu vienai konkrētai precei nekā nelielu vai īslaicīgu cenu samazinājumu vairākām citām precēm. Turklāt salīdzinājumā ar citām cenām, piemēram, nekustamā īpašuma tirgus aktivizēšanās, ir radījusi milzīgu cenu pieaugumu šajā tirgus segmentā. Taču nekustamie īpašumi – līdzīgi kā infrastruktūras objekti – nav patēriņa preces, un to cenas redzamas investīciju deflatorā un būvniecības cenu indeksā, nevis patēriņa cenu indeksā. [7]

Līdzās nacionālajam patēriņa cenu indeksam (NPCI) Eiropas Savienības dalībvalstis kopš 1997. gada publicē saskaņoto (harmonizēto) patēriņa cenu indeksu (SPCI) (3., 4. tabula). Eiropas Centrālā banka to izmanto, lai novērtētu inflācijas konverģenci saskaņā ar ES līgumu un uzraudzītu cenu stabilitāti eirozonā. Eiropas Centrālā banka par monetārās politikas galveno mērķi ir izvirzījusi cenu stabilitāti.

Ar vārdu „harmonizēts” tiek saprasts – vienādots vai pielīdzināts vienādi, – bet vai tā ir patiesībā?

Saskaņā ar ES padomes regulu (EK) 2494/95 ir ieviesti vairāki cenu indeksi:

- saskaņotais patēriņa cenu indekss (SPCI): salīdzināms patēriņa cenu indekss, ko veido katra dalībvalsts;
- Eiropas patēriņa cenu indekss (EPCI): patēriņa cenu indekss, ko Kopienai veido Komisija (*Eurostat*), pamatojoties uz dalībvalstu saskaņotajiem patēriņa cenu indeksiem;
- Monetārās savienības patēriņa cenu indekss (MSPCI): patēriņa cenu indekss, ko Komisija (*Eurostat*) veido ekonomikas un monetārās savienības sakarā, pamatojoties uz to dalībvalstu indeksiem, kam nav piešķirts izņēmuma statuss.

Šajā rakstā aplūkots tikai saskaņotais patēriņa cenu indekss.

Pozīcija „mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais” ietver šādas pozīcijas:

- īres maksa;
- mājokļa uzturēšana un remonts;
- ūdens piegāde un citi ar mājokli saistītie pakalpojumi;
- elektroenerģija, gāze un cits kurināmais.

3. tabula

Saskaņotā (harmonizētā) patēriņa cenu indeksa svāri Eiropas Savienības dalībvalstīs 2007. gadā, % [1]

Harmonized Indices of Consumer Prices in EU in 2007, %

	Beļģija	Bulgārija	Čehija	Dānija	Vācija	Igaunija	Irija	Grieķija	Spānija	Francija	Itālija	Kipra	Latvija	Lietuva
Visas preces	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0
t. sk.														
- pārtika un bezalkoholiskie dzērieni	172,5	232,5	177,7	148,6	114,7	198,3	131,3	171,9	219,5	163,2	172,9	181,9	250,0	255,2
- alkoholiskie dzērieni un tabaka	29,5	55,4	89,9	51,4	52,0	85,8	67,6	45,2	28,3	36,3	32,0	30,9	67,9	79,4
- apģērbs un apavi	59,2	41,8	52,7	58,3	55,8	80,4	60,6	94,8	90,6	56,4	94,3	88,3	71,3	83,4
- mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais	162,4	103,2	157,7	189,8	226,6	128,0	101,3	88,7	105,2	148,3	103,3	85,9	128,4	116,2
- mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkopšana	67,3	46,9	61,4	69,9	72,0	48,9	49,4	70,5	60,7	65,5	91,5	64,6	54,4	64,1
- veselība	40,8	51,1	24,4	31,8	46,0	33,7	35,3	57,1	28,4	42,5	36,0	48,8	41,9	48,2
- transports	145,9	175,3	127,4	138,7	155,3	137,4	139,3	130,9	141,9	177,2	159,8	153,8	123,5	109,4
- sakari	32,2	73,8	41,1	24,5	23,5	43,8	38,2	38,2	35,0	32,1	29,7	37,0	50,9	43,3
- atpūta un kultūra	125,5	53,5	107,2	116,4	111,4	76,5	113,0	52,9	72,4	98,3	72,1	67,8	71,7	61,5
- izglītība	5,6	11,1	7,2	9,7	8,0	16,5	22,8	22,7	16,0	5,6	9,9	28,0	13,5	13,6
- viesnīcas, kafējīņas un restorāni	90,0	119,5	83,9	54,2	54,5	89,7	172,5	163,6	143,8	71,3	114,3	125,1	78,9	79,3
- pārējās preces un pakalpojumi	69,1	35,9	69,5	106,8	80,2	61,0	68,8	63,7	58,3	103,4	84,2	87,8	47,6	46,4

4. tabula

Saskaņotā (harmonizētā) patēriņa cenu indeksa svāri Eiropas Savienības dalībvalstīs 2007. gada, % [1]

Harmonized Indices of Consumer Prices in EU in 2007, %

	Luksemburga	Ungārija	Malta	Nīderlande	Austrija	Polija	Portugāle	Rumānija	Slovenija	Slovākija	Somija	Zviedrija	Lielbritānija
<i>Visas preces</i>	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0
t. sk	109,7	195,8	171,3	131,3	124,7	199,0	187,8	364,5	169,2	168,3	154,0	146,0	103,0
– pārtika un bezalkoholiskie dzērieni	143,4	71,5	50,2	37,2	30,0	72,0	31,5	63,6	51,5	55,7	59,0	43,9	43,0
– alkoholiskie dzērieni un tabaka	44,6	51,2	59,6	66,1	55,8	42,3	63,7	72,2	67,8	42,0	56,2	68,9	62,0
– apģērbs un apavi	92,7	142,7	85,1	174,3	142,3	227,3	97,4	194,6	106,4	227,1	148,6	181,3	115,0
– mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais	94,6	68,8	92,4	76,3	79,9	49,4	73,6	41,2	69,6	58,2	63,3	61,2	68,0
– mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkošana	16,1	40,9	31,4	26,0	52,8	53,1	52,5	30,1	35,1	36,7	54,4	33,8	24,0
– veselība	218,7	146,5	146,3	139,2	148,3	104,1	201,3	75,5	185,9	102,7	159,6	153,9	152,0
– transports	16,0	52,6	26,1	54,5	24,4	38,3	28,5	49,9	36,5	44,0	38,7	35,0	24,0
– sakari	84,7	89,7	97,0	114,7	117,9	66,3	47,3	45,5	94,4	85,1	113,6	124,2	153,0
– atpūta un kultūra	4,0	12,3	10,1	6,8	10,3	17,5	16,7	9,5	11,9	17,5	5,9	4,7	18,0
– izglītība	85,3	81,1	174,4	63,4	146,5	33,4	137,8	23,1	83,8	87,5	80,4	64,1	138,0
– viesnīcas, kafējnīcas un restorāni	90,2	47,1	56,0	110,3	67,1	97,4	62,0	30,5	88,0	75,2	66,4	83,0	100,0

Kā jau iepriekš minēts, patēriņa cenu indeksā nav ietvertas mājokļu cenu izmaiņas, bet ir ietverta mājokļa īre, kas ir cieši saistīti lielumi, taču īres cenas Latvijā neaug tik strauji kā mājokļu cenas. Lai gan nekustamā īpašuma cenas ceļas, iedzīvotāji biežāk izvēlas pirkīt, nevis īrēt.

Aplūkojot saskaņoto (harmonizēto) patēriņa cenu indeksu, var secināt, ka Eiropas Savienības dalībvalstīs preču un pakalpojumu īpatsvars ir atšķirīgs, piemēram Polijā mājoklim, ūdenim, elektroenerģijai, gāzei un citiem kurināmiem īpatsvars HPCI ir 227,3%, bet Portugālē – 97,4%. Ja salīdzina transportu, redzam, ka Luksemburgā īpatsvars ir 218,7%, bet Latvijā – 123,5%. HPCI struktūrā pa valstīm var redzēt arī enerģijas īpatsvaru: no 56,43% Maltā līdz 188,01% – Rumānijā (5. tabula).

5. tabula

**Enerģijas īpatsvars saskaņotā (harmonizētā) patēriņa cenu indeksā
Eiropas Savienības dalībvalstīs 2007. gadā, % [1]**

Energy in Harmonized Indices of Consumer Prices in EU in 2007, %

Beļģija	103,27		Luksemburga	112,70
Bulgārija	129,40		Ungārija	132,69
Čehija	144,02		Malta	56,43
Dānija	107,62		Nīderlande	101,75
Vācija	112,34		Austrija	81,43
Igaunija	113,92		Polija	161,88
Īrija	86,82		Portugāle	92,34
Griekija	71,08		Rumānija	188,01
Spānija	97,00		Slovēnija	128,26
Francija	87,69		Slovākija	183,88
Itālija	86,49		Somija	72,24
Kipra	114,15		Zviedrija	122,91
Latvija	114,28		Lielbritānija	75,00
Lietuva	133,38			

Katram iedzīvotājam ir savs cenu pieauguma skatījums, un tas, kā katrs izjūt cenu kāpumu, tiek vērtēts pēc patēriņa: ja ienākumi atbilstošajā periodā ir pieauguši, tad mērens cenu kāpums, kas nepārsniedz ienākumu kāpumu, nekļūst par pamatu patēriņa ieradumu pārmaiņām. Diemžēl Latvijas iedzīvotāji jau 90. gadu sākumā ir piedzīvojuši vienu cenu hiperkāpumu, un tagad, pēc iestāšanās ES, cenas ir cēlušās sakarā ar cenu pielīdzināšanos ES līmenim (6. tabula).

Visvairāk cenu kāpumu pēdējos gados ir ietekmējis pārtikas preču cenu pieaugums. 2004. gadā tas palielināja kopīgo cenu līmeni par 3,1 procenta punktiem (% p-tiem), bet 2005. un 2006. gadā nedaudz mazāk (par 2,8 un 2,6% p-tiem). [10]

6. tabula

Patēriņa cenu indeksi Latvijā, % pret iepriekšējo gadu [2]
Consumer Price Index in Latvia, % from Previous Year

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
VISAS PRECES UN PAKALPOJUMI	172,20	951,20	109,20	35,90	25,00	17,60	8,40	4,70	2,40	2,60	2,50	1,90	2,90	6,20	6,70	6,50
t. sk.																
- pārtika, alkoholiskie dzērieni un tabaka	175,60	761,30	89,90	32,00	17,90	12,90	3,00	1,90	0,00	1,50	4,50	3,30	2,40	7,00	8,30	8,20
- nepārtikas preces	184,20	651,70	88,30	37,10	30,60	21,90	11,30	4,00	3,30	2,20	0,80	0,90	4,00	6,10	5,50	5,00
- pakalpojumi	121,10	2 723,60	240,20	41,10	36,90	23,50	16,20	11,50	5,10	5,40	2,00	1,30	2,10	5,40	6,50	6,60

Latvijā ar vārdu „inflācija” tiek salīdzinātas patēriņa cenu indeksa izmaiņas, kas 2006. gadā bija 6,5%, bet, aplūkojot citus cenu indeksus, Latvijā vislielākais pieaugums bijis būvniecībā 20,9% (7. tabula), taču šie rādītāji ir jāvērtē ilgākā laika periodā nekā viens gads.

7. tabula

Cenu indeksi Latvijā (2005=100) [2]
Prices Index in Latvia (2005=100)

	2006. g.
Patēriņa cenu indekss	106,5
Ražotāju cenu indekss rūpniecībā	110,3
Būvniecības izmaksu indekss	120,9
Eksporta vienības vērtības indekss	109,7
Importa vienības vērtības indekss	109,3

Aplūkojot cenu indeksa rādītājus 6 gadu periodā, redzam, ka būvniecība ir viena no tām nozarēm, kura 21. gadsimta sākumā Latvijā bija samazinājusi cenas, un tikai pēdējā gadā ir vērojams straujš cenu pieaugums.

8. tabula

Cenu indeksi Latvijā (2000=100) [2]
Prices Index in Latvia (2000=100)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Patēriņa cenu indekss	100,0	102,5	104,5	107,5	114,2	121,9	129,9
Ražotāju cenu indekss rūpniecībā	100,0	101,7	102,7	105,9	115,0	124,0	136,8
Būvniecības izmaksu indekss	100,0	95,0	91,0	89,8	95,5	106,5	128,7
Eksporta vienības vērtības indekss	100,0	102,6	105,4	113,8	129,1	142,3	156,1
Importa vienības vērtības indekss	100,0	101,7	107,6	115,0	124,3	139,9	153,0

Pasaules praksē inflācijas noteikšanai un prognozēšanai lieto tādu jēdzienu kā pamatinflācija. Degvielas un pārtikas produktu cenu ievērojamās svārstības radīja grūtības inflācijas prognozēšanā un optimālu monetārās politikas lēmumu pieņemšanā, pamatojoties tikai uz kopējās inflācijas rādītāju, tāpēc ASV un vairākas citas attīstītās valstis, kuru galvenais mērķis bija cenu stabilitāte 70. gados, ieviesa jaunu inflācijas rādītāju – pamatinflāciju, neiekļaujot tajā pārtikas un enerģijas cenu pārmaiņas. [4]

Pasaules valstu pieredze liecina, ka pamatinflācijas rādītāju veidošanā visbiežāk netiek ietvertas šādas preču un pakalpojumu grupas: preces, kuru cenām raksturīgas biežas svārstības, ko nosaka klimatiskie apstākļi, cenu “kari” vai rūpnieciskie strīdi, preces, kuru cenas ietekmē sezonālie faktori – preces pieejamas katru gadu tikai konkrētā periodā vai lielāks pieprasījums pēc preces ir konkrētā periodā –, un preces, kuru cenas ietekmē valdības lēmumi (nodokļi, īre, transporta tarifi). [4]

Katra valsts aprēķina pamatinflāciju, neietverot atšķirīgas preču un pakalpojumu grupas, šo grupu izvēle atkarīga no cenu ietekmējošajiem faktoriem un patēriņa preču groza struktūras valstī (9. tabula).

9. tabula

Pamatinflāciju neietekmējošie rādītāji [4]
Unaffected Indicators in Basic Inflation

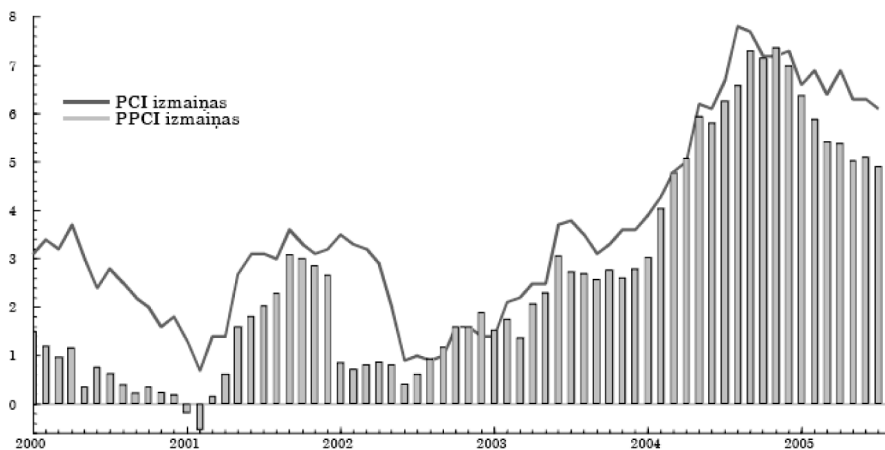
	Uztura produkti, kuru cenas ietekmē sezonāli faktori	Energoresursi	Netiešo nodokļu ietekme	Procentu likmju ietekme	Preces, kuru cenas tiek administratīvi regulētas
ASV	+	+			
Čehija			+		+
Jaunzēlande			+	+	
Kanāda	+	+	+		
Lielbritānija				+	
Norvēģija		+	+		
Polija	+				+
Somija			+	+	
Ungārija	+	+			
Zviedrija			+	+	
ECB	+	+			

Patēriņa cenu analīzei izmantots pamatinflācijas patēriņa cenu indekss (PPCI), ko aprēķina, no PCI izslēdzot administratīvi regulējamās cenas, neapstrādāto pārtiku un degvielu.

Latvijā pamatinflācijas patēriņa cenu indekss iegūts no Latvijas Bankas, izslēdzot neapstrādāto pārtiku: gaļa, zivis, olas, augļi, dārzeņi, kartupeļi; administratīvās cenas: dzīvokļa īre, ūdens piegāde un sistēmas tehniskā apkope, atkritumu izvešana, kanalizācijas pakalpojumi, elektroenerģija, gāzes apgāde un abonēšanas maksa, siltumapgāde un sistēmas tehniskā apkope, ārsta pakalpojumi, ārstēšanās slimnīcā, auto stāvvietas (uz ielas), pasažieru dzelzceļa transports, pasažieru sauszemes transports, pasta pakalpojumi, telefona pakalpojumi, civiltiesiskās atbildības obligātā apdrošināšana transportā, naudas pārvedums pastā, pases izsniegšana.

Latvijā viens no cenu līmeņa pieauguma iemesliem ir netiešo nodokļu pieaugums (piemēram, akcīzes naftai), līdzīgi ir ar administratīvi noteiktām cenām, t. i., gan ar Sabiedrisko pakalpojumu regulatora noteiktajām cenām, gan valdības norādījumiem (piemēram, atkritumu, sabiedriskā transporta un valsts un pašvaldību nodevu paaugstināšana). Viens no cenu pieauguma iemesliem 2007. gadā ir nekustamā īpašuma bāzes maiņa no bilances vērtības uz kadastrālo vērtību, kas daudziem uzņēmējiem, kuriem īpašums bija iepirkts iepriekšējos gados, 2007. gadā liek maksāt nodokli divas un trīs reizes vairāk nekā 2006. gadā, kas savukārt liek pacelt cenas precēm un pakalpojumiem.

Latvijā pamatinflācijas PCI izmaiņas par aptuveni 1% ir mazākas kā patēriņa cenu indekss (1. attēls).

1. att. Patēriņa cenu indekss un pamatinflācijas patēriņa cenu indekss Latvijā, % [9]
Consumer Price Index and Basic Inflation Consumer Price Index in Latvia, %

Latvijā 2005. gadā patēriņa cenu īpatsvarā:

- 14,38% administratīvi noteiktām cenām;
- 4,3% degvielas cenu pieaugumam;
- 8,0% neapstrādātai pārtikai. [9]

Lielākai daļai sabiedrības neinteresē, cik liela ir inflācija – 2% vai 10%. Sabiedrība savu inflāciju pārrēķina naudas pirktspējā. Ja vakar tika nopelnīti 100 lati, bet šodien jau 150 lati, un par šo naudu es varu nopirkt vairāk nekā vakar – tātad nekāds cenu pieaugums nav bijis.

Aplūkojot preces, kuras vidēji katrs strādājošais varētu nopirkt, ja mēneša neto darba samaksu izlietotu kādas vienas preces iegādei, kilogramos, varam secināt, ka, pērkot pārtiku vien, darba alga ir augusi straujāk; no šī viedokļa raugoties, strādājošam dzīve ir it kā uzlabojusies, bet, ja salīdzina ar nepārtikas preču iegādi – elektroenerģiju un degvielu – dzīve ir kļuvusi grūtāka, un tik daudz elektroenerģijas vairs par darba algu nevar nopirkt kā agrāk (10. tabula).

Tādu pašu salīdzinājumu varam izdarīt par vidējā pensionāra izdevumiem: ja mēneša neto pensiju iztērētu vienas preces iegādei, kilogramos, situācija ir labāka, arī elektroenerģiju pensionārs 2005. gadā var nopirkt tikpat daudz kā 1995. gadā (11. tabula). Latvijā pensijas divreiz gadā tiek indeksētas, izmantojot patēriņa cenu indeksa pieaugumu, no tā var secināt, ka indeksācija devusi pozitīvus rezultātus: vismaz ikdienas nepieciešamības preču grupā pensionāru dzīves līmenis nav pasliktinājies.

10. tabula

Strādājošo pirktspēja Latvijā [2]
Purchasing Power of Employed in Latvia

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Liellopu gaļa	56	52	57	62	70	76	72	77	91	93	94
Cūkgaļa	46	47	51	58	71	72	65	73	84	87	97
Vistas gaļa	54	55	58	65	73	78	77	88	107	115	127
Vārītās desas	37	37	40	47	51	54	55	66	79	86	95
Sviests	33	36	41	51	56	62	68	75	81	76	75
Piens (tauku saturs 2–2,5%), litri	319	303	340	390	447	493	501	519	575	501	502
Skābais krējums	82	82	93	108	119	129	137	160	159	143	154
Biezpiens	101	86	94	103	113	121	111	105	110	104	100
Olas (gab.)	1 360	1 250	1 400	1 680	1 868	1 809	1 889	2 305	2 340	2 463	2 931
Rudzu maize	216	202	227	250	263	278	288	304	329	334	352
Baltmaize	167	151	164	184	198	213	230	249	271	273	293
Cukurs	163	164	180	203	210	226	230	231	247	231	266
Kartupeļi	334	492	803	573	642	835	823	541	812	884	879
Degvīns, litri	24	22	23	24	24	22	23	25	27	29	34
Benzīns A-93, litri	386	328	316	329	315	296	316	342	355	342	320
Elektrība, kWh	4 101	2 537	2 461	2 499	2 634	2 783	2 954	3 192	3 540	3 005	3 908
Benzīns A-95, litri	...	315	294	312	300	279	301	329	343	332	315
Dīzeļdegviela, litri	368	393	354	326	358	408	398	361	316

11. tabula

Pensionāru pirktspēja Latvijā [2]
Purchasing Power of Pensioners

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Liellopu gaļa	23,2	24,9	27,2	32,7	39,9	40,4	36,1	38,4	42,6	43,8	43,1
Cūkgaļa	19,1	22,8	24,5	30,5	40,4	38,5	32,9	36,6	39,2	41,2	44,5
Vistas gaļa	22,0	26,6	27,8	34,2	41,6	41,3	39,0	44,1	54,1	54,1	58,4
Vārītās desas	15,0	17,7	19,2	19,3	29,0	28,9	27,7	32,7	37,0	40,7	43,3
Sviests	13,6	17,3	19,7	26,7	31,8	33,2	34,2	37,2	37,8	35,8	34,4
Piens (tauku saturs 2–2,5%), litri	131,3	145,4	162,3	205,2	253,0	262,	252,9	258,9	268,1	236,3	230,1
Skābais krējums	33,6	39,4	44,4	57,0	67,7	68,8	69,2	79,7	74,0	67,5	70,6
Biezpiens	41,4	41,5	44,9	54,0	64,0	64,2	55,9	52,2	51,1	48,9	45,8
Olas (10 gab.)	55,9	60,0	67,0	88,4	105,8	96,3	95,3	115,1	109,1	116,2	134,2
Rudzu maize	88,8	96,9	108,2	131,5	149,2	148,2	145,4	151,6	153,2	157,5	161,1
Baltmaize	68,6	72,7	78,1	96,8	111,9	113,3	116,3	124,3	126,2	128,9	134,2
Cukurs	67,1	78,8	86,1	106,9	118,8	120,4	116,3	115,1	114,9	109,1	122,0
Kartupeļi	131,3	210,0	324,6	285,0	363,8	444,6	415,4	270,2	378,5	417,0	402,7
Elektrība, 100 kWh	16,9	12,2	11,8	13,2	14,9	14,8	14,9	15,9	16,5	15,8	17,9

Neviens iedzīvotājs nepirks vienu mēnesi tikai vienu preci, tāpēc ir jāsalīdzina patēriņa preču grozs, diemžēl katram iedzīvotājam patēriņa preču grozs ir atšķirīgs:

viens ēd tikai lasi, cits – mazās brētliņas, tāpēc statistikai ir grūts uzdevums atrast vidusceļu starp vienas valsts iedzīvotājiem, kā arī Eiropas iedzīvotājiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā galvenais inflācijas rādītājs ir Patēriņa cenu indekss.
2. Kopš Latvijas iestājas ES vērojams straujš un pastāvīgs cenu kāpums – aptuveni 6,5% apmērā gadā.
3. Patēriņa cenu indeksa pieaugumu Latvijā visvairāk ietekmē pārtikas cenu pieaugums.
4. Saskaņotā (harmonizētā) patēriņa cenu indeksā gan preču, gan pakalpojumu īpatsvars ES dalībvalstīs ir atšķirīgs; arī pa gadiem katrā valstī preču un pakalpojumu īpatsvars ir atšķirīgs.
5. ES un arī Latvijai ir nepieciešams ieviest vienotu attiecību starp preču grupām, lai rādītāji būtu salīdzināmi, – gan pa dalībvalstīm, gan pa gadiem.
6. Patēriņa cenu indeksa svarus pielīdzināt mājāsaimniecības izdevumu struktūrai naudā, neņemot vērā nosacīto īri.
7. Iedzīvotāju labklājības līmeņa noteikšanai un inflācijas noteikšanai vajadzētu izstrādāt jaunu inflācijas noteikšanas rādītāju, kur būtu ietvertas arī nekustamā īpašuma cenu izmaiņas.

Literatūra

1. Eiropas Kopienas Statistikas pārvalde. Pieejams: <http://www.europa.eu.int/comm/eurostat>
2. LR Centrālās statistikas pārvalde. Pieejams: www.csb.gov.lv
3. LR Centrālās statistikas pārvaldes datu bāze. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv/DATABASE/>
4. Averss un Reverss 2000./3 Latvijas Banka. Pieejams: www.bank.lv
5. Averss un Reverss 2001./3 Latvijas Banka. Pieejams: www.bank.lv
6. Averss un Reverss 2005. speciālizlaidums Latvijas Banka. Pieejams: www.bank.lv
7. Averss un Reverss 2007/1 / Latvijas Banka. Pieejams: www.bank.lv
8. Gods, U. *Makroekonomika*. Rīga, 2004. 356 lpp.
9. Kazāks, M. *Pārkaršanas risks Latvijas ekonomikā*. Pieejams: www.hansabanka.lv
10. Ziņojums par tautsaimniecības attīstību Latvijā. LR EM, 2006. g. dec. Pieejams: www.em.gov.lv

Summary

The purpose of this paper is to highlight the definition of inflation and to show statistic indices.

Mostly with word “inflation” in statistic we are understanding consumer price index. European Union contrives are using harmonized consumer prices index, but unit indices are different in each county.

Key words: *inflation, consumer price index, Harmonized Indices of Consumer Prices.*

Влияние оценки имущества на инновационные процессы и иностранные инвестиции в Литве
The Influence of Property Assessment on Innovative Processes and on Foreign Investments in Lithuania
Īpašuma vērtēšanas ietekme uz inovācijas procesiem Lietuvā un ārvalstu investīcijām

Антанас Светикас

Вильнюсский государственный педагогический университет,
Вильнюс, ул. Студенту 39, tel.: + 37052332954,
e-mail: ekonomkat@vpu.lt

Оценка имущества – объективный расчёт стоимости имущества, включающий в себя описание оцениваемого имущества, мнение лица, производящего оценку состояния имущества, его пригодности к использованию и вероятной рыночной стоимости в денежном выражении. Вся эта информация необходима для продавцов и покупателей, управляющих регистром имущества учреждений, кредиторов, учреждений ипотеки, служб приватизации, предприятий и пр. Чтобы торговать недвижимым имуществом, его необходимо оценить. Для этого необходимо установить его стоимость. В этом случае используются признанные Международным комитетом по стандартам оценки имущества методы.

Ключевые слова: стоимость имущества, движимое и недвижимое имущество, производство, рыночная стоимость, инвестиции.

Задачи исследования. Имущество как правовая категория включает в себя права частной собственности на объекты материального и нематериального имущества. Объектами его оценки является движимое и недвижимое имущество, а также предпринимательская деятельность.

Оценка имущества производится обычно в следующих случаях:

- в случае смены собственника, т.е. в случае продажи имущества, передачи его в качестве неденежного (имущественного) взноса, в случае обмена, дарения, наследования;
- в случае страхования или налогообложения имущества;
- в случае обмена, поручительства или гарантийного обеспечения;
- в случае изъятия в установленном законом порядке на благо общества;
- при исполнении судебных решений по гражданским искам, а также судебных решений и постановлений по уголовным делам о взыскании имущества;
- по желанию собственника.

Существует два принципа расчёта стоимости имущества: основанные на факторах рынка и не основанные на них.

При определении стоимости имущества, основанной на факторах рынка, в качестве основы принимаются две базовые стоимости: рыночная стоимость и восстановленная стоимость. **Рыночная стоимость** – это сумма, на которую в день оценки имущества потенциальные покупатель и продавец обмениваются имуществом, предварительно выполнив соответствующие маркетинговые процедуры. Стороны заключают коммерческую сделку, действуя разумно и без принуждения. **Восстановленная стоимость** – это издержки собственника, связанные с покупкой земли и возведением построек и включающие налоги, не подлежащие возврату.

Оценка природного имущества. Имущество, которое находится в сфере охраны природы, отличается от индивидуальных товаров тем, что оно не продается и не покупается на рынке. Это связано со специфическими особенностями такого имущества: оно слишком велико для того, чтобы его можно было приватизировать или запретить им пользоваться другим людям. Тот факт, что все могут одинаково свободно пользоваться природоохранным имуществом, часто считается его отличительной особенностью. Именно по этой причине такое имущество не приватизируется. Но какими бы не были причины данного явления, предприниматели либо сами не интересуются куплей-продажей природоохранным имуществом, либо им не разрешается участвовать в сделках подобного рода. Однако дело в том, что рынок природоохранным имуществом не выполняет важной функции и не устанавливает точного количества используемого имущества данного типа; кроме того, рынок не может гарантировать его оптимального использования. Поскольку не существует рынка сохранения чистого воздуха, чистой воды и живой природы, осуществление этих функций находится в сфере деятельности государственных учреждений.

Чтобы торговля недвижимым имуществом проходила организованно, оно должно быть надлежащим образом и справедливо оценено. Для установления его стоимости используются методы, признанные Международным комитетом по стандартам оценки имущества. При выборе конкретного метода установления стоимости имущества учитывается, какая стоимость имущества является актуальной для заказчика, и кто, по мнению оценивающего, наилучшим образом демонстрирует рыночную стоимость имущества.

При установлении стоимости имущества по методу восстановленной стоимости цена построенных объектов, с учётом их нынешнего физического состояния, особенностей эксплуатации и полезности, определяется, исходя из рабочих технологий и цен на момент оценки имущества. Восстановленная стоимость недвижимого имущества выражается в денежной сумме, необходимой для его репродуцирования по существующим ценам. Она выражается двумя способами:

1. методом восстановления оцениваемого объекта;
2. методом замены оцениваемого объекта другим.

При использовании метода **восстановления** оцениваемого объекта расчёт потенциальной стоимости создания, производства, установки или строительства его точной копии (предполагается абсолютное соответствие материалов, качества работ, стандартов, дизайна и т.п.) производится, исходя из существующих на момент оценки рыночных цен.

При использовании метода **замены** оцениваемого объекта другим подсчитываются затраты, необходимые для создания, производства, установки или строительства объекта, приносящего такую же пользу.

В отличие от них при использовании метода оценки налоговой стоимости имущество оценивается как объект предпринимательства, приносящий прибыль. В основе данного метода – прогноз потоков денежной наличности и их нынешняя оценка.

Конкретные способы, принципы и методы определения стоимости недвижимого имущества устанавливают лица, производящие оценку имущества, с учётом специфики оцениваемого объекта и пожеланий будущего инвестора.

Строения, оборудование, машины, другие производственные ценности – это огромное богатство, потенциал которого остаётся неиспользованным. Упомянутые ценности объединяются в предприятия различного типа, управление которыми осуществляется с помощью акционерного капитала.

Вопросы, касающиеся имущества и собственности, на мой взгляд, можно распределить на три группы, каждую из которых нужно отдельно проанализировать и оценить, т. к. они оказывают разное влияние на хозяйственный механизм.

К первой группе нужно отнести имущество и собственность, которые посредством функционирования – «движения» – капитала создают производство, предоставляют услуги. Это основная часть национального имущества, которую составляют постройки, машины, оборудование, технологии, предприятия разного типа в целом. Это имущество, будучи собственностью, образует на рынке цепочку: производство (услуги) – обмен – материализация дохода. Доход является движущей силой производства и предоставления услуг. Доход в достаточном количестве позволяет развивать и расширять производство и услуги, а это и есть процесс инновации.

Определение группы такого имущества в условиях Литвы заставляет сделать следующий вывод: в рыночном демократическом обществе недостаточно просто оценить имущество, необходимо также оценить и связанный с имуществом производственный потенциал. Только такая оценка снижает риск и приближает стоимость объекта к реальной рыночной стоимости, которая постоянно меняется, а покупательная способность остаётся низкой.

Ко второй группе следует отнести имущество и собственность, связанные с бытом человека и удовлетворением его потребностей. Это можно определить как бытовую собственность. К ней относятся небольшие земельные участки, квартиры, садовые домики, автомобили, предметы домашнего обихода, дома и участки земли под ними, места отдыха и т. п. Отличительной чертой такого

имущества и собственности является то, что они, за небольшим исключением, не участвуют в производстве и предоставлении услуг. Однако обращение собственности такого типа на рынке должно быть свободным и определяться только волей собственника. Лица, владеющие подобным имуществом, несомненно, принадлежат к числу собственников. Эта форма собственности, правда, в меньших масштабах, существовала и в советские годы, поэтому люди её лучше понимают. Но, к сожалению, для большинства членов нашего общества, понятной является только такая форма собственности. Об этом можно только сожалеть, потому что из-за этого часть общества не готова понять смысл собственности, объектами которой являются постройки, машины, оборудование, технологии, ценные бумаги, акции, а также создание капитала и его обращение.

Функционирование второй группы имущества упростилось бы при условии её объединения системой ипотеки. Однако в обоих случаях необходима совершенная правовая система, при которой сделки регистрируются объективно, оперативно, без возможности их оспаривания. После регистрации имущества следует избегать правовых соглашений, способных вызвать сомнения в обоснованности оформления имущества.

К третьей группе относится интеллектуальная собственность, или человеческий капитал. В рыночном и демократическом обществе интеллектуальная собственность, человеческий капитал участвует в предоставлении товаров и услуг и снижает издержки производства, прежде всего, за счёт уменьшения использования природных ресурсов. Основная производственная тенденция в цивилизованном мире – произвести как можно больше высококачественных товаров при наименьшем использовании природных ресурсов. В этом суть как формулы прогресса и выживания человечества, так и инноваций. Оценивая людей, их потенциал, необходимо оценить и функционирующий в них человеческий потенциал. Он проявляется и в способности руководителей организовать производство и реализацию необходимых, пользующихся спросом товаров.

Работа в рыночных условиях и развитие предпринимательства создали предпосылки для образования в Литве рынка имущества.

Рынок – это система (иногда место), в которой между продавцами и покупателями с помощью механизма цен производится обмен товарами и услугами. Торгующие реагируют на соотношение между спросом и предложением и другие факторы регулирования цен, возможности и знания сторон, понимание полезности товаров и услуг, а также собственные индивидуальные потребности и желания.

Многие производственные объекты Литвы непривлекательны для иностранных инвестиций. Это особенно характерно для предприятий, традиционно работающих на экспорт. Зарубежных инвесторов пугают большие масштабы литовских предприятий, очень низкая производительность труда, устаревшие технологии, недостаточное управление. Поэтому строить новое предприятие зачастую выгоднее, чем реструктуризировать старое.

Решающую роль в этом процессе играет общая деловая обстановка, определяющая привлекательность той или иной страны. В мире проводилось много исследований, целью которых было определение факторов привлекательности для иностранных инвестиций.

Приспособление к условиям свободного рынка требует быстрого развития торговли, пищевой промышленности, увеличения сети хлебопекарен, переработки сельхозпродукции и др. В целях бесперебойного снабжения розничной торговли товарами необходимо переоборудовать торговые базы.

Необходимо быстрыми темпами создавать и внедрять новые технологии и новую технику, развивать новые виды транспорта, техническую и ремонтную базы.

Совершенно очевидно, что без дополнительного финансирования мы не сможем модернизировать предприятия и проложить на Запад пути для своей продукции.

Литва должна убедить Запад в том, что готова идти по пути развития. Но это возможно лишь при создании определённых условий: узаконить функционирование частной собственности, сделать землю товаром, создать новую правовую систему, защищающую частный капитал.

Новый рынок капитала может быть создан только путём соединения имущества конкретного владельца с финансовым капиталом, т. е. инвестициями или кредитами. И только в этом случае можно будет утверждать, что в Литве создаётся новая национальная экономика, которую признает и Запад.

Торговлю недвижимостью следует рассматривать как комплексную проблему. Поэтому багаж знаний предпринимателя, успешно работающего в этой сфере, должен включать три основных составляющих:

1. технические знания (базовые знания);
2. знания в области права;
3. знания в области психологии.

Известно, что любое путешествие начинается с первого шага. Первый шаг – это решение заняться предпринимательской деятельностью, второй – выбрать вид производимых товаров или услуг. После этого следует решить, покупать действующее предприятие или заняться основанием нового. Гораздо проще оценить перспективы уже действующего предприятия.

На рис. 1. схематически представлен порядок трансформации и сущностные трансформации крупного производства в Литве:

1. приватизация предприятия как объекта имущества;
2. дальнейшее функционирование предприятия в связи с проблемой его существования в будущем;
3. реструктуризация приватизированного крупного предприятия в свете решения проблемы приватизации и развития.

Поколение молодых предпринимателей, которые приобрели имущество исключительно в процессе приватизации и за инвестиционные чеки – это представители «нового» капитала.

Рис.1. Трансформации крупного государственного предприятия

Для промышленного предприятия, которое стремится не только выжить, но и развиваться в условиях постоянных перемен, важно объективно оценивать и свои возможности, и запросы потребителей, оставаться конкурентоспособными на выбранном рынке товаров и услуг. Руководители предприятий, определяя цели на будущее, должны выяснить и наметить способы достижения этих целей. Поэтому необходимо определить и проанализировать ресурсы, которые можно использовать для создания товаров или услуг и удовлетворения запросов потребителей.

Имущество – это экономические ресурсы, у которых есть собственник и, disponируя которыми, предприятие надеется иметь в будущем определённую выгоду.

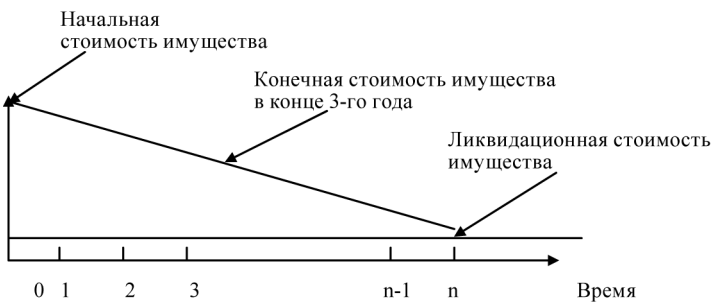

Рис.2. График изменения стоимости имущества в зависимости от времени

Существуют различные виды имущества. Прежде всего имущество является материальным (произведено из определённого материала и физически осязаемо, напр., постройки, различные инструменты, вещества, товары) или нематериальным (не является материальной субстанцией, напр., патент). В зависимости от того, как планируется использовать имущество в деятельности

предприятия, выделяют две его формы: долговременное и кратковременное имущество.

Налог на недвижимое имущество предприятий и организаций

Объектом этого налога является находящееся на территории страны недвижимое имущество, которое на правах собственности принадлежит юридическим лицам или предприятиям, не обладающим правами юридического лица, и для которого установлена правовая регистрация.

Налог на недвижимое имущество перечисляется в бюджет самоуправления, на территории которого находится недвижимое имущество. Советы самоуправлений наделены полномочиями, позволяющими снижать, но не больше чем на 50 %, тариф налоговых выплат.

От налога освобождаются следующие предприятия, учреждения и организации:

- учреждения здравоохранения;
- учебные заведения;
- культурно-просветительские заведения;
- спортивные заведения;
- учреждения социальной защиты и опеки;
- дошкольные детские учреждения;
- сельскохозяйственные учреждения;
- благотворительные фонды и организации;
- государственные предприятия.

Налоговая стоимость недвижимого имущества считается начальной стоимостью этого имущества, индексированной согласно коэффициенту, установленному правительством [6].

Снижения уровня бедности путём распределения производственных ресурсов

Важным направлением по снижению уровня бедности, обещающим долговременный эффект, является повышение доступности основных источников доходов. Это связано, прежде всего, с расширением возможностей по использованию капитала и земли, а также с совершенствованием качественных особенностей собственно человеческого капитала или рабочей силы. Примером увеличения доступности капитала являются программы снижения безработицы, стимулирующие развитие малого бизнеса, когда вместо пособия по безработице человек может получить *льготный кредит для открытия бизнеса*. Для этой цели нередко используется *имущественная налоговая политика и налог на наследство*, а также экономические меры, связанные с *созданием новых рабочих мест*. Иногда инициатива по созданию рабочих мест для безработных исходит от самого государства. У такой практики есть свои положительные

черты. Во-первых, повышается покупательная способность людей и снижается уровень бедности. Во-вторых, получая зарплату, люди восстанавливают веру в свои силы, которая зачастую теряется, когда человек живёт на пособие по безработице. Однако нельзя не сказать и о негативных последствиях. Как правило, организованная государством деятельность подобного типа оказывается малоэффективной. Она требует средств налогоплательщиков и оттягивает ресурсы из тех областей производства, которые, возможно, могли бы быть более эффективными и предложить рынку необходимые товары и услуги. Таким образом, нарушается регулятивная функция рынка, снижается эффективность.

Тем не менее, среди всех мер по снижению уровня бедности путём распределения производственных ресурсов особое место занимают те, которые ориентированы на *улучшение качества рабочей силы, увеличение и эффективное использование человеческого капитала*. Подобные меры, каким бы странным ни показалось это на первый взгляд, начинаются с законов о правах человека, о трудовых отношениях, профсоюзах и других формах утверждения демократии. Доступное образование и профессиональное обучение уменьшают количество внешних препятствий на пути формирования человеческого капитала. Антидискриминационные законы создают предпосылки для честной конкуренции на рынке труда, средства структурной политики позволяют создавать системы переквалификации, а также осуществлять перестройку отсталых отраслей и регионов, повышая межпрофессиональную и территориальную мобильность рабочей силы.

Литература

- Zaveckas E.K., Grinevičius R. *Nekilnojamo turto sektoriaus vystymas Lietuvoje*. Vilnius: Technika, [s.a.], p. 66-68.
- Svetikas A. Vartotojų kooperacijos valdymo problemos rinkos sąlygomis. Iš: *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, Nr.5, 1997. 117p.
- Lydeka Z., Grebliauskas A. Lietuvos ūkio transformaciniai pokyčiai: stambaus verslo fotmavimasis ir plėtra. Iš: *Socialiniai mokslai. Vadyba*, Nr. 2(11). Kaunas: Technologija, 1997. 34 p.
- Lukoševičius V., Stankevičius P. Nekilnojamas turtas ekonominio potencialo struktūroje. Iš: *Teorinė ekonomika I d.*, 1998. – 1996.
- Bagdonas E. Kazlauskienė E. *Verslo pradmenys*. Kaunas, 2002.
- Buškevičiūtė E. *Mokesčių sistema: vadovėlis*. Kaunas, 2003.
- Chlivickas I., Čepienė V. ir kt. *Lietuvos mokesčių sistema: metodinė medžiaga*. Vilnius, 1996.

Summary

Property assessment as an impartial calculation of the value of property, including description of the property to be assessed opinion of the assessor about the condition of the property, it's suitability for use and expected market value in the terms of money is necessary for the buyers and sellers of it, institutions managing property register, creditors, hypothec institutions, privatization services, enterprises, etc.

For the trade in real property to proceed smoothly it must be properly and correctly assessed. Methodology recognized by the International committee of standards for the assessment of property is applied making assessments of the value of real property. The method of assessment of the value of real property is chosen considering what value of property is important to the client and what, in the opinion of the assessor, can reflect it's market value best.

Business development under market conditions opened up favorable conditions opened up favorable conditions enabling real estate market to emerge in Lithuania.

Market can be regarded as a system (occasionally as a place) where using the mechanism of prices exchange of goods and services between the buyers and the sellers is effected. The sellers react to the supply – demand ratio as to other price regulating factors, possibilities and knowledge of the parties involved, their knowledge of the goods and services and to their individual needs and wishes. Lithuania must persuade the West that it is willing to proceed along the road of prosperity. It is possible only after the relevant conditions are created, including legitimisation of functional of private property, turning land into a traded commodity, establishing a novel legal system defending private capital.

Keywords: *property evaluation, real and non-real estate property, business, market value, investments.*

Kopsavilkums

Īpašuma vērtēšana – īpašuma vērtības objektīva aprēķināšana, kurā ietilpst vērtējamā īpašuma aprakstīšana, vērtētāja viedoklis par īpašuma stāvokli, tā lietderīgumu, kā arī pieļaujamo naudas vērtību tirgū. Tas jāņem vērā kārtotajām iestādēm, kreditoriem, hipotēkas iestādēm, privatizācijas dienestiem, uzņēmumiem utt.

Lai tirdzniecība ar nekustamo īpašumu notiktu raiti, tas ir adekvāti un pareizi jānovērtē. Nekustamā īpašuma vērtība tiek noteikta, piemērojot Starptautiskā īpašuma vērtēšanas standartu komitejas atzītās metodes. Īpašuma vērtēšanas noteikšanas metode tiek noteikta, ņemot vērā, kāda īpašuma vērtība ir aktuāla pasūtītājam un kas, vērtētāja skatījumā, vislabāk rāda īpašuma vērtību tirgū.

Strādājot tirgus apstākļos, biznesa attīstība arī Lietuvā radīja īpašuma tirgus rašanās priekšnosacījumus. Tirgus – tā ir sistēma (reizēm – vieta), kurā ar cenu mehānisma starpniecību notiek preču un pakalpojumu barters starp tiem, kas tirgo, un tiem, kas pārdod. Tirgotāji reaģē uz piedāvājuma–pieprasījuma attiecību un citiem cenu regulējošiem faktoriem, pušu iespējām un ziņām, viņu zināšanām par preču un pakalpojumu lietderīgumu, kā arī dažādām individuālām vajadzībām un vēlmēm. Lietuvai ir jāpārlicina Rietumi, ka tā ir gatava iet uzplaukuma ceļu. To varam panākt, tikai saskaņojot zināmus noteikumus: leģitimējot privātpašuma funkcionēšanu, zemi pārvēršot par precī, izveidojot jaunu tiesisko sistēmu, kas aizstāv privātkapitālu.

Atslēgvārdi: īpašuma vērtēšana, nekustamais un kustamais īpašums, uzņēmējdarbība, tirgus vērtība, investīcijas.

Investīciju akselerācijas princips Latvijas apstākļos *Investment Acceleration Principle under Conditions in Latvian*

Deniss Titarenko

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5., Rīga, LV-1050

E-pasts: deniss_t@mits.lv

Investīciju akseleratora modelis paredz, ka galvenais investīciju veikšanas iemesls ir optimālā kapitāla līmeņa, kurš ir proporcionāls izlaides līmenim, izmaiņas. Investīciju akseleratora modeļa ekonometriskās novērtēšanas rezultāti liecina, ka Latvijas tautsaimniecībā visbūtiskākais investīciju akselerācijas efekts ir vērojams pakalpojumu nozarēs. Savukārt ražošanas nozarēs, it īpaši apstrādes rūpniecībā, kas ir Latvijas galvenā eksportorientēta nozare, investīciju akselerācijas efekts ir daudz zemāks.

Atslēgvārdi: investīciju akselerators, uzņēmumu investīciju uzvedība, ekonometriskā analīze.

Investīciju akseleratora modeļa teorētiskais pamatojums

Džona Klarka (1917) cietā investīciju akseleratora modelis, kas ir viens no pirmajiem investīciju uzvedības analīzes mēģinājumiem makrolīmenī, kā vienīgo uzņēmumu investīciju veikšanas iemeslu apskata optimālā kapitāla līmeņa, kurš savukārt ir proporcionāls izlaides līmenim, izmaiņas. Šajā modelī tiek pieņemts, ka kapitāla līmenis ekonomikā pielāgojas kopējā pieprasījuma izmaiņām nekavējoties, līdz ar to spēkā ir šāda vienādība:

$$I_t = K_t - K_{t-1} = \alpha(Y_t - Y_{t-1}), \quad (1.) (7, 70)$$

kur I – investīcijas, K – kapitāla apjoms, Y – izlaides apjoms, α – cietais akselerators.

Cietā akseleratora modelī kapitāla līmenis katrā laika periodā momentāni pielāgojas optimālajam līmenim. Savukārt elastīgā akseleratora modelis aplūko kapitāla līmeņa pielāgošanos optimālajam līmenim, kas notiek nevis uzreiz, bet pakāpeniski – kā atbildes reakcija uz izlaides apjoma pārmaiņām. Šajā modelī investīciju līmenis tiek definēts kā optimālā kapitāla līmeņa pašreizējā un iepriekšējo laika periodu izmaiņu summa:

$$I_t = \sum_{\tau=0}^n \beta_{\tau} \Delta K_{t-\tau}^*, \quad (2.) (7, 71)$$

kur β – elastīgais akselerators, ΔK^* – optimālā kapitāla līmeņa izmaiņas.

Tātad var teikt, ka elastīgā akseleratora modelī investīcijas pašreizējā laika periodā ir ne tikai pašreizējā, bet arī iepriekšējo laika periodu optimālā kapitāla līmeņa pārmaiņu rezultāts.

Jāatzīmē, ka cietā un elastīgā akseleratora modeļa oriģinālversijās netiek dots teorētiskais pamatojums investīciju atkarībai no izlaides līmeņa. Par mēģinājumiem dot šādu pamatojumu neoklasiskās pieejas ietvaros var lasīt Heršela Grosmana (1972) darbos.

Grosmans atsakās no tradicionālā neoklasiskā pieņēmuma par tirgus līdzsvaru un uzskata, ka tirgū faktiski realizētās produkcijas apjoma noteicošais faktors ir pieprasījums. Uzņēmums nevar cerēt, ka izdosies pārdot jebkuru produkcijas daudzumu par iepriekšnoteikto cenu, un līdz ar to saprot, ka konkrētajā brīdī produkcijas realizācijas apjomu ierobežo pieprasījuma apjoms. Uzņēmums plāno ražot konkrēto produkcijas daudzumu, piesaistot darbaspēku tādā apjomā, kas dod iespēju saražot doto produkcijas apjomu, izmantojot rīcībā esošo kapitālu. Savukārt kapitāla uzkrāšanās dinamiku (trajektoriju) uzņēmums izvēlēsies optimālajā veidā. Lai raksturotu investīciju funkciju, Grosmans izmanto mērķa (optimālā) kapitāla jēdzienu. Investīciju funkcijas pamatīpašība Grosmana modelī ir tās atkarība no izlaides apjoma, ko nosaka kapitāla mērķa vērtība. Jo lielāks ir izlaides apjoms, jo lielāka ir kapitāla mērķa vērtība un līdz ar to lielākas arī investīcijas.

Taču jāatzīmē, ka akseleratora modelis nosaka investīciju atkarību nevis no izlaides apjoma vērtības, bet no izlaides apjoma izmaiņām. Lai ilustrētu šādu sakarību, nepieciešams izpētīt, kā konkrētā modeļa ietvaros investīcijas reaģē uz pieprasījuma izmaiņām. Sakarā ar gaidu statisko raksturu uzņēmumi katrā laika periodā uzskata, ka ar pieprasījumu ierobežots izlaides apjoms nākotnē būs tādā pašā līmenī kā pašreizējā periodā. Tādējādi, ja īstenībā realizējamais izlaides apjoms mainās, uzņēmumi koriģē savas gaidas, mainot kapitāla mērķa vērtību un līdz ar to arī investīciju lēmumus.

Cits investīciju akseleratora modeļa teorētiskā pamatojuma variants – eksternāliju efekts – parādīts Darona Eismoglu darbos (1993). Eismoglu pievērš uzmanību tam, ka investīciju robežatdeve konkrētajā tautsaimniecības nozarē var būt pozitīvi atkarīga no investīciju apjoma citās nozarēs (eksternālijām) vai agregētajā līmenī no kopējām investīcijām. Jebkura firma ir ieinteresēta iegūt informāciju par citu firmu investīcijām, taču sakarā ar to, ka konkrētā informācija nav pieejama, tā izmanto citu firmu izlaides apjomu (vai kopējo izlaidi) kā to investīciju aktivitāti raksturojošo mainīgo. Rezultātā investīcijas kļūst atkarīgas no izlaides apjoma.

Apkopojot visu iepriekšteikto, var rezumēt pamathipotēzes, kuras piedāvā akseleratora modelis:

1. investīcijas ir proporcionālas pašreizējā un iepriekšējā perioda izlaides apjoma izmaiņām;
2. ja Eismoglu hipotēze ir pareiza, investīciju pievilcībai nozarē ir jāpalielinās līdz ar investīciju apjoma pieaugumu citās nozarēs.

Investīciju akseleratora modeļa ekonometriskās novērtēšanas rezultāti

Lai pārbaudītu hipotēzi par investīciju proporcionalitāti izlaides pārmaiņām, aplūkosit modeli, kurš raksturo pašreizējās uzņēmumu investīciju dinamikas atkarību no izlaides apjoma un investīciju apjomu pārmaiņām iepriekšējos laika periodos. Šo modeli var atspoguļot ar šāda vienādojuma palīdzību (3.):

$$I_{i,t} = e^{c_i + \epsilon_{i,t}} \times I_{i,t-1}^{\beta_1} \times Y_{i,t-1}^{\beta_2}, \quad (3.)$$

kur I – investīcijas;

Y – izlaide;

e – kļūda, kas raksturo investīciju apjomus ietekmējošos šokus;

i – tautsaimniecības nozare;

t – laika periods.

Lai pārveidotu 3. vienādojumu lineārajā formā, vienādojuma elementi tika logaritmēti (sk. 4. vienādojumu):

$$\ln I_{i,t} = c_i + \beta_1 \ln I_{i,t-1} + \beta_2 \ln Y_{i,t-1} + \epsilon_{i,t}. \quad (4.)$$

Investīciju akseleratora modeļa, kuru atspoguļo 4. vienādojums, novērtēšanai tika izmantoti paneļdati¹ par laika periodu no 1997. līdz 2005. gadam par 15 Latvijas tautsaimniecības nozarēm atbilstoši NACE klasifikatoram (sk. 1. tabulu). Latvijas uzņēmumu investīciju uzvedības raksturošanai izmantoti dati par nefinanšu investīciju² un izlaides dinamiku. Modeļa novērtēšanai izmantoti faktiskajās cenās izteiktie dati.

Izejas datu izmantošanu 9 gadu periodā (36 ceturkšņi) par 15 tautsaimniecības nozarēm var uzskatīt par pietiekamu ekonometriskā modeļa radīšanai un novērtēšanai. Iegūtās šķērsgrīzumu (*cross-sectional*) paneļa regresijas novērtēšanai tika izmantota SUR metode (*seemingly unrelated regression* – šķietami nesaistīta regresija). Koriģētā determinācijas koeficienta vērtība (0,936) liecina, ka vidēji Latvijas tautsaimniecībai 94% no atkarīgā faktora $\ln I_{i,t}$ variācijas izskaidro modelī iekļauto mainīgo variācija.

Vispirms pievērsīsim uzmanību 4. vienādojuma konstantu C_i koeficientu interpretācijai (sk. 2. tabulu). Doto koeficientu vērtības katrai tautsaimniecības nozarei var interpretēt kā t. s. „autonomās” investīcijas, t. i., tādu investīciju apjomu, kurš attiecīgajā nozarē tiks veikts uzņēmumu lietīšķās aktivitātei saglabāšanai pie nosacījuma, ka pārējie modelī iekļautie mainīgie (proti, investīcijas un izlaide iepriekšējā laika periodā) paliks nemainīgi. Ekonometriskās analīzes rezultāti norāda uz to, ka dotais faktors rada statistiski nozīmīgu (vismaz 10% līmenī) ietekmi uz uzņēmumu pašreizējo investīciju dinamiku – astoņās no 15 analizējamām Latvijas tautsaimniecības nozarēm. Ņemot vērā to, ka visi 4. vienādojuma mainīgie ir

¹ Datu avots: LR Centrālās statistikas pārvaldes Interneta datu bāze <http://test.csb.gov.lv:8080/DATABASE/ekfin/databasetree.asp>

² Atbilstoši LR Centrālās statistikas pārvaldes definīcijai „nefinanšu investīcijas” – investīcijas uzņēmumu ilgtermiņa nemateriālajos ieguldījumos un pamatlīdzekļos.

logaritmēti, var izdarīt secinājumu: pētījuma perioda vislielākais autonomo investīciju apjoms ir raksturīgs tādām tautsaimniecības nozarēm kā transports un sakari (4,04 milj. latu ceturksnī vai 16.16 milj.latu gada izteiksmē) un apstrādes rūpniecība (0,55 milj. latu gadā).

Tālāk nepieciešams pievērst uzmanību koeficientu interpretācijai, kuri raksturo iepriekšējo laika periodu investīciju apjomu pārmaiņu ($\ln I_{i,t-1}$) ietekmi uz Latvijas uzņēmumu pašreizējo investīciju dinamiku ($\ln I_{i,t}$). Kā redzams no 3. tabulas datiem, šis faktors ir statistiski nozīmīgs (vismaz 10% līmenī) deviņās no 15 analizējamām Latvijas tautsaimniecības nozarēm: lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un medniecībā; zvejniecībā; apstrādes rūpniecībā; enerģētikā; būvniecībā; restorānu un viesnīcu sektorā; finanšu starpniecībā; valsts pārvaldē un sociālajā apdrošināšanā; kā arī pārējo komunālo, sociālo un individuālo pakalpojumu nozarē. Par „visinertākajām” no investīciju dinamikas viedokļa, balstoties uz analīzes rezultātiem, var uzskatīt ražošanas nozares: lauksaimniecības, mežsaimniecības un medniecības sektoru (attiecīgā regresijas koeficienta vērtību var interpretēt šādi – pie pārējiem nemainīgajiem faktoriem investīciju apjomu pieaugums šajā sektorā iepriekšējā laika periodā par 1 procentu stimulē investīciju apjoma pieaugumu attiecīgajā sektorā pašreizējā laika periodā par 0,72 procentiem), kā arī tādas kapitālietilpīgas nozares kā apstrādes rūpniecība (pieaugums par 0,58 procentiem), enerģētika (pieaugums par 0,56 procentiem), būvniecība (pieaugums par 0,68 procentiem). Ražošanas apjomu kritums un līdz ar to salīdzinoši zema investīciju aktivitāte nosaka negatīvas vērtības esamību koeficientam, kurš raksturo investīciju dinamiku zvejniecības nozarē – var secināt, ka investīcijas iepriekšējā laika periodā šajā nozarē nestimulē investīciju aktivitāti konkrētajā laika periodā.

Nākamais faktors, kurš atbilstoši pētāmā modeļa teorētiskajām pamatojumam un specifiskācijai nosaka kārtējo investīciju dinamiku, ir izlaides apjomu pārmaiņas ($\ln Y_{i,t-1}$). Kā redzams no 4. tabulas datiem, šis faktors ir statistiski nozīmīgs (vismaz 10% līmenī) 13 no 15 Latvijas tautsaimniecības nozarēm.

Visbūtiskākā izlaides apjomu dinamikas ietekme uz investīcijām saskaņā ar 4. tabulas datiem vērojama tādās tautsaimniecības nozarēs kā viesnīcu un restorānu sektors (pie pārējiem nemainīgajiem faktoriem izlaides apjomu pieaugums šajā sektorā – iepriekšējā laika periodā par 1 procentu – stimulē investīciju apjoma pieaugumu konkrētajā sektorā pašreizējā laika periodā par 1,73 procentiem) un tirdzniecība (pieaugums par 1,10 procentiem). Kā redzams, ilgtermiņa perspektīvā iepriekšminētajās Latvijas tautsaimniecības nozarēs ir vērojama augoša atdeve; to rada izlaides apjomu pieaugums sakarā ar uzņēmumu investīciju aktivitātēm. Turklāt būtiska atdeve no izlaides apjomu pieauguma ir vērojama lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un medniecībā (pieaugums par 0,92 procentiem), ieguves rūpniecībā (pieaugums par 0,92 procentiem), nekustamo īpašumu operāciju un citu komercpakalpojumu nozarē (pieaugums par 0,89 procentiem), enerģētikas sektorā (pieaugums par 0,78 procentiem) u.c.

Tālāk, lai pārbaudītu Eismoglu hipotēzi par to, ka investīciju pievilcība konkrētajā nozarē pieaug līdz ar investīciju apjomu pieaugumu citās nozarēs, aplūkosim modeli, kuru atspoguļo 5. vienādojums:

$$I_{i,t} = e^{c_i + \varepsilon_{i,t}} \times I_{i,t-1}^{\beta_1} \times I_{i,t-1}^{\beta_2}, \quad (5.)$$

kur $I'_{i,t-1} = I_{t-1} - I_{i,t-1}$ - investīciju kopējais apjoms visās nozarēs, izņemot nozari i (iepriekšējā laika periodā):

I_{t-1} - investīciju kopējais apjoms tautsaimniecībā iepriekšējā laika periodā;

$I_{i,t-1}$ - investīciju apjoms nozarē i iepriekšējā laika periodā.

Lai pārveidotu 5. vienādojumu lineārajā formā, vienādojuma elementi tika logaritmēti (sk. 6. vienādojumu):

$$\ln I_{i,t} = c_i + \beta_1 \ln I_{i,t-1} + \beta_2 \ln I'_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t}. \quad (6.)$$

Mainīgā $\ln I'_{i,t-1}$ iekļaušana pētāmajā modelī ļauj raksturot investīciju apjomu pārmaiņu citās tautsaimniecības nozarēs iepriekšējā laika periodā ietekmi uz kārtējo investīciju dinamiku konkrētajā nozarē. Eismoglu modeļa novērtēšanai arī tika izmantoti paneļdati par periodu no 1997. līdz 2005. gadam par 15 Latvijas tautsaimniecības nozarēm (novērtēšanas metode – SUR). Koriģētā determinācijas koeficienta vērtība (0,927) liecina, ka vidēji Latvijas tautsaimniecībai 93% no atkarīgā faktora $\ln I_{i,t}$ variācijas izskaidro modelī iekļauto mainīgo variācija. Kā jau iepriekš atzīmēts, lai pārbaudītu Eismoglu hipotēzi Latvijas apstākļos, ir jāpievērš uzmanība mainīgā $\ln I'_{i,t-1}$ koeficientu interpretācijai.

Kā redzams no 5. tabulas datiem, iepriekšminētais faktors ir statistiski nozīmīgs (vismaz 10% līmenī) 13 no 15 Latvijas tautsaimniecības nozarēm. Visbūtiskākā citu nozaru kopējā investīciju apjoma dinamikas ietekme uz tekošo uzņēmumu investīciju aktivitāti vērojama tādās nozarēs kā nekustamo īpašumu operācijas un pārējie komercpakalpojumi (pie pārējiem nemainīgajiem faktoriem kopējā investīciju apjoma pieaugums citās nozarēs iepriekšējā laika periodā par 1 procentu stimulē investīciju apjoma pieaugumu attiecīgajā nozarē konkrētajā laika periodā par 1,44 procentiem), ieguves rūpniecība (pieaugums par 1,16 procentiem), restorānu un viesnīcu bizness (pieaugums par 1,11 procentiem), tirdzniecība (pieaugums par 1,03 procentiem) u. c.

Secinājumi

Šī pētījuma ietvaros tika veikta investīciju akseleratora modeļa ekonometriskā analīze, lai pārbaudītu modeļa piemērotību uzņēmumu investīciju uzvedības raksturošanai Latvijas apstākļos. Ekonometriskās analīzes rezultāti apstiprina hipotēzi, ka Latvijas uzņēmumu investīciju apjomi ir proporcionāli to izlaides apjomu pārmaiņām, jo statistiski nozīmīga izlaides apjomu pārmaiņu ietekme uz pašreizējo investīciju dinamiku ir konstatēta 13 no 15 Latvijas tautsaimniecības nozarēm. Visbūtiskāko ietekmi uz uzņēmumu investīcijām konkrētajā laika periodā izlaides apjomu pārmaiņas pētījuma periodā atstāj uz tādām nozarēm kā viesnīcu un restorānu bizness, tirdzniecība, lauksaimniecība, ieguves rūpniecība, nekustamo īpašumu operācijas un pārējie komercpakalpojumi.

Ekonometriskās analīzes rezultāti apstiprina arī Eismoglu hipotēzi, ka Latvijā uzņēmumu investīciju aktivitāte konkrētajā nozarē ir atkarīga no investīciju apjomu

pārmaiņām citās nozarēs, jo statistiski nozīmīga ietekme arī ir konstatēta 13 no 15 Latvijas tautsaimniecības nozarēm. Visbūtiskāko ietekmi uz uzņēmumu investīciju uzvedību konkrētajā laika periodā investīciju dinamika citās tautsaimniecības nozarēs pētījuma periodā rada tādos sektoros kā nekustamo īpašumu operācijas un pārējie komercpakalpojumi, ieguves rūpniecība, viesnīcu un restorānu bizness, tirdzniecība.

Kopējais secinājums, kuru ir iespējams formulēt, apkopojot pētījuma ietvaros veiktās analīzes rezultātus, ir tāds, ka Latvijas tautsaimniecībā visbūtiskākais investīciju akcelerācijas efekts ir vērojams pakalpojumu nozarēs, savukārt ražošanas nozarēs, it īpaši apstrādes rūpniecībā, kas ir Latvijas galvenā eksportorientēta nozare, investīciju akcelerācijas efekts ir daudz zemāks. Pēdējos gados Latvijas tautsaimniecības struktūra nozaru griezumā ir mainījusies par labu pakalpojumu nozarēm. Pēdējos piecos gados gandrīz trešdaļu no kopējās pievienotās vērtības pieauguma nodrošināja tirdzniecības nozares izaugsme, savukārt apstrādes rūpniecības ieguldījums ir uz pusi mazāks un atpaliek arī no citu pakalpojumu sektora nozares devuma kopējā izaugsmē. Loģiski, ka visaugstākā investīciju procesu intensitāte ir vērojama tajās nozarēs, kuras attīstās visstraujāk, kur ir augstāks rentabilitātes līmenis. Taču no Latvijas ekonomikas ilgtspējīgās attīstības viedokļa ir ļoti svarīgi attīstīt rūpniecības sektoru, kura izaugsme pamatā balstās uz eksporta pieaugumu. Latvijas eksporta apjomu palielināšana un tā konkurētspējas paaugstināšana mūsdienu apstākļos, ņemot vērā strauji augošo maksājumu bilances tekošā konta deficītu, ir makroekonomiskās stabilitātes jautājums. Līdz ar to valdības primārais uzdevums ir meklēt iespējas investīciju klimata uzlabošanai rūpniecības sektorā – izmantojot fiskālos un administratīvos instrumentus jārada investīcijām labvēlīga vide, kura nodrošinās aktīvāku brīvo investīciju resursu ieplūšanu (tātad augstāko investīciju akcelerācijas efektu) prioritārajās ražošanas nozarēs, stimulējot jaunu projektu realizāciju, kuri ir orientēti uz konkurētspējīgas produkcijas ražošanu ar augstu pievienoto vērtību un tās realizāciju iekšējā un ārējā tirgū.

Literatūra

1. Acemoglu, D. Learning about Other's Actions and the Investment Accelerator// *Economic Journal*. 1993. № 103. p. 318–328.
2. Essays on Capital and Investment Theory. The History of Economic Thought Website. <http://cepa.newschool.edu/het/essays/capital/invest.htm> (apskatīts 07.02.2007.)
3. Grossman, H. A Choice-Theoretic Model of an Income-Investment Accelerator// *American Economic Review*. 1972. № 62. p. 630–641.
4. Latvijas makroekonomiskie rādītāji 2004/4. Rīga: LR Centrālās statistikas pārvaldes ceturkšņa biļetens, 150 lpp.
5. Latvijas makroekonomiskie rādītāji 2005/4. Rīga: LR Centrālās statistikas pārvaldes ceturkšņa biļetens, 138 lpp.
6. LR Centrālās statistikas pārvaldes Statistikas gadagrāmatas. Interneta datu bāze. <http://test.csb.gov.lv:8080/DATABASE/ekfin/databasetree.asp>
7. Дробышевский, С.М., Радыгин, А.Д., Турунцева, М.Ю. Инвестиционное поведение российских предприятий. М.: ИЭПП, 2003. 494 с.

Pielikums

1. tabula

Saimniecisko darbību statistiskā klasifikācija Eiropas Kopienā (NACE 1.1 red.)

Nozare	Apzīmējums
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	A
Zvejniecība	B
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	C
Apstrādes rūpniecība	D
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	E
Būvniecība	F
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; auto, moto, sadzīves priekšmetu un aparatūras remonts	G
Viesnīcas un restorāni	H
Transports, glabāšana un sakari	I
Finanšu starpniecība	J
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	K
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	L
Izglītība	M
Veselība un sociālā aprūpe	N
Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	O

2. tabula

Investīciju akceleratora modeļa ekonometriskās novērtēšanas rezultāti Latvijas apstākļos (konstantas)

Mainīgais Variable	Koeficients Coefficient	Standartklūda Std. Error	t-statistika t-Statistic	Varbūtība Prob.
C_A	-3,950	1,152	-3,429	0,001
C_B	-0,176	0,677	-0,259	0,795
C_C	-2,189	0,266	-8,227	0,000
C_D	-1,985	0,488	-4,070	0,000
C_E	-2,211	1,110	-1,991	0,047
C_F	-0,540	0,406	-1,331	0,184
C_G	-3,108	0,644	-4,827	0,000
C_H	-5,911	1,171	-5,049	0,000
C_I	1,396	0,612	2,283	0,023
C_J	-0,189	0,350	-0,538	0,591
C_K	-2,164	0,827	-2,618	0,009
C_L	-0,810	0,617	-1,314	0,190
C_M	-0,531	0,614	-0,865	0,388
C_N	0,069	0,676	0,102	0,919
C_O	0,285	0,699	0,407	0,684

3. tabula

Investīciju akceleratora modeļa ekonometriskās novērtēšanas rezultāti Latvijas apstākļos (investīciju apjomu pārmaiņu ietekme)

Mainīgais Variable	Koeficients Coefficient	Standartkļūda Std. Error	t-statistika t-Statistic	Varbūtība Prob.
$\ln I_{A,t-1}$	0,719	0,093	7,690	0,000
$\ln I_{B,t-1}$	-0,882	0,149	-5,903	0,000
$\ln I_{C,t-1}$	-0,047	0,088	-0,532	0,595
$\ln I_{D,t-1}$	0,579	0,091	6,372	0,000
$\ln I_{E,t-1}$	0,561	0,108	5,202	0,000
$\ln I_{F,t-1}$	0,677	0,107	6,295	0,000
$\ln I_{G,t-1}$	0,011	0,077	0,138	0,891
$\ln I_{H,t-1}$	0,310	0,080	3,901	0,000
$\ln I_{I,t-1}$	0,052	0,112	0,467	0,641
$\ln I_{J,t-1}$	0,377	0,100	3,756	0,000
$\ln I_{K,t-1}$	0,003	0,094	0,031	0,975
$\ln I_{L,t-1}$	0,202	0,097	2,077	0,038
$\ln I_{M,t-1}$	0,155	0,136	1,140	0,255
$\ln I_{N,t-1}$	-0,038	0,120	-0,317	0,751
$\ln I_{O,t-1}$	0,304	0,108	2,810	0,005

4. tabula

Investīciju akceleratora modeļa ekonometriskās novērtēšanas rezultāti Latvijas apstākļos (izlaides apjomu pārmaiņu ietekme)

Mainīgais Variable	Koeficients Coefficient	Standartkļūda Std. Error	t-statistika t-Statistic	Varbūtība Prob.
$\ln Y_{A,t-1}$	0,917	0,260	3,523	0,001
$\ln Y_{B,t-1}$	-0,511	0,337	-1,515	0,130
$\ln Y_{C,t-1}$	0,918	0,129	7,119	0,000
$\ln Y_{D,t-1}$	0,566	0,119	4,757	0,000
$\ln Y_{E,t-1}$	0,783	0,271	2,887	0,004
$\ln Y_{F,t-1}$	0,230	0,104	2,222	0,027
$\ln Y_{G,t-1}$	1,096	0,132	8,298	0,000
$\ln Y_{H,t-1}$	1,734	0,326	5,323	0,000
$\ln Y_{I,t-1}$	0,417	0,112	3,714	0,000
$\ln Y_{J,t-1}$	0,374	0,089	4,180	0,000
$\ln Y_{K,t-1}$	0,892	0,167	5,349	0,000
$\ln Y_{L,t-1}$	0,682	0,137	4,994	0,000
$\ln Y_{M,t-1}$	0,372	0,152	2,454	0,015
$\ln Y_{N,t-1}$	0,372	0,169	2,207	0,028
$\ln Y_{O,t-1}$	0,295	0,191	1,545	0,123

5. tabula

Eismoglu modeļa ekonometriskās novērtēšanas rezultāti Latvijas apstākļos

Mainīgais Variable	Koeficients Coefficient	Standartkļūda Std. Error	t-statistika t-Statistic	Varbūtība Prob.
$\ln I'_{A,t-1}$	0,202	0,210	0,958	0,338
$\ln I'_{B,t-1}$	0,767	0,433	1,772	0,077
$\ln I'_{C,t-1}$	1,166	0,300	3,888	0,000
$\ln I'_{D,t-1}$	0,355	0,065	5,472	0,000
$\ln I'_{E,t-1}$	0,685	0,225	3,045	0,003
$\ln I'_{F,t-1}$	0,603	0,138	4,374	0,000
$\ln I'_{G,t-1}$	1,026	0,167	6,136	0,000
$\ln I'_{H,t-1}$	1,111	0,349	3,185	0,002
$\ln I'_{I,t-1}$	0,209	0,069	3,038	0,003
$\ln I'_{J,t-1}$	0,409	0,167	2,447	0,015
$\ln I'_{K,t-1}$	1,436	0,272	5,282	0,000
$\ln I'_{L,t-1}$	0,459	0,123	3,737	0,000
$\ln I'_{M,t-1}$	0,650	0,149	4,370	0,000
$\ln I'_{N,t-1}$	0,391	0,147	2,654	0,008
$\ln I'_{O,t-1}$	-0,282	0,240	-1,177	0,240

Summary

The investment accelerator model assumes that the main motivation for the enterprises to invest is the change of an optimal level of capital which, in turn, is proportional to output. The results of econometric analysis of the investment accelerator model show that the most significant investment acceleration effect is evidenced in the service sectors of Latvian economy. In turn the acceleration effect is considerably below in industrial sectors, especially in manufacturing, which is the main export-oriented sector of Latvian economy.

Keywords: *investment accelerator, investment behaviour of enterprises, econometric analysis*

*Labour Conditions and Working Environment in the
Post-Enlargement Baltic States: Problems and Prospects
for Harmonization*

**Darba apstākļi un darba vide Baltijas valstīs pēc
pievienošanās Eiropas Savienībai: problēmas un
līdzsvarošanās perspektīvas**

Charles Woolfson

Marie Curie Chair, University of Latvia,
Professor of Labour Studies, School of Law, University of Glasgow,
Glasgow, UK. Email: c.woolfson@law.gla.ac.uk

Dace Calite

Lecturer in Sociology, University of Ventspils,
Latvia and Doctoral Candidate, Department of Sociology,
University of Latvia, Lomonosova 1, Riga Latvia. Email: dace.calite@inbox.lv

Epp Kallaste

Analyst, PRAXIS Center for Policy Studies, Estonia av. 5A, Tallinn 10143,
Estonia and Doctoral Student, Faculty of Economics and Business Administration,
University of Tartu, Estonia. Email: epp@praxis.ee

The post-communist New Member States of Eastern Europe have experienced significant forms of labour exploitation with deteriorating labour standards and the working environment at home. This has led to an ever increasing labour force exodus on a scale not hitherto anticipated. Migrant workers from the Baltic States, while cogniscent that they will be paid lower wages and will experience poorer working conditions abroad, have been exiting in significant and ever increasing numbers since accession to EU in 2004. This article assesses the implications of increasing labour migration for the Baltic New Member States and for labour standards in the wider EU.

Key words: Labour migration, labour standards, New Member States, Latvia, post-communism

Introduction

On 1 May 2004 eight former communist countries completed the long road to full European Union (EU) membership. Having left the embrace of the Soviet Union for over a decade, they entered the EU with high expectations of the benefits that would derive from access to a single European market. Key expectations were a free and unrestricted exercise of the freedom to compete in the provision of services, the right to travel, to seek residence and to work within the now 25 Member States.

Although, formally at least, each of the new entrants has met the conditions of the *acquis communautaire*, transposing European law into domestic frameworks, the difference in history and perspectives between the new and old Member States cannot be overemphasized. While nearly one in three people in the EU-25 earn less than 75 percent of its average income per head, two-thirds of these live in the New Member States (NMSs). So far as questions of labour relations, labour rights and labour standards are concerned, the impacts of enlargement have still to be fully assessed. EU enlargement has simultaneously provided something of a magnet for workers from the East, and presented trade unions in Western Europe with a challenge that is now potentially threatening existing labour standards. Often this threat is described as ‘social dumping’, as workers from the new Member States are substituted for existing labour at a half, or even one third of the rate paid to their Western counterparts.

Linkages between questions of labour migration and labour standards in the new Europe have been given sharp focus as workers from Eastern European NMSs, facing problems in labour conditions in their home countries, embark upon a large-scale ‘exit strategy’. Using Latvia as case study, this article explores the deteriorating labour conditions which the domestic labour forces of Eastern Europe are currently experiencing, in order better to understand the dynamics of labour migration in the enlarged Europe. It is suggested that labour standards in the EU-15 may be subject to increasing pressure occasioned, in particular, by the arrival of ‘deteriorated’ labour from Eastern Europe. In terms of the debate over a ‘race to the bottom’ in labour standards in the new Europe, it is useful to ask just how ‘low’ standards can potentially fall. Latvia provides a pertinent example.

Latvia:

Labour Standards in a Neo-Liberal New Market Economy

Latvia as a small ex-Soviet republic of some 2.3 million persons is also the poorest of the 2004 NMSs, as measured by a variety of economic and social indicators (Dennis and Guio, 2003). As in its Baltic neighbours Estonia and Lithuania, the paradigm of neo-liberal reconstruction has been actively implemented in the last decade and a half. A World Bank ranking of 155 nations on key business regulation reforms noted that Eastern Europe in general has achieved the highest rate of reform of any region in the world. Overall, Latvia is ranked at 26th in the world, with all three Baltic States commended for their ‘remarkable achievement’ in achieving a top 30 ranking since the relatively recent introduction of market reforms (World Bank, 2005). Market reform has been a success, at least for the domestic elites who have benefited not simply from the economic gains of privatization, but also from the more recent record rates of GDP growth, albeit from a position of significant absolute decline in the early post-independence period. In the three Baltic States, average GDP growth has been between 6.5 and 8 percent per annum in most recent years, and in the case of Latvia, an extraordinary 13.7 percent in the first quarter of 2006, the highest rate in the EU-25 (Bank of Latvia, 2006). For domestic elites there have also been collusive benefits with Western business interests which have been

given new investment opportunities, allowing them to take advantage of cheaper labour in Eastern Europe (Bohle and Greskovits, 2004).

Such successes have however been achieved at a price. Significant numbers of the labour force have fallen, or more accurately have been pushed below any threshold of regulatory or collective forms of protection. These workers are submerged in the variously described 'shadow', 'grey' or 'black' economy where casual, contingent, fixed-term or temporary forms of employment of both a legal and semi-legal nature predominate. This economy of 'precariousness' is a major factor in nearly all post-communist Eastern Europe countries, where it is linked to the increasing gap between the 'haves' and 'have-nots' (Rosser et al., 2000). Here 'market forces' are no mere economic abstraction but a daily lived experience of economic and social insecurity (Rajevska, 2005).

Viewed in historical perspective labour conditions in the Baltic States are deteriorating. An ILO labour inspectors' report on the region (von Richthofen, 2002: 15) notes:

- workers' protection has become more and more difficult due to the privatization process and due to learning the rules of market economies. In consequence, this has led to a *drastic degradation of the working environment and a renewed exploitation of the labour force in the Baltics* (emphasis added).

'Deteriorated' employment conditions or 'downgraded labour', and an accompanying tendency towards labour 'informalization' are interlinked impacts of the arrival of market forces in the 'transitional' economies of Eastern Europe (Castells and Portes, 1989; Heintz and Pollin, 2003; Portes et al., 1989). In strongly neo-liberal economies such as Latvia, there has been the rapid erosion of stable employment relations within newly intensified work regimes, in which the discipline of mass unemployment has been an important factor in undermining the organizational capacities and confidence of labour. The result has been to create labour 'flexibility' and workforce compliance, with a consequential downgrading of employment standards in the context of business-friendly regulatory regimes.

Downgrading takes many forms, for example the imposition of bogus 'full-time' contracts, along with secondary or hidden supplementary contracts stipulating the surrender of employment rights, employer resort to various forms of probationary, fixed-term or part-time contracts and the failure to provide written contracts of employment. The utilization of 'self-employed' status to avoid employer obligations regarding social insurance contributions is common in the Baltic States. The avoidance of social insurance and tax liabilities through payment of minimum wages to employees supplemented by so-called 'envelope wages' is also ubiquitous. Envelope wages can be used as a 'soft' form of 'employee differentiation' aimed at eliminating staff no longer required, without incurring any costs to the employer in redundancy pay (Hazans, 2005: 192). The Latvian State Labour Inspectorate estimates that 28 percent of workers receive 'envelope wages' in the form of supplements to the official minimum wage (LETA, 2004). 'Undeclared work' is prevalent in many sectors of the economy, including public sector healthcare institutions, construction, agriculture and forestry, hotels and restaurants, commercial services and retail. Other estimates of the Latvian workforce receiving under-the-table wage payments range

between 15 and 45 percent of total employment, with approximately four fifths in the private sector and one fifth in the state and local government sector (*EIROOnline*, 2004a).

The extent of concealment is also indicated by the fact that declared pay in the private sector is 21.4 percent lower on average than in the public sector, while in sectors where undeclared work is traditionally found, such as the construction industry, the disparity is even greater (32.5 percent) (*EIROOnline*, 2004a). In construction, the proportion of employees receiving envelope wages is estimated to reach 40 percent (Sedlenieks, 2005), while 'local economists... believe that the shadow economy in Latvia is 40 percent of GDP or more' (European Employment Observatory Review, 2005: 115). It is this mass of 'down-graded' legal and semi-legal employment which provides one of the key 'drivers' of deteriorated labour standards. Even so-called 'legitimate' businesses will often keep a second set of accounting books, or conduct 'off-book' or 'direct' payment transactions with their employees, sub-contractors and customers to avoid taxation, thus oscillating between criminal and non-criminal behaviour on a regular basis, and increasingly blurring regulatory avoidance with outright criminality (Feige and Ott, 1999).

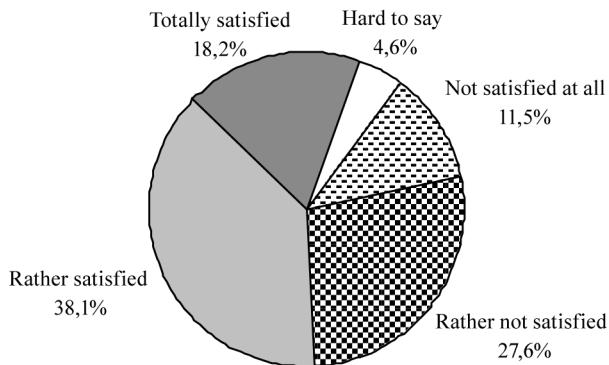
Deterioration is also manifest in exposure to dangerous and unhealthy working conditions, which employees are unable to refuse without fear of dismissal. Under Latvian legislation, the laws regulating industrial relations relate specifically to employees with employment contracts. Thus if an employee is injured at work, social guarantees may apply only if the employee has a contract. Construction is one of the industries in which employment contracts are most often not concluded with the employees and in which working hour limits are not observed. The result is fatigue, and accidents in the construction sector are disproportionately represented in terms of workplace fatalities (*EIROOnline*, 2006b). A recent upsurge in speculative building activity following EU accession, particularly in the capital city Riga, has led to a sharp increase in industrial fatalities, already more than half as much again in excess of EU15 averages for the last few years. In recent years Latvia has ranked either the worst or second-worst performer in terms of workplace fatalities in Europe, at approximately 6 per 100,000 employees approximately 50 percent above EU averages (although an underestimate as 'self-employed' fatalities are not included in data bases), while serious injury rates are spiralling (Woolfson, 2006).

The penalties imposed on employers for violations of labour law are very low (*EIROOnline*, 2004b). The maximum fine for employing a worker without a contract is €720, but the average is nearer €100. The maximum fine for an administrative violation of labour laws was increased in 2005 to €1,420 Euros, but only for repeat offenders. Until recently, only corporate rather than personal fines could be imposed, although proposed changes in the criminal law will now make owners and managers of enterprises liable if they provide fraudulent information to the State authorities with the aim of hiding illegal activities (European Employment Observatory, 2005: 118-9). In 2004, of nearly two thousand enterprises inspected by the Labour Inspectorate, about one fifth were found to have employees without a contract. It estimates that 24 percent of employees in the wood industry have no contract, 23 percent in construction, 14 percent in retail trading, 8 percent each in agriculture and medicine (State Labour Inspectorate, 2004). In short, with respect to both wages and

general working conditions, Latvia is a poor performer as measured by European standards.

The *Baltic Working Environment and Labour (BWEL)* survey

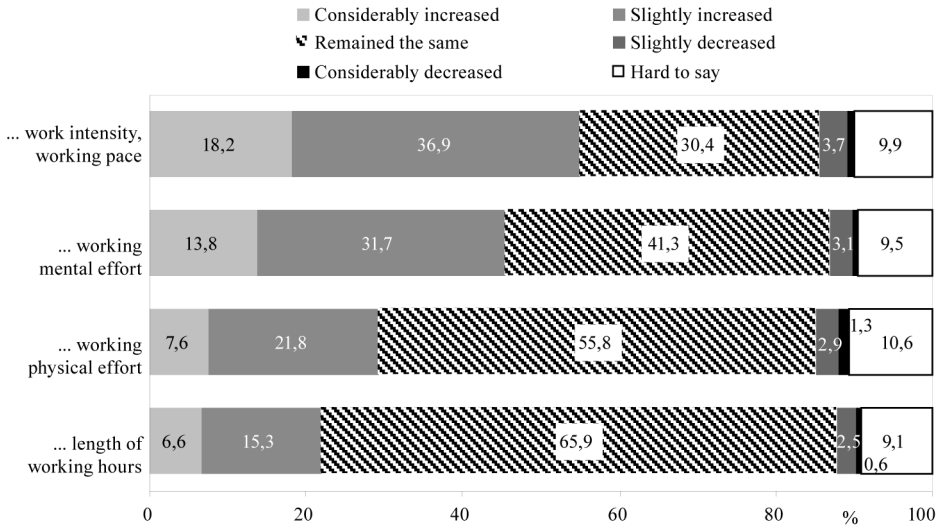
Evidence from recent social surveys and case studies also suggests excessively long working hours, intensification of work effort, low basic salaries, high levels of conflict in the workplace, gendered wage discrimination and poor working conditions (EIROOnline, 2004a; Hazans, 2005; Woolfson et al., 2007). Figure 1 below provides data from the *Baltic Working Environment and Labour (BWEL)* survey (Woolfson, Calite and Kallaste, 2007). These suggest significant levels of dissatisfaction ('rather' and 'not at all satisfied') among Latvian respondents with levels of pay (39%).

Base: all respondents, n=1236

Figure 1. "To what extent are you satisfied with following aspects of your workplace?"
Basic pay (rate per hour or salary per week/ month)

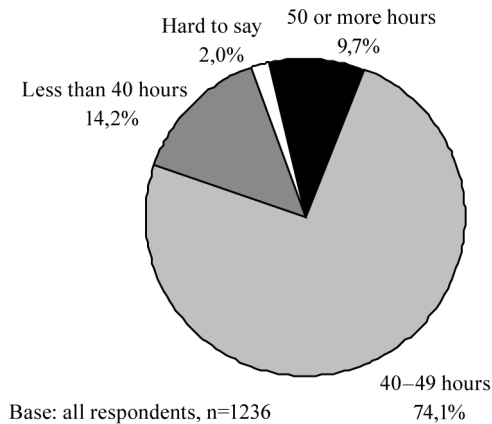
Figure 2 shows respondents reporting significant increases ('considerably' or 'slightly increased') over the previous year in work intensity (55%); working mental effort (46%); working physical effort (29%); length of working hours (22%).

Base: all respondents, n=1236

Figure 2. “Compared with one year ago, how during last 12 months has changed ... ?”

Figure 3 suggests that working hours are long in Latvia with one in ten (9.7%) employees working more than 50 hours per week, confirming previous data from Eurostat that Latvia has among the highest recorded average working hours in the EU25.

Base: all respondents, n=1236

Figure 3. “How many hours do you usually work per week, in your main paid job? (Without the lunch break and without time spent travelling to and from work)”

Figure 4 suggests that majority of respondents (‘frequently’ or ‘occasionally’) are required to work weekends and/or unsocial hours in the early morning or evenings time (a total of 59% in each case).

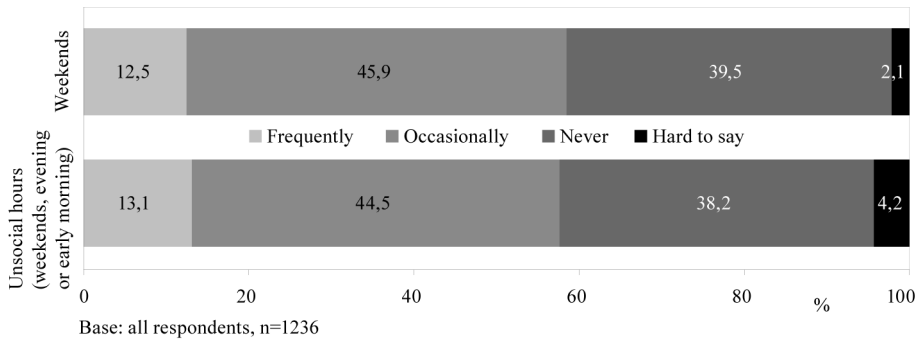
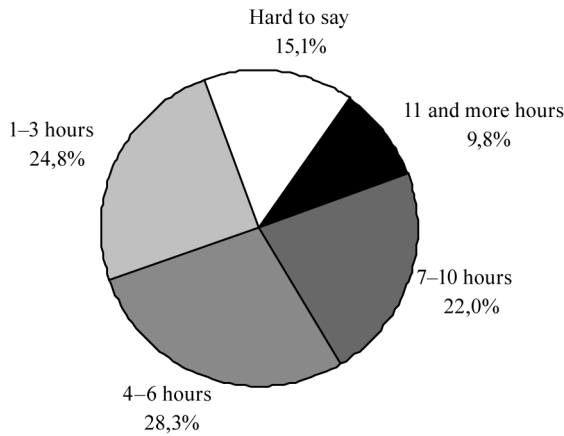

Figure 4. “Please say if you are required to work at ... “

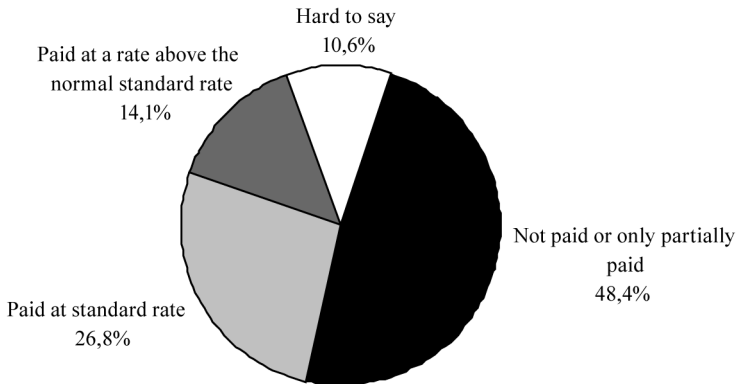
Figure 5 suggests that in total substantial amounts of overtime are being worked with up to one in ten respondents working eleven or more hours per week.

Base: respondents who work overtime, n=601

Figure 5. “How many hours per week do you work overtime?”

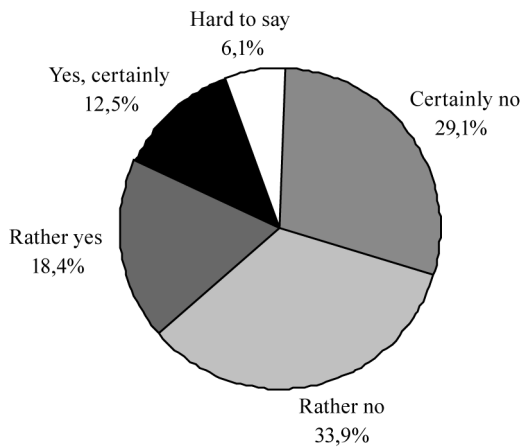
Figure 6 reveals that a significant proportion (up to half) of the overtime being worked is unpaid or only partially paid.

Base: respondents who work overtime, n=601

Figure 6. “How is overtime work paid for?”

This culture of long hours has inevitable detrimental effects on general employee well-being and health. Figure 7 reports data that suggest that nearly one third (31%) of Latvian employees think (‘certainly’ or ‘rather’) that their health and safety is at risk because of the work they do. Though slightly lower than the average 40% in the NMSs reporting that their work adversely affects their health and safety according to the Fourth European Foundation Working Conditions Survey (European Foundation, 2007) this figure is still a significant indicator of previously suggested poor working environment in Latvia.

Base: all respondents, n=1236

Figure 7. “Do you think your health or safety is at risk because of your work?”

Taken together, the *BWEL* survey data overall would appear to support what a recent Latvian governmental report describes as a ‘low level of legal culture in employment relationships’:

Employers still do not pay sufficient attention to compliance with normative acts regulating employment legal relationships, not concluding labour contracts with employees or processing them incompletely and inaccurately, as well as violating work payment principles. Violations in work payment issues also occur often – overtime work is unpaid, payment rules for a rest period in the working week are violated, wages are not paid on time (Ministry of Economics, 2005: 36).

Despite EU accession, Latvia today possesses a labour market in which ‘employees lack information about their... rights in terms of industrial relations’ (*EIROOnline*, 2004c). Opinion polls since 1996 consistently show dissatisfaction over human rights violations in labour relations at the top of the list (in 2000, 47 percent) (Rajevska and Vanags, 2005: 65). Trade union density and collective bargaining agreements the Baltic region are also the weakest among the NMSs, with both membership and bargaining coverage in continuing decline. Recent estimates suggest that in Latvia 15-16 percent of the workforce are trade union members, in Estonia 11 percent, and in Lithuania 14 percent (*EIROOnline*, 2005a, 2005b, 2006a). As elsewhere in Eastern Europe, the majority of trade union membership is concentrated in the public sector or in the few remaining non-privatized enterprises, while union representation in the new private companies is negligible and fiercely resisted by most employers, including leading foreign investors from Scandinavia who happily bargain with unions in their own countries (*EIROOnline*, 2005c; Sippola, 2006). Current trade union members are mostly inherited from Soviet times, and all evidence suggests continuing decline, despite valiant efforts on the part of union organizers in several sectors such as finance and services (Antila and Ylöstalo, 2003). The pervasive ‘low-trust’ social environment of post-communism, in which individualistic solutions to life problems are sought, including those of violations of rights in the workplace, remains a barrier to collective assertion of labour standards (Tisenkopfs, 2006). The most ‘individualistic’ solution of all is that of ‘exit’.

The ‘Exit Strategy’

Degraded labour standards may benefit individual employers, but impose costs on Latvian society as a whole. Accession to the EU has at least partially opened doors for East European labour which were once closed, particularly to those EU member states such as Sweden, UK and Ireland that did not impose so-called EU ‘transitional arrangements’. Against initial predictions of ‘no immediate dramatic rises’ (European Commission, 2004: vii; see also Krieger, 2004), there has been a significant outflow of labour seeking higher wages and better working conditions in the EU-15, although the actual percentage that this amounts to in terms of the total European labour force is small. Only 1.5 percent of the EU workforce was born in a different Member State from their current state of residence according to Krieger and Fernandez (2006: 16). Recent estimates suggest however that between 50,000 and 100,000 people have emigrated from Latvia in the first 18 months alone following EU accession, at least 2.4 percent of its working population, a figure which could probably be doubled (World Bank, 2006: 22; *EIROOnline*, 2006c). How much of this migration is ‘legal’ or ‘documented’ is not known. This rate of emigration seems set to continue.

Labour shortages are already becoming significant, not only in construction and lower skilled sectors, but also in teaching and public administration, producing identifiable ‘skills shortages and bottlenecks’ (*Economist*, 2005; World Bank, 2006: 35; Central Statistical Bureau, 2006b). The nursing and medical professions and other high qualification sectors have experienced particularly significant losses of personnel (EMN Synthesis Report, 2006). A study based on the *EuroBarometer* survey notes that better-educated Latvian men and women in the ages 25-34 are ‘four times more likely to migrate to another EU Member States than equally well-educated men and women in the same age group from the Czech Republic, Hungary, Slovakia and Slovenia’ (European Foundation, 2006). Similar or even higher figures are reported for neighboring Poland, Estonia and Lithuania, which together with Latvia are classed as ‘high mobility potential’ NMSs (European Foundation, 2006). This research suggests that there are distinct reasons why individuals wish to emigrate, with ‘work-related factors’ such as higher household income (59 percent compared to 37 percent average for the EU-25) and better working conditions (57 percent compared to 36 percent average for the EU-25) featuring top of the list of expressed priorities (Krieger and Fernandez, 2006: 8, 15). Overall, 7.4 percent of Latvians interviewed were prepared to move to another EU country (Krieger and Fernandez, 2006: 11–12).

Data from the *BWEL* survey reported in Figure 8 suggest that, given the opportunity, something over a quarter of Latvian respondents (29%) to some degree would like to move to another part of the EU, a significantly higher proportion than previously estimated.

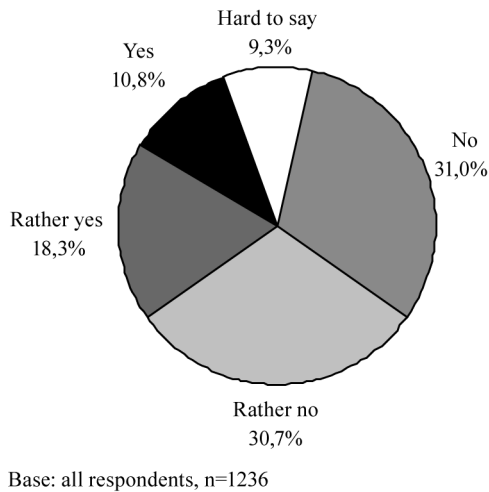

Figure 8. “If you had the opportunity, would you like to move to another part of the EU for employment?”

Figure 9 below suggests that of those who express such a preference to leave Latvia for another part of the EU nearly one in five (17.5%) intend to stay abroad permanently, while another quarter (24.2%) are undecided as to their long-term preferences (hard to say) a substantially larger proportion of responses in this

category than for many of the other survey questions suggesting at least an open mind on such a possibility of permanent migration.

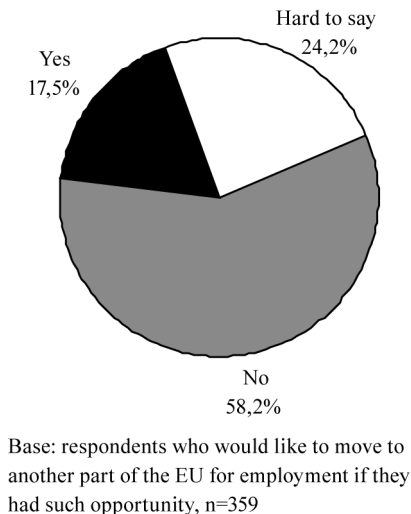

Figure 9. "Would you plan to stay abroad permanently?"

This exit of Latvia's labour force is creating a 'secondary' reinforcing migration in the region, as workers from other former Soviet countries are recruited who are willing to work for even lower wages and under poorer conditions than their Baltic counterparts. Renooy et al. (2004:145) describe what they call a 'chain migration of labour from the East to the West', involving migrants from the less-developed neighbouring states of the former Soviet Union. Such secondary migration flows may produce further social tensions, not least over sensitive 'ethnic balance' questions in countries like Latvia, where an uneasy relationship with the significant Russian minority of 29 percent already exists, nearly half of whom are without Latvian citizenship ('non-citizens') (Mežs, 2005). Current government policy towards the developing crisis of human resources, in line with prevailing neo-liberal preferences, appears to be one of 'no policy' in terms of managed migration, except insofar as inflows from other parts of the former Soviet bloc to replace departed labour are 'not to be encouraged', even in sectors such as nursing and medicine which are facing severe shortages (EMN Synthesis Report, 2006: 13).

The negative consequences of this labour exodus for the social fabric of Latvian society have been eloquently recorded in investigative articles and at least one novel on the impact of rural depopulation and the rupturing of family ties, dramatised in 'mushroom orphans' brought up by grandparents of departed migrants (Bilefsky, 2005; Muktupavela, 2003; Sweeney, 2006). Yet the adoption of an 'exit strategy' by tens of thousands of workers from Latvia is both an understandable and an inevitable consequence of the desire to find a better working life, and to escape the adverse nature of the working environment at home. The Latvian State Employment Agency has conceded the importance of low levels of pay and the 'not uncommon practice for companies to employ workers illegally, or officially pay them the minimum

salary thus decreasing their level of social protection' in prompting workforce exit. In a rare instance of public candour, a representative of the agency admitted that 'employers in Latvia are not ready to motivate their employees and give them good working conditions. This is the main reason why our citizens are looking for jobs in other European countries' (Akule, 2006).

The current Latvian government seems reluctant to acknowledge the scale of the issue or to develop new public policy options. One of the few critical commentaries on the current situation suggests that the 'problem of emigration in Latvia is far more serious than the Latvian government cares to admit' (*EIROnline*, 2006c):

- [it] insists that emigration facilitates the improvement of labour force quality, as emigrants can learn a language, master skills, earn money and return home more economically better-off. The fact that many emigrants engage in unskilled jobs that frequently do not correspond to their level of education, and that they do not wish to return home, has never been addressed by the government.

The ongoing nature of labour force exit is now 'reinforcing already strong inflationary pressures and complicating euro adoption plans', threatening the sustainability of the economic growth in the longer term (World Bank, 2006:35). While domestic wage levels are rising under the pressure of growing labour shortages (Central Statistical Bureau, 2006a), worker outflow has resulted in job vacancies outnumbering the number of applicants in economically active areas for the first time (*EIROnline*, 2006d). Combined with drastically falling population, these trends suggest that sooner rather than later the drain of 'human resources' will become a key challenge for Latvia if not also for its NMS neighbours.

Conclusion

This article has examined the deterioration of labour standards in post-communist society, focussing on Latvia as a 'worst case' example. In the wider context of European enlargement, migrant labour from NMSs is offering to work at wages and under conditions that potentially erode collectively bargained standards in the EU-15. While Latvia has been the focus of this analysis, neighbouring NMSs have also contributed significantly to post-accession labour migration and seem likely to do so even more in the future.

What are the prospects of securing of a common floor of labour standards in line with EU Charters and norms? The arrival of Baltic labour in the old Member States portrayed as 'welcome news' since migrants display a 'relatively high degree of adaptability and flexibility' (European Commission, 2006: 233). The case of neo-liberal Latvia with the outflow of its 'pre-adapted' and 'pre-flexibilised' labour offers little ground for optimism that labour standards in the old Member States will remain secure. The troubling possibility exists that there will be no upwards 'ratcheting' of labour standards in the more neo-liberal of the new market economies, as Sabel et al. (2000) advocate within the 'global workplace'.

References

- Akule, D. (2006) 'Baltics struggle to plug brain drain'. *European Voice*, 2-8 March: 25.
- Antila, A. and Ylöstalo, P. (2003) *Working Life Barometer in the Baltic Countries 2002*. Labour Policy Studies 247. Helsinki: Ministry of Labour.
- Bank of Latvia (2006) *Recent economic developments and banking in Latvia*.
- Bilefsky, D. (2005) 'Migration's flip side: All roads lead out'. *International Herald Tribune*, Tuesday 6 December: 5.
- Bohle, D. and Greskovits, B. (2004) *Capital, Labor, and the Prospects for the European Social Model in the East*. Centre for European Studies, Harvard, Central and Eastern Europe Working Paper 58. <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/Bohle.pdf>.
- Castells, M. and Portes, A. (1989) 'World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy', in A. Portes, M. Castells and L.A. Benton (eds) *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. pp. 11-37. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Central Statistical Bureau (2006a) 'On changes of prices and wages in 3rd quarter of 2006'. LR centrālā statistikas pārvalde. 01.12.2006. http://www.csb.gov.lv/csp/events/csp/events/?mode=arh&period=12.2006&cc_cat=469&id=1332.
- Central Statistical Bureau (2006b) 'Vacancies in the 3rd quarter of 2006'. LR centrālā statistikas pārvalde. 12.12.2006. http://www.csb.gov.lv/csp/events/csp/events/?mode=arh&period=12.2006&cc_cat=251&id=2816.
- Dennis, I. and Guio, A. (2003) *Monetary Poverty in the EU Acceding and Candidate Countries*. Statistics in Focus, Population and Social Conditions, Theme 3, 21/2003. Brussels: Eurostat.
- Economist* (2005) 'Europe's ex-communist economies - Baltic Blues, An unusual problem: labour shortages', September 24: 89.
- EIROnline* (2004a) 'Latvia – Thematic Feature – Industrial Relations and Undeclared Work'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2004/06/tfeature/lv0406103t.html>.
- EIROnline* (2004b) 'Latvia - Number of workplace accidents increasing'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2004/04/inbrief/lv0404102n.html>.
- EIROnline* (2004c) 'Latvia – State Labour Inspectorate examined'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2004/04/feature/lv0404101f.html>.
- EIROnline* (2005a) 'Latvia – Trade unions seek to boost membership'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2005/12/feature/lv0512102f.html>.
- EIROnline* (2005b) 'Lithuania - Trade unions in focus'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2004/12/feature/lt0412102f.html>.
- EIROnline* (2005c) 'Finland - Research examines position of unions at Nordic companies' operations in the Baltic States'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2005/12/feature/fi0512202f.html>.
- EIROnline* (2006a) 'Estonia - Survey examines social partnership in enterprises'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2006/02/feature/ee0602102f.html>.
- EIROnline* (2006b) 'Latvia - Accidents at work linked to minimal industrial relations in the construction industry'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2006/01/feature/lv0601102f.html>.
- EIROnline* (2006c) 'Latvia – Emigration of Latvian workers continues to increase'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2005/12/feature/lv0512104f.html>.

- EIROOnline (2006d) 'Latvia - High number of job vacancies increase'. <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2006/08/articles/lv0608029i.html>.
- EMN Synthesis Report (2006) *Managed Migration and the Labour Market – The Health Sector*. European Migration Network. November. <http://www.ocma.gov.lv/images/documents/emt1.pdf>.
- EUBusiness (2006) 'Emigration plays role in cutting Latvia jobless rate: analysts', 17 January. <http://www.eubusiness.com/Employment/060117130959.qckdtn3c>.
- Europa (2006) 'European Year for Workers' Mobility 2006: Towards a European Labour Market'. http://ec.europa.eu/employment_social/workersmobility_2006/index.cfm?language=en.
- European Commission (2004) *Impact of Economic and Social Integration on Employment in the Context of Enlargement, Final Report, Contract VC/2003/0204* Commissioned by European Commission DG EMPL/A/1.
- European Commission (2006) *Employment in Europe 2006*. Brussels: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities
- European Employment Observatory (2005) Newsletter 24, June, Trends. Thematic Overview: Fighting the immeasurable? Addressing the phenomenon of undeclared work in the European Union. http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2005/kean04002_en.pdf.
- European Foundation (2006) High levels of intention to migrate among young in Latvia. Press Release, 6 June. <http://www.eurofound.europa.eu/press/releases/2006/060606.htm>.
- European Foundation (2007) *Fourth European Working Conditions Survey*, Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2006/98/en/2/ef0698en.pdf>.
- Feige, E. L. and Ott, K. (eds) (1999) *Underground Economies in Transition: Unrecorded Activity, Tax Evasion, Corruption and Organized Crime*. Gateshead, Tyne & Wear: Atheneum Press.
- Hazans, M. (2005) 'Latvia: Working too Hard?' in D. Vaughan-Whitehead (ed.) *Working and Employment Conditions in the New EU Member States: Convergence or Diversity*. pp. 161-212. Geneva: ILO-EU.
- Health and Safety Authority (2006b) Plan Bezpiecznego Systemu Pracy (SSWP). http://www.hsa.ie/files/file_20050628034952sswppolishpictogram.pdf.
- Heintz, J. and Pollin, R. (2003) *Informalization, Economic Growth and the Challenge of Creating Viable Labor Standards in Developing Countries*. Political Economy Research Institute, Working Paper Series No. 60. Amherst: University of Massachusetts. http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working_papers/working_papers_51-100/WP60.pdf.
- Krieger, H. (2004) Migration trends in an enlarged Europe. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Krieger, H. and Fernandez, E. (2006) *Too much or too little long-distance mobility in Europe? EU policies to promote and restrict mobility*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <http://www.eurofound.europa.eu/docs/areas/populationandsociety/mobility4paper2006.pdf>.
- LETA (2004) 'VID: Latvijā milzīgi ir nedeklarētie ienākumi un aktuāla ir aplokšņu algu problēma', Trešdiena, 24. marts. Rīga: LETA.
- Mežs, I. (2007) *Latvia: Country and Society*. The Latvian Institute. Rīga: Latvia

- Muktupavela, L. (2003) *Pievagrybių Testamentas: juodieji baltai pas ketu*. Vilnius: Mintis.
- Ministry of Economics (2005) *National Lisbon Programme for Latvia 2005-2008*. Riga: Ministry of Economics.
- Portes, A. Castells, M. and Benton, L. A. (eds) (1989) *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Rajevska, F. (2005) *Social Policy in Latvia: Welfare State under Double Pressure*. Fafo Report 498. Oslo: Fafo.
- Rajevska, F. and Vanags, A. (2005) 'Economic and Social Rights', in *How Democratic is Latvia? – Audit of Democracy*. Advanced Social and Political Research Institute. Commission of Strategic Analysis. Riga: University of Latvia.
- Renooy, P., Ivarsson S., van der Wusten-Gritsai, O. and Meijer, R. (2004) *Undeclared work in an enlarged Union - An Analysis of Undeclared Work: An In-Depth Study of Specific Items*. Final report. Brussels: European Commission.
- Rosser, J.B., Rosser, M.V. and Ahmed, E. (2000) 'Income Inequality and the Informal Economy in Transition Economies', *Journal of Comparative Economics* 28(1): 156-71.
- Sabel, C., O'Rourke, D. and Fung, A. (2000) *Ratcheting Labor Standards: Regulation for Continuous Improvement in the Global Workplace*. Columbia Law School Working Papers. <http://www2.law.columbia.edu/sabel/papers/ratchPO.html>.
- Schneider, F. (2002) *Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries around the World*. Washington: World Bank.
- Sedlenieks, K. (2005) 'Lielgabals korupcijas vārnū medībām', Riga. <http://www.politika.lv/index.php?id=112005&lang=lv#07>.
- Sippola, M. (2006) *Social Dialogue in Nordic Manufacturing Companies in the Baltic States*. Unpublished Licentiate thesis, University of Jyväskylä.
- State Labour Inspectorate (2004) *Annual Report*. Riga: State Labour Inspectorate.
- Sweeney, C. (2006) 'Aglona – The village that the Latvians loved and left', *European Voice*, 2-8 March: 25.
- Tisenkopfs, T. (2006) 'Human Capability and Quality of Life: Researching Quality of Life in Latvia', *Social Sciences. Sociālnīai Mokslai*, 3, 53: 7-16.
- Vainovskis, M. and Logins, M. (2006) *Termination of Employment Relations: Legal situation in Latvia*. Riga: Latvia.
- http://ec.europa.eu/employment_social/labour_law/docs/report_latvia_en.pdf.
- Von Richthofen, W. (2002) 'Cooperation, Policy and Training: 10 Years of Cooperation in Labour Inspection Reform'. *Modern Labour Inspection in the 21st Century*, Conference Report, Riga, Latvia, 28–30 October. Government of Latvia, Ministry of Welfare, International Labour Office.
- Woolfson, C. (2006) 'The "Conventionalization" of Safety Crimes in the Post-Communist New Member States of the European Union'. *Critical Criminology* 14(4): 339-64.
- Woolfson, C., Calite, D. and Kallaste, E. (2007) *Baltic Working Environment and Labour (BWEL) Survey*. Riga: SKDS/University of Latvia (forthcoming).
- World Bank (2005) *Doing Business in 2006: Eastern European and Baltic Nations Encourage Businesses with Aggressive Regulatory Reforms*. Press Release, 12 September. Washington: World Bank.
- World Bank (2006) *Labor Migration from the New EU Member States EU8, Quarterly Economic Report, PART II: Special Topic, September 2006*. Washington: World Bank.
- All URLs current as of 7 May 2007.

Kopsavilkums

Bijušās Padomju Savienības un tagadējās Eiropas Savienības (ES) austrumu jaunās dalībvalstis ir saskārušās ar skarbu darbaspēka ekspluatāciju, kas pasliktinājusi darba apstākļus un darba vidi. Tas izraisa pieaugošu darbaspēka aizplūšanu vēl nebijušā mērogā. Kopš pievienošanās ES 2004. gadā iespaidīgs skaits darbinieku no Baltijas valstīm migrē uz valstīm, kur tie saņem lielākas algas, bet nonāk sliktākos darba apstākļos. Šis raksts novērtē ietekmi, ko atstāj darbaspēka migrācija uz Baltijas valstīm kopumā, kā arī uz ES darba vides standartiem.

Komercbanku tirgus vērtības noteikšanu ietekmējošie faktori

Factors Influencing the Determination of the Market Value of Commercial Banks

Uģis Zālītis

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

Banku augstskola

K. Valdemāra iela 161, Rīga, LV-1013

E-pasts: ugis.zalitis@ba.lv

Raksta mērķis – aktualizēt Latvijas komercbanku tirgus vērtības noteikšanas nepieciešamību pēc vienotām metodēm un tehnoloģijām, kas dotu iespēju novērtēt komercbanku finansiālās darbības rezultātus konkurences apstākļos. Rakstā galvenā uzmanība veltīta tiem faktoriem, kas būtiski var ietekmēt komercbanku tirgus vērtību. Kā galvenie ietekmējošie apstākļi aplūkotas komercbanku resursu veidošanās atšķirības no citu nozaru uzņēmumiem, kā izšķirošu faktoru minot ievērojamo piesaistīto līdzekļu daļu un tikai ap 8% pašu kapitāla daļu kopējos resursos. Rakstā nosauktas galvenās komercbanku tirgus vērtības noteikšanas metodes, kuras reāli varētu izmantot vērtības noteikšanas procesā.

Atslēgvārdi: komercbanka, tirgus vērtība, pašu kapitāls, kapitāla multiplikators, darbības riski.

Valsts ekonomikā īpaša nozīme ir banku sektoram, kas nodrošina iekšzemes kopprodukta lielas daļas veidošanos, darbojas finanšu tirgū un piedalās valsts ekonomisko un sociālo problēmu risināšanā. Banku sektorā koncentrējas un veic apriti liela apjoma naudas līdzekļi. 2007. gada sākumā Latvijas komercbanku aktīvu kopējais apjoms bija 15,9 miljardi latu, kas ir ievērojami lielāka summa par valsts budžeta līdzekļiem (Likums par 2007. gada valsts budžetu paredz tā ieņēmumus 4,2 miljardu latu apjomā) [6]. Tas nosaka banku darbības vērtēšanas aktualitāti un īpašo nozīmīgumu.

Raksta mērķis ir parādīt komercbanku tirgus vērtības noteikšanas nepieciešamību šodienas Latvijas apstākļos, izanalizēt faktoros, kuri būtiski var ietekmēt komercbanku tirgus vērtību un norādīt galvenos virzienus šo jautājumu risināšanā.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

- dot vispārēju novērtējumu komercbanku darbībai un aktualizēt tirgus vērtības noteikšanas nepieciešamību Latvijas pašreizējā situācijā;
- konstatēt faktoros, kas var būtiski ietekmēt komercbanku tirgus vērtības lielumu un pašu tirgus vērtības noteikšanas procesu;

- novērtēt atsevišķus tirgus vērtības noteikšanas modeļus un to piemērotību banku sektoram.

Šo jautājumu izpētei izmantota monogrāfiskā metode, aplūkojot un vērtējot speciālistu viedokļus, kas atspoguļoti dažādās publikācijās, kā arī normatīvo aktu izvirzīto prasību analīze. Faktisko datu novērtēšanai izmantotas vispārējās statistiskās analīzes metodes.

Komercbankas ir patstāvīgi ekonomiskie subjekti, kas, vadoties no izvirzītajiem mērķiem (peļņas gūšana u. c.), pērk finanšu resursus un pārdod aktīvus, ietekmējot ekonomisko vidi, un darbojas kā starpnieks starp naudas resursu piedāvātājiem un resursu pieprasītājiem. Komercbanka ir kredītiestāde, kurai ir tiesības piesaistīt naudas līdzekļus noguldījumu, kredītu, vērtspapīru veidā un izvietot tos kredītos, investīcijās, kā arī citos aktīvos darījumos saskaņā ar izsniegto licenci komercbanku darbībai.

Bankas darbības laikā tās vadītājiem jānodrošina vairākas intereses, kas arī nosaka bankas darbības virzienus. Bankas īpašnieki ir akcionāri, kuru galvenā interese ir dividenžu saņemšana no ieguldījumiem akciju kapitālā un to apjomu palielināšanās, kā arī akcionāriem piederošo akciju tirgus cenas paaugstināšanās.

Vienlaikus arī pašas komercbankas veidojas kā tirgus objekti, kurus pērk un pārdod. Latvijas kredītiestāžu sistēmā vērojama pietiekami aktīva banku īpašnieku (akcionāru) maiņa, kas būtībā nozīmē banku pirkšanu un pārdošanu. Tā, piemēram, Latvijas Krājbankas galvenā īpašniece tagad ir AB banka *SNORAS* Lietuvā, Baltijas Trasta bankas īpašniece ir grupa *GE Money*, *Lateko* bankas (tagad *Norvik Banka*) jaunie īpašnieki ir Īslandes *Straumborg.ehf*, bijušās *HVB* bankas (tagad – *UniCredit Bank*) jaunie īpašnieki ir *Bank Austria Creditanstalt AG*, *Sampo* bankas īpašnieks ir Dānijas *Danske Bank A/S* un citi darījumi ar komercbanku pamatkapitālu [6].

Jebkurā bankas īpašnieku maiņas gadījumā rodas jautājums par šo darījumu finansiālajiem aspektiem – par kādu cenu tiek pārdotas bankas akcijas. Savukārt akciju cenu iespaido visdažādākie faktori, kuriem kopumā vajadzētu balstīties uz bankas biznesa tirgus vērtību. Jo augstāks ir bankas darbības biznesa novērtējums, jo reālākas iespējas realizēt bankas akcijas par augstāku cenu. Šobrīd aktuāla ir ne tikai bankas komerciālās darbības stratēģijas pilnveidošana, bet arī tās rezultātā bankas tirgus vērtības paaugstināšanās.

Priekšnoteikums banku vērtības paaugstināšanai ir bankas darījumu ienesīgums, kas palielina bankas akciju kapitāla vērtību. Tas ir bankas vērtības maksimizēšanas princips, un reizē tas ir būtiskākais banku vadības stratēģiskais mērķis salīdzinājumā ar citiem izvirzītajiem mērķiem.

Komercbankas vērtības maksimizēšanas pozitīvs rezultāts parādās šādos gadījumos: ja tiek konstatēts, ka turpmāk banka akcionāriem varēs izmaksāt lielākas dividendes, kas savukārt nodrošina tālāku darbības attīstību, bankas finanšu pakalpojumu klāsta paplašināšanu un jaunu aktīvu veidošanos; ja tiek palielināts pašu kapitāls, kas līdz ar to samazina bankas kopējā riska līmeni.

Kopumā komercbankas tirgus vērtības maksimizēšana notiek peļņas optimizēšanas rezultātā, saglabājot nepieciešamo riska nodrošinājuma līmeni. Tomēr jāatzīst, ka komercbankas vērtības maksimizācija nav bankas vadības vienkāršs

uzdevums – gan ņemot vērā konkurenci finanšu tirgū, gan grūti prognozējamo situāciju maiņu naudas tirgū iekšējo un ārējo faktoru ietekmē. Komercbanku darbība lielā mērā ir atkarīga no ekonomikas konjunktūras svārstībām. Sakarā ar to bankām regulāri jāvērtē un jākontrolē savas darbības efektivitāte un to ietekmējošie riski, panākot bankas vērtības palielināšanos ārējās vides mainīguma apstākļos.

Tirgus vērtības noteikšanai var izmantot Starptautiskā Īpašuma vērtēšanas standartu komitejas (SĪVSK) izstrādātos standartus. SĪVSK tika izveidota 1981. gadā, Latviju šajā komitejā uzņēma 1995. gada 20. oktobrī.

SĪVSK standarti vispārējā nozīmē tirgus vērtību skaidro šādi: „Tirgus vērtība ir aprēķināts lielums – vērtēšanas datumā noteikta naudas summa, par kādu īpašumam ir jāpāriet no viena īpašnieka pie otra komerciāla darījuma rezultātā starp labprātīgu pārdevēju un labprātīgu pircēju pēc atbilstoša mārketinga; pie tam tiek pieņemts, ka katra no pusēm rīkojas kompetenti, ar aprēķinu un bez piespiešanas“ [2, 4]. Šajā gadījumā „vērtība“ ir domāta kā ekonomiska kategorija, kas parāda sakarību naudas izteiksmē starp tirgū pieejamiem objektiem, to pircējiem un pārdevējiem.

Starptautiskajā praksē galvenās tirgus vērtības noteikšanas metodes ir salīdzināmo darījumu metode, ieņēmumu kapitalizācijas vai naudas plūsmas diskontēšanas metode un izmaksu metode [4, 539].

Šīm metodēm visticamāk ir jāatspoguļo objekta raksturs un apstākļi, kādos konkrētais objekts varētu tikt pārdots atklātā tirgū. Pie tam, izvēloties patiesu informāciju par situāciju tirgū, jebkurai metodei ir jāsniedz viens un tas pats rezultāts.

Šī raksta ietvaros nav iespējams pilnībā analizēt banku tirgus vērtības atsevišķās noteikšanas metodes, bet gan parādīt galvenos faktoros, kuri būtiski var ietekmēt banku tirgus vērtības lielumu kopumā, faktoros, kuri jāņem vērā, nosakot un izvēloties banku tirgus vērtības noteikšanas metodes un kārtību. Jāpiebilst, ka Latvijā neeksistē vienota pieeja komercbanku tirgus vērtības noteikšanā, un, domājot par iespējamām komercbanku tirgus vērtības noteikšanas metodēm, tālāk tiks aplūkoti, pēc autora domām, svarīgākie faktori, kuri varētu ietekmēt komercbanku tagadnes un nākotnes tirgus vērtību.

1. Komercbankas komercdarbības pamatā ir piesaistītie līdzekļi, sveši finanšu resursi, līdz ar to privātas komercbankas darbība un tās finansiālie rezultāti ir visas sabiedrības interesēs. Aktuāla ir bankas klientu interešu aizsardzība no valsts institūciju puses, tātad īpašas kontroles kārtības noteikšana par komercbanku darbības regulēšanu. Latvijā reģistrēto komercbanku darbību regulē un uzrauga centrālā banka – Latvijas Banka – par valsts monetārās politikas realizāciju, Finanšu un kapitāla tirgus komisija – par komercbanku komercdarbību, kā arī valsts likumdošanas akti (1995. gada LR kredītiestāžu likums u. c.), Latvijas Bankas un Finanšu kapitāla tirgus komisijas normatīvie dokumenti.

Pārāk stingras ierobežojošās prasības nodrošina banku darbības riska samazināšanu, bet atsevišķos gadījumos samazina banku darbotiespēju ienesīguma nodrošināšanā un paaugstināšanā. Tātad banku darbības īpašais kontroles režīms no valsts institūciju puses var būtiski iespaidot komercbankas tirgus vērtības lielumu konkrētās valstīs.

2. Pašu līdzekļu zemais īpatsvars komercbanku resursos, kur dominē piesaistītie līdzekļi. 2006. gada beigās kapitāls un rezerves sastādīja tikai 7,6% no kopējiem Latvijas komercbanku pasīviem [6]. Tā ir būtiska atšķirība komercbanku un citu nozaru uzņēmumu resursu veidošanā. Līdz ar to maza nozīme tirgus vērtības noteikšanā ir akcionāru ieguldījumam bankas pamatkapitālā, īpaši Latvijā, kur komercbankas pārsvarā darbojas kā slēgtas akciju sabiedrības un pavisam nedaudz akciju nonāk atklātā vērtspapīru tirgū. Publiskais akciju tirgus ir tā vieta, kur parādās reālā akciju tirgus vērtība piedāvājuma un pieprasījuma rezultātā. Būtiska nozīme bankas pašu līdzekļu novērtēšanā ir tās finansiālās darbības rezultātam – peļņai. Stabili finansiālās darbības rādītāji nodrošina komercbankas tirgus vērtības paaugstināšanos.

3. Augsta riska koncentrācijas pakāpe, kas saistās ar piesaistīto resursu lielo daļu. Potenciālo zaudējumu segšanai var novirzīt tikai pašu līdzekļu daļu, kas parasti ir ap vai zem 10%. Līdz ar to aktīvu vērtības samazināšanās par 10 un vairāk procentiem nozīmē bankas faktiskās maksātnespējas iestāšanos. Komercbanku tirgus vērtību būtiski iespaido banku darbības iespējamie riski. Latvijas Republikas Kredītiestāžu likuma 35. pants ir noteicis kapitāla pietiekamības rādītāju, kuram jābūt vismaz 8% lielam, attiecinot pašu kapitālu pret aktīviem un ārpusbilances saistībām, kas, savukārt, novērtēti pēc to riska pakāpes [1, 20].

4. Finansiālās darbības apjomus raksturo lielums – kapitāla palielinājums, kuru novērtē, salīdzinot pašu un aizņemtos līdzekļus. Komercbankas aprēķina kapitāla multiplikatoru (*Equity multiplier*), attiecinot bankas kopējos vidējos aktīvus noteiktā darbības periodā pret kapitālu un rezervēm. Šis rādītājs, ņemot vērā banku resursu veidošanas specifiku, varētu būt robežās no 11 līdz 20. Kapitāla multiplikators nosaka to aktīvu daļu, kura ir veidojusies uz bankas pašu resursu rēķina. Jo lielāks ir multiplikatora rādītājs, jo lielāka ir bankas nenokārtoto saistību daļa, kas būtiski ietekmē bankas tirgus vērtību [5,19–26].

5. Valsts garantiju lielums komercbanku aktīvos. Valsts garantijas ir komercbankas neregistrēti, grāmatvedības uzskaitē neuzrādīti komercbankas aktīvi, nosacīti bankas līdzekļi, kurus var izmantot saistību nodrošināšanai bankas maksātnespējas gadījumā.

LR Noguldījumu garantiju likums nosaka: banku bankrota gadījumā no noguldījumu garantiju fonda noguldītājiem tiek izmaksātas garantētas summas, piemēram, 2007. gadā līdz 9000 LVL, bet, sākot ar 2008. gadu, maksimālā garantiju summa būs 13 000 LVL. Būtībā Finanšu un kapitāla tirgus komisijas pārvaldībā esošais noguldījumu garantijas fonds ir uzskatāms par apdrošināšanas fondu, kam komercbankas nodod noguldījumu neatmaksāšanas risku bankas bankrota vai citu iemeslu likvidācijas gadījumā. Komercbanku maksājumi garantijas fondā uzskatāmi par apdrošināšanas prēmijām par apdrošināšanas pakalpojumu. Noguldījumu apdrošināšanas sistēma tāpat palielina banku tirgus vērtību, jo būtiski samazina banku saistības.

6. Pietiekami augsta ienesīguma nodrošināšana pie nosacīti augstas riska pakāpes un paaugstinātas likviditātes nodrošināšanas prasībām. Galvenie riski banku darbībā ir kredītrisks, likviditātes risks, procentu risks. Procentu risks tiek uzskatīts par prioritāru, kurš tieši vai netieši ietekmē citu risku lielumu.

Procentu risks saistās ar banku peļņas un finanšu aktīvu vērtības samazināšanos procentu likmju negatīvu izmaiņu dēļ. Savukārt, procentu riska pakāpi nosaka pret procentu likmju izmaiņām jutīgo aktīvu un pasīvu apjomu izmaiņas (GAP).

7. Banku finanšu pakalpojumu pietiekami lielā sarežģītība un nepabeigtība laikā. Banka veic dažādas finansiālas darbības, kuras nevar novērtēt kā pabeigtas darbības. Piemēram, kredīta izsniegšana jāuzskata par nepabeigtu darbību, kaut gan konkrēta naudas summa ir no bankas kontiem norakstīta. Kredītu atmaksa un kredīta procentu samaksa notiek ilgākā laika periodā vai arī pēc noteiktā termiņa. Tāpat kredītešanas darījums tiks uzskatīts par pabeigtu tikai kredītņēmēju saistību pilnīgas izpildes gadījumā. Līdz ar to tas nedod reālu vērtības noteikšanas iespēju konkrētā brīdī.

8. Finanšu grāmatvedības īpatnības komercbankās. Bankās lielākā operāciju daļa tiek uzskaitīta grāmatvedības ierakstu veidā, kurām pretī nav reāli pārbaudāmas lietas, piemēram, pamatlīdzekļi, skaidra nauda. Banku operāciju konfidencialitāte apgrūtina reālu komercbanku tirgus vērtības noteikšanu.

Augšminētie faktori var būtiski ietekmēt komercbanku tirgus vērtības noteikšanas kārtību. Pie tam jānosaka galvenie un būtiskākie faktori, lai tirgus vērtības noteikšanas modeļi un metodes atspoguļotu pēc iespējas reālāku bankas vērtību. Lai Latvijas komercbanku darbības novērtējumā varētu izmantot to tirgus vērtību, Finanšu un kapitāla tirgus komisijai būtu nepieciešams izstrādāt vienotu pieeju tirgus vērtības metodes piemērošanai.

Mūsdienu laikmetīgas kredītiestādes tirgus vērtības noteikšana ir pietiekami sarežģīts daudzpakāpju process, kura mērķis ir noteikt kredītiestādes pašu kapitāla tirgus vērtību konkrētā brīdī. Daudzās valstīs banku tirgus vērtības noteikšana un novērtējums vairs nav nekāds jaunums, tā ir korporatīvo finanšu vadības neatņemama sastāvdaļa [3,127–129].

Kredītiestāžu tirgus vērtības noteikšanā starptautiskā praksē izmanto grāmatvedības uzskaites, kā arī ekonomisko modeli; šīs iespējas ārvalstu banku darbības novērtēšanā pietiekami plaši lieto [5,19–26].

Tirgus vērtības noteikšanas grāmatvedības uzskaites modelis pasaules praksē tiek lietots plaši, tas ir samērā viegli izmantojams, jo balstās uz bilances rādītājiem, kā arī labi saprotams. Šis modelis balstās uz paredzamo ieņēmumu novērtējumu. Kā galvenais rādītājs tiek izmantots tīrās peļņas lielums uz vienu akciju, kurām paredzēta dividenžu uzkrāšana. Modeļa galvenais trūkums ir tā īstermiņa mērķu izpildes novērtējums, jo tīrā peļņa raksturo bankas darbību noteiktā pārskata periodā. Modelis neparedz bankas nākotnes darbības stratēģisko vērtēšanu. Tā kā grāmatvedības uzskaites modelis vērtē bankas pašreizējās darbības taktiku, nevis stratēģiju, kas vērsta uz bankas attīstības perspektīvām un iespējamo nākotnes risku novērtēšanu, uzskatām, ka šis modelis komercbanku tirgus vērtības noteikšanā nebūtu piemērojams.

Komercbankas tirgus vērtības noteikšanai vajadzētu balstīties uz vērtības noteikšanas ekonomisko modeli. Ekonomiskais modelis paredz akciju, kurām paredzēta dividenžu uzkrāšana, tirgus vērtības noteikšanu balstīt uz nākotnē sagaidāmo ienākumu no šīm akcijām, kas koriģēts ar iespējamā riska koeficientu – kopējais ienākums tiek diskontēts ar iespējamā riska lielumu. Tirgus vērtības noteikšana pēc šīs metodes gan saskaras ar grūtībām prognozēt nākotnes naudas plūsmas, to

sadalījumu un riska pakāpi. Tomēr ekonomiskais vērtēšanas modelis salīdzinājumā ar grāmatvedības uzskaites modeli vistiešākā veidā saistīts ar komercbankas izvēlēto darbības stratēģiju un visprecīzāk atspoguļo bankas orientāciju uz tās tirgus vērtības maksimizāciju.

Ekonomiskā modeļa izmantošana un attīstība ļauj nonākt pie konkrētas tirgus vērtības konkrētai komercbankai. Daudzi ekonomisti konkrētas bankas tirgus vērtību saista ar akciju kapitāla lielumu un tā reālās vērtības noteikšanu [5, 32]

Secinājums

Kaut arī Latvijas kredītiestāžu sistēma šobrīd ir izveidojusies pietiekami stabila, pagātnē palikuši banku bankrotu gadījumi, ienesīguma rādītāji katru gadu ir ar augšanas tendencēm, tomēr nepieciešamība veidot vienotu banku vērtības novērtēšanas sistēmu ir īpaši aktuāla. Jāņem vērā arī Latvijas Bankas izteiktās bažas par iespējamo komercbanku kredītportfeļa kvalitātes pasliktināšanos nākotnē.

Literatūra

1. LR Kredītiestāžu likums, 05.10.1995.
2. Starptautiskie vērtēšanas standarti. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. g. 4. nov.
3. Rose, Peter S. *Commercial Bank Management*. Texas A&M University. 743 p.
4. Грязнова, А. Г. , Федотова, М. А. и другие. *Оценка бизнеса*. Москва : Финансы и статистика, 2006. 736 с.
5. Решоткин, К. А. *Оценка рыночной стоимости коммерческого банка*. Москва : Экономический факультет МГУ, 2002. 286 с.
6. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas kredītiestāžu gada un ceturkšņu pārskati 2006. g.

Summary

The goal of this paper is to activate necessity to use equal methods and techniques for determining the market value of Latvian commercial banks. This gives an opportunity to assess financial results of business of the commercial banks in competitive conditions. This work focuses on factors which make the determining influence of bank's market value. As a determinant factor is named the greatest part of the amount of external funds in the total amount of resources. Own capital makes up only 8% in total liabilities.

This paper identifies and formulates the chief practicable methods for determining the market value of commercial banks.

Key words: *commercial banks, market value, external funds, own capital, equity multiplier, business risk.*

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālr. 67034535